

На насловној страници:

Лука Марић, академик, почасни предсједник СКД "Просвјета" из 70-их година

Уз фотографије у овој књизи:

Село Комора, општина Двор, изузетан је примјер очуваности народног градитељства (неимарства) међу српским селима у Хрватској. Комори бисмо могли прибродити сусједне Жировац и Остојиће, да дојам буде још јачи. Ријеч је о селима која нису изгорјела ни 40-их, ни 90-их година прошлог вијека, али сад су пред нестанком, након 16 година напуштености, небриге, опљачкана, зарасла у шипражје, младу шуму. Понегдје се и не може ући у двориште, негдје на гањак, на таван, негдје су и путеви до заселака зарасли, па су бивши поштари једини савјетници и путовође. Оронуле су и пропале ограде, подови, сваки проваљен кров значи смртну пресуду кући у року неколико година. Фотографску изложбу о кућама тог краја припремају, фотограф Јовица Дробњак и уредник "Љетописа". Објављене фотографије мали су дио припремљеног материјала.

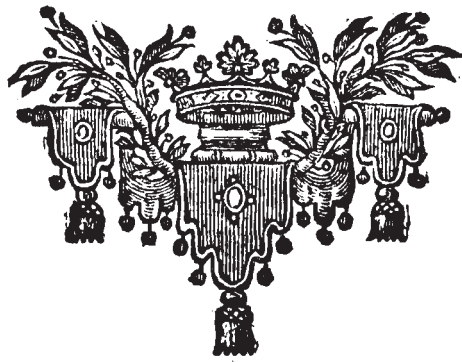
СЛАВЕНО-СЕРБСКІЙ
МАГАЗИНЪ.

що есть:

СОБРАНІЕ
Разныхъ Сочиненій и Преводовъ,
къ пользѣ и увеселенію служащихъ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

ЧАСТЬ I.

ВЪ ВЕНЕЦІИ,

Въ Типографіи Славено-Греческой благочестивой
Димитрія Θεодосіева.

1768.

ЉЕТАПИС

ДВИЈЕ ХИЉАДЕ ЈЕДАНАЕСТЕ

Уредник

Чедомир Вишњић

Српско културно друштво

ПРОСВЈЕТА

ЗАГРЕБ, 2011.

ЉЕТОПИС
СКД "Просвјета"

Загреб, 2011.

Уредништво: **Чедомир Вишњић** (главни уредник)
Никола Вујчић
Љиљана Вукашиновић (секретар редакције)
Драго Кекановић
Петар Лађевић
Душан Маринковић
Ђорђе Нешић
Драго Роксандић
Боривој Чалић

Дизајн: **Рута**
Унос текста: **Бранка Џамбас**
Коректор: **Јово Чорак**

Издавач: **СКД "Просвјета"**
Бериславићева 10, Загреб

Штампа: **Будућност**, Нови Сад

Издано уз финансијску помоћ
Савјета за националне мањине Републике Хрватске

Садржај

СЈЕЋАЊА

- Лука Марић: Моји доживљаји... моје успомене — 8
- Вукосава Опачић: Обнова и изградња новог Тушиловића — 52

ГОДИШЊИЦЕ

- Игор Радека: Доситеј Обрадовић — 104
- Стенографски записник са сједнице Главног одбора СКД “Просвјета” одржане 17. октобра 1971. у Загребу, Прерадовићева улица 18 — 124

ХИСТОРИЈА КУЛТУРЕ

- Боривој Чалић: Опис и инвентар манастира Гомирја из 18. века — 284
- Мирјана Лесек: Црква Вазнесења Господњег у Петровцима — 310
- Боривој Чалић: Друга калиграфија Захарије Орфелина — 319
- Борис Врга: Занемарени графичар Душан Кокотовић — 328
- Вида Голубовић: Преписка између Љубомира Мицића и Светислава Б. Цвијановића — 341
- Срђан Орсић: Слика рата у романима “Timor mortis” и “Убиство с предумишљајем” Слободана Селенића — 366
- Из писмохране (I) Здравка Крстановића — 381

О КЊИГАМА

- Бранко Чоловић: Заблуде и злоупорабе — 396
- Никола Дуганџија: Споро горећи стијењ — 405
- Аврам Ђватић: Два Добричина вијека — 411
- Славко Голдштајн: Осврт на књигу Миљкана Маслића — 418
- Љиљана Вукашиновић: Art Déco и умјетност између два рата у Хрватској — 423

НЕКРОЛОЗИ

- Дејан Ребић (Драго Кекановић) — 432
- Лука Штековић (Небојша Деветак) — 437
- Ђуро Ковачевић (In memoriam) — 442

ПРИЛОЗИ

- Гордана Малић — 451
- Борис Рашета: Санадер или антиномије национализма — 452
- Миодраг Линта: Петиција избјеглих и прогнаних Срба из Хрватске — 467
- Драган Божић: Сисак 1991 – 1992. Поводом смрти Ђуре Бродарца — 477

Cjeħaħa

Академик Лука Марић

Моји доживљаји... моје усјомене

Од 1906 –

На оставшину (дио оставшине) Луке Марића наишли смо случајно, обилазећи конаке манастира Гомирје, прејуне разних осташака, што дарованих ствари, што након палежа, пљачке, донесених и остављених. Велика каршонска кућија, прејуна исписане хартије, стајала је испред врата једне од келија са врло неизвјесном будућношћу, а на самом врху стајале су двије којије рукописа "Моји доживљаји ... моје усјомене".

Срећан случај, који нас је још једном нагнао на размишљање о несрећној судбини наше браће, чак и кад је о истакнутом појединцу ријеч, удаљеном од дневне политике, и кад нема посебних разлога за лош развој догађаја. Ова присјећања Марићева нису врх мемоарске литературе, али су поштен запис о једној данас пошиснутој и заборављеној генерацији, о њеним истинама и сновима. И не на посљедњем мјесту, о људима који су радили и борили се за "Просвјету".

Лука Кубура

Школска година је завршавала у нашим сеоским школама мјесеца јуна доласком “Надзорника и Проте”, што је значило велики испит за нас ученике, али и оцјену успјеха и рада нашега учитеља.

Било је тако и 1906/7. године, кад сам завршио други од пет разреда основне школе – онога времена.

Наша основна школа је била једна већа приземна зграда, попут граничарских управних и војних зграда, са високим и широким прозорима, тако, да смо се сви, око седамдесет ученика свих разреда у истој учиони, налазили у добро освијетљеним клупама, па и онима које су се налазиле смјештене најдаље од прозора.

Изнад подија са катедром пред нама, а у средини чеоног зида, повисоко, објешена је велика слика “Његовог Величанства Апостолског цара и краља Аустро-Угарске Монархије Фрање Јосипа Првог, са својим “узаконеним” бакенбартима, и, у војничкој униформи.

Испод царско-краљевске слике објешене су двије географске карте.

Прва карта, лијево, приказивала је цијелу двојну монархију – “Аустро-Угарску Монархију”, а друга десно, Краљевину Хрватску и Славонију.

Хрватска и Славонија биле су омеђене на сјеверу и истоку Дравом и Дунавом, на југу дијелом Савом и Уном, јужним Велебитом и Јадранским морем испод Велебита. На западу и сјеверозападу границу је претпостављала горска скупина Сњежника и ријека Купа, према Словенији, затим сјевероисточно одатле горски гребен кроз Жумберак, по Горјанцима до долине Сутле, одакле међа избијала сјеверно од Вараждина на ријеку Драву.

Те двије географске карте су нам биле пред очима пуних пет година нашега основног школовања.

И крајем мјесеца јуна, те, 1906/7. године, ушли су Надзорник и Прото, у пратњи нашега учитеља и пароха у учиону, гдје смо их ми поздравили устајањем, обучени у кошуљице и дугачке гаће са ресама, већином у опанчићима, а понеки и боси.

Послије неколико ријечи нашега учитеља сјели смо, и, Надзорник је почео испитивањем, али, ученика које је он сам одабирао.

Прешавши са првога на други разред, Надзорник, огледавајући нас у клупама, упре прстом у мене, у бијелој “шлингованој” кошуљици, ошишана, позвавши ме под царско-краљевску слику, а у простор међу двије поменуте географске карте.

Није, да би се бојао, уплашио, или био неодлучан, али ипак, мислио сам, требаће одговорати на једно или више непознатих питања, и због то-

га био сам узнемирен! Јер, сељачко дијете пред високо ученим Надзорником, Протом, па нашим учитељем и свештеником, који су ме убрајали међу добре ученике, да их не изневјерим, налазио сам се први пут у животној у таквом положају.

Дакле, да чујем питање и смислим одговор пред толико учених људи!

Име ти је, каже Надзорник?

Ја одговорим – Лука.

Добро, Лука, реци ти мени шта нам приказују ове двије географске карте, десно и лијево, на зиду пред нама, а испод царско-краљевске слике Његовог Величанства Фрање Јосипа Првог, нашега цара и краља?

Показујући руком, ја одговорим: Лијева карта је цијела Аустро-Угарска Монархија, а десна наша домовина Хрватска и Славонија.

Добро, Лука, реци ти мени сада, на шта теби наликује наша домовина, на шта те подсећа, кад је, ево, овако омеђимо са свих страна, показавши то својим кажипрстом дуж горе поменутих ријека и гора око Хрватске и Славоније.

Гледам и мислим!

Та, од малих ногу, пуцао сам са старијом браћом и сестрама о Божићу и Новој години из правога убојитог оружја, нема шале, из праве кубуре, са кратком и широком цијеви и усадом од ораховине.

Држак кубуре био је украшен накитима од бронце и жељеза, на крају као “јабука”, са прстеном од метала, за који се кубура везала ланчићем или теркијом о ћемер – широки појас од коже, са унутарње стране са пространим џепом, гдје се налази нож, лула, дуванкеса са уређајем за чишћење луле, и друге ситнарије.

Смисливши тако одговор, кажем ја гласно: Наша домовина Хрватска и Славонија наликује на – кубуру.

Како то мислиш Лука, каже Надзорник.

“Ево вако”: “Водје”, показавши на Лику и Крбаву, обухватим десном шаком, то је држак кубуре. “Водје” горе, поврх Жумберка и Горјанаца до Драве над Вараждином, налази се “кокот и пистон са барутом и капислом”. Доље, од Зрињске горе и завоја Уне до ушћа у Саву код Јасеновца, налази се “отпонац” кубуре. На исток између Драве, Дунава и Саве је цијев, у коју се метне барут и чеп од кетена или конопље, са којим зрном олова, да учинак кубуре буде убојит!

Надзорник ће на то: Добро си смислио, Лука, добро, кубура те ево, овдје твојим одговором – спасила, управо тако, као и твоје пређе у Банији и на Кордуну у окршајима са Турцима – преко Уне и “Суве међе”!

Прича међутим није још довршена!

Од тога дана, сви моји мали другови прозваше ме “ЛУКА КУБУРА”.

Треба још додати и ово: да нијесам отишао из наше мале основне школе у гимназију, касније и на универзитет, поуздано је да би ме у мојем цијелом крају, и цијелога живота, звали “Лука Кубура”.

Најзад, треба рећи, да, уколико бих остао у мојем селу и преживио два свјетска рата, који су ме, оба, захватили, затим Народну револуцију, ко зна, могућно је, да бих под именом “Лука Кубура”; био познатији, оставши дакако жив, него под именом, “Професор и Академик”!

Бог и “божја казна”

Лош којим звуком звона, једне јунске недјеље прије готово 70 година, најавио је стари звонар Мирко почетак службе божје.

Иако топло лјетно вријеме, звонар Мирко је обукао кратки кожунчић, јер у цркви је охладно, а он постарији и помало болешљив. Требало је очистити цркву и црквене утвари, припремити тас за прибирање новчића од вјерника, требало је затим продавати свјећице, поразговорити с малобројним вјерницима, заправо могло би се рећи случајним пролазницима, које је тек пут у сусједна села навео поред цркве у то вријеме, вријеме службе божје.

И попут припреме за какову малу представу – “оперету”, сви за то позвани, те недјеље, заузели су у цркви своја мјеста, да одслуже службу божју.

Свештеник у орнату иза царских двери, иза иконостаса, на коме је повисоко велика слика Господа, с дугом бијелом брадом, и, у десној руци куглом земљином, у којој је усађен крст на њезиној горњој полутки.

Затим учитељ, кршан и млад момак, обучен у тамно одијело са бијелом кошуљом и “штирканим” високим крагном, заузео је своје мјесто за десном пјевницом, поред које смо ми ученици – појци, у троредовима, заузели своја мјеста.

Најзад стари звонар Мирко и неколико вјерника шушкали су и шаптали око свијећа и њихове куповине и продаје, чекајући оно свечано свештениково: “Благословено царство.....”, и наш одговор, дугачко – Амин.

Све је почело мирно, богобојажљиво и скрушено.

Дијалог свештеника и нас појаца под руком учитеља – диригента, текао по церемонијалу и ритму повезано, све до онога, те недјеље, кобнога “Паки”... “Паки”..., кад се одједном проломи црквом снажан глас – баритон нашега учитеља попут псовком уобичајеном у народу, а усред службе и у самом божјем храму!

Ми појци додуше, опазили смо прије испада нашега учитеља његово часовито узбуђење за пјевницом, али видјели смо и свештениково лице, оштрога погледа, према учитељу, преко десних врата иконостаса.

Чувши, међутим, учитеља, ми смо занијемили, настао је тајац, управо онако како се каже за "тишину" у цркви, а затим смо слушали звонке ударце учитељевих поткованих ципела о црквени тарац, и потом жесток ударац црквених врата иза учитељевог изласка из цркве.

Преплашени и проблиједили опазили смо, како је стари звонар Мирко доброћудан, у опанцима, нечујно, дошао за пјевницу, на учитељево мјесто, оставивши на столићу под корушом поразбацане свјећице и папире његова књиговодства. Па, иако без особитога слуха и гласа, стари звонар је са свештеником, и нама појцима, повезао "препуклу службу божју" и успјешно је водио до краја. Изгледало је то тако вјешто изведено, као да се увјежбавало, и, опетовало већ више пута попут какове представе.

И тај "лом" је прошао, литургија је довршена, нафора подијељена, па смо из цркве излазили, готово смирени, као и послје мноштва других угодних и неугодних доживљаја сеоске дјеце у школи и ван школе.

Смирења, ипак, у нама, сеоској дјечи, и међу нама као друговима, није, међутим, било.

Ми смо као дјеца, наине, слушали у нашим селима многе приче о вилама, вјештицама, вукодлацима, уроцима, а у школи и на вјеронауку чак учили о анђелима, многобројним свецима и светицама, о нечастивом, тј. ђаволу, врагу, па о потоцу, о паклу, аду, гдје грешници у ватри а без воде жедни умиру у великим мукама, кажњени "божјом казном" за учињене гријехе. Све то догађало се у виду "страшног суда", кад се све руши, сатире, гори и сагори у пламеним ватреним језицима, све пропадне без трага – одједном и неповратно!

Али свега тога није, овога пута било!

Сунце је ван цркве топло гријало, као да се у цркви није ништа догодило; птице су пјевале, пчеле зујиле, чула се пјесма из даљине, веселе свуда око цркве, осим у цркви самој.

А ми, сеоска дјеца, питали смо се, ипак, послје учитељевог испада усред службе божје, и у божјем храму, зашто није наступила та "божја казна", тај "страшни суд", за тако, по нашем мишљењу, велики гријех, почињен у самој цркви? И још нешто. Ми смо помишљали да би и ми за тога страшног суда, заоставши у цркви са свештеником и старим звонаром Мирком, те неколико вјерника, изгинули, праведни, а ни криви ни дужни!

Питали смо се, ми, зашто свемогући Бог није одмах извршио своју "божју казну", за коју су, ето у овом стварном догађају постојали сви (ка-

ко се данас каже субјективни и објективни) разлози – грдни испад усредсреде службе божје, и, у самом божјем храму?

Али, ми смо и овако размишљали о том “грдном” догађају. Да је свемогући Бог извршио своју “божју казну”, непосредно иза тога великог “лома” између учитеља и свештеника, најбоље би при томе опћем страдању, ломазгу, ватри, прошао један од два главна виновника тога догађаја, учитељ, и само он, једини, који је правовремено клиснуо, одмаглио из цркве, залупивши жестоко црквеним вратима иза себе.

Бог, невидљиви, свевидљиви, свезнајући, свемогући, није, мислили смо ми, сеоска дјеца, извршио своју “божју казну”, при чему се притајено у нама појављивала невјерица, сумња, да ли би се могло тако нешто, заиста, догодити без посљедица, дакако, ако Бога има, и то, како смо учили, Бога свемогућега, свезнајућега итд.?

Сумња у све те бајке и приче о таквом Богу, свецима, нечастивом и др., продубљивала се отада у нама, тражећи истину о догађајима у природи, у нашем животу, о људима и односима међу њима, а на научној основи, и, рјешењима путем науке. Школовање до највишег степена, и живот са људима, довели су нас друштвеним и културно-просвјетним радом до закључка, да се само научним путем може рјешавати тако крупно питање, какво је однос човјека према човјеку и човјека према природи. Ту нема мјеста причама и бајкама без – основе.

Дијете, дакле, треба одгајати у истини о природи и друштву, да постане прави човјек, без ма каквих ненаучних тумачења, па и тзв. “божје казне”, или можда “опраштања гријеха”, и затим вршења поновно злодјела и неподопштина у људском друштву.

Видовдан – 28. јуна 1914. године у Петрињи. Вијест о атентату у Сарајеву

Свануо је лијеп дан – Видовдан –, 28. јуна 1914. године, датум, који ми је остао цијелога живота у тако живој успомени, као да је управо данас – свануо.

Тога дана завршио сам четврти разред реалне гимназије у градићу Петрињи, на двије ријеке, Петрињчици и Купи, тада средишту просвјетних, судских, цивилних и војних установа и власти наше Баније и дијела Кордуна.

У средишту Петриње налазило се шеталиште са пуно цвијећа, са клупама, затим наткрити павиљон за музичке концерте, па водоскок и метеоролошки стуб са инструментима. Око шеталишта низале су се зграде ди-

јелом у стилу старих граничарских војних објеката, гдје су били смјештени котарска управа, судбени сто, градски магистрат, аптека, ватрогасни дом, и, стамбене зграде.

Шеталиште је било омиљело састајалиште ученика реалне гимназије и учитељске школе (препарандије) као и чиновника, цивилних и војних пензионера, дјеце с играчкама, итд.

И, тога хисторијског дана – Видовдана, састало се више нас Бановаца и Кордунаша око водоскока, на клупама, да се последије завршенога четвртог разреда реалне гимназије, јер виших разреда с матуrom није још било у Петрињи, да се и поздравимо на растанку, и посавјетујемо куда ће који поћи, у војну школу, учитељску школу, или у вишу гимназију или реалку у Загреб, Карловац, Бјеловар, Слав. Пожегу, Сремске Карловце, и, као најудаљенији, Земун на граници Аустријске царевине и Србије.

Тога значајног 28. јуна 1914. године, на Видовдан, извршен је атентат у Сарајеву на надвојводу Фердинанда, наследика царског престола у Бечу, гдје је цар и краљ Фрањо Јосип Први већ до тада владао Аустро-Угарском Монархијом више од 60 година.

Атентат на надвојводу Фердинанда догодио се управо у вријеме великих војних маневара Аустро-Угарске Монархије у Босни и Херцеговини, под командом гувернера и генерала Потioreка, и то у источној Босни, до саме ријеке Дрине, тада границе велике Монархије и мале Србије, и дијелом Црне Горе.

Знали смо и ми, већ одраслији ученици, да су то поред војних и политички маневри, као притајена пријетња Србији, последије њезине побједи над Турском царвином у Балканском рату 1912. године, на Куманову, те над бугарском војском 1913. године на Брегалници, у Македонији. Ми смо показали нашим ђачким демонстрацијама у готово свима југословенским градовима наш став против “Аустрије”, у Загребу, Сплиту, Сушаку и др., дајући јој на знање, да смо ми, омладина, на страни Србије и њезине борбе за уједињење у једну југословенску државу.

Знали смо ми, дакле, и зашто смо против Аустрије, јер она је анектирала Босну и Херцеговину 1908. године, подржавајући “коридор” остатака Турске царевине кроз стару Рашку (Санџак), да спријечи успостављање заједничке границе Србије и Црне Горе. То и зато да кроз тај коридор Немачка и Аустро-Угарска изграде жељезничку пругу нормалног колосијека, која би имала полазну тачку Берлин, па преко Беча, Загреба, Сарајева до Косовске Митровице, одакле је већ прије окупације Босне и Херцеговине, била саграђена жељезничка пруга преко Скопља до Солуна, на Средоземном мору. То је био план тзв. “Продор на Исток”, или “Drang nach Osten”. тј. пут на Блиски и Далеки исток, у Индију и Полинезију, као и у Африку.

Тога Видовдана 1914. године, иако младе, трле су и нас бриге економске природе, као дио великих брига држава југоисточне Европе, међу којима је после Балканских ратова, већ тињао сукоб између увећане Србије и Црне Горе са једне стране, и, Аустро-Угарске Монархије са друге стране.

И тога Видовдана 1914. године, код водоскока у петрињском шеталишту, нешто после 11 сати, изненада, као уплашен, зауставио се пред нама наш друг из истог разреда – Fritz – повикавши: Срби су у Сарајеву убили нашега престолонаследника Фердинанда и његову супругу Софију!

Тешко је било повјеровати таковој вијести, па још ученику четвртог разреда реалне гимназије. Али, из разговора старијих и млађих људи, па дневне штампе из Загреба тога времена, нпр. “Мале новине”, које су доносиле велике слике Фердинанда и Софије, генерала Потioreка, па топова и војних “рапорта” о маневрима Аустро-Угарске војске у Босни и Херцеговини, будила је у нама ипак сумњу, о вијести коју је донио наш друг Fritz. Осим тога, отац му је био градски инжењер, па би Fritz могао да сазна од њега о тако крупном догађају у Монархији!

На нашу невјерицу и разне примједбе, Fritz је додао: Скоро ћете чути и видјети, можда само за неколико минута!

И, заиста, није прошло ни десетак минута зачули смо војног трубача из касарне недалеко од шеталишта, са, нама до тада непознатом “аријом” испред касарне, одакле је иначе, и обично, војни трубач најављивао пожар у граду. Арија, међутим, није одговарала уобичајеној објави пожара.

У исто вријеме запазили смо већ и живље кретање на улицама, чиновника, ужурбани ход војника и официра, који су пролазили и кроз шеталиште, и поред нас око водоскока, гдје смо одлучили да чекамо даље догађаје. Изгледа по војном трубачу да би Fritz могао имати право, па ћемо за то почекати још неко вријеме прије него што се растанемо.

Не дуже од пола сата од Fritzove вијести, и оне чудне арије војника-трубача испред касарне, зачули смо из Нове, касније Сисачке цесте вику, грају, повишене дјечје и женске гласове, понеки и крупни мушки глас, масе, која се приближавала шеталишту, и кад је људска маса стигла до угла гостионе Задровић, скренула је на лијево у правац према котарској области и хотелу “Цару аустријанском” на главном раскршћу према пошти и жељезничкој станици.

Из масе чујемо већ јасне повике: Доље Србија, смрт Принципу, живио Фрањо Јосип Први, и, друге “патриотске” повике! Ето, сазнали смо од масе да је ђак Гаврило Принцип у Сарајеву убио надвојводу Фердинанда и Софију.

Само педесетак корака од Задровићеве гостионе, гдје је маса скретала на лијево, налазила се банка – штедиона са натписом великим ћирилским словима “Српска штедиона”. Зачули смо отуда прасак стакла високих излога од удараца каменица, и опазили млазеве тинте, која се салијевала са ћириличког натписа “Српска штедиона”. Доље Срби, Влахи, Цигани, пратило је разбијање и уништавање свега до чега је маса стигла у приземљу Српске штедионе.

Истога дана ми смо се разишли у наша села, у којима смо се ипак, тада, осјећали сигурнији, очекујући даље велике свјетске догађаје.

Рат Србији навијестила је Аустро-Угарска Монархија 27. јула 1914. године, једва мјесец дана послје атентата у Сарајеву.

Ја сам школовање наставио 1915. године у вишој реалној гимназији у Карловцу гдје сам недуго затим позван у аустријску војску и послан у резервну официрску школу са њемачким командним језиком у Fiume, Ријеку. Послје тога пошао сам, не на фронту, већ у “зелени кадар”, придруживши се већ војсци војних бјегунаца, хиљада наших људи у шумама око наших села.

Плотуни 1917. године, Великог Октобра, са Ауроре и побједа Савезника над Њемачком цара Вилима и Апостолском Монархијом Хабсбурга, навијестили су оживотворење велике мисли: “EX ORIENTE LUX”!

Код Владимира Ивановича Вернадског у Паризу 1924/5. године

Владимир Иванович Вернадски, велики минералог и гео- и био-геокемик, дошавши из Лењинграда у Париз, напустивши СССР, држао је своја прва предавања из геокемије у кругу знаменитог минералога и петролога Alfreda Lacroix-а на Sorbonni, и у Француском националном музеју. Било је то школ. године 1924/5., у љетном семестру, кад ме је управо срећа довела у тај круг, тада, првих научењака у овом подручју геонаука у свијету.

Предавања су слушали поред професора са Sorbonne и других научних установа Париза и Француске, и низ иностраних научних радника, међу које смо ушли и ми, млађи минералози и петролози из разних држава свијета.

Нарочито велико занимање било је за предавања Владимира Вернадског који је као први, уопће, огласио колегиј геокемија већ припремљен у Лењинграду, као нови предмет у геонаукама.

Владимир Иванович Вернадски, човјек средњег раста, са бијелом брадицом, праћен од А. Lacroix-а, М. Maugin-а и низа кемика, биолога, геоло-

га и др., одабрао је неколико значајних тема, нарочито о геокемији елементарна угљика, силиција и алуминија, да их прикаже у њиховим гео- и био-геокемијским миграцијским токовима у атмо-, био- и геокемијским сферама наше Земље, дотичући и козмичке појаве, гдје су ови елементи запажени и проучавани.

Тема о угљику и његовим гео- и биогеокемијским миграцијским токовима побудила је у мени велико занимање, и то зато, што сам дошао из земље у којој угљик игра значајну улогу у петролошкој грађи вапнењачких стијена Динарида, покривених готово у трећини површине Југославије вапненцима или кречњацима и доломитима разне геолошке старости.

Поменуте стијене имаду значајан рељеф, особену геоморфолошку грађу, затим хидрологију и рудне појаве велике вриједности, као нпр. алуминијске минерале, хидраргилит и бемит, најглавније састојке боксита, надаље, разноврсне глине за индустрију порцулана, и санитарних предмета, чисти кварцни пијесак за индустрију стакла, и др.

И, управо, за вријеме дискусија, које је В. И. Вернадски одржавао послије свога сваког предавања о биогеокемијском кругу кретања угљика у биосфери, гдје се он спаја са кисиком и калцијем у стабилне минерале, калцит, арагонит, са магнезијем и у доломит, јавио сам се и ја са примједбом, шта би се догодило да се сав угљик из атмо- био- и хидросфере веже у поменуте стабилне минерале? Кажем, не би ли тада нестало живе супстанце, тј. наступила “бијела смрт”, и Земљу би на цијелој површини покриле бијеле стијене, вапненци или кречњаци, арагонитске стијене, доломити, итд.

Иако не новост за В. И. Вернадскога, обратио ми се он одобравањем, рекавши, да је то лијеп проблем за проучавање, “бијела смрт”, о чему ће он такођер рећи коју ријеч у току предавања о другим елементима-сродницима елемента калција. На крају дискусије обратио ми се В. И. Вернадски питањем одакле сам, као и питањем за име мога оца Саве, да ме назове на руски начин – Лука Савић! Рекао сам му да сам из нове државе Срба, Хрвата и Словенаца, причем је он додао, но Ви сте Срб, православни? Одговорио сам му позитивно, а послије тога ме је позвао да будем идуће недјеље гост његове фамилије, у кући коју је добио за становање као гост професор Sorbonne, у предграђу Париза. Позив Вернадскога, мислио сам, не може бити за мене почетника, него највећа почаст!

И заиста, жељно сам чекао ту недјељу и дочекао је, као и подземну железницу, метро, којим сам се довезао у договорено вријеме на станицу, гдје ме је чекао сам В. И. Вернадски, и, повео кући.

Кроз ужи улаз, као ходник у цвијећу, дошли смо до отворених врата приземне куће у којој су становали супрузи Вернадски. Са улаза угледао

сам на супротном зиду икону средње величине и пред њом запаљено кандило. Није ме то изненадило, јер сви, готово, старији Руси, без разлике звања, који су тада напуштали Совјетску Русију, навраћали су у православне цркве у Југославији, и у другим земљама, гдје је било православног становништва. Врло љубазна старија госпођа Вернадски примила ме је у малом салону, који је био и радна соба В. И. Вернадскога. Представљен као докторанд, био сам топло примљен и разговор се првенствено кретао око православља и католицизма, и нашега међусобног односа у новој држави, која је настала на Балканском полуотоку послије војног пораза и распада Аустро-Угарске Монархије.

У каснијим дужим разговорима мојих виšekратних посјета, занимало их је шта ми знадемо о Русији и како гледамо данас на прилике у новој совјетској Русији?

Ја сам им приповиједао да смо ми за вријеме протеклог рата примали руске војнике-заробљенике, да не скапају од глади, при чему су се нарочито истакле наше сељачке земљорадничке породице, које су требале радну снагу за обраду својих посједа. Руски заробљеници примали су законом тада, одређену плату (симболичну своту) уз осигурано становање и исхрану. Руси-војници у својим војним одорама и “шапкама”, снашли су се у нашем народу врло добро, посјећивали једни друге из села у село, доводили своје нове другове војнике и за њих тражили упослење, састајали се, организовали пјевачке зборове за црквене празнике гдје су у коровима дивно пјевали, пунећи цркве вјерницима, који су вјеројатно само због пјевања Руса долазили у цркву!

И мој отац примио је четворицу Руса, Јегора (Јахора), Владимира, Ивана и Павела, од којих је Јегор презименом Лагуткин, разболивши се, умро у моме очинском дому. Остала тројица послије велике Октобарске револуције, иако задовољни животом са нашим људима, вратили су се у совјетску Русију, сјетно се опраштајући од нас са сузама у очима. Одлазили су у своју далеку земљу, и тада још у непознато, тешко схватљиво, у земљу бунтовну и револуционарну. Остао је само Јахоров гроб у нашем селском гробљу, једина веза са словенском браћом у овоме дијелу југоисточне Европе.

Моје излагање о томе дирнуло је обоје Вернадских, а ја сам, напуштајући Париз, испраћен из њиховог привременог дома са сјетом и благим погледима према станици метроа, гдје сам уронио у подземну жељезницу тога велеграда, и заувјек се растали.

Али, И. В. Вернадски напустио је доскора Париз и вратио се, на позив совјетске власти, у Лењинград.

У Лењинграду ударио је В. И. Вернадски темеље првом на свијету “Гео-и биогеокемијском институту”, у који су поред бројних ученика Руса одлазили и страни научењаци, радећи на проучавању миграцијских циклуса биогених елемената у живим организмима, и, квантитативном умножању живе супстанце, живе масе, у атмосфери, хидросфери и биосфери.

Други свјетски рат затекао је В. И. Вернадскога у Москви, у Академији наука СССР, одакле је евакуиран у Кујбишев, гдје је, иако под тешким условима, радио и дао најкрупније прилоге геокемији у цијелом свијету.

Своје и својих ученика, сарадника, радове, посвећивао је првенствено упознавању геокемије и био-геокемије кемијских елемената у градњи нашега планета, Земље, али назирао је већ и путове у козмос, дакле у Васељену, о чему је 1944. године написао ове пророчанске ријечи:

“Человек стромится вийти за проделы своей планеты в космическое пространство. И, веродтно. виидет (1944).”

Јуриј Гагарин, нешто мање од два деценија касније, изишао је 1961. године као први човјек, и први са Земље у Козмос!

Предвиђање В. И. Вернадскога остварило се, али Вернадски је умро 1945. године, не дочекавши остварење изласка у Васељену Јурија Гагарина, тога грандиозног достигнућа руске науке и технике, којима је В. И. Вернадски, заиста, “Родоносољник”.

Били су то, иако, дијелом прије пола стољећа, незаборавни сусрети са великим хуманистом, минералогом и геокемиком В. И. Вернадским, већ тада знаменитим геокемиком у цијелом свијету.

Први, али и посљедњи, сусрет са Иваном Мештровићем

Често је питање међу људима, може ли се човјека за краткотрајна сусрета, познавајући га понешто и неизравно од раније, оцијенити са моралног, етичког и друштвено-културног становишта, као, примјерице, Ивана Мештровића, који је био познат у нашој цијелој земљи, па готово и у цијелом свијету, као велики умјетник – вајар.

Може, поуздано, може:

Први пут сам видио Ивана Мештровића на умјетничкој фотографији с његовим потписом, и додатком: “Le grand et celebre sculpteur serbe”, у вријеме изложбе његових скулпторских радова у Риму, у павиљону Краљевине Србије, 1911/12. године.

Иван Мештровић је тада дао изјаву, коју је свјетска штампа објавила, а која гласи: “Србин и Хрват су два имена за један народ, само што је тај

народ под именом Србин боље сачувао своју индивидуалност – слободу и чежњу за слободом. Стога ми је то име милије!”

То је била изјава Ивана Мештровића у предвечерје најсудбоносних догађаја у нашој новијој историји, пред Балканске ратове и Први свјетски рат, почетком другог деценија овога вијека.

Свега неколико година касније, послје завршетка Првог свјетског рата, у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, одлучио је краљ Александар да подигне маузолеј на мјесту Његошеве црквице на Ловћену, коју су до темеља срушиле Аустро-Угарске војне власти 1915. године, однијевши ковчег с посмртним остацима владике, великог пјесника и владара Црне Горе Петра Петровића Његоша, званог и владика Раде, на – Цетиње.

Краљ Александар је замишљао да маузолејем замијени црквицу, која је била саграђена на мјесту по нацрту и жељи самога пјесника Његоша, и на мјесту, које је сам одабрао, на Језерском врху, на Ловћену.

По завршетку маузолеја, тако је писало у штампи оних дана, краљ Александар би дао да се посмртни остаци Његоша пренесу са Цетиња, поново горе, на Ловћен.

Краљеву замисао грађења маузолеја на мјесту Његошеве црквице требао је да оствари и као пројектант и као извођач Иван Мештровић, али због противљења црквених кругова, првенствено оних на Цетињу, краљ је одустао од подизања маузолеја, и одлучио се поново за црквицу, по могућности што сличнију, или једнаку, порушеној, која је била саграђена недуго послје смрти владике Рада, почетком друге половине прошлога вијека.

О намјери краља Александра да повјери подизање маузолеја Ивану Мештровићу, пише патријарх српски Гаврило, тада владика цетињски, дословно: "... ја сам добио извјештај из Београда од члана одбора Јелене Лазаревић да је чула да краљ жели да подигне споменик Његошу по скици и изради вајара Ивана Мештровића, за кога сам знао да је поријеклом Србин, чији је деда прешао у католичку вјеру али да се увијек осјећао Србином”.

Краљ Александар напуштајући идеју о грађењу маузолеја на Ловћену, о чему је међутим већ говорио са Мештровићем, обећавајући му тај велики посао, изјавио је: “Ја ћу г. Мештровићу у замену за ово дати другу идеју за један споменик Незнаком јунаку на Авали, који ће бити израђен за потребе наше државе и који ће симболисати наш народ и наше народно и државно јединство, и то све покрајине. Ја сам о томе једанпут разговарао с Мештровићем, који је мој пријатељ и мени у свему одан до краја”.

И тако је на истом мјесту на Ловћену саграђена, обновљена црквица, у коју је половином треће деценије овога вијека пренесен са Цетиња ковчег с посмртним остацима владара и великог пјесника владике Рада.

Мештровић је, међутим, касније, израдио споменик Незнаком јунаку на Авали, прије погибије краља Александра у Marseillesu 1934. године, и за то био, каже се, добро награђен.

Али Мештровић је израдио послје Другог свјетског рата бесплатно, дакле у новој Југославији, скице за маузолеј, Његошеву статуу и двије карикатуре за споменик на мјесто црквице на Ловћену, коју је према томе требало срушити, други пут, и то почетком осмог деценија овога вијека.

И тако је урађено. Изграђен је на мјесту поново срушене црквице маузолеј – Његошев маузолеј на Ловћену, од вајара Ивана Мештровића.

Треба рећи неколико ријечи о Ивану Мештровићу прије, него пређем на мој сусрет с њиме код *monsignora Svetozara Rittiga* у жупном уреду Маркове цркве, у Горњем граду, у Загребу.

О Ивану Мештровићу и великом распону његова вајарског рада, о његовом Видовданском храму, о споменику на Авали, побједнику на Калемегдану у Београду, писао је Мирослав Крлежа, кад је водио велику борбу против тзв. “*Ecclesia militans* (и – *triumphans*), у вријеме између два рата, гдје, поред осталог, Крлежа критикује Мештровићеву обрану “Вјере у Бога”, написавши, да кипар Иван Мештровић брани своју католичку вјерску припадност и идеологију на нивоу једног обичног сеоског капелана”.

О скици за маузолеј на Ловћену и о Његошевој статуи у маузолеју, писао је Крлежа критички, одбивши да судјелује при анкети управе “Музеји Цетиња” о постављању Његошевог маузолеја на Ловћену. Крлежа пише: “Ако је ријеч о томе да се Мештровићев маузолеј с Његошевим спомеником подигне на Ловћену, моје је субјективно мишљење бескомпромисно негативно”. И даље: “О Мештровићу, као кипару, одувјек сам имао суперлативно мишљење (што је, уосталом, за вриједност његова дјела заиста споредно), но једно је добра скулптура, а друго – добар споменик. У овом стварном случају Његош је карикатура и као споменик и као статуа.” На крају, М. Крлежа још додаје: “Позван да се примим чланства у одбору за подизање маузолеја на Ловћену, био сам то отклонио из хиљаду и једног разлога, а и тај један сам је по себи довољан. Питам се постоји ли нешто што би на Ловћену могло дјеловати монументалније од Ловћена?”

Са Мештровићем сам се упознао 1939. године, непосредно пред напад Хитлера, *Mussolinija* и њихових сателита и на нашу земљу.

Знао сам ја за његову католичку вјерску, конфесионалну и за национално-политичку југословенску оријентацију. Вјерску, католичку, према писању М. Крлеже, а национално-политичку југословенску, као изразито краљевог човјека, који је примјерице с *monsignorom Svetozarom Rittigom* водио поклонствену депутацију краљу Александру, послје увођења диктатуре, 6. јануара 1929. године!

С таквим подацима, дакле, нашао сам се са Иваном Мештровићем лицем у лице за столом monsignora Svetozara Rittiga, у жупном уреду Маркове цркве у Загребу 1939. године. Том приликом, прије почетка обједа, поменуо је monsignor Riittig краља Александра, за којим је жалио, а увјерен сам био, да је и Иван Мештровић, можда још и дубље, жалио за краљем, као његов “одани пријатељ”.

А зашто сам ја позван у жупни уред Маркове цркве на објед, који је, за више узваника на челу са Иваном Мештровићем, приредио monsignor Svetozar Rittig?

Маркова црква је у то вријеме поправљана, и у томе послу био сам као стручњак петролог-геолог за фундаменте цркве, гдје се појавила вода, али и за камен уграђен у објект, који је са површинске стране од мјеста до мјеста јаче растрошен дјеловањем атмосферилија.

Практичне радове у фундаментима и избор камена извршио сам заједно са ing. Н. Бауером – успјешно.

Фреско сликање библијских мотива на унутрашњој страни Маркове цркве извео је сликар Ј. Кљаковић.

Постављен је поред главног олтара с десне стране Исукрст – распеће, рад у дрву вајара Ивана Мештровића.

Најзад, професор Ђ. Szabo, хисторик, познат по својим студијама старих грађевина, нарочито у сјеверозападној Хрватској, водио је бригу да се поправљањем цркве не измијени њезино хисторијско лице, и, однос према другим старим објектима у томе дијелу Горњега града Загреба.

Радови су били завршени и жупник цркве Св. Марка, монсигнор Риттиг, позвао нас је на свечани објед, и да нам, истовремено, захвали за успјешно изведене радове на поменутом објекту.

И тако је за свечано уређеним столом домаћин, монсигнор Риттиг, заузео мјесто на челу стола; на лијево до њега сјео је Мештровић, до њега Кљаковић и даље на тој страни проф. Szabo; на десно monsignoru Rittigu био сам ја, и поред мене ing. Бауер.

Monsignor Rittig је повео разговор, првенствено о успјешно завршеним радовима на објекту, захваливши сваком поједином, засебно, и нагласивши његов удио у тако опсежном и одговорном послу.

Послије тога потекао је невезани разговор, о политичким приликама у нашој земљи, у свијету, при чему је monsignor Rittig поменуо и наш, наиме, већ тежак положај као државе Југославије, према завојевачким намјерама Хитлера, Mussoliniја и њихових сателита у цијелој Европи, па око Јадранског и Средоземног мора.

Најзначајнијом треба, међутим, сматрати изјаву monsignora Rittiga о краљу Александру, и његовој политичкој улози у нашој земљи и иностран-

ству, и несрећи за Југославију да краљ Александар није жив, додавши, с посебним патосом, да је краљ Александар последије Александра Македонског највећи владар и политичар на Балканском полуотоку. Улога краља Александра била би у ово вријеме, каже monsignor Rittig, врло истакнута не само у корист наше земље, већ и Европе, па најзад и цијелога свијета.

Саслушавши monsignora Rittiga, очекивали смо да ће о краљу Александру проговорити међу присутнима први Мештровић, јер то било за очекивање, да ће последије једног краљевог пријатеља, тј. monsignora Rittiga проговорити и његов други, како је рекао сам краљ, " ... мој пријатељ и мени у свему одан до краја" Иван Мештровић, толико цијењен на краљевом двору.

Мештровић је, међутим, упорно ћутио, а ми сви чекали смо његову ријеч, којој је, тада, приписивана посебна тежина, поготово на Rittigovo поређење краља Александра с Александром Македонским!

И, како је Мештровић и даље ћутио, одлучио сам да напоменем monsignoru Rittigu, да се не бих могао сложити с његовим мишљењем, на основу онога што знадем из хисторије о Александру Македонском, као и са знања, већ преко двадесет и више година, о краљу Александру, почевши, тамо од Балканских ратова, па Првог свјетског рата, Солунског процеса 1916. године, и најзад његове диктатуре од 1929. године.

Последије мојих још неколико ријечи запазили смо, сви, да је Мештровић као – живнуо – управивши поглед према мени! Запитао сам се, како ва је то знатижеља Ивана Мештровића с обзиром на моје напомене, њему до тада, вјерујем, готово непознатог човјека?

Могло се закључити, према мишљењу и проф. Szabe, да ме мотри због мојих ријечи о краљу Александру, мислећи, он није Србин, дакле, могу ја говорити отворено пред више истакнутих људи, што дакако неће остати само међу зидовима жупног уреда Маркове цркве у Загребу.

И, заиста, мало повишеним гласом гледајући мене, Мештровић започне ријечима, које сам дубоко уписао у памћење: "Срби су сви од краља до сељака цигани, да, цигани, што о њима мислим од када их познам".

Тајац који је настао последије ових Мештровићевих ријечи, није могао дуго да потраје, и ја, гледајући га оштрије, такођер мало повишеним гласом одговорим: "Па, господине Мештровићу, Ви сте свога пријатеља краља Александра, који није био штедљив према Вама, прогласили, ево, циганом! То је, међутим, Ваша и краља Александра ствар, јер сте Ви с њиме погађали послове – трговали. Но, Ви прогласисте циганима српски народ, што сматрам увредом, ништа мањом, него, као кад би Вас и ваш народ, овдје, прогласили циганима."

У овај неугодан дијалог између мене и Ивана Мештровића умијешао се одмах проф. Ђ. Szabo, као неке врсте шалјивом досјетком, нагнувши се над столом, и гледајући према Мештровићу, рекавши: “Али, маестро, овај млади професор је добар човјек, добар, а био би, можда, још и бољи, да је – католик.

То је било доста, да се разговор у томе правцу прекине до свршетка обједа, при чем је Мештровић поновно заћутао, и наклонивши се послјије обједа испраћен monsignorom Rittigom, отишао из жупног уреда цркве Св. Марка – сам!

За вријеме Другог свјетског рата, како се знаде, обрео се Иван Мештровић из Независне Државе Хрватске, најзад у Удруженим Америчким Државама, гдје је поред активног дјеловања с нама непријатељском политичком емиграцијом, био и професор у Умјетничком одјелу једног католичког Универзитета у Америци, – до краја свога живота.

Човјек, ето, открива се, и како видимо, у овом примјеру, његовом “вјером у бога”, па пријатељевањем са краљевима, кардиналима, надбискупима и бискупима, који најчешће с народом немају никакове везе.

У овом примјеру Иван Мештровић нема везе са српским народом, који се, међутим, жртвовао и за његову друштвено-политичку слободу, и слободу његова идејног и умјетничког рада, и у Првом и у Другом свјетском рату, кад су се поред Срба борили и цигани, односно Роми, који су, несумњиво је, надвисили Ивана Мештровића морално, етички и људским достојанством, и као појединци, и, као слободни народи у цјелини.

Улазак Нијемаца у Загреб 10. априла 1941. г.

Подигавши телефонску слушалицу дана 10. априла 1941. године, нешто прије подне, по договору са знанцем ing. кемије, чуо сам ријечи: “ТУ СУ”, тј. Нијемци су на прилазима Загребу, из правца Дугог Села. И доиста, не дуго затим, надлијетали су њемачки авиони Загреб, гдје је владала пригушена атмосфера неизвјесности.

Пошао сам у Илицу, којом ће, вјеровано сам, пролазити Нијемци у правцу према Подсуседу. И, тако је било.

Дошавши до угла Илице и Маргаретске улице, поред трговачке радње Бачић и Вурдеља, стао сам, гдје је већ било много грађана, који су, неки застајкивали, а неки пролазили, промицали, журећи према Јелачићевом тргу да, вјероватно нађу што боље мјесто за праћење уласка њемачког окупатора у Загреб, свега четири дана послјије војничког препада на нашу земљу.

Неколико минута касније дојурио је средином Илице од Јелачићевог трга врло бучан моториста, и зауставио се на скретању у Маргаретску улицу. Ту је стао – југославенски – војник са раскопчаним шињелом, без шајкаче, раскорачио се, и повикао што је гласније могао: “Ријешили смо их се заувјек”!

Знало се, већ, на кога се то односи, тај “побједнички” поклик! Било је грађана који су плескали, било их је који су проматрали готово нијемо, ћутећи, и очекујући даљње догађаје.

Било нас је повећи број који смо пошли низ Маргаретску улицу иза православне цркве, да избјегнемо могуће неугодности, које су већ лебдјеле над главама грађана.

Продужио сам затим преко Прерадовићевог трга у Николићеву улицу, гдје сам видио, вјероватно, “агента” будуће нове власти, човјека са изразито задебљаним носом над големим устима и одебљаном доњом усницом, који је у великим скоковима са кожнатом торбом необичног изгледа јурио према Зрињевцу, нама дакако са непознатим задатком. У Николићевој улици владало је чудно, хладно расположење, тако исто и у Казалишној кавани, у коју сам навратио да чујем, коју, још новију вијест о нашој несрећи, са распршеног побунама ... југословенског ... војника фронта на Драви, у Подравини, и, непосредно пред Загребом. Чуо сам и жалосних вијести о побунама ... југословенских ... војника, отказивању извршавања наређења, о разоружавању војника и официра од грађана, католичких клерика и попова, непосредно пред Загребом.

Да ће то све готово кулминирати наредних дана неким слављем на главној магистрали кроз Загреб, у Влашкој улици и Илици, довољно је да се погледа фотографија у књизи: Милан Баста: “Агонија и слом Независне Државе Хрватске” Издавачко предузеће “РАД”, Београд 1971., између стр. 64-65, улазак немачких трупа у Загреб, 15. IV 1941. године. Снимак Музеја револуције народа Југославије.

Око четири сата послје подне, тога дана, 10. IV 1941. године, пошао сам из стана према Илици кроз Медулићеву улицу, и зауставио се на углу поред трафике, насупрот каване Медулић.

Мукли шум њемачких тенкова помијешан с људским гласовима, веселим повицима и плескањем руку, допирао је већ од Франкопанске улице, као да се поздравља побједника, који се враћа послје извојеване битке.

Шта је, тога часа, посматрајући велике њемачке тенкове, дјеловало на мене поразно, било је, да су тенкови окићени цвијећем, а још поразније, и, младе жене у загрљају са њемачким војницима на тенковима! Незаборавна слика при помисли на наш пораз, издају, и др.

Гледао сам те окићене тенкове и Нијемце с одушевљеним, и ваљда, “слатким новим женским теретом”, при пролажењу њиховом према Британском тргу.

Моје мисли и забринутост у тим часовима, изненада, прекинуо је мени иза леђа мушки глас, попраћен са неколико појачаних удараца по мојем десном рамену и повиком: “Видиш ли то Лука!”

Окренуо сам се и опазио некадашњег колегу са студија на Универзитету, и из мензе “Сестара опатица”, у Дугој улици, загребачког адвоката, др Мију Фрковића, који још једанпут – усхићено – и весела лица, показујући руком према њемачким тенковима, опетује: “Видиш ли то Лука”.

Још по старим уходаним навикама нашега тадањег времена одговорио сам му приближно: “Желио бих, Мијо, да видимо, за три до четири године, овдје, Савезничке тенкове по траговима данашњих њемачких тенкова!”

Било је то, замијетио сам, превише за мога некадашњег друга и колегу из мензе опатица, који је сада повикао: “Па зар не видиш да је Хитлер побједио! Готово је са Вама Масонима, Србима и Чивутима! Ви, Срби, платит ћете то крваво: трећину вас ћемо побити, трећину протјерати, а трећину покрстити. То је ваша будућност, и, ваша савезничка побједа.

Људи су се почели окретати слушајући овај монолог ученог доктора јурис, и његову прогнозу о будућности, поред осталих и будућности српског народа. Видио сам да треба да се одмах изгубим са тога мјеста, и то сам урадио, отишавши низ Међулићеву улицу, опет, дакако, у Казалишну кавану, гдје сам мислио наћи моје истомишљенике.

Нијемци су дошли и прошли!

НДХ – држава је дошла, прошла, оставивши за собом крваву работу!

Правду је задовољила Народноослободилачка борба и војска!

Вративши се послје пуне четири године у ослобођени Загреб, једног поподневног јесенског дана 1945. године, пролазећи Илицом управо пред велике трговачке куће “Kastner i Öhler”, данас “Нама”, опазим човјека у похабаном хубертусу тамније зелене боје, врло мршава, необријана. Погледавши боље, ето изненађења! Био је то нико други него учени доктор јурис Мијо Фрковић, скоро пуштен из затвора. Тако се састаше борбени доктор јурис и бивши емигрант из НДХ.

Наш разговор трајао је врло кратко вријеме.

На моју примједбу: “Шта сада велиш Мијо? Како се сада осјећаш?”

Његов одговор је био вулгаран – кратак: “Хрвати и Срби су говна.”

То је, ето, био одговор доктора јуридикских знаности, послје милиона људских жртава, злочина у НДХ – без примјера у цијелој историји човјечанства.

IN TERMINIS: “ACTA EST FABULA.”

На конгресу Карпатско-балканске геолошке асоцијације у Букурешту 1961. године

Као службени представник Југославије био сам шеф делегације југословенских геолога на конгресу Карпатско-балканске геолошке асоцијације, која се одржавала у Букурешту 1961. године, у палачи штампе, у дворани са око 600 сједала, и широким коридорима. Дворана је акустична и провјетравана, увијек, са свјежим зраком, и, врло разумно освијетљена.

Предсједник конгреса је био академик Семененко, геокемик из Кијева, праћен великом совјетском делегацијом, низом познатих имена у геолошким наукама СССР.

При упознавању и измјени поздрава сазнајем, да се нама Југословенима приговара, да нисмо послали наш извјештај на низ важних питања, која су садржана у циркулару, раније достављеном свима осим југословенском дијелу Карпатско-балканске геолошке асоцијације.

Наш одговор је био и лак и тачан у саопћењу предсједнику академику Семененку, да смо управо сада, приспјевши у хотел, добили материјале, као и поменути циркулар, на који је одговор требао стићи прије нашег доласка на конгрес, у Букурешт. Изгледало је да је наш одговор као правилан, примљен.

Сутрадан, на свечаном отварању конгреса, неочекивано, слушамо поново приговор упућен југословенској делегацији, пред пуном двораном, преко 600 слушалаца, са нагласком, да нисмо удовољили претконгресним радњама, због чега и извјештај конгресу неће бити потпун, дакако, са жаљењем каже предсједник академик Семененко.

Очигледно, био је то мали маневар и “политички” бојен, с обзиром на нашу земљу, и њезин однос, тада, према СССР-у!

Не само ја сâм, као шеф делегације, и на тако истакнутом мјесту поред југословенске државне заставе, за великим столом – трибином, на истакнутом мјесту и међу делегацијама других држава, схватили су и моји другови у нашој делегацији, да то истицање, да само Југославија није испунила сва претконгресна тражења, треба да образложим, одмах, и прије почетка пленарног предавања.

Тако се и догодило!

По закључку наше цијеле делегације добио сам овлаштење, да замолим ријеч прије почетка првог пленарног предавања.

Иза малог колебања, суздржавања и покушаја објашњавања, да то није угодно, на моје упорно тражење, и примједбу, да ћу се прије почетка пленарног предавања повући из дворане, заједно са цијелом југословенском делегацијом, и, напустити конгрес, предсједник академик Семененко ми је дао ријеч.

Ево што сам рекао: Јуче увече, дошавши из Београда у Букурешт, примили смо конгресне материјале, па и оне што смо их требали да примимо још у Београду, прије поласка овамо, које смо били дужни израдити, и, предати још у фази припрема конгреса. Ми, дакле, то нијесмо могли овдје преко ноћи урадити, т.ј. написати извјештаје од синоћ до јутрос и предати их прије отварања конгреса. Непријатан нам је такав захтјев, и поступак, ми га одбијамо, и наглашавамо, да смо дошли на конгрес као једнаки једнакима, равноправни, нашом вољом и жељом за научном и стручном сарадњом са свима, као слободни људи. У противном, ми не би могли судјеловати и сарађивати на конгресу.

Бурно поздрављен послите тога, заузео сам мјесто поред, моје, југословенске заставе.

Устао је потом најстарији геолог међу нама, представник Румуније, и шеф румунске делегације, који ми је пружио руку, одобравајући мој, и цијеле југословенске делегације, став, гласно, пред цијелим аудиторијем, зажеливши конгресу успјех – у пуном саставу!

Бурно, такође, поздрављен, заузео је шеф румунске делегације поред мене своје мјесто, а предсједник конгреса академик Семененко наставио је обављати своје дужности.

Поред овога успјеха и предавања наших стручњака о проблемима Карпато-Балканида, доживјели смо и још један – високо оцијењен – успјех, кад су одређивана нова задужења појединих држава, односно задаци истраживања њихових геоинституција у Карпато-Балканидима.

Академик Семененко изјављује: “У Карпато-балканској геолошкој асоцијацији, Организациони одбор је усвојио приједлог о оснивању секције за геофизику, и, обративши се мени, каже, отприлике: част ми је изјавити, да смо једногласно закључили, да нову геофизичку секцију Карпато-балканске геолошке асоцијације **повјеримо Југославији, с обзиром на великог геофизика Андрију Мохоровичића**, родом из Југославије. Предајем ту одлуку Вама, као шефу Југословенске геолошке делегације на овом конгресу, са жељом за успјешан рад.

И то није прошло без бурног одобравања препуне конгресне дворане.

Морам, међутим, додати и још један, лично мој доживљај, који ми је остао у дубокој успомени до данас.

Поред угодног осјећаја, послите поравнања “малог” неспоразума са предсједником конгреса академиком Семененком, у вези недовољних података са наше, југословенске, стране за овај конгрес, примајући одлуку Организационог одбора, и цијелог конгреса, о предаји Југославији новоосноване секције за геофизику, при Карпато-балканској геолошкој асоцијацији, ганут тим истакнутим признањем нашем великом геофизику Ан-

дрији Мохоровичићу, и, нашој земљи Југославији, срдечно сам захвалио на том признању, добивши, такође, аплауз из цијеле дворане. Замоливши притом слушаоце да кажем неколико ријечи, наставио сам:

“Лично, поштовани слушаоци, осјетио сам овдје велики понос за по- част нашем геофизику Андрији Мохоровичићу, са стране Карпатско-бал- канске геолошке асоцијације, као и судионика овога конгреса – Хвала Вам! Додаћу само, да сам ја ученик знаменитог геофизика Андрије Мохо- ровичића, да сам као студент геолошких наука од 1918-1922. године, на Универзитету у Загребу, слушао и предавања Андрије Мохоровичића, по- себно о потресу у Покупју, јужно од Загреба, гдје је никла идеја, и донесе- на геофизичко-математичка документација, са закључком о “Мохорови- чићевој дисконтинуитети”, краће “Мохо-дисконтинуитета”, једном од фундамената, на коме почива теорија о минералошко-петролошкој и гео- лошкој грађи вањског Земљиног омотача.

Очи свих конгресиста видјеле су, вјерујем, лик Мохоровичића, не мој, а мој само толико што сам, ето, представљао домовину Мохоровичића, за часак, пред великим скупом људи геолошких наука, првенствено истра- живача Карпато-Балканида европских земаља.

У паузама, слободном времену и на екскурзијама све до обала Црнога мора, многи су ме питали о великом геофизику Андрији Мохоровичићу, загледали ме, вјерујем, мислећи – уназад прије више од четири децени- ја, можда и о човјеку, пред њима, који је имао срећу, да учи код великог учитеља и творца “Мохо-дисконтинуитета”, испод које, још сада, можемо само наслућивати о дубинама нашега планета, са дијелом плавим од воде, и зеленим од биљног свијета – огртачем, са био-свијетом и **човјеком**, чи- ју величину представља и – **Андрија Мохоровичић**.

Геолошко-петрографска грађа језерског врха на Староцрногорској заравни и Ловћена гдје се налази Његошева гробница капела

Заштита природе у њезиним разним исконским појавама и облицима, заједно са споменицима културе особите историјске вриједности, као што је Његошева гробница капела на Ловћену, постала је данас бригом не само појединог стручњака, природословца или члана завода за заштиту споменика културе, већ и бригом и савјести наше друштвене заједнице у цјелини.

Већ у предшколским установама и основним школама будимо у нашој дјечи путем одабраних предавања и излета љубав за исконско у природи да већ од малих ногу штите и чувају баштињено у природи такво какво је затечено. Не мање односи се то и на споменике, као споменике културе, наслијеђене од наших пређа, који нас представљају у генерацијама и културне и умјетничке радиности.

Тако примјерице штитимо и чувамо рјеђе врсте биљака на њиховим првотним стаништима, птице и животиње у малим бројевима лежења и порода, па, најзад, и рјеђе минерале и стијене и на отвореним површинама и у подземним плићим или дубљим природним или вјештачким пукотинама, пећинама у Земљиној каменој кори, па чак и у рударским рововима.

Као минералог и петрограф (геолог) вршио сам многобројна испитивања минерала и стијена не само у лабораторијима, већ и дуготрајна истраживања у теренима, у разним крајевима наше земље, као и у иностранству. Био сам често у могућности да загледам и да се развеселим посматрајући лијепо бојене минерале и стијене, посебно јасно кристализоване минерале, појединачно или удружене, као у фамилије, иако различитих а то складних и облика и међусобне испреплетености. Кристал кварца прозирца, аметиста лијепе љубичасте боје, правога драгуља, поред кристала калцита изразито равних и глатких, управо сјајних плоха, па кристала оловне руде галенита и цинкове руде сфалерита, тамо у рудницима Брскова, Трепче на Косову, вриједни су то природни дарови, не само техничке, него и опћекултурне образованости и значаја. Па зар нису и они многобројни огољени остаци, блокови камена и сипари, па вртаче на Староцрногорској заравни са Језерским врхом и Ловћеном, и најзад пећине са сталагмитима и сталагтитима, уресима природе недостижне љепоте, такође вриједности, које треба трајно сачувати и заштитити. Додамо ли томе и Његошеву гробницу капелу на овој Староцрногорској заравни не

можемо боље изразити јединство Природе и човјека и њихову везу и међусобну овисност.

Поздрављао сам зато и појединца и друштво, нарочито она за заштиту природних и културних споменика, који бране природу, да не говорим о културним споменицима, па и тамо гдје на око изгледа, ... па то неће нико замјетити,... па то неће нашкодити њепотама природе, којих у њој и тако има на претек, и, најзад,... па то је у – опћем интересу –, који покрива често и најтеже погрешке, и т.д.

Повод овоме писму је “Задужбина и гробница владара Црне Горе, владике Петра Петровића Његоша, на Ловћену, највишој главици Језерског врха на висини 1749 метара над морем, коју је рушењем и селидбом разградила А. У. Монархија 1915. године, а коју ће сада, чини се, поново скидати и селити са исконског мјеста, које је одабрао велики пјесник Његош.

Скроман је био велики мислилац, пјесник *Горског вијенца*, јер ето већ “Горски” у имену славнога дјела, каже, да је Његош изабрао управо то мјесто и такву грађевину, на највишем дијелу – Горског –, односно планинског вијенца – Староцрногорске заравни –, са које се, и управо одакле, са те висине далеко види, и одакле почиње геолошки и геоморфолошки Староцрногорска зараван да се стрмо спушта, да не кажемо руши, до у Црногорско приморје и море.

И увијек, кад погледам ову слику (.....), управо тако као кад сам прилазио у студијске сврхе до Његошеве капеле, заправо Ловћенског дијела Језерског врха, гдје сам се задржавао на цијелом петрографском спектру тога краја, посебно пак на оолитичким вапненцима или кречњацима самог врха, главице Ловћена, на коме је Његошева гробница капела, буди се у мени мисао, колико је велики Његош поклањао пажње околини и мјесту на коме ће садјелати своје посмртно станиште.

Посматран и проучаван овај јурски оолитични вапненац или кречњак, на који је без икаквог дубљег засијецања постављена, и правилно постављена, плоча са Његошевим тијелом у тој капели као споменику културе, има тај камен као дио природе и на свом вањском лицу и у својој каменој маси све знакове борбе и борбености да одоли нападима жестоких геолошких и атмосферских кимијских сила на тим висинама. Јер гео- и атмосферске силе на тој Староцрногорској заравни, као уосталом и свагдје у природи, пронађу свако слабо мјесто, сваку покотиницу и шупљиницу у том камену, Ловћенском оолитичном вапненцу или кречњаку, да га даље нападну, да га механички и кимијски униште. Наравно је да ће томе разарању посебно погодовати веће прслине и пукотине, па и вјештачко ломљење и резање овога и тако по природи тешко оштећеног “ловћенског камена”.

Посматрајући дакле тај оолитични јурски вапненац или кречњак, о коме је у дјелу “Геологија Црне Горе, књига II, карст Црне Горе, Титоград 1969.”, писао наш познати и врло уважени геолог Зарија Бешић, видио сам у њему готово сву карстну феноменологију изражену у најпотпунијој мјери, као последицу дјеловања жестоких геотектонских сила и карстификације, не само овдје, него и на цијелој Староцрногорској заравни. И сам Бешић нагласио је, да је и овдје, као уосталом и на много мјеста у карсту југословенских Динарида, дошло до развоја – љутог крша – , о коме ето и само име доста каже!

А гдје је могао да се развије љути крш, и шта је вањским силама поговало да те карбонатске стијене тако издубе, уситне, учине водопрпусним, и без културног слоја земље, као, основних услова за живот и развој живог биљног и животињског свијета?

Одговор је и једноставан и разумљив кад кажемо, да су те карбонатске стијене настале таложењем у морској води, и затим издигнуте на те висине, причем су многоструко савијане, ломљене и мрвљене, што замјећујемо на сваком кораку на – Староцрногорској заравни –. Слојеви кречњака или вапненца су при издизању опетовано повијани, а како су то врло крхке стијене, оне су при том и мање и више ломљене, дуж пукотина од микроскопских величина до стотина и стотина метара дугачких пукотина, разних смјерова и у разне дубине.

Ето разлога за настајање онога управо “каменог мора” уситњеног комадја и блокова оштрих ивица и углова испод Његошеве капеле на Ловћену, у малом, као и у кањонским коритима ријека Таре и Пиве прије састављања у Дрину, као и оних стрмих одсјека морске обале у дивном фјорду наше Боке. Па цијела Црна Гора, можемо мирно рећи, један је – Природни музеј –, коме је заштита и чување природних љепота и ријеткости, да не говоримо о мноштву наших највреднијих културних споменика, потребна у највећој мјери.

Колике бриге задају геологу ове карбонатске стијене кад у њима треба да изгради водојажу и сачува воду у акумулацији, колико бриге и труда да изгради мост, пут, да спријечи провалу воде у тунелу, да осигура подземну грађевину од урушавања, дугог задржавања воде у њој и око ње од снијега и кише на дохвату неизбројивих пукотина.

И сâм сам често помишљао на подухвате о каквим техничким радовима на домаку Његошеве капеле и побојавао се од урушавања, откидања и већих маса камена, усједања блокова разне величине овичених са свих страна пукотинама, испуњеним мокром црвеницом (Terra rossa), бигровитим, прхким вапненцом или кречњаком, или са голим површинама блокова покривених тек танким превлакама од калцита.

Биће, да је већ и сам велики пјесник, владика Раде, са људима који су пројектовали, и потом изводили радове на постављању пјесникове посмртне куће и споменика, посматрајући камену главицу Ловћена са површинске стране, видјевши тако дубоко оштећен камен, закључили да се капела, односно споменик културе, постави на само поравнату основицу, без имало засијецања у камену подлогу.

Тако је урађено, и добро је урађено. Јер, познато нам је са безброј мјеста у карсту, у већим засјецима, усјецима, поткопима, тунелима, да такве многострано распуцане карбонатске стијене, вапненци или кречњаци и доломити, каже се “не могу носити саме себе”, и зато је бојазан од наглог и изненадног урушавања – непознатих маса, оправдана.

У примјеру Ловћена климатске прилике, на тим висовима, снијег и опетовано смрзавање, јужни топли вјетрови са мора, који сежу и до тих висина једва мало охлађени, стално угрожавају на тако истакнутим мјестима тањи покривач од јако карстификованог, до “љутог крша” и распуцаног, готово “невезаног” камена, какав је овај у цијелој главици Ловћена.

Смјелост би била велика не провести пуну научну анализу теренских и лабораторијских геолошких, минералошко-петрографских и геотехничких истраживања и испитивања стијена, тако механички и кимијски осјетљивих, а већ дубоко захваћених промјенама, до непознатих, али вјеројатно је већих дубина у Староцрногорској заравни. То је важно нагласити нарочито при пројектовању крупних техничких захвата.

А Његошева капела готово већ и “геоморфолошки” завршава, као да је природно вајана, Ловћенски вис, који чува, па чак и заштићује тај најосјетљивији дио главице Ловћена од даљих разарања природних сила, па и – руке човјекове.

Драги пријатељу,

Много раније приредио сам један мали чланак, као минералог и петрограф (геолог), о Језерском вису и Ловћену, колебао се, да ли да замолим који наш књижевни лист, коначно можда и нашу Просвјету, да одштампа, али нисам дао, да надигну грају, ево и ови горе ("из друге државе!"), па да нам пакосте.

Ових дана дођоше ми пријатељи из Задра у посјете, па ето они ме такоше да ово што сам написао пошаљем Вама, да спремате неколико рукописа, још – post festum – о атентату на Ловћен. Можда би и ово мојих неколико редака да уђе међу, вјерујем, радове вриједних људи, као исповијест пред једном нашом великом светињом. Вјерујте ми, нисам религиозан попут ватиканије, али ни друкчије, природословац сам и пришао сам Природи најближе могуће умом и срцем, али ово што раде, мислим, **ни двоножац, сишавши са гране, не би то урадио!** Рекао сам, ето, са мојом струком, научно фундирано у вези, да већ велики Његош и његови сарадници не засијецаше те осјетљиве стијене, иако им нису стајале на располагање већ дивизије геолога и лабораторији са доиста прецизним инструментаријем, као савјетници и помоћ.

Урадили (неславно) мали људи у велико вријеме ... историја је већ написала и такве примјере!

За мене ово има, као и медаља, и другу страну. О томе ћу Вам једном, ако ми пане у част, испричати мој "Rencontre" са Мештровићем 1939. године у Загребу, за столом monsignora Svetozara Rittiga у његовом жупном стану на Марковом тргу. Ружан карактер до бесрамне мјере! О, што смо сагријешили да нас кажњава тако тешко тај велики неимар, та наша драга Природа?

Драги пријатељу! Прочитајте то што вам шаљем, па ако мислите да се може штампати, штампajte, вама бих одобрио и да мој језик поправљате, што оvdје апсолутно ускраћујем свакоме, осим онима у Просвјети.

Радосно ћу Вам стиснути пријатељску руку, ако будем имао среће и здравља.

Срдачно Вас поздрављам ваш

Лука Марић

Плитвичка језера са Плитвичанима старосједиоцима

Плитвичка језера са својим разведеним облицима, вегетацијом, каскадама, бојама и другим љепотама, привлаче путника, туристу и стручњака природословца, као особита ријеткост природе, као прави “геолошки дар и уникат” у нашој земљи, и готово, без премца у цијелом свијету.

Сваки посјетилац, стручњак истраживач, писац и књижевник, етнолог и новинар, најчешће боравећи на Плитвичким језерима, тешко се од њих одваја, толико пута виђеним под разним временским приликама, и у ма било које годишње доба.

И као што стручњак посјетилац, па и пажљивији излетник већ може опазити обилазећи језера, како лишће, гранчице дрва, увело цвијеће и трава у плавој води добивају бијело, сиво негдје и жућкасто рухо од минерала калцита, седрено и шупљикаво – окамењено рухо. Наиме, капљице језерске воде при ударцима о камен, дрво и разне одбачене предмете, остављају чврст искристализован калцијски карбонат, калцит, а то исто раде својим животним процесима и посебне колоније алга, тако да ови минеро-биогени процеси удружени произведоше оно “окамењено рухо”, преразнолико обликовано, шупљикаво, пуно отвора, као седрене баријере и каскаде, по којима вода отиче из виших у нижа Плитвичка језера.

Како је седра слапова и каскада шупљикава и крхка, и зато механички слабо отпорна, очигледно је, да је пролазник може и нехотице обрушити, и, слабије или јаче оштетити. Због тога се, и због све већег прилива посјетилаца, повећала и друштвена брига да се и вода и седрене баријере, слапови и каскаде заштите. И због тога је, не само уже подручје језера, већ и шира област око њих на површини око 200км², законом заштићена, као “Национални парк Плитвичка језера”.

У околини Плитвичких језера има, међутим, ближе и даље од језера и неколико насеља, старосједилаца житеља, који и у својој старини и наслијеђу пођоше са временом, напред и без застајкивања. Сви они, и старији и млађи, остадоше код куће, али како поучно написа дописник ВУС-а 13 о. м. Ј. Грбеља за њих, схватили су они туристичку вриједност баштине својих дједова и отаца, и већ “...објема ногама закорачили у туризам и свјетске језике,...”, поставши тиме не само носиоци и корисници туристичке привреде, већ и непосредни заштитници и чувари језера и цијелог подручја “Националног парка Плитвичка језера”.

У последње вријеме, међутим, учестали су, како доноси наша штампа, симпозији, састанци и обиласци Плитвичких језера, све због загађивања језерске воде и очувања слапова од рушења, под путовима и поред путова. Понекад иду те бригае до те мјере, као да би могао настати прави “смак

Плитвичких језера”. И, да се језера и подручје око њих спасу, поред осталих подухвата техничке природе, ето – требало би чак и “иселити” то око 1800 Плитвичана старосједилаца! Они, говори се, користећи нову хигијенску технику одбацују разне детерценте, избацују отпадне воде из својих домова, перу рубље, напајају стоку, чега би њиховим иселењем, кажу нестало, дакако, за свагда.

У рјешење, дакле, очувања Плитвичких језера, унијело би се и иселење стољећима њихових житеља-старосједилаца, који су се већ у досадашњој фази туризма саживјели са језерима, постали су послјије ослобођења и носиоци туристичке привреде, хотелијери, висококвалификовани конобари, изђавачи и соба (још скромног обима), закорачили, како рече дописник ВУС-а, доброно у тај посао, и у стране језике, за вођење таква посла.

И кад се то све погледа, као што јест, зашто се на симпозијима не обрађује и та тема, или само тема: Уређење и заштита Плитвичких језера са Плитвичанима, њиховим старосједиоцима, и, никако без њих, дакле, заједно са њиховим новим кућама, новим навикама и потребама, које су очигледно је ту, а које наша друштвена заједница може помоћи и унаприједити за корист цијелога “Националног парка Плитвичка језера”.

Читао сам недавно у књижевном часопису Форум бр. 6, који издаје Југославенска академија знаности и умјетности, један дубоко хумано написан литерарни прилог књижевника Чедо Прице, под насловом: “Путовање у кругу наде”, о старцу Будиши и његовим сусједима Плитвичанима старосједиоцима, о њиховом животу, борбама, бригама, некада, недавно и данас, управо ту, на тој плитвичкој земљи, са које би их чак требали, и – иселити.

Тај литерарни прилог, тако човјечан и топао, у визијама и жељама управљеним старцу Будиши, а и од старца Будише свима нама, заслужују да се овдје изнесу вјерно, а у “вјери у човјека” при рјешавању његове судбине, његове будућности – управо овдје на Плитвичким језерима.

У ово пет-шест кућа плитвичких старосједилаца, житеља, каже књижевни визионар: “Помоћи ћемо ти колико се може, старче враже, кућу ћеш друкчије направити: свјетлу, повисоку, заслужио си да се мало промијениш, да уљепшаш завичај, па кад ти туристи странци дођу, да навалe у твоју лијепу, чисту мирисну кућу, па кад ти дјеца која ће школе изучити ћођу и зими и лети, да се поносе тобом, старце оче, и ако желе, нека једног дана ћођу и заувјек, ако желе, јер то је очевина, дједовина, то је кутак домовине који се не заборавља као ни сиса матерна.”

Поучно, зар не, за један симпозији са кога би се могло чути и ове ријечи, управљене право старцу Будиши, како и написа књижевни визионар: “Будиша, магарчино стара, добри човјече Будиша, био си народни војник,

од давнина, био сељак, рудар, пролетер.... за прошлога рата јуначина си био....и домаћин био многим угледницима данас, па да нам помогнеш овај чудесни крај, парк наш народни подићи”.

А ево, шта наш старац Будиша одговара, као искрену људску поруку и учесницима симпозија, конгреса, комисија, и нама свима, о себи и сусједима, житељима свога плитвичког краја: “Е размишљао сам ја, рођени, е зашто све то, ако једни другима желимо добро, а желимо, зашто кад се зна да овај свијет стољећима живи у тој љепоти, а и у мукама својим, и муком својом чува и његује могло би се рећи. А погледам ја, каткад из прикрајка, пођем ја низ нашу увалу све уз ријеку, до саме главне цесте која води у широк свијет, па осмотрим тако ходајући, напросто пасем успут и слике, и боје, и шуму, али и туристе те наше драге. Е па нећеш ми замјерити, не памти се овдје да је нетко гаће јавно скидао, да је у ријеку, рецимо, кости бацао, суђе испирао, да је нетко кола купао. А све то, и још и горе, видјех: како они свеколики, без да трену оком... онај смрад од кола, уља и нафте очистише, салише то у онај бисер од наше воде, да ме је душа зазебла”.

Старац Будиша, још нам и допуни поруку, врло поучну и актуелну, ријечима: “Чини ми се, рођени мој, да земљу одвише лако напуштамо, и још измишљамо неке законе о напуштању, а нема ни земље, ни љепоте гдје људско око не гледа, гдје људске руке не додирују..., нема ничег без човјека, запамти”, и на растанку каже старац Будиша: ...стар сам па што у души то и на језику, што на језику то и у ријечи, хајде у здрављу...”.

Ето, мислим и ја, за симпозије племените теме научног и хуманог приступа Плитвицама – не исељавањем већ планском изградњом домова старосједилаца-житеља, њиховим доприносом, што они већ и чине у нашем новом времену и духу, у који су се они већ и зналачки, и са радошћу уклопили. Јер природа је извајала језера, обале, терасе, окитила их седреним слаповима, спиљама са сигама, природа мијења рушећи и руши градећи све ново и ново, а човјек старосједилац Плитвичан ће пазити, гледати, и својом топлим руком допуњавати ионако, пуну, љепоту Плитвичких језера.

И на крају, додајем, кад тамо не би било Плитвичана, житеља, требало би их, и управо тамо, довести, окућити, школати и дошколати, и, као “сој” људски, и наш понос од давнине, као и данас.

“Чисти књижевни језик” – “Made in Zagreb”!

На пола пута – стој – , Новосадски договор је “пријевара”, “присила”, напуштање “чистог језика наших славних дједова”, причем заборављају, да нам чисти народни језик, књижевни језик, потјече из Дробњака, постојбине пређа Вука Караџића, с источно-херцеговачких и црногорских брда, и из краја манастира Троноше у западној Србији, гдје је Вук Караџић учио читање и писање народним језиком, а гдје многи од “чимбеника” тога новог “чистог књижевног језика” нису никада били, многи међутим, нису ни могли бити, јер су дјеца недавних досељеника с далеких страна, па придошлица окупацијом Босне и Херцеговине, аустро-угарских чиновника, официра и војника, трговаца и обртника, какове се раније у нашој земљи није могло ни видјети ни чути.

У вријеме иза 1960. године “Студентски лист”, тједник студената у Загребу, број 28 год. XXI, 20. просинца (децембра о. п.) 1966. године, објавио је на седмој страни чланак извјесног Дарка Гашпаровића у коме пише: “Критика каква не би смјела бити – поводом једне критике у Вјеснику и двију критика у Телеграму.” Дарко Гашпаровић дословно пише:

“Телеграм је својевремено, у дискусијама о признавању или непризнавању варијаната и разлика између хрватског и српског књижевног језика, врло одлучно и разложито бранио тезу о постојању западне и источне варијанте са специфичним карактеристикама сваке од њих, и са знатним разликама у лексици и терминологији. Тим ме више зачудио што је пропустио текст који је у бркању те двије варијанте представљао праву накараду. Бранка Ракић, наиме, пише ијекавски и досљедно томе треба се служити терминима и ријечима хрватске варијанте. Но, што она чини? Већ у првој реченици њене критике читамо ријечи као: опште, ванредно, интересовање – дакле, типичне србизме. Да то није случајност, види се из тога што се даље у тексту константно, кад треба притом употријебити једну од дублета, узима српска дублета.”

“То је у реду у критикама нпр. О. Лакичевића, који пише екавски, дакле српском варијантом.”

Ето, Дарку Гашпаровићу је ијекавска – хрватска, а екавска – српска варијанта језика. То је, дакако, најлакше прогласити једно хрватском а друго српском варијантом, а Ви Срби, који не пишете и не говорите екавицом, већ ијекавицом, вама је Вукова ијекавица хрватска варијанта, хоћете – нећете, јер је тако “Главни стожер (штаб) за језик – Made in Zagreb”, одлучио отказивањем Новосадског договора.

А Срби у Хрватској, како кажу послуже “побједничке декларације”, назват ће свој језик – како знаду!

Писање Дарка Гашпаровића потакло ме да пошаљем уредништву *Студентској листи* допис о томе писању, не знајући, дакако, да ће за дан-два бити објављена “славна декларација” о хрватском књижевном језику.

Не знајући, дакако шта се спрема, одлучио сам прије одашиљања писма *Студентском листу*, као моју добронамјерну напомену о чланку Дарка Гашпаровића, послао сам мој саставак проф. Људевиту Јонкеу, да га прочита, и стави своје примједбе, мислио сам, као објективном, научном раднику, непристрасну, и познаваоцу књижевног хрватско-српског или српско-хрватског језика.

Мој састав гласи: “Драги главни уредници! Пратим увијек писање *Студентској листи*, јер са студентима углавном живим већ више од четири деценија, и није ми свеједно што *Студентски лист* доноси и како приказује наша друштвена, културна и научна збивања. Као наставник волим знање и истину, то ми је завјет према омладини и нашој цијелој заједници, јер незнање нам је највећи непријатељ, искуство је то нашем народу показало – несреће од незнања су биле велике и страшне у нашој прошлости”.

Дарко Гашпаровић у критици о писању Бранке Ракић, назива, узмимо, примјерице, само ријеч “опште” као типичан “србизам”. Нека поменути узме и научи из: “Правопис хрватско-српског језика, школско издање, Матица хрватска – Матица Српска, 1966., Загреб – Нови Сад, (за употребу у школама одобрили и препоручили Савјети за просвјету НРХ, НРС, НРБиХ, НРЦрна Гора, Правописни рјечник стр. 217 “Општенародни, општи, т. 64, општина, т. 64 стр. 36 правописних правила: У народном изговору имамо ћ у ријечима књижевног језика: опћи, уопће, опћина, свећеник. Али су те ријечи из старославенског језика у облику са шт мјесто ћ ушле у народне говоре једног дијела нашега језичног подручја па се у књижевном језику употребљавају и у облику:

“општи, уопште, општина, свештеник”.

“Колико видим Дарко Гашпаровић би требао бити критик а да нетко буде и постане критик, и то, дакако објективан, јер све друго није критика, треба знати ово мало горе наведеног из нашега хрватско-српског правописа, истина и знање су непобједива оружја, за то учимо да нам знање буде темељ до истине. Ваш читалац Л. М.”

Послије извјесног времена, не добивши одговора од Љ. Јонкеа, назвао сам Јонкеа телефоном, и замолио да ми каже шта мисли о мојем горе наведеном допису *Студентском листу*?

Љ. Јонке ми је врло кратко одговорио: Нисам примио никакво писмо. На моју примједбу да је службеница мога Завода, не могавши писмо предати лично њему или коме у фамилији, оставила писмо у ормарић на вра-

тима његовога стана, кратко и одсјечно ми је одговорио: Знате, краду писма.

Ја сам му захвалио на кратким обавијестима.

Протекло је једва неколико дана, а оно објавише “Декларацију о називу хрватског књижевног језика”, гдје се међу потписницима налази и име Љ. Јонкеа.

Прочитавши то било ми је одмах јасно зашто ми Јонке није могао одговорити на моје писмо.

Мада нисам до тога часа пратио нашу језичну политику, сматрајући да је она и на добром путу и у добрим рукама, на основи Новосадског договора обију Матица, односно наших истакнутих лингвиста, књижевника, научењака и др., одлучио сам да изблиза пратим догађаје послје објаве декларације, и као наставник, научни радник и југословенски патриота, очекујући неповољан утјецај сила из политичког подземља, које су избиле примањем фамозне декларације о називу и положају хрватског књижевног језика.

Овдје ћу изнијети све што сам одабрао из наше дневне штампе и периодике седамдесетих година, у том бурном времену, од декларације до националистичке еуфорије, изјаве, нападе, обране, и обмане, сумње и оптужбе, све социјалистичком друштву са радником као основом – несоцијалистичко, страшно и неприхватљиво!

Тако је “Вјесник”, који је овом “препаду декларацији” фуртимјезуитски кумовао, тј. за јуриш први отворио широм врата, донио непосредно иза објаве, чланак: “Политика а не лингвистика”, гдје примјерице пише: “Тко је у овом тренутку дао друштву брионске закључке, иницирао реформи материјалних и друштвених односа и свих других друштвених релација које из те чврсте основице произлазе – на то је лако одговорити и пружити аргументе. Зашто је онда декларација припремана сугерирана и састављена у пуној тајности? Нитко од политичких фактора СР Хрватске није у том погледу био обавијештен, конзултиран или позван на дискусију.” (*Вјесник*, 19. III 1966. године).

У истом листу пише затим: “За то је увјеравање низа угледних лингвистичких и научних институција да ставе свој потпис на декларацију и изненадно објављивање њезина текста политичка, а не лингвистичка или културна акција, жеља да се наметне политика свршених чиновова.”

У *Вјеснику*, пише даље: “Зашто су састанци свих угледних институција потписница декларације били скривени од очију јавности? Чему такав поступак, настојање да се све припреми, сакрију и онда с готовим чином упозна широка јавност”.

Најзад, у истом, листу читамо: “Што значи уопће говорити да службеници, наставници и јавни радници, без обзира откуда потјецали службено употребљавају књижевни језик средине у којој дјелују, а мимоићи чињеницу заједничког живота Хрвата и Срба у СР Хрватској?”

Вјесник на истој страни подсјећа на закључке Новосадског договора од 8., 9. и 10. децембра 1954. године, доносећи потписе двадесетпеторице чланова анкете, касније још и 61 потпис лингвиста и књижевника са српско-хрватског језичног подручја, који потврђују: “... да је књижевни језик Срба, Хрвата и Црногораца јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским. Оба су та изговора као и оба писма, латиница и ћирилица, дакако равноправна, а израда заједничког правописа једна је од најхитнијих културних и друштвених потреба”.

Дубље из тога еуфоријског загребачког националистичког “клубка”, које се почело одмотавати декларацијом, па у “разговорима о језику”, гдје је Љ. Јонке пише: “Потребни су шири погледи..., затим неколико читалаца поставило ми је питање не значи ли афирмација хрватског књижевног језика поништавање језичних права Срба у Хрватској?” Љ. Јонке је већ рекао: “Срби у Хрватској улазе у тај књижевни језик без икаква судара, не осјећају никакве противштине, јер им је заједничко ново штокавско ијекавско подријетло!” Јонке надаље говори у облику “препада” о књижевном језику Срба и Хрвата у СР Хрватској, као и сама Декларација – Срби се не противе!

Од тога часа јавља се “Размишљање”... из Београда, па Српско културно друштво “Просвјета” у СР Хрватској, позивајући се нарочито на народноослободилачку борбу, и, све, што је из ње проистекло у вези с положајем, и у сваком погледу стањем српског народа у СР Хрватској.

Обратићемо међутим пажњу на неколико догађаја у СР Хрватској у то вријеме, који ће показати сву дубину новонастале ситуације у тој Републици.

Према извјештају “комисије ЦК СКХ, у односу на продор национализма у његове редове”, нарочито оно у поднаслову “Атак на Србе у Хрватској”, па о писању Петра Шегедина, под насловом “Судбина”, и Владе Готовца, у чланку “Бруталност”, као мишљењима хрватских националиста о Србима у Хрватској, навест ћемо најзначајније податке:

Петар Шегедин каже: “Изузели су се, изузели,... и то једино што смо слаби, беспомоћни, што смо сами, а они су имали себе у Србији, у Босни, у Војводини. Па управо као “изузети” могли су бити и себи кориснији”. Најзад, каже Шегедин: “Онај тко не види око нас разјапљене раље звијери, итд.”, и, коначно: “јер, ако хоће да буду с нама, значи да се не издвајају!” А да су “у политичком смислу исто што и Хрвати, дакле политички на-

род, значило би осигурати у југославенској заједници више својих држава!”

Ето, дакле, смишљано је све ово већ дуго времена прије “Декларације”, и варали би се, кад би мислили, да је то мишљење само Петра Шегеђина, и од данас!

То је дубље, временски наслијеђено из даље прошлости, чак од прије I свјетског рата, из времена Балканских ратова, Турског и Српско-бугарског рата 1912. и 1913. године, и касније – све до данас!

Биће занимљиво изнијети нешто из оне наше прошлости, а у вријеме прије Првог свјетског рата, из кулоара Хрватског сабора, о Српско-турском рату. Послије пада Куманова гдје је потучена главнина турске војске у западном дијелу Османлијског Царства, сусревши се са др Иваном Лорковићем, заступником, предсједник Сабора др Медаковић, рекао му је: “Иване, брате, Турци су изгубили битку на Куманову!” Др Лорковић, на дистанцу, одговорио је дру Медаковићу: “Битку на Куманову нису изгубили Турци, него – Хрвати! Јер, каже др Лорковић, успјех те битке је путоказ свима у Београд, као будући центар државе Јужних Славена, која ће настати после војног пораза А.У. Монархије у рату који је на помолу.

Поучна прича и за ово вријеме, које настаје “Декларацијом”, од прије неколико дана.

Као Петар Шегедин писали су за вријеме еуфорије многи писци, књижевници, професори из уредништва “Хрватског тједника”, новине која је од неколико стотина примјерака тираже, свега за неколико недјеља националистичке еуфорије у СР Хрватској, порасла до преко стотину хиљада распроданих примјерака. Дакле, ништа ново: као после пада Монархије, па после пада прве Југославије, у вријеме клерофашистичке католичке усташке независне државе, али за чудо, ништа ново ни после четврт вијека социјалистичке републике Југославије, на жалост, како пише и гласило ЦК СКХ о “продору национализма у његове редове”, почевши чак од предсједнице Извршног вијећа и главног секретара ЦК СКХ, па њихових бројних колега, дакле од највиших представника у Централном комитету Хрватске до најнижих политичких тијела, опћина, мјесних заједница, итд., у Социјалистичкој Републици Хрватској.

Да само поменем, примјерице, да сам гледао и слушао поклик на збору на Тргу Републике у вријеме еуфорије, скандирање: “Савка – Мика!”, из толико грла као никада, и никоме, на томе мјесту!

Кад је, међутим, ријеч о језику провео сам цијели живот овдје, и покушаји наметања туђица преведених, или као кованице, углавном из њемачког језика, било је нама, поријеклом из Баније, Кордуна, Лике, Славоније, гдје се говори народним књижевним језиком, с изузетком којег барбариз-

ма или неуког изговора туђица које ми нисмо никада примили као народне ријечи, па ни из језика “Кр. домобранства у Сиску и Карловцу”, гдје је владао језик “фелдвебела”, језик који смо ми опонашали, кад смо хтјели да се насмијемо!

Наш језични фонд и терминологија остали су чисти у мојем цијелом и дугом животу, и за то нам је туђа кованица или превод, ма чији он био, ако не одговара нашем народном духу и мишљењу.

И зато је на мјесту мишљење др Владимира Бакарића, кад каже: “Оно о чему у Уставу треба бити ријечи, ако једна националност у Хрватској пожели да има свој језик, неке своје специфичности... рецимо да не прими ријечи растворбе, утворбе, и не знам које утваре нам намећу..., да онда има право то одбијати и ту је потребно загарантирати могућност нацији да то одбије”.

А, какове нам све ријечи нуде лингвисти у Загребу, и данас, ево неколико примјера:

Вјесник, ОКО, Хрватски шједник, “Језик”, и др. од 1970. даље:

Културњак

Знанственик

Пријеступник

Пријеломност

Пријевара (преварио га)! (не пријеварио га!!)

Претежитост

Суставном рашчламбом

Остварај

“Од милијарду **пријеводних** рубаља”

Дјелатни чимбеници

Потицајна мотивика

На изричајној разини

Творни пријеносници

Неразазнојност (не разазнајност)

Усебљење

Узоротворно средиште

Изврсник пера

Свеучилишни школник

Просудитељи једним пјесницима

Предметни опјевак

Пјесмовно храниво

Разговорно твориво

Језик више упјесмљив

У изградби оквирног дојмовника

“Оне ће бити више уопћене изричајнице”,
 Блискозначница
 Сажетак
 Неоспорљиво трокњижје
 Промичу (од промицбе)
 “Надодсјечних разликовних особина (из часописа “Језик”, 1974-5!)
 Изријек
 “... прометује (!), мјесто саобраћа (!)
 Самобитни тијек
 Стицајем посљедака
 Повијеснотворно
 Глумишни просудитељи
 Уздушност
 Приказба
 Свјетоназорски
 У пријераћу
 Милозвучност
 Рукохват (“Хандгрифф”) у загребачкој Успињачи
 “Узморци” (Примирци)
 Пријевоз (прије вози) мјесто превоз, јер превози, итд..., итд...
 ... једном ријечи: Језик “Made in Zagreb”!

Како далеко иде језична нетрпељивост нека нам послужи за примјер једне лирске пјесме Борислава Љубобратовића, Карловачки мотиви, “Риме у киши”, 1964. године, гдје пјесник употребљава везани футур у стиховима:

“Поклонићеш ми дан пун кише

.....

“Поклонићеш ми... ”

У књижевном листу “СУСРЕТИ” 4.1968., пише:

“Поклонит ћеш ми дан пун кише

.....

“Поклонит ћеш ми

То је своје врсти – насиље – у лирици, претварањем везаног футура у невезани, ако ни зашта друго, а то само – да не буде онако!

Уношење интерпункција тамо гдје их писац оригинала не уноси, замјена ријечи због тобожње “чистоће” језика, и тд., итд.

Очигледно је, да би таквим радом, временом, и устрајно, са све новим ријечима добили и – други језик – “политикантски језик”.

ПОУКЕ – ШТА ДА СЕ РАДИ

Ударила на малу Србију велика војска Аустро-Угарске Монархије 1914. године. Великом војском заповиједао је гувернер Босне и Херцеговине генерал Поттиорек. У биткама на Церу, Колубари и Рајцу, на огранцима Сувобора, сломљена је неизлијечиво “кичма” те монархије, нашто она у својој даљој и ближој прошлости никада ни помислила није. Монархија је тучена и дотучена!

ПОУКА: Дакле, Давид је побиједио Голијата!

— — — — —

Хитлер је озаконио геноцид Јевреја, Пољака, Руса, Чеха и Срба, и завршио самоубојством (?) – под рушевинама Берлина, града који су Руси освојили 1945. године.

Знанцу, који ми је 1941. године 22. јуна у 5 сати ујутро, у Врапчу, јавио да је Хитлер провалио у СССР, рекао сам: Потписао је сам себи смртну осуду. И тако је било!

Хитлеров друг Павелић доживио је истоврсну судбину, с разликом што је Павелић свршио негдје у Шпанији код своје сабраће – доминиканаца – кољача, под Ватиканском материјалном заштитом – као једнак једнакима!

При улазу њемачких тенкова 1941. године у Загреб, рекао сам до тада пријатељу, а отада Павелићевом усташи, дакле непријатељу отприлике ово: Волио бих видјети како ће то изгледати, кад протутње савезнички тенкови, за неколико година, по овој Илици, куда сада “славодобитно” пролазе њемачки тенкови!

Тај, мој отада, непријатељ, повикао је: Ви Срби ћете крваво платити у овом рату. Па, зар не видиш да је Хитлер побиједио!

Доживјели смо Хитлеров финале, и то – у рушевинама Берлина – под паљбом око 20.000 руских топова!

ПОУКА: Est modus in rebus!

— — — — —

Гледао сам на телевизији како се “дуже бркља” на демаркационој линији између Јевреја и Арапа на Синају, и како тенкови Насерове војске пролазе с упереним топовским цијевима према Јеврејској држави.

Рекао сам: То неће добро свршити, не толико за Јевреје – колико за Насера и његову војску!

И доиста, прије него Насерова војска, кренули су Јевреји у напад! Тада сам рекао мојем ученику и доценту: Јевреји су за три дана на Суезу! Доцент ме је погледао рекавши: Ма, професоре, шта говорите?

Послије 4-5 дана дошао ми је мој доцент, зачуђен питањем: Та како сте то Ви могли предвидјети што се доиста стварно и догодило?

Ко год мисли другога уништити, смакнути, доживи своје уништење, свој – смак!

Тако Поттиорек у име АУ-Монархије; тако Хитлер и Павелић у име новог хиљаду годишњег поретка у Европи; тако Насер на Синају, гдје се историја пише јеврејском крвљу већ више хиљада година!

Судбину пораза доживјеле су бројне експедиционе војске западне Европе на СССР, послије Великог октобра; Mussoliniјева војна експедиција у Етиопију; Енглеско-француска војна експедиција на Суез; америчке војне експедиције у Јужну Азију са Вијетнамом као школским примјером, па у ово вријеме плаћеничке војске у Заир и Анголу, на многа подручја у цијелој Африци, са – неуспјехом.

ПОУКА: И овдје, и опет: “Est modus in rebus!”

— — — — —

Предсједнику ЈАЗУ Грги Новаку и предсједнику САН Павлу Савићу, уз честитку Академијама за нову годину, написао сам, да би требало покренути питање, да се све академије у Југославији назову заједничким именом, попут имена до сада једине Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу. Тако:

име остаје: Југославенска академија знаности и умјетности у Загребу,
име добива: Југословенска академија знаности ин уметности в
Љубљани,

” ” : Југословенска академије наука и умјетности у Сарајеву,

” ” : Југословенска академија наука и умјетности у Титограду,

” ” : Југословенска академија наука и уметности у Београду,

” ” : Југословенска академија наука и уметности у Скопљу.

БЕЗ КОМЕНТАРА!

— — — — —

Пригодом прославе 120. годишњице рођења Николе Тесле 1976. године, предложио сам Одбору за ову прославу при ЈАЗУ, да се родно село Николе Тесле – Смиљан – прозове: “Теслин Смиљан”.

Мало сеоце Смиљан постало би велики споменик нашега покољења мислиоцу, учењаку, физичару, инжењеру, и – човјеку – Николи Тесли, под именом – “Теслин Смиљан”.

За вријеме расправљања о мојем приједлогу, тамо, неки, изјавио је: То је мало за Николу Теслу!

Да, дабоме, “мало је мало и једна кућа, један стан, једна кола, једна плаћа, једна жена... и друго”.

— — — — —

“О другим задацима говорили су кореференти и остали судионици скупа. Занимљиво је свакако излагање председника Удружења књижевника БиХ Младена Ољаче. Он се zaloжио за максималну толеранцију и зажалио што није савладао још многе изразе из хрватске варијанте језика. Примјерце, говорећи о употреби ијекавице Ољача је рекао: “Тко прима ијекавску плаћу, мора говорити ијекавски”. (Ч. Крехић). *Вјесник*, четвртак 17. или 24. студени 1973. г.

Ad exemplum! Нечувено! и, без коментара...!

— — — — —

Како ја мислим!

1. Мишљења сам, да не бркамо појмове “интелектуалац” са “школован човјек”. Школованих може бити много, па и до највишег степена универзитета а да нијесу интелектуалци, тј. интелектуалаца има мање, да не кажем много мање! Оцјена да је неко интелектуалац тражила би дубоку и свестрану анализу рада појединца, којом би се проредили редови, поред осталих звања и занимања, чак и, професора на појединим високим школама и универзитетима!

2. Мислим да би након, готово, више од четврт столећа у нашој “социјалистичкој заједници”, морали имати доиста многобројне Југословене, и са, већ, чвршће **уграђеним интернационалним крвотоком**. Мислим, да смо морали бити, већ подалеко од: поновог паљења свијећа поред јавних саобраћајница, “Декларација”, националних и националистичких “Фана” на реверима, аутомобилима, чак и “бифеима” (биртијама!), грбовима и химнама, по плотовима и иза плотова! Тако исто морали смо већ поодмаћи од “чепркања” многих и “незваних” по историји, претварајући је у старо буњиште, и. т. д. Тај, нови, југословенски интелектуалац, може бити

поред тога и Србин, и Хрват, и Словенац, па и припадник других народа и народности у нашим бројним републикама; требало је, да је, већ, барем три деценија, прешао уске оквире “свој на своме”, да је друг поред друга на цијелој скали умног и мануелног рада, да је доспио, већ, подалеко на хоризонте, које је преко пола стољећа раније отворио свима народима: Велики ОКТОБАР!

3. **Звање** поштена радног човјека у поштеној и радној средини – не улази у расправу при “добром” избору за мјесто рада, или избору за награду “Године”, “Науке”, “Умјетности”, “Новаторства”, “Директорије”, “Академије”, и др., јер свако, звање или рад је морална и етичка друштвена категорија, које извиру, првенствено, из **задовољства** на радном мјесту.

Зашто тога још нема код нас – оцијенимо сами – и, исправљајмо то, штоно се вели: кошта шта кошта – одмах!

4. Наш развитак последије ослобођења земље од наци-фашизма и усташтва, извео нас је, већ, на “**широк друм**”, а ми се још упорно огледавамо – чак и у маглену прошлост, кадикад и само на њу – унатраг!

О нашим врлинама треба да говоримо студиозно, научно-дијалектички, документовано.

5. И сада, данас, овога часа, у овој фази нашега развоја, у тз. расправама, политичким, ученим, у штампи, често и “натезањима” идеолошке природе, срећемо висококићене титуле, које би требало, могућно је, поједноставити, чак и испустити, да се остане на чистој линији, продуцент-конзумент, јер превише интелектуалних (!) и мануелних високо титулених посредника, води често, и у странпутицу!

6. Марксизам. Ако бих смио рећи “**Марксизација нашега друштва**” требало је, да је, већ, поодмакла, са своје полазне тачке. Јер, мјерење, још и данас, на “грубој ваги марксизма”, на којој се и велики терет незнања и нерада, готово, не запажа, требало би замијенити “**фином вагом лењинизма**”, која има утезе и за “**хуманистичке производе**”, који леже у марксизму и лењинизму већ од почетака! Јер, на сцену су дошли и нови орачи и сијачи, који још, међутим, нијесу преузели и главне улоге, за приређивање тла за поједине културе, и, на катедри, и при технолошком процесу, и на пољу, и, у фабрици.

Наука свагдје треба да уђе кроз најшире отворена врата, да је сви виде, и, осјете.

“НАУКА” ЈЕ – ОВДЈЕ, као “ФЛИТ” – ОНДЈЕ!

7. Дијалог “старих” и “младих” је нормалан, неопходан, научно оправдан, социјално и друштвено-одгојно – неизоставан посао.

Зашто?

Зато што млади треба да знаду и сазнаду шта су радили њихови старији и стари, једном ријечи: шта је урађено прије њих! Они треба да знаду да су најстарији, и, стари, водили и добили битке и за њих – младе – у нашим југословенским координатама битке: 1912., 1914., 1916., 1918, па огромну битку од 1941-1945. године. А, то ипак није мало! То су врела истине и учења на пожртвовност за уклањање вјештачких препрека и запрета између радних људи, ако хоћете и народа и народности, разлика задржаних, и поред очигледних њихових неуспјеха у ратовима и последије ратова. Мислим, да могу посигурно рећи, да југословенски људи, интелектуалци и мануелци заједно пишу своју и људску историју, већ стољећа и деценије, плаћајући то и својим здрављем и својим животима. Зар је то тешко видјети? Ја већ преко 60 године слушам и гледам то малограђанско ... вјерско, имовинско, језично, историјско чистунство, превлачење милом или силом у “националистичке” таборе, ем рођен си ту, па мораш да носиш и ту ознаку (национално име!), да говориш само тим језиком, да вјерујеш само у тога и тога “бога”, и друге неумности. Све закукуљено, замуљено, замагљено, овијено у националистичке боје, као лоша чоколада у фино напарфимисан националистички барјак. Па, докле – тако? Ја мислим, да ће, ипак, талас револуције са новим друштвеним радом и развојем, бити довољно јак, и, висок, да прекрије, потопаи све противно свељудском подухвату социјализма и комунизма, који оштро тресу – континентима.

Нове генерације цијелога свијета лупају на врата још затворена, са зарђалим бравама и кључевима. Отварајте их прије него их провали младост, силом – ума и струке!

8. Нијесам за културну категоризацију у слојеве, сви ми треба да се налазимо у истој културној категорији. Књига, наиме, од добра писца, као и све друге тековине науке и умјетности, технике и технологије, припадају нама свима подједнако, али, и финансијски треба да су свима доступне!

Тада би, временом, све више нестајао “шунд” свих категорија.

9. Нови ЧОВЈЕК – *Homo marxensis* – баштинио је од Марха основну књигу поука за социјалистички, односно комунистички друштвени преображај. Књигу је идеолошким и практичким поукама допунио Лењин, али, већ, на рушевинама дотрајале и смрвљене малограђанске вјерско-капиталистичке грађевине, и, њезиних дотрајалих друштвених структура.

Ми смо сада на новом путу научно-дијалектичког социјалистичког друштвеног развоја, ткајући и ново “ткиво”, чије су нити стигле већ и до Гибралтара, до Хаване, Вијетнама, Анголе, и др., и то континуирано и – незауоставиво. –

10. Нови ЧОВЈЕК има, додуше, да се дуго обрачунава, и да се бори, против жилавих остатака средњевјековних структура, са конфесионалним окошталом и фосилизованим установама и удружењима, као, примјерице, са “Ecclesia militans”, већ стјераних у каптолске куле и инквизиторске зидине, гдје умирући још запомажу националистичким, клерофашистичким и ватиканским паролама, узмичући пред научно-дијалектичким открићима разума – интелигенције, знања и документованих радова, који су нас већ извели са Земље на ближи – Мјесец, доскора, и на удаљеније планете Сунчева система.

11. И ми смо морали поћи новим путевима, али, прије свега требало је, да се доврши успјешна борба за голи живот нашега народа, који се, здравог разума и расуђивања нашао у колу борбених и напредних народа, у Првом и Другом свјетском рату против нацизма, клерофашизма и њихових филијала у Европи, и, у самој Југославији!

На челу борбе био је напредни српски народ, почевши сам, па касније са другим народним напредним снагама у Југославији, у неравну борбу против клеро-наци-фашистичке стихије, дјелујући видно на свјетске историјске токове, и полагајући основе, већ, у народно-ослободилачким борбеним редовима и у ослобођеним дијеловима Југославије – “Братству и јединству”, и, социјалистичком друштвеном поретку – будућности ЧОВЈЕКОВОЈ.

Лука Марић рођен је 24. 02. 1899. у Папићима код Сиска. Основну школу завршио је у Меминској, нижу гимназију у Петрињи, а вишу с матуром завршио у Карловцу (1918).

На Филозофском факултету у Загребу студирао је групу природопис и кемија (1918-1922).

Професорски испит положио је у Загребу (1922), а докторат на Универзитету у Београду (1928).

Службовао је као наставник гимназије у Србобрану (1922/23), затим у Огулину (1923/24), те на Универзитету у Нансиу у Француској (1924/25); затим као кустос Минералошко-петрографског музеја у Загребу (1925-1931); као доцент Техничког факултета у Загребу (1938-1948).

Године 1941. избјегао је у Љубљану и предавао као хонорарни професор на Универзитету до 1947.

Године 1945. вратио се у Загреб на Технички факултет; од 1948. г. редовни је професор на Рударско-геолошком факултету Свеучилишта у Загребу.

На XI редовној скупштини Српског културног друштва "Просвјета" 12. јуна 1970. године изабран је за почасног доживотног председника.

Умро 1979. године.

Вукосава Опачић

Обнова и изградња новој Тушиловића

У селима општине Тушиловић у току Другог свјетског рата спаљено је око 95% кућа, заправо све српске куће осим у Церовцу и Коранском Бријегу и тек по која је остала у понеком скровитијем мјесту. У Церовцу српске куће су измијешане са хрватским и паљење нису дали Хрвати који су и иначе били већином против паљења и усташких злочина. У Коранском Бријегу усташе нису спалили српске куће које су се видјеле са лијеве обале Коране и служиле су као “доказ” да усташе не пале српске куће по Кордуну. Било је то у пропагандне сврхе. Већ у Тушиловићу је била сасвим друга слика: у току цијелог рата све је паљено и уништавано. Послије рата морало се радити све из почетка. Старе куће биле су саграђене претежно од дрвене грађе и од њих су остали само зидови са сјеверне стране и ти зидови су, тамо гдје их је било, служили у току рата за грађење заклона за привремени боравак. Одмах послије рата први посао и људи и народне власти био је да се изграде бар донекле пристојна привремена склоништа. Томе послу се пришло плански и с намјером да се ново село отвара по регулационој основи. С тим се кренуло већ 1945. године.

Једна кратка биљешка у “Српској ријечи” од 12. X 1945. г. само нас подсјећа на то да је иста ситуација била на цијелом Кордуну и да је ова акција у Тушиловићу била само дио опште активности. Према тој биљешци у округу Карловац предвиђено је да се у току године изгради преко 2000 бајти и поправи 500 кућа. Од 10. октобра 1945. године изграђено је 1571 бајта, а још 784 чекало је на завршетак јер није било довољно пријепа.

Ово изванредно свједочанство Вукосаве Опачић и њеног оца Ђанице о порашној обнови једног кордунашког села објављујемо и поводом одлуке локалних власти у Карловцу да издвоје школу у Тушиловићу из оквира школе “Кашарина Зрински” у Крњаку и припоје је ОШ “Турањ” у Карловцу, с коначним циљем да дио тог простора уступи — продају католичкој цркви за градњу

њиховог објекта. Школа “Урош Опачић” из Тушиловића припојена је 1971. године школи “Божо Рибар” из Крњака, и све је вријеме била у њеном саставу. Саг су нове околности и ново становништво искористити да један херојски напор добије циничан финале. У старом центру села стоје зидине срушене православне цркве, а у новом центру, на мјесту школе ниче католичка црква.

Стакло је обезбијеђено, а прозори и врата израђују се у Карловцу и рад је при крају. Рад је доста успоравао и недостатак превозних средстава. Железничка веза за све срезове није постојала па се превоз обављао камионима којих је мало, а удаљеност од Бедековчине до Кордуна је доста велика. И то је био само један дио тешкоћа. Други записи и писма свједоче да је било и других мука сваке врсте.

Слика спаљене куће породице Генераловић у Тушиловићу изгледа стравично, али још горе је оно гдје се није имало шта сликати јер није било ни ових зидова и рупа за прозоре и врата да зјапе и плаше својом пустоши. И случајно једно писмо Драгића Генераловића казује како се пред тим зидинама осјећао власник те куће. Драгић Генераловић 9. ИВ 1946. године пише Станку Опачићу и ово:

“Драги Ђаница!

Ти добро знадеш моје животно стање и прилике у којима се сада налазим и колико имам још незбринуте дјеце, те да хране и возеће марве а и краве – немам ништа, па ми је од стране државне управе неопходно потребна каква било помоћ. Зато те молим буди добар па ми одговори има ли могућности за какву помоћ било у виду зајма или грађевног материјала, како би си купио коју марву или коња и да оспособим нешто просторија за становање и спремање хране...”

Ово се може схватити као вапај свих становника Тушиловића јер су сви били у истој ситуацији.

У обнову Тушиловића укључује се одмах и Градски НО и Градски одбор ЈНОФ-а Карловац с планом да помогну изградњу Тушиловића подизањем бајти.

Из писма које министар грађевина Станко Опачић пише Браци Грегорићу, шефу одјела техничких радова Окружног НО-а Карловац, може се много сазнати о почетку радова, тешкоћама на које се наилазило, о неким општим принципима које је диктирала власт у тим пословима и др. Писмо наводимо у цјелини уз напомену да је регулација села успјешно извршена, да је свака породица добила кућицу која је остала и касније у дворишту и служила је, поред нових кућа, као штала, љетна кухиња, остава и слично. Писмо гласи:

“Друже Брацо, у вези писма које сам добио из мог родног мјеста Тушиловића, као и у вези са закључком Градског НО-а Карловац, а будући да ја тамо познајем и људе и прилике, желио бих ти сврнути пажњу на неке ствари.

**Повратак на згариште у
Тушиловићу**

Град Карловац жели изградити Тушиловић у знак пажње према томе пострадалом крају, но будући да се за provedбу те намјере није уопште тражило мишљење Министарства грађевина, то је још један разлог да ти се обраћам изравно.

Мишљења сам да ми ни једно село у Хрватској, гдје се приступа било чијом помоћи дефинитивној изградњи, не смијемо радити без регулационог плана. Мислим да није потребно да ти навађам разлоге, али један од важних је и тај, да тај свијет који је одлучио да поднесе материјалне жртве, да би помогао својој браћи у попаљеним крајевима, изграђује себи успомену на ту братску сарадњу, и да ће он чешће те крајеве посјећивати, као неко светиште, јер ће он стећи тамо и познанике и пријатеље.

Ми који данас руководимо грађевном политиком морамо осигурати правац тог рада, и не смијемо дозволити да нас било што омете да та села буду узорно заснована, па макар се она са том помоћи за сада и не изградила дефинитивно. Ја мислим да је боље да се у једном селу, које има стотињак кућа, рађе не направе све, него да се та помоћ саспе на изградњу, и да се село изгради онако какво је било прије рата кад је правио кућу ко је гдје хтио, без икаквог плана. Ја сам пре поласка у Београд на повратку из Петриње прошао кроз Тушиловић и разговарао са људима. Огромна већина њих стоји на становишту, да се градњом започне плански, тј. да се изгради регулациона основа по којој би се градило, а по којој би се извршила комасација, ако ништа друго а оно бар градилишта, која би требало да буду велика од једне до једне и пол рали.

Сметњу им чине свега 4 до 5 људи, наравно богатијих сељака, чија је земља на тако погодном мјесту да ће доћи у обзир за парцелацију градилишта, а то су нажалост неки моји рођаци Опачићи. Ја њихов став разумијем и баш зато сам им рекао, да се не смије догодити, да интереси двојице људи буду сметња читавом селу које тежи напретку, а нарочито кад се узме да се њима ништа не отима, јер они за парцелирана градилишта добијају накнаду исто толико земљишта на другом мјесту.

... Уколико требате стручну помоћ и савјете, кад се појави овако важан проблем као овај, тражите хитно и службено од Министарства. Ово је потребно и ради тога, што се данас ни један план изградње не смије правити без сарадње свих потребних фактора. По питању села код саме израде основа морају судјеловати стручни људи грађевних, пољопривредних, социјалних и здравствених установа, а по потреби и других (ако се ради о електрификацији итд.). Сасвим друга ствар је изградња привремених настамба, које се из нужде граде на старим кућиштима, да би се осигурао кров над главом привремено...

Ја мислим да је довољно, да се огромна већина на скупштини сложи за регулациону основу, да о том сачини записник, и да се одмах траже стручњаци да га проводе у живот. Тој скупштини такођер треба да присуствује неко од стручњака, који ће правилно објаснити и потребе и користи, као и сам начин регулације.

То треба уредити и са друговима из Градског ЈНОФ-а јер ја вјерујем да ће и код њих долазити и дјеловати на њих поједини људи из тих села, који би желели да им се куће праве гдје они хоће и како они хоће, а то су у првом реду тушиловачки гостионичари, трговци итд.

Што се тиче саме регулације, ја сам мишљења да се Тушиловић подијели у двије скупине, и то једна крај самог мјеста Тушиловића, а друга на међи Тушиловић и Брезова Глава више задружног дома, тако да би свака скупина имала око 40 до 50 кућа. Простора имају доста јер то није пренапучен крај... Разлог је да мјесто Тушиловић има своје традиције, али нема нарочитих услова за развитак, јер су слабе везе са селима преко Радоње и Коране, дочим друга група има комуникацију преко Радоње и крај ње је пројектирана жељезничка станица на коранској прузи, и баш из свих тих разлога мишљења сам да се регулаторна основа постави тако, да се Тушиловић подијели у те двије групе, а сами нека одлуче гдје ће им бити школа као просвјетни и културни центар. Хтио бих ти напоменути да из мјеста Тушиловића ни један од јачих господара, осим Дамјана Љеповића и Светозара Опачића, немају никога у борби, и већина њих враћа се сад из Београда итд...

Ако се ово село изведе на напредној основи, оно ће бити понос онога краја, и понос грађана Карловца, који томе народу чине своје признање и љубав.

Уколико би била потребна моја помоћ, можете ми писати, али материјалну помоћ ја не могу и нећу дати, осим онолико колико се даје било којем селу у Хрватској, коју уосталом не дајем ја него Народна влада као цјелина." (Загреб, 27. VIII '45)

Послу се приступило заиста одмах: почела је изградња новог Тушиловића по регулационој основи. Радило се вриједно и брзо.

Тада је Тушиловић добио нови центар јер у тзв. Доњем Тушиловићу, предратном центру села, од јавних предратних објеката (школа, пошта, општинска зграда, парохијски дом и др.) све је спаљено и ништа није обновљено, већ је све то саграђено на новој локацији под незваничним називом Горњи Тушиловић. Изостала је само изградња општинске зграде, јер је село припојено општини Крњак, и парохијског дома јер није било ни цркве ни свештеника.

Доњи Тушиловић је остао са старим распоредом, уз мања и самоиницијативна померања јер није прихватио регулацију.

У вези са стварањем новог центра Тушиловића има још једно писмо које залази у детаље посла око регулације и предочава послове у селу онако како су текли у оквирима званичних планова. Упућено је Мићи Ђипалу, предсједнику Мјесног НО-а. Писмо је написано непун мјесец дана после оног за Технички одјел ОК НО-а Карловац и из њега се види да се у селу свестрано радило на обнови. Па и то како се радило. Писмо гласи:

Драги Мићо,

Желио бих се осврнути на неке ствари и озбиљно вам приговорити да сте премало активни. Ја сам вам прекјучер послао једног инжењера да вам помогне исколчити регулаторну основу села, тако да можете почети са основним радњама, а то је да можете припремати подзиде за бајте, ивичити путове, како би се указале контуре новог села. Ту не треба губити времена јер је зима близу, треба радити оно што се може. Бајте треба постављати на сваку парцелу и међу се одредити чија ће која бити, и то без обзира што понеки од вас има неко склониште. Из те бајте ћеш помало преносити материјал у ново двориште и подизати што је потребно. Ја сам мишљења да за сада на парцелу НО-а поставите једну бајту за НО, једну да поставите на парцелу задруге, а једну на парцелу гдје ће бити стан учитеља, који морате предвидјети на парцели близу школе. За школу треба припремити фундамент, али не за дефинитивну, него фундамент за дворишну зграду, на који ћете поставити ону кућу у којој је сада Задруга, само не никако у оном облику, него оне исте подумјенте треба укупати ступове и насути оним брвницама, али тако да буде виша. Што буде фалило наспите обичним даскама. Поставите оне исте рокове и кров, само дигните фајермахере да добије другу форму. Та зграда ће за сада бити школа, а после кад се направи школа, служиће за школску господарску зграду, зато је поставите на одређено мјесто. Прије тога мора бајта за задругу бити готова и Задруга у њу пренешена. Мени одредите парцелу уз Опачиће и то поред Јаше, који неће него уза ме. Њему подигните бајту, а можете је ставити и на моју парцелу јер ће вам требати да у њој станује неко од људи упослених у Задрузи. Исто тако једну бајту морате предвидјети за стан дежурног члана или чиновника Одбора. Све ово мислим ради тога да би село још ову јесен добило изглед планског насеља, а свако поред своје бајте нека си припрема шталицу, ограду итд.

Има још једна важна ствар коју бих ти хтио напоменути, а о којој треба да се посавјетујем са друговима. Потражите од прочелника Грађевинског одјела Браце Грегорића кредит и покријте бившу Задругу. Собицу ко-

ја је служила за магацинера, и онај магацинчић до ње, треба уредити онако како су биле, само што на магацинска врата треба метнути стакло, да би могао становати човјек. У магацинерову собицу требате метнути пошту и кад то направите, тражите је. Сматрајте то врло важним. Бивши задружни дућан може вам служити ако хоћете поново за Задругу и то привремено, или за магацин, који ћете ову зиму неопходно требати јер ће Задруга морати набављати жито и умјетно гнојиво, а ви немате друге просторије. Ви би требали поразговарати јесте ли у стању да издржавате заједнички 10 Нијемаца заробљеника од сад до прољећа, које би вам дали и који би непрекидно били запослени на раду око села, наравно уз вашу помоћ. Они би могли становати у нечије двије бајте које неће неко од вас одмах населити.

За све ово требало би да одредите између себе двојицу другова као режисере, који би се бринули да рад од сада па до свршетка никако не престаје, да воде бригу када тко треба да ради, или да нешто доведе, тако да можете радити своје послове око сјетве и друго, а други да буду одређивани редом на рад око регулације. Мислим да би за тај посао био добар Мици (Опачић) или Мишко (Ђипало), затим нетко тко се разумије у план и цимерманију, али мора бити вјешт и окретан.

Са Техничким одјелом треба уредити да се даде копати пијесак у Мандића стијени, што би могао преузети Миле Мандић. Од Техничког одјела треба тражити и алат и експлозив, и копање треба платити. Бајте треба поставити свима који ће населити ту, па ако тражи Душан Опачић и њему Микици Милошевој треба безувјетно направити на њезиној парцели.

Кад одредите начин рада и режисере, нека се повежу са Техничким одјелом и Фронтом у Карловцу, а ви треба да прионете да направите што је год могуће. Ја ћу кроз 10 дана доћи да погледам и да вам дам потребне упуте, дочим помоћ од мене немојте очекивати већу него то добију и остали крајеви.

Требало би поразговарати са Маркићем Личином да нешто подузме и за регулацију тушковачке групације, негдје доље од стијене до доњих Генераловића, гдје то они сами одреде, а гдје треба да сиђу Личине, Полојци, Ђакићи, Чутуриле итд. Реците им да не ваља да заостају иза вас, или да насједну тројници, четворици људи којима регулација не иде у рачун. Требало би да уредите да Цвијановићи, Шукале и још сиротиње која нема услова за живот, сели што прије јер је доље у Војводини уређено све тако да ће бити задовољни. Сви Кордунаши иду у два велика села, тако да ће сви познати бити скупа. ... (Загреб, 24. IX 1945)

(Пошто је у посљедњим редовима овог писма поменута селидба, можемо само кратко додати да је одзив за колонизацију био врло мали.)

Према регулационом плану, уз нормалне узгредне тешкоће, село Брзова Глава заузело је нове локације: Блажевићи, Ђипале, Грбе, Опачићи и други ударили су нове темеље својих кућа поред цесте. Стара огњишта су зарасла у коров и једва се назиру.

У средини села изграђена је школа, задружни дом, пошта, дом културе, милицијска станица. Испред дома и школе уређен је парк у коме је подигнут споменик палим борцима и жртвама усташког терора. Сваки од ових објеката има и своју историју која је записана и у документима. Само понеки ми је при руци као и овај којим Окружно грађевно предузеће Карловац обавјештава Котарски НО Војнић, Управни одјел, да израда скица и пројекта за адаптацију и доградњу МНО-а и милицијске станице у Тушиловићу кошта 11.960 динара и да је за тај посао утрошено 200 сати по 57,50 дин. и 4% пореза на промет. (23. II 1948)

А у другом акту исто предузеће пише Министарству грађевина НРХ, Планском сектору, у Загреб “да нам се за новоградњу школе у Тушиловићу дозначи код Творнице “Петрова гора” у Карловцу:

- за школске дворане 280м² храстових паркета III врсте;
- за канцеларије и учитељске станове 200м² храстових паркета IV врсте.

Творница “Петрова гора” има довољно робе на складишту. (12. III 1948. г.)

Из Загреба су за школу стигле клупе, музички инструменти, књиге и други материјал.

Истовремено са градњом привремених настамби радило се и на увођењу електричног освјетљења у њих. Морамо одмах нагласити да је Тушиловић био прво село у срезу Војнић које је увело електрику у своје домове. О томе има и нешто више детаља у сачуваним документима и писмима. Као прво сазнајемо да је крајем 1947. и почетком 1948. године много урађено на увођењу електричне енергије у село. Уз много напора, али и проблема, село је почетком 1948. г. освијетљено. Истовремено се радило на електричној мрежи и у Жаришту (Свињарици).

Ти послови свакако нису обављени бесплатно и тада није било лако обезбиједити новац за уплате, али је плаћање уговорено под повољним условима, колико се то могло. И људи су се прихватили посла јер су знали да је то велики добитак за даљи напредак села и за бољи квалитет живота. Тада је још владала и несташица потребног материјала а био је и скуп. Све физичке радове мјештани су обављали сами, а бандере су сјекли и довозили углавном из својих грмова. Храну и смјештај стручњака, монтера и других, ораганизовало је село. Највише су се око тога заузеле породице задругара.

И у овом послу није ишло без клипова које су подметали појединци и то опет они којима је било лакше да се укључе у посао. Гостионичар и трговац Миле Блажевић није виш био тако богат као прије рата, јер и његово је све уништено, али је ипак могао лакше да се прикључи овој акцији него многи други. Његово одбијање побунило је и Мандиће и повукло их да одбијају учешће у акцији, а то је отежало посао на тај начин што је требало до Милоша Рапе, тј. за двије куће Рапа вући каблове један километар. То се није исплатило јер би било прескупо. Станко Опачић пише Мили Блажевићу 1. XII 1947. г. и убјеђује га да се не инати и не кочи акцију која иде у корист цијелом селу.

Један писани акт Задруге монтера из Загреба, упућен кабинету министра шума, даје много детаља око електрификације Тушиловића и зато га наводимо у цјелини:

“Овиме стављамо Вам до знања да су у Тушиловићу завршене кућне инсталације, као и кровни носачи без печке (крижа) а исто тако постављене су плоче са осигурачима, надаље су завршени главни водови са осигурачима.

Како нам је јављено са стране Министарства грађевина (ing. Тавчара) трансформатор бит ће довршен у сриједу 24. XII те ћемо истога одмах преузети ради даљега рада.

До сада смо примили преко Министарства комуналних послова укупно:

300 кг голе бакрене жице од 10 мм²

100 кг голе бакрене жице од 6 мм²

Будући требамо за довршење мрежа мјеста Тушиловић укупно:

1.487 кг бакрене жице од 10 мм²

и 892 кг бакрене жице од 6 мм²

а иста одобрења ургирали смо много пута и на Министарству комуналних послова а исто тако и код Електротехне, али нам је јављено да за сада те жице немају на складишту.

Уједно нам је потребно јш око 1000 комада изолатора и 1000 комада потпора (штицна), а исти је случај као и са бакреном жицом.

За довршење кровних носача потребно нам је 100 м кутног жељеза 40x4мм и 100 м пловнатог жељеза 30x4, али унаточ свестраног ургирања до сада нисмо исто могли добити.

Молимо Вас за доброту да бисте са своје стране помогли нам да добијемо горе наведени материјал, тако да можемо село Тушиловић потпуно довршити.

За Партизанско жариште нисмо могли унапријед предвидјети колико ће требати укупно жице, јер до сада још нису начињени нацрти и траса са

стране карловачке Електре, а исти су јавили да ће се траса начинити други дан Нове године.” (Загреб, 23. XII 1947)

И тако је село Тушиловић почетком 1948. године добило електрично свјетло у своје скромне домове, а много касније, кад су ти домови постали праве куће, нове и веће, село је освијетлило и своје путеве и стазе и тако остварило још један корак ка љепшем животу. Пионирски кораци и њихове тешкоће у том послу помало су заборављени, а уз нове тешкоће стварало се ново које је исто тако имало своје прегаоце и своје кочничаре, али су срећом побјеђивали они први.

*

Традиција задругарства у Тушиловићу сеже до почетка 20. вијека. Задругарство је имало важног удјела у животу села и као организатор и доносилац нових знања из пољопривреде, и као носилац културних активности, па и као важан чинилац у купопродаји свакодневних артикала које је задруга набављала по велепродајним цијенама а продавала уз најнужнију маржу и друго. Задружни покрет није био у интересу аустријским властима па су задруге забрањиване, а послије Првог свјетског рата домаћи капиталисти, па и власт, кочили су из својих интереса тај покрет на сваком кораку.

Пред Други свјетски рат задругари су се организовали и саградили задружни дом. Схватили су да им таква установа може помоћи у раду задруге, па и у стварању бољих услова живота и 1937. године саградили су дом који је омогућио развој разних активности у селу. Тај дом је спаљен 1941. године, а одмах послије рата на зидине спаљеног дома стављен је кров и зграда је оспособљена за продавницу и магацин задружне робе. Кад су створени повољни услови за градњу новог дома, то је прихваћено и у оквиру опште акције градњи ових домова и Тушиловић се међу првима прихвата тога посла. Нова зграда задружног дома саграђена је у новом центру села и то опет углавном властитим средствима и властитим снагама, тј. бесплатним радом задругара. Главна сезона градње била је 1948. година и организована је од стране власти и одговарајућег одбора. Први дан рада на градилишту, према писму Станка Опачића, народног посланика за срез Војнић, изгледао је овако:

“21. ов. мјесеца (март 1948) нашао сам на градилиштима Тушиловића 80 фронтоваца, 36 ђака 4. и 5. разреда основне школе и 3 учитељице, а на вожњи материјала 30 кола. Темељи су ископани потпуно до 12 сати.” (Загреб, 24. марта 1948)

У задружном дому добила је свој простор и дуготрајније станиште и пошта. (2. (VIII 1948)

Изградња нових задружних домова доносила је селу једну неопходну установу за рјешавање свакодневних потреба јер су тако ријешене набавке кућних потрепштина, сјемена и ђубрива, алата за рад у њиви и домаћинству и друго. Међутим, задруге више нису биле оно што се од њих очекивало. О томе врло сажето говоре у писму Српској земљорадничкој и набављачко-потрошачкој задрузи у Тушиловићу, Станко Опачић у својству народног посланика среза Војнић и задружног функционера. Наводећи тачку по тачку, аутор у писму упозорава да се не ради довољно добро. Не води се рачуна о томе да се набави довољно робе и по најповољнијим цијенама, не настоји се да просторије продавнице и друге буду чисте и укусно уређене, већ личе на прчварнице. Основни закључак у овом писму наглашава да управа задруге мора да организује бољи посао, да су одговорнији и да у рјешавање разних расподјела артикала, којих за сада нема довољно, више укључује све задругаре, као и у све послове од заједничког интереса и тако ће учинити да задругари буду задовољнији радом задруге и да у њу имају више повјерења...

Међутим, и поред новог задружног дома и далеко повољнијих услова за рад, задруга никад није постала ни привредни ни културни центар какав је некад била. Има истине и у томе да су неке функције преузеле друге институције као што су школе и разне масовне организације, па задрузи остаје претежно привредна дјелатност. А кад долази до гашења земљорадничких задруга, сва имовина ове задруге прелази у власништво Општег трговинског подuzeћа у Крњаку и село остаје без утицаја на пословање и управљање имовином бивше задруге и више нико о вриједним објектима те задруге, као и објектима Сељачке радне задруге “Првоборац”, у селу није бринуо, нити их је користио у интересу села. То пропадање трајало је све до 1969. године када се у селу поново активирају снаге које су се бориле да оно што припада селу оспособе да функционише и да користи људима.

*

Данашњи парк испред школе, као и све друго, има своју историју. Акција за уређење парка започета је истовремено када и изградња задружног дома, школске зграде, постављања темеља за споменик и другог што се чинило нови центар села.

Планирање парка, тј. распоред стаза и садница извршио је стручњак, а радна снага за остварење плана била је опет из села. Сађење садница др-

већа и украсног шибља обавили су мјештани и ученици школе. На томе се настојало посебно и због тога што је давало сигурност око одржавања тих садница. Било је вјероватно да ће дјеца боље чувати оно што су сама урадила. И заиста парк се успјешно одржао и зазеленио и деценијама својим хладом, мирисом јасмина и пјевом гугутки чувао кости палих Тушиловчана у борби за слободу, које почивају у костурници у парку.

Међу бујним зеленим гранама налази се 16 врста стабала и украсног шибља. То сазнајемо из списка који је сачуван и дословно гласи:

“Другу министру Ђаници Опачићу,
Све потребне саднице за Тушиловић сам успио резервирати и то:
код Градског НО-а у Загребу (другарица Макек)
16 ком јасмина
8 ком *cotonoaster*
4 ком јадика (размјерно врло ниске 1 м)
10 ком *juniperus sabina*
10 ком *forsythia*
2. код Факултетског добра у Максимиру (др. Анић)
6 ком Хибисцус
10 ком платана
10 ком пирамидал. топола
20 ком сребрнолисног јавора
16 ком јоргована
12 ком *Catalpa*
32 ком дивљег кестена (око 2,5 м висине)
6 ком јасенолисти јавор (*Acer negunda*)
3. Остале потребне саднице набавит ће *ing.* Кефегеић са подручја шумарије Војнић и то:
42 ком бреза
200 ком граб и букве
80 ком црног и бијелог бора
Копање граба започет ће одмах, а садња око 1. XI 1948. чим лист пожути и падне.”

Шеф групе за пошумљавање
(*Brixy ing.* Stjepan)

(Загреб, 9. октобра 1948. године)

Много касније постављена је ограда око парка о чему ће мало касније бити ријечи.

*

1 "Просвјета" број 578-579, стр. 11.

До 1950. године постављени су темељи новом Тушиловићу. Нека друштвена збивања доводе до поремећаја и успоравања развоја села. Полако попушта и друштвена брига за опште интересе села и друштвена имовина препушта се небризи других. Сељаци се окрећу својим пословима тако да поред бајти почињу да граде праве нове куће и остале зграде у дворишима и село све више добија изглед правог насеља у коме се бајте претварају у штале, љетне кухиње и друго.

Скоро 18 година у Тушиловићу није саграђен ни један објекат. Тек 1968. године долази до нових иницијатива и рад на унапређењу села добија нови залет који ће трајати све до 1973. г. када их нове околности заустављају. Стицајем неких околности долази до активирања Мјесне заједнице и СУБНОР-а и ове организације заједно покрећу и завршавају низ послова од општег интереса. За постигнуте успјехе Мјесна заједница Тушиловић је и награђена. У кратком чланку Пере Мркаља описани су резултати такмичења "Година акција мјесних заједница у карловачкој комуни". За резултате у 1968. години додијелене су бројне награде а међу награђенима је и Мјесна заједница Тушиловић која је награђена са 1.500 динара и Мјесна заједница Церовац претплатом на разне часописе. Предстојиници награђених мјесних заједница и предсједници мјесних одбора ССРН добили су фотомонографије Карловца.¹

Тушиловић је тада већ био у саставу општине Карловац и на сједници Опћинског вијећа 18. IX 1972. године ово вијеће је детаљно упознато са проблемима са којима се Тушиловић мучио већ више година. Општински одборник из Тушиловића Станко Опачић упознао је ово вијеће са проблемима Тушиловића у својој дискусији. Дискусију доносимо с малим скраћењима. У овом цитату биће можда понешто и поновљено, али то не изостављамо јер само из цјелине добијамо праву слику збивања у протеклих 18 година.

"Поводом т. 11. дневног реда о предлогу за расподјелу друштвене имовине у Тушиловићу закључци збора бирача из 1970. и 1971. г. обавезују ме да морам ставити примједбе и предлоге против оваквог рјешења какво је предложено у материјалима за ову сједницу. У предлогу се помињу сукоби око ове друштвене имовине, али нијесу освијетљени узроци, нити се и једном ријечи помињу предлози Збора бирача и Мјесне заједнице, који траже већ три године помоћ Опћине, да се онемогући пропадање, спекулација и пљачка ове имовине од стране приватника и да се ова имовина користи као материјална база за привредни и културни развој села. Село Тушиловић са својом Мјесном заједницом има на то право и ради тога

што је цијела та имовина створена углавном или добровољним радом села или радом бивше СРЗ и већ 18 година је присиљено гледати како плод њихова рада пропада или се око појединих дијелова грабе приватници, на жалост они који нијесу за стварање ових добара ништа допринијели...

Већ у два наврата сам о проблему ове имовине опширно обавијестио овај дом. Познато је да сукоб око ове имовине нити је имао нити има политички карактер, нити су постојали услови за било какве политичке ексцесе, да то није никакав сукоб између Тушиловића, у ком се објекти налазе, и Крњака, у коме је сједиште П. задруге, чије је руководство једини кривац за пропадање и шпекулацију са овом имовином.

Послије распада СРЗ и фузије П. З. Тушиловић њихова имовина нашла се под управом П. З. Крњак и у Тушиловићу је престала свака друштвено-производна дјелатност. Остала је само трговина. Мали сервисни млин се препушта млинару. Неко вријеме задрузи доноси нешто, али се не одржава и почиње правити губитке и задруга га затвара. На захтјев народа, којему су млинови испод Карловца далеко по 20-30 км, опет га отвара, али се пушта да потпуно дотраје и не само да се говорка, него и отворено говори о продаји приватнику. Исто је и са задружном вршалицом која је поклон Савеза земљорадничких задруга из Загреба селу Тушиловићу. Друштвено земљиште које је саставни дио пословног простора се дијели дозволом П. З. у Крњаку приватницима за градилишта за багателу... Оно што народ овог села није могао да схвати, било је то што од јагме за ово земљиште у опћинску касу иду готово незнатне сумице и, како се овдје градилишта продају уз високу цијену, нема човјека који не сумња да је по сриједи шпекулација и да неко бесправно зарађује. По бенефицираним цијенама имали су право на градилишта само двојица бораца и томе нико није приговорио. Остали који су добили градилишта, нијесу никакав социјални случај него људи који имају плате и негдје своје посjede и ником ништа нијесу даровали.

Друго што је сваком падало у очи, јесте да се селу за комуналне потребе не оставља ништа и не заснива му се никаква будућност. Сужен је пословни простор око млина и вршалице. Станари у адаптираним пословним објектима бесправно су присвојили готово цијело двориште и оградиле жицом. Један је заковао вратнице на улазу у двориште и све је спремно за распродају...

Мјесна заједница, иако млада, има правилник који је у првом реду оријентише на комуналне проблеме села. Од Опћине добива нешто средстава. Савјет Мјесне заједнице састављен је од људи из сваког засеока и већ таква структура и тако усмјерен правилник М. З. стављају на дневни ред оно што је горуће, оно што од рата пуних 16 година нико није рјеша-

вао јер је чињеница да, осим нешто електрификације у селу коју је овдје водио ССРН, ништа није урађено. Ни један кубик камена није извежен на путеве, а да се о крупнијим проблемима и не говори. У рјешавању ових проблема, уз мала средства М. З., само по себи се намеће проблем како са оно мало новца заједничким радом направити више...

У таквој атмосфери Управа П. З. Крњак, у којој није било осим Светлана Ђипала никог ко је стварао ова добра у Тушиловићу, истискује и њега и замјењује га једним досељеником који не зна поријекло ове имовине. Она израчунато приступа овом циљу и продаје за милион динара стари ратом уништени Задружни дом приватнику.

За градњу тога дома сам ја, иако сиромашни сељак, даровао градилиште, а 180 кућа, учлањених у задрузи и Сељачком колу, градили су га у тешкој борби с влашћу (јер су готово сви задругари били у опозицији режиму)...

Сада када је услиједила ова продаја, не протестује ни једна мјесна организација у селу, него се продаји супротстављају сасвим неорганизовано шесторица преживјелих предратних скојеваца и других носилаца Партизанске споменице и успијевају добити подршку само мјесне организације Савеза бораца. Продаја је оспорена и тако почиње сукоб између Управе П. З. у Крњаку и народа у Тушиловићу. Управа П. З. у Крњаку нема никакве подршке од задругара јер задруга већ тада није била задруга него трговина и Управа била присиљена предати тај објекат Савезу бораца у Тушиловићу, на чијим темељима већ 1969. г. Савез бораца, уз помоћ масе народа, опет добровољним радом и прилозима, гради наткровљену аутостанницу, корисну читавом крају...

Управа П. З. у Крњаку продаје приватнику поред новог задружног дома градилиште колико је сам хтио узети, што се види по измјери и нацрту, заједно са готовим темељом и подрумом који је саградила за магазин П. З. Тушиловић прије фузије са П. З. Крњак. Сам темељ, без земљишта, вриједио је преко милион динара, а са градилиштем тада троструко. То сасвим природно побуђује пажњу скупова. Поставља се на састанцима отворено питање: какво је то газдовање новог господара који продаје уза сам дом готов темељ? Гдје мисли смјестити умјетна ђубрива и друго потребно селу кад садашњи магазинчић, призидан уз млин, није довољан ни за млин и вршалицу? Одговора нема... Све земљиште и око дворишта бивше СРЗ раскрчмљено је за градилишта. Поменуто земљиште и темељ уза нови дом продано је за 90.000 ст. дин. Колико су платили други, нико не зна. П. З. у Крњаку за све даје пристанак... Одржавање зграде сада нема простора ни да се окречи. То смо дознали тек касније кад је М. З. добила зграду на управљање и кад смо се spremали да тај простор искористимо за пролаз код уређења будуће здравствене амбуланте...

... Из Савјета мјесне заједнице су отпали шпекуланти и пијанице и нови Савјет, састављен од озбиљних и тријезних људи, створио је зреле и реалне планове. Да су ти планови били у интересу села, најбољи је доказ да је 90% народа, и исти проценат чланова СК, дало само у периоду у 1969-1970. г. преко 8000 бесплатних радних сати. Све што је у руке узела М. З. и Савез бораца, остварено је и приведено опћој користи. Изграђена је аутостананица и још 13 споменика што довршено што саграђено. Кад смо презели млин, пет људи је три дана радило бесплатно да га оспособи за рад. Уређен је прилаз до млина, који је био каљужа. Ограђен је парк, на чему је радило 26 људи бесплатно. Уведена је јавна расвјета у дио села. Саграђен је бетонски мост у Зимићу. Само у једној години извезено је на путеве 1.200 кубика камена и то благодарећи сурадњи са ЈА са којом смо у заједници отворили два каменолома. Камен је коштао 1000 ст. дин. по кубуку. Уштедом је плаћена јавна расвјета.

У Стамбеном подузећу у Карловцу наишли смо на пуно разумијевање кад смо им објаснили да у зградама, које су под њиховом контролом, желимо смјестити подручну здравствену амбулатну и ветеринарску станицу. Без ријечи су нам те зграде уступили и све је то или приведено или се приводи сврси. Ради наведених амбуланти родила се идеја о изградњи локалног водовода. Идеју су прихватили сви из тога дијела насеља и 34 становника су довели воду у куће.

У свим тим плановима тражили смо сурадњу и П. З., али оно што смо од ње добили, није добивено разумним ставом Управе П. З. него дуготрајном упорном борбом.

Међутим, што је М. З. постизала веће успјехе и народ све активније судјеловао у раду охрабрен резултатима, шпекуланти су постајали све агресивнији. Илустрације ради да поменем само неке случајеве. Савјет М. З. припремао је уређење зграде за амбуланту, а истодобно двојица траже да им се те просторије даду за стан иако је један од њих доселио овдје пред мјесец дана, а други двије године тражи прилику да се дочепа те зграде и силом држи затворен приступ улазу у ту зграду. Они су службеници и њихове установе су дужне да се за њих брину. Али ту се не ради о стану, него о згради које се треба дочепати. Интерес 3.000 пацијената, који ту гравитирају, њих се не тичу.

М. З. је поразила шпекуланте који су се свим могућим средствима и подвалама хтјели дочепати млина кад је доказала да млин као сервис не смије правити губитке и може бити користан. Нашла је поштеног радника, који га пази и својим радом диже углед и млину и М. З. Али је тај млинар нађен једне ноћи у граби близу млина са разбијеном главом. Истрага није вођена и шпекуланти упорно шире вијест да је млинара, пијаног, ударио непознати ауто, у што нико не вјерује, а доказа нема.

М. З. планира извоз камена на путеве и отварање каменолома у шика-ри Врлетача...

Предлог какав је у материјалима око ове имовине отвара поново врата за шпекулације и тражим од овог дома да се скине са дневног реда и поново преиспита на лицу мјеста.

Комисија која буде испитивала ствар, моћи ће се увјерити да је П. З. Крњак доказала да није никад искориштавала материјалну базу села Тушиловића за било какав напредак села. И предлажем да јој се даде на управљање само нови задружни дом ради трговине. Сви остали објекти и земљиште да се ставе под управу М. З. у Тушиловићу, која ће тада бити у стању да и самој П. З. стави на располагање све оно за што П. З. даде гаранцију да ће корисно употребити у производне сврхе и у складу са комуналним потребама грађана.

Школи у Крњаку треба ставити на располагање зграду школе и дјечје игралиште изнад школе. Парк и споменик палим борцима да се стави на управљање М. З. која је по природи компетентна да брине о том. Она је то отварала и са највише осјећања ће то одржавати".... (У Карловцу, 18. 9. 1972. г.)

У архиву Скупштине општине Карловац сигурно се налази и ова дискусија одборника из Тушиловића Станка Опачића. Одговори на постављена питања нису ми познати. На слиједећим изборима изабран је нови одборник. Активности у корист села су смањене. У центру села војска и пошта изградили су велелепну тврђаву за пошту и војне потребе. За вријеме борби од 1990. г. и даље служила је и за склониште локалном становништву за вријеме гранатирања од стране хрватске војске која је зграду упорно промашивала и погађала њиве. У њиви Слободана Опачића вјероватно и данас налази се забодена неексплодирана граната. Поштанска зграда стоји и служи новој хрватској власти с новим службеницима, а стари умиру чекајући службу.

И све друго за ово село је умрло и остало је само да се понеко од живих сјети оних који су се борили за његов живот. Имена десетине мирнодопских ратника који су село дигли из мртвих и провалије, случајно су сачувана на једном комадићу папира као предлог за Савјет Мјесне заједнице и Надзорни одбор. Свега их је 16 и то су:

1. Вујашковић Милан
2. Малић Бошко
3. Комадина Никола
4. Зорић (Станка) Милош
5. Љеповић (Дамјана) Миле

6. Дракулић Милош Жута
7. Срдић Ђорђе
8. Блажевић М. Гојко
9. Повић Никола
10. Опачић Станко
11. Узелац Драгић
12. Бијелић Жарко
13. Љеповић (Уроша) Миле, председник омладине

НАДЗОРНИ ОДБОР

Гријаковић Миливој

Ђипало Светозар

Комадина Миле

И поред депримирајућег краја који је село доживјело, тешко је не ускликнути од задовољства, заједно са аутором писма Остоји Вучковићу, наставнику у школи “Урош Опачић” у Тушиловићу:

“Ко је пре три године сањао да ће споменици милионске вриједности красити село! Да ћемо осигурати просторије за амбуланте и друштвени рад, да ће парк красити нова ограда, да ћемо спасити млин (електрични) и друге објекте, те земљиште задружно и друштвено!

Ако тражимо узроке успјеха у ове двије године (1968. и 1969) у овом селу, није их тешко наћи. Успјех је осигуран кад су Савез бораца и Мјесна заједница удружили снаге и средства и, како ћемо чути из извјештаја на годишњим зборовима. Обје организације, упркос великим издавањима, улазе у 1970. г. без иједне паре дуга, а Мјесна заједница има чак нешто и активе. Били смо сложни, мучили се, радили и штедили сваку пару. Међу активистима били су:

Милан Вујашковић, управник школе

Мирко Павковић из Савеза бораца

Милош Малић, наставник

Драга Вујашковић, учитељица и други.”

И још неколико детаља сазнајемо из писама Станка Опачића. Тако из писма тајнику Општинског одбора ССРН општине Карловац Јурковићу од 12. XII 1970. г. сазнајемо да Мјесна заједница нема довољно средстава која добија за своју дјелатност, па све акције изводи бесплатно: “Ми смо напр. саградили бетонски мост преко Радоње у Зиммићу 1969. г. распона 13 метара. Да је све плаћено, он би коштао 13 милиона ст. динара, а нас кошта милион. Купили смо само цемент и гвожђе, а све радове извели смо бесплатно. Нико није зарадио ни дневнице ни путног трошка.”

У писму Скупштини општине Карловац, а испред Мјесне заједнице Тушиловић, број 27, од 15. В 1971. г. наводи се да збор бирача Мјесне заједнице Тушиловић не прихвата расформирање виших разреда школе у Тушиловићу јер би то оштетило око 90% ђака којима би било отежано школовање, а било би и оних који би напустили школу. Наставници су за расформирање јер би некима то омогућило одлазак у град. Збор бирача је био против расформирања. Спроведена је и једна лоше организована анкета која није могла дати реални одговор ученика и родитеља. Виши разреди школе “Урош Опачић” у Тушиловићу су ипак укинута и ученици тих разреда прешли су већином у Крњак. У селу су остала само четири разреда.

И још једно писмо Станка Опачића посвећено је неким појавама у Тушиловићу. То је писмо управнику Основне школе “Божо Рибар” у Крњаку и оно у цијелости гласи:

“Сматрам за своју дужност да вас обавијестим о једној ствари која вам можда није позната. Ради се о умјетничком платну (уље), копији слике Паје Јовановића, коју је радио сплитски сликар Лучић, а која се налази у Дому културе у Тушиловићу. (Ради се о слици “Сеоба Србаља”).

Како је наслов преузео бригу над тим домом, а на ту слику је већ раније био један покушај да се она однесе у Карловац, а сада, када је била комисија Опћинског одбора у Тушиловићу, лично сам чуо из уста једног члана комисије наговјештај да би слику требало узети, то Вас желим упознати са истином о поријеклу те слике.

Непосредно послуже рата, конкретно 1947. године, под мојим руководством и уз помоћ народа овога краја саграђен је овај дом. Пошто сам имао помало смисла за лијепо, није ми било лако гледати празне неукрашене зидове овог Дома, па сам се побринуо да их украсим и учинио сам то на два начина. Прво, био сам тада предсједник Савеза српских земљорадничких задруга у Загребу и имао задатак да извршим ликвидацију Савеза, што је било у реду јер су тада ликвидирани и други национални савези, па је створен опћи задружни савез. У ликвидационој маси било је нешто новаца, па смо одлучили да за тај новац покупујемо по загребачким књижарама неколико хиљада књига и да то пошаљемо школама у ратом опустјелим крајевима. И тако је поред осталих и Тушиловић добио за школску библиотеку 540 књига.

Истодобно сам нашао у Савезовој згради, Бериславићева 10, смотану поменуту слику, узео је и заједно са тадањим управитељем школе поставио у Дом у Тушиловићу. Нијесам се бојао приговора јер је нијесам узео себи. То је тада била једина културна вриједност у овоме дому, наиме селу. Како је то било мало, замолио ме тадашњи управитељ, покојни Владо

Бабић, да нађем у Загребу још неку слику за украс зидова. Школа није имала новаца, а како је то моје село, купио сам по загребачким продавницама литографске слике и то прво Вука Караџића, друго Матије Гупца на стратишту, треће Чермаково Херцеговачко робље, четврто Предићевог Рањеног Црногорца и Мачевање, те још неке... Све те слике дао сам у Загребу урамити и устаклити, па смо ја и Владо потпуно украсили дом. Истодобно сам набавио завјесу за позорницу и све то платио из свога џепа.

Када сам се вратио 1954. из затвора, нашао сам све то ушчувано и не само то, него је Владо Бабић обогатио књижницу са преко 2000 књига. Он је тада премјештен у Загреб, а како сам ја био присиљен на сваку друштвену пасивност пуних дванаест година, нити сам посјећивао Дом, нити сам се у што мијешао. Негдје око 1965. г. случајно сам обавијештен да је нетко из Карловца хтио однијети наведено платно Паје Јовановића и нова управа школе није се томе противила, али су се против тога дигли други ви Светозар Ђипало и Илија Вукелић на једном састанку. Њих су подржали већина људи на састанку и тако је слика остала у Дому.

Сада када је била поменута комисија у Тушиловићу, којој сте и Ви присуствовали, као узгред поменуо је један члан комисије, ако се не варам Ердељац, да би ту слику требало однијети у Карловац да се сачува... Из искуства знам да ова примједба није наивна јер је са истим образложењем био и поменути покушај да се слика однесе. Једном приликом посјетила нас је другарица директор из Градског музеја у Карловцу... и као стручњак рекла је да је то врло добра копија и да представља милионску вриједност. Мене је чудило само то да нитко од просвјетних радника у Тушиловићу никада није ни поменуо да је то једино умјетничко дјело у овоме селу и да заслужује да се сачува за село и овај народ. Још ме више зачудило да су у одбрану тога дјела устали управо полуписмени људи, а не културно-просвјетни радници. Што се тиче заштите тога дјела, апсурдно је што је као изговор узета ријеч "чување". По мом мишљењу сачувати ту једину слику није никакав проблем. Она ће се сачувати ако је устаклимо јаким стаклом, а за куповину тог стакла многи од нас ће врло радо дати прилог. На Вама је само да то организирате. Догађај који се десио последице мог одласка из мјесне заједнице, када је неко бацио флашу на ту слику, више је него сумњив, јер знам из искуства да се такве ствари раде када се жели наћи изговор да се нешто отуђи...

Ова слика је умјетничка вриједност и није исто што и млин, па не постоји опасност да оде у руке приватника. Зато је ствар нешто друкчија, али зато брука није мања. Због тога што, ако слика оде у град који је пун умјетничких вриједности, са правом нам се могу смијати и рећи да смо до те мјере неписмени да нијесмо у стању да сачувамо једино умјетничко дјело које имамо.

Што се тиче других слика и књига, ја не знам како се са тим манипулисало, али Ви сте у стању да то провјерите јер сте фузијом преузели сва документа, књиге и инвентар...

Када сам био председник Мјесне заједнице, на једној сједници Савјета донијели смо закључак да се поменута слика, и још неки споменици, заштите и то смо упутили Управи школе “Урош Опачић” у Тушиловићу, што ћете вјероватно наћи у архиви. Нијесам крив што то други нијесу урадили, него је то учињено на мој приједлог.

Истодобно Вас обавјештавам о још једном закључку. Наиме, разговарали смо на једној сједници како да уредимо запуштени Дом културе. Пред прошле изборе дошла је из Опћине једна комисија, што је добро познато другу Вујашковићу. На челу те комисије био је друг Микица из Опћине и обећао да ће Опћина дати милион старих динара за уређење дома и да ће се са радом почети скорих дана. Међутим, прошли су избори и до данас од тога није било ништа. Тада смо се ми договорили са ранијим управником, другом Вујашковићем, да за уређење Дома употријебимо слободна средства и то од Фабрике телевизора у Слуњу, која је ускладиштила у Дому културе неке екране на три мјесеца и за то је имала платити 360.000 ст. динара. Школа је продала Остоји Вучковићу за 600.000 ст. динара школску циглу за коју су 250 ђака дали по 1000 дин, тј. 250.000 ст. динара. Од поменутих 600.000 ст. динара школа је дала Мјесној заједници за ограду око парка 220.000 ст. динара, а остало је слободних 380.000 ст. динара. Дакле, са онима од РИЗ-а то је износило 740.000 ст. динара. Са тим се могао Дом културе изнутра уредити. Међутим, тадашњи управник школе Милан Вујашковић је отишао у пензију, а нови управник је постао Остоја Вучковић и ни Мјесна заједница ни ја као одборник никада нијесмо успјели дознати шта је са тим средствима, нити је Дом културе уређен.”... (Тушиловић, 6. I 1973. г.)

С моје стране овом писму нису потребни коментари, али се за то у једном од прилога међу књижевним остварењима становника овог села налазе одговори на многа збивања која су овом селу, и не само овом, представљала препреке ка бржем и бољем напретку. То је сатирична прича “Веза с базом”, а настала је управо као одраз збивања тих година у Тушиловићу.

У току наредних неколико година изведено је још неколико акција у селу. У сарадњи са одговарајућом службом за изградњу цеста и путева асфалтирано је неколико путева кроз село и проширена је електрична мрежа за јавну расвјету. То се радило мало друкчије. Село је плаћало а послове су обављала предузећа. Занимљиво је овдје напоменути да се опет нашло оних који су ту акцију кочили и то опет неки “моћници” који су били

далеко богатији него трговац и гостионичар Миле Блажевић послје рата када је увођена струја у село. Ови нови имали су много мање разлога за одбијање акције. Њихови разлози нису могли бити материјалне природе већ неки други. То се пита и анонимни писац кратког осврта у “Карловачком тједнику” под насловом “Моћници”, који наводимо:

“МОЋНИЦИ”

Четрдесет два домаћинства из Тушиловића очекивало је да ће јавну расвјету кроз своје мјесто путем самодоприноса увести без већих процедуралних тешкоћа. Сада, међутим, кад је овај, пажње вриједан, посао пред завршетком, испоставило се да читава акција мора почети од почетка.

Иако је ова акција код велике већине тих домаћинстава наишла на пуно одобравање, ипак се мора провести референдум о увођењу мјесног самодоприноса. То се мора учинити због седморице мјештана који самодопринос не прихваћају. Кад би се радило о домаћинствима слабијег материјалног стања (о чему се у одређивању износа учешћа у самодоприносу водило рачуна) тешко да би на понашање седморице ма тко имао примједби. Ради се, међутим, о домаћинствима чије је материјално стање у већини случајева боље од оних која су самодопринос објеручке прихватила. То илустрира и чињеница да се међу том седморицом налази и приватни угоститељ, власник врло атрактивног и посјећеног угоститељског објекта у Тушиловићу. Чини се, баш због њега у електрификацији мјеста дошло је до “кратког споја” јер преостала шесторица резонирају: “Кад самодопринос не прихвата он који је имућнији од нас, нећемо ни ми.” На другој страни тај угоститељ, како нам рекоше, изјављује: “Тко ‘шљиви’ мјесну заједницу и њену јавну расвјету. Ја имам пара и ако хоћу јавну расвјету, увест ћу сам.”

Ваљда по оној народној да у сваком житу има кукоља, почесто се у мјесним заједницама нађе један или више “шпекуланата” који потцјењивачки гледају на колективне акције својих суграђана.

Велика већина тушиловачких домаћинстава налази се сада у ситуацији да мора провести референдум само зато да се мањина “моћника” законом приволи на самодопринос. А није ли свима јасно да је такав посао сувишан и да ће се беспотребно утрошити вријеме и средства око организовања референдума.

(“Карловачки тједник”, Карловац, 4. рујна 1975. стр. 1)

Без обзира на овакве кочничаре, село је освијетљено и тиме је добило питомију и савременију слику.

*

О ономе што је данас остало од Тушиловића нека пишу и суде други. С наше стране додајмо још само једно размишљање: да је хрватски “масовни покрет” рано почео и упорно радио на томе да се сломи снага Срба у овом крају. Пошто Тушиловић није изолован од живота околине, доживљава и заједничку судбину те околине: материјално и духовно уништење и крај једне поштене, упорне и храбре борбе за живот достојан човјека који се сам изборио за сва добра која је уживао. Нека “виша сила” згазила је све и оставила да један бујан живот полако умире у облику неколико немоћних старца који су остали да чувају дјело храбре генерације бораца и градитеља и да пркосе...

БИБЛИОТЕКА
ОПАЧИЋ СТАНКА-
БАНИЦЕ ТУШИЛОВИЋ
Бр. 2314

13

Другу Министру

ЃАНИЦИ ОПАЧИЋ

O V D J E

i to:

Sve potrebne sadnice za Tušilović sam uspio rezervirati

1.) код Градског NO-a u Zagrebu (drugarica Makek)

- 16 kom. jasmina
- 8 " cottonaster
- 4 " jadika (razmjerno vrlo niske 1 m)
- 10 " juniperus sabina
- 10 " forsythia

2.) код Fakultetskog dobra u Maksimiru (dr. Anić)

- 6 komada Hibiscus
- 10 " platana
- 10 " piramidal. topola
- 20 " srebrnolistnog javora
- 16 " jorgovana
- 12 " Catalpe
- 32 " divljeg kestena (oko 2.5 met. visine)
- 6 " jasenolisti javor (Acer negundo)

3.) ³ Ostale potrebne sadnice nabavit će ing. Kefegić sa područja šumarije Vojnić i to:

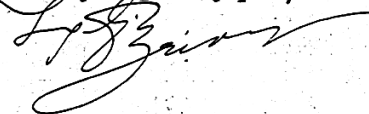
- 42 kom. breza
- 200 " grab i bukve
- 80 " crnog i bijelog bora

Kopanje graba započet će odmah, a sadnja oko 1. XI. 1948.
čim list požuti i padne.

SMRT FAŠIMU - SLOBODA NARODU!
U Zagrebu dne 9 oktobra 1948.

Šef grupe za pošumljavanje:

(Brixy ing. Stjepan)

332
153
48

Cjehanja

ОКРУЖНО ГРАДЕВНО ПОДУЗЕЋЕ
 KARLOVAC

БРОЈОВИ: ОГРАПОД • TELEFONI: BR. 218 I 226
 М. М. Карловац, бр. 71, М. М. Карловац, бр. 71

ГРАДБЕНА ПИСМА
 ПРИБИЛИЦИЈА

ПРЕДНАК И БРОЈ: К/РЈ /48.

ПРЕДМЕТ:

РАЋУН

КОТАРСКИ НАРОДНИ ОДБОР
 управни одјел

Раџун код државне банке: Загреб
 Карловац, бр. 71

23. II. 1948. год.

М. М. Карловац, ул. 12
 Почи. прећинас бр. 71

БИБЛИОТЕКА
 ОПАЧИЋ СТАНКА
 БАНКЕ ТУШКОВИЋ

Бр. 2343

M. R. J.

V O J N I Ć

Izrada skica i projekta za adaptaciju i dogradnju
 М.Н.О.-а i Милицијске станице у Тушиловићу. Према
 200 сати а 57.50 Din. *
 4% порез на про-
 мет производа
 све укупно

11.500.-

+ 460.-

=====

11.960.-

Цијене одобрене ријешенјем Земалј уреда за
 цијене број 4278-S.O.1947 од 8. IV. 1947
 Народне новине N.R.H. број 34 од 15. IV. 1947
 као и упутства Мин.градј. број 12204-1947
 од 8. IV. 1947 Народне новине N.R.H. број 47 од
 23. V. 1947.

Порез на промет производа плаћано по
 поштоматским картицама.

Смрт фашизму - Слобода народу !

ТЕМЕЛЈ
 ГРАДЕВНО ПОДУЗЕЋЕ KARLOVAC

in

БИБЛИОТЕКА
ОПАЧИЋ СТАНКА-
ПАНИЦЕ ТУШИЛОВИЋ
Бр. 2084 Zagreb, 23. XII. 1947.

ZADRUGA ELEKTROMONTERA S O. I.
ZAGREB

JURIŠIĆEVA ULICA 26
TELEFON 25-251

P. n.

KABINET MINISTRA ŠUMA

ZAGREB

Ovime stavljamo Vam do znanja da su u Tušiloviću završene kućne instalacije, kao i krovni nosači bez pečke /križa/ a isto tako postavljene su ploče sa osiguračima, nadalje su završeni glavni vodovi sa osiguračima.

Kako nam je javljeno sa strane Ministarstva gradjevina /Ing. Tavčara/ transformator bit i će dovršen u sredu 24. XII. te ćemo istoga odmah preuzeti radi daljnjeg rada.

Do sada smo primili preko Ministarstva komunalnih poslova ukupno .

300 kg. gole bakrene žice od 10 mm²
100 kg. gole bakrene žice od 6 mm²

Budući trebamo za dovršenje mreže mjesta Tušilović

ukupno
i 1.487 kg. bakrene žice od 10 mm²
892 kg. " " " 6 mm²

a ista odobrenja urgirali smo mnogo puta i na Ministarstvu komunalnih poslova a isto tako i kod Elektrotehne, ali nam je javljeno da za sada te žice nemaju na skladištima.

Ujedno nam je potrebno još oko 1000 komada izolatora i 1000 komada potpora /šticna/ a isti je slučaj kao i sa bakrenom žicom.

Za dovršenje krovnih nosača potrebno nam je 100 m kutnog željeza 40 x 4 mm i 100 m plosnatog željeza 30 x 4, ali unatoč svestranog urgiranja do sada nismo isto mogli dobiti.

Molimo Vas za dobrotu da biste za svoje strane pomogli nam da dobijemo gore navedeni materijal, tako da možemo selo Tušilović potpuno dovršiti.

Za Partizansko žarište nismo mogli unaprijed predviditi koliko će trebati ukupno žice, jer do sada još nisu načinjeni nacrti i trasa sa strane Karlovačke Elektre, a isti su javili da će se trasa načiniti drugi dan Nove godine.

Sve za petogodišnji plan !

ZADRUGA ELEKTROMONTERA S O. I.

[Handwritten signature]
251

Cjehanja

БРОЈНИЦА
ОПШТИНЕ СТАВКА
ЖАНИЦЕ ТУШИЛОВИЋ
Бр. 2209

ОКРУЖНО ГРАЂЕВНО ПОДУЗЕЋЕ
КАРЛОВАЦ

БРОЈАВИ: ОГРΑΡΟΔ • TELEFONI: BR. 218 I 228
Učinišć: Zemaljska, bina-23, stanak-.....područina, Karlova-Br.-000,001

GRAĐEVNO
ZNAK I BROJ: Ing. P./K/ 126/48.г.

PREDMET:

Karlovac,12. III. 1948. г.
M. Majdika ul. 12
Pošt. pretinac br. 71

MINISTARSTVO GRADJEVINA N.R.H.

Planski sektor - Planiranje materijala

-----Z A G R E B-----

Molimo da nam se za novogradnju škole u Tušiloviću
doznači kod Tvornice "Petrova Gora" Karlovac:

za školske dvorane 280 m² hrastovih parketa III. vrste
za kancelarije i učiteljske stanove 200 m² hrast. parketa IV. v.
Tvornica "Petrova Gora" ima dovoljno robe na skladištu.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

V. d. direktora
(ing. Petrović)

[Handwritten signature]

Сељачка радна задруга “Првоборац” у Тушиловићу

Историја сељачке радне задруге “Првоборац” у Тушиловићу слична је историји свих таквих задруга код нас. Зато овдје и неће бити ријечи о општим актима који су пратили оснивање задруге: о правилима по којима је формирана, о избору руководећих органа, о имовини, начину рада и награђивања и свим другим прописима који су примјењивани при оснивању јер је то садржано у правилницима који су важили за све сељачке радне задруге.

СРЗ у Тушиловићу настала је послје рата у вријеме пустоши и неимаштине са жељом да се што прије изађе из опустошеног живота. То оснивање пратила је силна пропаганда о срећи коју доноси задружни облик рада. Посебно повјерење у задруге освајале су приче о совјетским колхозима и совхозима. Пропаганда је чинила своје и све до сукоба совјетске и Комунистичке партије Југославије није се сумњало у приче о срећи колхозног живота. Кад долази до разлаза ових комунистичких партија, долази и до јењавања пропаганде и слабљења увјерења у то да је колективни рад најсрећније рјешење за живот села и сељака.

По теорији – рад у задругама доносио би бржи материјални опоравак села, али у природи људској, изгледа, да ипак свако најбоље гледа своје интересе па онда потребе колектива. Захваљујући залагању несебичних појединаца задруга је ипак успјела да обнови живот својих чланова, да их скући и да створи основу за живот задруге. У условима у којима се почело дословно из почетка, јер из рата ништа се није изнијело осим слободе и живе главе међу којима више није било неколико стотина већином најспособнијих за рад, село је релативно брзо на новим кућиштима савило каква-таква огњишта и отпочело нови живот. И задруга је почела из почетка: саградила је управну зграду и основне господарске објекте. Осим тога задругари су активно учествовали и у градњи објеката од општег интереса за село: градњи задружног дома, школе, путева, учествују у акцијама око регулације села које се формирало на новим темељима, градили су споменик палим борцима и друго. И поред свих тешкоћа радило се с вољом, често уз пјесму и с увјерењем да раде користан и животни важан посао и да граде себи и својима бољу будућност.

То је оно опште што је пратило као судбина све задруге на Кордуну у то доба. За село свакако су значајне и појединости, детаљи који су чинили срж живота задруге. Прво је податак да је задруга у Тушиловићу основана у октобру 1947. године и да је имала 11 чланова-породица. Касније се нешто умножила, али међу оснивачима били су слједећи домаћини:

Ђипало Милић, председник
 Ђипало Јован,
 Ђипало Урош
 Ђипало Мила
 Блажевић Станко
 Блажевић Миливој
 Грба Даница
 Малешевић Миле
 Малешевић Душан
 Опачић Миле
 Опачић Станко Ђаница

И поред јаке пропаганде која је пратила оснивање сељачких радних задруга, њихово стварање није ишло баш по плану и жељама пропагатора јер је село по природи неповјерљиво кад је у питању имовина. Тешко пристаје да даје своје, а посебно је тешко вјеровало у брз развој у условима у којима није било ни најосновнијих елемената за живот: ни куће, ни стоке, ни алата, сјемена, ђубрива, радника и много другог. Зато је стварање сваке радне задруге пратило бар онолико тешкоћа колико је то било у Тушиловићу.

Тушиловић није био заостало село и зато се међу првима одлучује на оснивање СРЗ. Била је то друга задруга у срезу (прва је основана у Свиња-рици – Жаришту) по реду оснивања. Радна снага задруге се састојала од 4 старца изнад 60 година, 3 човјека средњих година, 1 омладинац и 18 жена и дјевојака од 16 до 60 година. Већи дио способне радне снаге или је изгинуо у рату или су младићи остали у Армији и наставили рад у војсци као активни војници. Нешто је отишло у школе, занате и фабрике и чиновнике.

У недостатку одговарајућих података наводимо једно кратко писмо из кога се види дирљива слика и више него скромног почетка рада ове задруге. Убрзо по оснивању задруге Драгица Опачић, члан управе, пише мужу 2. XI 1947. године и ово:

“Данас смо почели са радом: 3 плуга ору а једна кола су отишла по пшеницу у Војнић. Сутра се спремамо за већу акцију. Данас нијесмо могли нешто више кад није ништа више било припремљено. Данас нам је камион пребацио умјетни ђубар.

Овђе се време ишчистило и баш је ора за сијање само ако нас срећа послужи и даље.”

Ни у следећим редовима овог написа неће бити много података о појединостима, о именима чланова руководства и слично, али ће зато бити

више пажње посвећено тешкоћама с којима се задруга свакодневно борила. Ипак и на почетку мора се нагласити да је и тај мали колектив остварио доста добре резултате.

Из копије једног реферата, који је написао Станко Опачић Ђаница као народни посланик среза Војнић, а као извјештај о стању радних задруга у срезу, поред података осјетићемо и атмосферу оснивачких мука у овој средини. Извјештај је написан у Загребу 5. маја 1948. године. У одломцима он гласи:

“Друга задруга је у мом селу Тушиловићу основана у октобру прошле године. Њезино оснивање је два мјесеца прије постављено на партијском састанку, гдје сам био присутан ја и тројица чланова КК. Стекли смо ути-сак да ће ствар ићи. Настављено је с припремама над којима су чланови КК будно бдили. Кад је дошло до оснотка и сазван састанак, ми смо по други пут видјели јасну диференцијацију. За оснивање задруге била су тројица чланова Партије и 8 сиромашних породица нечланова, а пасиван став су заузели секретар јединице и пословођа набављачко-потрошачке задруге, демобилисани поручник Новаковић (Драган – прим. В. О. Л), тајник Мјесног НО-а Комадина (Миле), књиговођа набављачке задруге Гри-јаковић (Мишан), предсједник Народне омладине Блажевић (Никола) итд. То прилично изненађење смо хтјели да разјаснимо, али су њихови разлози били толико јадни да се је видјело да су прави разлози потпуно други. Сви су они или боље стојећи сељаци или су пожењени из најреакци-онарних фамилија или су с њима у другим пријатељским или родбин-ским везама...

... На партијском састанку је касније неколико пута постављано питање односа према радној задрузи, али се је и ту настојало лијепим утица-ти на чланове Партије да бар помогну сузбијати непријатељску пропаган-ду против задруге, међутим није успјело јер су носиоци те пропаганде биле углавном породице чланова Партије, а нарочито жене...

... Још прва консултовања партијског чланства по питању оснивања се-љачких радних задруга била су интересантна. Многи партијци оперисали су са двије ствари: 1) да још нису сазрели услови, 2) употреба старе опор-тунистичке пароле: “Па добро, ако народ хоће, ако сви иду, основаћемо.”

Сада када су задруге ту и показују лијепе резултате, они чине све што могу да отежају њихове успјехе како би доказали да је њихова претпостав-ка несазријелог времена била правилна. И ова задруга је основана од 11 чланова од којих ни један није имао куће. Само двојици је 1947. г. по плану дата помоћ. Сада треба изградити још 9. Осим тога, треба изградити у задружном дворишту оно најнужније, а то су штала, свињац, спремиште за жито... Та градња открила ми је нови проблем који се до сада ни на је-

дној конференцији није третирао, а то је проблем радне снаге у попаљеним крајевима уопште. Чланови радне задруге требају само у изградњу својих кућа ове године, као и нужних зграда у задружном дворишту, уложити око 8.000 надница, а према свом броју имају нешто преко 8000, што значи да им за пољопривредне радове не остаје ништа. ... Кад се ради о радним акцијама, онда се од њих тражи да служе примјером... а они то практично не могу. С друге стране они морају служити примјером у напредном обрађивању земље, а они то уз мало и релативно слабе радне снаге не могу. Зато мора трпјети или изградња или пољопривреда. Незадругари граде само своје куће и задружне домове које гради цијело село. Чланови задруге морају и ту да учествују. Зато је неопходна помоћ члановима радне задруге у неком механичком средству и већој дотацији за обнову како би се ослободило што више надница за пољопривредне радове...

... Те задруге, иако слабе, учиниле су у ово мало времена велики утицај на околину. Задруга Тушиловић је, кроз читаву зиму, била најактивнија установа у селу. Она је искрчила око 30 јутара запуштене земље и засијала разним културама. Затим довезла је преко 200 м³ камена и 100м³ пијеска за градњу зграда, и већ 1. маја штала за коње и шупа за кола била им је под кровом. До 1. маја потпуно је завршила сјетву и засијала 80% више него што су њени чланови икад сијали."

Задруга је у то вријеме била спремна да обради сваки комад запуштене земље на свом терену, али је наилазила на отпор појединаца који су се бојали да ће им то задруга отети. Зато су и незадругари настојали да обраде све да не би слободне површине морали уступити задрузи. То је било и добро. Међутим, задруга није то радила с циљем да отме и присвоји, већ да обрадом створи што веће богатство на општу корист. Довољно је и једно писмо па да потврди ове претпоставке. Већ на самоме почетку свога постојања планирали су да куповином једног посједа прошире свој за одређене планове. Ево тога писма које сељачка радна задруга "Првоборац" шаље наследици посједа Милована Петровића и у њему пише ово:

"Драга другарице, нама је познато да си ти оставштину свог пок. оца Милована Петровића, која се састоји из земљишта у Будачком, нудила љетос на продају. Наша Радна задруга намјерава на кућишту пок. лугара Гојковића основати овчарницу и према томе вољна је купити тај посјед од тебе. Земља лежи пуста што наше народне власти не дозвољавају, па смо ми јесенас по одобрењу Народног одбора засијали пшеницу на честици испод лугареве куће. Мислили смо да ћеш ти зимус доћи да поразговарам о купњи посједа..." (Тушиловић, 6. II 1948. г.)

Немам података како је ово ријешено, али ми је довољно сазнање о начину рада и планирања у задрузи.

И још једно писмо може послужити као доказ систематског и ширег планирања рада у задрузи. Поред производних планова радило се на обезбјеђењу потребних стручнијих кадрова каквих ова средина није имала. И у другим организацијама, привредним и друштвеним, радили су сами сељаци, само са основном школом, што за сложенију производњу и организацију рада није било довољно, а у администрацији која је била неопходна, није било оспособљеног ни књиговође. Зато је задруга већ у јануару 1948. године послала свога члана Милу Малешевића на курс за бригадире који је одржаван у Средњој пољопривредној школи у Крижевцима. Миле пише Ст. Опачићу од кога тражи неке књиге. Овај му одмах шаље нешто књига што је имао као поклон. Даље у писму каже да је Драгица у Тушиловићу и учествује у разради производног плана, а успут ће одржати и кратак кројачки течај са дјевојкама из задруге. Кад се зна да су у селу све шиваће машине у рату опљачкане или уништене, а имала их је свака кућа, онда се може закључити да је и за тај посао постојало сасвим озбиљно интересовање и потреба. Затим наставља:

“Стање у задрузи “Првоборац” се лијепо сређује и ја вјерујем, упркос тешких услова, да ће то бити добра задруга. Мени се необично свиђа што су сви поносни на задругу и што су противнике задруге потјерали у дефанзиву. Мислим да је основно да је код њих пробуђена воља и одлучност јер кажу: “Ма како се мучили, не дамо да други буду бољи од нас.”

Али било је и оних који су се извлачили од посла, као увијек и свуда. Станков кум Јовица Ђипало волио је да попије па и да заборави на обавезе. То сазнајемо из једног писма од 8. XI 1948. г. у коме га кум Станко упозорава да мора помоћи у задрузи јер није довољно да за осам чланова породице ради само једно или двоје. Јовица је био лугар, па га Станко опомиње да се више залаже у служби, али и да помогне у селу у уређивању парка, што је било у току.

Из неке касније перспективе мислим да сљедећи податак изгледа чудесно: да је СРЗ у Тушиловићу имала трактор који се покварио. Добили су други, али су хтјели да забашуре предају хаварисаног... Писмо је написано Фрањи Пушкарићу 31. I 1949. године. Пушкарић је тада радио у Војнићу у неком предузећу коме је требало да буде враћен покварени трактор. Давно је престало да буде важно да ли је покварени трактор враћен или није, али је за сва времена остала важна ова слика борбе ових људи за ствар која би можда кад-тад могла корисно да послужи у раду.

При крају 1949. године у једном извјештају Комисији за село Централног комитета КПХ отишли су прилично поразни закључци. Извјештај је поднио Станко Опачић 13. X 1949. године и ево тих закључака:

"У котару Војнић имају двије задруге старе преко двије године, али и оне имају бројно стање од 20 до 25 домаћинстава. Слабо омасовљење

- Задруге слабо стоје са стручним кадровима, нарочито књиговодственим;
- котарске установе слабо пружају стручну помоћ задругама...
- у погледу капиталне изградње изградиле су се у војнићком котару старе задруге и то у Тушиловићу два објекта, зграду управе и свињац, али немају цријепа и није довршено;
- нема ни мушке радне снаге, зидара, тесара и др. а среске власти не помажу задругама;
- у планирању производње и остваривању планова слабо се помаже;
- задружна руководства слабо су писмена и то им отежава рад;
- и потребно је да руководства прођу кроз разне курсеве;
- слабо се извршавају обавезе према држави јер су домаћинства сиромашна, земља запуштена и мало радне снаге;
- задругари су оптерећени градњом и својих кућа и тако су оптерећени радом на два краја;
- има немара према заједничкој имовини, па је у Тушиловићу пропало просо јер није на вријеме пожњевено;
- слабо се брине о унапређењу производње већ се само брину за откуп; ..."

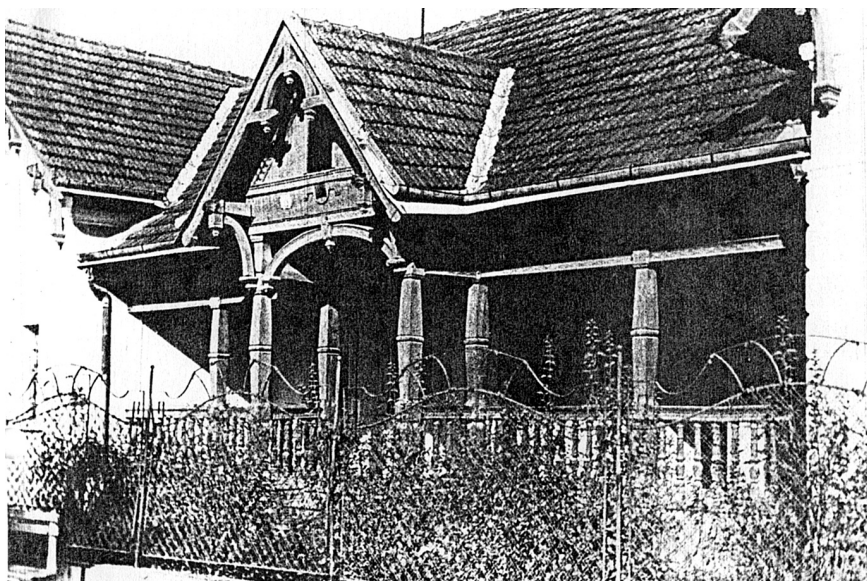
Сви ови наведени проблеми оптерећивали су живот задруга и отежавали у мањој или већој мјери њихов развој и мало помало водили до њиховог краја. Један од најзанемарљивијих фактора свакако је био и сукоб са совјетском СКП(б), што је ублажило пропаганду у корист задруга, а то је неминовно доводило до буђења све већег интересовања за личне послове. Најприје, то се читовало у појачаној бризи за окућницу, а касније слаби радна дисциплина и стање је доведено дотле да се од слабог рада не може живјети... Већ у 1950. години људе је све теже било окупити око неког посла. Све се више баве сређивањем својих домаћинстава и својих кућа, а задружно све више занемарују. У ту зиму улазе без иједне бразде зимског орања. Нису завршили градњу зимских свињаца па постоји опасност да крмаче дочекају да се прасе у љетним, што је смрт за прасце.

Те исте године још увијек се агитује за омасовљење задруге, али је за то било све мање изгледа јер двије трећине чланова КП било је ван задруге. Неактивност чланова КП управо је била главна кочница за омасовљење задруге.

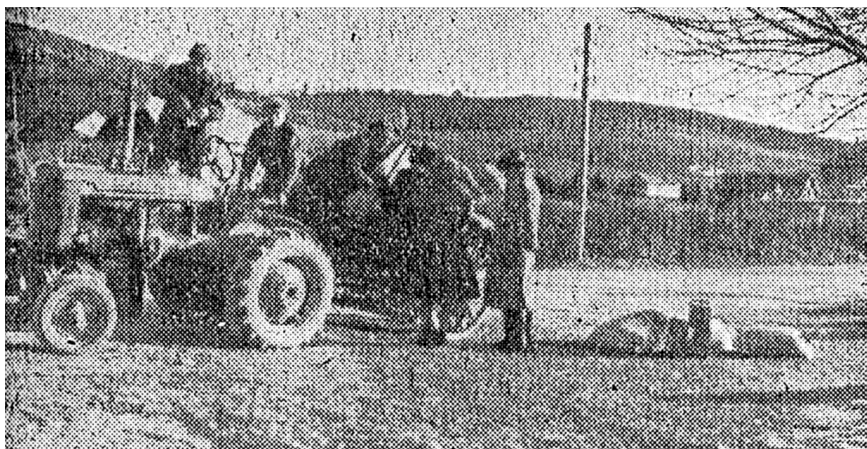
И поред свих тешкоћа чланова СРЗ "Првоборац" су се поштено борили да своју задругу оспособе и унапреде и ни из чега створили су завидно изграђено и организовано домаћинство, напредно и савремено, и оставили

су повелик број објеката које је по расформирању задруге преузела Земљорадничка задруга у Тушиловићу. Ови ће објекти због слабог газдовања нове управе престати да служе селу, биће препуштени зубу времена и много касније показаће се да је то намјерно чињено да би их онако запуштене и неупотребљиве што јефтиније откупили сеоски шићарције. Село је то дјелимично и повремено онемогућавало, повремено се борило за њихово обнављање, али је на крају хрватска “Олуја” одувала и људе и њихово дјело са тог терена.

Управна зграда сељачке радне задруге “Првоборац” у Тушиловићу, спаљена у “Олуји” 1995. године.

Сјетва у сељачкој радној задрузи “Првоборац” у Тушиловићу, котар Војнић

Споменик палим борцима у Тушиловићу и спомен-обилежја

У Тушиловићу се одмах после рата почело размишљати и о трајном обилежавању спомена на пале борце и све друге ратне жртве. С тугом се размишљало о покојницима и с тугом се сјећало на суровост умирања често далеко од родног села и куће.

Из једног писма сазнајемо да је и са стране било подстицаја да се изгради споменик у Тушиловићу. Писмо гласи:

Другу Станку Опачићу, министру дрвне индустрије Н. Р. Хрватске у Загребу

Драги Ђане!

Пододбор “Просвјете” у Карловцу кани ове године да подигне споменик палим борцима у Тушиловићу, те ми је Управни одбор ставио у задатак да Те замолим да, кад дођеш у Карловац, да се навратиш код др Гаје Петровића и да се договорите ради исте ствари и још неких питања.

Карловац, 20. III 1949.

Другарски те поздрављам
Милош Узелац

Немам података колико је карловачки пододбор “Просвјете” помогао у овом послу, али је сигурно да је помогао материјално, а градњу су обавили домаћи људи – сељаци и бивши саборци оних којима је споменик подизан. Рад је обављен у току лета 1949. године. Изграђена је камена громада на чијим странама су уграђене мермерне плоче у облику отворене књиге са именима покојника. На једној плочи исписане су следеће ријечи:

“У овом селу је на позив славне КПЈ 28. јула 1941. год. планула прва устаничка пушка у котару Војнић, која је одјекнула снажно долином Радоње и Коране позивом на устанак.

Тушиловић и засеоци су спаљени првих дана устанка и подручје поста-ло поприште бојева до краја рата. Кроз то вријеме су овдје уништене двије непријатељске посаде, одбијено много напада и извојевано много побједа над фашизмом.

У СПОМЕН И СЛАВУ

осамдесет и девет партизана који јуначки изгибоше у бојевима и двјестопет људи, жена и дјеце које уништише фашистичке звијери 1941. до 1945. г. дижемо ову гранитну стијену, горди на допринос нашег села великом дјелу ослобођења народа Југославије.

Септембра 1949. г. изградише властитим рукама официри и руководиоци уз помоћ Н. Ф. Тушиловића.”

На свечаности поводом откривања споменика, која је одржана 23. X 1949. године у Тушиловићу, споменик је открио Станко Опачић уз ријечи:

“За који час откриће се имена наших јунака и број жртава фашистичког злочина да се никад више не покрију, да свијетле као сјајне звијезде на небу части и славе.

Овај споменик је вјеран одраз свега онога што смо прошли и зато ће нам баш овакав и бити најмилији.

Ми смо, другови, поносни и на сам начин којим је он грађен: градили смо га сви. Ви сте довели добар дио материјала и кад смо нас петнаесторица официра и руководилаца, синова овог села, дошли љетос на годишње одсуство, ви сте били на разним пословима. Донијели смо одлуку да свој годишњи одмор обиљежимо сјећањем на наше пале ратне другове и да им властитим рукама подигнемо споменик. Саградили смо два објекта и то овај споменик и гробницу, ту дубље у парку, у коју ћемо до конца ове године пренијети кости неколицине наших другова.

У овом послу помогао нам је свако од вас од кога смо што затражили. СРЗ “Првоборац” и СРЗ “Миле Басара” ставили су нам на располагање три пара коња, троје кола, позајмили цемент, алат, даске и остало. Ви сте довозили камен, а ми смо присукали рукаве и за 5 дана уградили смо 130м³ разног материјала у ова два објекта. Наш зидар друг Ленац, који је у ово село дошао радити 1945. г. да гради колибе, а како видите изградио је читав град. Радио је на овоме споменику са чика Ђоком и још тројицом зидара, Загрепчана, улажући не само знање и труд, него и сву своју љубав да ова замисао буде остварена онако како је и замишљена.

У овој радној групи кроз 5 дана радили су 2 пуковника, 1 потпуковник, 2 мајора, 4 капетана, 2 поручника, 1 потпоручник, 1 водник, 1 студент, и учитељица, и резервни мајор и члан Обласног комитета КПХ, 2 председника сељачких радних задруга, 1 министар и 1 другарица, а повремено су нам долазили и помагали још неколико другова и другарица.

То је био колектив који је радио од зоре до мрака, са љубављу и са свијести и није никога требало бодрити за рад...”

Око споменика уређен је парк и све је расло у једну складну цјелину. Међутим, овим што је урађено није завршен посао. Послије паузе од 18 година настављено је започето. Према извјештају тушиловачке организације Савеза бораца за 1968. годину у чланку Софије Павичић Маше у “Просвјети” наведено је много драгоцен података и зато га дјеломично наводимо:

“Прошле године, од почетка маја до Дана борца, 4. јула, Мјесна организација Савеза бораца Тушиловић подигла је, добровољним радом народа, једанаест споменика палим борцима. Сваки у свом крају, одборници су позвали народ да се искрче гробља, навезе пијесак и озидају темељи за споменике, што је и учињено. Људи су давали пијесак бесплатно, исто тако га довозили својим колима, иако су пољски радови били у пуном јеку. На једном мјесту наливено је од бетона 11 блокова, тешких по 450 кг, који су постављени на постоља тешка око 400 кг, тако да је сваки објекат тежио око 800 кг. Све те објекте требало је поставити на раздаљинама и по 7 км. Радило се непрестано, у свакој слободној паузи између пољских радова, све добровољно, а плаћен је само цемент, слова и боја за слова. Друг Миливој Ђипало дао је на расплагање не само камион и бетонску мјешалицу, него и цемент по набавној цијени, уз повластицу да се плати кад организација прикупи средства. Када се је за излијевање блокова тражило десет добровољаца, јавило их се двоструко. Слова за споменике, која су требало да стоје 400.000 старих динара, трудом и заузимањем набављена су за 44.000 старих динара. Ни један гроб бораца није заборављен, а особито ваља истаћи три значајна мјеста: на брду Галову гдје је 24. X 1942. погинуло 19 бораца Друге личке бригаде за ослобођење Тушиловића; на Опачић главици гдје је, у марту 1942., пао народни херој Мирко Поштић, и споменик на Мацутову брду, гдје је пао истакнути јунак, омладинац, командир Омладинске чете Урош Опачић, родом из Тушиловића. Ја бих још споменула споменик на коме пише: 27. I 1943. код куће Милоша Цвијановића спалише усташе 17 жена, дјевојака и дјецe. На споменику другу Поштићу записани су симболични Змајеви стихови: “И ти паде, драги брате! – Нијесам, дјецo, вас док траје!”

Добро је учинио друг Ђаница, који је састављао овај извјештај, што је у њему изнио имена оних који су се највише истакли у раду и подизању споменика. Ни у рату за сав онај труд и борбу није се могло плаћати, него се само захвалити и износити свијетла имена. Ево тих имена.

Из доњег дијела Тушиловића: Боро Бијелић, Миле Д. Љеповић и Раде Генераловић.

Из горњег дијела Тушиловића: Милош Малић, наставник, Миле Малешевић, Светозар Радовић и Ђуро Сикирица.

Из Гријаковић Села: Бошко Малић, Гојко Гријаковић, Владимир П. Гријаковић и Драган Ралић.

Из Доњег Будачког: Милош Зорић, Миле Михајловић, Ђуро Павковић, Душан Здјелар, Марко Божић, Петар Комадина и Мирко Павковић.

Из Окича: Љубан Дракулић и Симо Дракулић.

Из Брезове Главе: Миле Живковић, Мирко Г. Вујић, Милош Мушкиња, Миле Љеповић и Никола Повић.

Из Дугог Дола: Марко Срдић, Стеван Покрајац и Светозар Покрајац.

А када је све било готово, тачно 4. јула 1968. г., на Дан борца, народни споменици откривени су на народни начин. На прослави-помену присуствовало је 55 родитеља палих бораца, окружених љубављу и пажњом свих присутних, а међу њима била је и Даница Здјелар, стара 80 година; мајка Даница изгубила је у рату четири сина.

Као некада, у рату, жене су саме донијеле хљеб, колаче, па и торте, а најљепши вијенци били су њихови вијенци израђени од пољског цвијећа и цвијећа из њихових вртова. У извјештају пише, да су два вијенца, вијенца што су их савиле руке Марице Вукелић и Данице Малић, били љепши од купљених.

Са захвалношћу примљен је вијенац Опћинског одбора Савеза бораца Карловац.

Овом приликом треба изнијети, да се Мјесна организација Савеза бораца Тушиловић примила и великог задатка: да догради споменик палим борцима и жртвама фашизма у парку у Тушиловићу, за који је још 1949. године саграђено постоље, на коме је уклесано 90 имена и који до данас није дограђен. Већ су прикупљена нека средства. Организација бораца и народ Тушиловића особито је обрадовао прилог колониста, Кордунаша, из села које носи име кордунашког палог борца и јунака, друга Милоша Кљајића.

А када све ово прочитамо, сигурно је да би споменик у Тушиловићу, чије се довршење предвиђа за 4. јул ове године, за Дан борца, требао бити подигнут с издашним прилозима свих бораца и свег народа Кордуна, а још више прилогом народне власти и свих народних организација, нарочито карловачких предузећа, јер је то Тушиловић – ратна предстража Кордуна – и завриједио.”

Међутим, не ради се ту о некаквој заслуженој награди, већ о томе да је село Тушиловић, свјесно своје улоге и доприноса у борби, одлучило да и на други начин овјековјечи своје дјело. Године 1968. и 1969. биле су посвећене томе послу. Послије оног што је урађено у 1968. години, планиране су акције и за 1969. и остварено је све што се жељело. Томе је посвећен још један чланак Софије Павичић у “Просвјети”. Овдје ћемо издвојити и навести углавном оне дијелове у којима се, према извјештају Мјесне организације Савеза бораца, наводе важнији подаци за ток и начин извођења радова. И ово је само у главним цртама:

“Године 1949. активни и резервни официри ЈНА из Тушиловића и околних села изградили су у мјесном парку монументално камено постоље за

споменик палим борцима. Споменик није био довршен, и то је тиштало. Иако су лани уложили много труда и средстава за подизање 11 споменика, Мјесна организација Савеза бораца Тушиловић, вјерујући у устрајност својих чланова и подршку народа, чврсто је одлучила да за овај 27. јул подигне споменик на изграђеном постољу. И, ево, тачно за 27. јул ове године споменик је и подигнут. Према првим и накнадним предрачунима за споменик је била потребна сума од 10 милиона ст. динара. Осим милион ст. динара, које је дала Скупштина опћине Карловац, и 500.000 ст. динара, колико су дала разна карловачка и друга подuzeћа, сав остали новац досад је прикупила или преузела у даљу обавезу тушиловачка организација бораца. Придружила им се Мјесна заједница и Управа школе.

Око спомен-парка монтирана је нова ограда. Монтирана је добровољним радом у којем је учествовало преко 25 људи.”

Поред споменика изграђена је на темељима старог задружног дома аутобусна Спомен-станица, која је изграђена сопственим средствима и сопственим радом мјештана Тушиловића и зато је умјесто предрачунских 5 милиона ст. динара коштала око 800.000 ст. динара. И план објекта израдили су сами учесници у раду Милан Вујашковић и Станко Опачић и све радове су изводили сами мјештани. Аутор наведеног чланка с дивљењем наставља свој опис:

“Требало би чути и видјети све ове људе, њих око 150, који су у јеку пољопривредних послова са 20 кола даноноћно радили да се “обавеза” изврши на вријеме. Одазив у добровољном раду и давању прилога био је масован. Потребан пијесак из удаљеног брда Пиљака требало је возити ноћу, да би у 6 сати ујутро био на градњи, јер по дану је требало косити. Милош Павковић, Лука Томашевић и Гојко Гријаковић довели су 6 кубичних метара камена, а други 1-5 кубика. Другови Бошко Малић, Милан Зорић и Светозар Радовић радили су када год је требало. То су мајстори, и често су били потребни. Милош Кнежевић тешко би данас пребројио колико је пута ишао по потребну воду, најчешће по ноћи. 72-годишњи Ђуро Павковић, који је оштрио алат и радио све што је могао, поручивао је: “Ако мене треба, јавите”, а Милош Дракулић осим прилога у новцу дао је за клупу два брвна, с ријечима: узми које хоћеш. Међу толиким добровољцима тешко је и одговорно издвајати поједина имена, имена оних који су се нарочито истакли у раду за који су сви заслужни.”

... На станици, све до изванредно лијепе ограде, не мањкају ни најситнији детаљи. Ту су и праве камене, округле вазе с посађеним цвијећем, а нека заувјек остане забиљежено, што пише на спомен-плочама – испод натписа – Тушиловић 1909-1939-1969:

“Године 1909. основаше напредни сељаци Тушиловића, руковођени Драгомиром Шумоњом, учитељем, и сељаком Марком Опачићем “Српску земљорадничку задругу”. На овоме мјесту 1937. године задругари подигоше први Задружни дом на Кордуну, који постаде средиште напредног револуционарног покрета у овом крају. Дом је носио име “Рочделских пионира” а спалише га фашисти 1941. године. У дому су радиле три задруге и “Сељачко коло”. Године 1939. основана је ћелија КПЈ, коју су посјећивали Иво Маринковић, Марко Орешковић, Аугуст Цесарец, Никола Кукић, Раша Станисављевић. Ћелија Тушиловић 1941. повела је у бој против окупатора и његових слугу 180 задругара, од којих 67 јуначки погибоше с пушком у руци. Свима њима у славу на темељима дома подиже ово скромно обиљежје Савез бораца и народ Тушиловића.”...

За овај 27. јул школска дјеца – пионири Тушиловића припремили су, под руководством другарице Драгице Вујашковић, свечани рецитал, али ко не би пожељео да се у садашњем Дому културе у Тушиловићу обнове и све оне друштвено-културне активности, које су гајене у Задружном дому, и које је оно вријеме оставило садашњим покољењма као поруку и обавезу.”

На изградњи споменика радило је 150 људи и дало је 2560 бесплатних радних сати. Шумско газдинство и Пољомеханизација дали су потребну механизацију. Поред овога многи други прилози помогли су да се споменик доврши. Уз богат прилог који су за споменик послали колонисти Кордунаши из Кљајићева, ту је и “прилог сестара палог командира Омладинске чете друга Уроша Опачића, Зорке и Мире, које су саме послале за споменик 100.000 ст. динара, а посебно драг прилог од 100.000 ст. динара, који су им послали радници и службеници загребачког подuzeћа “Оки”. Осим овог прилога у новцу, ово подuzeће послало је у Тушиловић за 27. јул и вијенац, и на свој трошак групу од 13 загребачких драмских глумаца и пјевача под водством друга Бранка Кубика. Загребачки глумци, као и карловачки октет и фолклорна група из Карловца “Драгутин Армандо” извели су на приредби лијеп умјетнички програм у част устанка...”

Споменик, фигуру борца, израдио је академски вајар из радионице Вање Радауша Дражен Цукров, а на откривању споменика говорио је омиљени командант овога краја Никола Видовић.

И од тада, све више зарастајући у сјени богатих крошања дрвећа у парку, стајао је овај споменик на понос мјештана села Тушиловића.

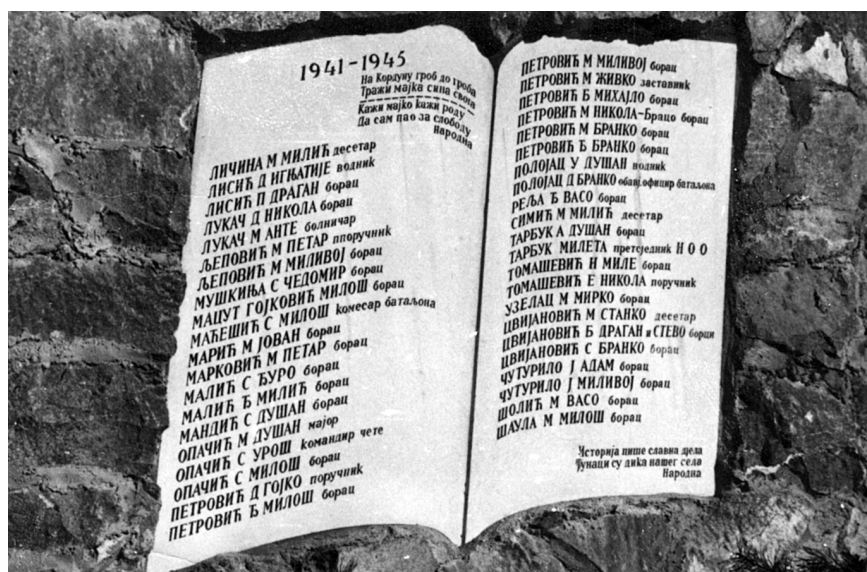
Градња споменика палим борцима 1949. г. у Тушиловићу

Сјећања

Учесници у изградњи постоља за споменик палим борцима у Тушиловићу испред завршеног објекта 1949. године

Имена палих бораца из Тушиловића уклесана у мермерној плочи на постољу за споменик 1949. године

Споменик палим борцима и жртвама фашизма завршен 1969. г. и откривен 27. јула 1969. године

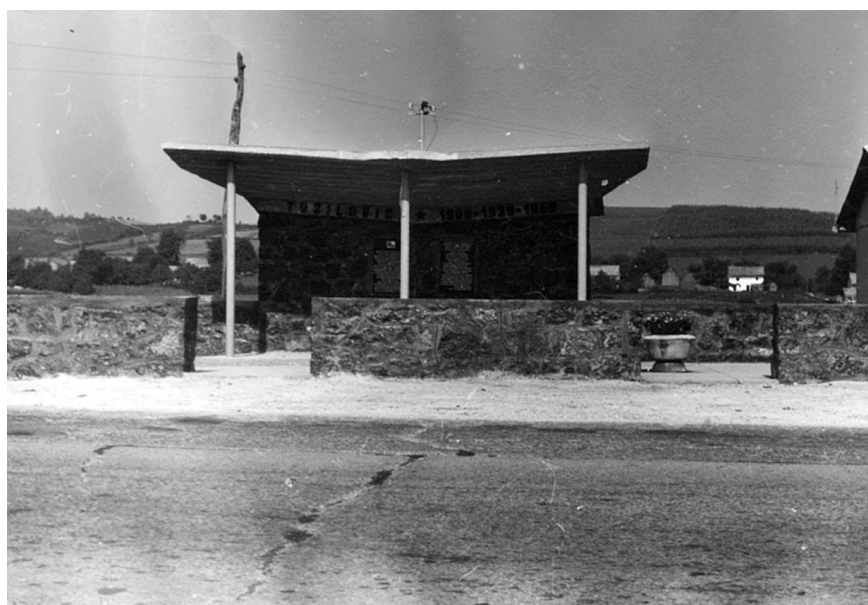

Споменик палим борцима у Тушиловићу са парком и оградом снимљено са цесте

Спомен-станица је изграђена на излазу пута с лијеве стране поред постојеће зграде а у врху слике је Опачића главица.

Спомен-станица саграђена 1969. године на темељима Задружног дома у Тушиловићу

Споменик код куће
Милоша Цвијановића

Споменик на Опачић
Главици

Споменик на Галову брду
код Тушиловића

Још понешто о културној дјелатности у Тушиловићу

У Тушиловићу се прије Другог свјетског рата врло активно радило на развијању духовне културе. Носилац тих активности је био “Сељачко коло” које је у Задружном дому имало све услове за рад па се у секцијама и дружинама окупљало много младих који су глумили, свирали, читали. Бавио се свако оним што воли. У рату за такав рад није било услова јер је село било спаљено и расељено због близине јаких усташких упоришта и честих сукоба, али су се многи Тушиловчани прикључивали разним аматерским групама у другим срединама. Наводимо само један примјер: вођа музичке секције из Тушиловића Владимир Гријаковић био је у току рата члан Српског пјевачког друштва “Обилић” с којим је пропутовао стотине села и градова и пјевао на стотину концерата. Послије рата са повратком преживјелих у село, вратила се и пјесма и игра, вратила се и жеља за учењем и обновљене су предратне активности у организацији школе, пододбора “Просвјете” и у организацији жена и омладине.

Као резултат бројних активности и у обнови порушеног села и у изградњи новог, као и култури и просвјети, сасвим је разумљива идеја да се о свему што је чинило и што чини живот села створи нешто што ће представљати трајну слику о свему томе. Била је то идеја о стварању збирке (музеја) у новом Дому културе. Сасвим је разумљиво да се почело од људи који су најзаслужнији за ослобођење земље, од палих бораца, па и оних који су страдали као жртве крвавог рата и усташке жеље да све што је српско у Хрватској буде уништено. Да би се такав посао започео и обавио, сигурно је било много договора и разговора, али нема ништа од тога ако није забиљежено. Да није понеког трага, све би било заборављено. Зато је копија једног писма Станка Опачића врло драгоцен као доказ да се некад размишљало о једном незабораву, о жељи да сами сачувамо помен на оно што смо стварали и да не чекамо да то други учини. И сувише доказа има за то да други – ни власт, ни писмени људи са стране – не маре за оно што је кордунашки сељак радио и како је живио. Сада нам је коначно јасно да би шире окружење Кордуна и данашња власт у Хрватској били најсрећнији да сељака, Срба, на Кордуну више нема. Писмо које поменух написао је Станко Опачић Марку Личини Маркићу и Николи Ђурићу, сину Симеона Ђурића, сакупљача народних умотворина у овом крају, 1. XII 1948. године у Загребу. Наводим га у одломцима:

“Вама је познато да поред подизања споменика палим борцима и жртвама фашистичког терора у Тушиловићу, ми припремамо уређење музеја у Дому културе у Тушиловићу. У том музеју стајаће на почасном мјесту кратке биографије свих палих бораца из села тога центра и зато су нам

потребни најкраћи подаци о њима, па вас молим да подузмете све да их до 15. овог мјесеца прикупите. Ти подаци требају бити вјерни али не опширни, ... и 15. о. мј. предани другарици Вуки Бунчић, учитељици, и другу Влади Бабићу, управитељу школе у Тушиловићу.

Потребно је узети кућу по кућу и на један папир исписати податке о погинулом борцу с пушком у руци или (на) неком ратном задатку. На други папир написати још краће податке о жртвама фашистичког терора, тј. онима који нијесу били у борби, али су убијени, одведени и нијесу се вратили, спаљени, подлегли тифусу итд., наравно од 1941. до 1945. године, јер ћемо и њихова имена... истакнути у музеју...

... Нарочито нам је важно да имамо имена свих погинулих бораца и жртава фашизма.

Другарица Нада Бунчић, Маркић Личина ће узети сва села тушиловачког центра с десне стране Радоње, то јест: Тушиловић, Брезову Главу, Окич и Зимих и нека само пронађу још некога ко ће им помоћи дати податке за Зимих.

Другови Бошко Гријак-Малић, Никола Комадина и Никола Ђурић нека узму сва села на лијевој страни Радоње која припадају тушиловачком центру, то јест: Млаковац, Доњи Будачки, Дуги Дол, Корански Бријег итд...

Потребно је да се одмах састану друг Маркић и друг арица Нада, а исто тако друг Бошко, Никола Комадина и Никола Ђурић и да међусобно направе план како ће најлакше и најбрже прикупити ове податке и да приступе послу...

Још једном понављам да је то наша обавеза према палим борцима и жртвама рата, и вјерујем да ћете ствар озбиљно узети и на вријеме извршити."

Да се одмах приступило послу, свједоче и обимне свеске са списковима палих бораца и жртава рата. Према разлици у рукописима види се да је то обавило више учесника. Имена палих бораца су уклесана и на споменику пред Домом културе и школе у Тушиловићу. Касније су сва имена и палих бораца и жртава рата унесена у књигу "Котар Војнић у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији". Књигу је издао Хисторијски архив у Карловцу 1989. године.

Станко Опачић је истовремено покренуо акцију оснивања музеја у Војнићу и око тога је развио врло завидну активност. Предложио је да се војнићки музеј посвети Сави Мркаљу, реформатору српске ћирилице и претходнику Вука Караџића. Међутим, ни једна од ових идеја није остварена. Разлог томе је наша општа немарност за своју прошлост, а томе је дала коначан печат и политика прећуткивања и омаловажавања свега што су сељаци, па још Срби, створили.

За Тушиловић је било пресудно да је у јеку многих активности Станко Опачић 1950. године завршио своју каријеру народног трибуна на Голом отоку, а Владимир Бабић, учитељ, је премјештен и ни један није оставио наследика у тим пословима. Све што је дотле створено полако се расточило и нестало за сва времена.

Оно што није могао да оствари у свом селу нити у Војнићу, Станко Опачић је, према својим материјалним и духовним моћима, остварио у свом дому у Тушиловићу. Овај пут је све урадио сам. Сакупљао је и куповао разне остатке старих алата и предмета из кућне радиности и записивао пјесме и приче и остварио завидну збирку чија судбина је коначно показала да Срби у Хрватској сметају и да за њихову судбину нико не мари. И ово је све уништено. Остале су само слике неких ствари и нешто записа што омогућује да се, макар и из пепела, види и пркоси једна снага на умору.

Збирка Станка Опачића је посједовала преко 1000 књига, преко 1000 фотографија људи свих узраста и занимања, жена и дјеце, кућа и згаришта, кордунашке пустоши и љепоте, на хиљаде исписаних страница са описима крајишке историје и историје НОБ итд. Међу књигама и сликама поносито су стајале лутке у живописним кордунашким народним ношњама, женским и мушким, љетним и зимским, чије слике прилажемо. Ове фотографије су направљене са живим моделима и настале су у Тушиловићу пред кућом Станка Опачића и у његовој организацији око 1970. године. Снимио их је Гавро Варга, фотограф из Карловца. Ношње су носили: Даница Малић, Милица Поповић, Даница Ђурић и Ненад Бијелић – сви из Тушиловића. У организацији Спомен-парка “Петрова гора” ове слике су одштампане и као разгледнице у издању Генералтуриста као туристички материјал. У дијеловима ових ношњи обављено и тзв. “Плитвичко вјенчање” које је у организацији сарајевског листа “Свијет” обављено сваке године на Плитвицама. Учествовали су млади брачни парови из разних земаља. У кордунашкој народној ношњи вјенчали су се Јадранка и Миша Новаковић, син и снаха Либуше и Бранка Новаковића. Слика младенаца у кордунашкој народној ношњи објављена је на насловној страни “Свијета” у Сарајеву 7. октобра 1977. године.

У једном углу исте просторије смјештен је и типичан кордунашки кревет, само што је некад на зиду испод пешкира стајала икона, слика свеца чије је име славио домаћин као крсну славу. У једној витрини била је лијепа збирка старих вунених чарапа, наратака и појасева, а у другој избор пешкира који су, иначе, имали и употребну вриједност, али и као украси јер су њима кићени сватови, слике у кући, давани су и као дар драгом госту. Украшавани су везом и чипком на оба краја. Није потребно наглаша-

вати да је то прије рата било искључиво домаће израде. Дјевојчице су још у основној школи училе ручне радове управо од чипака и веза на пешкирима, плетења чарапа од домаће вуне и слично.

У другом дијелу куће били су сакупљени предмети од дрвета или гвожђа, који су служили у пословима у пољопривреди и домаћинству, те неколико старих крстова – надгробних споменика из 19. вијека. Већина тих предмета је фотографисано и овдје их прилажемо уз додатне напомене.

У приземљу своје куће
Ћаница Опачић је
направио етнографски
музеј. Кордун ће га и по
томе памтити.

Годишњице

Игор Радека

Доситеј Обрадовић

Поводом двјестоте годишњице смрти

*Моја ће књига бити за свакога који разумева наш језик
и ко с чистим и правим срцем жели ум свој просветити и
нараве побољшати.*

*Нећу нимало гледати ко је кога закона и вере,
нији се то гледа у данашњем веку просветиеном.*

Доситеј Обрадовић, *Писмо Хараламију* (Leipzig 1783)

Српска култура прошла је двије епохе развоја – од Светог Сава до Доситеја и од Доситеја до наших дана. Свети Сава је био први српски књижевник, а Доситеј Обрадовић први српски модерни књижевник (Војислав Ђурић, Доситеј Обрадовић, у: Лесковац, 1962: 334)¹. Доситеј је изазвао културни обрат Србије. Србија прије и после Доситеја није била иста. Због тога, као и његове повезаности с Далмацијом, живот и рад Доситеја Обрадовића заслужује да му се посвети посебна пажња. Особито у 2011. години, када се обиљежава двјестота обљетница од његове смрти, за што је *Љешо-џис* Српског културног друштва Просвјета прикладно мјесто. Како због Доситејева историјског значаја, тако и ради његове актуалности.

Живот Доситеја Обрадовића обиљежиле су двије велике животне промјене: прва је била његов бијег у манастир, а друга његов бијег из манастира. Те двије промјене метафора су српске средњовјековне и нововјековне културе те двају приступа опстојности српског народа у цјелини².

¹ С обзиром на прегледни карактер овога рада, као и због његова лакшег читања, у тексту ћемо се позивати на изворе само на оним мјестима на којима идеје које се наводе оригинално припадају појединим ауторима.

- 2 Видјети о томе више у: Љубица Радулашки, Доситеј Обрадовић – носилац идеја просвећености код Срба, у: Радулашки, 2008: 336-347.
- 3 Крзнар.
- 4 Доситејев старији брат Илија умро је 11. јануара 1786., а млађи брат Лука 24. марта 1814. године. Точни датуми рођења родитеља, браће и сестре као и датуми смрти родитеља и сестре још нису утврђени.
- 5 Јорганџија.

Промјене Доситејева приступа религијском и свјетовном животу највеће су и најочитије, али не и једине значајне промјене у његову животу. Преглед развоја Доситејева живота и рада добро ће осликати све мијене кроз које је пролазио и њихов значај за Доситеја и Србију.

Димитрије (Доситејево крсно име) Обрадовић, вјеројатно је рођен поткрај 1739. године у селу Чакову на ријеци Тамишу, 33 км југоисточно од Темишвара у Банату. Тада је та варош била дијелом Хабсбуршке Монархије, сада је у Румуњској. Не постоје поуздани подаци о точном датуму нити години његова рођења. У обиљу студија посвећених Доситеју за годину рођења наводе се све године од 1739. до 1744. Највјеројатније је да је то била 1739. година, како због тога што ту годину наводи сам Доситеј, тако и зато што је потврђује велики број других истраживача, међу којима и аутор који је детаљно критички анализирао Доситејево хронологију живота и исправио велики број Доситејевих података (Руварац, 1895). Отац Ђурађ био му је ћурчија³, а мајка Круна домаћица, дјевојачког презимена Паункић. Димитрије је био друго дијете у обитељи која је имала четворо дјеце. Имао је старијег брата Илију, млађег Луку и најмлађу сестру Јулијанку (Ану). У раној младости с браћом и сестром остаје сироче без оца, а мало потом – с девет или десет година, и без мајке. С другом двојцом браће прихватио га је тетак Никола Парчанин, угледан човјек у Чакову, а сестру су збринули дјед и бака с мајчине стране у селу Семартону недалеко од Чакова, одакле је мајка била поријеклом. Но, и сестра је убрзо преминула⁴.

Тетак је прихватио Доситеја као властито дијете, баш као што је и Доситеј био пун поштовања према свом поочиму. Од малена је показивао велики интерес за књигом. Приметијевши то, тетак га је дао у школу желећи да потом постане свештеник и заснује властиту породицу. Али, Доситејев интерес за књигом био је пуно већи него што је била обавезна школска лектира, псалтири и катихизис. Читао је све што би пронашао на српском и румуњском језику. Особито је радо читао животописе светаца и легенде о кршћанским пустињацима и чудотворцима, што је снажно утјецало на њега. Толико га заинтересира живот испосника и мученика да се одлучи и сам повући се негдје у пустињу како би постао мученик и светац. Но, тетак Никола се није слагао с његовом накомом да постане монах.

Након што је Доситеј побјегао с једним калуђером у жељи да оствари свој сан, тетак га је сустигао у манастиру Шенђурђу у Банату и вратио кући. Тада тетак Никола одустаде од намене да га усмјери у свештенички позив. Да га удаљи од мистичног заноса, даде га у Темишвар к једном мајстору капамацији⁵ и трговцу да изучи занат. Међутим, четрнаестогодишњем Доситеју се није свидео занатски живот. Након годину и пол да-

на, с пријатељем Ником, одлучи се за нови бијег у манастир. Овога пута план је детаљније разрадио. Одабрали су удаљенији манастир Хопово у Срему на Фрушкој гори, који је био на добром гласу.

У Хопову их прихвати игуман манастира Теодор Милутиновић, посебно бринући о Доситеју за његова боравка у манастиру. Доситејев посао био је одржавати чистом игуманову собу и свакога дана прочитати му понешто из књиге коју би игуман пожеліо. Све остало вријеме био је слободан. За неколико мјесеци таквога живота прочитао је сва житија⁶ светаца из манастирске библиотеке. Највише му се свидіо живот светог Доситеја, који је уз пост и молитву на концу досегао посвећење. Одлучио је, када се остриже и замонаши, да прими име тога свеца, као и слиједи његов пут увјерен да се тако постаје светац. Уз молитву и пост аскетски је провео љето и зиму. На прољеће 1758. замонашио се и добио “пожељено име” Доситеј (Обрадовић, 1989: 81).

Прочуло се за живот младога свеца у Хопову изван зидина манастира, па су празновјерни сељани из околице почели све чешће доводити болеснике у манастир тражећи да им млади ђакон Доситеј чита молитве. Покушавао је игуман Милутиновић да га на различите начине одврати од превеликог поста, али без успјеха. Доситеј је устрајавао на том путу, при чему је уз све већу славу изван манастира бујала завист и мржња међу осталим хоповским калуђерима. Поступно Доситеј увиђа положај у којем се нашао. С једне су га стране зидине манастира раздвајале од силнога знања похрањеног у толиким књигама у различитим библиотекама, чега је био све свјеснији, као и врских школа, академија и универзитета за којима је жудио. С друге стране био је окружен неписменим, празновјерним и заосталим сељацима те, што га је посебно жалостило, калуђерима који су живјели у обиљу хране и пића занемарујући притом рад на себи, неријетко и властитој вјери. Доситејев аскетизам полагао је малаксавао. На крају, једино га је у том амбијенту задржавало особито поштовање према игуману Милутиновићу. Чак га је почео савјетовати да оде из манастира гдјегод да учи те му је дао и 15 дуката да лакше до Русије дође⁷. Игуман је нагло умро, што је Доситеја јако погодило: “оплакао сам га како год мајку моју” (Обрадовић, 1989: 90). Монашки живот све је теже подносио. Мржња осталих калуђера након смрти Доситејевог добротвора нагло је порасла, а четири мјесеца након игуманове смрти услиједила је и казна Калуђерског сабора због неприличног опхођења према осталим калуђерима. Било да је та казна посљедица мржње калуђера, било да се Доситеј у три године живота у манастиру толико измијенио да више није могао трпјети стегу монашких правила – како то наводи истраживач који је до у детаље проучио Доситејев живот (Живковић, 1972: 89-90), сигурно је на-

6 Животописи.

7 Игуман Теодор Милутиновић био је први у низу добротвора који су помагали Доситеја. Поред тога што је Доситеј био бистар и даровит, имао је и добру нарав. Његова скромност, бојажљивост, искреност и поштење отварали су срца.

- 8 Периодизација Доситејева живота коју овдје користимо прецизније је разрађена у књизи: Живковић, 1972.
- 9 У то вријеме код нас још нису биле утемељене редовне школе већ се поучавање у великој мјери обављало уз помоћ приватних учитеља (тј. магистара). За учитеља нису биле потребне формалне квалификације, а најбоља су препорука били дотадашњи постигнути резултати.
- 10 Према наводима неких аутора, Доситејев боравак и учитељевање у Косову Пољу није могло бити дуље од двије године и два до три мјесеца (Руварац, 1895: 435) или најдуље три школске године (Симовић, 1906: 281). Око овог, као и низа других хронолошких података из Доситејева живота (попут године рођења), међу истраживачима је доста неслагања. Кључни разлози томе су што је Доситеј написао животопис *“Живот и прикљученија”* по сјећању с временским одмаком од двадесетак година. Због тога, многе догађаје није довољно прецизно или их је пак криво датирао, а оскудни извори за истраживање Доситејева живота отежавају реконструкцију догађаја.

кон тога Доситејева одлука била сазрела: неколико дана послије казне, крајем 1760. године побјегао је из манастира заједно с манастирским ђаком Атанасијем и кренуо у свјетовни живот. Одлазак из манастира био је прекретница у Доситејевом животу. Тим раздобљем завршавају године његова вјерског заноса (1739-1760) и започиње раздобље Доситејевих дуготрајних путовања за вријеме којих развија просвјетитељске идеје (1760-1771)⁸. Ово ново раздобље његова живота обиљежила је Далмација.

Замјењује духовну црквену као и литературу руске теолошке школе, којима се напајао до тада, одбацује средњовјековна схваћања и приклања се модерним идејама Западне Европе, којима ће се обилато напајати до краја свога живота. Доситејева првотна намјера била је да пође у Русију. На том путу као прву дестинацију одабире Загреб, куда пролазе Хрватске регimente, желећи одатле отпутовати у Њемачку, да би преко српских официрских веза на крају стигао до Русије. У Загреб је стигао преко Славоније, гдје је застao с пријатељем Атанасијем код његових родитеља и затим наставио пут. У Загребу је остао цијелу зиму 1760/1761. Умјесто дангубљења, захваљујући особитој мотивацији за учењем, дару за језике и великој упорности научио је латински језик. Загреб му се јако свидео. “Ту ми се сва зима не учини дужа него један дан” (Обрадовић, 1989: 110). Након што му није успјело неколико покушаја одласка у Русију, 1. марта 1761. оде у Петрињу и остаде до Ускрса (15. априла 1761), када је чуо да ће епископ плашчански Данило Јакшић поћи у Беч. Већ сутрадан крену у Плашко. Епископ га прими, задржи неколико дана и савјетује му да не иде одмах у Беч него да најприје неколико година у Далмацији поучава дјецу и стекне одређени иметак којим би могао лакше на пут. Доситеј послуша епископа Данила и крену у Далмацију како би зарадио новце за пут у Русију⁹. Након пет дана пјешачења, преко Велебита, Лике и Крбаве, у прољеће 1761. године стиже у далматински манастир Крупу. Након неколико дана одмора упуту се преко Жегара у Пађене к попу Марку Бједову, а одатле, по препоруци игумана манастира, стиже у Книнско Поље к протопопу Јовану Новаковићу. Ту започе свој други животни позив учитеља којим ће се служити за цијелог свога живота. У Далмацији је посебно недостајало магистара: “да нас је десеторо било, сви би могли намештени бити” (Обрадовић, 1989: 112). По погодби, три је године уз цркву Св. Георгија у црквеном дому поучавао дјецу читању, писању и катихизису.¹⁰ За плаћу је добивао двије мјерице пшенице, двије оке масла и један велики сирац када би дијете пошло у школу. Поред тога, сватко му је исплаћивао мјесечну плаћу за своје дијете. Но, највећа плаћа и кључни разлог Доситејева дуготрајног задржавања и повратка у Далмацију, било је силно уважавање и прихваћање којим је био окружен. Доситеј је био одушевљен гостоприм-

ством и љубављу коју су му Далматинци исказивали у свим мјестима које је походио: “Баш као да су ме под аренду узели били, и кад бих код једнога ручао, морао бих код другог вечерати...” (Обрадовић, 1989: 114). Био је чест гост и у породици попа Новаковића, као и код других угледника. За свога боравка у Косову Пољу уштедио је око стотину венецијанских цекина.

Није прекидао властито усавршавање, тако да је за свога учитељевања у Косову Пољу научио талијански језик, тим лакше што је тада (за вријеме млетачке владе) у Книну он био кориштен. Жеђ за знањем и даље је била јака. Доситеј је чуо за познате грчке говорнике и реформаторе на Светој Гори, а привлачила га је и богата култура која би му била доступна учењем грчког језика. На путу у Свету Гору разболи се у јесен 1763. у Бокви Которској од грознице. По савјету игумана Св. Петке у Маинама остаде ту док се не излјечи тако да за “препитаније”¹¹ (Обрадовић, 1989: 115) поучава читати четверо дјеце када год га болест мало попусти. Цијелу јесен и зиму грозница га је хватала сваког трећег дана. Приликом литургије, пред Ускрс 1764. године, епископ Василије га запопи, па монах Доситеј постаде јеромонах.¹² Болест није посустајала, вјеројатно и зато што тада још није било кинина па није користио дјелотворни лијек. Схваћа да с оронулим здрављем и тако исцрпљен не смије наставити тако дуго путовање морем до Свете Горе те се враћа у Далмацију. Када се 1764. године вратио натраг, у Книнском Пољу је затекао другог магистра па га протопоп Новаковић савјетова да оде у оближње село Голубић код Книна гдје има здраве воде. Ту Доситеј већ за мјесец дана сасвим оздрави и уговори да двије године поучава дјецу. Из Голубића је одлазио у околна мјеста у госте, међу осталим у тадашњи манастир Драговић на лијевој страни ријеке Цетине. У Голубићу је провео цијелу 1764. и почетак сљедеће године. Није могао одржати ријеч и остати двије године јер је у селу избила куга.

Одатле у марту 1765. године прелази у Книнско Косово код добровитог попа Аврама Симића. У породици попа Симића остаје свега мјесец дана, али је тај период врло значајан за њега и српску књижевност јер у том мјесту започиње списатељски рад. Наиме, у кући попа Симића била је књига бесједа Јована Златоустог. Доситеј их је поновно читао и занимљиве пасусе преписивао. Јелена, најстарија кћи попа Симића, замоли га да јој што из те књиге “просто српски” (Обрадовић, 1989: 115) напише, јер су до тада књиге писане на славеносербском језику, умјетној творевини насталој мјешавином српског, руског и црквенославенског језика, који је као такав највећем броју читалаца био непознат (Љиљана Чубрић, Доситејев долазак у Србију и последице, у: Иванић-Јелић, 2008: 377). Све оно што је до тада био преписао Доситеј преведе на српски и, да би јој учинио

11 Храна.

12 Доситеј је хвалио Црногорце и истицао њихову борбу за слободу. Толико их је цијенио да је 1805. године као зрео и образован човјек писао Петру Петровићу Његошу да жели доћи у Црну Гору да допринесе њеном културном уздизању. Објективни разлози спријечили су га да оствари тај свој наум (видјети о томе више у: Живковић, 1972: 103).

- 13 Под насловом *Мала буква* саставним су дијелом *Сабраних дела Доситеја Обрадовића* (књига 5: 5-37).
- 14 На темељу анализе расположивих података Илиарион Руварац потврђује да Доситеј у Смирну није могао допјети прије прољећа 1766., али да је Ускрс 1968. провео у граду Патру, у који се упутио по повратку из Смирне. Стога закључује да “више од две године за учење његово у Смирни не можеш истерати” (1895: 436).

пријатнијим, раздијели на главе почињући сваку азбучним редом те јој даде текст на читање под именом *Буквице*. Јелена се одушеви Доситејевим првјенцем те га више пута прочита. Други су од ње тражили текст, преписивали га, па се тако текст разнио по цијелој Далмацији под именом *Доситејева Буквице*. То је Доситеја јако обрадовало и усмјерило: “Ово је први повод и узрок да се у мени велика жеља зачне и роди да ми само дотле бог дарује живот док што српски на штампу издам и прекрасним кћерма и синовима рода мојега соопштим” (Обрадовић, 1989: 116). У то вријеме у Далмацији није било штампарије са српским словима. Да је било, сигурно би Доситеј већ тада штампао своје прво књижевно дјело које је дочекао с толиким занимањем. Овако, *Буквице* су први пута штампане након Доситејевој смрти.¹³

Из породице Симић одлази у манастир Драговић гдје два мјесеца чека да прође куга. За то је вријеме исповиједао православце раштркане међу католицима, вјеројатно у мјестима Дицмо и Мућ изнад Сплита и Трогира (Симовић, 1906: 317). По Ускрсу 1765. тежња к неоствареној посјети Светој Гори упути Доситеја у оближњи Трогир, одатле пријеђе у Сплит и ту се укрца на брод за оток Крф. Тиме започињу Доситејева путовања изван јужнословенских земаља (која ће трајати све до краја његова живота) у потрази за знањем и рационалистичким темељима просвјетитељства на којима је градио своју теорију. Притом упознаје друге народе и њихов живот како би у том контексту могао сагледати властити народ и културу. Зато су његова путовања врло значајна за српску културу (Живковић, 1972: 106).

У Крфу се задржао четрдесет и пет дана у учењу грчког језика. Одатле одлази бродом у Патрас и путоваше по Мореју два мјесеца, након чега стиже у Свету Гору. Ту сазнаје да је учитељ Евгеније (којем је заправо био кренуо) напустио Свету Гору, те свраћа у манастир Хиландар, у којем остаје јесен и зиму 1765/1766. служећи се библиотеком богатом српским и грчким дјелима. На прољеће 1766. одлази у Смирну, гдје проводи непуне три године учећи у чувеној школи Јеротеоса Дендриноса, у којој је много тога научио.¹⁴ Под пријетњом турске најезде на Велику недјељу 1768. креће у Патру, преко *Santi Quarante* према Крфу, одатле с неким Албанцима у Аргирокастрон и даље у Хормово, гдје остаје цијело лјето до конца 1768., притом добро научивши албански језик. Из Албаније прелази на оток Крф гдје проширује познавање латинског и талијанског језика.

Након што је потрошио сав новац који је зарадио, одлучи се вратити у Далмацију. Негдје у мјесецу фебруару 1769. са својим другом попом Данилом Мораитским отправи се лађом најприје у Венецију, а недуго потом

заједно с њим стиже у Задар, главни град Далмације. Симовић (1906: 346) сматра да се Доситеј тада због непрактичног идеализма те стидљиве и ненаметљиве природе није задржао у Задру, него се одмах одлучио отпути у села и поља Далматинске загоре у којој је већ био добро познат. Путујући од Задра кроз Равне Котаре, негдје око Надина, намјери се на калуђера Спиридона Торбицу Драговићанина, који је у родном Плавном с протосинђелом Мелентијем био на капеланији. Позва га да пође с њим у Плавно за магистра, гдје већ има црквена кућа за школу. И Доситеј пристане. У Плавном је поучавао од јула мјесеца 1769. до љета 1770. године, читајући у то вријеме књиге на “славјанском”, грчком и талијанском језику које је са собом донио из Смирне и Венеције. Ту пише своју другу књигу *Ижица* која (како јој и само име каже) представља наставак првотних добро прихваћених буквица. При цркви Св. великомученика Георгија 16. марта 1770. године завршава *Ижицу* и у посебном је писму посвећује Симеону Стефановићу, трговцу у Книну. Доситеј је пријатељевао са Симеоном још док је био у Книнском Пољу, па је од њега и добротинства примао. Симеон је за свога сина јединца Спиру дао преписати косовске *Буквице*, што је Доситеја јако обрадовало те, да би му се одужио, одлучи за Спиру написати плаванске *Ижице* (Симовић, 1906: 403-404). За живота у Плавну Доситеј је чешће одлазио у сва три далматинска манастира (Драговић, Крку и Крупну), као и многа села и вароши, како би за црквених празника држао проповиједи и запажене говоре. Очито је да се добро слагао с манастирским калуђерима.

Цијело вријеме Доситејева боравка у Далмацији пратио га је његов друг Данило. У Плавну је осјетио сраз благости и суровости климе у дубини Далматинске загоре. Љети је пријатно због свјежег и чистог планинског зрака те потока бистре, питке воде, а зими на 500 метара надморске висине под снажним ударима буре било је хладно, за тадашњих оскудних животних прилика готово неподношљиво. Унаточ томе, Доситеј се носио с тиме све док из Плавна 1770. године нису била премјештена она два калуђера који су их удомили. С новим калуђерима није пронашао заједнички језик.

Када то сазнаше, позваше га Срби Скрадињани за проповједника. Позив се свидио Доситеју, а у Скрадину због близине мора и клима је била кудикамо блажа. Стога се пресели у Скрадин, гдје је завршио у Плавном започет пријевод текста с грчког језика¹⁵ под насловом *Христоиџија сиреч благи* обичаји.¹⁶ Но, свештеничкој служби у Скрадину успротиви се католички бискуп Steffano Trevisani пошто Доситеј није био венецијански поданик, чега се није нити хтио примити. Зато се ондашњи угледни трговац из Скрадина Србин Аћим Жарковић упуту у Венецију да од Сената за-

- 15 Не зна се точан датум Доситејева преласка у Скрадин, али је зато познато да је с превођењем споменутог поучног списка за младеж започео у Плавном 12. априла 1770., а завршио у Скрадину 25. јуна 1770. Преселио се је негдје између тих датума.
- 16 *Правила о лијејом йонашању.*

- 17 *Вијенац од алфабеша*.
- 18 На жалост, од овог Доситејевог манускрипта остало је сачувано само неколико страница.
- 19 О најстаријем универзитету не само на источној обали Јадрана, него и на подручју Хрватске као и југоисточном дијелу Европе, који је дјеловао у Задру од 1396. до 1807. године, видјети више у: Красић, 1996.

тражи дозволу да Доситеј неколико година буде скрадински капелан и проповједник. У очекивању дозволе Доситеј се зближио с многим Скрадињанима, посебно са српским трговцем Марком Параскевом који му је многа добротинства учинио, а договори и учење математике од тамошњег доктора медицине и апотекара Грка с Крфа Леонарда Вордонија. Уз то је наставио с превођењем: након завршетка пријевода *Христџија* поче преводити *Венац од Алфавиша*,¹⁷ који је написан у Скрадину 1770.¹⁸ Међутим, из Млетака нису стизале вијести нити Аћим Жарковић. Не би ли успјешно издавање дозволе, у љето 1770. Доситеј се отпрати у Венецију. Успркос свим покушајима, одлука није стизала. Одуговлачење сенатског очитовања била је очита тактика Млечана. Необављена посла, у јесен те исте године, Доситеј поновно доплови у Задар. У међувремену су Задрани чули за Доситејеве проповиједи по Далмацији, па га Срби замолише да им у православној цркви Св. Илије одржи недјељну проповијед. Очигледно је проповједничку славу коју је Доситеј постигао у Далмацији за годину и пол дана од првог проласка кроз Задар пратила и већа доза сигурности: прихватио је понуду, те је овога пута остао у Задру. Задовољни одржаном проповиједи, задарски Срби му понудише да у далматинској пријестолници остане макар годину дана. И ту је понуду прихватио, одлучивши да у Задру сачека одлуку млетачког Сената. За то је вријеме стекао велики број пријатеља: од колонела Раде Мајине, капетана Јове Богетића, Ане Рапсоманић, Лазара Славујевића Мостаранина и др. Постоји могућност да је био у контакту и са студентима, бакалауратима и докторима универзитета којег је у Задру основао католички ред доминиканаца,¹⁹ мада за то не постоје поуздани подаци (Пекић, 1989: 380-381). Свакако, била је то прилика да у Донатовом граду, у којем се увелике користио талијански језик, Доситеј на том језику комуницира и још га боље савлада. Остао је у Задру, таман по договору, годину дана. Имао је толико запажене проповиједи да су их слушали не само Срби него и Хрвати, чак и учени Талијани. Уз припрему проповиједи и свакодневне шетње каменим градом, Доситеју је остајало подоста слободног времена. Познато је да је дио слободног времена проводио у гостољубивом дому трговца Лазара гдје је написао нове буквице, у част свога станодавца назване *Лазарове Буквице*. Написане су до тада најчистијим српским народним језиком. И овај, као и текстови претходних двију буквица, био је врло цијењено штиво. Кружио је Задром од руке до руке, прочитали су га многи (Пекић, 1989: 381).

У Задру га је стигла неповољна вијест из Венеције: након дугог чекања, Сенат је ријешило да не дозволи Доситеју држање проповиједи у Скрадину. Након примитка те одлуке у јесен 1771. године његов пријатељ Данило враћа се на Крф, а Доситеј одлази из Далмације да се у њу никад више не

врати.

Доситеј је боравио у Далмацији у два наврата: 1761-1765. и 1769-1771. Након напуштања монашког живота у Далмацији започиње књижевну дјелатност и снажан развој просвјетитељских идеја. Прва етапа обиљежена је припремом за пут у науку, а друга (након повратка с наука из Грчке) кристализацијом актуалних свјетских спознаја. У првој започиње писати за особне потребе, у другој пише за широке народне масе. Очигледно је Доситеј заволио Далмацију и њене људе. Одговарали су му њихов темперамент и осебујан поглед на свијет формиран на турбулентној тремећи аустријског, млетачког и турског империја.

Доситеј је препородитељ народне књиге у Далмацији. Засигурно велик значај за напуштање старославенског језика имала је чињеница да су поке, буквице и сва друга дјела која је у то вријеме написао за дјецу била корисна прије свега зато што су написана на простом народном, дјечи једином блиском материнском језику. Његове проповиједи не би постале тако чувене међу Далматинцима да нису биле на народном језику, те да се нису темељиле на рационалистичком схваћању здравог разума. Промјене језика и филозофског исходишта његова наука показују да је Доситеј све снажније прихваћао реформаторске просвјетитељске идеје.

Био је први српски учитељ у сјеверној Далмацији на српском народном језику. Оставио је дубоки траг на далматинску просвјету. Његове препоруке добротворима и имућним поштоваоцима, који су га пригрлили, уродиле су плодом: након одласка из Далмације под његовим се утјецајем почињу отворати народне школе, подизати закладе, градити добротворне зграде те школовати интелигенција, при чему су посебно потпомагани даровити и сиромашни ученици.

У исто вријеме, баш као што је својим просвјетитељским и књижевним радом Далмацији много дао, Доситеј је од ње доста и примио. Сусрео се с осебујним крајоликом, тешким и суровим животом, као и људским духом који је с тим амбијентом срастао. Његова честа путовања из једнога у други далматински крај била су од велике користи за упознавање карактера људи, приближавање народу те разумијевање његових добрих и лоших страна. У тим је околностима научио чисти, свјежи и неискварени народни језик те стекао широки поглед на свијет. Тешко је рећи тко је кому више дао: Доситеј Далмацији или Далмација Доситеју. Доситеј и Далмација живјели су у складној симбиози из које су се заједнички развијали. Зато не чуди што Доситеј нити након физичког одласка није потпуно напустио Далмацију. Одржавао је кореспонденцију с појединим далматинским личностима, слао своје објављене књиге у далматинске манастире, препоручивао књиге за купњу. Сачувао је пријатељске, књижевне и просвје-

- 20 Видјети о томе више у: Мита Костић, Европски покрет рационализма и филозофија просвећености, у: Лесковац, 1962: 283-293.
- 21 Толико је брзо Доситеј напредовао у учењу француског да је након четири године и сам почео давати сатове француског језика.
- 22 Модра је био слободан градић с око 5.000 становника (Словака и Немаца), који је 4 км удаљен од Пожуна (тј. Братиславе).

титељске везе с далматинским крајем и раздобљем свога живота за који каже да му је био најугоднији у животу (Петрановић, 1911: 43-50).

По одласку из Задра најприје се преселио у Трст, а одатле концем 1771. године у Беч. Путовањима по Западној Европи Доситеј улази у раздобље систематизирања рационалистичких просвјетитељских идеја (1771-1782). У то вријеме развијено европско просвјетитељство није било само научни и филозофски, него и културни покрет, к томе још и државни пројект који су развијали просвијећени владари. Тако су уз теоријско упознавање с просвјетитељством Доситејевој систематизацији новог свјетоназора увелике помогле тадашње политичке реформе: прије свега јозефинизам у Хабсбуршкој Монархији (програм Јосипа II који је политику просвијећеног апсолутизма утемељио на вјерској толеранцији, укидању манастира, развоју и секуларизацији просвјете те стварању просвијећеног свештенства и чиновништва), а затим и реформе које су у то вријеме проводили Фридрих II у Њемачкој те Петар Велики и Катарина II у Русији. Насупрот радикализму француског просвјетитељства, који је прерастао у атеистички материјализам, њемачка просвијећеност остала је умјерена, упућена на измирење филозофије и религије.²⁰ У том духовном и политичком простору у Западној Европи, у коју се упутио, Доситеј кристализира своје просвјетитељство.

По доласку у Беч сврати на конак код просвијећеног грчког свештеника Антима Газиса. Уз подршку Газиса и других Грка окупља ђаке и поучава их, за што од сваког примаше мјесечно по дукат. У исто вријеме, и сам је имао два професора за француски²¹ и латински језик (уз који додатно учи логику и метафизику). Посјећује библиотеке и музеје, интензивно учи и критички анализира сву проучавану грађу (Живковић, 1972: 121). Бечко раздобље, за којег је у исто вријеме и учитељ и ученик, Доситеј биљежи као “шест полезних (тј. корисних, оп. И. Р.) и радосних година...” (Обрадовић, 1989: 151). За боравка у Бечу креће се у српском, грчком и румунском кругу интелектуалаца, упознаје многе бечке рационалисте (међу њима Константина Филипиду, Атанасија Димитријевића Секереша и др.).

По доласку карловачког митрополита Вићентија Јовановића Видака у Беч, негдје на пријелазу из 1776. у 1777. годину, Доситеј прихвата понуду да с његовим синовцима Томом и Павлом оде у Модру²² да их кроз годину-двије дана поучава француски и талијански језик. За награду за његов труд, митрополит га обећа послати заједно са синовцима на студије у Њемачку те потом на путовање по Француској, Енглеској и Италији. У Модри Доситеј почиње учити њемачки језик и, заједно са својом двојицом ученика, у евангелистичког гимназији учи филозофију коју Friedrich Christian

Vaumeister излагаше у духу рационалистичке филозофије свога учитеља и познатог њемачког рационалисте из Leipzigа, Hallea и Марбурга Christiana Wolffa. Крајем школске године 1776/1777. Доситеј се враћа из Модре у Карловце, гдје за вршачких превирања остаје у кругу црквених великодостојника²³ до јесени 1778. године. Одатле посјећује и родно Чаково да би обишао гробове својих родитеља (видјети о томе више у: Живковић, 1972: 129-137). У то вријеме започиње и писање свога животописа.

У јесен 1778. умјесто да оде у Њемачку (у којој је избио рат) Доситеј с митрополитовим синовцима одлази у Пожун (тј. Братиславу), који је тада био центар рационализма Словачке и сјеверне Мађарске. Ту додатно снажи своју рационалистичку теорију, несумњиво и под утјецајем тада познатог евангеличког лицеја који се развијао под утјецајем њемачког рационализма. Међутим, унаточ томе што је у међувремену окончао рат у Њемачкој, митрополит Видак није желио послати Доситеја у Њемачку. Видно разочаран, Доситеј прекида сурадњу с карловачким митрополитом²⁴ те закључује: “Ове три године биле су ми најнепријатније у животу...” (Обрадовић, 1989: 161).

У јесен 1779. године Доситеј одлази у Трст (умјесто у Њемачку – што потврђује претпоставку да за прекид сурадње с карловачким митрополитом није била пресудна Њемачка). У Трсту упознаје једног богатог Руса који је путовао Европом и намјеравао прокрстарити Италијом. Договори се с њим да заједнички путују Италијом при чему ће га поучавати талијански, с тим да на крају покрије трошкове Доситејева пута у Цариград.²⁵ И тако, крајем 1779. године заједно обилазе Венецију, Ferragu, Bologna, Pisa, Livorno и друга мјеста, да би се у прољеће 1780. Доситеј укрцао у брод и у јуну 1780. стигао на оток Хиос. Мада се на отоку планирао задржати тек десетак дана како би га упознао, након што до Доситеја стигоше гласови да је Цариградом харала куга, остаде на Хиосу скоро годину дана поучавати француски и талијански језик у једној приватној школи, на обострано задовољство: “Моји ученици получе од мене све што су желели, а ја добијем око шездесет дуката” (Обрадовић, 1989: 166). Када стиже до њега глас да куге више нема, с том зарадом 1781. одлази у Цариград поучавати француски и талијански језик те упознати град и околицу. Међутим, мимо плана, боравак је нагло морао прекинути: након поновне најезде куге, Доситеј првим бродом напусти Цариград те уз Дунав (негдје концем априла или почетком маја 1781.) крочи на властиту земљу, у Галац. Посјећује још Фокшањ и Јаш, гдје даје сатове француског језика. У прољеће 1782. одлази у Роман код епископа Леона Геуке. Успркос доброј заради од поучавања, одбија молбу пријатеља да остане још годину дана у Молдавији и одлучи се за пут у Њемачку. Али зато пристаде да се брине о

23 Након што је упознао најистакнутије црквене велможе при ондашњој митрополији Доситеј је стекао утисак да се врло мало разликују од оних које је упознао у манастиру Хопово.

24 Митрополит се није држао договора, што је био повод да Доситеј раскине договорену сурадњу. Међутим, можда то ипак није био главни узрок њихова разилажења. Наиме, не треба занемарити становиште Мирка Живковића према којем је главни разлог Доситејева напуштања службе тај што након учвршћења протестантског рационализма у Словачкој Доситеј није више желио наставити сурадњу с карловачким митрополитом који је био огорчени противник реформи које је рационализам покренуо (1972: 138).

25 Доситеј је желио у Цариград јер је сазнао да тамо може држати сатове француског, талијанског и грчког језика.

- 26 *Писмо (љубезном) Хараламџију* један је од кључних текстова српске књижевности (видјети о томе више у: Миодраг Павловић, *Писмо љубезном Харалампију* у наставном контексту, у: Иванић, 2011: 101-110). У њему Доситеј моли добротвора Харалампију Мамулу за новчану помоћ, развијајући притом размишљања о језику и његовој улози у развоју културе појединца и друштва. У њему актуализира питања језика, вјере и толеранције те приказује културне прилике Срба за вријеме просвјетитељства.
- 27 *Савјешти здравој разуму које је сложио Досишеј Обрадовић.*
- 28 *Живош и догађаји Димитрија Обрадовића названој у калуђерсџиву Досишеј које је он написао и издао.*

епископову синовцу Александру Геуку и о ђакону Герасиму Клипи који су били у Њемачкој, с тим да епископ уздржава Доситеја све док буде у Њемачкој на студијима, зарад којих се и одлучио на пут. У јесен 1782. године, с уштедом од 300 дуката, отпутова преко Лавова и Бреславе у Њемачку да би преко Leipzigа стигао у Halle, гдје прихвати споменути двојицу штићеника.

Услиједило је Доситејево раздобље разраде програма и ширење рационалистичко-просвјетитељских идеја (1782-1806). Као зрео човјек у четрдесет и трећој години живота, двадесет и двије године након бијега из манастира, долази у Њемачку да посве лишен некадашње вјерске занесености оснажи своје рационалистичке темеље просвјетитељства. У Halleу и симболично раскида с монаштвом: “Овде се преобучем у светске грешне хаљине, ка’ и остали људи човјеческога чина...” (Обрадовић, 1989: 172) и у октобру 1782. уписује Универзитет у Halleу, у то вријеме један од најмодернијих. Слуша естетику, натуралну теологију и филозофију код Johanna Augusta Eberharda, “славнејшега у Германији филозофа” (Обрадовић, 1989: 172), слѣдбеника утемељитеља тзв. њемачке народне филозофије Christiana Wolffa. Као естетичар и просвјетитељ, Еберхард је остварио велики утјецај на Доситејев развој.

За вријеме студирања Доситеј се све чешће осврће о Србију. Окружен извршним просвјетитељским увјетима пожели јој високе школе и учене књиге на народним језику. Присјети се још у Далмацији “зачетога желанија и немјеренија да је крајње потребе и нужде дело на општем народњем језику што написати и издати” (Обрадовић, 1989: 173). Још прије доласка у Њемачку, у априлу 1782. године написао је свој кратки програматски спис *Писмо Хараламџију*.²⁶ Из Halleа Доситеј са својим штићеницима прелази у Leipzig, гдје се налазила штампарија с ћириличним словима у којој су штампане књиге за Русију. По доласку у Leipzig 13. априла 1783. Доситеј штампа *Писмо Хараламџију* као свој први текст позивајући њиме на претплату за *Савјеште здравој разуму Досишејем Обрадовићем* сложени,²⁷ које је започео писати још за вријеме студија у Halleу. Мало потом, у августу 1783., штампа први дио своје књиге *Живош и љикљученија Димитрија Обрадовића нареченога у калуђерсџиву Досишеја њим истим сџисаџи и издаџи*,²⁸ започете још у Карловцима. Ријеч је о првој објављеној и уједно најзапаженијој Доситејевој књизи: “До појаве те књиге, на српском језику никад није ништа написано тако природно, тако живо и оригинално. У тој књизи је све ново, и језик, и слова, и књижевни облик, и природно изражавање, и модерне просвјетитељске идеје, које су прихватили како млада српска буржоазија тако и широке народне масе” (Живковић, 1972: 150). Без околишања, с дозом хумора, у књизи (најчешће неизравно, кроз дру-

га лица) осуђује клерикализам и тадашње привилегиране представнике црквене хијерархије. Мада је штампана само у 300 примјерака, књига је брзо разграбљена, па и преписивана. У народним масама и код присталица реформи дочекана је са симпатијама, код противника промјена с негодовањем.

За боравка у Leipzig Доситеј се 16. маја 1783. уписује на Универзитет у Leipzig. У Leipzig завршава те 10. маја 1784. године објављује и своју другу књигу, *Совјетје зграваіо разума...* У њој теоретским и практичним примјерима развија идеју просвјетљивања народа.

Студирајући, пишући, преводећи и штампајући своје прве радове Доситеј је у Halleu и Leipzig провео двије плодне године. Мада је желио остати још годину дана, за то није имао довољно новаца. С 35 дуката, које је добио на поклон од романског епископа, у јесен 1784. отпутова у Париз и Лондон, а штићенике повјери неким трговцима из Јаша. У Париз је допутовао преко Франкфурта, Strasbourg, Metz, Nancy. Мада му се јако свидео, у страху од брзе потрошње новца из Париза након свега три недјеље продужује у Englesku. Задржава се у Canberri, у Dover долази 1. децембра, да би у Лондон стигао 13. децембра 1784. У Лондону остаје шест мјесеци. Учи енглески језик, посјећује библиотеке и музеје. Као и развијени дио Европе и свијета, и Доситеј је био опчаран Лондоном, који је био не само енглеска него и европска пријестолница рационализма. Иако је овладао енглеским језиком тако добро да га је умιο не само читати него се на њему и споразумијевати²⁹ те уз добре пријатеље није оскудијевао новцем, жудња за штампањем нових књига била је јача од дуљег задржавања у Лондону.

Преко Хамбурга враћа се у Leipzig крајем јуна 1785. При повратку затиче писмо руског генерала српског поријекла Зорића из Шклова, добротора који га је већ био помагао, којим га позива к себи у Русију. Пошто није имао новца за пут, у јесен 1785. крену најприје у Беч, у којем остаде до конца 1787. године држати сатове језика. Одатле кроз Пољску одлази у Бјелорусију, у Шклов. Посебно значајан разлог његова прихваћања позива било је Зорићево обећање штампарије у којој би штампао своје радове. Али Зорић није одржао обећање. Послије шест мјесеци преко балтичких земаља враћа се у Leipzig. Стиже крајем октобра 1788. године.

Те исте 1788. године Доситеј објављује у Leipzig други дио књиге *Живот и ѝрикљученија...* у облику писама, књижевној форми која је у то вријеме, па и касније, врло популарна. Потом штампа своје најобимније дјело *Езойове и ѝрочих разних басноѝворцев, с различних језика на славносербски језик ѝреведене, сад ѝрви ред с наравоучиѝелњими ѝлезними изјаснеанијама и насѝавлеанијама издаѝе и сербској јуносѝи ѝосвећене ба-*

29 Доситеј је био полиглот. Енглески је био посљедњи, једанаести језик који је користио: уз матерински српски научно је албански, енглески, француски, грчки, латински, њемачки, румуњски, руски, старославенски и талијански језик.

- 30 *Езойове и басне разних грућих басношвораца, с различитих језика на славеносрпски језик преведене, сад први пушта упућене и изложене с корисним поукама и српској јавности посвећене.*
- 31 Под различитим утјецајима "стољећа свјетлости" Доситеј није био оригинални творац неог новог теоријског система. Његов начин писања мијешањем различитих дјела и приступа био је карактеристичан за XVII и XVIII стољеће (Живковић, 1972: 155). Али није притом био нити еклектичар који би сакупљањем и произвољним низањем свакојаким туђих мисли стварао протурјечности (Перовић, 1990: 89). Захваљујући богатом образовању и темељитом приступу Доситејева дјела имају јасну унутарњу структуру са снажним ауторовим особним печатом и стилистима.
- 32 *Збирка различитих поучних сћвари на користи и весеље од Доситејева Обрадовића.*

сне.³⁰ Доситеј је басне сматрао најпогоднијим средством просвјешћивања јер су прикладне за критику друштвеног морала. С њима се сретао и непрекидно их биљежио још од монашког раздобља у Хопову. Слободно им је приступао кратећи их, проширујући и модифицирајући на начин за који би сматрао да постиже највећи просвјетитељски учинак код читаоца.³¹ Нема сумње да је њима остварио велики утјецај: у његово вријеме *Басне* су биле најчитанија књига код Срба (Живковић, 1972: 166).

Овим својим издањима Доситеј није остварио све своје планове. Намјеравао је штампати књигу животописа знаменитих људи, којима се и сам заносио у младости. Почетком 1789. године одлази из Leipzig у Беч, гдје остаје до 1802. Пад Београда у јесен 1789. и ослобођење Србије одушевио је Доситеја као и цијело српско јавно мнијење. Те исте године штампа десетерац *Песни о избављењу Србије*, којом изражава своју радост. Међутим, Доситејеве наде у скори одлазак у Београд на просвјешћивање народа изјавиле су се сплетом међународних околности. Због француске грађанске револуције 4. аугуста 1791., на темељу закљученог *Свиштовског* мира, Србија и Београд опет су потпали под турску власт. Доситеј је био разочаран. Осјећао се уморно. Био је исцрпљен и незадовољан. Остарио је.

Унаточ томе, наставља с радом. Да би се прехранио и наставио са штампањем својих књига, у Бечу поучава стране језике. Претпоставља се да је тада већ завршавао споменуто књигу животописа знаменитих људи, али да је због недостатка новаца и помоћи престао радити на њој. Окренуо се писању нове књиге, коју објављује под насловом *Собраније разних наравоучишћелних бештјеј в иолзу и увесељеније Доситејејем Обрадовићем*.³² Ријеч је о првој антологији разних преведених и прерађених приповједака, анегдота, комедија, пјесам и биографија, коју је такођер приредио из просвјетитељских разлога (Живковић, 1972: 168-170). У то се вријеме (усред економске кризе која је Хабсбуршку Монархију захватила након ратова против Наполеона) погоршао и Доситејев материјални положај.

Премјештање штампарије с ћириличним словима из Leipzig у Будим навели су Доситеја да 1802. године напусти Беч и пређе у Трст гдје су га позвали имућни Срби да за 2.000 форинти годишње пише књиге за народ. Смјестио се код познатог српског трговца Драге Теодоровића, добротвора српске књиге. Након 13 година боравка у Бечу вратио му се ентузијазам и оптимизам. Наредне 1803. године у Венецији (у којој борави од јесени 1803. до априла 1804. године) објављује књигу *Етика или филозофија наравоучишћелна по системи г. професора Соави*³³ која је посвећена филозофији етике и одгоју дјете на темељу учења талијанског филозофа просвјетитеља Franceska Soavia. У Трсту Доситеј окупља око себе прави српски културни центар, планира отварање школе, оснивање штампарије и др. (Живковић, 1972: 174-177).

У то вријеме, 1804. године, стижу вијести о успјесима Карађорђевих снага које су се бориле за ослобођење Србије од турског јарма. Доситеј с одушевљењем прати развој народног устанка. Након ослобођења Београдског пашалука узнастоји да оде у Србију помоћи устаницима оним што је сматрао најпотребнијим: главна му је намјера била подизање једне школе, оснивање штампарије и организирање расподјеле књига.³⁴ У јесен 1805., након посљедњих година мирног и спокојног живота у Трсту и Венецији те интензивне кореспонденције с многим угледницима из Србије, Доситеј одлучи да се на прољеће врати у домовину Србију. Мада најстарији међу образованим тршћанским Србима, једино се Доситеј одлучио за повратак. Након опроштаја с пријатељима и поштоваоцима, 13. јуна 1806. креће из Трста преко Љубљане, Карловца и Сиска те крајем јуна или почетком јула стиже у Земун. Пошто су аустријске власти затвориле границу да би спријечиле везу Хабсбуршке Монархије с устаницима, Доситеј не успијева прећи у Србију нити добити пасош. Одлази у Карловце на сусрет с митрополитом Стратимировићем. Заједнички разрађују политичку и културну помоћ устаничкој Србији те план упућују вођама устанка, али не успјеше добити одобрење аустријских власти за улазак Доситеја у Србију. Успркос томе што је био под сталном присмотром аустријске полиције, у септембру Доситеј тајно прелази у Србију чамцем преко Дунава и састаје се с Карађорђем и другим вођама устанка у Смедереву. Одатле се враћа у Карловце, гдје остаје до аугуста 1806. Колико је повјерење Доситеј уживао код Карађорђа и осталих устаничких вођа показује то што је био одабран за посебног устаничког изасланика који је у више наврата одржавао контакте с руским трупама, од којих су устаници очекивали насушно потребну помоћ. Одликовања која је за своју мисију примио потврђују успјешност Доситејеве ратне дипломације³⁵ (Живковић, 1972: 180-186). На крају, 9. аугуста 1806. напосок добива пасош и прелази у ослобођени Београд у којем је дочекан уз велике почести.

С повратком у Србију Доситеј започиње посљедње раздобље разраде програма и примјену својих рационалистичко-просвјетитељских идеја (1782-1806). Пун родољубља стиже у Београд с величанственим плановима просвјетљивања и културног уздизања народа. Прекида писање књига и започиње припреме за отварање школа, подизање штампарије и дистрибуцију књига на народном језику. Након што је уочио све народне врлине и мане Доситеј је увјерен да је Србима нужен одгојни препород који се може постићи једино уз помоћ просвјете на народном језику. Истиче да је недостатак просвјетљивости највећа препрека српског националног ослобођења. Стога је његов просвјетни рад кључан за духовно ослобођење Срба.

33 *Етика или филозофија њоука њо сисџему і. професора Соавија.*

34 У међувремену у Трсту преводи проповједи Никифора Теотокиса, које ипак нису штампане.

35 Руси су га одликовали златним духовним крстом, а Карађорђа Петровића и Миленка Стојковића (другог вођу српског устанка) сабљама.

- 36 Тако, на примјер, теорију о одгојности наста-
ве открива прије оснивача педагогије Johanna
Friedricha Herbarta ко-
јем се она приписује.
- 37 Неки су је називали *До-
ситејев лицеј*.

Доситеју је поучавање животни позив. И сам доживотни ученик, Доситеј поучава изравно, неизравно својим текстовима и свједочењем свога наука у свакодневном животу. Вјерује у одгојни препород на темељу приступа по којем је моћ одгоја далеко већа од моћи природе (Перовић, 1990: 25-26), која је по природи добра. Циљеви одгоја за њега су човјекољубље, трудољубље, истинољубље и храброст, а људска срећа једини је смисао људског живота и крајњи циљ одгоја. Развија низ прогресивних педагошких идеја, међу којима неке чак и прије тадашњих класика педагогије.³⁶ Посебно напредно приступа женама. Окреће се против немалог броја својих савременика који говоре о скромним могућностима жена наводећи притом низ примјера који потврђују једнаке одгојне потенцијале жена и мушкараца (Перовић, 1990: 38, 40, 52). Доситејева просвјетитељска доктрина на разини је тадашње педагогијске мисли, при чему су неки њени елементи чак и испред времена. Иако није писао педагошка дјела, као највећи просвјетитељ на Балкану остварио је значајан утјецај на педагогију и одгој у Србији.

По доласку у Београд Доситеј је именован за директора свих српских школа. 1808. отвара Велику школу,³⁷ која увећана и проширена стољеће касније, тј. 1905. године, прераста у Београдски универзитет. На самом почетку имала је око 40 ученика, међу којима су били Карађорђевић син Алекса и Вук Стефановић Караџић. Приликом отварања 1. септембра 1808. на тадашњем школском прагу (данашњем улазу у Музеј Вука и Доситеја), тој првој генерацији ђака Доситеј одржа говор у којем, међу осталим, рече: “Благо вама! ако будете учитељем покорни и послушни, и ако возљубите мудрост и науку, зашто ово су дарови Божији најмногоченији! Благо и целому народу Србском! Ако ви постанете и будете богољубиви, правдољубиви и просвештени! Од вас ће се сва нација наша просветити и на свако добро наставити, зашто ви ћете бити с временом народни поглавари, судие и управитељи, и од вас ће зависити све обштеномодно благополучие, чест и слава!” (према: Мирко Магарашевић, Доситејева беседа на отварању Велике школе, у Београду 1808, у: Иванић, 2011: 160). Оживотворење програма просвјетитељства Доситеј је сматрао пресудним за напредак Србије. Његова је заслуга што је за свој велики просвјетитељски пројект успио придобити Карађорђа. Као водећи духовни, морални и просвјетни ауторитет устаничке Србије Доситеј је уживао тако велико Вождово повјерење да је именован и за одгајатеља његова најстаријег сина Алексе. Карађорђе је поклањао особиту пажњу Великој школи као расадишту учених људи који су требали управљати Државом. Колико је снажно Карађорђе стао уз Доситејев програм најбоље показују ријечи које је изговорио ученицима приликом једне од посјета Великој школи: “Видите ви, ми

имамо довољно мишица за одбрану Србије, али не довољно вештих руку за управљање...; да ми знамо државу водити онако како знамо водити војску, другачије би сада стајали. Учите се ви дакле; у вама је сва надежда наша са те стране. Слушајте ваше учитеље и поштујте их: а њих не одликујем од мојих војвода; учитељ и војвода преда мном су равни” (према: Живковић, 1972: 193).

За покретање штампарије Доситеј је купио у Београду кућу. С обзиром на то да није имао довољно новаца, обраћа се имућним Србима да му помогну у опремању штампарије. Али, у исто вријеме, почетком 1808., бива изабран у управу земље, тј. у њен Управни савјет. Задржао је положај директора свих школа, док све остале своје снаге пребацује на унутрашњу и вањску политику. Тако ће отварање штампарије остати његова неостварена тежња.

Утјецај који је Доситеј имао на вође устанка (особито Карађорђа) и поштовање које је уживао међу народом били су изнимно велики. На преузетим дужностима несебично се залагао да Србију издигне међу независне земље. Од септембра 1808. до прољећа 1809. боловао је од маларије, али ни тада није прекидао с радом. Почетком 1811. године именован је за првог попечитеља, тј. министра народне просвјете у Србији. У обављању те дужности доста је путовао и окупао око себе учене људе. Када се враћао из Букурешта с једног таквог пута, приликом преласка Дунава, јако је назебао и разболио се. Ни тада није прекинуо радити. Двадесетак дана касније, 28. марта 1811. Доситеј је умро. Сахрањен је уз велике почести с десне стране испред главног улаза у српску православну Саборну цркву у Београду. Цијела га је Србија оплакала. На надгробној мраморној плочи уклесане су ријечи: “Доситеј Обрадовић, велики народни учитељ српски, рођен у Чакову, преминуо у Београду 1811. Овде леже његове српске кости! Он је љубио свој род”. Српска краљевска Академија обновила је Доситејев гроб у септембру мјесецу 1897. године приликом пријеноса земних остатака Вука Стефановића Караџића из Беча³⁸ (Петрановић, 1911: 85). Велики углед и ауторитет, који је Доситеј имао још за живота, након смрти додатно су порасли (Живковић, 1972: 191-20).

Доситеј је био родољуб, али његово родољубље није водило ексклузивном истицању Срба или Србије. Сједињено с козмополитизмом и просвјетитељским човјекољубљем, Доситејево родољубље најпотпунији је и најсавршенији облик дотадашњег хуманизма (Ђорђе Јовановић, Хуманизам и родољубље Доситеја Обрадовића, у: Лесковац, 1962: 238). Доситеј не искључује никога. Залаже се за начела вјерске трпељивости и љубави међу људима. Противи се изолационизму и истиче идеал нације као просвијећене заједнице чији је темељ заједнички језик, а не вјерска припадност. Као ис-

38 На лијевој страни испред главног улаза у Саборну цркву од 1897. године гроб је Вука Стефановића Караџића.

тински грађанин Европе и свијета поборник је братства и слоге међу народима без трунке вјерске или националне искључивости (*Идућ учи...*, 1989: 4). Само такав велики “западњак” у српској култури, неуморни путник и велики реформатор српског народа могао је Европу у њеном пуном сјају довести на Балкан (Дејан Медаковић, Поздравна реч, у: Пијановић, 2000: 5). С Доситејем су Срби започели европеизацију своје филозофије, књижевности, културе и друштвеног живота, кренувши из средњовјековног феуда у грађанско друштво (Добросав Бјелетић, Доситејево дело и рад – веза Европске и Српске културе, у: Пијановић, 2000: 74). Доситејева Србија је европска, баш као што је Доситејева Европа и српска.

Прошле су двије стотине година откад нас је напустио највећи српски просвјетитељ и оснивач модерне српске књижевности Доситеј Обрадовић. Физички остаци његова живота чувају се у Музеју Вука и Доситеја те гробу пред Саборном црквом у Београду. За протеклих двије стотине година многобројни истраживачи објавили су велики број монографија, расправа и чланака, одржали низ скупова с којих су објављени зборници радова у потрази за Доситејевом духовном баштином. Захваљујући свим тим активностима, много је тога утврђено. Данас познајемо Доситеја значајно боље него прије. Али, још увијек не довољно. Зато још увијек нема синтетичких студија. Коначна монографија о Доситеју чека свога писца као један од најкрупнијих и најамбициознијих задатака (Лесковац, 1962: VIII) који тек треба да се деси. Доситеј Обрадовић дубоко је укоријењен у српску културу.

Литература

- БЕРИЋ, Душан 1951. Доситеј Обрадовић и Далмација. *Слободна Далмација*, 1919 (4. травња): 2.
- БЕРИЋ, Душан 1950. Нов допринос о Доситеју Обрадовићу из Далмације. *Вјесник за археологију и историју далматинску*, LII, 234-238.
- БЕРИЋ, Душан 1964. Школство Шибеника и његове околице у прошлости (1412 – 1921). *Школски вјесник*, 7-10: 5-51.
- ЧУБРИЋ, Љубица 2010. *Музеј Вука и Доситеја : Каталог збирке*. Београд : Народни музеј.
- ДЕРЕТИЋ, Јован 1969. *Доситеј и његово доба*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Идућ учи, у векове леда : Пројам обележавања 250. годишњице рођења Доситеја Обрадовића*. 1989. Београд: Извршни одбор за обележавања 250. годишњице рођења Доситеја Обрадовића – КПЗ Србије.

Идућ учи, у векове лѣда : Поводом 60. годишњице од оснивања Музеја Вука и Досићеја и 270. годишњице рођења Досићеја Обрадовића. 2009. Београд : Народни музеј.

ИВАНИЋ, Душан, Војислав ЈЕЛИЋ /ур./ 2008. *Дело Досићеја Обрадовића : 1807-2007 : Зборник радова.* Београд : Задужбина "Доситеј Обрадовић", (радови објављени с међународног научног скупа одржаног 14. и 15. 10. 2007).

ИВАНИЋ, Душан /ур./ 2011. *Досићеј и (српска) школа : Зборник радова.* Београд : Задужбина "Доситеј Обрадовић", (радови објављени с научног скупа одржаног 29. и 30. 01. 2010).

КРАСИЋ, Стјепан 1996. *Генерално училиште Доминиканској рега у Задру или "Universitas Jadertina" (1396–1807).* Задар : Филозофски факултет.

ЛЕСКОВАЦ, Младен /ур./ 1962. *Досићеј Обрадовић.* Београд : Српска књижевна задруга.

ОБРАДОВИЋ, Доситеј 1884. *Басне Досићејеве : прерађене и приређене.* Нови Сад : Српска књижара браће М. Поповића.

ОБРАДОВИЋ, Доситеј 1960. *Избор.* Сарајево: Свјетлост.

ОБРАДОВИЋ, Доситеј 1958. *Одабране стране.* Београд : Нолит.

ОБРАДОВИЋ, Доситеј 1989. *Живот и прикљученија.* Београд : Нолит.

ПЕКИЋ, Миленко 1989. Доситеј у Задру. Београд, Крушевац, Тршић, Нови Сад, Б. м. : Б. и. П. о. : *Научни састанак слависта у Вукове дане – 17-20. 9. 1989, 19/2, 379-390.*

ПЕРОВИЋ, Милош 1990. *Педагошки погледи Досићеја Обрадовића : Прилози историји педагошке просвећености,* Титово Ужице: Народна библиотека, (објављена докторска дисертација обрађена на Филозофском факултету Свеучилишта у Zürichu 1906).

ПЕТРАНОВИЋ, Данило 1911. *Досићеје Обрадовић : Споменица о посмртној му стогодишњици.* Дубровник, Штамп српске дубровачке штампарије.

ПИЈАНОВИЋ, Петар /ур./ 2000. *Живот и дело Досићеја Обрадовића : Зборник радова са научног скупа Српске академије наука и уметности одржаног 15. и 16. децембра 1999. године у Београду и 17. децембра 1999. године у Сремским Карловцима.* Београд : Завод за уџбенике и наставна средства.

РАДУЛАШКИ, Љубица 2008. *Сабране педагошке студије.* Београд : Православни богословски факултет Универзитета у Београду.

РУВАРАЦ, И[ларион] 1895. Живот Доситејев у хронолошком погледу. *Бранково Коло, 14: 433-436.*

С[ИМОВИЋ, Радивој] 1906. Доситеј у Далмацији. *Бранково Коло, 9, 10, 11 и 12-13: 277-282, 315-317, 344-347. и 402-409.*

- СТЕФАНОВИЋ, Мирјана, Миодраг МАТИЦКИ, Душан ИВАНИЋ /ур./ 2008. *Сабрана дела Доситеја Обрадовића у шест књига : поводом 200 година Доситејевог доласка у Србију : 1807 / 2007*. Београд : Задужбина "Доситеј Обрадовић".
- ЗАНИНОВИЋ, Вице 1973. Доситеј Обрадовић. *Радови Завода за славенску филологију*, 13: 61-76.
- ЖИВКОВИЋ, Мирко 1972. *Доситеј Обрадовић : у контексту српско-румуњских односа*. Букурешт : Издавачко предузеће "Критерион".

Чедомир Вишњић

Једно вријеме, једна сједница

(кратак увод)

Е скалација расправа и ставова унутар СКД “Просвјета”, о положају и раду самог Друштва, о положају Срба у Хрватској, међунационалним односима, Југославији, револуцији, трајала је неколико година. А незадовољство и дуже. Стидљиво је оно најављено већ у документу званом “Информација о прослави 20-годишњице ‘Просвјете’” из новембра 1964. Већ тада су осјетили да су са својим старинским просвјетитељством доспјели у слијепу улицу, па се обраћају ауторитету: “На посљедњој сједници Извршног одбора Друштва одлучено је да се у вези с овом годишњицом као и у вези с цјелокупном даљњом дјелатности “Просвјете” конзултира Централни комитет СКХ, и то нарочито у овом правцу: да ли би, барем засада, било опортуно, из више разлога, ићи на неки радикалнији заокрет у односу на рад ове организације, односно у којој би мјери требало радити на њеном развијању у селима, с обзиром на чињеницу да ће она ипак у догледној перспективи престати бити потребна, барем у данашњем облику.” На крају они моле и за сугестију “око избора погодне личности за будућег председника Друштва”. Шездесете су године биле период изразите друштвене небриге за “Просвјету”, ако се изузму прославе двију обљетница; 20 и 25 година од оснивања, и права је срећа да је Друштво на свом челу имало људе вриједне и лојалне, Светозара Зеца и Никицу Рапајића, председника. Инг. Рапајић је био човјек од стручног угледа, комунистичког и националног интегритета, није се бојао мислити са својим временом и о времену и један је од најзаслужнијих што је “Просвјета” храбро ушла у бурни период кра-

ја 60-их и почетка 70-их. Један је од ријетких који су имали воље и знања мислити о историјском континуитету. Аутор је до данас непревазиђеног текста о организацији “Сељачко коло”. Незадовољни односом ширег друштва према тужно усамљеној адреси Бериславићева 10, њихове су жеље углавном ишле у смјеру стварања снажнијег центра, истраживачко-издавачко-информативног, који би емитовао садржаје на терен.

То је интерно незадовољство био њихов улог и улазница у олују која је слиједила. У свему осталом они су углавном слиједили и реагирани на догађаје у Хрватској. Види се то и из њиховог јасног и одлучног обраћања ЦК СКХ од 18. марта 1969. године. “Ми не можемо прећутати, – пише вјероватно сам Рапајић, – да нам се даномице обраћају људи разних звања и из разних крајева и да нас неки од њих нападају и захтјевају децидиране ставове, а неријетко се јављају и такви који нас најпогрдније осуђују, јер се не јављамо у јавности у вези са низом веома забрињавајућих и опасних појава у нашој заједници.” Није било тешко одредити преломни догађај; “Збивања која слиједе послје тзв. Декларације о језику попримају све провокативнији израз у односу на Србе у Хрватској. Учестали су написи и појединачни иступи на јавним трибинама у Загребу о томе да су Срби из Хрватске предестинирани унитаристи. Негира се свака прогресивна улога и прилог Срба у историји Хрватске, поготово између два рата...” Љути их писање “Телеграма”, изјава др. Бошка Новаковића о концепцији писања и уређивања “Историје југославенских књижевности” (територијални-републички принцип припадности писаца), али они и овај пут истичу да овим упозорењима желе, “не само формално”, доказати “нашу дисциплинираност и поштивање социјалистичких односа у овој земљи”. Захуктавањем прилика у Хрватској, повећавала се и њихова дистанцираност. Сљедећа важна станица коју у овом кратком уводу морамо споменути, једанаеста је редовна скупштина Друштва, одржана 12. јуна 1970. Тада се коначно комплетирала екипа која ће “Просвјетин” брод водити кроз 1971. годину. Никицу Рапајића је на челном мјесту замијенио Милан Зјалић, 37-годишњак, стручњак за пољопривреду, члан Извршног вијећа, тадашње владе Хрватске. Први дискусант је на скупштини био Станко Кораћ, који је ултимативно поставио ствар; “Ако ‘Просвјета’ не буде организирила научно-истраживачки рад, онда њено постојање неће бити много оправдано.” Са друге стране је кренуо Владимир Ивковић, не бојећи се политичких импликација; “Људи који не схватају да се методама којима се радило у протеклих 15 или 20 година у 1970. години не може радити, нека се повуку. Треба изаћи у јавност, треба јавност упознати са проблемима, захтјевима, жељама и радом “Просвјете”. Није никаква тајна да је незаконитом одлуком одузета зграда “Просвјете”... “Тражили су обнову рада Му-

зеја Срба са библиотеком, у часопису објављивали текстове који су наглашавали национално јединство Срба у Југославији, објављивали текстове у част Леџинове стогодишњице, пружајући и на тај начин отпор духу времена. Крајем те године све у Бериславићевој 10 огорчио је својом изјавом даном “Вјеснику” Крсте Црвенковски, који је отишао и корак напријед у односу на оно што су се тада усуђивали изјавити хрватски националисти; “Не видим перспективу за развој Срба у Хрватској и Турака, односно Албанаца у Македонији, ако ће они бити ангажирани на негирању хрватске односно македонске државности...” Овакво свођење на мањинску улогу, брисање свих повијесних слојева, у ситуацији у којој још заједничку државу готово нико није доводио у питање, било је ново за њих. У одговору су Рапајић и Кораћ оптужили Црвенковског за “унитаристичко-статистички концепт на републичком нивоу”.

У бурној '71-ој морамо споменути барем два састанка “Просвјетиног” водства, прије овог завршног окупљања, записник којег нудимо читаоцима. Све су се тензије осјетиле већ на проширеној сједници Главног одбора од 6. марта. У сасвим сведеном прегледу, из угла времена данашњег, може се рећи да су старе и службене вриједности, свако на свој начин, бранили Душан Драгосавац и Никола Секулић-Бунко. Најдаље су овај пут отишли, слутећи будућност, Момчило Косовић, који је више пута, додуше без прецизирања, наглашавао важност уставне могућности да федералне републике “на подручјима посебног националног састава” оснују аутономне покрајине. Најдраматичнији је био наступ Петра – Пепе Зинаића из Слуња. Стари пепехаовац и ознаш са познатог неуралгичног терена, говорио је марта 1971. овако: “Размишља се о томе да ли имам пушку, да ли имам шмајсер, тко зна, доћи ће ти каква банда по ноћи, купит ће нас ношице споменице, партизанске борце, нарочито бивше официре Удба-е, и што се зна. (Пљесак.)” Он је, додуше, тада био против снова о политичкој аутономији, није видио снаге и воље у народу за то. Говорио је да је начета биолошка супстанца овог народа.

Најтеже је било Зјалићу. Он је покушао спојити наметнуте околности и властита увјерења у цјеловит програм. Прихватио је да води тада једину српску националну институцију, прихватио да је реформише и да је јој на значају; полазећи од њене важне истине, коју је истакао у уводном излагању, “Просвјету су основали комунисти” и то детерминише “основну идејну и политичку, те из ње и програмску оријентацију” Друштва. Полазио је од тога да је “СР Хрватска домовина Срба у Хрватској”, да су они “судбински везани за Хрватску” и да се не смију одрицати културних и осталих потенцијала своје земље. Они су хтјели бити Срби и комунисти, у тадашњој Хрватској, пристајући на реформу Југославије, али очекујући и

бољу Хрватску. Са задовољством су тада понављали став из дискусије да се одричу привилегије надзаступљености у редовима милиције за равноправност на осталим друштвеним пољима. Хисторија им није дала за право, али ти се људи немају чега стидјети. Донекле га је на овом састанку подржавао проф. Милан Босанац.

Сљедеће њихово важно окупљање тог врелог љета била је сједница Главног одбора заказана за 10. јул. Свакако није случајно што нису успјели окупити кворум. Од 96 чланова Главног одбора дошао је 41, па је сједница претворена у формално необавезно савјетовање. Неки од присутних су упозоравали да по терену колају папири са изабраним мјестима из дискусије са претходног састанка, чак и магнетофонске траке, са циљем да се Друштво компромитује. Већ је било назнака да се “Просвјета” ствара као пандан другој националној страни. Готово у први план избио је проблем школских, наставних програма и њихове наглашене кроатизације. Било је различитих, углавном емотивних, дискусија и приједлога, али њихову је позицију најбоље означио Станко Кораћ ријечима: “Ми Срби у Хрватској не можемо пристати на кроатизирану наставу, а исто тако не можемо захтијевати такозвану србизирану наставу, него морамо захтијевати југославенски програм за основне и за средње школе (пљесак)... Другог рјешења ми Срби у Хрватској не видимо и мислим да не можемо гласати за које друго.” Уз напомену, да је и тада лакше било овако мислити из Загреба, него из Книна и Осијека.

И колико је било до самог партијског врха ЦК СКХ чинило се да њихова позиција има смисла и изгледа, неке изјаве Савке Дабчевић, попут оне од 12. фебруара 1971., биле су охрабрујуће. Она се тад zaloжила за слободно изражавање идентитета Срба у Хрватској, спомињући и музејску дјелатност, историографију, језична питања. Наиме, већи дио њихове тадашње активности, њихових безброј пута поновљених жеља, односио се на оживљавање Друштва, односно обнову рада Музеја Срба у Хрватској, обнову рада Српске библиотеке у Загребу, покретање листа “Српска ријеч”, покретање часописа “Љетопис”, и као круна, покретање научно-истраживачког рада који би у фокусу имао питање прошлости и будућности овдашњих Срба. Они су ипак били скуп интелектуалаца. Све је то тада мање-више било могуће, али све је то сваки дан све мање овисило о односу Зјалића, Харамиде, Савке... У сваком случају, руководство Друштва је за ову сједницу спремило “Приједлог закључака Главног одбора СКД “Просвјета”, који због недостатка кворума нису могли бити примљени на овој сједници, па су остали главни радни материјал за сједницу од 17. октобра. Важна чињеница у наступајућем расплету била је одлука водства “Просвјете” да “готово у цијелости” објави дискусију са овог савјетовања

у љетном, 608-609. броју гласила Друштва. То је довело и до привремене забране распачавања тог броја часописа, позивом на излагања Владимира Ивковића, Момчила Косовића, Никице Рапајића, Милана Ножинића... Па ипак, Окружни суд у Загребу, предсједник вијећа био је Владимир Приморац, имао је снаге да одбије приједлог Жељка Јовановића, замјеника окружног јавног тужиоца и нареди Служби јавне сигурности да издавачу врати заплијењене примјерке мјесечника "Просвјета". 28. јула на сједници Републичког вијећа Сабора СРХ говорио је генерал Раде Булат. Рекао је да "наша република... по заступљености народа и народности представља федерацију у маломе", да у федерацији имамо Вијеће народа "које је оправдало своје постојање" као гарант равноправности, па да би се и у Хрватској морао искључити принцип мајоризације, "а осигурати принцип пуне равноправности". Он мисли да то не може гарантовати предвиђени Одбор за међунационалне односе, и "да би било сврсисходније Одбор замијенити са Вијећем народа и народности у републици". То је протумачено као најава федерализације Хрватске и примјер кордунашке, чак вргомоске политике, јер су се тих година из те средине често јављали с позивом на идеале и легитимитет револуције.

Петог септембра одржано је у Исламу Грчком савјетовање управних одбора пододбора "Просвјете" из Дрниша, Книна, Шибеника, Задра, Бенковца и Ислама Грчког. Присутновао је и Милан Зјалић. Обзирно је споменуо како су они из "Сјеверне Далмације" (велико почетно слово у записнику) водству у Загребу "задали мало и бриге", јер су били брзи у акцији. У прихватљивој форми изнио је основне чињенице како их виде они у Главном и Извршном одбору; не може "Просвјета" ријешити, па ни преузети на себе, сва питања културе Срба у Хрватској, "проблеми културе једног народа не могу да се ријеше ако се њима бави само једно културно друштво"; заложил се за стварање регистра културних и националних споменика; био је против тога да се од "Просвјете" чини "сурогат некакве сепаратне националне странке"; подржао је људе из Сјеверне Далмације, али и приговорио неким (Книн) који су пододбор оснивали пред 2000 људи, а даље нису ни прстом мрднули. Његова политичка и програмска позиција је била; "Нисмо никаква секција СКХ за идејни и културни рад међу Србима, али прихваћамо основну идеју и политичку платформу СК..." Са друге је стране чуо низ шароликих чињеница и интерпретација. Ј. Млинар, наставник из Ислама, је упечатљиво говорио о културној запуштености краја; Слободан Грубач, наставник из Дрниша, о јединству српског народа унутар СФРЈ, позивајући се притом на "славенско, демократско и марксистичко становиште"; Алексије Рачуница, професор из Шибеника, позабавио се националним чишћењем назива улица, нарочито

у Задру, гдје је чишћење било радикално, али и у Шибенику, гдје је Скупштина општине одбила предлог да се школски центар за робни промет “назове именом В. И. Лењина”; Момчило Косовић је прецизирао своје ставове о амандманима на Устав СРХ. Закључили су на крају да се сваке године у Исламу Грчком организује “културни сабор Срба Сјеверне Далмације”, да се обнови прослава Видовдана, да се оснује, покрене гласило далматинских пододбора “Српски лист” као мјесечник, са сједиштем у Задру... Њихови предлози измјена и допуна “Приједлогу закључака Извршног одбора Главном одбору...” дио су овог записника.

А у то лето и јесен 1971. године у Хрватској и Југославији свако је воziо својим колосијеком. Присјетимо се из те какофоније прегршт догађаја да макар овлаш скицирамо контуре времена у којем засједа наш Главни одбор. Велики војни маневри “Слобода '71” завршени су 9. октобра, половином тог мјесеца Управни одбор Фонда за унапређивање културних дјелатности СРХ, под предсједањем Анице Магашић, одбио је захтјев “Хрватског тједника” за суфинансирање, нешто потом оставку на чланство у Педагошком савјету Хрватске поднијеће др. Младен Звонаревић, а због “снажног изражаја националистичких тенденција” у његовом раду. Главни повод је био ново предложено службено име за стари школски предмет “хрватски језик”. Оставка је оквалификована као “унитаристичка диверзија”. Тих дана, помало ван времена и простора, излази поштена, на читању Дојчева заснована студија Предрага Враничког о Лаву Троцком, а Данко Грлић изабран је за професора естетике на београдском Филозофском факултету.

На другој страни приближавао се коначни разлаз двају политичких крила “масовног покрета”, оног студентског и службеног партијског водства. На студентској су страни почеле приче о “чланству у УН”, о томе да “држава без своје војске није држава”, били су против дијељења националне суверености било с ким, знали су све о језику, девизама, постојала је само једна тема; нација и њена држава. Партијско водство је ходало по жици између настојања да одрже националну егзалтацију на високом степену као извор снаге и легитимитета, а на другој страни свјесни капиталне Титове улоге, жељели су га држати по страни, ако не и имати уз себе, настојали су одржати контакт са партијским водством Србије. Тај ће разлаз студената (политичара у доласку) и политичара убрзати надолazeћи расплет и он је привукао и више пажње него што објективно заслужује. У исто вријеме испод дневнополитичке пјене текао је друштвени процес којег су највише били свјесни Срби у Хрватској. Хрватска се промијенила, националне институције и национална интелигенција су обавиле свој посао и неке ствари учиниле неповратним, хрватски национални препород

у ограниченим и дијелом контролисаним условима ипак се догодио. У праву је био Мико Трипало кад је на једном од својих посљедњих говора на масовном збору у Велој Луци упозорио да се варају они који мисле да се у Хрватској нешто може промијенити кадровским смјенама.

О свему овоме разговарало се на сједници Главног одбора Српског културног друштва “Просвјета” од 17. октобра 1971. године. Сједници, која је у будућност одаслала поруку о неокаљаном угледу ове националне институције.

УСКОРО!

ИЗЛАЗИ ПОНОВО У ЈАНУАРУ 1972. ГОДИНЕ ● 16 СТРАНА ● ИЗДАВАЧ: СРПСКО КУЛТУРНО ДРУШТВО ПРОСВЈЕТА, ЗАГРЕБ

- **»СРПСКА RIJEЧ«**, НЕДЕЉНЕ НОВИНЕ ЗА КУЛТУРНА И ДРУШТВЕНА ПИТАЊА
- **»СРПСКА RIJEЧ«** НАСТАВЉА СВИЈЕТЛЕ ТРАДИЦИЈЕ ЗАПОЧЕТЕ С ПРВИМ БРОЈЕМ 1943. ГОДИНЕ У НОВ-У У ОСЛОБОЂЕНОМ ОТОЧЦУ У ЛИЦИ
- **»СРПСКА RIJEЧ«** ЈЕ БИЛА ГЛАСИЛО НАРОДНООСЛОВОДИЛАЧКОГ ПОКРЕТА, ОД 5. ЈУЛА 1944. ОРГАН СРПСКОГ КЛУБА ВИЈЕЊНИКА ЗАВНОХ-А, 1955. ГОДИНЕ ИЗЛАЗИ КАО »ПРОСВЈЕТА«, МЈЕСЕЧНИК СРПСКОГ КУЛТУРНОГ ДРУШТВА ПРОСВЈЕТА У ЗАГРЕБУ
- **»СРПСКА RIJEЧ«**, НОВИНЕ КОЈЕ ЋЕ ЊЕГОВАТИ И РАЗВИЈАТИ БРАТСТВО И ЈЕДИНСТВО НАШИХ НАРОДА И НАРОДНОСТИ
- **»СРПСКА RIJEЧ«** ДОСЉЕДАН БОРАЦ У ОСТВАРИВАЊУ ПУНЕ НАЦИОНАЛНЕ РАВНОПРАВНОСТИ У НАШЕМ САМОУПРАВНОМ СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ДРУШТВУ
- **»СРПСКА RIJEЧ«** ТРЕТИРАЋЕ АКТУЕЛНА ПИТАЊА КУЛТУРНОГ, ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКОГ, ЕКОНОМСКОГ И СВАКОДНЕВНОГ ЖИВОТА СРПСКОГ НАРОДА И СВИХ ДРУГИХ НАРОДА И НАРОДНОСТИ У НАШОЈ САМОУПРАВНОЈ СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЗАЈЕДНИЦИ ЈУГОСЛАВИЈИ
- **»СРПСКА RIJEЧ«** ДОНОСИЋЕ ОБАВЈЕШТЕЊА ИЗ ВАШЕГ ЛИЧНОГ И ПОРОДИЧНОГ ЖИВОТА
- **»СРПСКА RIJEЧ«** — ВАША RIJEЧ — САРАЂУЈТЕ! ПРЕПЛАТОМ ОМОГУЋАВАТЕ ЊЕНО РЕДОВНО ИЗЛАЖЕЊЕ

ПРЕТПЛАТА НА »СРПСКУ RIJEЧ« ИЗНОСИ: 100 Д ГОДИШЊА, ПОЛУГОДИШЊА 50 Д, ЗА ИНОСТРАНСТВО ДВОСТРУКО ИЛИ 14 ДОЛАРА (САД) ГОДИШЊЕ, ОДНОСНО 52 ДМ, ПОЛУГОДИШЊА 7 ДОЛАРА (САД) ИЛИ 26 ДМ. ПРЕТПЛАТЕ СЕ ШАЉУ НА НАШ ЖИРО-РАЧУН БРОЈ: 301-8-2315 ИЛИ ПОШТАНСКОМ УПУТНИЦОМ НА АДРЕСУ: УРЕДНИШТВО »СРПСКЕ RIJEЧИ«, БЕРИСЛАВИЋЕВА 10/II, 41000 ЗАГРЕБ, С ОЗНАКОМ »ЗА СРПСКУ RIJEЧ«

- ПРЕТПЛАТИТЕ СЕ ● ПРЕПОРУЧИТЕ ПРИЈАТЕЉИМА

Издавач: СКД ПРОСВЈЕТА, Загреб
Штампа: НИП »Вјесник«

Сценографски зачисник

са сједнице Главног одбора
СКД “Просвјета”, одржане
17. октобра 1971. у Загребу
Прерадовићева улица 18

СТЕНОГРАФСКИ ЗАПИСНИК
са сједнице Главног одбора СКД “Просвјета”, одржане
17. октобра 1971. у Загребу, Прерадовићева улица 18

Сједницом руководи друг Милан Зјалић, предсједник Главног одбора СКД “Просвјета”.

(Почетак у 9.20 сати.)

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Другарице и другови, отварам редовну сједницу Главног одбора Српског културног друштва “Просвјете” и то са дневним редом како вам је предло-
жен у позиву:

1. Усвајање закључака везаних за остваривање програмске основе СКД “ПРОСВЈЕТЕ” (материјал је објављен у “Просвјети” број 608-609),
2. Расправа о Нацрту амандмана на Устав СР Хрватске (материјал прилажемо),
3. Усвајање ставова о нацртима наставних планова и програма за основне и средње школе (материјал је објављен у “Просвјети” број 608-609),
4. Сазив ванредне скупштине СКД “Просвјете” и
5. Разно.

Секретар ме је обавијестио да је извршено пребројавање чланова Главног одбора па констатирам да је присутан довољан број, да имамо кворум и према томе да можемо доносити правоваљане закључке.

Да ли се прихваћа предложени дневни ред? (Прихваћа се.)

Данашњој сједници присуствују и представници неких наших већих пододбора који су формирани након наше годишње скупштине, па ти пододбори немају у Главном одбору својих представника. Молим вас да тим друговима дозволимо учешће у раду данашње сједнице, наравно без права гласа. (Прихваћа се.)

Можемо прећи на дневни ред. Прелазимо на

1. ТАЧКУ ДНЕВНОГ РЕДА

Усвајање закључака везаних за остваривање програмске основе СКД “Просвјете”.

Као што вам је познато ми смо о приједлогу закључака расправљали – као и о програмској основи – прије шест мјесеци. Иза тога смо сазвали једну сједницу Главног одбора, која је требала бити одржана 10. јула, међутим нисмо имали кворум односно довољан број присутних чланова Главног одбора, па је та сједница одгођена и умјесто ње смо одржали савјетовање. Ми смо на том савјетовању, између осталог, расправљали и о закључцима, а такођер и о тачци 3. дневног реда – о наставном плану и програму за основне и средње школе.

Мислим да за прву тачку дневног реда има обиље писаног материјала и текстова, па вас молим да се у дискусији изјасните о приједлогу закључака, да их још једном расправимо, а онда да идемо на њихово усвајање.

Тко жели ријеч?

Ријеч има друг из Ислама Грчког.

ДРУГ ИЗ ИСЛАМА ГРЧКОГ:

Управни одбори пододбора Српског културног друштва “Просвјета” са подручја Сјеверне Далмације, окупљени на свом И савјетовању у Исламу Грчком 5. 9. 1971. године, једногласно предлажу Главном одбору СКД “Просвјета” у Загребу да усвоји следеће измјене и допуне “Приједлога закључака Извршног одбора Главном одбору СКД “Просвјета”.

1. У тачки 1. прву реченицу треба измијенити тако да у новој редакцији гласи:

“Треба покренути “Српску ријеч”, недјељни лист за друштвена, културна и просвјетна питања.”

Образложење: измјењена формулација је прецизнија.

2. У тачки 2. под бројем И “Научни прилози из области”: треба да се дода и став б) “остале научне дисциплине”.

Образложење: нема никаквог оправдања да у часопису не излазе прилози и из осталих научних дисциплина поред набројених, па то треба и да се предвиди у одлуци.

3. У тачки 2. у пасусу 4. текст треба да се измијени тако да гласи: “План научно истраживачког рада провешће научно истраживачке установе, а средства за финансирање овог плана треба да се пронађу у оквиру фонда за научни рад. У том послу СКД “Просвјета” треба да дјелује као организатор и заинтересована страна.”

Образложење: бесмислено је да се унапријед доноси одлука које ће установе да проводе научно истраживачки рад у ситуацији кад се не зна да ли оне то желе и хоће, да ли су им капацитети слободни, да ли ће да буду најповољнији понуђачи услуга.

4. Тачку 4. треба потпуно престилизовати тако да гласи: “Главни одбор СКД “Просвјете”

изражава посебни интерес за дјеловање и развитак научних и културних институција које се баве изучавањем српске историје и културе, као и свих других проблема српског народа у Хрватској.”

Образложење: Ранија уопштена формулација је бесмислена пошто укључује на пр. и неки институт за хортикултуру у домен посебног интереса Главног одбора СКД “Просвјета”. Даље, шта ако постојеће институције не укључе у своје програме изучавање српске историје и културе? Да ли ће и у том случају Главни одбор да буде за њихов развој посебно заинтересован?

5. Тачку 5. треба преформулисати тако да гласи: “Главни одбор закључује да је нужно успостављање свестране сурадње СКД “Просвјета” са свим научним и културним институцијама и средствима за јавно комуницирање у земљи, а нарочито у СР Хрватској.”

Образложење: Набрајање институција је не само непотребно, јер се не знају садашњи и будући ставови тих институција према сарадњи са СКД “Просвјета”, а за извршиоце ових одлука таква формулација би могла да буде и ограничавајућа у акцији.

6. У тачки 8. други пасус треба преформулисати како слиједи: “Констатујући изразите тенденције код једног дијела хрватских културних радника да се створи што већа разлика између хрватског језика и језика којим говори српски народ, Главни одбор СКД “Просвјета” сматра да је неопходно да Срби у Хрватској добију сигурне уставне и законске гаранције за потпуну равноправност оба језика и писма у границама СР Хрватске, за његовање и развијање на њима своје националне културе и образовања.”

У истој тачци потребно је да се додају и сљедећа два пасуса:

“СКД “Просвјета” стоји на становишту да је језик српског народа један и јединствен у границама СФРЈ са два књижевна типа – екавским и ијекавским.

СКД “Просвјета” стоји на становишту да је питање назива језика српског народа у искључивој компетенцији одговарајућих научних установа српског народа.”

Образложење: Уношењем предложених измјена и допуна у ову тачку, уноси се већа прецизност и јасноћа у ову, иначе, за ширу јавност, недовољно јасну материју и спречавају се даље непринципијелне дискусије на ту тему.

7. Тачку 9. Приједлога закључака треба у потпуности измијенити и то како слиједи:

“СКД “Просвјета” стоји на становишту да је свака даљња кроатизација наставних планова и програма, односно садашњи нови наставни план и програм, неприхватљив за српски народ у Хрватској. Користећи уставно право по којем припадници народа и народности Југославије имају право да организују школство на свом језику и писму, налаже се Извршном одбору да хитно предузме мјере потребне да се за сву српску дјецу у школама свих степени на територији СРХ обезбједи школовање по посебним наставним плановима и програмима и у посебно организованом школству које ће гарантовати:

- афирмацију српског националног идентитета,
- афирмацију марксистичколењинистичког погледа на свијет, социјалистичких идеја и самоуправног социјализма,
- упознавање ученика са језиком, писмом и културом осталих југословенских народа и народа свијета у не мањем обиму од досадашњих планова и програма.

Наставни планови и програми и организација школства могу се доносити само уз сагласност СКД “Просвјета”.

Образложење: И досадашњи планови и програми су били у знатној мјери кроатизирани, Настава се одвија, и за већину српске дјеце, само на латиници и западној варијанти хрваткосрпског језика. Сва помоћна средства у настави су, такођер, на латиници и западној варијанти. Нови наставни план и програм обезбјеђује само афирмацију хрватског националног идентитета и потпуно игнорише потребу школовања српске дјеце на свом језику и писму, изучавање књижевности, историје и осталих културних тековина српског народа, па ни осталих југославенских и других народа, те се као такав не може друкчије да оцјени него као асимилаторски, уколико буде српској дјечи и у пракси наметнут. Како је поминути нови програм већ усвојен, односно, како су већ дата школама упутства да се по њему ради, нема више начина да се утиче на његово одбацивање у цјелини, па је, ради избјегавања непотребног и штетног одуговлачења правих рјешења, неопходно да се одмах изађе са захтјевом организовања посебног школства за дјецу српске националности гдје год их има. Постојање италијанских, мађарских, бугарских и осталих школа (па и српских у Кумановском крају), не руши братство и јединство народа тих мјешаних крајева, него га учвршћује. Асимилаторско школство и културно насиље је оно што озбиљно нарушава братство и јединство и развија осјећај неправедности и поробљености код народа над којим се врши насилна асимилација.

8. Тачку 10. треба дјелимично измијенити тако да у пречишћеном тексту гласи:

“Главни одбор налаже Извршном одбору да настави акцију у циљу јачања материјалне базе за рад Друштва. Материјалне могућности за културну акцију која одговара садашњем нивоу културних потреба српског народа у Хрватској ваља да се траже и у враћању раније отуђених основних средстава Друштва или у изградњи нових објеката и то: у Книну за смјештај Музеја Срба у Хрватској, Библиотеке и ћириличне штампарије, у Загребу за смјештај осталих централних културних установа Срба у Хрватској, а у осталим центрима за смјештај локалних српских културних установа.”

Образложење: Срби су у Далмацији присутни већ 670 година, дакле, скоро 300 година дуже него у осталим крајевима СРХ. Ту су и најзначајнији српски културни споменици. Због свега тога и највећи дио експоната за будући музеј Срба у СРХ логично би било да потиче из ових крајева. Смјештени у Загребу, отргнути су са тла и из народа из кога и потичу. То им умањује вриједност и ефекат на посјетиоца. У случају лоцирања у Загребу, ове ће установе опет бити осуђене да увену, јер тамо могу само да животаре у сјенци многобројних, већих и репрезентативнијих установа другог народа, тј. биће неупоредиво мање посјећиване, па ће им и позитиван ефекат бити мањи. Ове установе биле би у Книну једине културне и туристичке знаменитости, а штампарија и важан привредни објект. Све би то на свој начин допринијело и развоју овог неразвијеног подручја које се налази на једном од најзначајнијих туристичких праваца.

9. Иза тачке 10. треба да се убаци нова тачка како слиједи:

“СКД “Просвјета” се залаже да се из националног дохотка СРХ за потребе српске националне културе издваја размјерни дио средстава у складу са доприносом српског народа у СРХ у стварању дохотка, те да се ова средства користе на начин на који се оваква средства иначе користе.”

Образложење: Све културно-просвјетне установе и медији информација у СРХ од ЈАЗУ до пионирских новина, од ХНК до естрадне позорнице, користе само хрватски књижевни језик и латиницу и оријентисане су само на развијање и ширење хрватске културе и поред чињенице да у СРХ живи и 15% српског становништва са врло јаким културним традицијама и прошлешћу богатом културним и научним стваралаштвом. Иако и ово становништво ствара одговарајући дио дохотка, исти се не троши ни у приближној сразмјери (или боље рећи никако) и на развијање српске културе и српског националног идентитета. С таквим несамоуправним начином трошења средстава за културу треба да се прекине.

10. Након овога треба да се убаце још три нове тачке и то:

I. “СКД “Просвјета” очекује од друштвене заједнице да ће његова активност да буде третирана на цијелом подручју СРХ на једнак начин као и друге сличне културне институције других народа посебно у друштвеном и материјалном погледу.”

Образложење: Има доказа да се свугдје таква пракса не проводи.

II. “Главни одбор налаже Извршном одбору да припреми приједлог измјена правила Друштва и изнесе га на сљедећу скупштину Друштва.”

Образложење: Садашња организација друштва је застарјела, несамоуправна и не одговара новим задацима и потребама културног рада.

III. “СКД “Просвјета” се залаже за сазивање Главног одбора Срба у Хрватској и II Конгреса Срба у Хрватској у најскорије вријеме. Главни одбор предлаже скупштини да у погледу тога поднесе одговарајући захтјев Социјалистичком савезу радног народа Хрватске који је био сазивач и II Конгреса.”

Образложење: Захтјев за сазивањем Главног одбора и II Конгреса Срба из Хрватске је истицан и нарочито подржан на свим оснивачким скупштинама пододбора у Сјеверној Далмацији на којима су присуствовале хиљаде људи, па се може да каже да се присутност тог захтјева у народу свагдје снажно осјећа. Сазивање се сматра неопходним посебно данас када се у цјелој СФРЈ враћамо институцијама и моделу организовања република из НОБ-а па се у томе не може да прави изузетак само са институцијама Срба из Хрватске проистеклим из те исте НОБ-а које, као конгрес Срба из Хрватске, нико, осим српског народа не може да укине.

Досадашњи рад Главног одбора Срба из Хрватске, СКД “Просвјета” (досадашњи рад и смјернице), културно и економско стање српског народа у Хрватској и смјернице за рјешење културно-економских проблема итд., су неке од важних тема које би II Конгрес Срба из Хрватске требао да расправи.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Ја бих желио да говорим као суаутор текста и као предлагач. Мислим да је доста незгодно што нисмо добили писани приједлог другова из Сјеверне Далмације, па се морам сад освртати на поједине тачке по сјећању.

Измјена у тачци 1. приједлога закључака мислим да је прихватљива с тиме што бих ја ишао још даље па бих ставио културу на прво мјесто, а иза тога “за друштвена и просвјетна питања” и то из сасвим одређеног разлога што смо ми културно друштво и нормално је да наш часопис односно орган има на првом мјесту тај атрибут.

У тачци 2. мислим да се може прихватити “остале научне дисциплине” у погледу одређивања физиономије часописа. Мислим да је то омашком испало, па то можемо прихватити, јер се тиме ништа не мијења.

У погледу плана научно-истраживачког рада садашњи текст гласи:

“План научно-истраживачког рада провешће научно-истраживачке установе Социјалистичке Републике Хрватске уз ангажовање стручњака и из других социјалистичких република а средства за финансирање овог плана треба пронаћи у оквиру Фонда за научни рад. У том послу СКД “Просвјета” треба да дјелује као организатор и заинтересована страна.”

Овдје се сугерира да се брише “научно-истраживачке установе Социјалистичке Републике Хрватске”, а да се остало остави. Кад не би било осталих приједлога и кад не бих чуо читав приједлог до краја, ја бих то и могао прихватити. Међутим, мислим да су предлагачи овдје консеквентни у једном екстремизму, консеквентни у негирању могућности живота, развоја и стваралаштва Срба у СР Хрватској, консеквентни и досљедни у негирању интереса, добре воље, одговорности и дужности СР Хрватске и њених институција да учине све како би Срби остварили своју пуну афирмацију – мислим српски народ као цјелина – у СР Хрватској и како би српски народ у СР Хрватској добио оно мјесто за које се у својој историји, а посебно у народнослободилачкој борби изборио и оно мјесто, које желимо сада у овој расправи о уставним амандманима дефинирати.

Управо због тога, дакле не зато што је то битно питање, него што је то дио једног концепта, који је данас политички и идејно неприхватљив, који је сепаратистички и антисоцијалистички, ја то не могу прихватити. Дакле, ради тога што је он такав у контексту читавог приједлога. Кад би само то било, кажем, ја бих то прихватио, јер тиме се ништа не би мијењало. Јер очигледно, ако смо на једном идејном и политичком концепту, а то је да је Хрватска наша домовина, да су ове установе наше установе и да ми тражимо прије свега од тих усана да воде рачуна о нама као грађанима ове земље, ако ништа друго оно из фискалних разлога ако не никако другчије, онда је нормално да се под научно-истраживачким установама подразумевају прије свега научне установе Хрватске.

Али, у контексту амандмана који су овдје дати, ја инсистирам да остане “Социјалистичке Републике Хрватске”, јер је то одраз једног политичког концепта на којем ова “Просвјета” дјелује, а ако не, онда бих ја предложио да дискутирамо о нашој идејно-политичкој основи и о позицијама са којих полазимо.

Тачка 4, мислим да је прихватљиво да “Главни одбор СКД “Просвјете” изражава посебни интерес за дјеловање и развитак научних и културних институција СР Хрватске!”, односно ово је једна непрецизност у тексту па

прихваћам ову измјену да гласи “да изражава посебни интерес за дјеловање и развитак научних и културних институција, које се баве изучавањем српске историје, српске културе и т.д...” Дакле, да мало сажмемо почетак и крај овога пасуса и да прихватимо амандман који је овдје дат.

У тачци 5. која гласи “Главни одбор закључује да је нужно успостављање свестране сарадње СКД “Просвјете” са Југославенском академијом знаности и умјетности, Свеучилиштем у Загребу, “Школском књигом”, НИП “Вјесник”, Радио-телевизијом и другим научним и културним институцијама и средствима за јавно комуницирање.” Предлаже се да Главни одбор закључује да је нужно успоставити свестрану сарадњу са свим научним и културним институцијама и средствима јавног комуницирања, а нарочито у СР Хрватској.

Ово је наоко наиван амандман, који можда не би мијењао суштину цијелог става, ако га гледамо у контексту. Зашто су они рекли Југославенска академија знаности и умјетности? Из истих разлога из којих и ми предлажемо потребу да останемо при инсистирању да научно-истраживачке установе СР Хрватске посвете пажњу српској компоненти и проблемима српског народа у Хрватској, или морамо тражити од Југославенске академије, јер је то највиша научна институција ове републике, а ми смо грађани ове републике, ми смо држављани ове републике, ово је наша домовина, ми морамо тражити од тих институција да обављају свој посао са пуном одговорношћу и према српском народу који је конститутивни, саставни дио ове републике, ове државе.

Исто се односи на Свеучилиште, као највишу наставну установу, исто се односи на “Школску књигу”, која је додуше подузеће у монополном положају и моментално под утјецајем – слободно то могу рећи – неких неприхватљивих струја, које су једно вријеме доминирале у нашој јавности, да је то подузеће учинило неколико корака са којима се не можемо сагласити, али остаје чињеница да је то подузеће највећи издавач школске литературе и сада ми са правом инсистирамо управо због тога положаја које му је друштво дало *via facti*. Ми тражимо сарадњу с њиме да бисмо могли утјецати да се у политици издавања уџбеника води рачуна о српској компоненти. Стога ја овај амандман одбацујем.

У тачци 8. ја не бих ништа мијењао – из истих разлога. Сматрам да је ово, што овдје стоји, довољно: “Констатујући изразите тенденције код једног дијела хрватских културних радника да се створи што већа разлика између хрватског и српског језика, Главни одбор СКД “Просвјета” сматра да је неопходно да Срби у Хрватској добију сигурне гаранције за слободну и равноправну употребу свога језика и писма и његово очување како би могли његовати и развијати своју националну културу.”

Дакле, овдје би можда у свијетлу најновије језичне ситуације и развоја ову тачку могли мијењати, али у том смислу да истакнемо чињеницу да се ради о једном језику, а да уколико се иде на раздвајање – а ми то раздвајање не желимо и не сматрамо да је добро ни за хрватски, ни за српски народ, и не сматрамо да користи ни хрватској култури, ни развоју хрватског језика ни хрватске књижевности, онда је ово крајња консеквенца и некакав логички излаз којег ми не желимо, али га овдје само износимо као једну од опасности. Према томе ако се ради о промјени текста, онда бих га у том смислу мијењао.

У погледу наставних планова отприлике се каже “да се спријечи свака даљња кроатизација, да се доносе наставни планови и програми уз сугласност СКД “Просвјета”, да се иде на посебне школе и т.д.” Дакле, низ нетачности, непрецизности и неприхватљивих ставова. Прије свега “свака даљња кроатизација” је за мене јако непрецизан термин. Наиме, у расправама које су се водиле још раније постављен је задатак да се изврши ревизија наставних планова и програма и то прије свега са становишта њихове функционалности и адекватности у педагошком и наставном смислу. Иза тога је требало извршити одговарајуће измјене у садржајима, којима би се прије свега дао већи значај вриједностима које су настале на овом тлу гдје овај народ живи и да би се дао већи значај националним вриједностима хрватскога народа.

Ми овом захтјеву додали смо само тај, да се залажемо да дјеца српске народности – а ја бих то проширио и на дјецу хрватске народности – да упознају историју свога народа, дакле да Срби упознају историју свога народа, да упознају српско-хрватски књижевни језик, да упознају српску књижевност и осталу своју културну баштину. Мислим да томе не би требало ништа додавати и мијењати, посебно што ћемо у трећој тачци дневног реда о томе расправљати.

Захтјев за организирањем посебних школа, захтјев дакле за једним мањинским третманом Срба у Хрватској морам рећи да је дубоко антисрпски, антикомунистички и ја га не бих могао прихватити ни као функционер, ни као Србин, ни као човјек. Ми смо о овим питањима расправљајући спомињали који пута и могућност обезбјеђивања посебних школа односно посебних образовних институција односно посебних разреда за српску дјецу.

У једној расправи, која је била пред неколико сати у овој истој дворани, један од присутних је рекао да се ради прије свега о питању језика, а питања језика – као што знамо – код нас никада нису била лингвистичка питања, него политичка питања и уколико се осигура јединство језичкога израза, језичкога стандарда и за Србе и за Хрвате, уколико се осигура

језичка толеранција и један хуманистички, људски приступ са становишта споразумијевања, са становишта заједничког живљења и унапређивања заједничких интереса у заједничкој домовини, мислим да ово долази као крајња трагична консеквенца, коју овом приликом не бисмо требали спомињати.

Онда се поставља питање: што иза тога даље слиједи, а сви захтјеви који су ишли за искључивошћу, сви захтјеви који су тражили управо ово што се овдје тражи, издвајање, завршавали су или у хисторијској ропотарници неостварених идеја, окренути су прошлости, али један је – као што знамо – завршио са геноцидом.

У погледу програма морам констатирати да програм није усвојен. Ми морамо протестирати против наметања, против метода које је примијенила једна радна организација, а то је радна организација Завод за унапређивање школства – а такву радну организацију може основати група грађана у нашој земљи. Исто то би се десило са правописом да је једна радна организација или једна приватна иницијатива или једна група истомишљеника написала и покушала га путем “Школске књиге” – дакле преко монополне организације, којој смо ми дали такав положај – наметнути као школски уџбеник, као норму за понашање, као језичку норму у школама.

Иста се ствар десила и са наставним плановима и програмима. Наставни планови и програми – мислим да би то морао знати друг који нам је овдје доста слабо читао оне закључке, вјеројатно јер су писани ћирилицом – одобрава педагошки савјет. Ми можемо протестирати против приватне илегалне иницијативе у том погледу. Ту се лијепо каже “да ће Извршни одбор и комисија активно учествовати у расправама”. Ја бих рекао не само у расправама, него и у изradi наставних планова и програма. То морамо учинити да обезбједимо своје присуство у процесу формирања политике, а не да као бабе нарикаче, ронимо сузе онда кад је већ зло учињено. Зато, ако се ради о неком нашем политичком ставу сада и за овај тренутак, онда је то прије свега једно негодовање против метода које су примијењене у ревизији наставних планова и програма и одмах израз једне добре воље и спремности да се активно укључимо. Опростите, ја мислим да је вријеме, ја сам двије године предсједник но ми ни једну озбиљнију културну акцију нисмо извршили. Ми нисмо сами томе криви, јер је била доста флуидна политичка ситуација, јер нас се запљускивало са разних страна, наметале су нам се теме о којима не желимо расправљати, које нису наше теме – ово што нам се овдје нуди то нису наше теме, ја о томе не желим расправљати ја желим од њих да се оградим и да их осудим овом приликом.

Мислим да нам предстоји један практичан, конкретан и доста муко-трпан и тежак рад, који ће бити много тежи и много одговорнији, него вика-ти вруће паролe.

У погледу тачке л0. предлаже се овдје да се води рачуна о материјал-ним могућностима за културне акције, а говори се о изградњи објеката у Книну. Ја лично немам ништа против тога, међутим, једна оваква одлука би морала прије свега да буде боље припремљена. Ја бих предложио да ре-зервирамо једну сједницу Главног одбора након што обавимо разговоре са политичким руководством, са скупштином опћине у Книну, да видимо у којој се мјери то уклапа у њихове програме, да им сугерирамо једну та-кву идеју и да након што провјеримо прије свега какве су њихове могућно-сти, њихову и добру вољу и расположење, онда да то ставимо у програм својих акција. Јер, ако то ми ставимо у програм акција, а они у Книну ка-жу да они нису зато, мислим да бисмо се довели у доста незгодну ситуаци-ју. Није ствар пропала, ништа се неће десити ако ми ово расправимо на наредној сједници Главног одбора, која ће бити ускоро сазвана с обзиром, на ванредну скупштину.

Овај додатак тачци л0. није ми сасвим јасан, нисам га добро записао, јер га нисам добро чуо.

Даље се предлаже да се СКД “Просвјета” једнако третира у читавој СР Хрватској. Међутим, то како ће се СКД “Просвјета” третирати у читавој републици и на који начин овиси у најмању руку од два фактора: о разво-ју социјалистичких односа, о стабилизацији и санирању политичких при-лика у појединим срединама, у појединим комунама и од нашег властитог понашања, а ја мислим да смо ми често пута фактор и стабилности и не-стабилности у појединим срединама. Да смо фактор нестабилности, гово-ри и овај текст којег смо данас овдје чули.

Слажем се да извршимо промјену Правила. У том смислу је формира-на и Комисија, која је добила задатак да изврши промјену правила и зато идемо на ванредну скупштину, да бисмо обезбједили више демократично-сти представљања пододбора у Главном одбору, да бисмо омогућили реги-онално повезивање пододбора или повезивање пододбора у акције које су од заједничког интереса. Мислим да је овај приједлог прихватљив.

У образложењу гдје се тражи сазивање Главног одбора Срба и Конгре-са Срба каже се да будући да се врше уставне промјене и враћамо се мо-делу организације републике какав је био у доба народноослободилачке борбе, а да је у то вријеме постојао Главни одбор Срба и одржан Конгрес Срба, то би сада аналогно томе то требало учинити.

Ја морам овдје рећи двије ствари: Прво, захтјев за сазивом Главног од-бора Срба у Хрватској дошао је – чуо се и у овој дворани – у једној сасвим

одређеној политичкој клими. Он је био плод, рекао бих, и реакција на на-сртаје на братство и јединство, на тековине народноослободилачке борбе, одраз једног осјећаја угрожености, несигурности. Јавио се у атмосфери националног пребројавања и једне појачане прије свега антикомунистичке, антисоцијалистичке, а у том контексту и антисрпске хистерије, која је на жалост добила веома широки публицитет у једном дијелу средстава јавних комуникација.

Мислим да се он јавио као једна готово очајничка обрамбена реакција и као свака очајничка реакција није био довољно рационалан, јер нема тога конгреса Срба, нема те српске институције која може осигурати права Србима, српском народу, која може бити већи гарант за слободан национални развој српског народа у СР Хрватској од самоуправно конституиране Социјалистичке Републике Хрватске, од демократски конституиране Социјалистичке Републике Хрватске са свим њеним компонентама, од Савеза комуниста до државних органа.

Ако се радило о томе да треба проблеме који су специфични за српску компоненту у Хрватској, за српски народ у Хрватској на један цјеловитији начин расправити, мислим да постоје и друге форме и други органи, и друге институције које су једнако српске, које једнако припадају и српском народу и чија је била дужност да о тим проблемима расправе.

Друго, у образложењу се полази од тога да се враћамо моделу из народноослободилачке борбе што звучи – како бих рекао – политички прихватљиво, лијепо, јер се враћамо изворима. Међутим, то није тачно, јер је успоредба сасвим механичка. Јер, у 25 година се доста тога измијенило. Ако ништа оно смо старији и богатији за 25 година са низом искустава. Уведено је и самоуправљање, да вам сад не држим предавање, али одбијам овај и приједлог и аргументацију.

Толико о овоме.

Ове неке приједлоге што сам одбио, одбио сам не зато што није добро написано или што није добро предложено, него зато што је политички неприхватљиво, што је идејно-политички, дакле суштински неприхватљиво.

Тко даље жели ријеч?

Ријеч има друг Војин Јелић.

ВОЈИН ЈЕЛИЋ:

Другарице и другови, ја сам овдје нешто написао и приложит ћу записнику ријечи мог видјења овог тренутка. Надам се да ћете га објавити, тако да је на увиду ради неких евентуалних одговора.

Зато молим уколико ову моју ријеч објавите да ми се не дира у текст без моје сагласности, јер ово што ћу казати говорим са пуном људском и ако смијем рећи – ако није нескромно – са пуном умјетничком одговорношћу:

“Ми и “Просвјета” у данашњем тренутку

“...ја сам, дакле, познавао и наличје оне дивне медаље, коју је слио чика Љуба Ненадовић, која је занијела Српство...” (“Биљешке једног писца” – стр. 84.)

С. Матавуљ

Записивање, објављивање, или само казивање исповијести, врло добро знам, никада није било захвално и уносно – поготову када се наметљиво, бучно, свезнадарскл, капларски дрско јављају и намећу којекакви људи, а који заслијепљени својим посебним мисијама, знањем, свједоџбама, родољубљем и нарцисоидношћу – сматрају својим правом да свакога прозивају, етикетају, разврставају, ниподаштавају – једном ријечју као да се мораш помирити и усвојити чињеницу да си пуки објект и да ти је судбина додијелила једину улогу, па се по вољи с тобом “сиграју” и манипулирају.

Када на својеврстан начин волимо – без обзира на функцију, наобразбу и – надасве, поштено и научно сагледавање и стварну критичност – да понављамо и опонашамо само “велике ријечи” и “велике пароле” – мучно је апелирати за смирене и аргументиране разговоре – поштовати човјека!

Ријеч је о култури и нама (нашем друштву “Просвјета”), и ту се мора хладнокрвно и једино људски честито и искрено понављати и наглашавати:

– данас је пријеко потребно и основно инзистирати да се разговарамо смирено и толерантно – да је тако једино могуће водити људске дијалогe – и једино на такав начин супротставити се одређеним првашима, а и цензорима. Та, човјеку је штит једино и искључиво његово властито стваралачко хтијење и дјело – иначе, како друкчије начимати говорења?! (без сензација, рекламерства, без патентираних и самозваних стручњака, помазаника, људи обољелих од сујете и којекаквих других искључивости). А то значи, осјећати и непрестано вагати (и због властита понашања) коме ли је (објективно!) све национално уствари тотално ирационално, лажно и фалш-шпилерско – само нека “брана” иза које тако јасно видимо или назиремо стаљинистичке ликове, амбиције, хтијења и понашања. Стога, иако је то мучно и готово донкихотски – ипак преостаје само једно: упорно се борити и за своју част и свако достојанство које те чини човјеком.

Ето због чега и данас није споредно припоменем ли да увијек имам на уму основну истину понашања: Ко ми то даје право да узмем право и говорим у име српског народа у СРХ – једнако тому: ко ми то смије наметнути (или сам да то прихватим) – право на шутњу?

Наше трајање и биљежење, на овим просторима, надасве када говоримо понајвише о историји, језику, писму и сл. – несумњиво носи и свједочи многе и многе и сасвим одређене специфичности. Међутим, опасно је уопћавати их, као што је штетно плошно цртати наш живот, невидјети и превидјети чињенице – свједочанства; мирити се и прихваћати, рецимо, православље као готово једини и сваки аршин за нашу такозвану само својност, народносну припадност и осјећаје.

Крвава су и набијена трагиком стољећа нашег живљења у овим крајевима. Исто тако –уз веома одређене критичке ограде – несумњиво је и то да су Срби у СРХ, од ослобођења на овамо, постигли вриједна достигнућа. У великом броју ми имамо сада – из пука изниклих – низ високошколаца, магистара, доктора наука, умјетника, итд., итд.

Међутим, истовремено као да се понављају неки покушаји, слични неким играма у прошлости, и неријетко нас којекакви самозванци желе бацкати, желе се лоптати са нама, неки нас чак желе ставити под туторство, а нашем је народу основно и најживотније питање, рекао бих једино питање и хтијење: људски и достојно придоносити цјелокупном животу СРХ – у свим такозваним структурама и живјети стварну равноправност у социјалистичком друштву.

У тренуцима када су оваква питања посебно актуелна, учини се, па хтјели или не хтјели присиљени смо ламентирати о прошлости, јер она је толико доминантна у низу говора и написа. Свједочимо тако написе и говоре по којима су Срби у СРХ “чудновати” неки свијет, па нас цртавају у срамотним бојама, јер смо по таквима: хегемони, централисти, итд, итд. – па смо такав свијет који ето неће да призна чак и такву “ноторну” чињеницу; да је уживао и живот власти и живот сласти, рецимо, у старој Југославији.

Као дио српског народа – гањани судбином која није ни друге миловала – биљежимо многе сеобе – биљежимо и Млечане и Турке и апостолску Аустрију и Крајину – биљежимо и толика зла грађанских и политичких странака и цркава – биљежимо такве искључивце по којима су Срби у Хрватској: “отели, узурпирали, опљачкали, итд. итд. најплодније и најљепше крајеве ове земље” – као да никад није било ни феудалаца, ни фанариота, инквизиција, унијаћења и других погрома.

Многи проблеми и многа питања сада су ту, ми се са њима срећемо и сукобљавамо – а јако добро знамо да нису настали преко ноћи, ма колико

се то може учинити у овим временима, због којекаквих и којечијих еуфорија, написа, реклама, сензација, лова на вјештице и др. Многа су питања и проблеми назочни одавно, слободно бисмо могли казати да их се је веома мало – или да их нико није темељитије и систематски анализирао и тражио узроке и рјешења. Зато и није чудо што се јављају они који би, сада одједанпут жељели да све “у хипу” и темељито ријеше.

Говорити о паћеништву свога народа, како у прошлости тако у недавном ратном вихору, а не свједочити истовремено паћеништво и људску солидарност у заједничкој борби на овом простору, солидарност и заједничку борбу Хрвата и Срба – нечасно је и најопасније. Једнако је неопростиво оглушити се о све документе који свједоче, како рекох, ужасно трагичну и стољетну трпњу српског народа – а о чему, понављам, једино квалификовани историчари и други научни радници требају да кажу своје оцјене, ревидирајући, на основу докумената, све оно што треба да оцрта пуну истину (надасве пуну истину о улози појединаца, у хисторији сталежа и томе сл.). Рекох да још увијек многи и многи произвољни написи и говори о овој надасве осјетљивој и специфичној тематици уносе итеколико смутње и зле крви. Чини ми се, да у овом случају такозвана цензура не рјешава све (често рјешава врло мало или обрнуто) – да свему томе фале одговори, а због тога и настају одређене збуњености које рађају недоумицама, горчином, па и страхом.

Не желим глорифицирати народ којем припадам, поготову историју. Мени је људски најосновније саосјећати и борити се првенствено за такозвана класна и социјална питања. Исто тако мени је основно да презирем било чију паушалну оцјену и негирања било кад се ради о давној прошлости или тек минулим десетљећима. Јер, ако је ико тако многоструко, снажно и толико бројно уцементирао своју крв у ово наше заједништво – у заједнички живот Срба и Хрвата у СРХ – онда је то и српски народ урадио са дубоком вјером и јасним одређењем за најплеменитије људске идеале и братство у социјалистичкој заједници. Стога којечије јадиковке – или припуцавања – о томе да Срби малтене угрожавају све што је живот савремене СРХ, а првенствено модерну Хрватску државу у заједници СФРЈ, није ништа друго доли толико добро познати (и Србима и Хрватима) клерофашизам или франковлук.

Када је ријеч о повијести, тада у овом нашем времену и стварности, а за коју наглашавамо да се темељи на основама научног социјализма и хуманости, – ту ријеч рекох могу и требају да пишу и казују људи честити и стручни! Такви ће зајамчити да наша заједничка историја (са свим одређеним специфичностима) јесте наше заједничко живљење, сви наши јади, порази, издаје, побједе, хтијења и продор у ново.

Али, што видимо, покушамо ли регистровати ко ли се све јавио, јавља, дигао и диже, и говори и штампа своје неке оцјене и мјерила данас?! А сваки такав наступа “у име народа”, сваки такав говори о “несебичној” љубави за народ, итд. и томе сл. понављам, све се то објављује, а љевица ни мукајета!

Ми са пуном одговорношћу и поносом говорили смо и говоримо да су Срби у СРХ, у најсудбоноснијим временима савремене историје, повјерили своју судбину КПЈ и КПХ. Зато је комунистичка организација дужна и једина позвана да, и у овом случају, организира и зајамчи – и Србима и Хрватима – да је изнашла најбоље људе који ће радити на наставним програмима, писати уџбенике и расправе – комунистичка организација је дужна да будно мотри што се и како пише о заједничком животу наших народа – она мора зајамчити поштивање науке и научних оцјена, политички јасно и одговорно оцијенити све импликације било чијег субјективизма.

Што се тиче језика, мени је то одувијек један и заједнички језик – српски или хрватски – и друкчије не умијем и не могу размишљати исто тако мени су оба писма – ћирилица и латиница – равноправна писма.

Данас пак, учини ми се неријетко, да је у овој нашој земљи, такозвана домена лингвистике доказала и доказује да је наука најманипулативнија политичка материја, најманипулативнији политички феномен – да је интолерантна. А толеранција није само политичка категорија, него је и језична категорија, језична материја и најосновнија културна премиса. По некима требало би језик тако дијелити па из њега избацити све србизме – или пак кроатизме – не мислећи о томе да се таквим начином шкопи не само књижевни језик, него и говорни језик, политички језик, административни језик, привредни језик, итд. итд. Да ли се уопће може замислити један језик без синонима?! Раздвајати језик, а тиме упоредо раздвајати и нашу дјецу по школама – најосјетљивије је питање за читаву нашу културу и друштво. Нисмо ли у том случају тотално деградирали хуманизам – борбу за човјека, савремено друштво, братство и солидарност? Да ли смо заиста у таквим приликама, па се, ето, с једном заиста људски и политички хуманом толеранцијом – која не дира у све оно за што је наука позвана – ништа не може урадити да се договоримо о много чему?

Међутим, у ова толико осјетљива питања, веома бучно, уплићу се које-какви искључивци, мрчкарте, шовени и сл. – такви који манипулирају и језиком и политиком, е да би извршили своја насиља.

Ми живимо заједно, ми не можемо одвајати наше судбине – ми поштујемо науку, али без толеранције нема говора о науци и разумијевању. Ми знамо да је питање језика прворазредно политичко питање; и увијек смо

наглашавали да се то не може свести и сврстати у такозвана искључиво лингвистичка, искључиво културна питања. Ми не можемо разговарати са таквима који су с једне стране нетолерантни према србизмима или кроатизмима, а с друге толерантни према ријечима других народа (па чак и других континената). Отуда ја зазирем пред изјавама које су веома опасне, а у којима се говори: “Нека Срби у СРХ одлуче”. Јер, ту је привид да је то у принципу јако прихватљиво, али када се то оголи?... Исто је тако са којекаквим галамама о обогаћивању језика – знамо да сваки писмен човек обогаћивање, више-мање прима као обогаћивање властитог израза – али, можемо ли то иновирање прихватити када се ради о којекаквим зафосиљеним архаизмима или када свједочимо силовање фразе у средствима јавних информација, којечије цензуре, штројење језика или умјетно спречавање дублета?

Критички гледано, учини се да смо насјели вјештачкој атмосфери, па испада да смо “мање блиски но што смо то били у далеко тежим приликама” (заборавили смо многе такозване мале ствари – рангирајући преча посла и теме – па је ту којекаквих појава – а, горчине, узнемирења и компарације – нису својствене само честитима и само упућенима). Учини се па је битно разликовати се.

Не бих желио вјеровати, али у оваквој ситуацији када је смирена и научна ријеч најосновнија – да се у раду нашега друштва “Просвјета” осјећа својеврсно затварање – иако смо иначе нејаки, посебно у издавачкој дјелатности. Исто тако неријетко се учини да неки људи (било понесени емоцијама, еуфоријом и сл.) у свему око нас виде снажну и једино франковачку оријентацију, као да уопће не постоји саборац, савезник – а камоли заједничко социјалистичко стремљење. У таквим случајевима догађа се па се не поштивају научни приступи, наука и честити стручњаци. Оно, томе погодује вријеме у којем је лако (преко ноћи) постати звијезда, стâр и лидер. Отуда се превиди ко и коме послужи у којекаквим играма (било нехотећи, случајно или намјерно). Као да заборављамо да је ово доба које свједочимо, доба великих свјетских криза, доба дубоких криза и људске свијести и људске савјести – таквих криза пред којима није имуно ни наше друштво па ни комунистичка организација. Чак се учини да некако заповстављамо и готово да и не говоримо о низу и низу социјалних и других кључних класних питања. Знамо да се јављају изазови, да на неке изазове треба и одговорити, али људски ми је далеко важније систематско проучавање изазова, те студијски одговори на изазове (а не само оно: труц на труц!) Не може се лицитирати са родољубљем, а нити галамити да смо ми сви исто – да смо ми сви Срби, одједанпут и преко ноћи сасвим и сасвим истоветни – када знамо да смо разнолики и да је то једини реалитет – па

стога морамо знати што значи етикетирање, а што је то са најљудским поштовањем саслушати саговорника, надасве таквог саговорника који без обзира на своју националну припадност својим дјелом јамчи и пуну стручност и стварну социјалистичку људску ангажираност.

Желио бих овом приликом казати још неколико примједба о раду друштва (без обзира да ли ће моје опаске додирнути рад Извршног тијела, Главног одбора – појединаца – а, донекле, и све нас), а већ сам казао да међу прве убрајам својеврсно затварање (боље речено: недовољну отвореност, недовољну толерантност и сарадњу) иако смо, иначе, нејаки и кадровски и материјално, надасве у издавачкој дјелатности. Не хотећи, због овога, можемо, рекох, ту и тамо осјетити нечије виђење свега – у политици и култури – у такозваној франковачкој оријентацији, готово заборављање и ниподаштавање социјалистичке усмјерености и задаћа. Поштивајући науку и стручњаке, наше друштво мора далеко снажније и далеко отвореније омогућити бројним јавним, друштвеним и културним радницима да, ако ништа друго, барем искажу своје опаске, своје критике и своје сугестије.

Чак се догађа и то да, Друштво програмира – а и проводи у живот – одређене новости, одређене иновације (у мјесечнику и др.) а не консултује чак ни чланове Савјета – те према томе, ово тзв. организационо питање (а примједбе упућујем посебно и предсједнику и секретару) није безначајно.

Да бих поткријепио ову моју тврдњу ја ћу *ad hoc* набројити низ и низ имена уважених другова, који су из разних крајева наше Републике дошли, а живе и раде овдје, а које бисмо, чини ми се, ипак барем повремено могли саслушати и покушати ангажирати. Цитирам насумце: др проф. А. Шкорих, проф. Ј. Прибичевић, др Ј. Рашковић, проф. В. Рашковић-Зеца, др Монти, З. Грозданић, Ф. Моачанин, Р. Мурић, В. Дабић, Н. Јакшић, В. Кнежевић, Ј. Угричић, Т. Ђурувија, др Т. Ђурувија, Т. Ђујић-Баритон, С. Пекеч, И. Бијелић-Синобад, Ј. Бијелић, Р. Јелић, др М. Поткоњак-Сексо, Н. Шушњар, З. Ђирић, И. Марчетић, др Гајо Пелеш, др Б. Поповић, М. Поповић, З. Прица, М. Мирић, П. Квргић, М. Грозданић, Б. Берић, Б. Радић, Н. Дмитровић, А. Опачић, Б. Жутић, Ј. Бујинац, В. Голубовић, П. Маравић, М. Мајсторовић, М. Беслаћ, др проф. Ч. Рајачић, др Б. Стојисављевић, Ч. Грабић, Р. Ковачевић, Ј. Бодрожич, Н. Бркић, др проф. Д. Чалић, проф. М. Јока, Н. Јока, С. Десница, З. Десница, Ј. Мирић, др проф. Љ. Божовић, др проф. М. Божовић, В. Бакић, Д. Цамоња, др С. Кнежевић, др проф. С. Трива, проф. М. Жежел, проф. М. Раусављевић, др Р. Радакович, М. Павичић, В. Поповић, Б. Роксандић, проф. М. Радека, др проф. Г. Петровић, др проф. Варићак, др Вукадиновић, др Р. Иванчевић, Г. Јеринић, Н. Јеринић,

мгр. Ј. Обрадовић, С. Поткоњак, С. Цвијановић, М. Цебро, проф. С. Радаковић, Д. Војводић, Д. Војводић (да и не говоримо о низу и низу првоборца, високошколаца, чланова истакнутих фамилија, другова који живе дилем Републике, другова који привремено раде у другим крајевима Југославије).

Поштивајући тако разнородне сугестије и искуства многих људи, а надасве поштивајући науку и ангажирајући стручњаке – моћи ћемо заиста сувремено учавати и покушавати изналазити рјешења за многа питања (онда нећемо само ламентирати о прошлости).

Иако сам доста исцрпно говорио о језику, дозволите још неколико напомена (можда ћемо и у томе барем покушати да сагледамо нека упозорења). Листајући неколико књига, одлучио сам зауставити се на четирима, те казати само неколико натукница, као на примјер:

Код уваженог пјесника и савременика, код дугогодишњег уредника “Просвјете” – првоборца и пионира издавачке дјелатности “Просвјете” – друга Владе Поповића, у његовој поеми “Очи”, а у уводном пјевању “Визија” (издање “Просвета” Београд 1964.) видимо примјерице: травањ – “...и травањ свуда изводи на пашу (јагњад и звијезде). Сусрећемо ријеч криж – “... А када мука, од које се пада (као под крижем, нову муку роди). Надаље сусрећемо ријеч тржница – “... ја лавез чујем, сва тржница врије: (то моју земљу на продају воде).

Код Владана Деснице, најистакнутијег књижевника у савременој књижевности – тог надасве образованог и суптилног умјетника, налазимо у књизи “Прољеће у Бадровцу”, у новели “Од јутра до мрака” слједеће ријечи и изразе: крижати крух; истодобно, брећ термин, зрак, опће, опћина, подузеће, дојам, итд. итд.

Легендарни и надасве симпатични архимандрит (и непризнати епископ) Герасим Зелић у својим “Житијама” – иако говори о славено-србском племену (разумљиво је да је његова лексика одраз тадашњег времена, тадашње писмености и сл.) употребљава међу осталим слједеће ријечи: тко, гнојишта, пастир, нитко, објед, итд. итд.

Писац на којег смо најпоноснији, бесмртни наш Симо Матавуљ, у својим “Биљешкама” међу осталим употребљава слједеће ријечи, опћина, ухо, несклад, суремено, домовина, обљетница (“...При крају октобра прославише кнез и књегиња двадесет и пету обљетницу брачног живота – цитирана књига страна 263).

Не желим да генерализирам, али ово неколико примјера (као што бисмо могли наћи ваздан примјера код писача хрватске националности) потврђује ону вјечну истину да: “писци не зарезују лингвисте, а поготову којекакве самозване правописне скретничаре, цензоре и њима сличне”.

Запостављајући тзв. социјалне проблеме и друга за наш свијет кључна и најживотнија класна питања, ми бисмо морали далеко смијеније проучавати (па онда говорити закључке) све оно што можемо свести под појам миграције.

Миграције нашега свијета најпосебније су значајне – говоре о нама, наглашавају и потврђују сва она питања, која, углавном, можемо да назовемо “социјалним и темељним”. Ми смо, вјерујем, од оних давних времена досеоба, у ових последњих тридесетак година доживјети и проживљујемо највеће и најразноликије измјене и кретања. Споменимо: емиграције 1941. године, учешће у НОБ-у, женидбе и удаје, колонизација, учешће на радним акцијама, учешће у миграцијама и иностранство – те, надасве, бијег из села (а знамо добро каква су наша села и могућности живота на селу).

Стога бисмо ми морали – а и позвани смо – да идејно и идеолошки заиста студијски приступимо анализирању наше савремености – не стога да бисмо, због ових или оних разлога тепали режиму, већ да потврдимо: Да је нама, Србима у Хрватској, у најогромнијој већини, основ живота и укорак у модерни живот социјалистичка оријентација нашега друштва у СРХ и СФРЈ. Ми бисмо морали проучавати и објављивати – у стручној информацији, у статистичким компарацијама, те у најобјективнијој хуманој датости – све оно што говори, рецимо: о становању, одјећи, јелу, привреди, школи, миграцијама, умјетности, итд. итд. нашега народа.

Чини ми се да у овом времену – када одговорност пред народом има далекосежне посљедице – ми морамо, у нашим едицијама, са разних аспеката освјетљавати стварност живота наших људи и наших крајева. У таквом освјетљавању ми не смијемо запоставити ни оно што је било реакционарно и конзервативно (иако се то готово увијек односи на појединце, неке сталеже и сл).

Поштивајући вјерске слободе и осјећаје, ми не можемо, одједампут (због неких тзв. виших полемичких разлога и одговора) идеализирати српску православну цркву и њезину историју. Поштивајући све оно, а што смо забаштинили и на чему смо захвални одређеним црквеним достојанственицима, ствараоцима и приложницима, ми не можемо и не смијемо заборавити и другу страну медаље. Уосталом ево што каже у својим “Житијама” уважени Герасим Зелић:

“Хаљина сама не чини монаха, него вјера и добра дјела”. Било је к тому и таквије окајаније невјежа, који су, не смишљајући што је и што изискује чин монашески од човека, сматрали манастире као прибјежиште бесхљебније пропалица и љениваца и ишли у калуђере, истом да се туне рање, да дангубе и да лицемјере; а ови ни небу ни земљи корисни, како су

сами били худи, тако су највећма пред свијетом похудили и омразили монашеско анђелско житије...” (страна 30 цитираног дјела).

Герасим је учио писмо код бабе Штуле, на липовој дашчици. А кад говори о животу и приликама, – посебно у својем Жегару и Буковици – он гладовање народа назива: “непрестани Велики Петак”.

У својим “Биљешкама” упозорава нас Матавуљ на неколико мјеста када каже: “Био сам сит и патриотског декламовања и узалуднијех задјевица...” – а кад описује земљаке-сународњаке, међу осталим говори и ове тешке оцјене: “...злопамтило је и бездушан, освети не бира средства и не зна шта је доста...” “Отуда њеке не само смјешне, него и штетљиве предрасуде, наивно схватање свијета, увјерење да се лукавством све може постићи, одвратно ачење и прецењивање сама себе пред слабијима, а ропско пужење пред јачима; отуда компромиси са савјешћу и са моралнијем чувством; отуда прикривена мрзост на све што носи и најмањи траг културе...”

Поштивајући нашу прошлост и борећи се за све оно чиме смо обогатили живот, како Хрватске тако и Југославије, вјерујем да у прошлости морамо првенствено тражити такве поуке које нам, по не знам који пут, указују на основну истину људског понашања:

Служити и одговарати народу може се и мора једино дјелом, реалним сагледавањем животних проблема, те упорним и мукотрпним унапређивањем савремености. Једном рјечју, то значи служити честито и не осврћати се било на аплауз или пак нечија гунђања, подметаљке, неразумијевања или злонамјерност. (Пљесак.)

ПРЕДСЈЕДНИК:

Тко жели ријеч?

БОЖО МРКОБРАД:

Другови и другарице, ово наше друштво “Просвјета”, као културно-просвјетна организација Срба, нема никаквих својих других ни посебних циљева, осим да чува и развија културне и друге интересе српског народа у Хрватској. А проблеми Срба у Хрватској данас нису мали, и пред нама тј. пред овом нашом организацијом стоји историјска одговорност и наш народ од нас очекује да ми са нашим радом и организацијом оправдамо то што народ од нас очекује, и ми морамо досљедно и упорно да чувамо, заступамо и бранимо интересе свог народа иако нам неки то оспоравају. Али, чини ми се да неким појединцима, који желе да узму монопол над српским интересима, страховито смета “Просвјета” и омета им њихове

планове, да на рачун Срба и српских интереса обезбјеђују своје интересе и положаје.

Нама је јако жао што је то тако, и што се интереси појединаца разилазе са интересима српског народа. Правилно би било, да појединци своје интересе подчињавају интересима народу, а не обратно. Али, кад је то тако, ми ту не можемо ништа. Ми морамо интересе народа ставити испред интереса појединаца. Па ако у томе, некоме мора бити криво, онда нека то буде појединцима, а не народу. Додуше, ја знам да је то болно, кад си нетко планира да на рачун народних интереса обезбјеђује себи положај, па му нетко то омета, па то била и “Просвјета”. Онда се они деру и на српски народ оптужујући га за шовинизам и на “Просвјету”, као мачак на птицу која му је побјегла.

Ја сам гледао мачка, како се на дрвету привлачи к птици, и већ мисли да је има, још само мало да се привуче па да је поклопи шапом. А птица у том часу одлети на друго стабло, а мачак се онда од муке и жалости дере и мјауче, као да му је птица направила не знам какво зло, а она се само, да спаси свој живот, склонила испред његових шапа.

Другови, ми морамо да сагледамо који су то основни народни интереси. И данас, кад се сјећам наше Скупштине која је одржана 12. јуна 1970. године, видим како је она, да тако кажем била, у сагледавању своје улоге, неразвијена. Кад се на тој скупштини требало бирати у Извршни одбор, поставило се, да се бирају неки другови који су у Извршном вијећу, Сабору и ОК-у, ради тога да буду заговарачи “Просвјете” у тим руководствомима, како бисмо лакше добили помоћ тј. финансијска средства за наш културно-просвјетни рад. Одмах да истакнем да против тих другова, који раде у поменутих установама, ни против њиховог рада у “Просвјети” немам ништа лоше да изнесем, него имам да кажем, против нашег несагледавања своје улоге и свога задатка, у заступању права и равноправности српског народа у овој нашој земљи и држави. Ми смо се били тако поставили као да ми тражимо и просимо милостињу од Сабора и Извршног вијећа, па су нам за то потребни заговарачи, а такав наш однос кога смо сами поставили, био је неправилан. Ми се морамо поставити тако да тражимо наша права тј. права Срба у Хрватској, а у та права и равноправност спадају и материјална средства која нам је Сабор и Извршно вијеће дужно обезбиједити, за омогућавање рада “Просвјете”. Дакле, између тражења права и молења милостиње је управо дијаметрално супротна разлика. Да поновим, ми тражимо права која припадају Србима у Хрватској у која спадају и материјална средства, за рад овог друштва, која нам Република Хрватска мора обезбиједити. А ако будемо морали тражити помоћ у виду милостиње, онда ћемо је просити на другој страни.

Другови, данас се виче и диже галама против српског шовинизма, по оној народној “Држете лопова”. Па и ми сами не размишљајући о значењу те хајке, како смо научили још у рату и последије наставили исто, вичемо против српског шовинизма и српских шовиниста, као да је српски шовинизам узео страховите размјере. А ја морам рећи, да га ја не видим ни шовинизма ни шовиниста, и ако и сам вичем против српског шовинизма и заједно са другима оптужујем Србе за шовинизам, са чиме их вријеђамо до бола. Нас би од тога требало отријезнити као и Јову.

За вријеме Војне крајине неки Данило, није хтио ићи на кулук, па је од команде био осуђен на батине. Пред батинама он побјегне у хајдуке, али, он није имао никакве везе са правим хајдуцима, нити је ишао у разбојства, него се крио у шуми код стана и око куће. А био је богат, па подмити команду да му опросте и да се врати кући, па су му и опростили и он се је вратио. У истом селу био је неки Стевило Дивјак, лукав и препреден човјек, који је уживао у томе, ако неког “насади”. А комшија му је био Јово, добродушан и наиван као воле. А Стевило га зовну: “О Јово: есили ти ишао тужити Данила?” “Нијесам, одговори наивчина, а зашто ћу га ићи тужити кад ми ништа није крив?” “Па није ни мени, али кад га свак тужи, ајмо и ми!” “Па ајмо”, пристаде добричина.

“Ајде ти, полагамо надовеза Стевило смијуљећи се, ено је мени готова палента па идем ужинати, ја ћу тебе стићи, а ако те не стигнем ти ући сам па тужи, а ја ћу кад стигнем.” И они се растадоше. Стевило оде ужинати, а наивни Јово у команду да тужи Данила. Кад је ушао у команду запиташе га: “Што си ти дошао?”

“Дошао сам тужити Данила!” “А зашто! Што ти је направио?” “Па није ништа, ал' кад га свак тужи дошао сам и ја да га тужим.” “И није ти, баш ништа направио, а дошао си да га тужиш.” “Није вала баш ништа!” “А еси ли понио бревенеке?” Јер су батинали у бревенецима. Тад и Јови прорадише кликери и он видје своје добро јутро па завапи: “А нијесам господине, господини вам бог дао, а што ће ми бревенеци, па ја нијесам ништа крив!” “Мени не треба бог ништа да да, а теби ће сад дати твоју порцију, коју ћеш памтити док си жив, строго одбруси, укочени крајишки официр и додаде, па кад нијеси понио бревенеке добит ћеш их по гаћама. Па му одрапише 25 врућих и тешких по туру. Тако би и нама требало наслагати 25 врућих по задњици, па бисмо се и ми освијестили и престали да оптужујемо и вријеђамо Србе, па према томе и себе, од кога су Срби чисти. Ја дозвољавам да има и српских појединаца, који, изазвани хрватским шовинизмом, па направе шовинистичке испаде, али, ја понављам да су то само појединци и то против хрватских шовинистичких изазивача, а не против хрватског народа.

Другови, Срби у Хрватској се са шовинизмом никад нијесу ни заразили. Раније су у већини били окупљени у СДС, која није била шовинистичка, него је као буржоаско-грађанска странка била за братство и јединство и југославенство, и за такву буржоаску државу у којој би и Хрвати били слободни и равноправни, па је зато и са ХСС створила коалицију, ради тога се Светозар Прибићевић и разишао са Александром и емигрирао, па и умро у емиграцији. А за вријеме рата Срби су у својој већини били у партизанима, а четници су се могли организирати и одржати само уз окупаторске гарнизоне и под окупаторском заштитом, али без већег утјецаја на српске масе. За вријеме НОБ Срби су свјесно ишли у партизанае, да се боре за слободу и српску и хрватску. Они су се свјесно борили и стварали братство и јединство и огромне жртве дали за слободу и за братство. Они нијесу ни помишљали да би се поставило питање о њиховој тј. српској равноправности у Хрватској и Југославији. Срби су се борили за ову земљу и државу и њихове жеље и намјере биле су поштене и искрене. Они су сматрали да се боре за стварну и пуну слободу и равноправност и Срба и Хрвата, без икаквог политичког или економског тлачења и израбљивања, и сматрали су да је то у новој социјалистичкој Југославији и Хрватској и остварено, јер су они имали пуно и безрезервно повјерење у Партију и руководство, па зато нису ни постављали никакве своје услове ни захтјева да им се и са формалне стране осигурају и загарантују право на слободу и равноправност, јер су сматрали да су та формална права у слободној и равноправној социјалистичкој земљи непотребна. Међутим, уједанпут се диже граја о економском израбљивању Хрватске од стране Београда (а у Хрватској се под Београдом подразумијева Србија и Срби), о Хрватској неслободи и неравноправности у Југославији. А све оно што тангира Хрватску као цјелину, то тангира и Србе у Хрватској, јер су и они дио Хрватске, и Срби се никад не би сложили са неравноправности и пљачком Хрватске, у којој и сами живе. Они нису могли ни сањати да ће се сва та хајка свалити баш на њих, А насупрот томе подиже се хајка да је превише Срба у СУП-у и милицији и на другим положајима, па на темељу тога поче се са пребројавањем по установама и подузећима да се види колико има Срба, да их се отпушта и застраши, и настаде систематско отпуштање Срба са радних мјеста. А све понуде на било какво радно мјесто пошто се провјери које су поднијели Срби управо демонстративна се одбацују. Организира се пребројавање ђака у школама да би се српску дјецу уплашило, због оцјена и друго, па да се не изјашњавају као Срби него као Хрвати, рачунајући притом, да српска дјеца од рата или боље речено од устанка па до сада нису ни одгајана у српском националном духу, него у братском, југославенском и интернационалном. А паралелно са тим пове-

де се смишљена и систематска кампања против српског шовинизма, кога нема, са циљем да се сакрије властити шовинизам, и да се застраши Србе да не постављају питање српске слободе и стварне равноправности. А ако неко од Срба помене да би требало у Устав унијети нешто конкретније и одређеније о правима и равноправности Срба у Хрватској против тога се диже организирана хајка на свим нивоима и прилијепе му се све могуће етикете и шовинизма и унитаризма, и сепаратизма и неоимформбировштине и ранковштине, и поклицарства и што год се може измислити све им се прилепљује.

А исто тако немилосрдно се прогони и сваког Хрвата који се усуди да било што каже против таквог става и дјеловања и хрватског шовинизма. А на темељу свега тога распламса се хрватски шовинизам, кога друг Шибл назива хрватски романтизам. А то све има један смишљени циљ да се Србе заплаши, рачунајући да ће се један дио од страха за положајем и прогоном изјаснити као Хрвати, а један дио побјећи у Србију.

Међутим, тај великохрватски план слабо се остварује. Истина је да су се неки малодушни појединци Срби изјаснили као Хрвати и своју дјецу пишу као Хрвате, а неки да би показали своју лажну лојалност великохрватском курсу вичу на српски шовинизам, али им хрватски шовинисти не вјерују.

Другови, мислим да би и хрватски родољуби, а под хрватским родољубима сматрам оне који виде да хрватски шовинизам носи пропаст Хрватима као и Србима, а то се већ у историји и показало, требало да енергично устану и у хрватском народу раскринкавају шовинисте и објасне хрватском народу какво му зло и опасност спремају хрватски шовинисти.

Хрватски шовинизам и збивања која су се догодила у посљедњу годину двије дана, Србе у Хрватској је запрепастило и они су огорчени. Да се послије онакве искрене и племените борбе Срба у Хрватској и онаких њихових идеала све ово и овако догађа. И не треба се заносити са никаквим лажним обманам, Срби губе повјерење, а морају га, послије свега овога што се ради и догађа, пред њиховим очима и губити. И Србима треба, ако за то постоји жеља, а потреба постоји, повратити повјерење, а повјерење им се може повратити само са широкогрудним признавањем њихових стварних права и равноправности, а не на силу ускраћујући им њихова права. Јер, што Србима, послије ових оволиких шовинистичких испада код Хрвата, гарантује њихова стварна права и равноправност у Хрватској. Хрватске су све установе и институције, једном ријечју све је хрватско, а што имамо ми Срби, имамо ово друштво, кога се на све могуће начине онемогућује у раду. И овај лист “Просвјета” и још се имало толико дрскости да се и њега забрани. А не даду нам се чак ни наше зграде ни музеј.

Мислим да би се руководство Хрватске требало озбиљно позабавити са проблемом Срба у Хрватској а не ослањати се само на несигурне појединце, који уљепшавају стање и подносе нетачне извјештаје, јер Хрватска може бити чврста и снажна само онда ако су, и Срби, који у њој живе задовољни.

Сјећам се да је једном приликом о Истри и Ријеци говорио друг Харамиа, па је рекао; да је Истра и Ријека први пут у својој историји обједињена у своју домовину Хрватску заједно са панонском Хрватском, и да Хрватска више никад не смије дозволити њихово одвајање и отуђивање. Ја бих овдје још једном подвукао, да су Срби дали не мали дио за ослобођење тих крајева и њихово припојење Хрватској домовини и само братском слогом Срба и Хрвата, која треба да буде заснована на пуној равноправности, може се овјековјечити тај аманет друга Харамиа. Јер, народна пословица каже: “Тко не држи брата за брата, тај ће имати туђина за господара”. Мислим да се ова народна мудрост не би смјела заборавити, а нарочито не у Хрватској, јер несрећа је дугорепа, а несрећу најчешће људи сами навуку, о чему нас учи и историја, али хрватски шовинисти, заслијепљени шовинистичком мржњом на Србе то неће да схвате, и мјесто да се Срби задовоље и да им се даде права и равноправност која им припада, објећује их се са шовинизмом. А варају се сви они који мисле да ће са објећивањем Срба за шовинизам получить неки успјех за себе. Те су калкулације и форме стаклене и јако провидне. Али морам додати, ако се овако настави Србе ће се натјерати у шовинизам. А управо хрватски шовинисти настоје да Србима прилијепе етикету шовинизма.

Морам признати да смо и ми на то насједали, па смо и ми викали да има и српског шовинизма, као и хрватског, дакле, ми смо си дозволили, да насједнемо усташкој пропаганди и да нас носе усташке воде. А ево да зато наведем само један рељефан примјер, усташе су мјесецима преко својих организација, систематски вршили припреме по Далмацији за објећивање нас истакнутијих и најугледнијих Срба у Задру и осталим градовима и мјестима Далмације, ширећи међу хрватским народом вијест да постоје четничке организације и да се зна који су чланови тих организација. Да су те четничке организације врло активне и да пишу и растурају четничке летке. Па кад су сматрали да су терен добро припремили, онда су написали своје летке, инсинуирајући да су четнички, умножили их и растурили по градовима Далмације. А онда су пронијели вијест да су четници написали и побацали летке, и да су већ неки главни организатори и чланови тих четничких организација, који су писали и растурали те летке похапшени, па су одмах, да буде та њихова вијест вјеродостојнија и набројали поименично, који су ти похапшени организатори и чланови тих че-

тничких организација, и именовали најугледније Србе из Задра. Та усташка инсинуација је откривена и похапшени су они који су умножавали и растурали те усташке летке, а о томе је писала и наша штампа, али сам чуо да су ослобођени оптужбе, јер да су то радили из досаде, дакле, то су радили забаве ради. Па ваљда су тако из досаде и забаве ради и оно љетос организирали се и дошли у Карин да изазивају и провоцирају. А то није био први пут да су усташке организације писале и растурале, по хрватским селима и градовима своје летке, инсинуирајући да су четници, али се то заташкавало и преко тога се је прелазило ћутке, ваљда ради тога да се не би доказао пораст хрватског шовинизма и усташких организација. Овдје морам да констатујем и да су, рецимо, онда, на темељу тих усташких планова, ти другови Срби из Задра били похапшени, ми бисмо били слегли раменима и рекли па ваљда су и криви кад су похапшени. Али данас, послјије свега овога што се догађа, и што доживљавамо, не бисмо могли остати равнодушни према хапшењу, и морали бисмо се о томе замислити.

Другови, хрватски шовинизам бјесни и узима пријетеће размјере. Кад би то био, како га се настоји крстити само безазлени хрватски национални романтизам, онда то никог поштеног, ни Србина ни Хрвата не би сметало. Кад би се пјевале само безазлене хрватске буднице, рецимо пјесма о Гупцу, али морам констатовати да се та пјесма пјевала само за вријеме рата и послјије, до хрватског националног романтизма и еуфоричног весеља, како га назива друг Шибл. Али, у данашњем еуфоричном пјевању хрватских будница, та се пјесма не пјева, наиме, она се пјева али прерађена, па се пјева бану Јелачићу. Или “Лијепа наша”, мени лично је врло лијепа и морам признати да понекад кад сам сам, па ми је досадно и онако од досаде пјевушим, па пјевушим и те пјесме, или рецимо за вријеме рата Срби партизани испјевали су о Хрватима нпр. о Марку Орешковићу и другим хрватским јунацима у партизанима на хиљаде пјесама, које су стално и пјевали, а ником није ни на памет падало да би га то вријеђало, али се међу “безазленим” хрватским будницама пјевају и најмонструозније усташке пјесме, од којих се кожа јежи, као рецимо ова: “киша пада дође вода, Србе клати биће згода”, или “мој ножићу жутије корица ал си жељан српских цегерица” и сл.

Исто тако ни истицање хрватских инсигнија никог не би сметало. Морам рећи да је моје село Мекињар 1959. кад је ишло на прославу празника жетве на Удбину, и ако чисто српско село носило је поред српске и хрватску заставу, или почетком 1942. била је линија да сви партизани носе на капи испод звијезде српску и хрватску тробојницу иако су у то вријеме у партизанима били претежно Срби, а Хрвати само појединци, па нитко није ни помислио да би га сметало што носи на капи хрватску тробојницу.

Али се данас међу хрватским инсигнијама виде и усташки амблеми, који подсјећају на невину крв. А што је још горе, упорно се виче: Није, па није, није било усташких пјесама, није било усташких знакова, није било демонстративног наступања. А усташлук није никакав безазлени покрет, па око њега не треба подизати буру. А као круна свега, драстично се поступа прама онима који кажу да је било, те се проглашује унитаристима, а ријеч унитаризам је проглашена Дамокловим мачем, који виси хрватском народу над главом, а то је оно што Срби будно прате, и гледају, и слушају и расуђују.

Морам рећи да ја нијесам и нијесам никад био, ни за унитаризам, ни за неравноправност Хрвата, ни за било какво израбљивање, ни Хрвата, ни било ког народа у Југославији, јер се на неравноправности и израбљивању не може заснивати ни развијати заједнички живот, који је опет животно потребан сваком народу који живи у Југославији, али се са оним што се ријеша и договором може ријешити не треба претјеривати, па ни са југославенским унитаризмом, јер Југославија није унитаристичка, него федеративна држава. А хвала богу, у Југославији имамо доста представништава и представника, па су неријешена питања требали ријешити без велике буке и без распривања шовинизма око тога, јер их народ зато плаћа. И управо ја не могу схватити, да та наша толика представничка тијела и државна и партијска нису у стању да то ријеше, и да направе билансу федерације од ослобођења до данас и са њом да иступе пред народ, па да се јасно види и народу покаже, колико је тко дао у тај заједнички котао, а колико је тко извукао из тог котла, па да једанпут то престане бити платформа за ширење шовинизма, или, ако то нијесу у стању направити, нека колективно поднесу оставку, да дођу други мјесто њих који ће то бити у стању урадити.

Зато тражим, да се правремено ријеша стварно право и равноправност свих народа у Југославији, и сви неријешени проблеми и политички и материјални, па и пуно право и стварна равноправност Срба у Хрватској, да и око тога последице не буде велике буке.

Гледао сам преко телевизије, додуше не цијели програм, тј. не почетак него само један дио. То ваљда бијеше свечана академија у Хрватском народном казалишту поводом ослобођења Истре и осталих крајева Хрватске, кад референт који је читао реферат о ослобођењу Истре и Ријеке и њиховом припајању хрватској домовини, па на крају реферата, као његов епилог, додаде да су те крајеве последице И свјетског рата Срби продали Талијанима, а то је типична шовинистичка лаж. Ја немам намјеру да браним бившу владу, ондашње краљевине СХС, али тај примјер наводим зато што је то у свом реферату изнио референт на тој свечаној академији, гдје се је

требало бар споменути да су у НОБ и Срби дали не мали допринос, не мали број жртава за ослобођење тих хрватских крајева, а мјесто тога, он наводи такву шовинистичку лаж, која одговара само усташама, јер је она добро одмјерена и срачуната на то, да ради ослобођења тих хрватских крајева, код одушевљених Хрвата и оних који су били тамо присутни и оних који су тај програм пратили преко телевизије, изазове шовинистичку мржњу према Србима, јер су Срби били ти који су, према том реферату, трговали са хрватским покрајинама, острвима и градовима, А ту је било присутно доста и руководилаца и научних радника Хрватске, али ипак нитко није томе протусловио. За многе хрватске научне раднике, што нијесу иступили против такве шовинистичке лажи, ја имам пуно и оправдања и разумијевања, али ... па ни послије ни преко штампе, ни преко радија, ни преко телевизије, против оне изјаве није се чуо никакав глас, а ноторна је истина да Срби нијесу продали ни Истру, ни острва, ни Ријеку, ни Задар, него, управо, захваљујући томе што је преговарачима бивше краљевине СХС у Рапалу, постојала у залеђини бивша српска војска, која се са ондашњим савезницима у I свјетском рату херојски борила, Талијани нијесу добили све оно што им је било обећано Лондонским пактом 23. 4. 1915, године да ће добити, само да ступе у рат против централних сила, а којима су до тада и Талијани припадали. Дакле, ондашња краљевина СХС није могла добити оно што јој јачи нијесу дали, једино је могла ступити у рат па изгубити и оно што је имала.

Исто тако као што ни садашња Југославија, колико је мени познато није могла добити Трст, иако је око Трста за нас била далеко повољнија ситуација, јер је у овом рату Италија била у рату против савезника, све докле, док војнички није била сломљена и безусловно капитулирала. А њеном слому и капитулацији много су допринијели и наши партизани и управо побједом над фашистичком Италијом могли су се ослободити хрватски крајеви и градови и припојити хрватској домовини. Дакле, овакове шовинистичке изјаве, а којих има сваког дана, више не тангирају ни бивше чланове владе краљевине СХС. А исто тако директно, много не тангирају, рецимо, ни Србе у Шумадији, али нас Србе у Хрватској дирају итекако дирају, јер нама није свеједно како се развија хрватски шовинизам, јер је он уперен директно против нас, а и недавна историја нас учи да будемо према њему и те како осјетљиви, а исто тако и сваком паметном Хрвату који не мора бити посебно одушевљен за братство и јединство само нек није опијен са шовинизмом, али као човјек који зна здраво расуђивати и воли свој народ и своју домовину не може бити свеједно какви су односи Срба и Хрвата, и какав се антагонизам и шовинизам шири између та два братска народа, јер је шовинизам у прошлости нанио страховито велико

зло и једним и другим, а хисторијски догађаји су условили да ми овдје живимо заједно па нам је и свако зло и добро заједничко, без обзира како и одакле нам дошло, а шовинизам нам увијек доноси страшно зло.

Другови, ја се бојим и упозоравам одговорне другове руководиоце у Хрватској да ће хрватски шовинизам пријећи из еуфоричног стања и занешења са инсигнијама на физичке нападе на Србе, а ако дође до тога, то може коштати страховито много жртава и хрватског и српског народа, а гдје би онда томе био крај и какав би био, ја о томе не смијем ни помислити, Мислим да превелико занешење са еуфоричним расположењем и инсигнијама и неразјашњавањем хрватском народу колико му је зла нанео Павелић и његов усташки покрет, објективно служи усташама, а хрватском народу као и Србима може поновно нанијети страховито велико зло.

Другови, данас се подигла хајка против овог нашег друштва, да је шовинистичко. “Просвјету” се напада и упоређује са “Матицом хрватском” и то једни из једних рачуна и комбинација, а други из других. Ја морам рећи да се “Просвјету” не може упоређивати са никим, па ни са “Матицом хрватском”. Ми требамо имати добре односе и сарађивати са сваком друштвеном организацијом, ако се они развијају на равноправности и на братској сарадњи, али ми морамо категорично одбити од себе етикету шовинизма и упоређивања. Ово наше друштво није шовинистичко и енергично ће се супротстављати сваком шовинизму и покушају уношења шовинизма у њ, а ако нетко из мржње и према самом српском имену, а таквих данас није мали број, сматра да смо ми шовинистичка организација, већ самим тим што смо српска организација и што говоримо о српским правима и што заступамо и бранимо српска права и што указујемо на опасности хрватског шовинизма и шовинизма уопће, ми се ту онда не можемо помоћи, али ћемо на сваки напад морати дати одговор и отпор без обзира откуд долазио и какав му био циљ.

Другови, ми смо на посљедњој нашој сједници констатовали, да је било доље на терену, и партијских организација и организација социјалистичког савеза, које не само да нијесу помагале рад пододбора “Просвјете” него су га и ометале и ми смо на посљедњем састанку тражили и апеловали, да доље на терену партијски комитети и организације социјалистичког савеза помогну рад “Просвјете” али се показало, као рецимо у Задру, да партијски комитет, не само што није помагао рад другова који су се подузели да организирају пододбор “Просвјете”, него су их почели ометати и постављати им неразумљиве увјете, да они другови који су присуствовали посљедњој сједници нашег Главног одбора не могу ући у пододбор “Просвјете” у Задру. Такав њихов рад је из темеља погрешан, и ми мо-

рамо протестовати против таквог става организације СК и СС у Задру и гд-је год се такав однос прама организацијама “Просвјете” појави, па и послије опћински комитет СК и СС Задра ометали су рад пододбора “Просвјете” и условљавали им, кад су заказали књижевно вече у Задру да неки другови књижевници из Београда не могу доћи у Задар и нијесу им дали просторије у казалишту које су им већ били обећали. А слично је било и у Дрнишу. Зато тражим да Извршни одбор нашег одбора треба на такве поступке на терену скренути пажњу ЦК-а СК Хрватске и замолити их за интервенцију, да се такве ствари не догађају.

Другови и другарице, сматрам да би се Извршни одбор нашег одбора требао више активирати у помагању пододборима на терену и у оживљавању оних који само животаре и у формирању нових пододбора. Додао бих још и то, да се ова наша сједница требала одржати још првом половином маја о.г. али она је продужила ево пуних пет мјесеци и ако ми имамо масу проблема и врло важних питања за рјешавати, зато мислим да ми сада на овој сједници одредимо дан и сат кад да се одржи изванредна скупштина, данас је 17. 10. па мислим да је закажемо за 6. 11., то је субота у 9 сати, јер сматрам да се до тог дана могу извршити све припреме за исту, ако се са тим слажете. (Пљесак.)

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Захваљујем предговорницима на исцрпним излагањима, само бих предложио ако желите тако наставити да се онда договоримо да промијенимо дневни ред, јер у супротном данас нећемо бити готови.

Будући да сам ја до сада у излагањима био два пута апострофиран дужан сам да дам одговор. Као што знате ове оцјене о Србима руководиоцима и политичарима, оне су не само о Србима, него и о Хрватима као и ове дискриминације које су упућене на мене лично, упућиване су на мене и од стране хрватских екстремиста и хрватских политичара. Прочитајте текстове Веселице и Ђодана па ћете се увјерити у то, а то исто чуо сам данас и овдје како се упућује на моју адресу. Међутим, ја нисам ушао у Главни одбор зато да би добили више пара, него смо добили више пара на основу понуђеног програма, но будите увјерени да идуће године сигурно нећемо толико добити, јер нисмо реализирали програм. Док смо 1964. добили 13,400.000, ове године та свота је износила 53,000.000 што је за три пута више.

Желио бих да кажем и то да Главном одбору не могу бити основне теме оне које нам намећу националисти, шовинисти и други непријатељи овог народа и ове земље без обзира на њихову националну борбу и да ми

не можемо у “Просвјети” само и једино расправљати о ономе што нам намеђу франковци. Ја дијалог с њима не прихваћам, не прихваћам дискусије које се осврћу на то што је нетко негдје рекао на линији овог или оног национализма. Јер, те расправе између осталог одвлачит ће нас на споредни, на криви колосијек и никада се нећемо прихватити свог властитог посла.

Сад можемо даље, молио бих да се договоримо да ли желимо промијенити дневни ред?

ПРОФ. СТАНКО КОРАЋ:

Ја бих молио да се држимо дневног реда, јер ми се не можемо одрећи да данас не донесемо закључке које смо донијели прије шест мјесеци. Људи који ће говорити ван дневног реда треба одмах да се зауставе па да се касније јаве ако буде времена,

ПРЕДСЈЕДНИК:

У реду. За ријеч се јавио друг Душко Штрбац.

ДУШКО ШТРБАЦ:

Колико год другови прихваћам примједбу да се ограничимо на ову тачку дневног реда, ипак себи дозвољавам право да се оградим од дискусије друга Боже. Ја ју не могу прихватити. Дозволите да кажем двије-три ријечи.

Ја мислим другови да ми не можемо са шовинизмом борити се против нечијег шовинизма. Друго, шовинизам није састављен од бројки, него од идеологије, а ми кад шовинизам одбацујемо, онда га одбацујемо идеолошки као неприхватљив, а не ради тога да на једној страни имамо 50, а на другој 20, или на једној 500, а на другој страни 5 људи, него идеологију одбацујемо као неприхватљиву Савезу комуниста, као идеологију која је неприхватљива сваком прогресу.

Према томе ја се исто тако придружујем интервенцији друга председника и сматрам да ми не можемо на овакав начин разговарати у “Просвјети”, ни на овакав начин дискусију водити посебно на Главном одбору. Немогуће је рећи другови да међу Србима нема шовинизма, да нема српског шовинизма. (Примједбе: то није на дневном реду.)

Јесте, то је на дневном реду, јер кад говоримо о језику и сличним стварима, онда исто тако говоримо о шовинизму, јер понукали су нас шовини-

сти, шовинистичке идеје и њихови ставови да се оградимо од тога. Према томе кад говоримо о томе, онда је то у оквиру дневног реда. Ја исто тако другови сматрам да би морали кад размишљамо о проблемима, о проблемима које би требао рјешавати наш Главни одбор, водити рачуна о озбиљности коју морамо имати, јер смо форум који јавно дјелује и који треба да са пуном одговорношћу пред том јавности да излази. Зато ја не могу прихватити ставове ове које нам је друг Божо изнио, не могу прихватити никакву дискусију која ће нас водити на то да ми препричавамо што нам кажу било франковци, било што нам кажу српски шовинисти, јер немогуће је на шовинизму градити своју перспективу.

Према томе ми се морамо против шовинизма борити и српског и хрватског једнако и објективно и поштено се односити и према једном и према другом, не умањујући један, а увеличавајући други.

СЛОБОДАН ГРУБАЧ:

Ја сам у ствари хтио предложити са пар ријечи да друг предсједник у оваквим случајевима прекине дискусанте.

Ја сматрам да “Просвјета” не може дозволити овакав – опростите, не вријеђам друга – али по мом мишљењу петпарачки ниво, и не може дозволити за мој рачун ово рекла-казала, да нетко дође и да каже као да нема ни државе, ни СУП-а... Сматрам да оваква дискусија практички руши ауторитет “Просвјете” и њену до сада апсолутно племениту платформу.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

За ријеч се јавио друг Душко Драгосавац.

ДР ДУШКО ДРАГОСАВАЦ:

Другарице и другови, ја ћу такођер настојати да будем кратак.

Прво, ја подржавам у потпуности интервенцију друга Зјалића у вези приједлога који су другови дали о амандманима. Ја мислим да овај Главни одбор не може себи дозволити, а прије свега ни један комуниста, да му оно буде платформа, да усвоји оно. Јер, ја се слажем с њим – без обзира што има неких дијелова које би могао прихватити односно који, ако бих их извадио из контекста не би трпјели велику критику, међутим, кад погледамо цјелину, кад погледамо читав концепт, онда ја мислим да је то управо оно што нам нуди екстремна друга страна за Србе у Хрватској, у њиховом неком интересу против Хрватске, њиховом изузимању и да не набрајам све друго.

Због тога мислим да ми овакве тезе које би ишле на ту основу о изузимању, о аутомаштву, као и о сличним елементима, да не говорим о глупостима као што је питање о националном дохотку, јер знамо гдје Срби живе и какав је ниво тог дохотка, па према томе како би прошли – морали енергично и одлучно одбацити.

Друго, ја исто тако морам рећи да ме је јако изненадила дискусија друга Мркобраде. Ја лично бих препоручио Главном одбору да је одбаци и да јој се енергично супротстави, јер је она читава одраз једног неповјерења према читавом једном народу са којим ми заједнички живимо, дијелимо судбину и обратно, негирање као да нема никаквих проблема или као да је шовинизам својствен само једном народу, у овом случају хрватском.

Ја се сад не бих враћао на поједине напомене из те дискусије, а могао бих ићи од једне до друге, на примјер, кад истиче да су четници били тамо гдје су били њемачки гарнизони, ја морам казати да се показало оног момента кад смо дигли устанак као голоруки народ, да усташе нису могле нигдје опстати гдје нису били њемачки и талијански гарнизони, а оног момента кад је капитулирала Италија, нигдје нису могли у градовима успоставити власт. То исто вриједи и за одлазак Нијемаца.

Према томе мислим да су оне констатације исправне које говоре о томе да ни усташе, ни четници нису имали дубоког коријена ни у једном, ни у другом народу и да су се могли одржати само уз помоћ окупатора и да су вође тих покрета били слуге окупатора. Према томе могло би се говорити о томе што су продавали и тко је продавао, јер они нису имали шта продавати, јер су били само њихове слуге, но сад не бих враћао се на ту дискусију.

Битније је за нас да ми данас са пуно одговорности приђемо овим питањима која су на дневном реду, а не да се понашамо као да се ништа није догодило и као да нитко није реагирао. Друг Зјалић је објаснио да ово што се хтјело запоставити да није ушло у школе, да то није озваничено, да још траје око тога дискусија, да имамо према томе прилике да реагирамо, што не значи да у појединим срединама, у појединим школама не практикују, не уводе такве ствари и т.д., и да ће бити далеко паметније да дадемо конструктивне приједлоге, не само критику, мада ће бити добро дати и добру критику, али да дамо конструктивне приједлоге да се то поправи, измијени и да добијемо задовољавајуће школске програме и да нас то онда не вуче на одвајање односно на подјелу дјецe, него напротив, да учврстимо заједничке школе, заједничку потпуну равноправност, јер смо ми заинтересирани за питање равноправности и то у Социјалистичкој Републици Хрватској и то без икаквих аутономија, без икаквог федерализма (Пљесак.), јер федерализам имамо у оквиру Југославије и према томе све те институције су истовремено и наше.

Ја прихваћам друга кад каже стварно да и нису, јесу питање Срба уколико им нетко намеће асимилаторске тенденције, ако не поштива њихову културу да онда то одбију, а исто тако то су наше заједничке ствари, јер живимо у заједничкој држави Срба и Хрвата. Ја дубоко вјерујем у Хрвате, у хрватски народ, у комунисте прије свега и остале, јер није само у интересу Срба да буду равноправни у Хрватској, него је то истовремено у интересу Хрвата. Против ове бригае са разних страна – о чему је друг Божо говорио, од лингвиста па даље – за цјелину нације најбоље ће се борити Срби односно у Србији ако хоћете, за интересе нације као цјелине, ако код себе осигурају самоуправљање и равноправност свих људи и обратно овдје, ако Хрвати осигурају равноправност свих народа и народности, а не распаљивањем разних парола.

Да не дужим, ја сам узео ријеч да кажем ако би пошли овим путем, да би пошли кривим путем и онда би са правом на нас долазила критика. И обратно, ако овај Одбор се од тога ограда, ако не прихвати такву дискусију, онда је то ствар појединаца, а не Одбора “Просвјете”. /Пљесак./

ЧЕДО КНЕЖЕВИЋ:

Ја бих, рекао само пар ријечи. Чини ми се да до сада нитко није ништа озбиљније рекао у вези са примједбама на приједлог програма. Оно што је речено од првог дискусанта, који је говорио у име више пододобра “Просвјете” мислим да у цјелини узевши идејно није прихватљиво. Ја то прије свега не прихваћам, а препоручио бих и овом Главном одбору да не прихвати.

Такођер сматрам да је она дискусија друга Боже потпуно идејно неприхватљива и да то треба потпуно одбацити, јер то не може бити платформа за дјеловање овог културно-просвјетног друштва.

Ја бих можда опет поновио оно што сам рекао и на сједници Главног одбора негдје почетком трећег мјесеца кад сам ставио само једну примједбу, јер ја и даље остајем код тога, а то је не слажем се са приједлогом да се поновно тједнику Српског културног друштва врати назив “Српска ријеч”. Сматрам да нема никаквих политичких оправдања да би требало вратити такав назив, јер не можемо успоређивати 1944. са 1971. Сваки други назив ствар је одлуке Главног одбора, но ја имам право као члан Главног одбора да се лично с њиме не слажем.

(Примједбе: о томе је скупштина расправљала!)

Није скупштина расправљала! Извините, тада је речено да ће тек скупштина о томе расправљати. Онда је то речено.

Кад сам већ овдје мислим да је то прилог и овом приједлогу програма, иако је то везано и за 3. тачку дневног реда, да поновно не долазим на говорницу.

Наиме, ради се о језику и о наставним програмима. Ја мислим да ми морамо поћи са позиције која нас ни у ком случају не може везивати за нечије екстремне ставове, за нечије позиције као да не постоје никакви приједлози било којих појединаца или група у Матици хрватској, “Школској књизи” и што ја знам гдје још кад расправљамо о томе, јер иначе, ако не пођемо са те позиције, онда полазимо практички са позиција са којих и они полазе.

Зато сам овдје стилизирао у двије тачке приједлог у том смислу, иако он сигурно није довољно стручан, али сам увјерен да је политички исправан. Предлажем то као грађанин Социјалистичке Републике Хрватске, као комуниста, а коначно као припадник српског народа у Хрватској и на концу као члан Главног одбора. Ове формулације су доста једноставне, могу се преформулирати, престилизирати с тиме да не бих дозволио да се преформулирају без моје сугласности.

Најприје о језику у Хрватској!

“Хрвати и Срби у Социјалистичкој Републици Хрватској говоре истим језиком и имају јединствен хрватски или српски књижевни језик, У говорном језику има мањи број језичних облика и језичних израза које претежно употребљавају Хрвати или Срби у Социјалистичкој Републици Хрватској, а које у јединственом хрватском или српском књижевном језику треба третирати потпуно равноправно и слободно употребити.”

То није везано ни за новосадски договор, ни за што друго, а има довољно простора за равноправни третман језика.

“Друго, наставни планови и програми из књижевности и из историје у основним и средњим школама својим садржајима и распоредом грађе морају осигуравати правилан социјалистички национални одгој ученика хрватске и српске народности као и припадника других народности у Социјалистичкој Републици Хрватској, затим да осигуравају одгој братства и јединства као и припадништва социјалистичкој самоуправној заједници равноправних народа и народности Југославије те развој хуманистичког и интернационалистичког духа.”

Ствар је практичке примјене од оних који воде просвјетну политику како да се то у пракси примијени.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Ја сам дужан – прије него што дадем ријеч слједећем дискутанту – да вас подсјетим, да је друг Ивковић, члан нашег Главног одбора у дискусији на савјетовању, која је штампана у “Просвјети” број 608-609 на страници 8. изнио свој приједлог амандмана на ове закључке. Неки од његових приједлога већ су били предмет расправе на састанку који је био и ако треба можемо ићи по тексту да он каже као предлагач што прихваћа.

Он је дао прву примједбу на овај текст: “Извршење ових задатака немогуће је замислити без пуне моралне и материјалне подршке свих фактора у СР Хрватској, а посебно без пуне подршке СКХ и Социјалистичког савеза.”. Он сматра да би то требало гласити: “Извршење ових задатака знатно би било отежано...”

Ја немам разлога да одустанем од првотнога текста, но можда би текст могао бити еластичнији у том смислу да се каже “За извршење ових задатака потребно је осигурати пуну моралну и материјалну подршку или “неопходно потребно је осигурати...”

(Ивковић: то је добро.)

У погледу приједлога за избацивање научних институција из СР Хрватске, које се позивају на то да у своје програме ставе и проблематику за коју је “Просвјета” заинтересирана, мислим да сам одговор дао и не бих имао што додавати, јер је то идентичан приједлог као и другова из сјеверне Далмације, иста ствар се односи на институције као што су Југославенска академија, Свеучилиште, “Школска књига”, “Вјесник”, Радио и Телевизија – то је у тачци 5.

То је све што се тиче овог приједлога.

МАНЕ ТРБОЈЕВИЋ:

Ја другарице и другови излазим за ову говорницу више ради једног објашњења, и то са Извршним одбором, а онда преко Извршног одбора са Главним одбором.

Ја сам својевремено на једној од сједница Главног одбора изнио свој приједлог – покушао сам колико сам могао пронаћи аргументе за то – да би у вези са дјелатношћу, активношћу и мјестом “Просвјете” у нашем цјелокупном друштвеном систему, у нашој, да тако кажем суперструктури, изнио аргументе да би ту нашу организацију требало преиспитати у том смислу да ли је она довољно адекватна за рјешавање таквих крупних друштвених задатака у реализацији програма, који је дио програма Соција-

листичког савеза и наше политике. Покушао сам да кажем да мислим, да садашња форма организације не задовољава. Не задовољава због тога, јер чини ми се не покрива прво терен на којем би требала да дјелује, из којих разлога дијелом је нама и познато. Познато је да је то ради тога, јер се и Извршни одбор, и ми сами, а и друге организације које су позване за то као што је Социјалистички савез и т.д. нису довољно интересовале за рад тих пододбора, тих тијела доље на терену.

Било је ту и разлога у чињеници да је почело да превладава мишљење да такве организације, таква тијела нису ни нужна, да то замјењују неке друге институције или сличне организације, које су по државним органима основане, па ето, тако није потреба за њима. Међутим, ова наша дискусија данас, а и прошле дискусије показују, да се потреба за таквом организацијом све више и више поставља. Зато сам тражио да преиспитамо ту организацију и да видимо да ли би могли наћи некакве адекватније форме за реализацију програма који стоји пред нама, а с друге стране за реализацију задатака које имамо пред друштвом и пред српским народом напосе.

У том смислу бих молио другове у Извршном одбору да ми се да један одговор или једна изјава: да ли је у том правцу било ријечи на сједници Извршног одбора и што је био закључак Извршног одбора по том питању.

Ја одавде, и на овој сједници поновно на томе инсистирам и предлажем да уколико то није учињено и ако ми се даду задовољавајући одговори, да се то учини у сљедећем периоду рада Извршног и Главног одбора.

Мислим да ћу одмах добити одговор и на оно друго питање које сам у вези с тиме потего, а то је питање да се часопису односно новинама “Просвјети”, гдје је био приједлог да се задржи стари наслов “Српска ријеч”, ја сам некада судјеловао и био један од тих који сам одлучивао о томе да се зове “Српска ријеч”. Немам ни данас неких посебних аргумената, који би ишли у прилог тога да се тако не зове, али сам идући до краја и консеквентно у жељи да прилагођавамо и организацију и све што је везано са организацијом, изнио свој приједлог да се тај лист зове “Наша ријеч”. То сам покушао образложити. Не знам да ли су се моји разлози дискутирала и што Извршни одбор о томе мисли. Молим, ја не инсистирам да ми се да нас да одговор, ако се не може, може се дати други пута.

Треће у вези са закључцима. Ми смо чули – и то ми је драго, мислим да је то добро за наш рад – почевши од предсједника извјесне самокритичке примједба на рад нас Главног одбора и Извршног одбора, чули смо и на прошлим засједањима, а и данас од неких другова примједбе на рад и Извршног и Главног одбора, критичке осврте. Једна је била – илустрације ради – Војина Јелића да смо затворена организација, што је за мене принципијелно питање.

Осим тога имали смо прилике на рачун “Просвјете” другарице и другови, да чујемо и примједбе јавности. Ја говорим о примједбама добронамјерним. Нећу да дискутујем, игнорирам, одбацујем дискусије које су злонамјерно срачунате.

Ја мислим – колико то има мјеста – да би било добро да у овим закључцима и то на неки начин дође до изражаја, тај наш самокритичан однос: колико нам се успјело наметати да дискутујемо о стварима које су другостепене, секундарне, мање значајне, уличне, малограђанске или не знам што, и исцрпљујући се на томе губили могућност већег активитета у рјешавању оних проблема за које је “Просвјета” основана и за које је позвана да их рјешава. Ја бих молио да се и тај дио било у закључцима било на једној од сједница Извршног одбора узме у разматрање и да се критички осврнемо и на рад нас у цјелини и на рад појединаца, јер и сам трпим такве критике и то са пуним правом.

И на крају и сам се ограђујем од неких другова, конкретно од друга из Книна и друга Мркобраде, јер мислим да то уопће није на нивоу и да то није никакав прилог ка рјешавању и проблема саме “Просвјете”, и проблема које носи наш социјалистички развој у нашим основним друштвеним односима, па ако хоћете и националним односима, који са тим растом израстају или нам се намећу. Ми не можемо другови прихватити неодговорна лична медитирања, конструкције као једну озбиљну ствар, као озбиљан прилог у једном озбиљном послу.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Другови ја бих предложио да пређемо конкретно на закључке.

ПРОФ. СТАНКО КОРАЋ:

Ја други пута апелирам да идемо на закључке, иначе ћу изаћи са приједлогом да се разиђемо да одмах ванредну скупштину да сазовемо. Ја нећу сад да се изјашњавам у погледу друга Мркобраде, али није он главна тема, него су главна тема закључци.

ДРУГ ИВКОВИЋ:

Другови, ја ћу бити врло кратак. Ја мислим да је потребно и другу Кнежевићу и другу Мани Трбојевљу прочитати прву тачку дневног реда: “Усвајање закључака везаних за остваривање програмске основе СКД “Просвјете” – материјал објављен у “Просвјети” број 608-609.

О томе је расправљано на тој сједници Главног одбора, расправљано је на прошлом савјетовању, а данас они враћају дискусију не за годину дана, него за пет година. (Примједбе: тако је.)

Друг Кнежевић не може данас постављати питање одлуке Скупштине и одлуке Главног одбора да се промијени назив листа у “Српска ријеч”. То је његов проблем уколико се у његовој глави збило у задње вријеме (пљесак,) али о тома је скупштина донијела одлуку.

Друг предсједник је сада изнио приједлог закључака које је израдио Извршни одбор, постоји писмени приједлог свих пододбора сјеверне Далмације и постоји мој приједлог, који је штампан у “Просвјети” 608-609 уз извјесне корекције које има друг предсједник и секретар.

Ја једноставно предлажем да се прекине даљња расправа о личним апострофирањима појединаца, на које су имали право само политички руководиоци који су били непосредно апострофирани, то је сасвим у реду, и да се пређе на гласање о закључцима. (Пљесак.)

ДРУГ ИЗ ИСЛАМА ГРЧКОГ:

С обзиром што изгледа да није исправно схваћено, испада да сам ја прије изнио наше приједлоге, мог пододбора у Исламу Грчком, хтио бих рећи да су то приједлози закључака далматинских пододбора.

ПРЕДСЈЕДНИК:

Ријеч има друг Раде Булат.

РАДЕ БУЛАТ:

Ја сам другови узео ријеч прије свега да подржим овај приједлог да идемо у рашчишћавање око оног што је на дневном реду и да се искључиво држимо дневног реда којег смо усвојили.

Друго, исто сам тако понукан – будући да сам ја релативно кратко вријеме у “Просвјети” – имам утисак, а чини ми се да данашња сједница то прилично евидентно показује, да су се сукобиле двије концепције: једна је концепција социјалистичка, самоуправна, а друга је концепција, да тако кажем, националистичка о развиту и дјеловању рада “Просвјете”.

Ми ту другови не би могли имати никаквих компромиса односно ми који смо чланови Главног одбора не бисмо смјели имати никаквих дилема. Кад кажем да не би смјели имати никаквих дилема, онда мислим да је данас непотребно – ту ја одступам мало од дневног реда – из разлога што

25 година социјалистичке изградње је један период, укључујући нашу револуцију, довољно богат, довољно поучан за свако хисторијско сазнање не само српског, него и свих народа Југославије, и да им једино самоуправни социјалистички пут у њиховом развоју отвара свјетлију будућност.

Свака друга дискусија за мене је беспредметна. Ја тиме не желим заташкавати, да тако кажем, супротности и антагонизме у нашем друштвеном, економском и политичком развоју, али ако поједини другови – ја нисам могао да схватим заиста да схватим друга Мркобраду и не могу прихватити ту дискусију – зашто ми данас користимо трибину “Просвјете”, јер сваки од нас има своје радно мјесто, своју животну средину, има своју платформу, има Савез комуниста или Социјалистички савез и друге друштвене и политичке организације или своје самоуправне институције. То су мјеста гдје треба покретати оне проблеме, не само животне, радне, него и проблеме даљњег развоја, проблеме равноправности народа и народности.

Јер, користити платформу “Просвјете” за рашчишћавање ових питања, ја мислим другови да ми то не можемо. Ми одступамо од оног основног курса и профила рада саме “Просвјете”.

Друго, нешто у вези приједлога другова из Сјеверне Далмације. Доследно овоме што сам малочас рекао да ја видим будућност, не само ја, ми нисмо – ако сада говорим о томе – никакви визионари, ми смо у своме раду и у свом животу доказали да је само социјалистичка перспектива трајна перспектива сваког народа и не могу да схватим и зато у том смислу апелујем на другове из Сјеверне Далмације нека размисле и нека коригирају своје ставове, јер инсистирати на стварању и подвајању одређених институција, које су значајне за дјеловање или за националну афирмацију на плану културног развоја и дјелатности српског народа у Хрватској, зашто је то као један од основних услова да постоји посебна институција само Срба?

Другови, ми се нисмо борили само за српску нацију. Ми смо се комунисти борили прије свега за радног човјека, за оног који ствара, да он вишак рада којег ствара распоређује и да он с њиме господари. Према томе ми не желимо да у свом даљњем развоју јачамо оне центре који су ван непосредне сфере одлучивања радног човјека. Ако је то тако, зар ми не можемо кроз наше уставне промјене и кроз цјелокупну политику Савеза комуниста и Социјалистичког савеза осигурати да институција Срба – мислим музеј Срба у Хрватској – може да егзистира као дио заједничке институције Срба и Хрвата.

Ако ми другови прихватимо тезе – ја знам да је ово конструкција да се формира музеј Срба ...

(Примједбе: ако је тако, онда немамо што расправљати. . .)

Добро другови, ми имамо што да расправљамо, док год живимо и ради-мо морат ћемо расправљати...

(Примједбе: ..али не може Главни одбор мијењати одлуку Скупштине.)

Знам друже Ратко, познајем толико правила. Имат ћемо ванредну скупштину па ће се ванредна скупштина изјаснити по том питању.

Ја сам понукан, будући да сам ја у “Просвјети” – као што сам рекао на почетку – врло кратко вријеме, ја нисам имао пуну да тако кажем представу, о свим тим струјањима и односима у самој “Просвјети” и зато сматрам својом комунистичком, па ако хоћете патриотском, српском и људском дужности да кажем оно што мислим. Ја видим могућност да ми заједнички на равноправним односима прије свега са хрватским народом и осталим народима – ако смо спремни да будемо интернационалци у пуном смислу ријечи – онда ја другови сматрам правим парадоксом да ми не можемо на своме тлу, у својој средини, на свом терену да градимо будућност са свим народима који живе на том подручју, а прије свега са хрватским народом.

То је другови основно што мислим кад се покреће у програму захтјев за посебан музеј са сједиштем у Книну, ја бих онда предложио нека то буде регионални музеј ако другови сматрају да је то у интересу тога дијела или да се тај музеј у оквиру одређених институција у Книну развија, да он добије своју одређену димензију, коју није добио до сада.

Друго, по питању Конгреса Срба. Другови, то је опет враћање на оно, чини ми се, гдје смо били у почетку. Сваки од нас има Социјалистички савез, има своју друштвено-политичку организацију или Савез комуниста. Ако сматрају чанови Главног одбора да треба покренути питање II конгреса Срба, онда мислим да је то пут, а не да “Просвјету” претварамо у неку политичку организацију, која ће бити једини репрезентант Срба, јер српски народ као и остали народи у Социјалистичком савезу и у Савезу комуниста нашли су своје друштвено-политичке организације, које ће првенствено водити рачуна о њиховим виталним животним интересима даљњег развоја. Ако поједини чланови Главног одбора сматрају то потребним, онда сматрам да је једино правилно да то покрећу у својим друштвено-политичким организацијама, а не другови да од пленума до пленума стално та питања актуализирамо и подгријавамо. Ја мислим да то није конструктиван допринос даљњем унапређењу рада саме “Просвјете”.

И као посљедње, ово је само један доказ више кад се ова многа питања покрећу на нашем пленуму, да руководство прије свега Извршни одбор Главног одбора “Просвјете” мора извући озбиљну поуку, а то је да се не може у данас врло динамичном политичком животу и развоју толерирати да се пленум толико дуго не састаје и да одгађа рјешавање и заузимање ставова по оним плановима и програмима с једне стране, а с друге стране другови да и пододбори понуде далеко конструктивније и конкретније приједлоге, планове на оне тачке свога рада које су досада код нас мање-више биле присутне.

Ја сам као члан Извршног одбора био често пута у дилеми по чему заузимати ставове. Лично сам стекао утисак да немамо довољно у том смислу јасних перспектива и јасних и прецизних ставова.

Према томе ако се критикује данас Извршни одбор којег ја не браним, онда треба и друга страна увидјети своје слабости, своје пропусте и да у том смислу даде конструктивни допринос, а у осталом годишња скупштина, која ће бити још током ове године, мислим да ће моћи да ријеша сва она питања која су неријешена.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Другови, предлажем да идемо на закључке. Ја бих молио секретара да нам нађе излаз из ове процедуралне ситуације. Овдје имамо доста амандмана. Ја сам неке одбацио, што не значи да их Главни одбор неће прихватити, а онда ћемо из тога, наравно, извући одговарајуће закључке. Какви ће бити закључци, такав ће бити и рад, а према програму се бирају они који ће тај програм извршавати.

Што каже наш пословник и правилник?

СЕКРЕТАР:

Можемо одлучивати акламацијом – дизањем руку. (Прихваћа се.)

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

У уводном дијелу закључака предлажем да се изврши измјена у задњем пасусу и да гласи:

“За извршење ових задатака потребно је осигурати пуну моралну и материјалну подршку свих фактора у Социјалистичкој Републици Хрватској, а посебно подршку Савеза комуниста Хрватске и Социјалистичког савеза радног народа Хрватске”. Дакле, предлажем да се изостави “немогу-

ће је”. Да ли се ова измјена прихваћа? Тко је за молим да дигне руку. (Сви.) Има ли тко против? (Нема.) Да ли се тко уздржао од гласања? (Није.) Значи, једногласно је усвојена измјена.

У тачци 1. имамо два амандмана. Један је да се стави одвојено друштвена и културна..., а ја предлажем и инсистирам да буде друштвена, културна и просвјетна питања. Да ли се слажемо са овим? (Прихваћа се.)

Затим имамо амандман 2, у вези измјене имена. Морам рећи да се скупштина изјаснила само о музеју, а о имену часописа није. Знамо сви генезу имена часописа, знамо образложење и у то сада не бих улазио.

Приједлог је да се да неко друго име часопису, да не буде “Српска ријеч” и постоји један конкретан приједлог, а то је да се зове “Наша ријеч”. Ја предлажем да гласамо о измјенама.

Најприје гласамо о амандману. Тко је за то да се лист зове “Наша ријеч”? (2) Значи, амандман није прошао.

Тко је за то да се лист зове “Српска ријеч”? (Већина.) Констатирам, да је већина гласала за име листа “Српска ријеч”.

На тачку 2. није било примједба осим да се на крају код часописа дода “остале научне дисциплине.” Предлажем да то прихватимо. (Прихваћа се.)

Има ли тко против амандмана? (Нема.) Тко је за овај члан у цјелини? (Сви.)

У тачци 3. оно што сам ја енергично одбацио, гдје се тражи у приједлогу другова из Сјеверне Далмације да план научно-истраживачког рада треба да проводе научно-истраживачке установе, а без “СР Хрватске” како је у приједлогу наших закључака. Ја сам прије дао образложење и молим да се остане при тексту.

Најприје гласамо за приједлог другова из Далмације, Тко је за тај приједлог нека дигне руку? (Примједбе: прочитајте приједлог!)

Наш приједлог гласи:

“План научно-истраживачког рада провешће научно-истраживачке установе Социјалистичке Републике Хрватске уз ангажовање стручњака и из других социјалистичких република, а средства за финансирање овог плана треба пронаћи у оквиру Фонда за научни рад. У том послу СКД “Просвјета” треба да дјелује као организатор и заинтересована страна.

Амандман другова из Далмације гласи: “План научно истраживачког рада провешће научно истраживачке установе, а средства за финансирање овог плана треба да се пронађе у оквиру фонда за научни рад. У том послу СКД “Просвјета” треба да дјелује као организатор и заинтересована страна”.

Према томе, овдје се брише “установа из СР Хрватске”. Ја сам прије дао образложење. За мене би то била више техничка ствар, јер ако кажемо научно истраживачке установе, онда подразумијевамо и научно истраживачке установе из СР Хрватске, али због транутка у којем се налазимо и због концепта овог амандмана ја предлажем да се овај амандман одбије.

Тко је за приједлог другова из Далмације да се “Социјалистичка Република Хрватска и стручњаци из других социјалистичких република” брише?

ДРУГ ИВКОВИЋ:

... ако стоји “уз ангажовање стручњака и из других социјалистичких република”, онда се искључује могућност ангажирања других установа То би требало брисати.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Према томе можемо изоставити “уз ангажовање стручњака”, тако да ова тачка гласи:

“План научно истраживачког рада провешће научно истраживачке установе СР Хрватске и из других социјалистичких република...” (тако је – одобравање)

Стављам на гласање најприје амандман другова из Далмације. Тко је за молим да дигне руку? (Нитко.) Тко је за мој приједлог, то јест да се изостави “ангажовање стручњака”, а остатак текста остаје исти? (Сви.)

Према томе члан 3. је једногласно прихваћен.

Амандман на тачку 4. другова из Далмација гласи: “Главни одбор СКД “Просвјете” изражава посебни интерес за дјеловање и развитак научних и културних институција које се баве изучавањем српске историје и културе, као и свих других проблема српског народа у Хрватској,” Приједлог оригиналног текста гласи: “Главни одбор СКД “Просвјете” изражава посебни интерес за дјеловање и развитак научних и културних институција СР Хрватске. Главни одбор налаже Извршном одбору и другим органима Друштва да овим институцијама поставе захтјеве да се у њихове програме укључи изучавање српске историје и културе као и свих других проблема српског народа у Хрватској.”

Ја бих могао прихватити овај амандман, али суштинска разлика је у томе што овдје Главни одбор налаже Извршном одбору да постави захтјев да се у програм укључи и “изучавање српске историје и културе...”, док се овдје каже “да смо заинтересирани за оне, који то имају у својим програмима”. Мислим да је први текст прецизнији.

Ја бих покушао то помирити па бих предложио да тачка 4. гласи:
 “Главни одбор СКД “Просвјете” изражава посебни интерес за дјеловање и развитак научних и културних институција СР Хрватске, које се баве изучавањем проблема историје и културе. Главни одбор налаже Извршном одбору... остатак исти. Тако да прецизирамо које су то научне и културне институције Хрватске и ...

ИВКОВИЋ:

У уводу се прецизира и наглашава “да изражава потребу и интерес за дјеловање и развитак научних и културних институција које се баве изучавањем питања српске националне културе..., док у другом ставу Главни одбор налаже Извршном одбору да овим институцијама постави захтјев да у своје програме укључе изучавање српске националне историје и т.д. Ми имамо интерес за све институције које се баве изучавањем српске националне културе, а које нису на подручју само СР Хрватске.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

То су двије ствари. Ми смо то изразили у оригиналном тексту. У првој реченици се каже: “... изражава посебни интерес за дјеловање и развитак научних и културних институција СР Хрватске”, а ја бих сада ту додао “а које се баве изучавањем проблема историје и културе, а Главни одбор налаже Извршном одбору и другим органима, да овим институцијама да се у њихове програме укључи изучавање српске историје као и свих других проблема српског народа у Хрватској.”

Што се тиче ових других, ми смо их кроз план научно истраживачког рада обухватили и ништа се не би десило кад би овај члан брисали, јер је већина тога речено у тачци 3.

ДУШКО ШТРБАЦ:

Ми можемо институцијама у нашој републици дати налог. Мислим да је прихватљивије да кажемо да Извршни одбор даје захтјеве институцијама у нашој републици.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

На чему смо онда? Ми можемо овај члан брисати!

(Примједбе: Што ти предлажеш?)

Ја остајем код овог приједлога:

“Главни одбор СКД “Просвјете” изражава посебни интерес за дјеловање и развитак научних и културних институција СР Хрватске, које се баве изучавањем проблема историје и културе...”

(Примједбе: а што је са другим дјелатностима?)

То је њихова ствар. Ако хоће могу се и тиме бавити.

СЛОБОДАН ГРУБАЧ:

Ми не можемо цијепати српски народ, јер је српска култура јединствена на територију СФР Југославије. Мислим да са таквим елементом не можемо рачунати. Мислим да је са таквим елементом раздвајања српске културе рачунао окупатор. Ми можемо ангажовати и славистичку катедру из Беча и Будимпеште ако нам може помоћи и ако нам треба помоћи. (Тако је – одобравање.)

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

То је садржано у тачци 3.

ДРУГ ИВКОВИЋ:

Зар Главни одбор има посебан интерес само за дјеловање научних и културних институција у Хрватској које се баве тим проблемима, или има посебни интерес за све научне институције које се баве тим проблемима.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Предложио бих онда да тачка 4. гласи:

“Главни одбор СКД “Просвјете” изражава посебни интерес за дјеловање и развитак научних и културних институција које се баве изучавањем проблема историје и културе. Главни одбор налаже Извршном одбору и другим органима Друштва да овим институцијама у СР Хрватској, које се тиме баве, поставе захтјеве да се у њихове програме укључи изучавање српске историје и културе као и свих других проблема српског народа у Хрватској.”

Тко је за овако формулирани текст молим да дигне нуку? (Сви.) Констатиром да је једногласно прихваћен.

Амандман на тачку 5. другога из Далмације гласи:

“Главни одбор закључује да је нужно успостављање свестране сарадње СКД “Просвјете” са свим научним и културним институцијама и средствима за јавно комуницирање у земљи, а нарочито у СР Хрватској.”

Ја сам оштро одбацио овај амандман и сада га одбацујем и то просто из разлога што се овдје избацује таксативно набрајање оних организација и институција за које смо животно заинтересирани у овој републици и којима морамо наметати проблематику на којој сами радимо и које морају да у својим програмима обухвате ту проблематику. То је сасвим конкретан задатак.

ДРУГ ИВКОВИЋ:

Имате право, тачно је да Југославенска академија има посебан положај, да Свеучилиште има посебан положај, да “Школска књига” има посебан положај – монополни положај, Радиотелевизија има такођер посебан положај, само НИП “Вјесник” нема посебан положај. Због тога ја не видим разлога да се у склопу Југославенске академије и Свеучилишта ставља “Вјесник” у посебан положај.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Посебан положај “Вјесника” је у томе што је НИП “Вјесник” издавач органа Социјалистичког савеза. У томе је тај посебни положај.

(Примједбе: то пише код свих листова: “Борбе”, “Слободне Далмације” и т.д.)

Значи, умјесто НИП “Вјесник” ставит ћемо листове. (Прихваћа се.)

Упозорио бих да даље амандмана нема.

Да ли се прихваћа тачка 6. – то је сурадња са издавачком кућом “Просвјета”. Молим да гласамо. Тко је за? (Сви.)

Тачка 7.? Констатиром да је Главна скупштина закључила да се музеј успостави као самостална установа. (Прихваћа се.)

Предлажем да тачку 8. и тачку 9. резервирамо, јер оне ће бити обухваћене расправом у 5. тачци дневног реда. (Прихваћа се.)

У тачци 10. другога из Далмације предлажу штампарију и музеј у Книну. Ја бих предложио да то питање резервирамо за наредну сједницу Главног одбора. (Прихваћа се.) (Примједбе: за скору сједницу.)

На тачку 11., 12., 13. и 14. до сада није било амандмана.

Постоји приједлог да се иза тачке 10. убаци став који би гласио: “да се средства из националног дохотка СР Хрватске издвајају за потребе српске националне културе”. Ја предлажем да се тај став одбаци. (Одбацује се.)

Даље другови из Далмације предлажу да се убаце нове три тачке:

“СКД “Просвјета” очекује од друштвене заједнице да ће његова активност да буде третирана на цијелом подручју СРХ на једнак начин као и друге сличне културне институције других народа посебно у друштвеном и материјалном погледу.”

С обзиром на правила, на ову нашу програматску основу ја не знам зашто је потребно ово очекивање? Јер, да то не очекујемо – другови, ако ви будете сличне амандмане давали –ја не бих могао једнак третман вас и неких других.

БРАНКО МАРЈАНОВИЋ:

С обзиром да далматински пододбори данас немају ни кокошињац за радне просторије, ни динара помоћи, а имају један друштвено-политички третман какав не заслужују за свој рад, сматрам да би требало нагласити управо такву потребу. Јер, очевидно је да се они не третирају на исти начин – бар на нашем територију – на који се третирају друге националне организације и институције.

Због тога сматрамо да би се ауторитетом Главног одбора требало заложити за један такав равноправни третман, који је сада, кажем, апсолутно по свим линијама изостао. Јер, како је данас овдје наглашено, ми смо саставни дио свега, то Хрватска јесте па према томе зашто да се ми одвојено третирамо. Мислим да ми овим указујемо на један различити третман наших пододбора, који је очевидан.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Моје је мишљење другови да ово не би требало стављати у закључке за наредни период, јер ово је једна констатација “очекујемо од друштвене заједнице да ће њихова активност бити третирана на цијелом подручју на једнак начин”, већ да би ми морали конкретне проблеме сваког појединог пододбора рјешавати тамо гдје се могу ријешити. Ми можемо донијети закључака и резолуција колико вас је воља, али без конкретнога рада, без контакта са друштвено-политичким заједницама и организацијама и руководствима на терену нећемо проблеме материјалног положаја и финансирања ријешити.

Што се тиче материјалног положаја друштва као цјелине и средстава за његов рад, то смо обухватили у тачци 10.

БРАНКО МАРЈАНОВИЋ:

Ја се потпуно слажем да није довољна оваква формулација “ми очекујемо”, него би требало унијети “да ће се Главни одбор заложити код одговарајућих друштвено-политичких структура за такав третман”. То је онда већ конкретан задатак.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Ако се ради о материјалним средствима, онда погледајте како гласи тачка 10.:

“Главни одбор налаже Извршном одбору да настави акцију у циљу јачања материјалне базе за рад Друштва. Материјалне могућности за културну акцију која одговара садашњем нивоу културних потреба српског народа у Хрватској ваља тражити у враћању раније отуђених основних средства или у изградњи новог објекта у Загребу за смјештај свих културних установа Срба у Хрватској и осталој материјалној потпори од стране друштвене заједнице.”

Затим се наставља у тачци 12.:

“Главни одбор закључује да треба прићи обнови рада раније основаних и оснивању нових пододбора у свим мјестима гдје постоји интерес за развијање културне дјелатности у оквиру СКД “Просвјете”. Главни одбор наглашава важност уске сарадње пододбора са мјесним заједницама, секцијама и конференцијама ССРНХ и другим културним и просвјетним организацијама. Финансирање дјелатности пододбора треба да се рјешава доприносима чланства и средствима општина која се дају за финансирање културних дјелатности.”

ДРУГ ИВКОВИЋ:

У тачци 12. треба убацили само једну реченицу која би гласила: “да ће се Главни одбор посебно ангажирати да једнако буду третирани сви пододбори у погледу потпоре и финансирања културних дјелатности”.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Ја такав закључак не бих био храбар сугерирати Главном одбору, јер ће третман сваког појединог пододбора овисити о његовом програму. Какав ће програм понудити, такав ће бити његов третман. Ако негдје буде проблема, онда ће се Главни одбор, Извршни одбор односно поједини функционери Извршног одбора ангажирати да се осигура третман адекватно програму”

ДРУГ ИВКОВИЋ:

Овдје нису у питању средства за програм, већ су у питању средства да се пронађу радне просторије. Ако постоји културна организација једне нације и наша културна организација друге нације и ако једна има све услове за рад: има на кориштење зграде, пословне просторије, а с друге стране ова не добива ништа, онда је јасно да се Главни одбор ту мора умијешати.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Главни одбор се ту мора умијешати, али онда то исто тако задире у ова питања о којима ћемо расправљати у другој тачци дневног реда – у питања равноправности и једнаког третмана, но за то постоје и други механизми. Дакле, ја не бих наметао Главном одбору посао којег он не може обавити. Ми можемо одржати сједницу Главног одбора у Задру, али тиме нећемо ријешити – без претходних разговора, договора, контаката и расправа о програму и средствима – проблем материјалног положаја пододбора у Задру,

ПРОФ. НИКИЦА РАПАЈИЋ:

Ја мислим да се то да лако ријешити да се каже: “...да у том смислу имају равноправни третман”. Набраја се све и онда се каже равноправан третман.

МИЛАН ЗЈАЛИЧ:

Тражећи равноправан третман значи да кажемо да има неравноправности! (Примједбе: има, то треба рећи.)

БРАНКО МАРКАНОВИЋ:

Недавно је био један скуп код нас у Задру. Ја заправо не знам што се ми бојимо казати да има појава становитих неједнаких гледања на поједине ствари.

Недавно је био један политички скуп код нас у Задру. Ја сам читао реферат. Кад смо били у Комитету у вези са оснивањем актива, секретар нам је прочитао реферат којег ће поднијети на том скупу. То је било дан-два прије тог скупа, гдје су дати негативни аспекти у вези рада неких других институција. Сутрадан ја сам имао прилику да видим тај реферат поновно, но тога није било, али морам рећи да за нас ни у првој ни у последњој верзији није било ништа са чиме се не би сложили, али нисам увјерен знајући тамо из искуства, да је рецимо, евентуално било нешто о нама негативно, да би било избачено из прве верзије...

(Примједба: буди конкретан.)

Отворено речено: са Матицом хрватском у Задру, са њеним огранком није било проблема, али проблем је настао тиме што су у формирана повјереништва на терену ушли људи, који су служили у квислиншким формацијама и још неки други негативни елементи. Међутим, сутрадан тога у реферату није било, али ако се третирамо ми, онда – то није предимензионирано – од данас до сутра ако треба. То није потпуно једнаки третман. Према томе зашто би се ми бојали казати да тај третман није једнак, кад видимо да није једнак.

Ја мислим да Главни одбор не може бити индиферентан ако мисли да врши и ако врши своју функцију на то што се дешава са појединим пододборима, у каквим они условима раде у колико је, рецимо, њихово понашање потпуно у складу са свиме и онаково какво треба да буде.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Ја бих другови предложио ако је потребно да ми о овој тематици и о проблематици рада далматинских пододбора дамо један посебан текст, којим ћемо обавезати Извршни одбор на неке посебне акције, а да ја то стављам у приједлог закључака, који треба да служе као основа за једну дугорочну оријентацију, мислим да нема потребе.

ДРУГ ИВКОВИЋ:

Тај приједлог је на мјесту. На задњем савјетовању изнесено је низ примјера изузетног положаја сјеверодалматинских пододбора, био је изнесен низ примјера различитог политичког етикетирања и то посве неоправда-

но на подручју Сјеверне Далмације уз паралелно одобравање политичких акција, које су накнадно добиле крајње негативне квалификације, али су од стране локалног руководства биле подржане и добиле су подршку.

Према томе сматрам да сјеверодалматински пододбори се налазе у изузетној тешкој ситуацији и зато је потребно да се Извршном одбору повјери једна сједница или Главном одбору да расправи питање изузетног положаја сјеверодалматинских пододбора.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Ја бих предложио да нетко формулира текст закључака за Главни одбор било уз ову тачку или неку од наредних тачака, а сада да се задржимо на овој проблематици сјеверодалматинских пододбора – ако се с тиме слажете. (Прихваћа се.)

Сљедећи је приједлог закључака другова из сјеверодалматинских пододбора гласи:

“Главни одбор налаже Извршном одбору да припреми приједлог измјена правила Друштва и изнесе га на сљедећу скупштину Друштва.”

Као што видите ми имамо данас на дневном реду тачку о припремању ванредне скупштине па према томе то је обухваћено, а наша Комисија Главног одбора ради на приједлогу нових правила и нове организационе схеме.

Сљедећи приједлог другова из Далмације гласи:

“СКД “Просвјета” се залаже за сазивање Главног одбора Срба у Хрватској и ИИ Конгреса Срба у Хрватској у најскорије вријеме. Главни одбор предлаже скупштини да у погледу тога поднесе одговарајући захтјев Социјалистичком савезу радног народа Хрватске који је био сазивач и I конгреса.”

Ја сам о томе свој став изнио, а чули сте још неке дискусанте и ја бих молио да о томе гласамо. Тко је за овај приједлог нека дигне руку. (Нитко се не јавља.)

(Примједбе за који приједлог?)

Сад сам га прочитао.

Тко је за усвајање текста закључака у цјелини?

(Примједбе: каквих закључака?)

Људи, гласали смо о сваком амандману појединачно, оно што је одгласано као амандман то је ушло у финални текст и сада гласамо о закључцима у цјелини.

(Примједбе: А што је са конгресом Срба?)

Па нитко није гласао са сазивање конгреса. Другарице, ја сам прочитао сљедеће, имамо магнетофон овдје, “СКД Просвјета се залаже за сазивање Главног одбора Срба у Хрватској... поновно чита...

Иза тога сам рекао, свој став сам изнио, чули смо и друге дискусанте и тко је за приједлог другова, но нитко није дигао руке. Ево, сад накнадно има 5, 6, 10 гласова, дакле мањина. Хвала вам. Дакле, амандман није прихваћен.

Иза тога смо прешли на усвајане закључака.

Молим да се изјасните да ли прихваћате приједлог закључака са усвојеним амандманима у цјелини? (Сви.) Има ли тко против? (Нема.)

Тиме смо завршили са првом тачком дневног реда. Предлажем паузу од 20 минута прије наставка рада. (Прихваћа се.)

(ОДМОР)

(Послије одмора)

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Настављамо са радом. Прелазимо на

2. ТАЧКУ ДНЕВНОГ РЕДА

Расправа о Нацрту амандмана на Устав СР Хрватске.

Материјал сте примили заједно са позивом за састанак, а садржан је у штампаној брошури. Ја бих предложио да се најприје договоримо како ћемо радити. Извршни одбор је расправљао о овом нацрту и дао је неке своје примједбе и приједлоге. Истовремено смо ми у Извршном одбору, били у прилици да се упознамо са неколико нових текстова, који су захтјевали одређене измјене у нацрту амандмана.

Ми за ову прилика нисмо припремали никакво уводно излагање, јер сматрамо да су текстови који су штампани у овој брошури довољни да об-

јасне интенције предлагача односно Уставне комисије и Социјалистичког савеза који је носилац те расправе, да имамо довољно материјала да се о свему информирамо, а да је на нама да дамо своје приједлоге и приједбе.

Ја предлажем да покушамо на данашњој сједници доћи до јединствених ставова. У колико не бисмо били у могућности да донесемо јединствене ставове то предлажем да Уставној комисији предочимо, предложимо или да упознамо Уставну комисију са различитим приједлозима који су били изнашани у дискусији с тиме да кажемо да је неки приједлог имао више или мање присташа или да је био приједлог појединца.

Мислим да би то могло бити од користи за даљњи рад Уставној комисији. Дакле, уколико будемо у могућности да изгласамо јединствен став, онда ћемо га предочити, а ако не, онда ћемо све различитости које буду у дискусији изнијете предочити Уставној комисији.

Да ли се слажете са том процедуром? (Прихваћа се.)

Ја бих вас онда најприје упознао са расправом на Извршном одбору.

Извршни одбор је констатирао да Нацрт уставних амандмана од 1 до 33 за Устав Социјалистичке Републике Хрватске у својој цјелини представља добру и прихватљиву основу за израду и доношење Устава. Сматрали смо да је потребно извршити неке корекције у појединим амандманима и то оне корекције, које не би битно одступале од духа текста како га доживљавамо односно како је сада нама предочен.

Ми смо се задржали на амандману 1., 4. 5., а расправљали смо о 18. и 25.

Расправа о 1. амандману донијела је до једног закључка. Наиме, ми смо се држали ове друге процедуре да нисмо гласали о приједлозима, него смо износили мишљења. Први је став да амандман 1. не би требало мијењати.

Друго је мишљење било да би га требало мијењати у том смислу да се јасније и прецизније изрази прво карактер Социјалистичке Републике Хрватске као суверене националне државе хрватског народа и друго, да се изрази да је то држава српског народа и да се равноправност српског народа јасније изрази у читавом тексту 1. амандмана. За то постоје различите могућности. Једна је могућност да тамо гдје год се каже хрватски, да се каже и српски народ, друга је могућност да се издвоји један дио који ће говорити о хрватском народу, други дио о српском народу и трећи дио о народностима.

Ја сам за ову трећу варијанту, јер мислим да је она чишћа и да може прецизирати онда јасније оно што се жели 1. амандманом рећи.

У погледу 4. амандмана имали смо примједбе на тачку 2. и на тачку 5. Ја се надам да имате ове текстове код себе. Примједба на тачку 2. 4. амандмана своди се на то да је потребно извршити престилизацију те тачке у два правца: прво, да се институционализира односно каже у овој тачци да Срби имају односно српски народ може оснивати властите институције и да се у ту сврху стварају потребни увјети у одговарајућим организацијама и установама. У ранијем тексту Уставне комисије стајао је и приједлог да организирају одгој и образовање на своме језику, оснивају одговарајуће институције, стварају се потребни увјети у постојећим установама и организацијама.

Друга примједба на став 2. је била у том смислу да би га требало артикулирати, престилизирати тако да не сугерира одвајање, али истовремено да отвори уставну могућност, да ако из различитих разлога у некој ситуацији буде потребно одвајање, да оно буде онда и уставом загарантирано.

Примједба на тачку 5. амандмана 4. односи се на састав Одбора за међунационалне односе. Мислимо да не би требало овдје стајати да се одбор састоји од једнаког броја Хрвата и Срба и одговарајућег броја припадника народности, него да би требао да гласи: “Одбор се састоји од одговарајућег броја Хрвата и Срба и припадника народности.”

Затим, да се у тачци 6. прецизира процедура по којој се расправља о питањима од интереса за равноправност народа и народности у Сабору односно у надлежним вијећима Сабора, а тај је да приједлог који не добије већину на одбору за међунационалне односе мора бити узет на дневни ред Сабора односно саборских вијећа и расправљен. Наиме, тиме се спречава принцип надгласавања и мајоризације на одбору и заштићују се права мањине.

(Примједба: зашто не би стајало једнак број?)

Зато што једнак број не гарантира равноправност. Равноправност је гарантирана саборском процедуром. Једнаки број Срба и Хрвата значио би да Срби односно Хрвати могу у одређеним ситуацијама – теоретски гледано – остати у мањини.

У погледу амандмана 5. била је расправа у том смислу – и ту смо били сви јединствени – да се “једнако Срба у Хрватској” брише, а у погледу текста који гласи “да се закони и други прописи и опћи акти објављују на хрватском односно српском језику” била су три мишљења. Једно мишљење је било да остане односно, друго да се стави “и”, а треће да буде “или”. У томе се нисмо сугласили и то остаје вама да се изјасните.

То је више као информација о расправи у Извршном одбору. Кажем, ми смо још расправљали о амандману 18., који говори о културним дјелатностима, с њиме смо се потпуно сугласили, а дјеломично и са амандма-

ном 25. који говори у дужности Социјалистичке Републике Хрватске да подстиче и помаже развијање међународних веза са Хрватима, који као народ живе у иноземству. Ми смо мислили “и са свим грађанима без обзира на националност односно народност, а који су држављани или поријеклом држављани из ове републике”. То нисмо ставили прецизно, јер је то више ствар практичне политике него уставног регулирања.

Ако смо усвојили процедуру – само да поновим – ми ћемо настојати да у расправи дођемо до јединствених ставова, а ако не дођемо, онда би комплетан записник са мишљењима и приједлозима доставили Уставној комисији.

Тко даље жели ријеч?

РАТКО ПАСАРИЋ:

Проучавајући нацрт уставних амандмана углавном сам дошао – што је друг предсједник говорио о неким примједбама са којима се ја слажем – до закључка да има још неких. Ја ћу говорити о једној тачки, коју бих волио да уђе у наш заједнички приједлог Главног одбора, надлежној Уставној комисији Сабора.

То је ово кад говоримо о амандману 4., другом пасусу тачци 3. Интегрални текст гласи: “Народности које живе у Хрватској имају право на употребу националних обиљежја.” Мој је приједлог – и оних са којима сам се консултирао – да ова подтачка гласи овако:

“Српски народ и народности које живе у Хрватској имају право на употребу националних обилежја.”

Сматрам да је то веома важно. Знамо и не треба нас поучавати што све спада у национална обиљежја. Ако су предлагачи овог текста говорили о народностима – ја мислим да су они *bona fide* то испустили – али смо зато овдје да то предложимо, иако друг Војин Јелић каже да ми за то немамо право, но ја мислим да имамо и те каква права. Но, то ја мало овако говорим... (Војин Јелић: одлази из дворане.)

Друга важна ствар је амандман 16. У амандману 16. у тачци 8., у другом пасусу текст гласи:

“У расправљању о наставним плановима и програмима и њиховом доношењу судјелују радни људи у организацијама удруженог рада, органи управљања у школама и другим установама за одгој и образовање, наставници и њихова удружења, омладина и студенти, друштвено-политичке организације и органи републике и опћина.”

Ја сам сматрао да би требало иза ове тачке ставити запету и казати “и културне организације српског народа и народности у Хрватској”. Дакле,

значи у овој расправи о наставним плановима и програмима да не уђе само ово – поштујући дубоко самоуправна права школа и њихових радних колектива и других – али да уђе и ова формулација “и културне организације српског народа и народности у Хрватској”, дакле да и оне судјелују у расправљању. Ово ради једне боље формулације.

Даље, ја сад немам при себи савезне амандмане, али мислим да у амандману 11 има један пасус који гласи овако: “Народна банка Хрватске одговорна је у оквиру својих права и дужности за провођење заједнички утврђене монетарне политике, стабилности валуте и за ... плаћања.” Међутим – можда је то чисто језичка фраза – ја бих предложио да се стави унутра “за стабилност заједничке односно јединствене валуте”.

Још неке ствари. Мислим да су ово у главном – без обзира на стилизацију – као и оно што је друг предсједник напријед изнио што је нарочито важно, посебно наглашујем, код питања националних обилежја, да ова тачка да то уђе као наше заједничко, као једнодушно усвојено од данашњег пленума Главног одбора “Срби и српски народ и народности имају право на своја национална обилежја”, јер ми знамо каквих је било са других страна покушаја и друго, предлажем, апелирам на ову тачку, а све ово друго прихваћам, нека правници само боље стилизирају. За сада толико. Хвала.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Да се најприје покушамо задржати на неким стварима, за које ја мислим да не би смјело бити спора.

Прво, предлажем да ова национална обилежја једногласно прихватимо (Једногласно се прихваћа.) с тиме што постоји могућност да уђе у амандман 4., члан 2 став 2. “осигуравају се увјети за слободно изражавање националних обилежја” с тиме да ту не бркамо народности или да о обилежјима националним буде посебан став. Да ли се са тиме слажемо? (Прихваћа се.)

БРАНКО МАРЈАНОВИЋ:

Само једна мала интервенција у вези са техничким питањем.

Пошто идемо прије са расправом о неким размишљањима о формулацијама у амандманима мислим да не би требало да се дефинитивно изјашњавамо пошто смо чули да постоје три различита мишљења о томе како стилизирати онај дио који се односи на језик. Ми бисмо требали најприје да саслушамо аргументе, а онда да се изјашњавамо.

Предлажем стога да овај дио резервирамо за касније – након расправе о језику.

ПРЕДСЈЕДНИК:

У реду. За ријеч се јавио друг Косовић.

МОМЧИЛО КОСОВИЋ:

Социјалистички савез радног народа Хрватске као организатор и носилац јавне расправе о промјенама Устава СР Хрватске позвао је све грађане, радне организације, мјесне заједнице, друштвено-политичке организације, друштвене организације и различита удружења грађана, да учествују у широкој свенародној расправи о промјенама Устава СР Хрватске. Као национално културно друштво социјалистичке оријентације “Просвјета” се на овај позив не може и не смије оглушити. Напротив, у ситуацији када представља у СР Хрватској једину српску институцију, једину концентрацију српске интелигенције – макар то било и на нивоу попа и учитеља, СКД “Просвјета” има прије свега дужност да макар покуша да о судбинским рјешењима за свој народ рекне ријечи савјести, истине и правичности. Свједоци смо, да се у текућој уставној дискусији о српском народу, његову статусу, положају и правима изјашњавају многи – мимо Срба, па утолико прије сматрамо својом дужношћу и обавезом да то учинимо и ми.

При томе очекујемо, да ће наши ставови у јавности СР Хрватске бити дочекани макар с истом дозом толеранције, с каквом су дочекане оне дискусије супротстављене предметном приједлогу амандмана, које Србима у Хрватској оспоравају и сам статус народа, негирајући на тој основи његов неотуђиви атрибут суверености, које сеprotиве нејаком паритету чак и у оквиру предложеног Одбора за међунационалне односе и које намећу схватање, да српском народу у Хрватској нису потребне уставне гаранције његове националне равноправности уколико има повјерења у СК и самоуправно социјалистичко друштво (што би – досљедно примијењено и логично доведено до краја – морало водити ка закључку, да из разлога повјерења у СК и самоуправни социјализам ни овој друштвеној заједници као цјелини не би уопште требао Устав).

Наше укључивање у јавну дискусију мотивисано је амбицијом, да с пуном одговорношћу грађана и припадника своје нације, иступајући у потпуном складу са својом савјешћу људском и стручном, допринесемо исправним и досљедним уставним рјешењима принципа равноправности

народа и народности у СР Хрватској. Зато очекујемо, да ће наши ставови бити разматрани озбиљно, трезвено и сталожено. Ако се у овом очекивању и преваримо, па ово што имамо да кажемо буде оцијењено недобронамјерним и дочекано разноврсним негативним етикетирањем (на што нас искуство упозорава), морамо одмах рећи да за нас такви напади ништа не значе, уколико не буду представљали аргументовану и озбиљну критику.

Уставно регулисање националне равноправности у Социјалистичкој Републици Хрватској.

Уставне промјене, које се у овом часу проводе у Југославији и њеним социјалистичким републикама, мотивисане су – према образложењима предлагача – и тежњом за успостављањем међунационалних и међурепубличких односа на темељима стварне и пуне националне равноправности. При томе се за полазну позицију узимају рјешења, на којима је у току народноослободилачког рата и социјалистичке револуције стварана Југославија и њене републике, уз јасно изражену амбицију да се та рјешења дограде и продубе у правцу истинске националне афирмације свих народа и народности ове земље. Ослањање на револуционарна рјешења је дубоко оправдано, будући да су у току народноослободилачког рата међу народима Југославије успостављени односи били резултат њиховог оружаном борбом стварно извршеног самоопредјељења, па би свако накнадно одступање од тих основа било недопустиво, односно стављало би сваки од народа у ситуацију да – поновно се користећи правом самоопредјељења све до отцјепљења – преиспитује међусобне односе и за себе извлачи конзеквенце, с правом и да не пристане на нове односе. Из тих разлога било какво разматрање питања уставног регулисања националне равноправности у социјалистичким републикама мора полазити од његова рјешења у вријеме стварања нове Југославије и свако касније регулисање треба мјерити према том узору. Истовремено, републичко уставно уређење могуће је оцјењивати само уз упоредно сагледавање савезног југославенског и свих промјена кроз које је пролазило.

Прво регулисање националног питања и међунационалних односа у Југославији извршено је на II засједању АВНОЈ-а у Јајцу 1943. године. Тада је одлуком несумњиво уставног карактера утврђено, да ће се Југославија изградити на федеративном принципу као државна заједница равноправних народа Србије, Хрватске, Словеније, Босне и Херцеговине, Македоније и Црне Горе.

Овом одлуком је лапидарно, али и јасно и одређено, декларисана равноправност народа свих дијелова државне заједнице и – уједно – конститутивно одлучено о њеном федеративном уређењу, утврђујући поименично и федералне јединице. Анализом одредбе морамо доћи до закључка, да

прокламира равноправност свих народа сваке поједине и свих федералних јединица заједно и проглашава Југославију федеративном заједницом тих истих равноправних народа.

Први Устав Југославије из 1946. године националну равноправност и институционално заштићује, уводећи у скупштину федерације Вијеће народа као један од два равноправна дома, са задатком представљања народа и народности и заштите њихове равноправности.

Доношењем Уставног закона 1953. године долази до извјесног одступања у овом погледу у односу на ранији уставни период. Полазећи од увјерења, да је пуна национална равноправност дефинитивно остварена у народноослободилачком рату, у знаку револуционарне политичке паролe “братство-јединство”, те да је у таквој ситуацији за изградњу социјализма још једино битно класно ослобођење радничке класе, ударају се темељи радничком самоуправљању и самоуправном друштву као негацији државе, а истовремено се национално питање потискује у други план. Структура савезне скупштине се мијења, укида се Вијеће народа као самосталан и равноправан дом, а на његово мјесто долази Привредно вијеће. Вијеће народа се, међутим, од тада налази у саставу Савезног вијећа и састаје се само повремено и факултативно, без надлежности да о било чему одлучује, осим да иницира расправе у Савезном вијећу као надлежном. Дакле, оцјењујући да питање националне равноправности својим дефинитивним рјешењем у току народноослободилачког рата и социјалистичке револуције у том часу губи на значају, друштвена заједница га ставља у други план за рачун коначног рјешавања класног као одлучујућег питања изградње социјализма, па – адекватно томе – у други план потискује и Вијеће народа као институционализовану гаранцију националне равноправности. У оваквом друштвеном ставу, поред осталог, треба тражити изворе унитаризму, који у сљедећем раздобљу живота југославенске заједнице стјече значајне позиције.

Национално питање, питање националне равноправности, међунационални односи и афирмација националних идентитета у Југославији – фактички има овакав, другоразредни, значај и у Уставу из 1963. године.

У међувремену, друштвена свијест се обогаћује поновним сазнањем, да се бескласно друштво не може изградити једностраном оријентацијом на уклањање класне експлоатације, уколико у друштвеном развоју није равноправно присутно и ослобађање радничке класе и свих радних људи од свих отуђења, па и од националне запостављености, од потискивања националних идентитета и од занемаривања националне афирмације свих народа и народности југославенске друштвене заједнице. Као резултат такве друштвене свијести услиједиле су уставне измјене 1968. године,

којима се поновно успоставља Вијеће народа као посебан и самосталан, али сада и најважнији дом скупштине федерације. Ово Вијеће народа у новом скупштинском систему има у самосталној или са другим вијећима скупштине равноправној надлежности разматрање свих најважнијих питања из дјелокруга федерације, чиме се ефикасно заштићује равноправност свих народа и народности и њихових република и покрајина, без обзира на њихову бројчану или територијалну величину. Овакво уставно регулисање заштите националне равноправности од могуће мајоризације мањих нација од стране оних бројнијих потврђено је и даље утврђено најновијим уставним промјенама, проведеним у федерацији ове године. Код тога, након што је значај националне равноправности за изградњу социјалистичких самоуправних односа ревалоризиран у складу са својим стварним значењем, уз Вијеће народа у Савезној скупштини установљене су и нове институционализоване уставне гаранције у виду обавезне међурејубличке сагласности, паритетне рејубличке и одговарајуће покрајинске заступљености у свим савезним органима, те на истом принципу формираног Предсједништва Републике. Овим је успостављена вишеструка уставна заштита пуне националне и на тој основи рејубличке равноправности кроз онемогућавање било каквог надгласавања на националној основи.

Дакле, уставна декларација о националној равноправности присутна је у уставном уређењу Југославије од II засједања АВНОЈ-а до данас непрекидно, али су уставне институционализоване гаранције те исте равноправности у међувремену варирале, од потпуне ефикасности до само симболичног значаја, овисно о стању друштвене свијести, о значењу националног питања за изградњу социјализма, да би у данашњем уставном систему федерације добиле највећу улогу.

Паралелно са свим промјенама, кроз које је у уставном уређењу Југославије пролазило остварење принципа националне равноправности, кретале су се и промјене у његовом уставном регулисању у Хрватској као федералној јединици југославенске државне заједнице.

Први корак и значајну основу за све касније уставне регулације овог питања представљају одлуке или засједања ЗАВХОХ-а у Топуском од 9. маја 1944. године. Одлука о одобрењу рада представника Хрватске на II засједању АВНОЈ-а утврђује, да њихове одлуке “изражавају остварење вјековних тежња и хрватског и српског народа Хрватске за својом националном слободом и самосталношћу... и осигуравају хрватском и српском народу у Хрватској пуну сувереност, уједињење свих хрватских земаља и оживотворење хрватске државности”, те “да је хрватски народ заједно са српским народом у Хрватској ушао добровољно... у демократску федера-

тивну државну заједницу” са народима других федералних јединица. Друга одлука ЗАВНОХ-а проглашава то тијело “на основу суверене воље и права самоодређења народа Хрватске” представником суверенитета народа и државе Хрватске (при чему је “народâ” несумњиво у значењу множине, што произлази из упоредне интерпретације текстова свих одлука овог засједања) и, истовремено, одређује да се све законске одлуке овог тијела и његовог предсједника објављују латиницом и ћирилицом. “Декларација о основним правима народа и грађана Демократске Хрватске”, коју је истом приликом ЗАВНОХ донио, проглашава “хрватски и српски народ у Хрватској су потпуно равноправни”.

Резимирајући резултате III засједања ЗАВНОХ-а, налазимо да су – као последица заједничке оружане борбе за фактичко остварење заједничке домовине – у првим документима уставног карактера и хрватски и српски народ у Хрватској третирани потпуно равноправно, оба као суверени, национално слободни и самостални народи и равноправни конститутивни ствараоци државе Хрватске и истовремени и, такођер, равноправни носиоци добровољне, суверене одлуке о уласку у федеративну државну заједницу са другим народима Југославије.

Устав из 1947. године, међутим, поред знатних других слабости, оптерећен је и мањкавостима у погледу регулисања равноправности народа и националних мањина – народности Хрватске, а дијелом представља и одступање од претпоставки, које су у документима ЗАВНОХ-а утврђене као основе на којима се и хрватски и српски народ одлучивао за остварење Хрватске као заједничке државе. Умјесто историјске истине, да су – у заједничкој ослободилачкој борби са свим народима Југославије – хрватски и српски народ, “изражавајући своју слободну вољу, а на темељу права на самоодређење укључујући право на одцјепљење и уједињење с другим народима”, остварили своју народну државу Народну Републику Хрватску и на темељу начела равноправности ујединили се с осталим народима Југославије и њиховим републикама у заједничку савезну државу, овај Устав утврђује да је то учинио сам хрватски народ, додуше, у околностима братског јединства са Србима у Хрватској. Устав још једино утврђује да су “Срби у Народној Републици Хрватској равноправни са Хрватима” (каква формулација и сама указује на примаран положај Хрвата у Хрватској, према којем се онда равна положај Срба у Хрватској), као и да “националне мањине у НРХ уживају право и заштити свог културног развитка и слободне употребе свог језика”. Иако би требало очекивати, да ће овај Устав – као потпуни и цјеловити уставни акт, за разлику од одлука ЗАВНОХ-а из ратног времена – знатно исцрпније и одређеније гарантовати равноправност народа и народности Хрватске, чињеница је да је он пропустио да

утврди и оно и онолико, што и колико је било регулисано наведеним ратним одлукама, па тако нема ни одредбе о суверености и самосталности оба народа, као ни о објављивању републичких закона и других републичких опћих аката латиницом и ћирилицом.

Оваква уставна ситуација траје све до 1963. године, када се новим Уставом нешто шире утврђују права народности на развијање националне културе и употребу свог језика, те обезбјеђује право на употребу језика народности пред органима опћине и опћинским судовима и обавезује на објављивање одлука и других важнијих опћих аката органа опћине на језицима народности у опћинама, на чијим подручјима живи већи број припадника народности. У погледу равноправности српског народа у Хрватској овај Устав једнако је мањкав као и онај из 1947. године, с том разликом што је из овог елиминисана и она одредба о равноправности Срба са Хрватима. Уставним законом из 1969. године у Устав су уведене начелне одредбе о равноправности народа и народности, те њихових језика и писама, а нешто су потпуније дефинисана и права народности на плану националне културе и употребе својих језика.

Овакав уставни развој указује на несумњиво одступање од основа, које представљају тековину заједничке ослободилачке борбе хрватског и српског народа у Хрватској и на којима је и стварана заједничка федерална држава Хрватска. Ове основе су утврђиване у одлучујућем времену стварног кориштења права на самоопредјељење све до отцјепљења од стране сваког од ова два народа и представљају резултат њихових појединачних суверених воља да заједничку државу остваре на потпуној међусобној националној равноправности као темељној претпоставци. Одступања, међутим, настају у временима оптерећеним концепцијама унитаризма, који се у Хрватској – као, уосталом, и у Југославији као цјелини – одразио у запостављању националног питања и наметању схватања, да је национална равноправност дефинитивно исправно ријешена у НОР-у, а да је за остварење социјализма још једино битно класно ослобођење радничке класе. Из тих разлога у то вријеме се мањкавостима ове врсте не придаје никаква важност.

Мотиви данашњих уставних промјена и узор на који се ослањају морали би довести до отклањања недостатака, пропуста и одступања остварења принципа националне равноправности у претходном уставном уређењу у односу на основе, утврђене у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији. На овоме мјесту морамо одмах рећи да налазимо да се предложеним уставним промјенама у СР Хрватској, без корјених захвата у предложене амандмане, тај циљ неће моћи постићи.

Од 33 предложена амандмана на Устав СР Хрватске, одредбе којима се регулишу национална равноправност и међунационални односи садржане су у I, III, IV и XXV. У сагледавању стварних рјешења ових питања, међутим, неопходно је прићи Уставу као цјелини, онаквоме какав би требао бити када би се усвојили предложени амандмани у свом интегралном тексту.

Нови Устав треба да има двије врсте одредаба од значења за питање националне равноправности: једне, које га изричито и у појединостима регулишу и друге, које су декларативног карактера од опћијег значаја, али чија формулација указује и на предложени положај народа и народности Хрватске у новом уставном систему. У даљњем разматрању осврнут ћемо се најприје на ове посљедње.

Устав би, након усвајања предложених промјена, требао садржавати декларацију о историјским условима стварања републичке државе у двјема својим одредбама. Други став преамбуле утврђује, да је “хрватски народ... – на темељу свог права на самоопредјељење, укључујући и право на отцјепљење и удруживање с другим народима, створио СР Хрватску...”, а тачка 1. амандмана I тврди да је – у околностима заједничке борбе са српским народом и народностима у Хрватској и са другим народима и народностима Југославије – “хрватски народ, у складу са својим повијесним тежњама..., остварио у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији своју националну државу – Социјалистичку Републику Хрватску...”. Дакле, обе одредбе на идентичан начин утврђују, да је хрватски народ остварио СР Хрватску, док предложена измјена подвлачи и њен карактер националне државе хрватског народа.

Тачком 2. амандмана I предлаже се дефиниција СР Хрватске као суверене националне државе хрватског народа, државе српског народа у Хрватској и државе народности које у њој живе, која је истовремено и социјалистичка самоуправна демократска заједница радних људи и грађана и равноправних народа и народности. Тачком 3. истог амандмана предлаже се “Лијепа наша домовино” за државну химну СР Хрватске. Обе одредбе досљедно настављају са истицањем хрватског националног карактера државе Хрватске, а прва стварно утврђује хрватски народ као јединог носиоца њеног државног суверенитета, што је и у складу са напријед цитираним одредбама о стварању СР Хрватске.

Нови Устав би, дакле, утврђивао да је хрватски народ – на основи свога права на самоопредјељење све до отцјепљења – створио СР Хрватску као своју националну државу искључиво својом сувереном вољом, па да је – логично – он и искључиви носилац њеног суверенитета, из чега би – опет логично – слиједила национална обиљежја хрватског народа (грб, застава,

химна) као једина обиљежја државе Хрватске. СР Хрватска би, истовремено, била и држава српског народа и народности који у њој живе, што би – без признања атрибута суверености – стварно значило утврђивање својства држављана за српски народ у Хрватској и њене народности као етничке цјелине.

Одредбе, које се непосредно односе на поједина питања кроз која се остварује принцип националне равноправности, садржане су – у првом реду – у амандману IV и члановима 20. и 21. Уставног закона из 1969. године, који се међусобно допуњују. Амандман IV, након што у 1. тачки декларише основно начело “равноправни су народи и народности у СР Хрватској”, у цијелости је посвећен посебним одредбама о правима Срба у Хрватској и правима њених народности. Према приједлогу, “ради остваривања равноправности, Срби у Хрватској слободно и равноправно употребљавају и развијају свој језик и писмо, развијају своју културу, организирају одгој и образовање на својем језику, и у ту сврху стварају се потребни увјети у одговарајућим установама и организацијама”, “осигуравају се увјети за слободно изражавање националних особитости Срба у Хрватској”, те “Срби у Хрватској размјерно супредстављени у представничким и другим органима који обављају функције власти”.

Што се народности Хрватске тиче, њима би било зајамчено право “да слободно и равноправно употребљавају свој језик, развијају своју културу, врше одгој и образовање на материнском језику и оснивају установе и организације и уживају друга уставом утврђена права” (члан 20. УЗ), да се “слободно удружују у сврху развијања своје националне културе и других националних особитости” (ам. IV), “осигурава се примјена равноправности језика и писама народа и народности на подручјима на којима живе поједине народности” и њиховим припадницима се гарантује – у складу са законом – “право на употребу свог језика у остваривању својих права и дужности, као и у поступку пред државним органима и организацијама које врше јавна овлаштења” (члан 21. УЗ). Народностима би се обезбиједило “право на употребу националних обиљежја” и “право да буду заступљене у представничким и другим органима који обављају функције власти” (ам. IV).

Дакле, и српски народ у Хрватској и њене народности имали би обезбјеђена идентична права на слободну и равноправну употребу свог језика и писма, на развијање своје културе и организовање одгоја и образовања на свом материјем језику.

Поред тога, Србима у Хрватској би се осигуравали услови за слободно изражавање својих националних особитости, док се народностима у исту сврху изричито обезбјеђује право на удруживање. Срби у Хрватској били

би размјерно представљени у представничким и другим органима који врше функције власти, док се народностима гарантује право на заступљеност у истим органима, али без утврђивања размјере. Народностима се још посебно обезбјеђује право на удруживање у сврху развијања своје националне културе, право на употребу националних обиљежја, право на употребу свог језика у остваривању својих права и дужности и – посебно – у поступку пред државним органима и јавним организацијама, а на подручјима на којима живе гарантује се још и примјена принципа равноправности језика и писама народа и народности.

Амандман V предлаже објављивање “закона и других прописа и осталих опћих аката републичких органа и организација... на хрватском, односно српском језику (Срба у Хрватској), латиницом и ћирилицом”, “поступак пред судовима и другим органима води се на хрватском, односно српском језику”, а “у СР Хрватској аутентични су текстови савезних закона и других савезних опћих аката који се објављују у службеном листу СФРЈ на хрватском језику”.

Амандман XXV посебно предвиђа обавезу СР Хрватске да – у складу са међународним уговорима и политиком добросусједских односа – подстиче и помаже развијање и одржавање везе а Хрватима који као народност живе у иностранству. Амандманом III утврдила би се обавеза СР Хрватске да “сурађује с другим републикама и покрајинама СФРЈ... кад је то у заједничком интересу и доприноси стварању повољнијих увјета за остваривање... равноправности народа и народности...”.

Амандманом IV предвиђа се у Сабору формирање Одбора за међунационалне односе, који би се састојао од паритетног броја Хрвата и Срба и одговарајућег броја припадника народности, са задатком праћења и разматрања остваривања националне равноправности и предлагања мјера за њено остваривање, те покретања расправе о уставној заштити равноправности народа и народности.

Овако конципиране одредбе представљале би – према замисли предлагача – потпуно уставно регулисање остваривања принципа националне равноправности народа и народности СР Хрватске. Очигледно је на први поглед – међутим, да овакав концепт садржи низ слабости, недоречености и недоследности управо са становишта остваривања тог претпостављеног циља, па је нужно подробније критички размотрити и поједине одредбе и концепт у цјелини, с једином сврхом да се бољим и правилнијим рјешењима допринесе таквом остварењу уставног уређења републике, које би представљало прави израз пуне националне равноправности.

Хрватски и српски народ у Хрватској су одлукама III засједања ЗАВХОХ-а из 1944. године – као тековину заједничке борбе у народноослобо-

дилачком рату и социјалистичкој револуцији – утврдили основе заједничког живота у Хрватској на принципу потпуне међусобне равноправности и, полазећи од такве основе као битног услова, сваки за себе и заједнички суверено одлучили о конституисању државе Хрватске и њених врховних органа. Уставна декларација о стварању СР Хрватске у преамбули Устава и у предложеном амандману I смјела би садржавати само ову историјску истину. Формулација која је на снази, као и она која се предлаже, међутим, одступају од тога и тврде да је СР Хрватску остварио сам хрватски народ, пренебрегавајући конститутивну, стваралачку улогу српског народа у том заједничком државотворном дјелу. Будући да историјска улога српског народа у стварању СР Хрватске није и не може бити спорна, а да ова уставна декларација треба и може представљати само констатацију историјске стварности, формулација обе одредбе морала би бити измијењена у смислу њеног поштовања.

Полазећи од стварне улоге српског народа у стварању СР Хрватске и од одлука ИИИ засједања ЗАВНОХ-а, које су његову улогу утврдиле – с једне стране, те од одредбе тачке 3. савезног амандмана ХХ, да је република држава заснована на суверености народа – с друге стране, критици подлијеже и дефиниција СР Хрватске из тачке 2. републичког амандмана I. Српски народ у Хрватској, као и хрватски народ, доказали су истовремено и сваки за себе своју суверену вољу, када су заједнички у ватри народноослободилачког рата остварили СР Хрватску, утврђујући ту чињеницу и документима највишег представничког тијела социјалистичке револуције, па поновном оцјењивању њихове способности за сношење суверенитета исте те државе, које би одступало од историјом и крвљу верификованих утврђења, не може бити мјеста. Но, и у случају, да је историјска стварност била сасвим друкчија, из текста савезног амандмана ХХ произлази, да су сви народи Југославије суверени и да се на њиховој суверености управо и заснива државност република у којима живе. Овакво принципијелно рјешење мора се односити и на српски народ у Хрватској, који је – иначе – само дио јединственог српског народа, али који друге државе засноване на његовом суверенитету ван Хрватске нема. Под условом да су у питању обострано слободни народи, сувереност једнога не може значити негацију суверености другога, па зато ни сувереност хрватског народа у Хрватској не искључује, не ограничава, нити окрњује сама по себи исту такву сувереност српског народа који живи у истој републици, као што се само по себи не дешава ни обратно. (Када говоримо о хрватском народу у Хрватској, поштујемо чињеницу да је то само дио – мада највећи – јединственог хрватског народа у Југославији, чиме свјесно подвлачимо сличност положаја са српским народом у Хрватској.)

Сувереност је атрибут, који је својствен како народу у цјелини, тако и сваком његовом дијелу посебно. На суверености осталих дијелова српског народа заснива се државност југославенских република у којима ти други дијелови живе и тиме се ни у ком случају не исцрпљује сувереност дијела српског народа, који као конститутивни елеменат живи у СР Хрватској. Уколико се и на суверености српског народа у Хрватској не би заснивала њена државност, њему би неправедно и неоправдано био оспорен овај његов неотуђиви атрибут, а тиме би и српском народу у цијелости његова сувереност била окрњена, па би се српски народ у Хрватској и његова матична нација у цјелини – будући без, односно са окрњеним овим битним својством народа – нашли у стварном положају нечег нижег од других равноправних југославенаких народа. Гледана у овом свијетлу, предложена дефиниција СР Хрватске као суверене националне државе хрватског народа, државе српског народа у Хрватској и државе народности које у њој живе – не може бити прихватљива, јер сношење државног суверенитета приписује само хрватском народу, а српски заједно са народностима ставља у положај пуких држављана. Према томе, сматрамо да у овој дефиницији атрибут суверености мора бити везан и уз српски народ у Хрватској, па би прихватљива формулација морала говорити о сувереној држави и хрватског и српског народа из Хрватске. На овај начин – несумњиво – не би била погођена права ни хрватског народа ни народности, а српском народу у Хрватској било би и текстом устава утврђено његово фактичко својство суверености, које му – иначе – нико нема права и не може оспоравати.

Одредбе, којима се предлаже непосредно регулисање појединих питања из подручја обезбјеђења националне равноправности, и у појединости ма и у својој цјелини, почевши од концепције па до примијењеног метода, пуне су недостатака и, по нашем мишљењу, не доприносе принципијелном и стварном реализовању националне равноправности као свом претпостављеном циљу.

Упоредном анализом одредби амандмана IV, заједно са одредбама важећег Устава које овај амандман допуњује, мора се уочити да су права српског народа у Хрватској и права народности формулисана готово на идентичан начин, а да су по садржају права народности и шира. Народностима је, нпр., обезбдијеђено “право на употребу националних обиљежја”, док се исто право за Србе у Хрватској не предвиђа. Посебно су регулисана права народности на подручјима на којима живе у погледу примјене равноправности језика и писама народа и народности, какве одредбе у односу на српски народ нема. Право удруживања у сврху развоја своје националне културе и других националних особитости, као и право на употре-

бу свог језика како у остваривању својих права и дужности, тако и у поступку пред државним органима гарантована су припадницима народности, а припадницима српског народа у Хрватској нису. Како је у изради новог уставног концепта и за српски народ и за народности Хрватске усвојен начин таксативног утврђивања свих предвиђених права, несумњиво је да оно, што за једне или друге није регулисано, није ни предвиђено као право које припада. Према томе, права српског народа у Хрватској су по новом уставном концепту ужа и ограниченија од права народности Хрватске.

Ако се пође од равноправности народа као неспорног принципа, тада се мора подврћи критици и сам метод, који је у изради овог Устава примјењен, као недоследан и непринципијелан. Наиме, за један од народа републике – пошавши од исправне претпоставке да његова сувереност као темељно и свеобухватно право садржи неограничено и сва постојећа посебна национална права – Устав посебно не би утврђивао појединачна права, док за други народ утврђује таксативно тачно одређена и тиме ограничена права, на начин како то чини и за народности (с тим, што су права народности – као што је већ доказано – по обиму бројнија и по садржају потпунија). На овај начин се, очигледно, за овај други народ доводи у питање и сам његов статус, јер – уколико су народи Југославије равноправни – етничка скупина, која у односу на друге народе има ограничена национална права, објективно није у положају народа. Овакав уставни концепт, ако се има у виду претходна критика декларације о стварању Хрватске, те примјењена дефиниција њене државности, као и садржај често истицаног начела потпуне и стварне равноправности народа, не би могао бити прихваћен без опасности да се српски народ у Хрватској – упркос прокламираном принципу равноправности – мимо осталих југославенских народа нађе у специјалном положају једне посебне народности. Устав, који би декларисао историјску истину о стварању државе СР Хрватске и поштовао у цијелости суверена права сваког од њених народа, требао би садржавати само одредбе опћег карактера, којима би се утврђивала одређена права на подручју културе, језика, писама, образовања, националних обиљежја и других националних особености – посебно за народе Хрватске и сличне одредбе одређеног садржаја и опсега – посебно за народности Хрватске.

Ове наше оцјене – иначе – ни у ком случају не садрже став да би право народности било у предложеном уставном концепту прешироко предвиђено, нити значе пледирање да се у односу на права народа сузе, већ само истичу потребу принципијелног и досљедног регулисања положаја народа с једне и народности с друге стране.

Формулације одредаба у појединостима су – поред свега – још у многочему и неадекватне правима, која по Уставу СФРЈ припадају народима, дијелом су и недоречене, а дијелом нису најсретније ни стилизоване.

Стилизација става амандмана IV, према којој “ради остваривања равноправности” Срби у Хрватској уживају одређена права на подручју језика, културе и одгоја и образовања, није најсретније одабрана, будући да по њој основни циљ уживања одређених националних права јесте остваривање равноправности – умјесто очувања и афирмације националног идентитета српског народа, који се постижу одређеним средствима чији је опћи појам равноправност, а садржај набројена (и друга) појединачна права. Зато би, уколико се у овом часу апстрахирају суштинске примједбе на примијењени метод утврђивања права народа, прихватљива формулација требала гласити: “Ради очувања и афирмације националног идентитета српског народа у Хрватској стварају се услови за његову равноправност” кроз уживање одређених права у погледу језика, културе, одгоја и образовања и других, која му као народу припадају.

Право на слободно и равноправно употребљавање и развијање свог језика и писма не представља право, које у југославенском уставном систему припада једном народу, члан 42. савезног Устава проглашава да су “равноправни језици народа Југославије и њихова писма”, што очигледно нема исто значење са предложеном одредбом о језику српског народа у Хрватској у републичком амандману IV. Равноправност народа на подручју језика и писама у југославенском уставном уређењу очитује се у њиховом статусу, који је свакако шири од пуког права народа да свој језик и писмо сам слободно и равноправно употребљава и развија и, као опћа одредба, оживотворена је у обавези органа федерације да је у службеном саобраћају поштују, као и у пропису, према којем се савезни закони и други савезни опћи акти објављују као аутентични на језицима свих народа Југославије – дакле, не само у праву народа да свој језик сам употребљава, већ и у обавези савезних органа да исти тај језик употребљавају равноправно са свим језицима других народа Југославије. Предложена одредба, дакле, српском народу у Хрватској у погледу језика и писма не обезбјеђује стварни положај равноправног народа, па чак – реално – ни положај народности, будући да је на нивоу републике “зајамчено свакој народности право да слободно и равноправно употребљава свој језик” (члан 20. УЗ 1969.) али се поред тога и “законом и статутом општине и опћим актима радних и других организација осигурава примјена равноправности језика и писама народа и народности на подручјима на којима живе поједине народности” (члан 21. УЗ 1969.). Коначно, право на употребу свог материјалног језика стварно представља основно право грађанина,

па је непотребно и неадекватно уврштавати га као достигнуће на плану националних права. Из наведених разлога, одредба о језику из амандмана IV, под условом да је примијењени метод уставног концепта у цјелини прихватљив, морала би се мијењати у смислу члана 42. савезног Устава.

Формулација права српског народа у Хрватској на развијање “своје културе” упућује, да се предложеним амандманом мисли искључиво на културу коју сами Срби у Хрватској стварају, јер би у супротном уз њихову културу био употребљен и атрибут “национална”, како је то у истом амандману учињено у погледу националне културе народности. Ако се у истом правном тексту употребе два различита израза, по логици правне науке је недвосмислено да су у питању и два различита садржаја, значења. Будући да је неспорно јединство српског народа и његове културе без обзира на федералне границе, ова одредба требала је бити формулисана тако, да српском народу у Хрватској обезбјеђује услове за пун и слободан развој његове националне културе. Осим тога, како је предложена одредба о праву народности да се “слободно удружују у сврху развијања своје националне културе и других националних особености” потпунија, садржајнија и одређенија, јер несумњиво омогућује организовање националних установа и националне штампе, а право једног од југославенских народа не треба бити уже од права народности, амандман IV је требао и у погледу развијања националне културе и других националних особености српског народа у Хрватској предвидјети и право на удруживање.

Одредба, према којој се за Србе у Хрватској предлаже утврђивање права да “организирају одгој и образовање на свом језику и у ту сврху стварају се потребни увјети у одговарајућим установама и организацијама” не задовољава због своје непотпуности, будући да гарант за очување националног идентитета кроз одгој и образовање није само језик, уколико се у републици припремају наставни планови и програми са изразитим националним карактеристикама хрватског народа и недвосмисленом заостављеношћу националних карактеристика Срба (не само кроз наставу језика, већ – нарочито – и кроз наставу књижевности и историје). С обзиром на такву ситуацију, умјесто предложене, неопходна би била формулација која би обезбјеђивала организовање одгоја и образовања према таквим плановима и програмима и у одговарајућим установама и организацијама, да буде гарантовано очување и афирмација националног идентитета српског народа у Хрватској. На овај начин би ова одредба била у потпуном складу са амандманом XVI, према којем је један од основних циљева одгоја и образовања “развијање осјећаја припадности својему народу”.

Поред наведеног, амандман IV је требао и у погледу српског народа у Хрватској предвидјети право на употребу националних обиљежја, какво

право садржи када су у питању народности (“народности које живе у Хрватској имају право на употребу националних обиљежја”) и – свакако у оквиру његове суверености – хрватски народ, јер је неприхватљиво да један народ наше социјалистичке заједнице има мање права од другог народа, па и народности.

У одредбама које обрађују питање истог карактера, садржаним у амандману V, предвиђа се објављивање закона и других прописа и опћих аката републичких органа и организација “на хрватском, односно српском језику (Срба у Хрватској), латиницом и ћирилицом”, а за поступак пред судовима и другим органима да се “води на хрватском, односно српском језику”. Оваква формулација у погледу “службеног” језика је нејасна и због тога може послужити за унитаристичка тумачења (супротна научним и политичким ставовима у СР Хрватској), да се ради о једном истом језику, који се зове хрватски односно српски.

Из тих разлога много боља би била формулација, која би утврђивала званични став у СР Хрватској да се ради о два језика, па говорила о “хрватском и српском језику” (прихваћајући овдје назив “српски језик” само условно, јер је ствар науке српског народа да – после раскида Новосадског договора – сама одреди о судбини и називу језика свога народа). Поред тога, предложена одредба садржи и ближу ознаку уз употребљени израз “односно српски језик”, наводећи у загради да се ради о језику Срба у Хрватској, која представља обичну бесмислицу. Језик Срба у Хрватској – као посебан језик у односу на српски – наука не познаје, а у стварности не постоји. Ијекавски говор није никаква специфичност само Срба у Хрватској, јер се тим говором служи и дио српског народа у Босни и Херцеговини, Црној Гори, па и Србији. С друге стране, ијекавски говор није једини говор којим се служи српски народ у Хрватској, јер Срби у источној Славонији употребљавају екавски. Истовремено, оба говора су заступљена у српској књижевности, и то како код писаца који потјечу изван Србије (па и из Хрватске), исто тако и код писаца који су рођени у Србији. Зато је предложена формулација требала говорити о “хрватском и српском језику”, без икакве ознаке у загради.

Што се тиче одредбе, која утврђује, да се аутентичним сматрају текстови савезних закона и других савезних опћих аката који се објављују на хрватском језику, налазимо да је треба мијењати тако, да се – сагласно принципу националне равноправности и, посебно, равноправности језика и писама народа Југославије – аутентичнима сматрају и текстови објављени на језику и другог народа СР Хрватске.

Амандманом XXV предлаже се регулисање обавезе СР Хрватске да подстиче и помаже развијање и одржавање веза с Хрватима, који као на-

родност живе у иноземству. Не постоји разлог против, а принцип националне равноправности и учешће и српског народа у Хрватској у остваривању дијела дохотка који ће се трошити на ове везе би налагали, да се ова формулација односи и на припаднике другог народа Хрватске који живе у иноземству.

Посебно питање за дискусију представљају приједлози одредби амандмана IV, које регулишу учешће српског народа и народности Хрватске у органима републике који обављају представничке или друге функције власти, као и предвиђени механизам заштите остварења принципа равноправности народа и народности.

Српски народ у Хрватској требао би бити “размјерно представљен у представничким и другим органима који обављају функције власти”, а “народности имају право да буду заступљене” у истим органима. У тексту о праву народности ријеч “размјерно” избјегнута је намјерно, јер би у случајевима народности размјерност често значила потпуно искључење из заступљености у републичким органима.

Међутим, неиздиференцирана одредба о размјерној представљености Срба у Хрватској у представничким и свим другим републичким органима власти захтијева шире разматрање. При томе треба имати у виду тежње овог друштва за реафирмацијом националног елемента у нашој сложеној социјалистичкој самоуправној заједници и за истинским остварењем принципа националне равноправности, затим често истицани став да је управо у том циљу за нас у вишенационалној заједници неприхватљив принцип надгласавања и мајоризације, као и несумњиво социјалистичка рјешења за отклањање сваке такве могућности у оквиру федерације, која је вишенационална заједница исто тако, како је то (без обзира на размјере) и СР Хрватска.

Српски народ у Хрватској је по броју својих припадника знатно мањи од хрватског народа. При таквом односу, уколико би Срби у свим представничким тијелима и другим органима власти републике били само размјерно представљени, они би увијек и у свим органима имали апсолутно мањи број својих заступника у односу на хрватски народ, па такво рјешење – очигледно – не би било никаква гаранција да као малобројнији не би били надгласавани од вишебројнијег народа, да управо не би био повријеђен принцип неприхватљивости мајоризације у питањима битним за остварење националне равноправности. Овакву могућност су видјели и предлагачи уставних промјена, али су као гаранцију предложили неадекватно рјешење, јер саборски Одбор за међунационалне односе, у ком би дјеловали заступници изабрани од по националној структури мијешаног бирачког тијела и који не би имао никаквих компетенција за одлучивање,

не би на основи пуке приватне националне припадности заступника стварно представљао народе и народности, нити би без компетенција за одлучивање био ефикасна заштита од потенцијалне опасности надгласавања малобројнијег од вишебројнијег народа.

Поштујући право припадника вишебројнијег народа, да – као грађани – размјерно свом већем учешћу у националној структури републике имају и већи број својих представника у њеним органима, сматрамо да рјешење треба тражити у таквој организацији државне власти републике, која не би макар и потенцијално остављала без ефикасне заштите национална права и интересе малобројнијег народа. Таква рјешења постоје у многим вишенационалним заједницама у свијету (недавном уставном промјеном у Белгији, нпр., рјешаван је овај проблем и у том дијелу Европе), али сматрамо да су нама најближа, несумњиво социјалистичка и у нашој међунационалној пракси већ провјерена рјешења, која су примијењена у југославенској федерацији. Из тих разлога не видимо ни потребе ни оправдања, да се у СР Хрватској, која је дио те исте југославенске федерације, заобилазе провјерена сопствена рјешења за рачун нових и још непровјерених форми, већ на први поглед непоузданих, чију ефикасност треба тек испитати.

Најстарија институција заштите равноправности народа и народности и њихових република у Југославији је Вијеће народа у Савезној скупштини, које је од првог федеративног Устава из 1946. године до данас прошло кроз многобројне мијене, бивајући потискивано у други план и поновно истурано, дијелећи стварно судбину еволуције друштвене свијести о значају питања националне равноправности у нашој земљи, да би данас у југославенском уставном систему добило пуно и примарно значење као најважнији дом Скупштине. Новији институти уставне заштите од надгласавања у међунационалним и међурепубличким односима у оквиру Југославије јесу: паритетно састављено Предсједништво СФРЈ (са одговарајућим бројем представника покрајина), потпуни паритет република у заузимању најважнијих функција у свим органима федерације и одговарајућа заступљеност покрајина, те обавезно усаглашавање ставова република (и покрајина) у свим најважнијим питањима из надлежности федерације.

Најреалније остварење заштите националне равноправности у републици могло би се постићи стварањем у Сабору посебног дома, који би – по угледу на слично рјешење у оквиру савезне државе – био састављен од националних делегација хрватског и српског народа у Хрватској (са паритетним бројем заступника) и делегација народности Хрватске (са одговарајућим бројем заступника). Овакав дом (чији назив би могао бити: Вије-

ће за међунационалне односе) равноправно би са другим домовима у Сабору одлучивао о свим питањима, која су од значаја за равноправност народа и народности и за међунационалне односе. С овом институционализованом заштитом могло би се комбиновати и друго југославенско рјешење као коначна брана могућем надгласавању и бројчано најмање народности од стране друге народности или народа: у најважнијим питањима била би обавезна усаглашеност ставова националних делегација, У осталим представничким и другим политичким органима народи и народности били би размјерно заступљени.

Будући да бирани заступници представљају своје бирачко тијело без обзира на њихову приватну националну припадност, националне делегације – да би стварно представљале своје народе и народности – требало би да буду бирани од националних бирачких тијела, састављених од припадника сваке поједине нације или народности за себе. Представници појединих нација и народности у осталим органима републике (изузев заступника у другим домовима Сабора) бирали би се од стране надлежних тијела, али уз обавезну сагласност Вијећа за међунационалне односе. На овај начин би се постигло, да и националне делегације у Вијећу за међунационалне односе и појединци у осталим органима републике (изузев других домова Сабора) буду заиста представници свог народа или народности, јер би носили директни или изведени мандат радних људи одређених према националној припадности, па би свом народу или народности и одговарали. Овакав принцип избора за дио представничких и других републичких органа не би у наш изборни систем унио суштинску новину, јер и данас имамо подвајање грађана као бирача и на активној и на пасивној страни по основи радне структуре (произвођачи у привреди, радници у здравству, радници у просвјети и култури), па би ово ново структурирање бирача представљало у ствари даље дограђивање истог изборног система, у ком би човјек био досљедно заступљен и као грађанин, и као радни човјек, и као припадник свог народа или народности.

Наравно, носилац кандидатског поступка и кандидатских листа и у овом изборном механизму би био ССРНХ, како је то и иначе у нашем самоуправном социјалистичком друштву. У остала вијећа Сабора заступници би били бирани од стране бирачких тијела и по критеријима, за које не би национална припадност имала никакав значај.

Овакво (или слично) рјешење представљало би стварну гаранцију равноправности народа и народности у СР Хрватској па зато очекујемо да ће бити третирано с озбиљношћу и пажњом. Инсистирање на институционализованим уставним гаранцијама остварења националне равноправности не произлази из егзистентног осјећаја стварне угрожености било ког на-

рода или народности СР Хрватске, већ из основног права народа да – сагласно свом суверенитету – посједује сигурну и објективну заштиту од могућег нарушавања своје равноправности, неовисну од постојања или непостојања било чије субјективне добре воље, регулисану на начин на какав је регулисана заштита права других народа и народности Југославије. Само уставним институцијама и механизмима утврђене гаранције националних права могу представљати озбиљну и стварну основу за њихову заштиту, а задатак устава – међу осталим – и јесте, да та права утврди и осигура им објективно и ефикасно обезбјеђење од сваке могуће, потенцијалне или стварне, повреде. Савез комуниста, с друге стране, као водећа политичка снага ове друштвене заједнице, може бити гаранција да ће Устав иза ког он стоји бити и поштиван и да основна права народа и народности, како су утврђена уставом, неће бити препуштена ничијем волунтаризму.

Дакле, резимирајући предње разматрање, предлагемо да се као израз стварне равноправности народа и народности СР Хрватске у новом републичком уставном концепту изврше следеће измјене:

1) Да се СР Хрватска дефинише – поред осталог – као суверена држава хрватског и српског народа у Хрватској.

2) Да се у преамбули Устава и у амандману I утврди, да су СР Хрватску остварили хрватски и српски народ који у њој живе, у околностима заједничке борбе са народностима Хрватске и другим народима и народностима Југославије у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији.

3) Да одредбе о националној култури, о језику и писму, о образовању и одгоју на основи националних програма, о националним обиљежјима и о осталим националним особеностима – буду формулисане посебно и опћенито за народе Хрватске, а посебно за народности које у њој живе.

4) Да језици и писма оба народа Хрватске буду равноправна средства комуницирања пред судовима и другим органима у републици, да се на оба језика и оба писма објављују закони и други републички опћи акти, да текстови савезних закона и других савезних опћих аката буду сматрани аутентичним, било да су објављени латиницом на хрватском, било ћирилицом на српском језику.

5) Као гарант против могуће мајоризације малобројније нације или народности од вишебројнијег народа или народности Хрватске – да се у Сабору формира Вијеће за међунационалне односе као посебан дом, с правом да равноправно с другим надлежним домовима одлучује о свим питањима републике, која су од значаја за равноправност народа и народности и за међунационалне односе; да овај дом буде састављен од нацио-

налних делегација, које за народе имају паритетан, а за народности одговарајући број заступника; да се одлуке у овом дому доносе уз обавезну сагласност националних делегација.

6) У осталим органима политичких одлука и вршења политичке власти народи би били размјерно, а народности би имале право да буду заступљене.

7) Националне делегације за Вијеће за међунационалне односе бирали би грађани-бирачи као припадници својих нација и народности, а за избор националних представника у друге органе републике (изузев других домова Сабора) надлежном органу била би потребна сагласност Вијећа за међунационалне односе.

8) За остале домове Сабора избори се врше по досадашњим критеријима (или другим), без обзира на националну припадност бирача. (Пљесак.)

ПРОФ. НИКИЦА РАПАЈИЋ:

Ја бих изнио само неке допуне у вези амандмана 4. тачке 2. Изнио бих допуне о ономе, што је друг Косовић сада говорио.

Амандман 4. тачка 2. изгледа да је некако најтежи и најпроблематичнији са разних страна и зато је некако и његова стилизација таква да стварно захтијева разне исправке. Овај текст, у овој брошури гласи: “Ради остваривања равноправности Срби у Хрватској слободно и равноправно употребљавају и развијају свој језик и писмо, развијају своју културу, организирају одгој и образовање на свом језику и у ту сврху стварају се потребни увјети у одговарајућим установама и организацијама.”

Раније у штампи тај текст је гласио овако: “Ради остваривања равноправности Срби у Хрватској слободно и равноправно употребљавају и развијају свој језик и писмо, развијају своју културу, организирају одгој и образовање на свом језику и у ту сврху организирају одговарајуће културне, образовне и сличне установе”. Као што видите, ово је сад испало: “организирају одговарајуће културне, образовне и сличне установе”, а стављено је “стварају се потребни увјети у одговарајућим установама и организацијама”.

Осим тога овај службени текст одступа у оном погледу и од тачке 4. става 2. Закључака IV конференције СК Хрватске, јер је у овој тачци, тачка 4. став други речено: “У том смислу Уставом треба утврдити да се у Социјалистичкој Републици Хрватској као самоуправној социјалистичкој заједници стварају увјети за пуни национални развој Срба у Хрватској, њихове националне особености, културе, образовања, језика и писма и ув-

јети за организирање одговарајућих институција.”

Дакле, у закључцима Конференције се каже да се “предвиђа организирање одговарајућих институција”, чак још шири него што је оно било у текстовима у штампи, што сам ја мало прије прочитао, јер ово даје могућност много већу, док је овдје ограничено будући да се каже да се “организирају културне, образовне и сличне установе”, а овдје се каже “организирају одговарајуће институције”, дакле неограничено – према потреби и могућности.

Према томе овај текст је како видимо и од ранијих текстова одступио и од оног става, од IV конференције СКХ. Из тога јасно произлази да је око тога било прилично потешкоћа, проблема и дискусија и да је некако у задњем часу не знам како до тога дошло да је он овако значајно измијењен.

Овдје се каже “Срби у Хрватској слободно и равноправно употребљавају и развијају свој језик” умјесто “свој језик” ја предлажем да се каже “српски језик”, јер ми смо видјели у новинама сада се каже “језик Срба у Хрватској је хрватски језик”, а “свој језик” значи хрватски језик. То је и сврха тога.

Дакле, треба рећи “српски језик и своје писмо”. То је ћирилица. То треба јасно да се каже: “српски језик и ћириличко писмо”.

Ово би биле само допуне на оно што је о овој тачци 4. амандмана изнио друг Косовић, јер ја се слажем са свиме што је он изнио, само сам ове моменте хтио истаћи и подвући.

Међутим, овдје се јавља са друге стране проблем можда још тежи, а то је да се са разних других страна, оних страна које нису радиле ове амандмане, ово покушава негирати, ово што је овдје написано, а то се покушава негирати и каже се “па вели, ми Србима овим амандманом 4. тачком другом дајемо више него себи”. Ја мислим да то долази отуда што људи сматрају да је то нешто ново, нешто што ми нисмо имали никада. То је зато што они то једноставно не знају. Ја мислим да је то зато. Међутим, то није тако. То, истина, нема у овом важећем уставу наведено, али у пракси ми смо то имали откада постојимо. Језик смо имали откада постојимо, откада су стваране школе. Имали смо школе и друге институције.

Да ту не би било неке забуне, ја ћу изнијети неке податке о томе, који јасно говоре да смо ми то све имали у историји континуирано, негдје више, негдје слабије, негдје на овај начин, негдје на онај начин. Дакле, ништа ново нема него да се само постојеће загарантира. Ја ћу вам прочитати неке податке:

“Тај велики историјски оквир у коме су дјеловале српске просвјетне и културне установе на садашњем подручју Социјалистичке Републике Хр-

ватске испуњен је бројним разноврсним центрима у историји, који се упорно стварају, попуњавају, наслеђују, понекад и уз највеће потешкоће – од најстаријих фреско-сликарских и других везилачких радова, збирки ћириличких рукописних и штампаних књига из разних наших штампарија из друге половине XV и XVI вијека, народних основних, граматикалних и средњих школа; културно-умјетничких, просвјетних, културних и хуманитарних удружења и друштава: новинарских, графичких и издавачких дјелатности, широке мреже читаоница и библиотека, модерних штампарских и издавачких предузећа и центара за школовање привредних – стручних кадрова па све до Српског културног друштва “Просвјете”. Дакле, један континуитет некад слабији, некад јачи, некад интензивнији, некад мање интензиван.

Дозволите да илустрације ради наведем само неколико примјера из старијих времена.

Већ од половине XV вијека манастир Ораховица у Славонији центар је фреско-сликарства, сликарства, златарске умјетности, везилачких и књижевних производа и збирки ћириличких рукописних и штампаних књига из разних наших штампарија из друге половине XV и из XVI вијека.

Златарску умјетност је овдје развио мајстор Авраније Хлаповић, први велики златарски мајстор послје досељења наших предака у ове крајеве.

Значајну сликарску школу оснива у манастиру Гомирје у Горском котару у првој половини XVIII вијека сликар Симеон Балтић, ученик кијевске сликарске академије и т. д.

Српске народне школе настају релативно врло рано. Споменут ћу само неколико таквих најстаријих школа, за које се тачно зна вријеме оснивања.

Тако су у Пакрацу и Осијеку основане српске народне школе приликом насељавања Срба у ове крајеве. Одмах са досељавањем долазе и ове школе. У Старој Градишци оваква је школа основана 1728., у Костајници 1729., у Великој Писаници крај Бјеловара 1737., у Плашком 1744., у Новој Градишци 1749., у Клокочевцу (Славонија) 1749., у Великој Барни (Славонија) 1750., у Горњом Косињу (Лика) 1752., у Метку (Лика) 1753. године и т.д.

У Далмацији, због другачијих прилика, оснивају се нешто касније. Прва је основана у Шибенику 1808. и била је једина школа на славенском језику на читавом приобалном појасу.

Прва српска средња школа основана је у Северену 1735. године, чувена препарандија у Пакрацу 1871. године и т.д.

Међутим, истина је да је то стварано, рађено и постојало уз различите потешкоће, па и физичка уништавања у најновијој хисторији. Тако су, на примјер, најтежи случајеви били из 1908. до 1910. године, кад је јако много страдала српска култура, просвјетне установе и т.д., од 1914. до 1918. страховито много је страдало српских културних организација, образовних институција и т.д., а најтеже је било од 1941. до 1945. године.

Дакле, те установе повремено су страдале, повремено су умањиване, негдје су нестајале, али то све скупа није уништило њихов континуитет. Рецимо, што се тиче школа од краја 19. и почетком 20. вијека српска политичка руководства у договору са хрватским странкама су пристала да те школе постану државне школе, да буду јединствене школе и да заједно уче хрватска и српска дјеца, као и остала, али тиме оне нису изгубиле свој континуитет.

Према томе не може се сматрати, као што се сматра и енергично се тражи да се то брише, као да је то нешто новог, као нешто што никада није ни постојало, што се сад, ето, Србима даје, ево не знам баш зашто у овом часу и т.д.

Што се тиче амандмана 5. о којем је било говора да се закони и други прописи и опћи акти... објављују у Народним новинама на хрватском односно на српском језику, ја мислим да никако не може остати овако "односно", јер је то јако неодређено и може се на разне начине тумачити. Исто тако не може бити ни "или", јер то значи или на једном језику или на другом, а мора бити на обадва. То мора бити објављено на оба језика и на оба писма, а то значи на хрватском и на српском језику и наравно без ових заграда (Срба у Хрватској). Ми немамо посебан језик, ми нећемо ни стварати посебан језик, Срби су га створили давно, шта ћемо ми сад с тим, зар да стварамо нове језике? (Пљесак.)

Толико као допуну. Иначе слажем се са доста примједба које су изнесене и не бих понављао. (Пљесак.)

ДРУГАРИЦА ДИМИТРИЈЕВИЋ, ОСИЈЕК:

Ја бих говорила као језичар, као дипломирани језичар и то у вези са уставним амандманима и са именом језика који нису тачни и који изазивају дилеме које у ствари не постоје у самом Уставу. Зато се извињавам што морам да спојим те двије тачке да говорим о имену језика, а истовремено о његовој суштини и истовремено о школству и програмима, што је све заједно везано и са вашим допуштењем ја бих о томе говорила.

БРАНКО МАРЈАНОВИЋ:

Ја бих се заложуо, ради цјеловитости, да ви то ипак касније учините. Ми смо се договорили да ћемо се у вези са језиком изјаснити у вези са амандманима након расправе о језику.

ДРУГАРИЦА ДИМИТРИЈЕВИЋ:

Ово је истовремено расправа о језику. Наиме, ја сам хтјела да дам један континуитет, један преглед свега што се о језику и у вези са језиком догађало до синоћ, до посљедњег чланка којег сам јучер прочитала у “Вечерњим новостима”. Ја нећу предлагати никакве конкретне закључке, само мислим да би овим материјалима помогла у дискусији као својом информацијом, ради евентуалног разматрања тог питања комплетног.

Наиме, у уставним амандманима евидентно је, да се наш језик назива на неколико начина. Имамо назив српско-хрватски, имамо назив српски, имамо назив језик Срба у Хрватској и т.д. Према томе од тога морам поћи, а да бих могла о томе говорити документовано, ја бих подсетила на оно што се догодило и догађало до 10.7. кад смо имали оно савјетовање, затим што се све догађало од 10.7 до данас, до синоћ ради информативнијег приступа тој теми.

До расправа о нашем језику дошло је познатим усмеравањем хрватске језичке варијанте ка посебном језику, у ствари његовим одвајањем од до тада нам заједничког језика хрватско-српског, односно српско-хрватског. Ради његовог конституисања као посебног језика, почело се са неговањем и развијањем посебности у њему оних које су некада представљале само особине одређене варијанте, па су се те посебности врло брзо почеле и проширивати лексичким обогаћивањем хрватске варијанте – оживљавањем старих, преживелих речи и израза, често увођењем нових речи из других језика, на примјер чешких, словеначких и других, а међу њима и таквих које нису у духу нашег језика – новоштокавског наречја.

Одрицањем Матице хрватске од новосадског договора, а затим и низа других институција, раскол је постао очигледан, а намере сваким даном све јасније: пошло се озбиљно припремању пута за потпуно конституисање хрватског књижевног језика као посебног, са тежњом за посебним третирањем и у политичко-правном смислу.

О томе свему заузела је став и наша “Просвјета” у свом познатом чланку “Језик наш данашњи”. Као што је познато, “Просвјета” се залагала са јединство језика, упозорила на стварање једног вештачког језика за горње интелектуалне слојеве, а затим се изјаснила и о томе да том одвајању хрватског језика од заједничког не може стајати на путу, али да тај пут не

може ни следити. Како хрватски лингвисти нису одустајали од тог одвајања хрватског језика, ми смо остали сами, са својим дотадашњим језиком – српскохрватским, којим и данас говоримо.

Хрватски лингвисти су одмах организовано предузели низ послова око стварања услова за конституисање свог хрватског језика као посебног: почели су ужурбано са израдом новог Хрватског правописа, језичких саветника, а најавили и нови, посебни речник хрватског језика за који се врше озбиљне припреме. Истовремено је извршен снажан притисак на просвјетне власти ради измене концепције наставних планова и програма. Републички завод за школство се томе једно време опирао, али затим је приступио остварењу те концепције: израдио је програме са изразито хрватском националном оријентацијом за “хрватски језик с књижевношћу”, повијест и земљопис. Ти програми инспирисани су потребом ученика да њиховим изучавањем ти ученици “потврђују стално припадност своје нацији”, а изучавањем “хрватског језика” – свој хрватски национални идентитет.

Не противећи се томе када су у питању ученици хрватске националности, ми смо у “Просвјети” на својим годишњим скупштинама у својим подборима, а и на Пленуму постављали питања равноправности ученика српске националности, упозоравајући да су они овим новим наставним програмима искључени, лишени свега онога што се њима омогућује ученицима хрватске националности, и још више – спуштени на ниво испод националних мањина. Упозорили смо и на то да нови најављени правопис потпуно искључује особине српског језичког типа и да се према томе не може примењивати и на ученике српске националности, те чак рекли да цео тај посао има неки вид илегалности. Но, нико се на наше примедбе није обазирао. Ствари су и даље текле својим током: почели су се штампати и издавати нови уџбеници, и неки од њих су, ено, већ у употреби.

На наш директан захтев педагошком заводу, а и на друге интервенције – као што знате – уследила је изјава да се нови наставни планови и програми неће примењивати још ове и следеће школске године ради продуктивне дискусије о њима и да ће све тећи по старом за сада.

Нешто ћу да кажем о збивањима од 10.VII до данас.

У међувремену изашли су предлози амандмана на нови Устав СР Хрватске који, као што је познато, једно посебно поглавље посвећују положају Срба у Хрватској – њиховим правима и дужностима.

Тим амандманима прихваћена је као реалност ситуација о два језика – хрватском и “језику Срба у Хрватској”, проглашена је наша пуна равноправност и у погледу нашег права да се служимо својим језиком, али и да га негујемо на свим нивоима. Једном речју, удовољено је свим нашим зах-

тевима постављаним досад у консеквенци насталој одвајањем хрватског језика од заједничког и на оном саветовању 10.VII.

Амандман IV, точка 2. гласи:

“Ради остваривања равноправности Срби у Хрватској слободно и равноправно употребљавају свој језик, своје писмо, развијају своју културу, организирају одгој и образовање, на свом језику и у ту сврху стварају се потребни увјети у одговарајућим установама и организацијама”.

Схватили смо то као предлог за отварање посебних школа или одељења за ученике српске националности. Иако је то последње што смо могли пожелети у почетку целе ове ситуације, догађаји који су се затим збијали све су нас више уверавали у то да је и то решење боље него – асимилација уз кроатизиране програме и настава на овом “новом” отцепљеном хрватском језику.

А ево шта се даље збивало: 1. VIII ступио је на снагу Закон о (средњем) школству чији члан 11. ст. 1. гласи:

“Настава у одгојно-образовним организацијама изводи се на хрватском књижевном језику”. Ст. 2. гласи:

“За ученике – припаднике других народа и народности Југославије настава се изводи на језику тих народа и народности, према посебним прописима”. Ми смо себе нашли у овом ст. 2.

Овај закон је свакако преуранио и имао је бити тек последица новог Устава СР Хрватске, али смо ми и даље чекали да видимо шта следи. А затим је уследило ово: посебни прописи нису донесени, па се ст. 1. члан 11. од 1. IX ове године спроводи над свим ученицима, па и над ученицима српске националности. Тако смо се ми, ето, нашли у апсурдној ситуацији да се у јеку уставних промена и дискусија о нашој пуној националној равноправности и гаранција које даје најављени Устав – деца српске националности у СР Хрватској – школују на хрватском језику! Одмах је извршена и измена назива “предмета” па се језик који наша деца данас уче у средњим школама зове “хрватски језик с књижевношћу”! Какав апсурд!

Да би ситуација била још гора, педагошке власти издале су налог средњим школама да се оспоравани наставни програм има спроводити одмах – и то за први разред доследно, а у следећим разредима да се има спровести прилагођавање тим програмима. Потписник тог налога је другарица Марија Зубер. Прво је стигао само налог да наставници поднесу писмене примедбе на предложене програме и то 11. IX а већ 20. IX долази налог за спровођење тих програма. И тако ми сада увелико радимо на “прилагођавању” односно провођењу тих програма!

И опет се нитко од власти не изјашњава, а очигледно је да се спроводи један закон који није у складу са постојећим Уставом СР Хрватске, па сва-

ког момента може сваки грађанин путем Уставног суда тражити његову оцену законитости. (Пљесак). А какве политичке реперкусије могу из тога проистећи, а многе су већ у току, то вас увјеравам, јер радим на терену, јер радим у школи, у ово и иначе узбуркано време разних “ексцесних” ситуација, да не говорим. Треба ових дана од 20. IX бити у једном разраду са ученицима мешане националности па знати понашати се како треба.

О тим наставним плановима и програмима позвата је овог пута да се изјасни и наша “Просвјета”. Извршни одбор препустио је тај посао стручној комисији оформљеној за расправљање о питањима школства уопште, оној у чије име смо друг Поткоњак и ја иступили својим рефератима на нашем саветовању 10. VII. Комисија је радила овог пута у још ширем саставу и одбила је у потпуности ове наставне планове и програме као апсолутно неприхватљиве за ученике српске националности због њихове изразито хрватске националне оријентације, рекла бих овог пута још израженије него раније. Такви програми доводе ученике српске националности у потпуно неравноправан положај према ученицима хрватске националности и отворено крше уставна права ученика на неговање своје националне културе и изучавање свога језика и на школовање на свом језику! То управо ови програми које сада морамо да остварујемо, јер је стигао такав налог од просветних власти! Но, о томе ће још бити речи.

Узнемирујуће акције затим као да су се смењивале:

1. Непосредно пред објављивање предлога амандмана на нови Устав СР Хрватске чуле су се са неких ауторитативних јавних па и политичких трибина изјаве о томе да “Срби у Хрватској” не говоре истим језиком као “Срби у Србији”! Те изјаве остале су без коментара, јер још није у њима назирана тенденција која ће се убрзо испољити: а то је тенденција цепања језика српског народа! Пошто су отцепили хрватски језик од заједничког нам српскохрватског, позвани и непозвани дали су се сада на други посао – да одвоје језик српског народа у Хрватској од језика српског народа у целини. То је довело и до разних – наравно лажних – дилема о имену и суштини језика српског народа у Хрватској, видљивој и у Предлозима уставних амандмана СР Хрватске. Но, о томе касније.

2. У “Хрватском тједнику” од 17. VIII ове године Иван Совић у чланку “Виталан и неуништив” говорећи о хрватском језику (као посебном) тврди да је тај хрватски језик “материњи и књижевни језик и Срба у Хрватској!” изводећи даље закључак да је уставно право Срба у Хрватској да се служе својим “материњим хрватским језиком, да га изучавају у школи, да он треба да продре у администрацију, да Срби треба да се служе њиме свуда и на сваком месту!”

3. У ВУС-у од 31. VIII проф. Бранко Перица у коментару новог хрватског правописа чак сумња да је лаицима (наравно – Србима) у имену њиховог (хрватског) језика мрзак само “придјевак” хрватски, а не сам језик који је иначе њихов, што је – по њему – интелектуалцима Србима у Хрватској, иначе – давно јасно! И то рече у коментару Хрватског правописа који не признаје, како знамо особености српског књижевног типа!

Ту “тезу” даље на извештан начин наставља и проф. Далибор Брозовић додуше у виду полемике, истичући како Срби у Хрватској немају научно лингвистичког кадра, га треба да им помогну хрватски лингвисти, јер, по њему, не долази у обзир да у томе учествују научници-Србијанци, како не би извршили притисак на Србе у Хрватској.

Интересантна је при свему томе једна ствар: иако тврде да је хрватски језик “материњи и књижевни језик Срба у Хрватској, уважени беседници не спомињу уопште могућност да у том случају име језика буде обележено и “придјевком” српски, да носи двочлано име, ако се два народа њиме служе! Па дозволите онда за ову пакост, коме је онда мрзак онај други “придјевак?” – овог пута – случајно “српски”?! (Пљесак).

Када све то посматрамо у континуитету, не можемо избећи утисак да је у питању један одређен систем, добро смишљен и организован пут ка крајњем – одређеном циљу: а тај би могао бити: цепања језика српског народа, проглашавање “језика српског народа у Хрватској” за хрватски и, најзад, цепање “језика српског народа непризнавањем екавског изговора народа Срема и Славоније! Значи овако: прво смо се одвојили од заједничког, затим смо вас одвојили од српског народа и још смо и вас “поцепали” – на ијекавце и – екавце! То је ипак превише. (Пљесак).

Као и сви слични “подухвати” и овај је имао фаталну грешку: није рачунао са јединство српског народа и са – што је у овом тренутку још значајније – са његовим правом гласа! Но, то право гласа српског народа убрзо је потврђено:

Са званичних трибина убрзо је стигао позив српском народу да се сам изјасни о имену (а и о суштини) свог језика. То је највећи израз поштовања права једног народа у решавању питања од његовог националног интереса, па се тај позив власти мора заиста искрено поздравити.

Не треба сумњати у то да српски народ и може, и хоће и уме сам да реши сва та питања. А решиће га он уз помоћ својих научника-лингвиста светског гласа, а и свих других који буду хтјели у том послу да учествују. Биће му при томе потребна и помоћ и друштвених и политичких форума и радника, како би се све решило у границама уставних начела и принципа пуне националне равноправности свих народа и народности, на којима, уосталом, и почива ово наше друштво. Погазити те принципе, значило хи погазити револуцију! (Пљесак).

У решавању тих питања треба сада да учествује и СКД “Просвјета”, као једина културно-просвјетна организација Срба у Хрватској и она то, хоће, јер јој је то и дужност, а обавезује је на то и велика морална одговорност према свом бројном чланству и српском народу уопште!

Питање је само како да то учини “Просвјета” у оваквој атмосфери!

Познато је, наиме, да је наша “Просвјета” у последње време све чешће на мети друштвеним и политичким радницима који јој издашно лепе етикете, окривљују је за то да изазива узнемирење српског становништва. Једна од најтежих оптужби и увреда је свакако она коју јој је недавно нанео друг С. Ивић, председник Републичке конференције Социјалистичког савеза Хрватске тврдњом да “неки у “Просвјети” сада муте нешто око језика и узнемиравају српско становништво. (Пљесак). Ставови о језику у “Просвјети” су одавно јасни и јединствени, па та оптужба у ствари пада на “Просвјету” у целини. Крива је, дакле, “Просвјета”, она која није учинила баш ништа у свој тој игри око цепања језика и остала при свему што се догађа достојанствена, на нивоу свог задатка. “Просвјета” која је отворено изјавила да неће стајати на путу хрватским лингвистима и хрватском народу у остварењу њихових циљева у вези са конституисањем хрватског књижевног језика као посебног, него је, иако тешка срца, морала да почне да размишља о свему томе као о реалности која се не да избећи, па да даље настоји да се консеквенце тога – гарантоване Уставом – ипак остваре! Та “Просвјета” дакле, “мути” – која је вечно у дефанзиви, која сто пута одмерава што треба рећи да учини, а шта не, па зато можда и касни у много чему – она мути, а не они који су довели до те ситуације игноришући потпуно постојање српског народа у Хрватској, оспоравајући му чак и нека основна права у свом настојању да све у овој заједничкој домовини ставе под своју националну капу, па и духовно стваралаштво српског народа – његову националну културу, која потврђује његово постојање и битисање!

И како у томе да учествује “Просвјета” када се савјетовања наших подбора (о питањима наше националне културе и другим од виталног значаја за наш опстанак) проглашавају за илегална – као онај у Дрнишу.

Када са наших годишњих скупштина шаљу надлежнима у Централном комитету – усмене и писмене – “строго поверљиве” информације, наравно неистините, којима се замећу сплетке између наших подбора и српских политичара, или још горе, између нас и Матице хрватске, да не говорим о сплеткама на рачун појединаца. Оригинални документи су ту и не говорим напамет.

И како да у томе учествује српски народ када се сада Срби окривљују за “предвајање ученика”, тј. за одвајање ученика српске националности од

хрватских! А оптужују их за то хрватски научници-лингвисти, они исти који су створили цео овај проблем: они сада оптужују унапред српски народ због политичких последица које могу уследити из тога што су они проузроковали! /Пљесак/ Проф. Јонке и други унапред оптужују српски народ због подвајања ученика у школама. А шта се очекује од српског народа у таквој ситуацији? Да ли да шаље своју децу у школе да уче фрањевачку католичку књижевност у Босни, а да не уче старе српске биографије (Пљесак), или да изучавају Шегедина, а да не изучавају Петра Кочића, Змаја или Ђуру Јакшића? А програми су такви. Ја имам овдје један примјерак и предат ћу ко буде тражио.

Програми који ученицима српске националности намећу у овим тренуцима Шегедина, а ускраћују Ђуру Јакшића, Змаја и друге великане српске књижевности највеће су унижење за српски народ. Још више: то је изазов, а налог за провођење таквих програма на граници политичке диверзије, не према српском народу него према курсу Савеза комуниста. Питамо се: коме је тако стало до тога да изазива немире који се могу претворити у праве драме?! Коме је тако стало до тога да наметне једног Шегедина, а ускрати васпитну моћ песме “Отаџбина” Ђуре Јакшића? А зна се о чему пева Ђура Јакшић у песми “Отаџбина”. У њој он пева о традиционалном херојству српског народа које је трајна особина тог ратничког опанка који је увек, па и данас, једном ногом на њиви, а другом на граници своје домовине! У ово тешко време разних аспирација наших суседа баш на граници Србије, треба и ученицима Хрватима и ученицима Србима открити истину о том великом народу, развити у њима понос што припадају њему или што су са таквим народом браћа. Треба их уверити да могу мирно да спавају и уче, јер тај народ и данас будно стражари на бранику своје домовине, Србије, али и Југославије.

Стихови Ђуре Јакшића:

“И само дотле, до тог бедема,
до тог камена,
ступићеш, можда, ногом поганом!
Дрзнеш ли даље,
Чућеш громове
како тишину земље слободне
с Грмљавином страшном кидажу.”

Ти стихови су мото живота овог народа, његове прошлости, његове садашњости и његове будућности! Морамо се поносити што припадамо оваквом народу! Или што су Хрвати с њима браћа. Поставља се питање што је циљ ових промјена? Да ли да изазову неповерење у решења која нам уставни амандмани нуде, или која ми можемо прихватити? Да ли да ство-

ре утисак код српског народа да се ради у овој нашој домовини на два колосека од којих је снажнији онај који иде у суноврат? То је питање на које наша јавност очекује одговор. Ја га постављам и желела бих да нетко на то одговори.

Сада нам се замера да смо чак и екстремисти и да ми уцењујемо, као што каже друг Брозовић. Кога треба да ми уцењујемо? Или нам се замера, као друг Остојић и друг Пекеч да смо се изухитрили па изјавили да остајемо код Новосадског договора. А што смо могли у тој ситуацији напуштени, сами? Нема посебних институција за Србе у Хрватској – то смо већ једном јавно рекли са ове трибине. Хрватске научне институције затвориле су се у уске оквире испитивања хрватске националне културе. О томе је говорио друг Поткоњак 10. VII документовано! Па према томе, нема ни теоријске ни практичне могућности да ми Срби у Хрватској стварамо неки свој “ГЕТО”, на што смо благовремено добронамерно упозорени: нас су изоловали и елиминисали из институција за чији рад и ми плаћамо као грађани ове републике.

Сад смо прихватили амандман IV. тачку 2. која признаје наше право на образовање на нашем језику, сад смо опет екстремни.

Да је то питање прерасло ипак уске националне интересе и оквире доказао је и чланак друга Мирка Чанадановића у “Политици” од 10. X “Уставно нормирање језика” у коме се то питање поставља као заједничка брига, а и друштвена. Јесте то друштвена брига. Ево шта о уставном нормирању језика каже М. Чанадановић:

“Ако се напусти садашња заједничка норма српскохрватског језика, а сви су изгледи да је то већ готова ствар, онда се неизбежно намеће питање ко ће за делове нације која живи у другој републици саставити правопис, граматику, речник? Смеју ли, или не у томе да суделују појединци и научне установе из “других република”?

Не договоримо ли се и о томе на време, паметно, демократски и заједнички, бићемо, сви заједно, и у свакој републици посебно, суочени с још једним политичко-националним проблемом. Некакво решење ће се, наравно, и тад наћи, али ће оно сигурно бити слабије од онога које је могуће данас”.

За нас је овај став једно олакшање тако га морамо доживити. Јер питање језика једног народа који живи омеђен неколиким републичким границама (Срби, Хрвати) заиста је друштвеног и политичког значаја, ако не због другог, а оно већ због политичких последица које неповољно решење може изазвати. И зато смо ми за међурепублички договор, а можда и за расправу о томе на највишем нивоу – научном и политичком!

Да је то питање од друштвеног значаја, сведоче и остали догађаји који су се ређали:

Када је све већ изгледало као “готова ствар” – спречен је излазак новог хрватског правописа, оног који утврђује норме “чистог” хрватског језика и лексику. Цела акција проглашена је од стране надлежних просветних и политичких органа као “приватна иницијатива”. Дате су затим сугестије о заједништву у језику и апсолутној толеранцији. Тако смо сада сви заједно опет пред једним ребусом, чије решење је у овом тренутку деликатније него икад досад. Друг Бакарић каже: “Не долазе у обзир двојезичне школе, а уставни амандман IV то дозвољава.

Ми као “Просвјета”, као појединци, а и као српски народ у целини остајемо где смо и били: наши су ставови непромењени, за нас ни овог тренутка нема дилеме, јер остајемо код научне истине о јединства језика, а и при практичној – реалној ситуацији, која то ето доводи у питање.

Позната изјава београдских и новосадских лингвиста – шефова катедри за јужнословенске језике потврдила је поново те научне истине о јединству језика, образложивши поново да различитости варијанти нису довољне за цепање језика, а упозорили и на то да име језика српског народа у Хрватској не може бити хрватски језик јер за то нема никаквог ни научног, а ни морално-политичког оправдања.

Тиме они нису вршили никакве притиске, него потврдили наше већ ра није ставове.

Што се тиче правне и политичке стране ево да још нешто кажем. Што се тиче језика српског народа у Хрватској, у њему нема никаквих промена. Српски народ и даље говори како је говорио досад поштујући као равноправна оба изговора и писма – без икакве искључивости и нетолеранције. Не долази у обзир да ми сада бирамо неки други језик и да се за други језик одлучимо што писци појединих чланака у НИИ-у па и друг Брозовић спомињу. Тим српско-хрватским језиком говоре и остали Срби у нашој Југославији, а говоре тако и Црногорци и Муслимани. Тако говоре и Хрвати, или су донедавно говорили, док хрватски научници нису почели хрватски језик да усмеравају путем његовог отцепљења ради конституисања као посебног језика.

Према томе, што се тиче имена језика српског народа уопште, па и овог дела у Хрватској, ту нема никаквих дилема. Ни предлагач уставних амандмана не треба да их има када је у питању језик српског народа. Ако неких дилема има, онда има дилема шта је то хрватски језик, о томе треба сада да се децидирано изјасне одговорни друштвено-политички органи. О томе мора да се донесе одлука националног значаја – како је својевремено напоменуо и М. Чанадановић. А тек онда када се јасно утврди шта је у овом тренутку хрватски језик, у консеквенци тога, а према њему може да се разговара о евентуалном новом имену језика српског народа

према њему. За сада постоје две могућности, наравно у алтернативи: српски или српско-хрватски.

Научне анализе које прате одвајање хрватског језика као посебног утврдиле су наглашавање разлика које су и раније постојале и њихово обогаћивање у 5-6 различитих типова: из тог “новог” хрватског језика изгоне се сада србизми, дакле српске речи, изгоне се такође и интернационализми (музика, јануар), уводе се нове речи нештокавског типа, које нису у духу нашег језика, изгоне се сви “дублети”, тј. они “српски”: сто, (стол), општина, форсирају се речи верских – католичких обележја: криж, раскрижја, дозвољавају се неке пасивне конструкције – (ученик хоће да га се пита!). Не признаје се екавски изговор уопште!

Наравно да ми Срби не можемо говорити таквим језиком: ми не можемо без својих српских речи, ми сматрамо да нас интернационализми спајају са светом (музика – јануар), успут речено имена мјесеца нису српска, она су пронађена 1830. или 1840. на неком хрватском острву, ушла су у употребу код Хрвата и Срба, а у употреби су и код осталих. (Пољаци, на примјер, за студени кажу листопад). Ми носимо свој “крст” – а не криж, и најзад – ми Срби не можемо да не признамо екавски изговор као неравноправан. Иако у Хрватској већина Срба говори ијекавски, има доста Срба у источној Славонији и у Срему, који говоре екавски. Непризнавањем екавштине иде се и на цепање језика српског народа. Не можемо тим пре што сви знамо да је Вукову борбу довршио баш један екавац – Бранко Радичевић.

Не знам да ли је познато, дозволите да вам само нешто кажем како се на то у свету гледало још у време В. Караџића. У својој великој љубави за своју херцеговачку ијекавштину скупљајући народне песме на нашем терену, на терену читаве наше земље Вук је скупљао и песме другог изговора екавске, па их је ијекавизирао. Затим су те песме изашле у Бечу, о томе је писано у часопису “Наш језик”, па је Ј. Грим путем Копитара поставио питање каква је то језична ситуација у овим крајевима, јер тога нема нигдје у свету и да се само код нас говори једним ијекавским изговором. Тада је Вук био позван на изјашњење и признао је да је он то чинио из своје превелике жеље за јединством, за једним изговором – ијекавским и увидио је да у науци, како каже Матић има контроле и да се то не може учинити, па је Вук убудуће када је објављивао песме објављивао на изворном језику или ијекавски, или екавски.

Ја располажем и подацима која све села у Славонији и у источном Срему, у винковачкој комуни говоре екавски, али не бих с тиме замарала, јер то нитко не оспорава.

Према таквом хрватском језику, дакле без србизама, без интернационализама, без екавског изговора, наш језик може бити само српски. Али не српски у пуританском смислу речи, не српски без слободе у избору речи, не српски без особености и признавања и одлика хрватске варијанте, јер такав српски језик не постоји! Лаза Лазаревић је говорио тисућа, Вељко Петровић је рекао и написао увет, а погледајте књижевно стваралаштво Ђалског, па ћете видети колико тамо има оних речи за које се каже да данас нису хрватске.

Упорна, настојања да се докаже да српски језик није јединствен, узалудан је посао: разликости у њему постоје, али нису таквог типа да потврђују постојање разних “српских” језика. То је научна истина и ту не треба коментар.

Према томе, долазе у обзир два имена – наравно у алтернативи: 1. српски језик: према “чисти” хрватски или 2. српскохрватски: према језику српског народа уопште.

Трећа могућност имена без обележја “српски” – наравно неприхватљива је за српски народ. Конкретно: назив хрватски за језик српског народа у Хрватској не долази у обзир. Јер оспорити једном народу право које се себи присваја недопустиво је. Нема ексклузивних права у том погледу.

Јасно је, дакле, да се ми Срби не можемо изјашњавати за сада дефинитивно о имену свог језика док се јасно не утврди шта је то хрватски језик. И то треба да се утврди и да се објави. И шта је он у овом тренутку?

Јер, опет морамо поновити да немамо ништа против да се хрватски језик конституише као посебан језик. Нас за то оптужују неки Хрвати. Кажу да их спречавамо у томе. А ми то не чинимо и молимо да се то објави хрватском народу. Јер, некеме је очигледно стало до тога да нас завади са Хрватима. Не спречавамо их. Али нека нико не спречава ни нас да ми останемо при свом језичком типу и на тај начин остваримо нашу пуну језичку равноправност, у пуном смислу коју нам и савезни, а и овај републички Устав пружа. Нитко не може тражити од нас да се ради јединственог школства, а за љубав тога да омогућимо ученицима хрватске националности да уз кроатизирани програме они потврђују сталну припадност свом хрватском народу, а да се ми сада за љубав тога одлучимо добровољно на асимилацију.

Ја сам овдје формулисала и неке предлоге и закључке па бих ја конкретно предложила ово:

За правилно решавање ових проблема треба у данашњем тренутку створити одговарајуће услове и потребну атмосферу. Не можемо рећи да ти услови, да та атмосфера постоји.

1. Треба одмах повући налог за реализацију нових наставних планова и програма и то хитно док није дошло до јаких отпора због којих ћемо онда имати политичких проблема. (Пљесак). Ту је био надлежан Педагошки завод, потписник је другарица Зубер, који је 20. IX издао налог...

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Такав завод не постоји. Постоји Завод за унапређење средњег образовања.

ПРОФ. ДИМИТРИЈЕВИЋ

20. IX је налог послан на терен и ми смо сазвали актив наших наставника и добили наређење да у првим разредима програм у потпуности проводимо, а у трећим, четвртим и другим да се прилагођавамо. Прилагођавање значи избацити српске писце и узети хрватске и према томе комплетно морамо да прилагођујемо и трећи и четврти, јер другог принципа прилагођавања нема. Дакле, треба одмах издати налог за прилагођавање овим програмима, то значи да за сада треба остати при старим програмима и старим називима предмета “хрватскосрпски”, односно “српскохрватски” док се не донесе споразумно решење, поштујући при селекцији грађе још за сада принцип завичајности, што значи да ћу ја у Славонији обрадити и Козарца и Рељковића, јер су они завичајни писци за Славонију и ја их увијек обрађујем, иако нису у програмима.

2. Што хитније размотрити законитост примене новог Закона о средњем школству, а и другом, основном иако су ступили на снагу, јер нису у сагласности са постојећим Уставом СРХ и СФРЈ. Овај први и зато што само парцијално решава питања и то питања школовања ученика хрватске националности и тиме изазива политичке последице.

3. У таквим условима отворити слободан дијалог о свим најакутнијим питањима која смо овде поменули, а то су питања програма, језика, правописа, уз учешће свих одговарајућих научних, друштвених и политичких форума – међурепубличким и интерним договорима и саветовањима уз учешће “Просвјете”.

Ја бих предложила, а то сам предлагала већ и давно, Извршном и Главном одбору “Просвјете” да организира једну анкету о свим питањима и хрватске и српске националне културе и да зато обезбеди просторе у већим дневним листовима и часописима за питање културе. Не можемо дочекати неспремни Конгрес хрватске националне културе који се, како знамо, озбиљно припрема.

Мени је жао да нема друга Јелића да кажем колико сам импресионирана његовим излагањем, само би он значио моралну подршку за нас, да је друг Јелић 6. III био овдје када смо ми говорили о тим стварима, када се многе ствари још нису преломиле, онда би за нас подршка друга Јелића била са нас морална подршка, а овако је без оријентације.

Тај дијалог разрешио би многе дилеме. А, ево, које су дилеме: да ли је језик Срба и Хрвата један, као што каже друг Бакарић и као што кажемо ми, или је хрватски језик заједнички, а то није исто. Што представља неизбјежне међусобне утицаје, а што праву хегемонију, а свакако да ће резултати тог дијалога и те анкете као искуство бити оријентација у будућој језичкој политици коју ћемо прихватити на основу нашег заједничког језичког подручја.

Једно од најбитнијих питања за нас је баш питање језичне политике код нас у Хрватској и њено поистовећивање с републичким границама које ми не можемо прихватити. На размишљање о томе наводи нас позната ситуација у вези с тезом да српски писци у Хрватској припадају хрватској књижевности само због тога што се служе хрватским језичним изразом. Нас то веома занима јер смо на путу да останемо без своје духовне културе.

Ако српски писци из Хрватске заиста говоре хрватски оним чистим хрватским језиком, питамо се зашто говоре хрватски. Није ли то документ о једној одређеној језичној политици на коју убудуће не можемо пристати, јер ево до чега доводи. Није довољно само објаснити ученицима како се која ријеч казује у Србији него их учити и научити како то кажу Срби у Хрватској, а како Хрвати. Поштовати морамо дакле оба књижевна типа и у том смислу их развијати.

Под увјетом да се остане на томе да је језик Хрвата и Срба један не могу се потирати особитости ни једне ни друге варијанте, а нарочито не оне којом говоре малобројнији народи. То потирање не можемо легализовати таквом језичком политиком.

Ако усвојимо став о два језика, када су у питању ученици српске националности не можемо прихватити сугестију из јучерашњег “Вечерњег листа” – писао је Облак – да се они школују на хрватском језику, а да свој српски језик уче као језик другог народа, дакле још мало, као туђи, или страни језик. (Пљесак).

Тако могу Хрвати учити српски, или македонски, а ми Срби тако можемо учити хрватски, или словенски, или македонски.

У правима на изучавање материњег језика и школовања на материњем језику сви наши ученици су изједначени, Устав СФРЈ их у томе изједначаје и ту нема одступања.

Наравно да је за све ово потребно остварити апсолутну слободу речи и слободу мисли. Досадашње искуство не упућује на то да је тај принцип увек поштован. Чињеница је да су неки наши чланови “Просвјете” углавном просветни радници, прогањани због тога што су оспоравали искључивост хрватске варијанте коју је заступао неодобрени Хрватски правопис, а прогањани су као противници курса политике Савеза комуниста, јер су ти ставови проглашавани за ставове Савеза комуниста.

Чињеница је да се таква питања не могу решавати на пречац безболно и без већих последица.

Искуство је ту. Питање нашег језика, дискусије о њему и практичне акције које су спровођене, биле су испит за наше друштво укључујући и одговорно политичко руководство. Не можемо рећи да смо тај испит успешно положили. Можда је баш тај наш неуспех изазвао на изванредан начин и неповерење у остварење других гаранција зацртаних уставним амандманима, па постао озбиљан разлог захтева за јачом политичком гаранцијом управо равноправности наших народа и народности у овој заједничкој нам домовини. Треба о томе сви поштено да размислимо. Срећом постоји и институција поправног испита: надајмо се да ћемо на поправку – проћи. (Пљесак).

Недавно сам у једном нашем дневном листу у “Политици” прочитала ову мисао: “Политички покрет који очекује ширу подршку, поред осталог, мора се непрестано потврђивати својом искреношћу и доследношћу”

Искреном доследношћу морамо се и ми ангажовати на решавању свих ових проблема. И ова моја дискусија представља искрен допринос томе. (Пљесак.)

Тај дијалог разрешиће многе дилеме: да ли је језик Срба и Хрвата један – како каже друг Бакарић, или је хрватски језик заједнички – а то није исто, што представља неизбежне међусобне утицаје, а шта је права хегемонија.

А свакако ће као искуство бити оријентација у будућој језичкој политици коју ћемо прихватити на овој нашој заједничкој језичкој територији.

Једно од најбитнијих питања за нас је баш питање језичке политике код нас и њено поистовећивање са републичким границама које ми не можемо прихватити. На размишљање о томе наводи нас позната ситуација у вези са тезама да српски писци у Хрватској припадају хрватској књижевности због тога што се служе хрватским језичким изразом. Нас веома занима то јер смо на путу да останемо без своје духовне културе. Ако српски писци из Хрватске заиста говоре хрватски, питање је зашто говоре хрватски. Није ли то документ о једној одређеној језичкој политици на коју

у будућности не можемо пристати, јер ево до чега доводи. Није довољно само “објаснити” ученицима како се која реч казује у Србији, него их учити и научити томе како то кажу Срби у Хрватској, а како Хрвати. Поштовати, дакле, морамо, оба књижевна типа, неговати их, развијати и учити. Ни под условом да останемо при томе да је језик Срба и Хрвата један, не могу се потирати особености ни једне језичке варијанте, а нарочито не оне којом говори малобројнији народ, а поготово то потирање не можемо легализовати таквом језичком политиком.

Све су то питања која треба да обухвати и овај дијалог, а и анкета па мислим да њиховом остварењу треба да прионемо. (Пљесак).

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Једно процедурално упозорење. Још имамо двије, три тачке дневног реда и неке документе да изгласамо. Ја бих молио слjedeће: да ли још има нетко неки реферат, јер смо досад саслушали четири дуга излагања. Зато бих ја предложио да дискусију ограничимо на 15 минута.

ДР ДУШАН ДРАГОСАВАЦ:

Довољно је 5 минута.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Ја мислим да су ствари јасне и потребно је само изјашњавање, а не образложења. Према томе дискусију би ограничили на 5 минута. Тко још жели дискутирати?

ДРУГ ИВКОВИЋ:

Другарице и другови, основна претпоставка за дебату за најављене уставне промјене сматрам да је толеранција, минимум толеранције који треба да буде испољен према сваком ставу и сваком мишљењу. Ако бисмо размјену мишљења – дебату о једном врховном закону земље, прије него што је то постао, ограничили на парафразирање једног јединог приједлога, а сва остала мишљења унапријед окарактеризирали као екстрем, онда је сваки дијалог сувишан и дијалог престаје да буде дијалог него се дебата претвара у фарсу. Осим тога у земљи с тако динамичним развитком честе су коректуре истине, које се у provedби истине сматрају светим. Нитко нема монопол на исправност мишљења и ријеч сваког грађана морала би

имати једнаку тежину. То су претпоставке односа грађана према друштву, а не поданика према режиму. Тако треба да и ми приступимо овим расправама о уставним промјенама.

Након темељитог и исцрпног излагања друга Косовића који је историјски аргументовао и уставно-правно образложио свој став и након излагања професорице Димитријевић у односу на онај дио уставних промјена које се односе на језик српског народа у Хрватској мислим да не треба превише да дуљимо. Ја ћу бити многу конкретнији. Формирана је била комисија која је требала да изради један јединствени став и јединствени поглед, да даде извјесне сугестије за допуну и измјену нацрта уставних амандмана на Устав СР Хрватске, која се комисија, међутим, у пуном саставу никада није састала, тако да је остао један радни материјал радне групе којег ћу ја прецизирати у односу на оне уставне промјене које као неоспорне већина подржава.

Друг Косовић је већ објаснио разлоге којима се руководио он у критици 1. тачке првог амандмана на нацрт уставних амандмана за Устав СР Хрватске. Ја ћу само нагласити да ово што се сада истиче и што се сада предлаже не представља ништа ново и нацрти уставних амандмана само конзеквентно развијају историјска права у континуитету којег српски народ на овом простору има. Она их учвршћује, она их осавремењује, али она има основ у његовим правима која су већ и раније постојала.

Дефиниција 1. тачке првог амандмана није прихватљива из једног једноставног разлога што се издваја српски народ и његово учешће у стварању СР Хрватске. Сматрамо да је таква формулација 1. тачке првог амандмана неприхватљива и због тога што она одудара од закључака ЗАВНОХ-а, трећег засједања у Топуском. Она је директно протусловна, а исто тако и 2. тачка првог амандмана.

Одлуке III засједања ЗАВНОХ-а од 9. V 1944. гласе: “Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Хрватске изјављује:

1. Да одлуке II засједања АВНОЈ-а као заједнички једнодушно дјело правних представника свих народа Југославије први пута у повијести истински равноправни и стога први пута заиста братски уједињени изражава остваривање вјековних тежњи и хрватског и српског народа у Хрватској за своју националну слободу и самосталност.”

Из тих разлога је предложено да се измијени стилизација која гласи у 1. тачки првог амандмана: “Хрватски народ у складу са својим повијесним тежњама у заједничкој борби са српским народом и народностима у Хрватској и Југославији остварио је у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији – Социјалистичку Републику Хрватску”.

У наставку одлуке III засједање ЗАВНОХ-а дословце се цитира: “Њихове тежње за животом Јужних Славена у заједничкој држави на основу стварне демократије и пуне националне равноправности и осигуравају хрватском и српском народу у Хрватској пуну сувереност.”

Одлуке III засједања ЗАВНОХ-а према томе признају сувереност српског народа у СР Хрватској и не може нацрт уставних амандмана за овај Устав СР Хрватске обезвређивати и уклањати тековине народноослободилачког рата које су уписане у одлукама III засједања ЗАВНОХ-а.

Из тих разлога предлаже се следећи текст 1. и 2. тачке првог амандмана.

1. Хрватски и српски народ у Хрватској у складу са својим вјековним тежњама за националну слободу и самосталност у заједничкој борби са народностима Хрватске и са другим народима и народностима Југославије остварили су у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији своју државу, СР Хрватску и полазећи од права на самоопредјељење укључујући и право на одијељење својом слободном израженом вољом, а ради заштите своје националне независности и слободе изградње социјалистичког друштва и свестраног друштвеног и националног развоја свјесни да је даље учвршћење братства и јединства народа и народности Југославије у њиховом заједничком интересу добровољно су се ујединили с осталим народима и народностима у Социјалистичку Федеративну Републику Југославију”.

2. Социјалистичка Република Хрватска суверена је држава хрватског и српског народа и држава народности које у њој живе утемељена на суверености народа и на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи и социјалистичка самоуправна демократска заједница радних људи и грађана и равноправних народа и народности.

Социјалистичку Републику Хрватску треба дефинисати као суверену државу хрватског и српског народа у Хрватској која је уједно и национална држава хрватског народа и народности које у њој живе. Ако се она тако не дефинише, ако српски народ у СР Хрватској није суверен и носилац суверенитета СР Хрватске може свој суверенитет остварити у некој другој републици која у вези с тим има одређена права и одговорности.

Ако је српски народ равноправан хрватском народу, а равноправност не може бити ни мања ни већа, ако је СР Хрватска и његова држава онда је српски народ у СР Хрватској једнаки носилац суверенитета те републике као и хрватски народ.

Ја се даље нећу понављати него бих надовезао на излагање друга Косовића који је јасно образложио да један народ Југославије не може уживати ограничени суверенитет, не може бити изворно ограничен суверени-

тет, нити један његов дио може бити лишен суверених права једног народа. У рату и револуцији српски народ је заједно с хрватским народом и народностима у околностима заједничке борбе створио СР Хрватску. У том смислу пледирам за измјену тачке 1. и 2. амандмана.

У амандману 4. тачка 2. предлаже се сљедећа измјена. “Ради остваривања и очувања својих националних идентитета, јер равноправност није сама себи сврха, хрватски и српски народ у Хрватској развијају своје националне културе и организирају одгој и образовање на основу својих националних програма и у те сврхе се формирају и стварају посебни увјети, одговарајуће установе и организације. Национална обиљежја хрватског и српског народа у Хрватској су равноправна. Хрватски и српски народ слободно његују и развијају своје националне особитости.”

Разлика је између те стилизације предложене и амандмана 4. прилично осјетна из једноставног разлога што се игнорирају историјске чињенице. Прије свега треба истаћи то да је српски народ историјски равноправан хрватском народу овдје. То није новина, то није само одлука III засједања ЗАВНОХ-а који је оснажио ту равноправност, али мислим да није на одмет да подсјетим на закључак хрватског Сабора од 29. IV 1867. који гласи:

“Сабор тројне краљевине свечано изјављује да тројна краљевина признаје српски народ који у њој живи, да је у свим правима потпуно једнак и истоветан са хрватским народом”. Тада још није било самоуправног социјализма, међутим та права су била декларирана бар на овај начин.”

У амандману 5. предлажу се измјене тачке 1., 2., 4. и то са сљедећим образложењем. У тачки 1. предлаже се текст: “Закони и други прописи и опћи акти републичких органа и организација објављују се у Народним новинама на хрватском и српском језику латиницом и ћирилицом.

2. У СР Хрватској аутентични су текстови савезних закона и других савезних опћих аката који су објављени у Службеном листу СФРЈ на хрватском и српском језику.

3. Поступак пред судовима и другим органима води се на хрватском или српском језику”.

Образложење о овом приједлогу у ствари је изнио друг Косовић и проф. Димитријевић. Ја знам да се моментано налазимо у ситуацији у извјесним недоумицама у погледу коначног става у погледу јединственог језика. Ако је нетко у недоумици ми то нисмо. Наш став је у погледу језика био јасан и досљедан. Ми и данас досљедно стојимо на становишту јединства језика, међутим, ми не можемо игнорирати чињеницу потпуног језичног издвајања хрватског народа и ми не желимо и не смијемо бити на путу вољама и жељама хрватског народа. Ако успрокс изјаве дра Влади-

мира Бакарића да су хрватски и српски језик један језик нацрт уставних амандмана за Устав СР Хрватске оперише са термином хрватски језик онда се по мени чињеница јавља коју не може говор никаквог ауторитативног друштвено-политичког радника да обезвреди.

Према томе, ако нацрт уставних амандмана расправља о језику као о хрватском језику, а с друге стране се онда мора поставити неминовно питања српског језика с оним садржајем како је то изложила другарица Димитријевић који респектира све изговоре, који посебно обрађује сва писма и српску лексику јер се овим писмима и овим изговорима служи српски народ.

У погледу амандмана XXV приједлог је да се измијени тачка 2. и то само трећи став који треба да гласи: “СР Хрватска у складу с међународним уговорима и политиком добросусједских односа потиче и помаже развијање и одржавање веза са Хрватима и Србима који као народности живе у иноземству.” Обзиром на број нашег исељеништва и број наших радника који се налазе на привременом раду у иноземству сматрам да је ова допуна оправдана да СР Хрватска има одговорност не само према хрватском народу него и према српском народу из СР Хрватске.

Ја мислим да је битно још да истакнем једну ствар. Ријеч је о једној забуну до које често код нас долази. Код нас се често пута мијешају појмови националне равноправности с грађанским правима. Мијешају се појмови права употребе језика са равноправним положајем језика, то су двије ствари. Врло често се аргументирано тумачи и одговара са грађанском равноправношћу на захтјеве за националном равноправношћу, а у нацрту уставних амандмана се одразило то у питању језика, гдје се право на равноправан положај језика у СР Хрватској у ствари узвраћа с правом на употребу. Некадашње, давно преживјеле установе биле су можда даље од неких оваквих текстова. Да будем тачан да вас подсјетим на 19. законски чланак од 21. XII 1867. из Аустрије, који гласи: “Све народности у држави имају једнака права и свака народност има неповредиво право да подржава и да се брине за унапређење своје народности и свог језика. Држава признаје једнакост права свим језицима у земљи, и у школама, и у уредима, и у јавном животу.

У земљама гдје постоје различите народности заводи јавне наставе имају се тако уредити да свакој од народности омогуће да се може образовати у свом језику, а да не буде принуђена изучавати други језик земаљски”. То је бивши закон који је стар отприлике 100 година. Данас се поновно налазимо у дилеми да ли да расправљамо о положају и о праву српског народа у Хрватској на употребу свог језика које му право нити једна цивилизована земља на свијету не оспорава и не може оспоравати, јер

то још није познато у Европи, а с друге стране покушава се у ствари негирати равноправност третмана и равноправног положаја српског језика.

О дилемама око језика мислим да је сувишно говорити након излагања проф. Димитријевић. Ја ћу се ограничити само на ово. Осврнут ћу се на овај дио који се односи на равноправну употребу језика, односно на равноправни положај језика и на његов положај у јавном животу. Ја не могу а да не апострофирам нажалост неприсутног члана који је у уводу свог излагања рекао, а то је Војин Јелић: “Тко ми даде право да говорим у име српског народа?” Ја се с њим потпуно слажем, нарочито када је рекао да сватко има право на шутњу, само што он то своје право није искористио. (Пљесак).

Нитко сасвим сигурно нема право да говори у име српског народа. Нитко од нас не говори у име српског народа, али сватко има право да говори у своје име, јер сви говоримо тим језиком и имамо право да кажемо своје мишљење.

Међутим, они који са гласали за Декларацију о хрватском књижевном језику, они који су се својевремено изјаснили да је ћирилица писмо попадија и жандара ти су се дисквалификовали да говоре о српском језику. (Пљесак).

Проф. Димитријевић је врло одлучно нагласила да ми нисмо сљедбеници језика пуризма, ми не желимо чистити наш језик од оних ријечи које су усвојене у том језика. Ми усвајамо језичке изразе који се употребљавају у разним крајевима и не одричемо их се ни на који начин јер сматрамо да тиме наш језик постаје богатији, али за посљедице које су други изазвали нитко не може нас да окриви. (Пљесак).

Ја нисам одлучио да говорим, да полемизирам с уставним прописима и овиме што ће доћи, али сам некако осјетио потребу да кажем своје у научном погледу. Одлучио сам на примјер да кажем да треба паралелно у СР Хрватској његовати што је више могуће научних установа свих категорија највиших и најнижих. Нећу речи да сви треба да имају универзитете или да буду сви академије, али да буду чланови такве високе установе и њихови сарадници као и њихове експозитуре.

Свјedoци смо да се оснивају научни институти у Задру, Шибенику, Сплиту, Осијеку, Броду на Сави – врло лијепо. Поздрављам то као једну здраву појаву, али ја сада питам јер нетко постави овдје што ће српски институти, што нам требају. Опростите, молим вас на тај Книн паљба се стално пали. Па Книн је по пребројавању које сам сто пута чуо да има толики проценат Срба, толики Хрвата, Муслимана, па и Книн је једна готово чиста средина. Ја кажем ако тај град или то друштво, Социјалистички савез одлучи и хоће да уздржава један институт и научни највишег ранга,

дакле научни институт, као члана Академије наука или експозитуру научне академије тко то смије спријечити и да тај институт не ради под српским именом. То није издвајање. Ја као члан Југославенске академије сам најмање за раздвајање, али исто тако нисам ни за ово што овдје пише. Овдје, на примјер, пише: “упризорење”. Ја сам академик па ми задајте реченицу у којој ћу унијети упризорење, ја то не знам. (Пљесак). “Ја сам на испиту пао. Или, свјетоназорно, пријераће, повијеснотворно, каменотворно, човјеку памет стане. Тко су ти људи и коме то треба.

Или ријеч “узморци”. Ја знам да постоје заморци, али узморци, не знам тко су то. Ријеч “поднос”, што је то ја не знам.

Идеално је за мене као човјека од науке када би имали институт паралелни због чињенице научног дијалога, због научне критике. Ја сам читао један поднесак, једног академика да се у Југославенској академији штампа чланак којег неће да штампа нити једна штампарија у нашој земљи. Ја сам се осјетио позван. Ако календар неће да штампа нитко други а штампа то Академија, а ја сам члан Академије, каква је то академија која то штампа. Ми морамо отворено то рећи тим људима да они то знају. Дакле, због научног дијалога, због научне критике и због научног утјецаја ја сам дубоко увјерен када би био хисторијски институт у Книну да би имали установу која ће носити науку, која ће знати имати утјецај од Задра, Шибеника, Сплита, Београда, Новог Сада јер ће бити научне критике и то на највишем нивоу и старат ћемо се да то буде дијалог кога воде не полуписмени лингвисти, јер дио наших лингвиста пише готово као да немају никакве везе с тим. Многа имена, не кажем сви, али када би ви мене питали кога би ја као културни човјек узео за примјер, тешко бих рекао тко има научно фундирану своју формулацију. Поставља се питање какви су то онда хисторичари. Према томе немојмо имати бојазни од дуплирања института, него имајмо бојазни од недоречених људи, од уљеза који немају докумената да увијек раде на тај начин, а нарочито када се ради о злонамјерним људима. Ми таквих много имамо и у Срба, Хрвата, Словенаца, и тако даље.

Према томе када је ријеч о чистоћи језика, о чистоћи историје и чистоћи науке за то су позвани искључиво људи који се тиме баве. Када је ријеч о правним нормама у вези нашег Устава ја се ту не бојим јер мислим да је посао у добрим рукама. (Пљесак).

РАДЕ БУЛАТ:

Другови, ја сам схватио да ми под овом точком водимо расправу. Ми се нисмо договорили, односно Извршни одбор се није договорио да се говори о процедури. Ја бих предложио да се формира једна комисија која ће регистrirати ово што је у току данашње расправе у вези уставних амандмана речено и да по могућности та комисија среди оно што је речено овдје и да то као такво презентира Уставној комисији Хрватске, или пак да се поновно на основу приједлога састане Главни одбор и да се изјасни, уколико желимо као Српско културно друштво "Просвјета" да дамо свој став и своје мишљење у вези с уставним амандманима. То је један приједлог.

Друго, излагање друга Владимира Бакарића на политичком активу Кордуна и Баније је драгоцен материјал за даље изјашњавање, размишљање и прецизирање неких питања која су постављена у вези уставних амандмана. Ја се нећу на томе задржавати јер моји предговорници, нарочито друг Косовић и проф. Димитријевић дали су чињенични и историјски пресјек и оцјену с низом корисних и добрих приједлога, а мислим да ће то свакако, уколико се сложимо да то пошаљемо Уставној комисији, послужити за прецизирање става нашег друштва по питању уставних амандмана.

Ја бих вашу пажњу, не подцјењујући све дискусије око уставних амандмана, првог и другог дијела, мало даље одвео. Ја бих покушао да у центар пажње, у фокус читаве пажње ставим један други проблем, а то је проблем друштвено-економског положаја радног човјека. Ту је посебно питање амандмана X и XXVIII гдје се говори о положаја земљорадника, односно о неразвијеним подручјима. Мислим, другови, да је непотребно истицати да српски народ који претежно живи на селу или у неразвијеним подручјима да је питање материјалне базе један од основних предуслова његовог друштвеног, културног, економског и политичког развоја.

Према томе, та два амандмана свакако би требала поред осталог у нашим приједлозима да добију одређено своје мјесто. Мислим да смо у том погледу досад били мало изван, не подцјењујући неке захвате који су били и не подцјењујући сву тежину других појединих амандмана, али ако се развој неразвијених подручја третира као саставни дио развоја појединих центара, односно да поједини развијени центри искључиво вуку привредни развој неразвијених подручја, онда је то дјеломично рјешење. То није једно систематско, стабилно, чврсто, дуготрајно рјешење и једна свестрана политика убрзаног привредног развоја недовољно развијених подручја.

Зато ја мислим да то кроз амандмане треба да буде дато као саставни дио читаве политике републике, не пледирајући овдје за уношење одређе-

них законских одредаба, или инструмената економске политике, али да тај проблем буде у центру са становишта бриге републике и као један од основних задатака када је ријеч о развоју привредно неразвијених подручја. Мислим да ћемо ми на тај начин будући да полазимо од поставке да огроман број становништва живи у тим неразвијеним подручјима и на селу створити оптимум за његов друштвени и убрзанији развој, као и развој читаве наше самоуправне друштвене заједнице.

Не улазећи, другови, у полемику с никим ја сам дужан да с овог мјеста објасним неке ставове у вези моје дискусије у Сабору. Ви знате да сам ја том приликом рекао да наша република по броју становника односно по заступљености народа и народности представља федерацију у малом и да би равноправни одбор замијенили са Вијећем народа и народности у републици. Што се тиче ријечи “федерација у малом” из моје је дискусије јасно да се тај израз односи на састав становништва, а да притом нисам мислио да Хрватска треба бити политичка организација као федерација. Ријеч “федерација у малом” видимо како је тумачена и створен је утисак да сам ја за федеративно уређење СР Хрватске, што је злонамјерно и учињено. Мене је, другови, понукало да то кажем поред осталог и зато јер у јучерашњем броју “Вјесника” – не бих улазио у детаље, јер то ћу рећи на другом мјесту – овакав напис уопће није базиран на истинским информацијама него срачунат на једну тенденцију да се мене прикаже као баука за хрватски народ, јер када се каже да је непријатељски акт кориштења против радничке класе Хрватске и неповјерења према хрватском народу и његовом партијском и државном руководству, онда онај тко то не прихваћа треба да се удаљи из политичког и јавног живота комуне и републике. То се десило у Дрнишу 15. X ове године. По том новинском извјештају “Вјесника” од јучер тражи се – то је друго питање – моје искључење из Савеза комуниста, односно из Централног комитета.

Вјерујем да је јасно из оног што сам ја заступао и у одговору којег сам дао “Вјеснику у сриједу” да никада нисам заступао идеју о федерацији, о аутономији Срба, па можда је то случајна чињенична околност или што сам ја у “Просвјети”, јер чујем кроз разне канале да се протурају такве вијести. Мислим да би било корисно да се о томе овај скуп изјасни да ли овај скуп, што не значи да нема таквих мишљења, односно да се таква мишљења нису чула са говорнице, подржава такву идеју, јер уколико овај скуп одбије такву инсинуацију онда ће то бити с једне стране један конструктивни допринос да се Српском културном друштву “Просвјета” не дају овакве ријечи када се говори о екстремизму, односно о националистичким испадима, тенденцијама, о разбијању СР Југославије и стварања политичке федерације у Хрватској.

Ја нисам нигдје заступао идеју о аутономији Срба у Хрватској јер ју сматрам неприхватљивом. Прихваћањем такве идеје за мене би значило издвајање, изолирање Срба и њихово даљње заостајање. Тезу о аутономији Срба као неку велику опасност су измислили други, она се није родила у главама огромног становништва српске народности, она се родила у оним главама које не желе јачање братства и јединства Хрвата, Срба и других народа и народности. На томе чврсто стојим и на томе ћу у својој друштвено-политичкој активности и као члан Главног одбора “Просвјете” бити истрајан, чврст и досљедан. Хвала. (Пљесак.)

МИХАЈЛО ДЕЈАНОВИЋ:

Ја бих само нешто рекао у вези амандмана.

На задњем састанку наше мјесне организације Социјалистичког савеза, који је недавно одржан, расправљало се о амандманима, те је наш пододбор заузео исте ставове у вези примједби, јер сматрамо да те примједбе и наше примједбе које су донесене на том Социјалистичком савезу треба узети у обзир. Примједбе се односе на следеће амандмане:

1. Амандман I.

По мишљења наше мјесне организације став 2. би требао гласити: Социјалистичка Република Хрватска суверена је држава хрватског и српског народа и држава народности које у њој живе...

У току народноослободилачке борбе нигдје се није спомињао хрватски народ и Срби у Хрватској, већ се говорило хрватски и српски народ..., па, ако смо ову државу заједно стварали, онда смо заједнички носиоци њене државности, што се по нашем мишљењу и приједлогу јаче истиче него у предложеном амандману.

2. У ставу другом овог амандмана се каже: осигуравају се увјети за слободно изражавање националних особитости Срба у Хрватској... Ни један примјерак промјена у Уставу СР Хрватске није штампан на српско-хрватском језику ни ћирилицом. Плашимо се да ћемо и послије усвајања бити на истоме, не одражава се та српска “особитост” у Хрватској, већ одмах на почетку.

У истом амандману став 5. на нашем састанку је закључено да није довољно јасно дефиниран политички и правни аспект Одбора за међунационалне односе. Сматрамо да би овај Одбор у међунационалним односима заиста требао имати одлучујућу политичку и друштвену улогу, да би то у наведеном ставу требало још јаче прецизирати или накнадно законом точно регулисати.

3. Посебно подржавамо амандман V став 1. у коме се говори о равноправној употреби језика и писма. Само се бојимо да ће бити исто као са одлукама ЗАВНОХ-а, које касније никога нису обвезивале. То нам показују и саме припреме и штампање ових амандмана, гдје се одустало од прокламираног става.

4. Као пољопривредни крај, наши земљорадници су ставили примједбе на амандман X, став 4. у коме се говори о учешћу земљорадника у органима управљања пољопривредних радних организација. У нашем случају до сада је постојао Савјет коопераната који није имао никаквог битног утјецаја на развој кооперативних односа и рада економске јединице за село, а камоли о подјели вишка средстава према улагању. Сматрамо да би овај приједлог требало усвојити са допуном да радна организација или организација удруженог рада мора у својим органима управљања имати одређен број равноправних чланова индивидуалних земљорадника.

5. У амандману XXIII земљорадници траже да се већ једном ријеши и њихово социјално и здравствено, те пензионо осигурање као свих осталих радника ове земље.

Ако ми дозволите јер сам добио такав налог да кажем нешто у вези забране нашег листа, јер ми је речено да о томе нешто кажем.

Пажљиво смо читали чланке и нигдје нисмо могли закључити да би они могли изазвати “нетрпељивост” и “узнемиреност” код хрватског народа. Остајемо чврсто и непоколебљиво уз изјаву нашег почасног предсједника, академика др Луке Марића, о лику и дјелу “Просвјете”, остајемо непоколебљиво уз Орден којим је “Просвјету” одликовао наш предсједник, друг Тито! И данас нам је циљ развијање братства и јединства наших народа.

Друга је ствар што у овом моменту “новог препорода”, новог буђења националне свијести и ми тражимо наше мјесто под нашим сунцем културе. И не смије нам се замјерити што смо изнијели своје ставове отворено, неувијено и са најбољом намјером, јасно. Не смије нам се забранити да износимо своје ставове о нашем, српском језику, о нашој култури и баштини на овоме тлу наше домовине!

“Просвјета” је, по нашем мишљењу, једина културна институција која има пуно право да заступа интересе културе Срба у Хрватској. Нисмо никада тражили “заштиту” са неке друге стране, него смо се састали у главном граду наше Републике, у Загребу и ту изнијели наше мишљење.

Зато нас још више зачуђује одлука Јавног тужилаштва Загреба о забрани нашега листа. (Пљесак).

ДР ДУШАН ДРАГОСАВАЦ:

Другарице и другови, ја мислим да оног момента када смо се одлучили да идемо у уставне промјене, па када погледате и саставе уставних комисија од Савезне до републичких и дискусије на одговарајућим политичким и државним форумима, мислим да онда самим тим већ и наглашавамо значај, иницијативу и наравно у вези с тим читав политички систем и његово даље усавршавање.

Због тога за нас је битно да кроз дискусије се свуда изјаснимо, да критички проанализирамо све или битне друштвено-политичке, економске, а да не набрајам друге проблеме.

Друго, да кроз такву дискусију дођемо и добијемо најбоље приједлоге, да сви они који могу у томе дати свој стручни допринос да га даду и на бази тих дискусија да Устав у коначној својој варијанти код усвајања буде што боље формулиран. У том погледу и Уставна комисија и уопће политичка руководства су тражила дискусију, отворени су и настојат ће колико је могуће да расправе о тим различитим мишљењима.

Даље мислим да је од битне важности оно што нама изостаје у цјелини око ових дискусија, да мало чинимо на реализацији онога што је већ дато с усвојеним амандманима на савезни Устав, па и сада већ предложених дијелова, што је неоспоравно, што разрађује неке елементе самоуправности, самоуправљања, итд. Ми би наравно требали да настојимо да у том погледу идемо нешто боље, досљедније и тако даље. И због тога колико год пажњу у различитим структурама различити амандмани имају наилази се на различито интересовање и ми настојимо стварно да посветимо пажњу и оним цјелинама амандмана да се не деси да један од ових елемената буде запостављен. То је оно питање класно или национално. Ја то сада не бих објашњавао, питање није спорно, класно или национално код никог, него питање с које позиције се томе прилази. Ми знамо с које позиције ми прилазимо. Због тога мислим да морамо рачунати када смо отворили дискусију да ће ту бити различитих дискусија од оних најдобронамјернијих, да ће бити наравно и појединаца злонамјерних, да ће бити оних с позиције сасвим прихватљиве нашем програму и тако даље и да ће бити и оних туђих. Према томе, већ смо и сада свјedoци тога, према томе и свјedoци различитих екстрема.

Ја се слажем с тиме да не би требало дискусију у том смислу нити спречавати, нити вршити етикетирања, нити дозволити да било чија изречена или написана јавна ријеч не буде подложна дискусији, критици, итд. То је оно за што се ми требамо борити. Ја сам свјестан, знам да смо ми још далеко од тога као друштво, али зато треба да се боримо. Али у исто вријеме то са своје стране захтијева да будемо борбени у односу на различита ек-

стремна схваћања без обзира чија, да ли она долазила са ове или оне шовинистичке позиције, јер је посебно осјетљива обзиром на братство и јединство. Мислим да специфичну тежину има управо у односима између Срба и Хрвата не само зато што су најбројнији у Југославији него зато што су најизмијешанији у Југославији, нарочито у ове три републике и мислим да ту треба да будемо јако осјетљиви на та питања.

Даље мислим да морамо да водимо рачуна да стварно што се тиче нас – друго је ствар појединаца – али у односу на друштво не дамо различитим елементима односно сузбит ћемо различите нападе на друштво ако ми сами у друштву на оне макар и појединачне случајеве који се догоде у друштву, који су да тако кажем екстремни, толерирајући ове различите дискусије, сами на одређени начин реагирамо и кажемо да су неки од њих неприхватљиви.

Ја мислим у том погледу наш став око 1. тачке амандмана је сасвим у реду и мислим да смо ту показали да смо на висини.

Ја могу да вас једино још обавијестим и да вам кажем да смо већ неке дискусије водили у политичком руководству око досадашњих дискусија и да тиме настављамо и идућих дана. Мислим да смо заузели ставове, да на онај начин како се лансирала дискусија о недјељивости суверенитета хрватског, да не образлажем, а молио бих новинаре ако буду објављивали да то узму у обзир, да мислимо да нам је та дискусија неприхватљива и да смо одлучни да се томе супротставимо као туђим нама, јер мислимо да суверенитет мора да имају и Срби у Хрватској (пљесак) и народности и да морамо осигурати потпуну равноправност. (Пљесак).

Мени се чини, другови, да не би требало заборавити, јер ја морам рећи да и мене многе ствари иритирају с том разликом што ја морам рећи да сам доста пратио не само загребачку штампу и публицистику него и београдску. Морам рећи да ме и на једној и на другој страни многе ствари иритирају да с једне и с друге стране има шовинистичког, има антикомунистички проведеног онако доста досљедно, и идејних и политичких припрема ових неких листова, опозиционих припрема за неку другу државу, идејних и политичких, што нама наравно није прихватљиво и што је питање, није ништа ненормално, да се они нађу у суштини на јединственој позицији. У суштини су то антикомунистичке позиције. Ја не тврдим да је то чак организациони повезано, премда може бити и то. Није битно колики је број тога, ја мислим да је питање када је ријеч о броју да ја имам повјерења, наравно, као и у све народе тако и у Србе и Хрвате јер ја мислим да питање шовиниста нити једних нити других убудуће не може бити масовно, али да има један дио екстремиста који имају довољно простора и довољно су агресивни у јавним средствима, то стоји, да нису довољно

организиране лијеве снаге не само комуниста него и других напредних људи да аргументирано, смирено одговоре на то и у том смислу ми треба да се мало организирамо. И нарочито да водимо рачуна о шовинизму, јер шовинизам није нама туђ ако је само наш, него нам је туђ сваки шовинизам и ако полазимо од исправне позиције мислим да треба да реагирамо.

Наравно да има на одређени начин и политичког опортунитета да свако буде досљедан у борби код себе, али као напредним људима, да не кажем као комунистима, дужност нам је да се боримо против свих заједнички. Зато сам хтио истаћи овај момент око суверенитета.

Други један момент, ми смо такођер и то није од јучер, познато је да у програму Савеза комуниста Југославије не само у садашњем постојећем програму него у програму од раније, непосредно пред рат, постављало се питање федеративног уређења Југославије. Ја не бих улазио у историју јер мислим да је управо једна велика ствар Комунистичке партије Југославије када се Коминтерни супротставила када се радило о томе да Југославију треба разбити.

Друго, исто тако од почетка па и данас поставило се да републике треба да буду у Југославији организиране тако да 5 буде на националном принципу организирано, а шеста не. Нити тада нитко није мислио да су ове чисте, јер овако чисту, да тако кажем, нацију, неизмијешану, чисту расу, народ, ми знамо како су прошли они који су то захтијевали јер то је коштало читаво човјечанство, али уважавајући политички реалитет пошло се од тога, према томе, није се никада полазило од тога да републике морају бити изграђене на федералном принципу, никаква федерација у федерацији, али то не значи него напротив претпоставља да се читав систем и економски, и друштвени, и Устав постави тако да се осигура потпуна равноправност. И наравно на тој линији онда ми можемо дати свој допринос, дакле да учествујемо у свим институцијама, према томе не да се изузимамо. Из тог аспекта ја подржавам и мислим, јер је то историјска чињеница, с једне стране придајемо важност Уставу, али исто тако постоје историјске чињенице, нажалост има их и данас, да је било устава врло добро формулираних, али да је пракса била друго.

Према томе ја се слажем да није само гаранција ни Савез комуниста сам него питање читавог система и све остало, а у том склопу наравно треба гледати што је Устав, што је држава, што је друштвено и томе треба придавати велики значај. Ја не бих ту око неких ових проблема говорио, око неких питања на IV Конференцији јер често пута се и шпекулирало између суштине амандмана и појединих питања из докумената те конференције. Ми морамо бити на чисту да ће језик Устава имати неку другачију формулацију него политички документ. Друго, да се води дискусија и

према томе да мора да се коначно даде један политички документ а основни ставови који су у политичком смислу ишли на програматску основу су обавезни за Савез комуниста. Што се тиче самих формулација сигурно је да тај језик још увијек није правно уставан, перфектан него треба да претрпи велике промјене.

Због тога мислим да би ми требали, ја се слажем с приједлогом који је пао од стране друга Зјалића, да управо полазећи од ове отворености Уставне комисије средимо, систематизирамо ово и да идемо на дискусију, да презентирамо све то. Међутим, ја бих, другови, из разлога о којима сам говорио, да не би пао одиум на просвјету и политички реалитет био да се ми оградимо и да то остане само као једно питање Вијеће народа које би вукло на федерализацију, или на питање аутономије, и тако даље. У првом реду због тога што мислим да се овдје не иде чак ни конзеквентно, јер нити када је ријеч о Вијећу народа из република онда немамо посебно неко изборно тијело по Србима, Хрватима или свим другима, него имамо једно изборно тијело, скупштина јединствена републичка, односно код нас Сабор. Тако је мислим и ту. Иде се чак и даље од тога. Мислим да би о тим проблемима требали водити рачуна и о политичким реалитетима и о свему овоме.

Слушајте, другови, ако тај читав политички систем и ако у Хрватској, а то наравно важи и за Србију, Хрвати као реалитет, као најбројнији, ако не буду досљедни са свим садашњим хрватским институцијама и Савезом комуниста за равноправност, онда ипак треба, као што то наравно вриједи и за Србе, у Србији, онда ће то бити слабо. Ја мислим да требамо имати повјерења мало више у то, јер све није баш “Хрватски тједник” односно “Књижевне новине” и разни други који се око тога окупљају.

Друго, мислим да то и једни и други морају чинити не Хрвати због Срба и Срби због Хрвата него једни и други због себе, јер ако то не би чинили то би било слабо.

Што се тиче ових ствари око језика ја у то не бих улазио. Међутим, ја бих хтио упозорити на једну ствар. Ја морам рећи да смо ми у основи у тим дискусијама, када смо дискутирали око тога мислили да је Бакарићева формулација политички исправно постављена и питање је како је најбоље формулирати у Уставу. Не бих понављао оне интервенције које су учињене у вези с тим, међутим, ја морам рећи да се ту стварно води велика игра око језика и од стране лингвиста, али морамо бити објективни нису само у тој игри хрватски лингвисти. Ја не знам али не бих вам цитирао, ви сте сви прочитали и видјели сте да нису досљедни били нити српски лингвисти у томе. Када је у питању језик онда се тврди у једном ставу да је то један језик, а у другом ставу је другачији став у односу на језик Хр-

вата и Срба у Хрватској. Према томе, када би били конзеквентнији и када би то била ствар науке онда би ствар сигурно била другачије формулирана.

Што се тиче ових ствари, ја не знам, ми смо јучер имали прилику да слушамо различите примјере којих сигурно има, али смо могли чути од досадашњег секретара да нам је он рекао што се тиче ових програма, а ту смо и заузели став да не може. Надлежни органи их нису одобрили и према томе док год надлежни органи то не одобре, то је друго, јер то није само стручно него и друштвено-политичко питање и према томе тако дуго они не могу да постану уцбеници.

(Гласови: а пракса).

Пракса може бити наравно и другачија. Ја мислим да ми нисмо ни знали да је то изишло путем завода и осталих. Морам рећи да смо ми слушали једног друга који је исто тако у школи, а који је сасвим супротно томе говорио. Значи да има сасвим различите праксе у школама, у основним и осталим. Међутим, све то треба имати у виду. Ево толико. (Пљесак).

ПЕТАР ЗИНАЈИЋ:

Другарице и другови, поздрављам говор друга Душка Драгосавца у оном дијелу који говори да ми морамо водити рачуна о привредној равноправности. Ми смо привредну равноправност напали из републичких органа у савезном Уставу и рекли да та привредна равноправност није добра и зато смо ту југославенску благајну подијелили. Ми нисмо имали повјерења у савезну касу да се праведно дијели, па ето и код нас се сада помишља да ли ће бити праведна и републичка каса. Значи ради се о каси, а политика није толико битна колико каса од које живимо. О томе ријеч. Ово што је рекао друг Душко ово је важно питање. На тој линији мислио је и друг Раде Булат када је говорио о томе. Међутим, то су криво изврнули и погрешно на терен пренијели. Зато сматрам да ово није напад на Раду Булата него је напад на више њих, на средину од којих потјечу. Баш то, не само мене, него на хиљаде, тај напад смета јер смо свјесни да нема баш никаквог разлога. (Пљесак).

Драги другови, ради се о привредно неразвијеним крајевима и ми морамо у новом Уставу повести рачуна која ће форма и организација на нивоу републике бити тако праведна да дијели то наше добро које стичу радни људи. Да вам нешто кажем. Споменут ћу највећег сина наших народа друга Тита. Друг Тито је рекао; да средства за производњу нису само

средства оних радника који имају оне машине у творници, него и средства оних пасивних крајева, јер су они дали радну снагу у те творнице, они су дали борце по свим бориштима да су пролили крв, да се створила та могућност да ти радници дођу до тога, да је то њихово.

Према томе та средства за производњу нису само власништво тих у творници него и средства оних неразвијених крајева јер је хиљаде бораца погинуло за слободу да они до тога дођу. (Пљесак). И на те неразвијене крајеве треба дијелити средства и о томе би у новом Уставу требали водити рачуна. Ја нисам за то школован, али међу вама има људи који то могу лијепо написати и заступати, а не дозволити да се нетко клевеће јер тај који би уништио Раду Булата уништио би и мене и стотине таквих као што сам ја. (Пљесак).

Драги другови, истина је да влада неспокојство у неразвијеним крајевима, али није то неспокојство такво, нису баш Срби такве кукавице да се боје неког ножа, него нешто друго њих коље. Коље их заосталост, неразвијеност. Нема пута, нема струје, нема школе. Мора бјежати тамо гдје се може запослити, гдје може школовати дјецу и гдје може добити струје, и тако даље. Ето видите, то је био у логору Јасеновац један мотив, једна борба за суху ликвидацију комуниста. Ово је друга суха ликвидација. (Пљесак). Ја бих желио да ме нетко позове на одговорност и да докаже да тако није.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Каква је то суха ликвидација?

ПЕТАР ЗИНАЈИЋ:

Суха ликвидација у устаничким крајевима, јер видите тога народа, сели на стотине.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Сели и онај из Срема, из Славоније или Војводине.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Ја бих предложио да закључимо ову точку дневног реда. Обзиром на то да је продужена расправа до 1. XI то смо ми везани тим роком. Уколико расправа буде продужена и даље онда вјерујем да ћемо имати прилику о ис-

тим стварима расправљати још у неколико наврата, колико се будемо могли састати у том року.

Што се тиче дискусије у пододборима мислим да смо ми на савјетовању или некој другој прилици сугерирали да се чланови нашег Друштва, наших пододбора укључе активно у расправу у оквиру Социјалистичког савеза.

У погледу данашње расправе постоје двије могућности, да ми ову дискусију која се води 3 сата и 15 минута ин екстензо са стенограмом, или уз извјесно лекторирање упутимо Уставној комисији. Друга је могућност да Извршни одбор, водећи рачуна о различитостима које су биле исказане, о богатству идеја покуша учинити један напор да оно што је идентично у ставовима неких дискутаната, а ја имам у виду двојицу који су се мањевише подржавали или давали идентичне приједлоге, да то сумирамо у један текст, а да друга мишљења наведемо, да је било других приједлога и то како слиједи и да наведемо таксативно који су још приједлози давани у дискусији. То је друга могућност и мислим да би тиме олакшали посао Уставној комисији него да би се цијели текст и материјал послао.

Ако би дали стенограм ја бих предложио да ипак дискутантима дадемо њихове текстове, да их лекторирају и доведу у ред, што би захтијевало одређено вријеме, па молим да се изјасните о овим могућностима.

У погледу неких ставова нема потребе да о сваком приједлогу нити гласамо, јер смо прихватили други вид процедуре, али морам рећи да приједлог којег је изнио друг Косовић, премда га је врло елоквентно и писмено образложио, у оном дијелу када се говори о томе да се оснује Вијеће народа у Сабору СР Хрватске, мислим да прије свега не одговара стварним интересима српског народа, а посебно је неприхватљиво чак и као теоретска претпоставка у нашем данашњем политичком реалитету.

Ја морам рећи да се не могу отети дојму да је у ствари из једне овакве дискусије, из једне наше сједнице која је трајала нешто мало дуже него данас у III мјесецу и дискусија које су биле вођене у претпоставкама, да смо дали материјала да се из редова, из контекста извуку различите инсинуације, које су онда пришивене као репови појединцима и с којима се манипулира и које се онда у неку руку као дисквалификација упућују читавом српском народу и појединцима и народу као цјелини да је основни проблем и основна опасност за хрватско национално биће постојање Срба у Хрватској, јер они желе то, то и то, па онда растапање Хрватске, и тако даље.

Мислим да се ми нисмо данас освртали у нашој дискусији, у расправи на све оно што се збивало око нас и што смо досад чули и прочитали. Мислим да можемо прихватити са задовољством изјаву друга Драгосавца ко-

ји је члан нашег Главног одбора и у исто вријеме члан Извршног комитета о ставу политичког руководства Хрватске према неким приједлозима из уставне дискусије, посебно приједлозима о недјељивости суверенитета, Мислим да то можемо једногласно прихватити и у исто вријеме бих сугерирао да из тих разлога не прихватимо приједлог који је изнио друг Косовић о увођењу Вијећа народа.

ДРУГ ПАСАРИЋ:

Што ћемо сада коначно, да ли ћемо то ставити на гласање?

ПРЕДСЈЕДНИК:

Не, ја бих молио да се изјаснимо о томе.

(Један глас: што нам то смета?)

ДРУГ ПАСАРИЋ:

Видјели смо да је било различитих мишљења.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Ја бих молио да се лишимо игре формалне демократије. Ја сам спреман да дадем овај приједлог на гласање. Ако се ово изгласа ја вас упозоравам на то да то са собом повлачи врло озбиљне политичке и друге конзеквенце којих можда овога тренутка након 7 сати сједења у овој дворани нисмо зрели. Зато бих предложио, или да сједницу прекинемо, по нашем старом обичају, и да одгодимо ствар за 6 мјесеци, када буду уставне дискусије завршене, или да смогнемо још мало снаге и одговорности и да учинимо следеће, да све ове дискусије презентирамо Уставној комисији у једној лепези како су оне овдје изнијете и то нека се Извршни одбор изјасни да ли ћемо дати нелекториране или лекториране ауторизирани текстове, или ће Извршни одбор извршити редакцију.

(Гласови: ауторизирани).

У реду. Друго, предлажем да, из овог Главног одбора Уставног комисији не потече текст друга Косовића у којем се предлаже Вијеће народа. Ако друг Косовић на томе инсистира, адресу зна или му је ми можемо дати,

нека то пошаље под својим именом и презименом, али не као прилог дискусији у Главном одбору. Да ли је то јасно? (У дворани жамор).

ДРУГ ИВКОВИЋ:

Другови, мени једна ствар није јасна. Ако су сви дискусанти узели учешће у дискусији о приједлогу уставних амандмана и ако се закључи да се текстови тих дискусија, ауторизирани доставе у цјелини Уставној комисији, онда ће Уставна комисија цијенити индивидуално сваки од тих прилога. Нама разлога да једног од наших чланова који је овдје изнио свој приједлог елиминирамо из те цјелине.

(Гласови: тако је! – Пљесак),

Познавајући процедуралну и техничку немоћ наше службе ја дубоко сумњам да би једна организована служба била у стању да све оно што је неспорно у тим приједлозима зброји и да то поднесе Уставној комисији. Зато сматрам да је тај дио приједлога тешко проведив, али сматрам да је сасвим проведиво то да се ауторизују текстови свих дискусаната и то у најкраћем могућем времену и да се као прилог дискусији доставе горе, а Уставна комисија нека ради, с тим што сматра да је потребно, јер издвајати једног од дискусаната овдје ...

(Гласови: то није демократски).

То је јавно изречено, изречено је у нашем Друштву.

Сватко каже своје мишљење и право је грађана да каже своје мишљење што мисли о предстојећим уставним промјенама и не може се један грађанин ни у чије име лишавати тог права. Треба све ићи тако како је овдје речено. Сватко сноси одговорност за свој приједлог.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Не, овај пута сви носимо одговорност за приједлоге који иду одавде.

ДРУГ ИВКОВИЋ:

Ово је јавна дискусија и према томе ако у тој јавној дискусији нетко изнесе један приједлог с којим се други не слаже, то не значи...

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Другови, ја молим да се о овоме гласа, да извршимо прозивку да видимо колико има чланова Главног одбора и да о томе гласамо. Лако је бацати вруће паролe а тешко је направити један конкретан документ. Лако је сметати и бити велики херој на рачун интереса српског народа. Ја не говорим сада као лидер него као предсједник овог Главног одбора и мислим да ће то онемогућити “Просвјету” за наредни период и да ћемо сами себи учинити лошу услугу, а ви изволите процијенити.

(Гласови: зашто би то било лоше).

То је твоја логика да није лоше, а моја је логика да је лоше.

(Један глас: треба точно утврдити онда о чему смије бити ријеч). (Опћи жамор).

РАДЕ БУЛАТ:

Другови, ја мислим да се овдје ради о неспоразуму. Ако сам правилно схватио ми смо водили расправу о 2. тачки и када смо прешли на 2. тачку онда смо се изјаснили да ће то бити јавна расправа. Зато сам покренуо питање, јер морамо се договорити да ће се Извршни одбор састати и сада смо ми овдје суочени с тим да ћемо се или изјаснити да се све дискусије дају, јер све је то изречено, све је то отишло у етер и у јавност, или ћемо, што сам ја предложио, ићи на комисију.

Ако нам је у интересу да као “Просвјета” заузмемо став бар по ономе што можемо и што је ова дискусија као јединствени став изразила, мислим да је то само корист и Уставној комисији и корист самој “Просвјети”. Можда би било корисно ако би Извршни одбор и комисија коју би формирали сада били задужени да они припреме такав текст и да заузму став без обавезе да је то став “Просвјете”, али ће имати као другу тежу, већу специфичну тежину ако један Извршни одбор те “Просвјете”, једна комисија коју смо формирали успије да максимално синтетизира оно што је заједничко и објективно у тим дискусијама.

У противном мислим како сада гласати, како ћемо се ми изјашњавати, колико смо чули разних мишљења и приједлога и ја мислим да смо не знам какви трустови мозга да нисмо у стању да се прецизно по сваком ставу изјаснимо.

Ја сам био јучер на сједници Опћинског сабора који је изнио низ ствари и то бих могао прочитати, али нема потребе које су идентичне неким

дискусијама овдје представника Уставне комисије друга Јуре Ивезића, то је конструктивни допринос даљњем разматрању уставних промјена.

Ако идемо само на линију изгласавања није то добар пут да дамо свој допринос уставним промјенама.

СЛОБОДАН ГРУБАЧ:

Мислим да досад нисмо изабрали пут усаглашавања и нисмо се изјаснили нити о једном приједлогу и према томе бих предложио да сви приједлози који су се овдје чули иду горе, да не вршимо никакву селекцију нити једног приједлога, или да идемо на комисију, у једној демократској процедури да ускладимо сва мишљења која су се чула, или без икакве селекције да идемо овако.

ДУШАН ШТРБАЦ:

Другови, мени се чини да ми не можемо говорити овдје да се изјаснимо о сваком приједлогу, јер приједлога је било јако много. Осим тога, то су мишљења сваког од дискутаната, то су мишљења појединаца и не можемо таквим појединачним мишљењима обавезивати Главни одбор.

Према томе, ако би хтјели да дамо нешто што ће обавезати Главни одбор онда би то морали и формулирати. Ту је Раде предложио, да ли ћемо формирати комисију или дати Извршном одбору да то ријеши, али другачије се то не може ријешити.

Једна једина ствар о којој данас треба да се изјаснимо то је питање да ли смо да се Хрватска организира на федеративном принципу или не. О томе Главни одбор може да заузме став а сва друга питања, све прилоге који су дати у дискусији да пошаљемо, али да се једино изјаснимо о томе као Главни одбор да ли смо за то да се Хрватска организира на федеративном принципу или не?

(Гласови: то треба Скупштина).

Не Скупштина него Главни одбор. Не можемо ми говорити тако, јер нисмо ми овдје представници Скупштине нити је нас народ бирао, него говоримо као представници Главног одбора и то је једино питање о којем би се требали данас овдје изјаснити да се заузме став Главног одбора, а све друге дискусије, сви прилози, све оно што је речено да се упуту ауторизирано Уставној комисији. То предлагем, али чини ми се да се ту ипак морамо о федеративном уређењу Хрватске изјаснити.

(Гласови: таквих дискусија није било).

Ја говорим о томе о чему би требали да се изјаснимо.

ДРУГ КОСОВИЋ:

Будући да сам ја постао овдје као један камен смутње имам право ријечи. У првом реду мислим да питање федерализације Хрватске није питање о којем расправљамо овдје. Нитко није говорио о томе. (Пљесак). Зна се што је федерализација. Федерализација представља територијално-политичку подјелу Хрватске. То нитко не тражи. Да је нетко случајно тражио аутономију онда би се евентуално могло говорити, али то није био наш захтјев.

(Гласови: покушај подвале).

У погледу онога што сам ја предложио, ја морам рећи другу Зјалићу да ћу ја, уколико “Просвјета” то не прослиједи као свој став, а то ја нисам нити тражио, ствар је присутних другова да то по својој савјести оцијене, што треба да предлажу у име “Просвјете”, ја ћу сасвим сигурно прослиједити то горе као грађанин. Ја не тражим заклон иза “Просвјете”. Све што сам рекао рекао сам по својој савјести као грађанин, човјек и припадник ове моје нације. (Пљесак). Управо сам тако реагирао.

Још нешто. Не треба, односно не би ми то било потребно да Главни одбор “Просвјете” просљеђује ово као моје приватно мишљење, ја ћу га послати као приватно мишљење, али чини ми се да је једно питање да Главни одбор заузме свој став којег ће прослиједити даље, а ово што ја као грађанин предлажем у прилог дискусији која се овдје води, то ћу прослиједити као своје. Није потребно да ви просљеђујете мој став, него једино је потребно чини ми се да у контексту свих дискусија пронађете што је наш заједнички став овдје. Ја вјерујем да је онај приједлог друга Булата заправо прави пут. Ми нисмо у стању да сада формулишемо став, али нека се овласти Извршни одбор, или комисија, а Извршни одбор да буде коначно тај који ће у име Главног одбора прихватити одређене закључке, одређене приједлоге, и у име “Просвјете” их прослиједити горе.

ДРУГ ПАСАРИЋ:

Опростите, другарице и другови, друг Штрбац је сада поставио једно питање које ми изгледа провокативно. То је моје лично мишљење, говори се да ли против федерализације, да се изјаснимо, опростите, постављати ово питање, јер ми нећемо никаква гета за Србе у Хрватској, а то би значила федерализација, дакле ту мислим да се слажемо.

Али желио бих да овај скуп данас сложи један став. Ми смо се сложили око свих других питања, али учесник данашњег пленума је и друг Косовић, а да ли се ми с тим слажемо или не, то је друго, то је изнесено на пленуму Српског културног друштва "Просвјета" и нека иде као прилог тамо. (Пљесак). Он ће одговарати за своје ријечи ако не ваљају.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Неће он него ми.

ДРУГ ПАСАРИЋ:

А, јок, нећемо ми одговарати. Ово је можда као издвојено мишљење, а ми смо јучер на партијском активу закључили да то може бити издвојено мишљење. То не значи да је то мишљење већине. Оставимо аутономију, федерализацију и све те ствари на страну, то је данас на крају данашњег засједања мени јако јако сумњиво. Опрости, тако нећемо разговарати. Нитко овдје није, нити Косовић, нити ја, нити Зјалић поставио питање федерализације и не дозвољавам да се овако инкриминира овом пленуму Српског културног друштва "Просвјета". (Пљесак). Ја тражим овдје, другови, да оно што смо ја, Зјалић и сви други говорили уђе унутра јер то је једно јединствено мишљење, а што је износио друг Косовић то је његово одвојено мишљење и нека иде горе и нека одговара сватко за своје. То је пуна демократија.

ДРУГ КОСОВИЋ:

Ја молим да се онда стварно изјасните да ли је ово моје мишљење или је то ваше мишљење.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Ако хоћемо по процедури, друг Косовић је члан пододбора из Задра, а није члан Главног одбора.

ПРОФ. БОСАНАЦ:

Другови, ја нисам тако млад, али још нисам дочекао ситуацију у којој председавајући није могао доћи до ријечи, јер су му је дискутант одузели. Лијепо вас молим смиримо ситуацију, ради се о типичним неспоразумима. Мислим да приједлог друга Булата можемо прихватити. Ја сам не бих заговарао приједлог да се читав материјал повјери Извршном одбору, или некој његовој комисији, јер добрано сумњам да итко може направити тај текст, или те текстове као што су их направили њихови аутори. Према томе узмимо да дискусију ауторизирану пошаљемо у пакету, а можемо истаћи у попратном допису да су највише пажње побудиле дискусије те и те, може се у попратном допису навести да је поводом неких ставова, ако хоћете, из текста друга Косовића било и другачијих мишљења и ништа више. Ми смо смирили ситуацију.

Друг предсједник је био крајње беневољентан и мислим да сте неправедно поступили према њему и према неким његовим размишљањима која нису ништа мање патриотска, нити мање социјалистичка од ваших. Ако, међутим себи својатате право да изразите своје мишљење, своје бојазни, дозволите онда и предсједнику да изрази своју сумњу.

Можемо ли сматрати ову тачку апсолвираном? (Гласови: Можемо!)

Можемо ли сматрати и процедураИну страну тог проблема окончану? Можемо ли умјесто тог формалистичког гласања да вас упитам, да ли можемо поступити по приједлогу друга Булата. Ви сте у првој верзији предлагали пакет ауторизираних дискусија.

ДРУГ ГРУБАЧ:

Ја сам то предложио.

ПРОФ. БОСАНАЦ:

Друг Грубач, извињавам се. Можемо ли прихватити приједлог друга Грубача и Уставној комисији СР Хрватске доставити ауторизирание дискусије с напоменама да је већина дискутаната прихватила неке ставове, уколико сматрамо да би неке ставове требали посебно нагласити, али мислим да то није потребно а за текст тај спорни, несретни текст да наведемо да је било и другачијих мишљења, опонената.

(Гласови: није у цјелини).

На тај дио.

ДРУГ ИВКОВИЋ:

Ја бих се коригирао јер сам можда криво схваћен. Ја сматрам да је овај предлог врло реалан био. Међутим, једно је питање, ја никако, никако не могу да прихватим сугестију друга Штрбца. Та његова сугестија провоцира прозивку и изјашњавање о једном питању о којем сви чланови овдје, па чак ни сви дискусанти нису уопће разговарали. Према томе непотребно је правити проблеме тамо гдје или нема. Сватко се изјаснио о свом проблему и сватко је рекао своје мишљење у оној сфери у којој сматра да треба нешто казати.

Приједлог друга Грубача је реалан да се све дискусије поднесу Уставној комисији, која нека цијени сваког за себе како може. Ако Извршни одбор "Просвјете" успије у једном догледном времену, да сумира, сабере из свих дискусија оно што је свима заједничко и што је прихватљиво за став Друштва, онда може израдити и став Друштва. Ако не, а мислим да је вријеме прекратко, онда сматрам да је то најреалније да се све дискусије поднесу Уставној комисији Сабора.

ПРОФ. БОСАНАЦ:

Другови, ми смо ставили на дневни ред између осталог и проблеме језика. "Просвјета" је друштво које нема само задатак гајење материњег језика него култивирање језика. Језик се може злоупотребљавати и у свакодневном говору и у свакодневном комуницирању међу људима. Свједоци смо и сувише честих злоупотреба, тим нашим материњим, српским, како год хоћете језиком, па вас лијепо молим да авангардно поступимо јер смо на то позвани, да гајимо јавно изговорену ријеч, да будемо одговорни за јавно изговорену ријеч. То сам желио рећи под један. Извињавам се другу Штрбцу.

Под два желим рећи још ово. Руководећи форум "Просвјете" очигледно нису научили ништа из историје састанака, сједница пленума, скупштина "Просвјете", јер да су нешто научили, онда бисмо под 1. точку дневног реда ставили опћа дебата, лични разрачун, етикетирање и не знам што још.

Ја вас лијепо молим, другови, причувајмо углед ове установе.

ДУШАН ШТРБАЦ:

Изгледа да је немогуће избјећи одређене неспоразуме. Они често пута долазе и ради тога што нисмо нити прецизни у формулацијама, а вјеројатно и ради времена којим располажемо. Нисам желио да одузимам вријеме,

али сада сте ме принудили, два друга, да кажем нешто. Када сам пледирао да се наш Главни одбор изјасни у односу на федеративно уређење републике Хрватске нисам сматрао само са становишта које је данас из дискусије произашло или није, него сам подразумевао и оно што се нама, тј. “Просвјети” импутира.

Према томе, када сам позивао Главни одбор да се изјасни о томе онда сам позивао ради тога да би с Главног одбора одбацили такве интерпретације и такве подвале. То је мисао и то сам желио изнијети и то је у основи требало да се схвати јер на крају крајева ми не можемо другачије да о неким крупним питањима која су на дневном реду останемо неодређени или недефинирани. Према томе ми морамо истаћи да “Просвјета”, посебно њен Главни одбор није никада заступао нити заступа становиште да се СР Хрватска организира на федеративном принципу. Према томе, ми отклањамо ту дискусију и не прихваћамо да носилац тих идеја треба да буде Главни одбор. То што ће појединци у “Просвјети” или не знам гдје то изнијети, то није ствар те организације него тог појединца. Према томе, ми не смијемо организацију с појединцем идентифицирати. То је била моја мисао.

(Гласови: на основу чега се то предлаже нама?)

ПРОФ. БОСАНАЦ:

Ставимо то на дневни ред. Међутим, сада је три четврт 5 и поставља се питање нашег даљњег рада.

ДРУГ ПАСАРИЋ:

Наставимо даље јер Срби су научени ако треба радити и до пола ноћи.

ПРОФ. БОСАНАЦ:

Познато ми је да су Срби спремни на свакакве жртве, али овакве жртве не сматрам високог степена, да не кажем даље. Има ли смисла да наставимо?

ДРУГ ПАСАРИЋ:

И те како има смисла јер наставни планови и програми су врло актуелни и ја бих желио и апелирао на све присутне чланове Главног одбора да остану ако припадају овом српском народу и да завршимо ову ствар. Ја одбијам енергично приједлог друга Босанца и не желим да се прекида дискусија него да се настави након једне паузе о наставним плановима који су за нас врло важни.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Премда ја точка дневног реда завршена ја упозоравам на непоправљиву грешку која је учињена у 2. точки дневног реда одбијањем мог приједлога да се једна приватна дискусија, једно приватно мишљење једног госта не презентира путем официјелног документа Главног одбора, путем канала Главног одбора “Просвјета” Уставној комисији као једно од мишљења изражено на Главном одбору. Будите свјесни што нам иза тога предстоји. Прије свега, бит ће један напад на те мисли, а онда ће нам се још прикрпати неке инсинуације и зашто да ми преузимамо на себе такву одговорност једног ниског ступња и еуфорије, бацања врућих паролa, србујући овдје умјесто да избјегнемо могућност да се “Просвјета” у интересу српске културе и српског народа не онемогући у наредном периоду у својој културној, друштвеној и политичкој мисли.

Ја сам зато инсистирао да Главни одбор треба да констатира да је саслушао ово мишљење, али да га под својом фирмом “Просвјета” не прослиједи Уставној комисији. На томе поновно инсистирам премда је та точка дневног реда завршена.

ДРУГ ПАСАРИЋ:

Опрости, то је дискусија једног госта који није члан Главног одбора, али који је данас овдје учествовао на пленуму Главног одбора Српског културног друштва “Просвјета” и ако шаљемо ми не можемо изолирати никога.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Нисмо га нити позвали.

ДРУГ КОСОВИЋ:

Ви сте на почетку закључили овдје да имају право учешћа сви осим што немају право гласа. Ја сам равноправно дискутирао. Ја не узимам себи право да одлучујем, него сам учествовао као равноправни учесник овог скупа по вашем властитом закључку. Према томе немојте да ме искључујете овог часа. Према томе ја ћу ово заиста послати као свој приватни приједлог, но да ли ваш приједлог значи да бришемо ову дискусију, да није била присутна.

ДРУГ ПАСАРИЋ:

То се не може.

ДРУГ МРКАЉ:

Ја ћу бити врло кратак. Има нешто што на овој данашњој сједници није у реду. Без обзира на низ добрих дискусија и добрих прилога који су у дискусији, у разматрању дати Уставној комисији и нашем друштву у цјелини не можемо се отети утиску да има појединих другова који би пошто-пото хтјели да неке своје личне ставове и своја лична размишљања продају под фирмом Главног одбора и овог нашег друштва, не рачунајући на то како то може бити у јавности примљено. Мислим конкретно на ово питање о којем сада дискутирамо. Ми смо у данашњој точки дневног реда то формулирали као давање приједлога Главног одбора Уставној комисији. Ја сам тако то схватио.

(Гласови: не, криво).

И мислим да би било најбоље да смо као Главни одбор око одређених формулација се усугласили, да смо дошли до заједничког става, а не да под фирмом Главног одбора иду сва ова мишљења појединачно која су овдје дата, без обзира на то што има и таквих мишљења за која су се неки другови у више наврата истицали, односно више другова се за њих изјаснило.

Овдје је постављено питање Вијећа народа и народности. И не само то питање. Ако то питање тако схватимо онда оно садржи још једно питање, према приједлогу друга Момчила, а то је питање националног представништва на бази паритета у том Вијећу. То је један широк комплекс у који ми нисмо нити временски можемо нити је уопће потребно да шире улазимо. Зашто, другови? Због тога јер морамо бити принципијелни. Ако се зала-

жемо за то, а то је данашња дискусија показала, да будемо потпуно суверени народ у овој нашој заједничкој домовини Социјалистичкој Републици Хрватској, а та подршка је опћа и интенције такве јесу без обзира на написе овдје и ондје и жеље појединаца, ако желимо да будемо потпуно равноправни у свему и у свему једнаки зар има онда објективне потребе да нешто насилно форсирамо, па макар то било и у облику Вијећа народа и народности или у неком другом облику.

Ја мислим да немамо, јер то једно другоме протурјечи. Тиме бих одговорио на овај дио дискусије око федерације, да ли то томе протурјечи или не. Ако да или ако не, али овдје оно сигурно протурјечи. Ја сам за оне ставове потпуне суверености и потпуне равноправности, ту је гаранција и уставна и оно што је речено партијска, политичка и свенародна. Ми немамо разлога да посижемо сада за нечим оваквим као што је овдје предложено. Мислим да је друг Момчило сам дао најбољи одговор на то да ће се он сам као грађанин јавити и то је његово право, али сам апсолутно против тога да се с тим питањем иде на било који начин у оквиру Главног одбора. Толико.

ДРУГ ИВКОВИЋ:

Молим да се не подмеће закључак Главног одбора који није и молим да се упозоре дискусанти на то. Претходни дискусант је споменуо да су све ове дискусије као прилог Главног одбора уставној дискусији. То није истина. Принципијелни став у овом Друштву је био тај да учествовати на нашим сједницама има право сваки члан с тим да нема право одлучивања. То је давно заузети став, јер су све наше сједнице отворене. Синоћ је био оснивачки састанак Актива Савеза комуниста при Главном одбору "Просвјете". На том састанку који је био затворени састанак искључени су били неки представници неке штампе, неки представници штампе били присутни, били су међутим присутни људи који уопће нису чланови "Просвјете" и узели активног учешћа.

Данас, међутим, имамо кршење једне основне праксе гдје на нашем састанку Главног одбора, гдје има право учешћа наш члан сада се устаје против тога и покушава се елиминирати дискусија једног члана, из те цјелине. Нитко не каже да је било која од изречених ријечи ријеч Главног одбора. Главни одбор је само организирао дискусију. Главни одбор није доносио никакве одлуке. Према томе се није расправљало нити о федерацији, нити о аутономији, него се расправљало о ономе о чему је сватко желио рећи своје мишљење. Мислим да је сувишна дилема око тога.

(Гласови: и сувишан страх).

ДРУГ ПАСАРИЋ:

На чему смо се онда сложили?

ПРОФ. БОСАНАЦ:

Прелазимо на следећу точку дневног реда.

ДРУГ ПАСАРИЋ:

Што је коначно усвојено од овог што ће ићи пред Уставну комисију. Ја бих желио знати.

ДРУГ ИВКОВИЋ:

Ми се излажемо ризику да не пропустимо одређена мишљења, а то ми не смијемо учинити. Сва мишљења која су изречена, изречена су јавно и нитко нема право правити филтер.

ПРОФ. БОСАНАЦ:

Другови, зашто се узрујавате? Да ли смо закључили да се пошаље пакет дискусија с напоменом?

(Гласови: без напомене).

Да ли хоћете без напомене?

ДР ДУШАН ДРАГОСАВАЦ :

Треба ипак напомена.

ПРОФ. БОСАНАЦ:

Ја молим друга Пасарића, ја сам мало страшљиве природе па када се ти дигнеш онда се ја мало устрашим. Дозволите да завршим реченицу. Ми смо изгласали, ја сам барем тако схватио када сам ставио приједлог да се шаље пакет дискусија. Ви дакле ускраћујете, ви бисте ускратили право Извршном одбору да упозори Уставну комисију гдје је било више мишљења, гдје је било мање мишљења, која су мишљења изазвала нарочиту пажњу, или која мишљења су имала и контрааргументацију или опоненте и ништа више.

ДРУГ ПАСАРИЋ:

Извршни одбор може одржати састанак.

ПРОФ. БОСАНАЦ:

Ако ускратите то право Извршном одбору онда ћемо расправљати о томе.

ДРУГ ИВКОВИЋ:

Не може се ускратити Извршном одбору да даје своје сугестије и мишљења. То је ствар Извршног одбора.

ПРОФ. БОСАНАЦ:

Има ли још примједаба на то? (Нема). Према томе можемо ставити на ову тачку – тачку. (Гласови: можемо).

Прелазимо на 3. тачку дневног реда

3. ТОЧКА ДНЕВНОГ РЕДА**ЂУКА ПОТКОЊАК:**

Ја немам потребе да подносим кратак реферат, да освјежим материју из два разлога, јер је емитован реферат, дискусија, савјетовање је било објављено и друго, ова другарица Димитријевић у овој 1. точки прије ове дала је кратку рекапитулацију укључивши унутра и оно што се десило ново на фронти лингвиста од VII до IX односно до X мјесеца, тако да с те стране тко жели од нас да даде свој допринос може да има информације да би лакше заузео став.

Ја лично могу да кажем да у ова два мјесеца ситуација је таква да с једне стране разлаз се мање-више проширивао и то је негативно са свим консеквенцама, мислим на језичном фронту. С друге стране има нешто што је позитивно, а то је елеменат који улијева мало повјерења. То је оно да и политичари улазе у акцију и заузимају став. Према томе тај фактор је фалио први пута, а ако је био, био је можда појединачан, али сада су се ангажовали читави форуми, мислим политички, изразито политички и функционари у тим форумима и представници органа власти, који су чак

неке ствари и сторнирали и одложили за неко одређено време. Дакле, с једне стране један разлаз који тече, а с друге стране једна интервенција друштва дубља, за постављање и проналажење једног рјешења које у сваком случају не би требало бити овакво као што се пошло у том језичком расколу.

Обзиром на све ово, ја бих само прочитао закључке до којих смо дошли, јер заиста нема друге сврхе, јер ја сам овдје као онај у библијској ситуацији, да ни свако треће неће клијати, па ни свако које просијавамо.

Ови закључци су концентрат свега овога и актуализирани су. На нама је да их још једноћ вагнемо и да видимо да ли можемо стајати иза њих. Ови закључци, разумљиво, могу да се поправе, да се дотјерају, то је наша ствар, али мислим да ради одговорности наше неке оцјене треба да се даде и некакав став треба да се има, јер су у питању актуелни културни проблем језика и наставе наше младе генерације, јер и питање језика је питање егзистенције и нације као такве.

Извршавајући један од основних закључака савјетовања СКД “Просвјета”, одржано 10. VII Извршни одбор предлаже Главном одбору, а на основу материјала радне групе о наставним плановима и програмима СКД “Просвјета” усвојеним на савјетовању ове групе од 18. IX 1971. следеће:

(Чита закључке који се прилажу записнику).

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Чули смо приједлог закључака. Материјал је био штампан у “Просвјети”. Ми би се требали изјаснити о тексту ових закључака. Ја не знам да ли сте то могли пратити након толиког рада. То је једно.

Друго, упозоравам да смо ове ставове у закључцима 1. тачке резервирани, очекујући расправу о 3. тачки. Такођер дио закључака 1. тачке односи се на назив језика, а то је материја Устава.

ДРУГ МАРЈАНОВИЋ:

Ја нећу све читати, јер је вријеме одмакло, него ћу да говорим о неким проблемима језика, а ово ћу рећи мимо овога.

С пар ријечи бих се осврнуо на ове закључке које је друг изнио. 18. прошлог мјесеца састала се једна стручна комисија формирана од стране Главног одбора, која је разматрала и проблеме програма и проблеме који се јављају у вези с језиком. У понечем ја сад не бих желио да полемизирам, него само да упозорим и то у неким битним питањима ово што смо

сада чули разилази се са ставом те стручне комисије. Наиме, мислим да у погледу назива и садржаја језика мислим да је тамо заузет другачији став.

Сматрам да овако, ако сам ја добро чуо, како су закључци конципирани и предложени, ми се постављамо на један начин на који ни “Просвјета” ни српски народ у Хрватској не би смио да се поставља, из више разлога. Ми не би смјели ни у ком случају да се јавимо или да будемо тако доживљавани и као неки ограничавајући фактор нормалном природном, потпуно слободном националном, културном и било каквом другом развојку било којег народа, а поготово не хрватског народа. Уколико се ми тако будемо постављали, мислим да онда сватко има право да се на исти начин поставља према нама.

Сада бих прешао на своје излагање. Познатим одлукама хрватских културних установа и организација, којима је напуштена ранија заједничка норма српскохрватског језика, из темеља је поремећена дуго и стрпљиво изграђивана традиција заједништва на глобалном плану српскохрватских језичних односа. Једнострано предвајање језика, нема сумње, дефинитивно је остварено и прећутно легализовано, а тиме и почетак функционисања аутономног хрватског књижевног језика, са свим далекосежним посљедицама које се отуда намећу или из тога произлазе, постаје несумњива политичко-лингвистичка и практично-културна чињеница, коју ваља примити на знање и поштовати. Расправе о језику, започете прије више година, на општем српско-хрватском плану, због те чињенице, изгубиле су ранији смисао и престале да буду актуелне. Њихово тежиште, само од себе, почело је постепено да се помјера и преноси на сужено питање односа хрватског и српског језика у границама СР Хрватске, што је нормално и могло да се очекује. Оствареним језичким “расколом”, практично, ово питање остало је отворено и недефинисано, а народни и књижевни језик, каквим се традиционално служи српски народ на овим просторима, нашао се у деликатном и крајње нејасном положају. Тај се проблем поставља задњих мјесеци на све отворенији начин, али се јавља, нажалост, у процјепу различитих контрадикторних ставова и мишљења, од којих су нека остала недоречена, док би за нека друга могло да се каже да постојећи проблем више компликују и замагљују, него што стварно доприносе разјашњавању појмова и прецизнијем одређивању будућег положаја функције српског језичког феномена у границама СР Хрватске.

Доминантно је, у тим расправама, питање назива и садржаја, а тиме, у ствари, и функције ијекавског типа српског језика, којим се служи српски народ у Хрватској. Дилема је суштинске нарави, али исфорсирана, умјетно створена, и своди се, сажето речено, на јасно постављен проблем: да

ли се право на употребу тог језика у јавној комуникацији исцрпљује његовом говорном вриједношћу, или се том језику, напротив, признаје и гарантује такође и положај у коме ће моћи да се јавља и у функцији књижевног, односно стандардног језика колектива чије национално обиљежје представља?

Став СКД “Просвјета” у том погледу, може се рећи, углавном је већ формулисан, радом одговарајуће комисије, иако још не и јавно прокламован. Овдје треба додати само толико, да тај став, међутим, никако није ексклузиван, него је, напротив, усаглашен са стварним потребама, жељама и вољом српског народа у Хрватској, да из те базе, у ствари, несумњиво произлази и намеће се.

Изван редова “Просвјете”, међутим, мишљења и ставови у вези са поменутиим проблемом различити су колико и бројни, а јављају се из политичких и научних кругова. Док су ставови неких политичара одређенији, што не значи, међутим, да нису оптерећени и контрадикторним акцентима, они што долазе из научних кругова, барем за сада, уздржанији су у формулисању коначних тврдњи, мада смо и на том плану суочени, прије свега, са покушајима тенденциозне политичко-језичке агитације увијене у провидне лингвистичке облатне, којима недостаје права научна аргументација. Лансирана из било којег од та два круга, сва та мишљења укрштају се и стичу у једном заједничком ставу, по коме излази да српски језик не би требао, не би могао или, можда, не би смио да се афирмише као засебан стандардни тип, јер је хрватски књижевни језик, наводно, истовремено и језик српског народа у Хрватској. Између та два језика, без икаква образложења које би могло да издржи озбиљнију научну провјеру, повлачи се велики знак једнакости, а сумња у њихову истоветност и јединственост унапријед се одлучно отклања и осуђује.

Такви изричитии ставови, иначе, олако прелазе преко лингвистичких, историјских и политичких аспеката тог проблема. Заједничка им је црта у томе, да уопште не праве разлику између говорног језика српског народа у Хрватској и хрватског књижевног језика. Кад је у питању само говорни језик, опет се, на исти начин, понављају тврдње да је језик Срха и Хрвата на овим просторима одувијек и у свему био један и исти. Док то заговарају лаици, ствар може, евентуално, да изазива само слијегане раменима, али кад се у слична доказивања упуштају и најистакнутији хрватски лингвисти и политичари, то може да буде само опомена на опрез и размишљање.

Овдје, због тога, неће бити сувишно, да подсјетимо да је говорни језик Хрвата кајкавски, чакавски, штокавски, икавски и, тек дјеломично, под утицајем Срба, штокавски је ијекавски, док Срби, који вјековима живе у

Хрватској, као говорни језик имају штокавски дијалект ијекавског изговора. Што се тиче књижевног језика, кога треба разликовати од говорног, добро је позната историјска истина, да о заједничком књижевном језику Срба и Хрвата уопште нема говора прије 1850. године, кад су Бечким књижевним договором, створени темељи језичком и књижевном заједништву та два народа. Развој ни након тога, међутим, није био нимало брз ни једноставан и показује неке специфичности, које су се на крају показале као судбоносне и које су, у ствари, и омогућиле да се у задње вријеме створе услови за садашњу предвојеност језика. Уважени хрватски лингвист, др Људевит Јонке, у свом дјелу “Хрватски књижевни језик 19. и 20. стољећа” (издање Матице хрватске, Загреб, 1971), каже о тим специфичним развојним правцима књижевног језика код Срба и Хрвата сљедеће: “Хрватски књижевници су све до краја 19. стољећа остали углавном на Гајевим схваћањима књижевног језика, а српски су се књижевници подвојили: источни су се определијели за екавски изговор и особине књижевног језика, а западни за ијекавски”. Извјесне разлике и специфичности, које неким лингвистима не изгледају пресудне, остале су, због тог нејединственог развоја, све до данас, а јављају се у облицима и правопису и, нарочито, у лексици и терминологији.

Проучавањем историје та два језика у прошлом вијеку, кад су били утврђивани њихови темељи, поменуте разлике до краја нам се откривају и објашњавају. Реформишући српски језик, Вук се досљедно ослонио на новоштокавске херцеговачке ијекавске говоре. Код Хрвата, кајкавац Људевит Гај и његови граматичари, штокавац Вјекослав Бабукић и чакавац Андрија Мажуранић, стварају књижевни језик код кога је језгра штокавска, а значајни дио чине, такође, елементи кајкавског и чакавског. Према Вуковом: “Пиши као што говориш”, код Хрвата превладава начело: “Говори за уши, пиши за очи”. За српски језик карактеристична је фонетичност у правопису, а за хрватски етимологичност. Вук уводи нове облике и акценте, Хрвати задржавају старије – да не помињемо остале битне разлике, од којих ни једна страна, како је показао каснији развој, никад није трајно и потпуно одустала.

Мада су крајем прошлог вијека Вукова начела превладава коначно и у хрватском књижевном језику, из кога су уклоњени дијалектлзми, а уведена фонетичност у правопису и новоштокавски облици и акценти, развијени језички израз остао је стабилан у рјечничком фонду и терминологији. Он се одликује неким кајкавским и чакавским елементима, бројним изведеницима и кованицама, најчешће према руском и чешком, и строгим пуризмом према свему што је могло да подсјећа на србизам у лексици. Таква трајни печат хрватском књижевном језику утиснула је, у другој поло-

вини прошлог вијека, позната Загребачка филолошка школа, а нарочито њен изразити и најистакнутији представник Богослав Шулек, по народности Словак. Лексичко благо из његовог рјечника, у знатној мјери потиснуто из хрватског књижевног језика током овог вијека, сада се опет обилно враћа у тај језик. Ово рјечничко благо, међутим, већ раније, знатним дијелом, трајно је ушло “и у стручни и у књижевни језик јер је било потребно и јер је добро обављало своју функцију, па се сувремени хрватски књижевни језик не може ни замислити без многих Шулекових ријечи” (др Људевит Јонке – цитирано дјело). То су управо оне и онакве ријечи, које наилазе на највеће отпоре и одбојност међу Србима, јер се никако не уклапају у њихово штокавско језичко осјећање.

Поновним обилним увођењем Шулековог лексичног блага у хрватски књижевни језик, разлике према српском језику свакодневно се продубљују и постају све изразитије. Традиционалне лексичке разлике, и без тога, нису мале: према српским ријечима кречити, утицај, тираж, фирма, ефикасан, одвратан, хиљада, композиција, пегла, породица, и тако даље, стоје изразито хрватске ријечи личити, уплив, наклада, твртка, дјелотворан, огаван, тисућа, складба, глачало, обитељ. Таквих и сличних лексичких двојакости има бескрајан низ. Терминологија хуманистичких, техничких, природних и медицинских наука, затим публицистике, економике, политике, новинарства, спортова – такође се знатно разликује у српском и хрватском језику, при чему не мислимо на неке крајности у хрватском језику према српском екавском типу књижевног језика. Те се разлике сада продубљују и све су евидентније, а сигурно је, да се јаз неће сужавати него, напротив, и даље проширивати. И то упркос чињеници, да српски народ у Хрватској нема своју штампу, школство, културне установе и друге претпоставке за нормално његовање свог засебног језичког стандарда. Пресудна су, међутим, два одлучна фактора: хрватски пуризам, који не трпи србизме, и српско језичко осјећање, које се, дубоким инстинктом, противи механичком уклапању изразито хрватске лексике и облика у структуру српског књижевног језика. Говорни језик српског народа у Хрватској, наравно, од овога правила никако се не изузима, напротив је уклапање на том подручју вишеструко отежано, јер народни колективи, иначе, споро и уз отпоре преузимају сваку такву нову појаву у међуљудској комуникацији.

Потребно је, евентуално, упозорити на још неке типичне разлике између ијекавског типа српског говорног и књижевног језика и хрватске језичке норме. Неке од тих разлика јесу у овоме: према једносложној замјени јата у ријечима: превоз, пренос, прелаз, превара, прелом, препис, и тако даље, која је карактеристична у језику српског народа у Хрватској, сто-

ји двосложна замјена јата у истим облицима у хрватском књижевном језику (пријевоз, пријенос, пријелаз, пријевара, пријелом, пријепис).

У облицима гдје је јат било кратко или се скраћивало, иза гласа “р” испред кога долази још који сугласник, Срби изговарају и пишу “е” према хрватском лекторском “ије” (грешка, треска, брегови, кресови, према, гријешка, тријеска, бријегови, кријесови).

Футур I. од глагола са инфинитивом на -ти, Срби осјећају и пишу као сложену ријеч (читаћу, радићу), а Хрвати као сложени глаголски облик (читат ћу, радит ћу).

Све те, и неке сличне разлике имају традиционалну вриједност, која није утицала, међутим, на ранији став хрватских лингвиста према питању јединствености српскохрватског књижевног језика уопште. Тек у задње вријеме, помало и неочекивано, разлике у лексици, терминологији, облицима и правопису навеле су хрватске научне раднике на јавно изражавање увјерења, да нема и не може бити нормативне јединствености унутар тог језика. Његовом предвајању тиме је дата и научна основа, али код тога, међутим, остало је отворено питање може ли језик српског народа у Хрватској да се на било који начин, самим тим што овај народ живи у границама Републике у којој је предвајање језика остварено и легализовано, издваја из једног и јединственог српског књижевног језика.

Чим је то питање почело да се назире као актуелан и озбиљан проблем, јавила су се и мишљења, по којима, како је много пута у задње вријеме наглашено, језик српског народа у Хрватској нема особине и вриједност засебног језика него је наводно један и јединствен са хрватским књижевним језиком. Тај хрватски језик, истовремено, означен је као службени државни језик СР Хрватске и озваничен као наставни језик у средњим школама, а такве потребе међу осталим културно-практичним задацима који се пред тај језик постављају, диктирале су и нужност да се приступи изради различитих језичних приручника (рад на припреми новог хрватског правописа, граматике итд).

Више је него очит напор, да се засебан хрватски језични стандард конституише по кратком поступку, уз истовремену прећутну примјену нових школских планова и програма који у наставу уносе и хрватски језични израз, овај садашњи.

Српски народ у Хрватској затечен је овим чињеницама крајње неспреман без властитих културних установа, без организованог школства, без својих листова и других облика издавачке дјелатности на националном писму и језику. Његова култура у великој мјери, отуђена је и насилно укључена у несрпски национални круг, а СКД “Просвјета” не располаже потребним средствима и кадровима, да би могло да хитно приступи

консолидовању разбијених националних снага, које би овог часа, обзиром на објективне околности, требало да су напрегнуте у циљу очувања језичког и културног идентитета и цјеловитости српског народа у Хрватској.

Најпрече што би требало да се уради у овим пресудним данима, по мом увјерењу, јесте утврђивање нашег коначног става у питању назива и садржаја језика, којим ће убудуће имати да се служи српски народ у Хрватској. Језик тај нека не буде неки други или друкчији него што је књижевни језик српског народа уопште, на читавом његовом етничком територију. Овим се подразумијева, наравно, да дио српског народа, који вјековима живи на овим странама, припада великој ијекавској грани јединственог српског народа, па и његов језички стандард, према томе, може и треба да буде српски ијекавски тип. На том језику остварена је голема научна и књижевна баштина српског народа; то је језик Вука и Његоша, језик Кочића, Шантића, Матавуља, па уколико и када није био подвргнут лекторским захватима према хрватској језичној норми, и језик Владана Деснице.

СКД “Просвјета” надлежно је и позвано да донесе такву одлуку – ова његова права и обавезе проистичу из самог факта његовог постојања. Друштво је трајна револуционарна тековина српског народа у Хрватској, постигнута његовим масовним учешћем и жртвама у народноослободилачкој борби и социјалистичкој револуцији, за коју се наш народ предвођен Комунистичком партијом, једнодушно определијелио са циљем свог националног и социјалног ослобођења и афирмације. Ова капитална чињеница потврђена је и на I конгресу Срба из Хрватске, 30. септембра 1945. године. У тачки 8. Резолуције тог Конгреса, коју је усвојило 30 хиљада делегата читавог српског народа у Хрватској, каже се: “Уздизаћемо нашу српску културу и развијати је преко Српског културно-просвјетног друштва “Просвјета”. Том одлуком Конгреса, “Просвјета” је добила мандат српског народа и преузела обавезу и право да представља и заступа његову националну и културну посебност и интересе. Овај мандат српски народ у Хрватској “Просвјети” до данас није одузео и она је обавезна, према томе, да испуни историјску дужност коју тај народ од ње очекује.

Такву јасну одлуку у предложеном смислу, са којом треба да упознамо надлежне политичке и државне факторе СР Хрватске, тражећи да се она поштује и досљедно реализује у пракси, СКД “Просвјета” мора да донесе и из дужних обзира према интересима и националним потребама братског хрватског народа. Остајући код ранијих језичких договора или пристајући на ограничено српско-хрватско језичко заједништво, које би се сузило искључиво на простор унутар граница СР Хрватске, српски народ у Хрватској нужно би се нашао у незахвалној улози ограничавајућег фак-

тора националног културног напретка хрватског народа. У такав положај и однос српски народ не смије да буде доведен. Његова је историјска шанса и дужност да другом народу у остваривању његових природних права својим односом омогући да не осјећа никаква спутавања и одрицања. “Хрватска ће коректно признати свако рјешење које наши српски судржављани изаберу” – недавно је написао истакнути хрватски лингвист, др. Далибор Брозовић, расправљајући у “Хрватском тједнику” (бр. 24. од 1. октобра 1971) о питању могућих рјешења језичких дилема српског народа у Хрватској. Једини услов томе, по увјерењу др. Брозовића, састоји се у захтјеву да хрватски народ не буде “блокиран у остваривању својих властитих језичних права”. СКД “Просвјета” и народ чију културу оно представља и заступа, не би смјели, по мом увјерењу, да не подрже такав конструктиван и широкогрудан став хрватских интелектуалаца, који сигурно не износи у јавност непровјерену и несигурну могућност правичног и једино исправног рјешења за оба наша народа.

Могућно је, свакако, да се у неким круговима – било српским било хрватским – на овакву одлуку и рјешење јаве ставови по којима би српски народ у Хрватској, у том случају, заузео сепаратистички однос према хрватском језику и култури. Такви су приговори чак вјероватни, али се на њих не треба освртати, јер могу да дођу само од појединаца којима није јасно, да би и српски и хрватски народ, самим тим што се ради о два национално диференцирана етничка субјекта, могли да буду, по истој логици, оптуживани за национални сепаратизам – једног према другом. Када би, напротив, дио српског народа, којему је Хрватска његова права домовина и држава, слиједио хрватски народ у његовом одвајању од раније заједничке норме српско-хрватског језика, стварно би могло да се каже да је такво његово понашање сепаратистички, и то према осталим дијеловима властите нације и у односу на српску националну културу уопште. Није искључено, да такав положај српског народа у Хрватској, не би могао евентуално, да буде приписиван у гријех другом народу, макар он, наравно, и не би морао да буде обавезни услов или разлог таквој појави унутар националног српског сепаратизма, СКД “Просвјета” треба да се заложи, да такве сумње унапријед и у потпуности буду отклоњене, макар и као могућност.

Други разлог против предложеног рјешења у вези са називом и садржајем језика српског народа у Хрватској могао би да се нађе у прибојавањима од сврставања тог народа у тобожњи национални и културни резерват. Таква упозорења, мада прилично у моди, спадају у категорију исхитрених и према томе нереалних страховања пред сликом замишљене блокаде националног и културног напретка српског народа на овим

просторима, до чега би наводно требала да доведе чињеница да тај народ ствара своју властиту, а не туђу националну културу. Овај народ се у таквом “резервату” већ налазио, кроз више вјекова, али је успијевао, успркос томе, да очува свој национални идентитет и да ствара културна добра велике и трајне вриједности. Ово је данас утолико сигурнија и реалнија перспектива, јер се указује у оквирима и на основама самоуправних социјалистичких друштвених односа, који сами од себе, суштином своје садржине, разрјешавају и уклањају сметње и препреке културним токовима и културним додирима различитих средина и различитих интереса. Не треба заборавити, поред тога, да је овај народ дио јединствене српске нације, као што је његова култура дио јединствене српске културе. А та је култура присутна у свијету, она је дио опште културе човјечанства. Једино одрицање од властитог језичког и културног идентитета, према томе, може да значи сужавање и нестајање перспектива сваког националног развоја и постојања.

Пристајањем на отуђивање свог језичког израза и своје културе, ми српски народ у Хрватској, у условина у којима живи, неповезан и расут великим простанствима своје уже домовине, такође не би успијевао да сачува, на дужи рок, готово никакве посебне вриједности, које га одређују и потврђују као интегрални дио српске нације уопште, а то не би смјело да се догоди, па према томе, не смије ни да се дозволи.

(Пљесак)

ДР СТАНКО КОРАЋ:

Прво сматрам да треба избацити онај израз “екстремни”, када се каже “да су извјесни кругови савремених хрватских лингвиста користећи се ауторитетом угледа културне хрватске институције Матице хрватске устрајали у својим екстремним тежњама”. Не бисмо рекли “екстремним”, него треба рећи “у својим тежњама за предвајање језика”. Јер, не мора се то цијенити као екстремно.

(Глас: било је сецесија).

Сецесија је нешто друго, као умјетнички покрет, покрет прошлог вијека у Њемачкој и тај израз не би дошао. Мислим да је лингвистички исправније “предвајање”, јер мислим да нема смисла устрајати на изразу екстремни. То је једна примједба.

Друго, гдје се каже да Главни одбор изјављује да српски језик и ијекавског и екавског изговора, а поред екавског треба ставити Славонију и Срем да се не мисли да ми мислимо на екавски изговор Војводине и Шумадије.

Ту се каже: "... српском народу у Хрватској одговарају и утврђени стандарди и норме Новосадског договора, као и правопис двију матица". То је важно јер овог часа не можемо правити нови правопис него морамо узети правопис двију матица који постоји и којим смо се досад служили. Ако се створе увјети за писање правописа српског језика у Хрватској онда ћемо писати таквим правописом. То су примједбе за 1. тачку закључака. Мислим да је јасно да морамо ићи с називом "српски језик" јер логичне последице су свега што се десило то. Ми ћемо се за сада користити правописом који се зове правопис хрватско-српског односно српско-хрватског књижевног језика.

Када сам већ овдје рекао бих још двије ствари. Мени је јако жао што је наш пленум потекао унеколико и погрешним колосијеком. Ја сам два пута морао да ставим примједбе на ток пленума. Два дискусанта су у почетку говорила изван дневног реда, а то нам је одузело сат и 30 времена тако да нисмо могли претрести све оно што се налазило на дневном реду.

Под овом тачком о језику и програмима има још неколико реферата који се наравно морају отказати обзиром на замореност публике, а ти су нам реферати, обзиром на то да су стручно, смирено и озбиљно сročени били много важнији него оно што смо прије подне чули.

Друго, ми ћемо ускоро морати ићи на ванредну скупштину. Ја бих апелирао на пододборе да се инзистира, да се предложи да у сљедећем Главном одбору буду најбољи људи, најбољи другови који ће моћи увијек да реагирају на све проблеме који се пред нас буду постављали. Ја наравно не мислим тиме да подцијеним или омаловажим присуство и дјеловање садашњег Главног одбора, али мислим да бисмо Главни одбор морали учинити еластичнијим, живљим, покретљивим, и тако даље, и тако даље, и да у Главни одбор треба да дође више људи који могу стручно да размишљају о проблемима језика, културе, програма и свега другога, што нас овдје у првом реду треба да интересира.

Мислим да данашња дискусија у Главном одбору није била на висини задатака који је пред нама стајао.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Ти то говориш о 4. точки дневног реда.

ДР СТАНКО КОРАЋ:

Ја бих још споменуо када сам већ овдје да имамо доста интелектуалаца, озбиљних људи који нам могу помоћи и да морамо с њима поразговорити да уђу у Главни одбор. Наравно да не мислим само на Загреб него и на друге градове у Хрватској и зато би требало да другови у подборима разговарају с оним људима, интелектуалцима који нису моментано обухваћени у подборима, да их обухвате и да их делегирају за Главни одбор. Ако не саставино такав Главни одбор који ће стварно бити стручно-радна екипа онда је готово боље да га и не састављамо.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Има ли још примједаба на текст закључака?

(Један глас: ја бих дискутирао. Не знам зашто сте нас онда звали).

Да ли се још нетко јавља? (Не јавља). Другови, ми смо о томе расправљали у VII мјесецу цијели дан. Све је објављено, а имамо текст закључака. Има ли нетко примједбу на ову формулацију закључака? (Нема). Тко је за овај текст нека дигне руку?

(Један глас: уз измјене које је Кораћ дао).

У исто вријеме молим да се овласти Извршни одбор да формулира точку 8. и 9. закључака у 1. точки дневног реда у складу с овим закључцима.

Даље, да се овласти Извршни одбор да дио који се односи на име језика прослиједи Уставној комисији као став Главног одбора у погледу уставне формулације имена језика. Да ли се с тиме слажете? (Сви се слажу).

ПРОФ. ДИМИТРИЈЕВИЋ:

Молим, да ли се прихваћа мој предлог да се одмах сутра интервенише ради повлачења ових предлога о провођењу и реализацији нових наставних планова и програма?

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Тај став као идеја је прихватљив, али у овој формулацији не, него да се обавезе Извршни одбор

ПРОФ. ДИМИТРИЈЕВИЋ:

Ја само питам да ли ће се интервенисати у смисла мог предлога да се то повуче.

БРАНКА ДЕЛИЋ:

То није само случај са језиком него и са осталим предметима у основној школи. Ми смо у дискусији амандмана по Уставу. Устав још није донијет, међутим, већ су услиједиле промене у наставним плановима и програмима и сматрамо да је то неправилно, сматрамо да би ту требало нешто подузети. Молим вас посљедњи број “Школских новина”, изволите узети и тамо ћете наћи све.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Ми имамо једну ширу акцију и иницијативу коју водимо а то је да тражимо да Социјалистички савез, Савез комуниста и њихово политичко руководство, а посебно Савез комуниста, обзиром на то да се ради о суштинским идејним питањима хитно узме ту ствар у разматрање и да се даде оцјена тих иницијатива, а с друге стране да се подузме акција у оквиру органа власти да се види који је домет тих углавном приватних иницијатива. Ми смо синоћ имали актив комуниста и каже нам досадашњи секретар Перо Дјетелић да је Завод за унапређење образовања радна организација. То је радна организација која ради по уговору, која је финансирана према дијелу посла којег обавља и нема никакве власти над школама да намеће и предвиђа наставни план и програм. Она израђује и предлаже, а Педагошки савјет прихваћа или одобрава. То је од њега далеко још најмање двије године.

(Један глас: а проводи се. Како то спријечити).

БРАНКА ДЕЛИЋ:

Опростите, на почетку школске године одржани су састанци са стручним активима предметних наставника основних школа у Осијеку. Држао их је Завод за унапређење основног образовања. Они су дали смјернице, директиве у којем смислу треба мијењати. У материјем језику дали су измјене, допуне, неких чланака и не знам шта све не, међутим, људи су ишли у остварење тога. Ја сам разговарала с колегама и то је свагдје, само што су то негдје дали писмено а негдје усмено. Међутим, ми, радимо у заједници образовања основних школа и видимо да је то тек дошло у Савјет, тек су дошли приједлози, међутим, “Школске новине” су то донијеле и сада се тога људи морају придржавати хтјели или не. Морамо се придржавати.

(Један глас: овај уџбеник о повијести је већ у школи).

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Добро, то смо све нотирали и констатирали и поступит ћемо према закључку како смо га формулирали.

Четврто је сазив ванредне скупштине “Просвјете”. Прелазимо на ту 4. тачку.

4. ТОЧКА ДНЕВНОГ РЕДА

Ми смо, другови, разматрајући наш готово двогодишњи рад закључили да би требали сазвати ванредну скупштину и на њој имати овај дневни ред:

Прво, мислим да би требало да ова ванредна скупштина има један свечани радни дио, јер би се држала у години у којој славимо 30-годишњицу револуције. Тај свечани дио би био наравно кратак и иза тога би прешли на радни дио. У радном дијелу би имали на дневном реду приједлог за измјену и допуну правила Друштва како је сугерирано и у данашњој дискусији. Друго, саслушали би информацију или извјештај о раду Главног одбора о раду Друштва између ове двије скупштине премда то није статутарно раздобље у којем Главни одбор подноси извјештај и одредили би смјернице и план рада за наредни период и изабрали нови Главни и Надзорни одбор, односно извршили измјене у постојећем саставу.

Који су сада све мотиви? У првом реду мислим да требамо измијенити правила Друштва у складу с већим бројем пододбора и у складу с потребом разграничења активности и у Главном одбору, Извршном одбору, у

пододборима и међу пододборима. Мислим да за то имамо довољно аргумената, а доказ је томе савјетовање далматинских пододбора и славонских.

Друго, мијењајући правила Друштва и одређујући нови план рада мислим да је природно да се изврши обнова Главног одбора било кроз повећање његовог броја, кроз кооптирање односно бирање допунског броја чланова, но мислимо да је најбоље извршити генералне изборе. О томе би се договорили на наредној скупштини и то да нови Главни одбор по свом саставу буде одраз демократске структуре нашег друштва, тј. да буду људи који раде у пододборима и друго да буде састављен од људи који ће моћи највише придонијети остваривању задатака који стоје пред нама у наредном периоду.

Будући да се ради о врло озбиљним захватима и у структуру Друштва, дакле у правила и да се ради о потреби да се изврши и кандидирање и конзултација у пододборима у погледу новог састава, то смо мишљења да би било добро да прије саме ванредне скупштине одржимо још једну кратку сједницу Главног одбора само од једног дана, то значи једног дана прије подне, гдје би расправили правила и предложили скупштини тако измијењена правила. Морам рећи да ће нам ова расправа о правилима одузети више времена него што мислимо и на ту сједницу не би ставили друге тачке дневног реда, осим те тачке, осим ако се нешто изванредно појави.

Предлажем ово о чему сам вас информирао да расправите, допуните, измијените, и тако даље.

(Гласови: слажемо се).

Ако се слажемо прелазимо на сљедећу, 5. тачку дневног реда, а то је Разно.

5. ТОЧКА ДНЕВНОГ РЕДА

Ја бих вас морао извијестити о представци коју смо добили од друга Уроша Корлата. Он нам је послао доста опсежну документацију о свом раду и информирао нас о неприликама којима је био изложен, а све с мотивом и разлозима да је члан Главног одбора “Просвјете” и да је дискутирао на сједници Главног одбора, односно на савјетовању. Он је 17. IX тражио пријем у Извршном комитету Централног комитета Савеза комуниста Хрватске и поднио је исто тако писмену документацију. Неприлике с којима

се друг Корлат сусреће завршиле су његовим отказом у радној организацији у којој је запослен. Овдје му се инкриминира да је извршио тежу повреду радне дужности и због тога му је дат тренутачни отказ.

Такођер се даје оцјена његовог стручног рада, у што ми не бисмо могли улазити. Ја предлажем да Главни одбор констатира да је друг Урош Корлат у оквиру Главног одбора дјеловао, дискутирао и судјеловао у нашем раду у складу с правилима нашег Друштва, а у складу с његовом основном програмском оријентацијом и да се по нашем дубоком увјерењу ничим није огријешо о моралне и политичке засаде овога друштва и да таквој квалификацији каква је њему приписана нема ни у ком случају мјеста.

С друге стране предлажем да Главни одбор наложи Извршном одбору да подузме све кораке како би свог члана заштитио од неоправданих оптужби и прогона, да дјелује противно интересима ове друштвене заједнице тиме што ради у овој друштвеној организацији. (Пљесак).

ДР СТАНКО КОРАЋ:

Да ли да се договоримо сада о ванредној скупштини или на следећем састанку?

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Ја мислим да се оријентационо договоримо сада да то одмах буде негдје иза Дана Републике, у првој декади XII мјесеца, да држимо скупштину, а онда би најкасније 20. XI могао бити пленум.

ДРУГ БЕШИН:

Користим ову прилику да вас под точком Разно информирам о неким потхватима које радимо у кући. Ви сте видјели у штампи да смо дали оглас за календар “Просвјете 1972” који излази ове године 15 дана прије Нове године. Молим вас да у пододборима прикупите претплату, а то је хиљаду динара, а у продаји ће вјеројатно бити нешто скупљи, 200 динара. Садржај календара је врло интересантан и популаран за широку читалачку публику. Ја ћу неке теме које су привлачне изнијети. Рецимо, на примјер, југославенски новинари су из свог досадашњег рада изабрали теме за календар. Најпознатија пера карикатура из Југославије доноси своје радове на тему – Свијет око нас. Ту су интересантни прилози из историје умјетности, књижевности, поезије, дакле једна врло занимљива публикација коју бих препоручио свима, да је пропагирате међу пододборима.

Наравно у што скорије вријеме претплате и поруцбе очекујемо. Исто тако пренесено ми је да вас информишем о књизи “Вјетром вијани”, око које се толико буре и вијања дигло ускоро излази, таква обећања имамо из Љубљане, из штампарије у којој се штампа. Нама је заиста неугодно у кући јер често пута долазе људи са захтјевом да им се претплата врати. Међутим, једино објашњење које можемо дати је да су то техничке немогућности штампарија или слабе могућности штампарија да на вријеме обаве уговорени посао.

Исто тако дужан сам вас информирати и о томе да смо дали изградити значкице, амблеме Друштва. Апелирао бих на представнике пододбора да израде тако некакву наруцбу или неки споразум или договор у том смислу.

Овдје ћу само у неколико ријечи рећи, јер мислим да је интересантно да то знате, да ускоро излази часопис за науку који третира чисто научну проблематику на једном сериозном нивоу под именом “Нови летопис”, који ће исто тако изаћи за којих десетак дана. Већ је преломљен и за десетак дана се може очекивати у продаји.

Исто тако апелирам на претплату на информације, на сарадњу с тим часописом.

Дужан сам као члан једне комисије која ради на елаборату “Српска реч” о којој је било данас ријечи да се припреме углавном одвијају у најбољем реду и да прилазимо завршној фази. Када ће “Српска реч” изаћи у овом моменту ја вам не могу рећи, али могу рећи једну другу ствар да материјална односно финансијска ситуација у којој се налази “Просвјета”, њено излажење ускоро не гарантира. У калкулацијама које су рађене у елаборату би за “Српску ријеч” била 3.400 динара. Не би било лоше када би већ сада међу чланством, пододборима прикупили претплату, не знам колико је то упутно, али ја мислим да то може сасвим да стоји. Уколико “Српска ријеч” но изађе свима ће се новац вратити, а мислим да ништа не стоји на путу томе да она изађе.

МИЛАН ЗЈАЛИЋ:

Дужни смо још само двије ствари. Прво, у расправи о 1. точки дневног реда рекли смо да би на крају дали у погледу оних увјета рада у далматинским пододборима посебан закључак. Предлажем сљедећи текст:

“Главни одбор СКД “Просвјета” задужује Извршни одбор да заједно с Предсједништвом међуопћинске конференције Социјалистичког савеза за Далмацију размотри прописе и услове рада далматинских пододбора СКД “Просвјете” и заложи се код тог тијела за стварање потребних претпоставки за нормалан рад тих пододбора.”

Даље, дужан сам извјестити Главни одбор да је Извршни одбор расправљао о тзв. дрнишком случају, односно о састанку пододбора Сјеверне Далмације, који се требао одржати у Дрнишу. Ми смо констатирали да су пододбори, а посебно пододбор Дрниш, дјеловали у складу с правилима Друштва, да то није била никаква илегална акција и да су извршавали закључак Главног одбора односно Извршног одбора који је гласио да би требало да се одрже савјетовања пододбора у циљу измјене искустава и одређивања и прецизирања програма рада у њима. Мислим да ту информацију прихватите и одобрите овакав став Извршног одбора и далматинских пододбора. (Пљесак). Овиме закључујем пленум.

(Завршено у 17,40 сати)

ПРИЈЕДЛОГ ЗАКЉУЧАКА ГЛАВНОГ ОДБОРА СКД “ПРОСВЈЕТА”

Полазећи од славних и свијетлих традиција дјеловања Српског културног друштва “Просвјета” у току народне револуције, његовог успјешног рада на развијању културе и просвјећености српског народа у Хрватској у послје-ратном раздобљу и оцјене да постоји потреба за једном културном и просвјетном организацијом која ће по својој активности бити усмјерена према савременим проблемима духовног живота Срба у Хрватској и бити привлачна за све слојеве српског народа у Хрватској, Главни одбор СКД “Просвјете” закључује да изграђивање и развијање СКД “Просвјете” у наредном периоду треба да карактеришу три основна правца:

а) осавремењивање програмске концепције (научно-истраживачки рад, публицистичка и издавачка дјелатност итд.),

б) јачање материјалне и финансијске основе,

в) организационо сређивање и јачање Друштва.

Извршење ових задатака немогуће је замислити без пуне моралне и материјалне подршке свих фактора у Социјалистичкој Републици Хрватској, а посебно без пуне подршке Савеза комуниста Хрватске и Социјалистичког савеза радног народа Хрватске.

На линији тако конципиране улоге СКД “Просвјете”, Главни одбор усвојио је ове закључке:

1. Треба покренути “Српску ријеч” недјељни лист за друштвено-културна и просвјетна питања. Лист треба да излази у Загребу, ћирилицом. Извршни одбор задужен је да формира одговарајућу професионалну редакцију, обезбједи материјалну базу и изради концепцију физиономије и садржаја листа.
2. У разматрању нове програмске оријентације “Просвјете” Главни одбор је оцијенио да је за њену мобилнију активност потребан, поред недјељног листа, и часопис за научна и културна питања. Часопис би излазио четири пута годишње и у њему би се објављивали научни прилози, саопштења и прикази.

Часопис би имао следеће рубрике:

I Научни прилози из области:

- 1) политичка историја, 2) економска историја, 3) језик и књижевност, 4) ликовна култура, 5) народни живот и обичаји.

II Умјетност

III Прикази књига

IV Значајне културне вијести

V Документи

VI Библиографија

3. Главни одбор прихваћа план научно-истраживачког рада за период 1971-1975. године са овим темама:

- 1) Преглед политичке историје Срба у Хрватској
- 2) Преглед културне историје Срба у Хрватској
- 3) Студија о говорима Срба у Хрватској.

План научно-истраживачког рада провешће научно-истраживачке установе Социјалистичке Републике Хрватске уз ангажовање стручњака и из других социјалистичких република, а средства за финансирање овог плана треба пронаћи у оквиру Фонда за научни рад. У том послу СКД "Просвјета" треба да дјелује као организатор и заинтересована страна.

4. Главни одбор СКД "Просвјете" изражава посебан интерес за дјеловање и развитак научних и културних институција СР Хрватске. Главни одбора налаже Извршном одбору и другим органима Друштва да овим институцијама поставе захтјеве да се у њихове програме укључи изучавање српске историје и културе као и свих других проблема српског народа у Хрватској.
5. Главни одбор закључио је да је нужно успостављање свестране сарадње СКД "Просвјете" са Југославенском академијом знаности и умјетности, Свеучилиштем у Загребу, "Школском књигом", НИП "Вјесник", Радиотелевизијом и другим научним и културним институцијама и средствима за јавно комуницирање.
6. Извршни одбор расправиће питање даље сарадње са Издавачким подuzeћем "Просвјета" из Загреба у циљу прилагођавања издавачких планова подuzeћа новим програмским задацима СКД "Просвјета" и потребама културног живота српског народа у Хрватској.
7. XI. Главна годишња скупштина закључила је да се Музеј Срба у Хрватској са Библиотеком успостави као самостална установа. Извршни одбор дужан је да се са надлежним органима у Републици договори о начину остварења овог закључка.
8. За културну свијест сваког народа језик је основни медиј којим се та свијест исказује. На њему се темељи наука, умјетност, политика. Зато питање језика улази у оквире политичке мисли свакога народа или етничке групе.

Констатирајући изразите тенденције код једног дијела хрватских културних радника да се створи што већа разлика између хрватског и срп-

- ског језика, Главни одбор СКД “Просвјета” сматра да је неопходно да Срби у Хрватској добију сигурне гаранције за слободну и равноправну употребу свога језика и писма и његово очување како би могли његовати и развијати своју националну културу.
9. Извршни одбор Главног одбора СКД “Просвјета” и комисије Главног одбора активно ће учествовати у расправама о новом наставном плану и програму за основне и средње школе из историје и српскохрватског језика и књижевности. СКД “Просвјета” залаже се за то да се дјеца српске народности упознају са историјом свога народа, да науче српскохрватски књижевни језик, да упознају српску књижевну и осталу културну баштину.
 10. Главни одбор налаже Извршном одбору да настави акцију у циљу јачања материјалне базе за рад Друштва. Материјалне могућности за културну акцију која одговара садашњем нивоу културних потреба српског народа у Хрватској ваља тражити у враћању раније изгубљених средстава или у изградњи новог објекта у Загребу за смјештај свих културних установа Срба у Хрватској, и осталој материјалној потпори од стране друштвене заједнице.
 11. Налаже се Извршном одбору да стручним конзерваторским институцијама у СР Хрватској пренесе захтјев да се изгради студија о стању српских споменика културе у Хрватској и да се донесе план и програм њихове рестаурације и конзервације, при чему треба поћи од историјског и националног значења појединих споменика.
 12. Главни одбор закључује да треба прићи обнови рада раније основаних и оснивању нових пододбора у свим мјестима гдје постоји интерес за развијање културне дјелатности у оквиру СКД “Просвјете”. Главни одбор наглашава важност уске сарадње пододбора са мјесним заједницама, секцијама и конференцијама ССРНХ и другим културним и просвјетним организацијама. Финансирање дјелатности пододбора треба да се рјешава доприносима чланства и средствима општина која се дају за финансирање културних дјелатности.
 13. Главни одбор позива чланове СКД “Просвјете” да у оквиру Социјалистичког савеза активно учествују у расправама о промјенама устава СР Хрватске.
 14. У циљу ефикаснијег рада и окупљања ширег круга активиста на провођењу програма и задатака СКД “Просвјете”. Извршни одбор треба да предложи формирање и састав комисија за поједине проблеме и подручја дјеловања Друштва.

ЧЛАНОВИ ГЛАВНОГ ОДБОРА СКД “ПРОСВЈЕТА”

Ацибаба Милан – Примишље, Бајакић Лука – Загреб, Бешир Милан – Загреб, Бјелајац Станко – Загреб, Борчић, проф. др Бранко – Загреб, Босанац др Милан – Загреб, Брабец Владимир – Пчелић, Бркић Ненад – Загреб, Булат инж. Раде – Загреб, Буњевчевић Ђорђе – Госпић, Винковић проф. Урош – Загреб, Вујачковић Милан – Тушиловић, Вукмировић Петар – Оточац, Вукобратовић проф. Божо – Загреб, Вучковић Ђорђе – Загреб, Гавран Љиљана – Медари, Грубач Слободан – Кричке (Дрниш), Грубор Адам – Дарда, Дакић Миле – Војнић, Дејановић Михајло – Бобота, Делић Бранка – Бијело Брдо, Димитријевић др Бранивој – Осижек, Докмановић др Ђуро – Загреб, Драгаш Божо – Загреб, Драгосавац др Душан – Загреб, Жугинић Ђорђе – Дарувар, Затезало Ђука – Карловац, Зец Светозар – Загреб, Зинаић Петар – Слуњ, Зјалић Милан – Загреб, Ивановић Милорад – Бјеловар, Иванчевић Богдан – Осижек, Ивковић Владимир – Загреб, Јанчић проф. др Стево – Загреб, Јелић инж. Војин – Загреб, Јелић Јордан – Загреб, Калањ Раде – Загреб, Катић Ката – Ласињски Сјеничак, Кладар Душан – Сисак, Кнежевић Вељко – Загреб, Кнежевић Чедо – Нова Градишка, Ковачевић Данијел – Карловац, Ковачевић Слободан – Загреб, Кораћ др Станко – Загреб, Кордић Милош – Сисак, Корлат Урош – Шибеник, Кошарић Милутин – Карловац, Крунић Урош – Загреб, Маравић Перо – Загреб, Марић академик др Лука – Загреб, Мартиновић Михајло – Крњак, Метикош Драгиња – Загреб, Милачић Божо – Загреб, Милетић Бранко – Загреб, Моачанин Федор – Загреб, Мрвош др Гојко – Загреб, Мркаљ Миле – Карловац, Мркаљ Перо – Карловац, Мркобрада Божо – Загреб, Нинковић Стево – Титова Кореница, Ножинић Милан – Загреб, Обрадовић Марија – Загреб, Пањковић Милош – Сисак, Пањковић Ратко – Загреб, Пејновић Љуба – Загреб, Пешут др Милован – Загреб, Плавшић др Невенка – Загреб, Попов Бранко – Загреб, Поткорњак Ђуро – Загреб, Почуча Милица – Загреб, Прица Димитрије – Загреб, Рапајић проф. др Никола – Загреб, Рикановић Илија – Загреб, Ркман Душан – Загреб, Родић Наранча – Загреб, Седлар Милан – Плашки, Секулић Никола – Загреб, Смољанић Илија – Подравска Слатина, Станивуковић Стево – Загреб, Станић Никола – Госпић, Старевић проф. Душан – Бенковац, Стојаковић Вујадин – Мали Градац, Стојановић проф. Стево – Загреб, Стојисављевић др Богдан – Загреб, Тепшић др Раде – Загреб, Трбојевић Мане – Загреб, Турајлић Божо – Црквени Бок, Ђелап Бранислав – Загреб, Угрчић Јово – Загреб, Црнобрња Милош – Загреб, Чалић др Душан – Загреб, Чимбур Перо – Загреб, Штековић Вујо – Петриња, Штрбац Душан – Загреб.

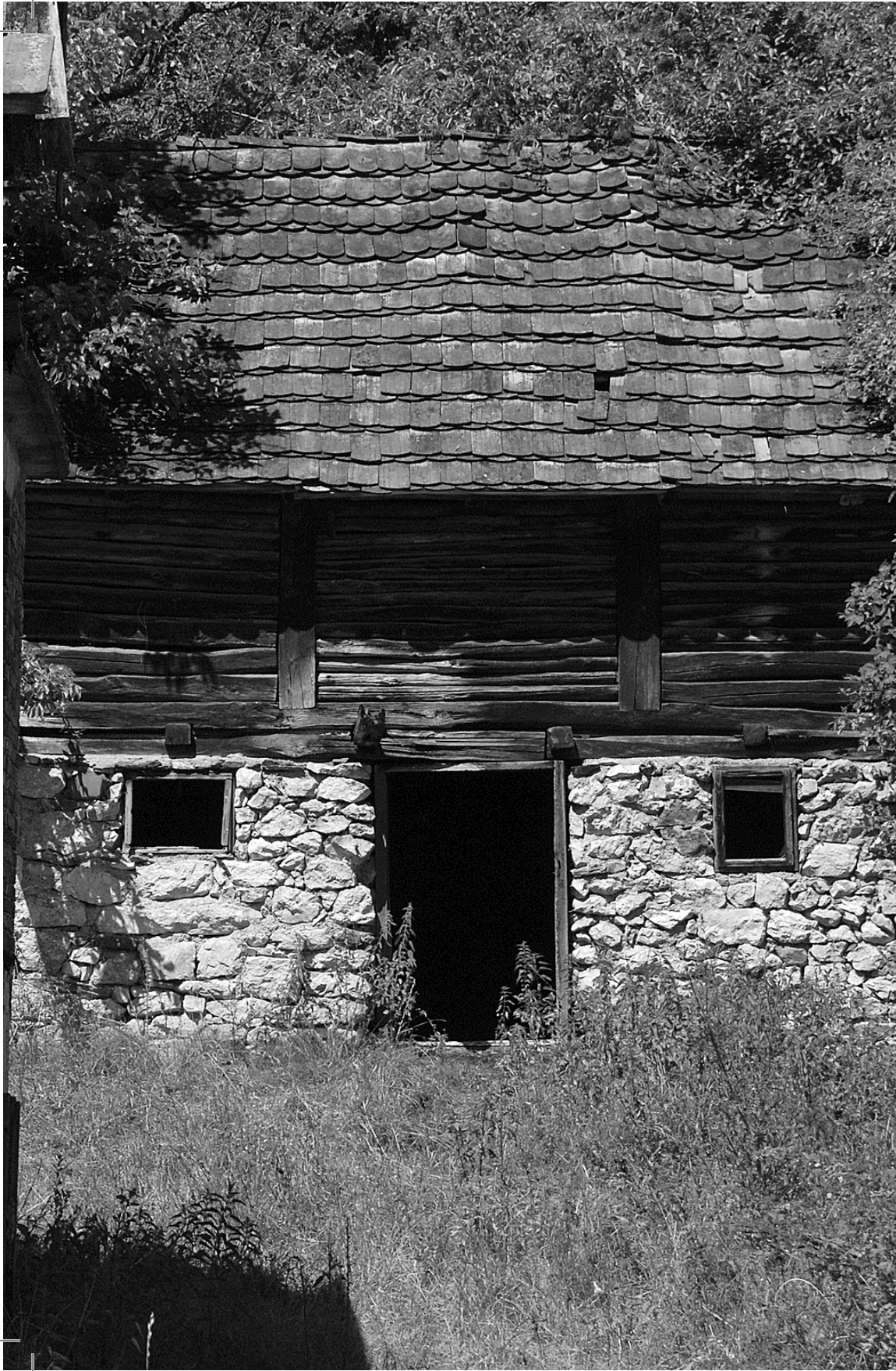
Чланови Извршног одбора СКД “Просвјета”

Предсједник: Зјалић Милан; потпредсједници: Борчић проф. др Бранко, Босанац др Милан; секретар Зеџ Светозар; Чланови: Бајакић Лука, Бешир Милан, Булат инж. Раде, Кораћ др Станко, Милачић Божо, Нојинић Милан, Рапајић проф. др Никола, Станивуковић Стево, Тепшић др Раде, Чимбур Перо, Штрбац Душан.

Надзорни одбор

Ковачевић Слободан, Милетић Бранко, Потконјак Ђуро, Прица Димитрије, Ђелап Бранислав.

Хисторија културе

Боривој Чалић

Ојис и инвенџар манастира Гомирја из 18. века

1.

У темељен почетком 17. столећа, Гомирје, једини манастир у Горњокарловачкој епархији и, како је често истицано, најзападнији манастир Српске православне цркве у Европи, био је током свог историјског трајања не само значајно духовно средиште већ и важан културни центар. У прилог овоме довољно је поменути тек сликара Симеона Балтића¹ и његове следбенике, појаву коју је историја ликовне уметности касније назвала "гомирска сликарска школа", с мноштвом остварених радова на широком простору владичанства.² Или, пак, значајну књиговезачку радионицу гомирских монаха из прве половине 18. века с истакнутим мајсторима какви су били Кирил и Теодор Гомирац, овај потоњи и гомирски игуман. Карактеристични раскошни кожни повези и данас су готово на први поглед препознатљиви у многим библиотекама и другим збиркама камо су доспевали расејани временом.³ Трагична судбина, посебно током Другог светског рата, изместила је из свог природног окружења бројне манастирске драгоцености: иконе,⁴ слике,⁵ рукописе,⁶ књиге,⁷ архивалије⁸ те литургијске и друге предмете,⁹ од којих је тек понешто пронашло свој пут натраг у матични манастир.¹⁰

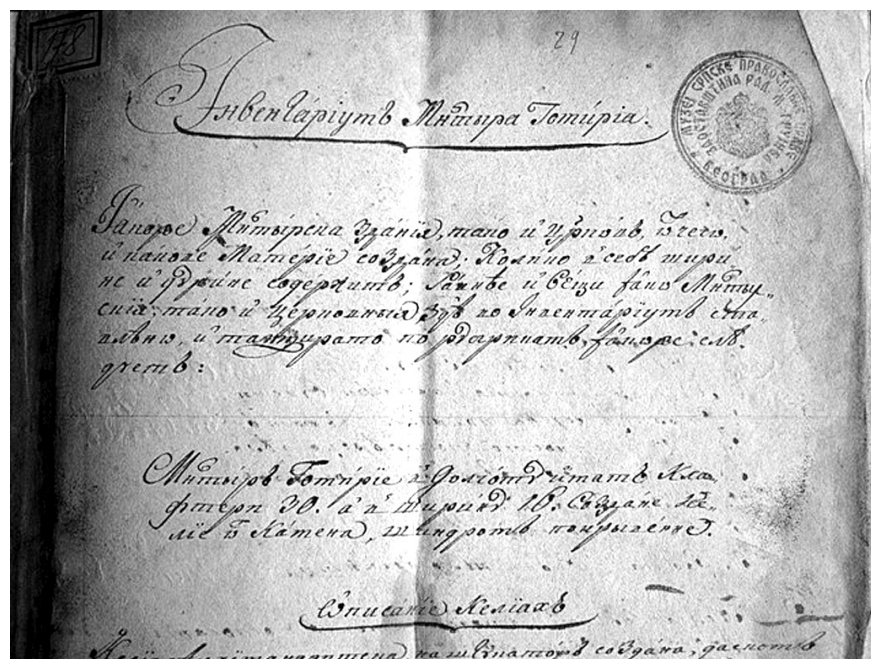
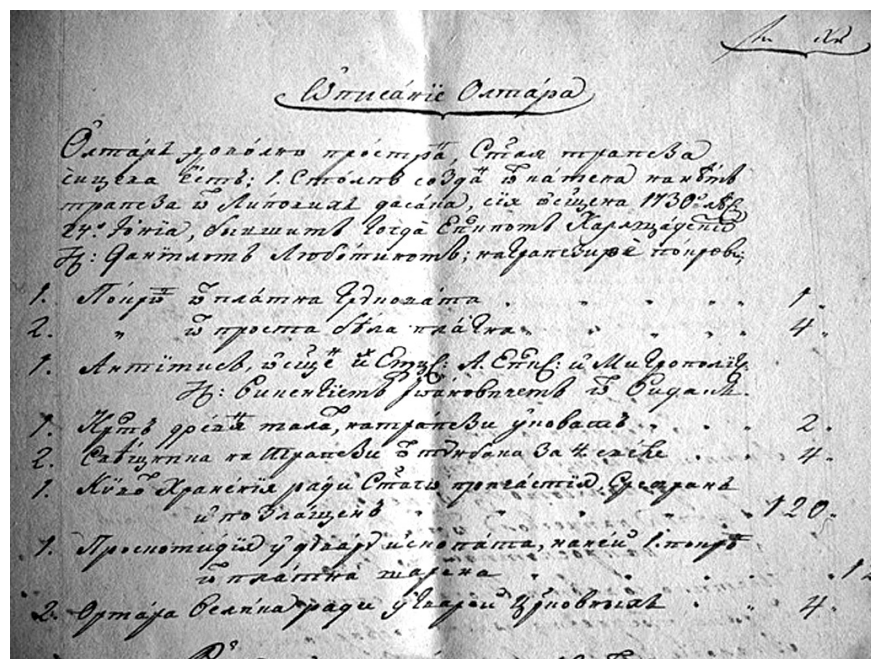
О Гомирју је до сада објављен размерно невелик број радова, мада сваки од њих заслужује дужну пажњу по свом значају. Старију литературу објединио је и допунио новим прилозима Дејан Медаковић у свом, и данас

1 Ivan Bach, *Prilog povijesti srpskog slikarstva u Hrvatskoj od kraja XVII do kraja XVIII st.* (у) *Historijski zbornik*, Zagreb, 1949, II/1-4, 201-205.

2 Миленко Ђурић, *Иконографска школа у Гомирју у XVIII веку*, (у) *Живош и уметносћ*, Београд, 1936, 149-150; Иван Бах, *Гомирска сликарска школа у групој њоловини 18. вијека*, (у) *Календар Просвјеша*, Загреб, 1950, 215-221; Vera Borčić, *Zbirka ikona Odjela Srba u Hrvatskoj*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1974, на више места.

3 В. и Загорка Јанц, *Кожни њовези српске ћириличке књиге ог XII до XIX века*, Музеј примењене уметности, Бе-

- оград, 1974, на више места.
- 4 Уп. V. Borčić, *Isto*.
- 5 Vera Borčić, *Zbirka slika Odjela Srba u Hrvatskoj*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1978, на више места. Уп. и Олга Микић, *Поршреши Срба XVIII века*, Матница српска, Нови Сад, 2003, на више места.
- 6 Vladimir Mošin, *Stari rukopisi Srba u Hrvatskoj*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1970; Уп. и В. Мошин, *Ћирилски рукописи у Повијесном музеју Хрватске*. Којишарева збирка словенских рукописи и Цојсов ћирилски огломак у Љубљани, Народна библиотека СР Србије, Српска књижевна задруга, Београд, 1971, т. I-II, на више места.
- 7 Radojka Kusturica, *Zbirka srpskih knjiga od XV do sredine XIX stoljeća*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1972, на више места. В. и Milan Radeka, *Stare srpske rukopisne i štampane knjige u Gornjoj krajini*, (y) Zbornik Gradskog muzeja Karlovac, 1964, 1, 93-107 на више места.
- 8 Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, glavni urednik Josip Kolanović, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2006, 1, 115.
- 9 Vera Borčić, *Zbirka umjetnički obrađenog metala Srba u Hrvatskoj*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, 1971, на више места.

важном, а тада тек студентском раду *Манасџир Гомирје*.¹¹ Драгоцени су још увек и радови Милана Радеке, посебно у светлу чињенице да је у њих унесено много од личног ауторовог увида из година пре Другог светског рата,¹² те Душана Кашића.¹³ Прота Кашић аутор је и јединог до сада објављеног монографског приказа о Гомирју, пригодно штампаног поводом обележавања 375-годишњице оснивања манастира.¹⁴ Гомирје је и даље предмет научног интереса,¹⁵ али још увек чека репрезентативну монографску обраду какву су, на пример, недавно добили катедрални комплекс у Плашком¹⁶ те манастири Крка¹⁷ и Ораховица.¹⁸

2.

Документи који се овде објављују у прилогу потичу из Оставине Радослава Грујића (ОРГ) која се као целина чува у Музеју Српске православне цркве у Београду.¹⁹ Први документ,²⁰ *Описаније [...]*,²¹ сачињен 31. марта 1771, у науци је познат и коришћен.²² Опис је настао по наредби архиепископа и митрополита Јована Георгијевића, вероватно на основу окружнице, јер су исте године састављени описи и других манастира.²³ Исписан на 3 листа (5 страница), српским брзописом, с тек понеким словним знаком руске грађанске ћирилице, опис је сачувао многе елементе народног говора. Посебно је занимљива правилна и доследна употреба словног знака "ћ". Податке о манастиру, његовом имању и приходима, допуњује списак монашког братства на челу са знаменитим гомирским игуманом Теофилом Алексићем, који је по пословима свога манастира два пута путовао у Русију и донео оданде многе књиге и друге потрепштине. Ту је и име Харалампија Мамуле, "љубезног Харалампија", којем је Доситеј Обрадовић 1783. честицао Ускрс својим првим штампаним делом.²⁴

Други документ,²⁵ *Инвентаријум манасџира Гомирја*,²⁶ детаљно пописује покретну и непокретну манастирску имовину и с *Описом*, без обзира на временски одмак, чини комплементарну целину, јер се подаци преклапају тек у појединостима²⁷ и складно се допуњују. Исписан је на 7 листова (14 страница). И даље превладавају елементи народног језика, али је у графици већ видљив осетнији утицај руске грађанске ћирилице. Не може се рећи да ли је *Инвентар* био прилог неког попутног дописа, с обзиром да није ни потписан ни оверен. Не зна се, исто тако, ни којим је поводом био састављен. По свом уредном изгледу и рукопису чини се да није био тек концепт припремљен за чист препис. Документ није датиран па се време његовог настанка не може потпуно прецизно утврдити. Према подацима који су наведени могућно га је ипак понешто суженије временски одреди-

10 Горњокарловачкој епархији грађа из Повијесног музеја Хрватске (данас Хрватски повијесни музеј) враћена је 17. јула 1984. године. В. Филип Шкиљан, *Осврћ на материјал у Хрватском повијесном музеју*, (у) *Љешојис СКД "Просвјеша"*, Загреб, 2007, 281.

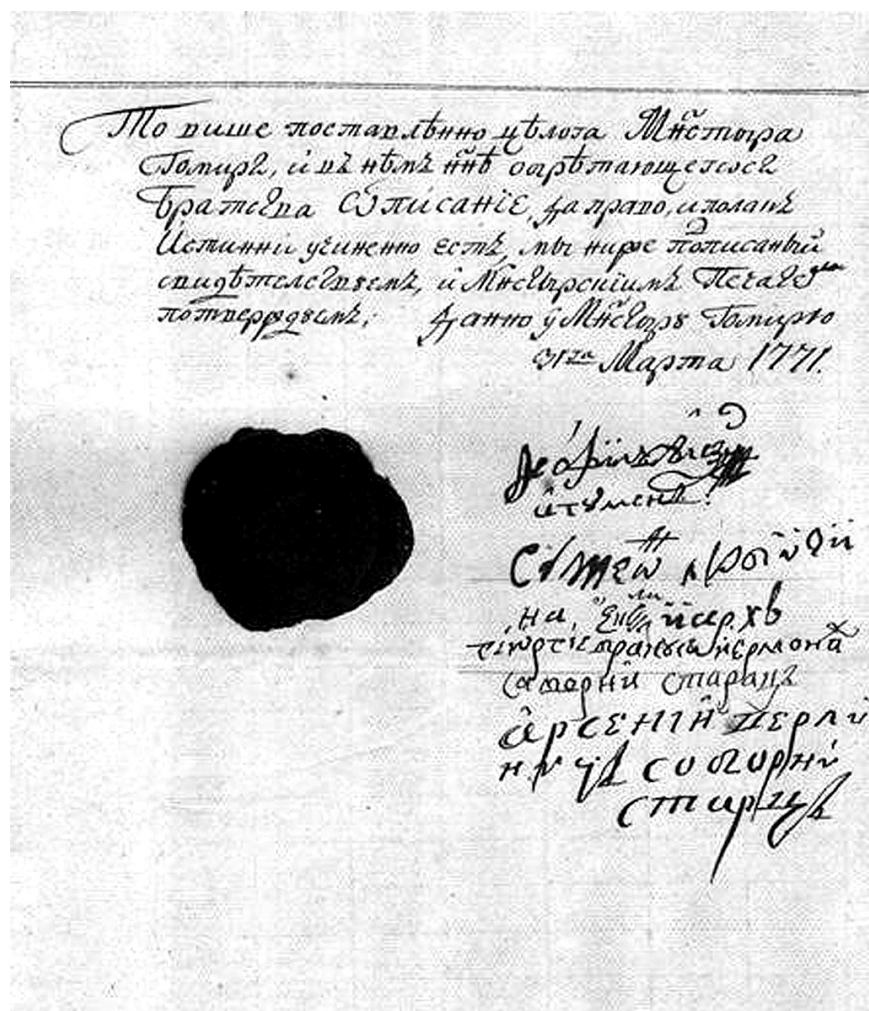
11 *Научни прилози студијског факултета*, Научна књига, Београд, 1949, [159]-170, прештампано у ауторовој књизи *Путеви српског барока*, Матица српска, Нови Сад, 1976, 157-167.

12 Милан Радека, *Срби и православље Горње крајине*, Савез епархијских удружења православног свештенства СР Хрватске, Загреб, 1963; М. Радека, *Горња крајина или Карловачко владичанство*, Савез удружења православних свештеника СР Хрватске, Загреб, 1975. (фототипско изд.: Епархија горњокарловачка - СКД "Просвјеша", Карловац - Загреб, [2007].

13 Душан Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, Српска Патријаршија, Београд, 1971. (фототипско изд.: Музеј Српске православне цркве, Београд, 1996).

14 Д. Кашић, *Манасџир Гомирје*, Православна епархија Горњокарловачка, Карловац, 1975. (прештампано: Музеј

- Српске православне цркве, Београд, 1997).
- 15 В. на пример: Чедомир Денић, *Књижни фонд манастира Гомирја јоловином XIX века*, (у) *Зборник о Србима у Хрватској*, САНУ, Београд, 1989, 1, 223-[243]. Гомирје се на више места помиње и у књизи истог аутора *Српске библиотеке у Хабсбуршкој монархији током 18. века*, САНУ, Београд, 2010, књ. 1.
- 16 Dragan Damjanović, *Saborna crkva Vavedenja Presvete Bogorodice u Plaškom*, Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta", Zagreb, 2005.
- 17 Бранко Чоловић, *Манастир Крка*, Српско културно друштво "Просвјета", Загреб, 2006.
- 18 Александра Кучековић, *Манастир Ораховица у Славонији*, Српско културно друштво "Просвјета", Загреб, [2007].
- 19 Захваљујем се и овде Управи Музеја и кустосу Радимили Петронијевић на пруженој помоћи.
- 20 В. прилог [А].
- 21 Музеј СПЦ, ОРГ, Архивалије, 103.
- 22 у наведеном раду Д. Медаковића. Директно и индиректно цитирајући *Ојис*, Медаковић не помиње његово порекло. Као и цела данашња Оставина, документ је тада у поседу Радослава Грујића. У прештампаном издању књиге Д. Кашића, *Ма-*

ти. Најранија година може се везати уз почетак управљања горњокарловачког епископа Генадија Димовића (1786), јер је у *Инвенџару* забележено да је од њега купљена једна архијерејска штака. Збуњује једино податак да је ова куповина обављена пре него што је епископ Генадије отишао, како је записано, на "заточеније". Није познато, не помиње то ниједан извор, да је једини епископ Карловачке митрополије с овим именом био у некаквом прогонству. Ако овај податак и може унети одређену сумњу, помињање почившег игумана Теофила Алексића, који је преминуо 1783. у манастиру Беочину, тек незнатно помера горњу границу настанка рукописа. Насупрот томе, с приличном се сигурношћу може рећи да је *Инвенџар* најкасније настао 1789, јер је поткрај те године, 6/17. децембра, манастир веома страдао у великом пожару. Овакав догађај не би никако био игнорисан приликом пописа, тим пре јер се Гомирје од ове несреће опорављало годинама.

Пажњу у инвентару посебно привлаче пописане књиге. Видљиво је да је манастир био добро снабдевен свим потребним свештеним (јеванђеље, псалтир) и црквеним (типик, требник, служабник, часослов, триод, минеји, ирмологија) богослужбеним књигама које несумњиво већином потичу из оних пошиљки московског Синода које је Теофил Алексић донео са својих путовања у Русију. Прецизно се помиње и да су углавном штампане у Москви. Манастирску библиотеку чинила је и популарна руска богословна литература: проповеднички зборници *Обед душевни* и *Вечера душевна* Симеона Полоцког, полемичке књиге *Камен вере* Стефана Јаворског, *Розиск* Димитрија Ростовског и *Прашчица* нижегородског епископа Питирима, две књиге *Историје* Чезара Баронија и друге. Манастир је имао и два примерка венецијанског издања *Србљака*. Списак сведочи о потпуној превласти руских књига. О педесет српских рукописних књига није, на жалост, речено ништа више. Оне су пописане збирно, чак је и њихова вредност скромно процењена. Да ли је међу њима било и старих српских штампаних књига, није наведено.

Историју манастира Гомирја ови документи допуњују тек у детаљима. Ипак, многе драгоцене појединости дају потпунију слику о животу ове најзападније монашке оазе Карловачке митрополије у 18. столећу.²⁸

- настџир Гомирје*, 1997, цео документ је у прилогу донесен у факсимилу, али је у легенди испод слике погрешно датиран у 1777. годину.
- 23 Димитрије Руварац, *Ойис фрушкогорских манастира од 1771*, (у) *Архив за историју Српске православне карловачке митрополије*, Сремски Карловци, 1913, 3. У Оставини Радослава Грујића сачуван је и опис манастира Дреновца из исте године.
- 24 О Харалампију Мамули в. Чедомир Денић, *Љубезни Харалампије*, (у) *Ковчежић*, Вуков и Доситејев музеј, Београд, 1974, 12, [7]-33.
- 25 В. прилог [Б].
- 26 Музеј СПЦ, ОРГ, Рукописне књиге, 178.
- 27 Грађу о Гомирју у Оставини Радослава Грујића допуњују и две књиге манастирских рачуна: из 1778. (Рукописне књиге, 177) и 1780. (Исто, 176).
- 28 *Ойис* и *Инвенџар* донесени су у транскрипцији савременом српском ћирилицом. Слова изнад реда стављена су у округле, док су скраћивања и испуштања разрешена приређивачевим углатим заградама. Уједначено је писање почетног слова у пописаним ставкама.

- 1 надсвођена
- 2 торањ
- 3 кубе, купола
- 4 црквено двориште,
порта
- 5 зидана
- 6 корито за напајање
стоке
- 7 имање, салаш

[А]

Описаније

С[вја]т[аг]о П[редтечи] обители гомирскија зданија ц[е]рква(х), капела(х),
целаго движимаго и недвижимаго именија, годишни(х) приходо(в), и н[и]
ње обретајуштегосја братства, следујуште:

Населеније		Учинено јест у времену команде Г[оспо]д[ин]а Генерала де Ленковића, из м[о]н[а]стира Крке стојећега у Далмацији, околo лета 1600.
Зданије	У порти м[о]настирској	М[о]настир Гомирје по старому обичају са(в) озидан с портом, у које находитсја: Саборнаја ц[е]рква, Рождества Свјатаго Јоанна Пре(д)течи, от зида сволтана ¹ , с турно(м), ² и с трулом, ³ но мошти, ни целокупне, ни в частица(х) в њој почивајут. Келије - на горно(м) штоку 17 и трапезарија - на долно(м) штоку 3 и подрум испо(д) с двух келијах
	Ван порти м[о]настирској	1 капела, Хра(м) Успенија Прес[вјатија] Б[огороди]ци, озидана, но без волте, с дервеним турном, и цинторо(м), ⁴ от зида, ⁵ ограђена 2 гостинске куће от дервета 1 мала биртија от дервета 6 камара малије, за оставленије свакојаке робе 2 амбара, 1 лијев, ⁶ 1 штагаљ о дервета 1 млин от зида, на собственем грунту от 2 точка 1 штала от зида 1 лијев от зида, подаље от монастира, ко(д) којего 1 момачка от зида кућа 1 мала пила, на собствено(м) грунту, за саму потребоћу мона(с)тирску
	У мајорхофу ⁷ зовомому Јеснак	1 мала капелица, от зида, Хра(м) Архангелски 4 коморе од зида под једним кровом 1 амбар и 1 појата от дервета 1 лијев от зида 1 мала воденица от 1 точка на обштем грунту

Колико груннта посидира и што од њега на год добивајет	Число грунтов, и качество или класес м[о]настиру принадлежаштеј земље, из Компание-коншкрипционес грунт-протокола екстрахирани, и приложени екстракту, јако показујет, по(д) словом А. От којего у најобилнејшему году добивати се могло 100 купленика ⁸ жита илити проса 60 купленика зоби 20 купленика кукуруза 12 купленика граха 0 пшенице ни јачмена 60 вози сена 0 вина 0 ракије, ибо и дервета от шљива 30, од грушака же и јабука само 12 код м[о]настира находитсе		
	Животноје	16 волова теглећих 30 крава и друга говеда 32 коња 0 оваца и коза 0 свиња 10 кошница	
За обслуженије ц[е]ркве имејет	Села	Храм	имејет кућа
	Моравица	С[вја]т[аг]о м[у]ченика Георгије, от зида	50
	Вербовско Гомирје	С[вја]т[аг]о Илије Пр[о]рока, от зида обслуживајетсја ко(д) Саборне М[о]настира	17 68
	Дрежница Поникве	Прес[вја]т[ија] Б[огороди]ци, от зида С[вја]т[аг]о Архидијакона Стефана, от зида	66 50
	Маријендол ⁹	С[вја]т[аг]о Ап[осто]ла Петра, от зида, и С[вја]т[аг]о Архидијакона Стефана, от зида	35
	Бојанице	С[вја]т[аг]о Керститеља Ио[анна], от дервета	18
		сума кућах	304

8 мера за запремину, око 37,5 l

9 Маријендол и Бојанице (данас Бојанци) налазе се у Словенији.

- 10 порез на земљу
11 мера за тежину (1,282 kg)
или запремину (1,5 l)

Годишни досадашни прихо(д) без штоле	У готову новцу	от их Цесаро-Крал[евског] Апостол[ическог] Вел[и]ч[ест]ва наше најм[и]лостивејше Монархињи, на сваки год 32 f от мале биртије ко(д) монастира 35 f	
	У име бира, ¹⁰ давал сваки дом доселе	<p><u>Моравица, Вербовско, Гомирје и Дрежница</u> 36 оке¹¹ жита, какова имели 1 ока масла 1 ока вуне 1 мали сир 1 бравче от једнога лета</p> <p><u>Село Поникве</u> 36 оке жита 1 ока вуне 1 мали сир</p> <p><u>Маријендол и Бојанице</u> 30 оке вина</p> <p>Однакож, сеј досадашни шпецифице поставлени бир, никогда от сваке куће сбог неплодородија и велике скудости узети се могел. Того ради наше сиромашно препитаније, посве састојало от добровољне м[и]лостиње, коју полак всевисочајшаго допуштенија не токмо у државах их Цесаро-Крал[евског] Апост[олског] Вел[ичес]тва, но и по прочих краљевствих и провинцијах, с великим трудом путујући просили, и цели м[о]настир полак могућности на всевернејшу поданическу службу, их Цесаро-Крале[вском] Апост[олском] Вел[ичес]тву, и овдешнему народу, содржавали јесмо.</p>	
Дугови	Монастир Гомирје, никому должен јест.		
Доселе находило се у м[о]настиру	20 јеромонаха 2 дијакона 1 монах	Н[и]ње обретајетсја	20 јеромонаха 2 дијакона 3 монаха

Чужестрани калођери у нашем м[о]настиру ненаходјатсе.

В њем же н[и]ње обретајуштегосја братства имена, прозвишта, отечество и пришествија у монастир или постриженија лето следујушта изјасњујет

Т а б е л а

целога у м[о]настиру Гомирју ниње обретајуштегосја братства.

	Номерус	Имена и прозвишта	Отечество		Постриженија лето
			Регименте	Село	
Јеромонахи	1.	Теофи(л) Алексић, игумен	Оточке	Кореница	1743.
	2.	Симеон Љуботина	"	Берлог	1730.
	3.	Јосиф Раиновић	Огулинске	Моравица	1746.
	4.	Георгије Бракус	Оточке	Вилић	"
	5.	Герасим Гњатовић	из Далмације	Велишани	1747.
	6.	Стефан Гостовић	Огулинске	Бриње	1748.
	7.	Арсеније Врлинић	Лан(д)ш[афта] Љублан(с)[ког]	Бојанице	1750.
	8.	Глигорије Мишчевић	Огулинске	Муњава	"
	9.	Јеврем Трбуховић	"	Дрежница	1751.
	10.	Гаврил "	"	"	1754.
	11.	Харалампије Мамула	"	Гомирје	1754.
	12.	Теофан Орлић	"	Бриње	1757.
	13.	Дионисије Радоичић	Лан(д)ш[афта] Љублан(с)[ког]	Бојанице	1758.
	14.	Софроније Кукић	Огулинске	Дубрава	"
	15.	Спиридон Тркуља	Личке	Мекињари	"
	16.	Саво Пауковић	вармеђа Загребачка	Тополско	1759.
	17.	Јоаникије Милојевић	Личке	Могорић	1761.
	18.	Серапион Мамула	Огулинске	Гомирје	"
	19.	Василије Лончар	"	Бриње	1763.
	20.	Леонтије Никшић	"	Моравица	"
Протодијакон	21.	Висарион Јакшић	"	"	1766.
Дијакон	22.	Тихон Алексић	Оточке	Кореница	1765.
Монахи	23.	Павел Бранковић	из Босне	Стари Мајдан	1758.
	24.	Маноил Љуботина	Оточке	Брлог	1770.
	25.	Тимотеја Вучинић	Огулинске	Моравица	"

То више поставлено целога м[о]настира Гомирја, и в нем ниње обре-
тајуштегосја братства описаније, да право и полак истини учињено јест, ми
ниже по(д)писани свидетелствујем, и м[о]настирским печато(м) потверж-
дујем.

Дано у м[о]настиру Гомирју 31га марта 1771.

[печат] Теофил Алексић, игумен
 Симеон Љуботина, ек(ли)сијарх
 Георгије Бракус, јеромонах, соборни старац
 Арсениј Врлинић, соборни старац

[Б]

Инвентаријум М[о]н[а](с)тира Гомирја

Јакоже м[о]н[а](с)тирска зданија, тако и ц[е]рков, из чега, и какове материје создана. Колико в себе ширине и дужине содржит. Равнеје и вешти јако м[о]н[а](с)тирскија, тако и церковнија, zde во Инвентаријум ставлено, и таксирато по рубрикат јакоже следујет:

М[о]н[а](с)тир Гомирје в долготу имат клафтери¹ 30, а в ширину 16. Создане келије из камена, шиндром покривене.

Описаније келијах

Келија архимандритска, на штукатор создана, даском патосата в которој обретајутсја вешти сија:

- 3 пенжера стаклена
- 6 икона различни(х) на платну
- 1 контрафа Марије Терезије
- 1 контрафа цесара Јосифа Второго
- 1 контрафа почившаго еп[и](с)к[о]па Данила Јакшића²
- 2 ормара велика плаветном фарбом
- 1 ормара малена зиду
- 2 хастала покројена моловатим платном
- 5 столица седећих, просто тишљерско дело
- 1 умивалница от цина³
- 1 ибрик⁴ от бакра
- 1 леген⁵ от бакра
- 1 кревет с потребними покривачи
- 1 сандук
- 1 свештник от туча⁶
- 1 фуруна проста
- 1 секира за дерва
- 2 врата плаветном фарбом, на њима францеске браве

2. Келије гостинске на штукатор зделате, и даском патосате, у којима обретајутсја вешти сија:

- 5 пенжера стаклени
- 5 икона различни(х) на платну
- 1 портре почившаго еп[и](с)к[о]па Данила Љуботине⁷

- 1 мера за дужину, у различитим крајевима имао различиту вредност (бечки к. 1,896 m)
- 2 Данило Јакшић (1715-1771), пострижник манастира Гомирја, од 1750. горњокарловачки епископ. Уп. Vera Borčić, *Zbirka slika Odjela Srba u Hrvatskoj, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb*, 1978, 46 (br. 86); Олга Микић, *Портрети Срба XVIII века*, Матица српска, Нови Сад, 2003, 133-134 (бр. 60) наводи да је аутор овог портрета можда Васиље Романович.
- 3 калај, коситар
- 4 врч
- 5 лавор
- 6 бронза
- 7 Данило Љуботина (1660-1739), гомирски монах и архимандрит, од 1713. карловачко-сењско-приморски владика, од 1737. управља и костајничким владичанством. Уп. V. Borčić, *Isto*, 48-49 (br. 94); О. Микић, *Ишо*, 156 (бр. 106).

- 8 Теофил Алексић (1724-1783), синовац Данила Јакшића, гомирски игуман. Портрет данас није познат.
- 1 портре почившаго архимандрита Теофила⁸
 1 портре почившаго генерала Љубибратича⁹
 1 портре почившаго генерала Минкашиновича¹⁰
 1 ормар велики тишљерско дело
- 9 Јефтимије Љубибратић (1716-1779), аустријски генерал. Веома оштећен портрет данас је у Музеју СПЦ у Београду. Копија из 19. века, рад Димитрија Аврамовића, власништво је Галерије Матице српске у Новом Саду. Уп. О. Микић, Исто, 155-156 (бр. 105).
- 2 ормара малена у зиду
 2 хастанала на којима чаршафи вунени
 1 столица седећа покројена кожом
 6 столица просто тишљерско дело
 3 кревета с потребним покривачи
 1 фуруна зелена
 1 фуруна проста
 3 врата с окови шлосареними
- 10 Михаило Микашиновић (1715-1774), фелдмаршал-лајтнант. Први Србин генерал у аустријској војсци. Портрет данас није познат.
3. Келија без штукатора, даском патосата, в којој нахођатсја вешти сија:
 2 пенжера стаклена
 2 иконе велике на платну
 3 иконе на даски
 1 ормар велики с кандило(м) стаклени(м)
 1 ормар малени у зиду
 4 књиге м[о]л[и]твене
 1 хастанал и на њем чаршаф вунен
 2 столице просто тишљерско дело
 1 сандук просто тишљерско дело
 1 кревет с потребним покривачи
 1 фуруна проста
 1 врата с окови шлосереними
4. Келија без штукатора, даско(м) патосата; в којој обретајутсја вешти сија:
 2 пенжера стаклена
 2 иконе велике на платну
 3 иконе на даски
 1 ормар велик с кандило(м) стаклани(м); покроје(н) кожом
 1 ормар мален у зиду
 4 књиге м[о]л[и]твене
 1 хастанал и на њем штампата кожа
 2 столице прости
 1 свештник от железа
 1 сандук прости

- 1 ибрик и леген от бакра
- 1 кревет с потребними покривачи
- 1 секира
- 1 фуруна проста
- 1 врата тишљерско дело с окови шлосереними

11 реч нејасног прецизног значења, односи се на под који није патосан у овој и следећим описаним келијама

5. Келија без штукатора, песком и кречем појштрлата¹¹ (такожде и све проче) в которој обретајутсја вешти сија:

- 2 пенжера стаклена
- 2 иконе на даски
- 2 иконе на папиру
- 1 ормар мален у зиду
- 1 хастал и на њем чаршаф вунен
- 1 кандило от стакла
- 4 књиге молитвене
- 2 столице прости
- 1 сандук кожни окован
- 1 кревет с потребними покривачи
- 1 ибрик от бакра
- 1 фуруна проста
- 1 врата тишљер[ско] дело с окови шлосер.

6. Келија проста, в которој обретајутсја вешти сија:

- 2 пенжера стаклена
- 1 икона на свили
- 1 икона на даски
- 1 икона на платну велика
- 4 књиге м[о]л[и]твене
- 1 ормар велики с кандило(м) стаклени(м)
- 1 ормар мален у зиду
- 1 ибрик и леген от бакра
- 1 хастал и на њем чаршаф вунен
- 1 столица кожна
- 2 столице дрвене
- 1 кревет с потребними покривачи
- 1 сандук кожни окован
- 1 сандук от простих
- 1 фуруна от простих
- 1 врата тишљер[ско] дело, с окови шлосереними

7. Келија, в которој обретајутсја вешти сија:

- 2 пенжера стаклена
- 3 иконе на даски
- 3 књиге молитвене
- 1 ормар велики с кандило(м) стаклени(м)
- 1 ормар мален у зиду
- 1 хастал и на њем чаршаф от платна
- 4 столице прсте
- 1 ибрик и леген от бакра
- 1 сандук от прости(х)
- 1 свештник от цина
- 1 кревет с потребними покривачи
- 1 фуруна от прости(х)
- 1 врата тишљер[ско] дело, с окови шлосереними

8. Келија, в которој обретајутсја вешти сија:

- 1 пенжер стаклен
- 1 ормар велики с кандилом стакле(н)[им]
- 1 ормар мален у зиду
- 1 кревет с потребними покривачи
- 1 фуруна от прости(х)
- 1 врата тишљер[ско] дело, с окови шлосереними

9. Келија, в которој обретајутсја вешти сија:

- 1 пенжер без стакла
- 1 ормар велики стар
- 1 фуруна от прости(х)
- 1 врата тишљер[ско] дело, с окови шлосереними

10. Келија, в которој обретајутсја вешти сија:

- 1 пенжер стаклен
- 1 ормар велики стар
- 1 хастал и на њем чаршаф вунен
- 2 столице прсте
- 1 кревет с потребними покривачи
- 1 фуруна от прости(х)
- 1 врата тишљер[ско] дело, с окови шлосереними

11. Келија, в којој обретајутсја вешти сија:

- 1 пенжер стаклен
- 3 иконе на даски
- 4 књиге м[о]л[и]твене
- 1 ормар велики с кандило(м) стаклени(м)
- 1 ормар мален у зиду
- 4 књиге м[о]л[и]твене старе рукописне
- 1 хастал и на њем чаршаф вунен
- 2 столице прсте
- 1 ибрик и леген от бакра
- 1 свештник от железа
- 1 кревет с потребними покривачи
- 1 фуруна от прости(х)
- 1 врата тишљер[ско] дело, с окови шлосереними

12. Келија, в којој обретајутсја вешти сија:

- 1 пенжер стаклен
- 1 икона на платну
- 3 иконе на даски
- 3 књиге м[о]л[и]твене
- 1 ормар велики с кандило(м) стакленим
- 1 ормар мален у зиду
- 1 хастал и на њем чаршаф вунен
- 2 столице прсте
- 1 сандук прости
- 1 ибрик и леген от бакра
- 1 свештник от туча
- 1 кревет с потребними покривачи
- 1 фуруна от прости(х)
- 1 врата тишљер[ско] дело, с окови шлосереними

13. Келија, в којој обретајутсја вешти сија:

- 2 пенжера стаклена
- 8 икона на даски
- 1 икона на платну
- 4 књиге м[о]л[и]твене
- 1 ормар велики с кандило(м) стаклени(м)
- 1 ормар мален у зиду
- 1 хастал и на њем чаршаф вунен
- 2 столице, жути платном покројене

- 12 ћилим
13 плоча с батићем за
ударање, гонг

3 столице дрвене
2 сандука от простих
1 ибрик и леген от бакра
1 свештник от туча
2 кревета с потребними покривачи
1 фуруна от прости(х)
1 врата тишљер[ско] дело, с окови шлосереними

14. Келија, в которој обретајутсја вешти сија:
2 пенжера стаклена
3 иконе на даски
1 ормар велики
2 ормара мала у зиду
1 хастал и на њем чаршаф вунен
1 фуруна от прости(х)
1 врата тишљер[ско] дело, с окови шлосереними

15. Келија, в которој обретајутсја вешти сија:
2 пенжера стаклена
7 икона различни(х) на платну
1 хастал
3 столице
2 кревета
1 фуруна от простих
3 врата тишљер[ско] дело, с окови шлосереними

16. Обшта трапезарија, в которој обретајутсја вешти сија:
5 пенжера стаклени
12 ап[о](с)т[о]лски(х) икон на платну
1 икона на даски
1 икона на платну велика
1 ормар велики
2 ормара мала у зиду
2 хастала дрвена, на њима халије¹² турске
3 клупе дугачке просте
1 звечка¹³ от туча на(д) хасталом
1 столица велика кожом покројена
10 столица просто тишљер[ско] дело
1 предикалница где житија читају(т)
1 фуруна от простих
2 врата с окови шлосереними

Описаније ц[е]ркви

Бист м[о]н[а]с[т]ире ц[е]рко(в) Хра(м) С[вја]таго Иоана Кр(с)т[итеља] создана од камена, в долготу 10 и ½, а ширине 4 и ½ клафтера содржит, на њеј имат 7 пенжера, торон от камена и у њем 2 звона, сва ц[е]рко(в) растовом шиндром покривена.

Описаније олтара

Олтар доволно простра(н), с[вја]таја трапеза сицева јест: 1 столп созда(н) от камена, на њем трапеза от липових дасака, сија ос[вја]штена 1730го лета 24 Јунија, бившим тогда еп[и]с[ко]пом Карлштадски(м) ГГ. Данилом Љуботином; на трапезе покрови:

- 14 олтарски платнени покров с ушивеном честью моштију без којег се не може обављати литургија.
- 15 Викентије Јовановић Видак (прва пол. 18. в.-1780), од 1759. темишварски епископ, за архиепископа и митрополита изабран 1774. године. Захарија Орфелин израдио је исте године по његовој поруџбини један бакро-резни антиминос.
- 16 томбак, легура бакра и цинка

	f	xп
1 покров от платна труковата	1	
2 покова от проста бела платна	4	
1 антиминос ¹⁴ ос[вја]ште(н) и(х) Ексц[еленцијом] А[рхи]еп[и]с[ко]пом и Митрополит[ом] г[осподином] г[осподином] Викентијем Јоановичем от Видак ¹⁵		
1 кр[е]с[т] дрвја(н) мала(т), на трапези укуват	2	
2 свештника на трапези от тунбака ¹⁶ за 4 свеће	4	
1 киво(т) ¹⁷ храненија ради С[вја]таго причастија сребран и позлаштен	120	
1 проскомидија ¹⁸ у дувару ископата, на њеј 1 покров(в) от платна шарена		12
2 ормара велика ради утвари ц[е]рковних	4	
В сеј ц[е]ркви темпло ¹⁹ ново от липови(х) дасака изрјадно пилтаорско дело, моловано и позлаштено, которо в целости со всеми иконами кошта и 2 певнице	1500	
2 чирака од туча повелики пре(д) олтарем	80	
2 кивота хранскија ради с[вја]ти(х) моштеј	100	
2 аналогиие ²⁰ червеном кожом покројене	1	
1 стол за пјатохлебницу ²¹		30
1 полијелеј ²² од туча посреди ц[е]ркве на железном ланцу висит, на њем же 16 свешти горјат	120	
1 барјак, и на њем моловати образ с[вја]таго Иоа(н)на и с[вја]таго Георгија, обшиве(н) червени(м) тофстом, ²³ на њем же и свилне ројте	45	
1 барјак, на њем молован образ с[вја]таго Николаја, обшивен белим тофстом	30	
1 стол еп[и]с[ко]пски	12	

1 стол архиман(д)ритски и прочи(х) 12 ветхих	8	
1 полијелеј од туча за 4 свеште на железном ланцу	12	
1 крст в притвору малат ветхи	10	
1 крстилница од камена	15	

- 17 кутија или ковчег у којем се чувају мошти светаца или честице за причешћивање
- 18 место у олтару у којем се чувају потребни литургијски предмети
- 19 иконостас
- 20 аналогиј, налоњ, високо постоље на које се полаже богослужбена књига приликом читања
- 21 метална литургијска посуда у којој су одређена места за литургијске хлебове и посуднице за вино, уље и пшеницу
- 22 лустер за осветљавање централног простора цркве, има важну симболичну улогу у богослужењу
- 23 тафт, врста тканине
- Сија ц[е]рко(в) патосана није, но песком и кречем поливена. В среде ц[е]ркви обретајетсја труло, в њем же пенжера са стакли и с железними мрежама обретајетсја 8, покривена јеловом шиндром, сија ц[е]рко(в) имат врата 1 на запа(д), изделата од јаворова дрвета дупла, на њима брава и торже од железа.
- Описаније капели
суштија на гробију, и что в њеј обретајетсја
- Сија капела зидата каменом, сво(д) од јелови(х) дасака, во олтаре трапеза сицева создат столп, на њем трапеза од јелови(х) жаганих дасака, сија ос[вја]штена 1747го лета, августа 15го, тогда бившим еп[ис]к[о]пом карлштатским г[осподином] г[осподином] Павлом Ненадовиће(м)²⁴ (последи А[рхи]еп[ис]к[о]пом и митрополитом карловачким), на њеј же покрови:

1 покро(в) од червене шијене свиле	2	
1 покро(в) од бела платна	1	
1 покро(в) од сербског платна		20
1 антиминос ос[вја]штен и(х) Ексцел[енцијом] Архиеп[ис]к[о]пом и ми[трополитом] г[осподином] г[осподином] Викентијем Јоан[овићем] Видак[ом]		
2 свештника на престоле од дрвета пофарбати	1	30
1 свештник на проскомидији од туча		36
темпло со девјати иконами старо	100	
2 чирјака пре(д) двер[и]ма пофарбата		3
2 аналогије червеном кожом покројене	1	

К сеј капели приделан торо(н) од дрвета, по(д) њим гробница идеже престављајуштајусја братија покопајутсја, на сем торну су 2 звона помалена, сија капела каменом ограждена и шиндром јеловом покривена.

24 Павле Ненадовић (1699-1768), од 1742. горњокарловачки епископ. За архиепископа и митрополита изабран 1749. године.

Написаније књиг штампати(х)

2 библије на велико коло, 1 московске, а друга лвовс[ке] шта(м)[пе]	80	
2 ев[анге]лија на велико коло, сребро(м) оковата и позлаштена	70	
2 ев[анге]лија на велико коло, неоковата, штампе московске	80	
3 ап[ос]тола на велико коло, штампа московска	33	
3 псалтира на велико коло, штампа московска, с толкованијем	30	
3 псалтира на велико коло, штампа московска, с различним канони	30	
2 часослова на велико коло, штампа московска	4	
3 круга минео(в) на велико коло	100	
5 ирмологија на средње коло, штампа московска	10	
2 устава или типика на велико коло, штампа московска	15	
1 круг пролого(в) на велико коло штампа московска	54	
1 круг житија с[вја]тих на велико коло, штампа московска	29	
1 круг житија с[вја]тих на велико коло, штампе кијев[ске]	20	
2 триода посна на велико коло, штампа моско(в)[ска]	32	
2 триода посна на средње коло, штампа моско(в)[ска]	8	
5 службеника на средње коло, штампа моско(в)[ска]	25	
1 хиротонија архијерејска на средње коло, штампа моско(в)[ска]	12	
2 ев[анге]лија толковата С[вја]ти(м) Теофилакто(м) шта(м)[па] моско(в)[ска]	16	
2 ев[анге]лија толковата чтомаја в недељи и госпо(д)[скија] праздни(к)[и]	12	
1 Обед душевни на велико коло шта(м)[па] московска	15	
1 Вечера душевна на велико коло шта(м)[па] московска	15	
1 толкованије С[вја]т[аго] Иоана Златоустага на 14 по[сланица] С[вја]т[аго] Ап[осто]ла Павла, штампа кијевска	8	
1 Камен вери на велико коло штампа моско[ска]	10	
1 књига С[вја]т[аго] Григорија Назијан[ског] штампа московска	10	
1 Театро(н) исторически на велико коло штампа московска	6	
1 Маргари[т] С[вја]т[аго] Иоана Златоустага штампа московска	8	
1 Јеврема Сирина штампа московска	9	

1 Розиск на велико коло штампа московска	12	
1 Прашчица на велико коло	8	
2 части Баронија	24	
2 пентикостара	12	
3 требника велика московска	18	
1 зборник велики москов[ски]	12	
1 молебноје пеније на средње коло	2	
2 књиге С[вја]тим сербским на велико коло штампа московска ²⁵	2	

Књиги рукописнија

2 ев[анге]лија на велико коло сребром оковата	56	
1 м[о]л[и]твосло(в) на велико коло, сребро(м) оковата	6	
50 комади различити(х) књиг сербских	12	

Убори ц[е]рковнија или одејанија ц[е]рков[наја]

1 округ ²⁶ архијерејски нов, куплен за готове м[о]настирске новце из Русије, от г[осподина] Еп[и](с)копа Симеона Кончаревића, ²⁷ кроме шљаке		
1 шљака, куплена от Еп[и](с)копа Генадија, ²⁸ који је на заточеније отишао	150	
3 фелона ²⁹ от червене кадифе ³⁰ опточени златно(м) уско(м) чипко(м), поставлени плаветни(м) платно(м)	90	
1 фело(н) от рајхцајха, ³¹ опточе(н) златни(м) дупли(м) портом, ³² поставлен червени(м) тофстом	100	
1 фелон от червене дамашке, ³³ оплећак зелена дамашка, опточен сребрном чипком, поставлен платном чернчастим	18	
2 фелона от жутог турског атласа, ³⁴ пла(в) [им] без[ом] ³⁵ поставлена	24	
1 фелон от зелена франце[ског] кредитора, ³⁶ опточен златно(м) чипко(м), платном поставлен	25	
1 фелон штрафти, пол свилен, плаве[тним] пла[тном] поставлен	12	
1 фелон кафе фарбе свиле, сребрни(м) портом опточе(н), поставлен бели(м) платном, ветхи	20	
2 фелона от беле полу дамашке, опточен златно(м) чипко(м), поставлен плаветним платном	40	
1 фелон от зеленог рајхцајха, поставлен конофосом ³⁷	80	

14 фелона от бела српска платна, златно(м) чипко(м) опточе(н)		
1 стихар ³⁸ от рајхцајха, златним портом опточе(н), червени(м) тофстом поставлен	45	
1 стихар от червене вел. дамашке, червеним платно(м) поставлен	20	
1 стихар от червене свиле, белим гранами, синжеф ³⁹ от зеленога тофста, червеним платно(м) постав[лен]	40	
1 стихар от персија(н) рајхцајха бела, опточе(н) златно(м) дуплом чипко(м), бели(м) платно(м) поставлен	35	
1 стихар от червене кадифе, опточен златном чипко(м), безом плаветним поставлен	60	
1 стихар от франце[ског] кафе фарб кредитора, златном чипко(м) опточе(н), плавет[ним] безом поставлен	30	
1 стихар от червене турске свиле, опточе(н) златни(м) портом, плавет[ним] безом поставлен, ветхи	12	
1 стихар от вечасте свиле, с бели(м) грана(м), опточен, златним портом, плав[етним] безо(м) поставлен	30	
1 стихар от францес[ког] зеленог гредитора, обточен злат[ним] портом, плав[етним] безом постав[лен], ветхи	8	
1 стихар от женска бела платна, свилом податкан	8	
10 стихара от простог белог платна	15	
1 епитрахил ⁴⁰ по червеној кадифи злато(м) и сребро(м) 8 образов с[вја]ти(х) навезени, по среди 13 дугмети сребрни, с червеними ројтама, ветхи	30	
1 епитрахил от беле златоткане свиле, опточе(н) сребрни(м) портом, на њем 13 сребрни(х) дугмето(в), плавет[ним] платном постав[лен], с свилними ројтама, ветхи	8	
1 епитрахил на червено(м) атласу златом и сребро(м) везен, ројте червене свилне, постав[лен] жутим тофсто(м)	14	
1 епитрахил сребром по белој свили везен, опточе(н) златном чипком, поставлен червени(м) тофсто(м), по среди 18 дугме(т)[а] сребрјани(х) и позлаштени(х)	15	
1 епитрахил от червене кадифе, шипком опточе(н), плавет[ним] пругастим плат[ном] поставлен с 10 дугмет(ов) сребрени(х), ветхи	6	
1 епитрахил златом штикова(т), поставлен шарени(м) мусулом ⁴¹	30	
1 епитрахил от различних материјах, ветхи	12	
1 ора ⁴² на зеленој кадифи злато(м) везе(н), плаветни(м) тофстом поставлен, на ње(м) златне ројте	30	
1 ора ⁴² от червене дамашке, на њем крсти сребрјани с различ[ним] камењем украшени, поставлен плаветни(м) платном, на њем черв[ене] свил[не] ројте	20	
6 ора ⁴² ветхи(х) от различне свиле	9	
1 наруквице ⁴³ злато(м) по червеној кадифи везене, поставлене плаветним атласом	12	
1 наруквице от рајхцајха жутог, опточе(н)е златни(м) портом, червени(м) тофстом поставлене, ветхе	4	

1 наруквице от червена тофста, поставлено зе лен[им] платном	2	
1 наруквице от плаветног персија(н) цајха, опточе(н) златно(м) чипком, поставл[ене] морастим платном	2	
13 наруквица от различне материје ветхи(х)	5	
1 појас ⁴⁴ ситне повте сребрја(н) и позлаштен	15	
3 појаса ситне повте от бакра позлаштен, ветхи	3	
7 појаса ординарни(х) ветхи(х)	2	
1 воздух ⁴⁵ на зеленој кадифи златом извезен, на њем 2 ките златом и свилом измеша[не], поставлен плаветним тофстом	54	
1 воздух от морастог ⁴⁶ рајхцајха, на њем ките от злата, опточе(н) сребрним дупли(м) портом, поставлен морастим тофстом	36	
1 воздух от червеног рајхцајха, опточе(н) златно(м) чипко(м), плаветним платном поставлен, ветхи	5	
1 воздух от белого тофста различно(м) свилом извезен, опточе(н) златном чипком, зеленим тофстом поставелн, ветхи	4	
1 покров на потире ⁴⁷ , от морастог рајхцајха, опточе(н) сребрним портом, мораст[им] тофст[ом] поставлен	12	
1 покров от червене кадифе, златом и сребром извезе(н), златним гајтаном опточе(н), поставлен морастим тофстом	12	
1 покров на дискосе ⁴⁸ от червене кадифе, златом и сребром извезен, опточен златним гајтаном, плаветним тофстом поставлен	8	
1 покров от морастог рајхцајха, златом и сребром извезен, опточен сребреним портом, поставлен морастим тофстом	8	
1 антими[н]с нов ос[вја]штен от их ексцеленц[ији] с[вја]топочившим архиеп[ис]копом и митрополитом г[оспо]дином Павлом Ненадовићем	12	

25	<i>Србљак (Правила молебнаја), штампан 1765. у Венецији, с Орфелиновим бакрорезним приказом српских светитеља. На књици стоји да је штампана у Москви.</i>	1762. далматински епископ.	34	сјајна свилена тканина	43	део одежде који се ставља преко рукава стихара	
26	комплетна архијерејска одежа (стихар, сакос, епитрахил, наруквице, појас, надбедреник, омофор, митра и жезло)	28	Генадије Димовић (око 1727-1796), од 1786. горњокарловачки епископ. Ни у једној биографији не помиње се неко Димовићево прогонство.	35	врста платна	44	део одежде којом се превезују стихар и епитрахил
27	Симеон Кончаревић (поч. 18. в.-1769), 1751-	29	горња свештена одежда у облику огртача	36	врста тканине, крадитор	45	комад текстила квадратног облика за прекривање светих дарова у путиру и дискосу
		30	врста тканине, сомот	37	памучна или ланена тканина, канафас	46	љубичаст
		31	врста памучног платна, рајхцајг	38	дугачка доња одежда	47	путиру
		32	трака, гајтан	39	поруб	48	литургијска посуда тањирастог облика
		33	врста тканине, дамаст	40	најважнија свештена одежда, ставља се око врата и спушта до ногу		
				41	фина памучна тканина, муслин		
				42	део ђаконске одежде у облику широке траке која се носи преко левог рамена		

Вешти сребрјанија

- 1 потир велики сребрја(н), с различним фигурама украшен и вес позлаштен,
приложе(н) с[вја]топочившим еп[ис]к[о]пом карлштатским г[осподином] Данило(м) Јакшићем
- 1 потир менши сребрја(н) с различним цифрама украшен, и вес позлаштен
- 5 потира сребрјаних и позлаштених, различите стародревне мајсторије
- 1 дискос повелики на стопици, сребрја(н) и позлаште(н)
- 1 дискос средњи сребрјан и позлаштен
- 1 дискос мален сребрјан и позлаштен
- 1 звездица⁴⁹ повелика сребрја(н)[а] и позлаштена
- 1 звездица менша, на њеј кр[с]т
- 2 звездице сребрјане непозлаштене
- 1 пјатохлебница велика нова, на 3 стопице весма изрјадно от сребра зделата, гди что и позлаштена, приложе(н)а с[вја]топочившим еп[ис]к[о]пом карлштатским г[оспо]дином Данило(м) Јакшићем, в которој има сребра
- 1 пјатохлебница менша от сребра на једној стопици
- 1 кутија за тимијам
- 1 тахс⁵⁰ велики
- 1 тахс мален
- 1 трикириј и дикириј⁵¹
- 1 кр[с]т на стопици старинско дело, изрјадни(м) камењем украше(н), и вес позлаштен
- 1 кр[с]т без стопице старинско дело
- 5 кр[с]това старински(х) оковати(х) и позлаште(н) [их] на стопица(х)
- 2 кадилнице⁵² велике
- 2 кадилнице менше
- 13 кандила⁵³ различитих
- 1 панагијар⁵⁴ на ланцу, здела(т) на 4 угла
- 1 панагијар округли позлаштен
- 1 панагијар с камењем украшен ветхи
- 1 панагијар червено(м) кадифо(м) облечен окова(т) непозлашт[е](н)
- 2 свештника от туча
- 2 свештника от цина
- 1 кадилница от меди
- 1 ибрик и леген от бакра

- 49 богослужбени метални предмет, ставља се на дискос преко светих дарова и прекрива воздухом
- 50 плитка метална посуда за прикупљање прилога од верника, тас
- 51 трокраки и двокраки свећњак којима архијереј благосиља на литургији
- 52 метална посуда у коју се ставља жар и тамјан, кадионица
- 53 посуда у којој гори уље
- 54 метална посуда у којој се узноси освећени хлеб у част Богородице

55 посуда од коситра,
здела

56 метални треножац над
ватром, овде као стол-
ни подметач за вруће
посуде

57 велика кашика за поде-
лу хране

58 дубока бакрена посуда

59 тестера, пила

Вешти трапескија

5 калајлија⁵⁵ повелики с ручами

11 калајлија повелики

5 туцета тањира цинови

5 сацака⁵⁶ цинови по(д) калајлије место сламњако(в)

4 туцета кашика цинови

2 транчир лефл⁵⁷ цинова

2 шалице ради рена цинове

2 сланика цинова

6 чаршафа велики фајн

14 салфета фајн

2 туцета обли(х) ноже(в)

Вешти кухинскија

5 котлов различити(х) бакарни(х)

6 тенчера⁵⁸ различити(х) бакарни(х)

2 таве велике бакарне

2 таве мале бакарне

Вешти железнија

2 гвоздија ораћа

3 жаге⁵⁹ велике

10 секира велики

3 брадве

3 трнокопа

5 мотика

2 кланфе

3 приклада велики

3 вериге

2 таве

2 маше

Зданија изва(н) м[о]а[с]тира обрета[јушта]

1 келија гостинска повелика д[е]рвена, по(д)њо(м) подрум

1 хамбар дрве(н) ради просе и шенице

1 штала создана от камена ради коња

- 1 шупфа от камена
- 1 воденица от камена зидата, в њеј же 8 каме(н) мељут
- 1 лијев зида(т) каменом за сено
- 1 кућа гостинска от дрвета
- 1 кућа от камена за слуге
- 1 пиленица ради дасака на води
- 1 бирцхаус от дрвета согражден

у Јасенку на марову

- 1 дом каменит
- 1 лијев велики каменит, ради марве
- 1 хамбар от дрвета мален

Написаније марви

- 2 коња јахаћа
- 2 коња возећа
- 12 волова теглећи
- 8 крава
- 15 глава јунади разл[ичите]

Вински судови

	куп.
12 парчета судова који примити могу	200
2 парчета за ракију који примити могу	10
4 парчета за купус који примити могу	100

Колесници

- 1 каруце
- 1 тарна кола
- 2 тарна кола воловска
- 2 седла
- 5 самара

103	С писаніе.	
<p>Сго П. Самуели Толмачевскаго, Иваніа Црнѣя, Калеса, Цвѣтѣ Фриригата и деуринригата Шиднѣя, Тодимнѣя Фрихадѣ, и нѣв оубѣтатѣстѣя Братства, сѣвѣстѣе:</p>		
Населеніе	<p>Ученно есѣ у врсенѣ Кампанаѣ Гѣл. Генерала де ЛЕНТАРИА, по Мѣстоу Рѣне Стоцѣя у Францїи оного Лѣта 1660.</p>	
У Турѣи Мѣстоу сѣноу	<p>Мѣстоу Толмачевскаго, по старому оубѣтѣ А. оубѣтѣ с. Турѣи, у нас. нѣсѣдѣлѣ, Сѣвѣрнай Црнѣя, Рѣсѣвѣя С. Лѣнна Тѣстѣя, ѿ Дѣла Сѣвѣрнай Турѣи, ѿдѣ Турѣи, по, Мѣстоу, ни у Турѣи, ни ѿ вѣдѣнѣя у той полѣнѣи, Келіѣмъ <i>Julianis</i>. 17 и Турѣи, ѿ сѣвѣ Келіѣмъ.</p>	
У Турѣи Мѣстоу сѣноу	<p>1. Калеса, урѣ Урѣнѣя Фрѣ. Вѣл. оубѣтѣ, по сѣвѣ вѣдѣ, сѣ вѣрсенѣи ѿ Турѣи, и ѿ вѣдѣнѣя ѿ Дѣла сѣвѣрнай. 2. Тѣстѣе <i>listhe</i> ѿ Фрѣвѣя. 1. Мала Турѣи, 6. Калеса мѣиѣ, ѿ вѣрсенѣя сѣвѣрнай вѣл. 2. Анѣра. 1. Мѣсто 1. Шѣвѣя ѿ Фрѣвѣя. 1. Мѣсто ѿ Дѣла, ѿ сѣвѣрнай Турѣи ѿ 2. Турѣи. 1. Шѣвѣя. 1. Мѣсто ѿ по фѣлѣ ѿ Мѣстоу, по посто 1. Мѣсто ѿ вѣдѣнѣя. 1. Мала Турѣи, по сѣвѣрнай Турѣи, ѿ сѣвѣ Турѣи, ѿ сѣвѣ Турѣи, ѿ сѣвѣ Турѣи.</p>	
У Турѣи Мѣстоу сѣноу	<p>1. Мала Калеса, ѿ Дѣла, урѣ Архѣвѣнѣи. 2. Канѣре ѿ сѣвѣ Турѣи ѿ вѣрсенѣя. 1. Анѣра. ѿ 1. Турѣи ѿ Фрѣвѣя. 1. Мѣсто ѿ Дѣла 1. Мала вѣрсенѣя ѿ 1. Турѣи ѿ сѣвѣ Турѣи.</p>	

Мирјана Лесек

Црква Вазнесења Господњеј у Петровцима

Петровци се први пут помињу у историјским изворима 1333. године. Тада се село налазило на другом месту. По предањима, у селу је постојала црква посвећена св. Петру, по коме је село добило име или према његовом првом становнику Петру Богићу. У турским изворима Петровци се помињу 1566. и 1567. године, када је у селу постојала дрвена црква¹. Године 1733. у селу је било настањено 38 “глава”.² Визитациона комисија Карловачке митрополије, 23. јануара поменуте године, у свом извештају за цркву је забележила следеће: “Црква од дрвета, слепљена блатом, покривена трском, прокисава, трапеза од дрвета, нема свода, нити и једног звона, но дрвено клепало. Црква не освећена. На трапези две плаштанице од бела бега и чита, антиминс нов, леп.”³ Црква није имала иконостас, већ само 10 малих икона.⁴

Цркву, чији је опис оставила визитациона комисија Карловачке митрополије, заменила је нова такође дрвена црква 1738. године. Ову цркву осветио је епископ Партеније 17. јуна 1752. године.⁵

Данашња црква од тврдог материјала грађена је у барокном стилу 1769. године.⁶ По завршетку изградње нове цркве, пренет је у њу иконостас из старе грађевине.

У ратним разарањима 1991. године, црква је гађана гранатама. Тада су оштећени звоник и кровна конструкција. Из цркве је нестало 60 икона. У послератним годинама црква је обновљена.⁷

1 Д. Колунџић, Први шематизам епархије осечкопољске и барањске, Даљ-Београд 2009, 157.

2 Д. Поповић, Срби у Срему до 1736/7, Београд 1950, 93.

3 Д. Руварац, Српска митрополија карловачка око половине XVIII века, Сремски Карловци 1902, 51-52.

4 Д. Руварац, Нав. дело, 52.

5 Д. Руварац, Српска митрополија карловачка око половине XVIII века, Статистика III, 50.

6 Д. Колунџић, Нав. дело, 157.

7 М. Тимотијевић, Преглед уништених и оштећених православних цркава, Ратна страдања православних храмова у српским областима у Хрватској 1991, Београд 1992, 33; С. Милеуснић, Духовни

- геноцид – Преглед по-рушених, оштећених и обесвећених цркава, манастира и других црквених објеката у рату 1991-1995 (1997), Београд 1997, 180.
- 8 М. Тимотијевић, Нав. дело, 33; С. Милеуснић, Нав. дело, 180; М. Лесек, Ђукић Богдан, Српски биографски речник 3, Нови Сад 2007, 605; Д. Колунџић, Нав. дело, 158.
- 9 Д. Руварац, Опис српских фрушкогорских манастира од 1753. године, Сремски Карловци 1905, 124, 330.

Црква је једнобродна грађевина, са олтарском апсидом на источној страни и призиданим звоником уз западну страну. Покривена је двосливним кровом од бибер црепа. Хоризонтално је рашчлањена соклом и профилисаним поткровним венцем. Вертикално је декорисана пиластрима, који се завршавају профилисаним капителима. На јужној страни цркве је улазни портал правоугаоног облика, са дрвеним вратима. Прозори су лучно завршени, са профилисаним оквирима и профилисаним банцима испод њих.

Двоспратни звоник призидан је уз западну фасаду. У доњем делу звоника је трем са лучно завршеним улазима. На западној страни звоника, изнад улаза, је лучно завршена ниша са храмовном иконом. На ивицама звоника су шири пиластри, завршени профилисаним капителима, који фланкирају улаз и нишу изнад њега. Пиластри се пружају кроз два спрата звоника и пресечени су паралелним профилисаним венцима који деле спратове. У првом спрату звоника, са три стране је по један лучно завршени прозор са профилисаним оквирима и профилисаним банком испод. Зидани део звоника, завршава се профилисаним венцима, који прате округлине цифарника. Изнад зиданог дела звоника, налази се метална капа. Метални покривач, који покрива зидани део, сужава се у горњем делу. Изнад њега је проширени бачvasti део, над којим се налази лантерна пирамидално завршена. Пирамидални део, састоји се од четири стубића који се сужавају у горњем делу, изнад којих су јабука и крст.

Иконостас је пренет из старе цркве у нову после 1769. године. Припада типу иконостаса карактеристичном за пету деценију XVIII века. Састоји се од три реда икона, престоних, проширеног Деизиса, Чина или Молења, као и низ са пророцима и Богородицом у средини. Царске двери и Недремано око изнад њих, су из истог времена. Касније су додате мале двери и иконе у соклу.

Старији делови иконостаса атрибуирани су Богдану Ђукићу, житељу товаришевском и сликару XIX века.⁸ Вероватно је он у овом случају само обнављао иконостас, јер је испод обојених слојева, јасно видљив стил и рукопис мартиначког зографа и свештеника Станоја Поповића из прве половина XVIII века.

Иконостас цркве у Петровцима, са три реда икона и сложенијим иконографским репертоаром, припада типу олтарских преграда које се срећу од почетка пете деценије XVIII века, у црквама на подручју тадашње Карловачке митрополије. Изузетно у манастирским црквама било је старијих иконостаса са три реда икона, али са сценама Великих празника, као у црквама манастира Бешенова и Велике Ремете.⁹ Средином четврте деценије XVIII века (1735) на иконостасу цркве манастира Петковице, чији је

Станоје Поповић,
Христос на престолу
Петровци

- 10 Исто, 163-164.
- 11 М. Лесек, Иконостас цркве Св. Николе у Сибачу, Грађа за проучавање споменика културе Војводине XI-XII, Нови Сад 1982-1983, 175-176; Б. Голубовић, Георгије Стојановић (? – 1746), Нови Сад 1990, 17-18; М. Лесек, Иконостаси цркве Св. Петра и св. Павла у Сремским Карловцима, Уметничка баштина у Срему II, Сремска Митровица 2004, 15-16.
- 12 П. Момировић, Манастир Бођани, Бођани 1980, 77-78.
- 13 М. Лесек, Црква Светог Димитрија у Љуби, Уметничка баштина у Срему IV, Сремска Митровица 2006, 10.
- 14 Л. Шелмић, Црква у Сотину и њен иконостас, Српска уметност 18. и 19. века, Нови Сад 2003, 448.
- 15 М. Јовановић, Руско-српске уметничке везе у XVIII веку, Зборник Филозофског факултета, књ. VII-1, Београд 1963, 390-391; Д. Медакковић, Иконостас Григорија Герасимова Московитера у Доњој Ковачици из 1724. године, Зборник Матице српске за ликовне уметности 21, Нови Сад 1985, 369-375; М. Тимотијевић, Српско барокно сликарство, Нови Сад 1996, 145.

- 16 Ђ. Цвитановић, Православне цркве од дрвене грађе у околини Грубишног Поља, Зборник Матице српске за ликовне уметности 21, Нови Сад 1985, 379-382.
- 17 Д. Руварац, Опис српских фрушкогорских манастира од 1753. године, 25, 65, 90, 103, 124, 148, 197, 213, 244, 259, 330, 400, 427.
- 18 Д. Руварац, Српска митрополија карловачка око половине XVIII века, 48.
- 19 Л. Шелмић, Белешке о зографу Јереју Рафаилу, Српско сликарство 18. и 19. века, Нови Сад 2003, 284-285.
- 20 Л. Мирковић, Старине фрушкогорских манастира, Београд 1931, 13, Т. XII, сл. 2.
- 21 М. Лесек, Иконостас цркве Св. Преображења у Шатринцима, Уметничка баштина Срба у Срему, Нови Сад 2002, 25.
- 22 М. Лесек, Барокно сликарство у Срему, Нови Сад 2001, 57.
- 23 Исто, 57.
- 24 М. Лесек, иконостас цркве Светог Димитрија у Љуби, 10, 13-14.

критор био почтенородни господар Миленко Вучковић, житељ села Шуљма, такође се налазио трећи појас са сценама Великих празника.¹⁰ Почетком пете деценије XVIII века, појављује се на иконостасима трећи појас икона, под руским утицајем, са илустрацијом Богородичне химне “Пророци су те одозго нагостили”. Ова сцена, први пут се среће на иконостасу цркве Св. Петра и Св. Павла у Сремским Карловцима (данас у цркви села Сибача), сликана између 1740. и 1742. године.¹¹ При крају пете деценије XVIII века (1748) у тематски репертоар унети су пророци на иконостасу цркве манастира Бођани,¹² а приближно у исто време или нешто касније и појас са пророцима појављује се и на иконостасу цркве Светог Николе у Сотину.¹³ У новијој литератури овај иконостас сврстан је у старију фазу стваралаштва Станоја Поповића.¹⁴ Међутим, грешка у датовању начињена је пошто је овај иконостас упоређен са иконостасом цркве Св. Марије Магдалене у Доњој Ковачици, чији су делови настали у размаку од готово пола столећа. Престоне иконе припадају раду руског уметника Григорија Герасимова, званог “Московитер”, сликане 1724. године.¹⁵ Ове иконе уклопљене су у целину иконостаса 1769. година, а њих је такође сликао руски уметник Братановић¹⁶, што је створило помутњу при датовању иконостаса у Доњој Ковачици. Братановић је иконе сликао доста наивно, линеарним третманом, као и остали сликари прве половине XVIII века, док су резбарени оквири слика изведени у рокајном стилу.

Царске двери затварају централни пролаз иконостаса цркве у Петровцима, што је био редак случај код скромнијих парохијских храмова у првој половини XVIII века. Извештаји визитационе комисије Карловачке митрополије показују да су само иконостаси манастирских цркава имали царске двери. У опису двери редовно је назначено да су ветхе, пилтаорске и моловате,¹⁷ на основу чега се може закључити да су припадале првобитним олтарским преградама. Изузетно се помињу царске двери у цркви села Бршадина, у којој уопште није било икона,¹⁸ док су двери донете из неке манастирске цркве.

На крилима царских двери иконостаса цркве у Петровцима, у издуженим правоугаоним пољима, приказане су Благовести, а на њиховим фронтонима фигуре до испод појаса цара Давида и цара Соломона. Овакав иконографски репертоар редовно се јавља на дверима старијих иконостаса, капела манастира Крушедол (1725)¹⁹ и манастира Беочин (1734-1739)²⁰, цркве села Шатринаца, такође из прве половине XVIII века,²¹ као и на иконостасу цркве манастира Петковице (1735),²² а деценију касније исти уметник парафразирао је садржај на дверима иконостаса цркве у Фењу (Румунија),²³ као и иконостаса цркве у Љуби (1748), чији сликарски радови припадају руци Станоја Поповића.²⁴

Бочни пролази, који су у развојној фази иконостаса настали доста касно, затварани су завесама, обично од свиле, фланела или картона.²⁵ Најстарији до сада познат иконостас са малим или бочним дверима, налазио се у цркви манастира Дивше (страдао у усташким разарањима за време Другог светског рата),²⁶ познат је данас само по архивској фотографији, изведен је у времену од 1751. до 1754. године.²⁷

Скромна олтарска преграда цркве у Петровцима, првобитно није имала мале двери, те су бочни отвори затварани завесама. Вероватно да су се завесе налазиле и испод престоних икона, као што је то било уобичајено за иконостасе прве половине XVIII века,²⁸ ови делови иконостаса као што је то напред речено, додати су у XIX веку.

Изнад двери налази се икона са представом Недреманог ока. То је често приказивана иконографска тема симболичне садржине, инспирисана стиховима Светог писма (Псалми Давидови 121, 4). Она се јавља доста рано у српском средњовековном зидном сликарству, а касније прелази у иконопис и постаје саставни део репертоара олтарских преграда.²⁹

Општи изглед иконостаса Петровци

25 Д. Руварац, *Опис српских фрушкогорских манастира од 1753. године*, 164, 213, 244, 259, 296, 330, 368, 401.

26 М. Костић, *Злодела и греси*, Београд 1990, 154-155.

27 М. Лесек, *Иконостаси цркве манастира Дивше*, Саопштења XXXIV, Београд 2002, 301.

28 Д. Руварац, *Нав. дело*, 213, 244.

29 Д. Давидов, *Иконе XVIII века из Николајевске цркве у Старом*

- Сланкамену, Зборник Матице српске за ликовне уметности 6, Нови Сад 1970, 335-342.30
- М. Ђоровић-Љубинковић, Средњеveковни дуборез у источним областима Југославије, Београд 1965, 60-61.
- 31 Д. Руварац, Нав. дело, 285.
- 32 Исто, 330.
- 33 М. Лесек, Иконостас цркве манастира Свете Петке у Срему, Уметничка баштина у Срему III, Нови Сад 2005, 13-15.
- 34 М. Лесек, Стари иконостас цркве манастира Бешеново, Зборник Музеја Срема 1, Сремска Митровица 1995, 131-132.
- 35 М. Лесек, Иконостас цркве манастира Дивша, 295-296.
- 36 Д. Руварац, Нав. дело, 90, 197, 400, 368 и 243.
- 37 Књига инвентара цркве Св. Петра и св. Павла у Сремским Карловцима, Архив САНУ у Сремским Карловцима, инв. Бр. 538.
- 38 Д. Руварац, Српска митрополија карловачка око половине XVIII века, 55, 68.
- 39 М. Лесек, Барокно сликарство у Срему, Нови Сад 2001, 44.

Иконостас се завршава сликаним Распећем са орнаменталном декорацијом по узору на старије монументалне крстове. У српским црквама, монументални крстови са сликаним Распећем, срећу се на иконостасима при крају XVI века. Знатно раније појављују се Распећа у Италији, а потом у Далмацији. Мирјана Ђоровић-Љубинковић, изнела је тезу, претпостављајући да су далматинска распећа, као и њихови талијански узорни настала под византијским утицајима, пошто се већ у X веку, у цркви Свете Софије у Цариграду, помиње Велико Распеће “природне величине”.³⁰

На подручју некадашње Карловачке митрополије, у цркви манастира Крушедола, налази се најстарији резбарени монументални крст са сликаним Распећем, из друге половине XVII века.³¹ Нешто млађи, али такође из друге половине XVII века, је резбарени крст из цркве манастира Велика Ремета (данас у Музеју Српске православне цркве у Београду).³² Средином четврте деценије XVIII века, резан је и сликан крст за цркву манастира Петковице (данас се налази у Старој цркви Светог Стефана у Сремској Митровици).³³ Приближно у исто време настао је монументални крст цркве манастира Бешеново (познат само по архивској фотографији).³⁴ Такође, је сачуван крст са сликаним Распећем из прве половине XVIII века, који је припадао цркви манастира Дивше.³⁵ Из извештаја канонске визитације Карловачке митрополије од 1753. године, сазнајемо да су се и у другим манастирским црквама, завршавали иконостаси крстовима са сликаним Распећем, као у Јаску, Привиној Глави, Раковцу, Гргетегу и Новом Хопову.³⁶ На помен монументалног крста наилазимо у забелешци Књиге инвентара од 1790-91. године, цркве Св. Петра и Св. Павла у Сремским Карловцима, из које се види да је “Крст великиј древни” са Распећем, био постављен на огради у женској припрати.³⁷ Визитациона комисија Карловачке митрополије за 1732/33. годину, забележила је да су се олтарске преграде у црквама Св. Николе у Земуну, Каменици и Бешки, завршавале крстовима са сликаним Распећем.³⁸ У неколико сремских парохијских цркава, сачувани су скромнији резбарени крстови са једноставнијом орнаментиком и сликаним Распећем из прве половине XVIII века, у Нештину, Моровићу (сада се налази у Музеју Срема у Сремској Митровици), Суботишту, док су крстови у црквама у Малим Радинцима и Љуби, датовани у 1749. годину.³⁹

Крст са сликаним Распећем, својом орнаменталном декорацијом, издваја се од осталих делова иконостаса цркве у Петровцима. Све до средине XVIII века, иконостаси нису представљали јединствену стилску целину. Резбарија крста и царских двери, била је богатије обрађена од других делова иконостаса, чије појасеве су делили профилисани венци, као и на олтарској прегради цркве у Петровцима. При крају пете и почетком ше-

сте деценије XVIII века, смањује се орнаментика декорација или се свим губи, као на крсту иконостаса старе цркве у Петровчићу.⁴⁰ Стога можемо претпоставити да је крст са сликаним Распећем, припадао неком старијем иконостасу из треће или четврте деценије XVIII века, неке манастирске или веће парохијске цркве.

Као што је напред речено, иконостас цркве у Петровцима, сликао је Станоје Поповић, чији је стил и рукопис видљив на мање пресликаним површинама икона. Он је аутор већег броја иконостаса у манастирским и парохијским црквама на подручју некадашње Карловачка митрополије. Стваралаштво Станоја Поповића доста је познато и прати се од краја треће, до средине шесте деценије XVIII века.

Оскудна Поповићева биографија, која се све до скоро састојала од неколико података из његовог живота (година и место рођења, датума смрти сина “златокосог Максима”), допуњена је датумом смрти 1760. године, у манастиру Кувездину, где је као монах Стефан провео своје последње дане.⁴¹ С обзиром на чињеницу да је имао двоструку професију, тј. да је био свештеник, а да се у исто време бавио и сликарством, његово целокупно образовање само је делимично испитано. Познато је да се уз оца Вују свештеника, почео спремати за исти позив, а учење за свештеника завршио је у манастиру Шишатовац.⁴² Остала је међутим, неиспитана његова уметничка формација. У старијој литератури, Поповићево ликовно образовање везивано је за манастир Шишатовац,⁴³ што је касније прихваћено,⁴⁴ пошто је у манастиру поред учења богослужбених књига, могао да добије и поуке од неког за сада непознатог зографа и монаха шишатовачког. Осим ове претпоставке, касније је поменут као Поповићев учитељ, зограф и монах цетињског манастира Максим Тујковић, за кога се сматра да је током друге деценије XVIII века, у време митрополита Вићентија Поповића Хаџилавића, радио у Срему.⁴⁵ Истраживачи Поповићевог сликарства нагласили су да је он по стилу и иконографији ближи поствизантијском сликарству, него руско-украјинском црквеном бароку.⁴⁶ Штавише, примећено је да Поповићеве иконе из старије фазе, показују сличности са иконама Христа и Богородице са Христом, са иконостаса старе цркве Св. Стефана у Сремској Митровици, које је из Солуна донео хаџија извесни господар Миља и даровао из цркви (данас се налазе у Музеју Срема у Сремској Митровици).⁴⁷

Почетком тридесетих година XVIII века, Поповић је постављен на парохију у сремском селу Мартинци, где је развио живу уметничку делатност радећи за манастирске и парохијске цркве. Своју уметничку каријеру започео је сликањем иконостаса за цркву у Мартинцима,⁴⁸ Убрзо је постао цењен и тражен сликар. Током четврте и пете деценије XVIII века,

40 М. Лесек, Црква Св. Кузмана и св. Дамјана у Нештину, Саопштења XI, Београд 2008, 262.

41 Д. Живанов, Станоје Поповић (1698-1760), иконописац и свештеник (каталог изложбе), Нови Сад 2006.

42 Исто.

43 Д. Руварац, Нав. дело, 92.

44 М. Костић, Сликарска занат код Срба у XVIII веку, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, књ. III, Нови Сад 1930, 42.

45 Л. Шелмић, Нови подаци о зографу Станоју Поповићу, Рад војвођанских музеја 26, Нови Сад 1980, 176.

46 П. Васић, Зограф Станоје и његово дело, Зборник Матице српске за ликовне уметности 14, Нови Сад 1978, 329.

47 П. Шелмић, Нав. дело, 178.

48 П. Момировић, Запис о златокосом Максиму, Свеске Друштва историчара уметности СР Србије 4, Београд 1977, 16.

- 49 П. Васић, Нав. дело, 325, 328.
- 50 М. Лесек, Црква Ваведена пресвете Богородице у Свилошу, Уметничка баштина у Срему ИИИ, Нови Сад 2005, 276.
- 51 П. Васић, Нав. дело, 328.
- 52 М. Лесек, Иконостаси цркве манастира Дивше, 295-297.
- 53 П. Васић, Нав. дело, 327-329.
- 54 С. Ракић, Иконе Босне и Херцеговине (16-19. вијек), Београд 1998, 149-155.
- 55 Л. Шелмић, Нав. дело, 182-183.
- 56 М. Лесек, Црква Светог арханђела Михајла у Великим Радинцима, Зборник Музеја Срема 8, Сремска Митровица 2009, 172.
- 57 М. Лесек, Црква Св. архистратига Михајла у Визићу, Зборник Музеја Срема 7, Сремска Митровица 2007, 131.
- 58 М. Лесек, Барокно сликарство у Срему, 67.
- 59 Исто, 67.
- 60 Исто.

настала су његова најзначајнија дела. Сликао је за парохијске цркве у Бачинцима, Великим Радинцима,⁴⁹ Свилошу,⁵⁰ Нештину, Чалми, Црној Бари (Мачва) и манастирске цркве у Врднику,⁵¹ Дивши,⁵² Шиматовцу и Привиној Глави.⁵³ Повремено је одлазио у Босну, где је сликао иконостас за цркву манастира Папраћа и иконе цркава у Благају и Високом.⁵⁴ Његови радови налазе се у црквама у Батињанима (Славонија) и Бегечу (Бачка).⁵⁵ Последњи Поповићеви радови настали су средином XVIII века. То су престоне иконе из цркве у Великим Радинцима (иконе су у Музеју Срема у Сремској Митровици),⁵⁶ црква у Визићу (у Галерији Матице српске у Новом Саду),⁵⁷ Шаренграду (Галерија Матице српске),⁵⁸ Планинском Грабову (престоне иконе налазе се у Галерији Матице српске у Новом Саду, а табле са стојећим фигурама апостола у Музеју Срема),⁵⁹ Малој Вашици (Музеј Срема).⁶⁰

Током XIX века, псеудорестаураторским интервенцијама, иконостас цркве Вазнесења Господњег у Петровцима, изгубио је свој првобитни изглед. На мање обновљеним површинама, примећује се стил и рукопис Станоја Поповића. Престоне иконе Христа и Богородице са Христом, унеколико су поштеђене нестручних реставраторских захвата, тако да се могу вршити компарације са делима Станоја Поповића. Сликарски радови престоних икона, најближи су на истоименим иконама старе шаренградске цркве, чији је аутор Станоје Поповић. Концепција ових икона је иста, уз неке незнатне измене. Христос и Богородица, приказани су као цар и царица на престолима са круном на глави. Уз престоле лево и десно стоје арханђели. Ликови Христа, Богородице и арханђела карактеристични су за Станоја Поповића. Христов лик је проширен код очију и нагло се сужава према бради. Очи су крупне, бадемасте и отворене, а коса уоквирава лице и таласасто се спушта низ врат и рамена. Богородичин лик је пуног овала, са крупним отвореним очима, дугачким носом и мало стиснутим уснама. Ликови и остали откривени делови тела сликани су пластичније ружичастим окером. Мада је одећа више пресликана, примећује се, да је иста стилизација набора, али су они тежи и грубљи, чему су допринели појачани потези сликара из XIX века. Наборима одеће наглашен је волумен фигура и маркирање појединих анатомских детаља, колена, које ти набори обележавају. Леђни наслони престола су конкавно завршени, док је њихова декорација потпуно премазана. Издужене и дематеријализоване фигуре арханђела, који стоје уз престоле, на исти начин су третиране. Физиономије су постављене у тричетврти профилу и оне имају облике издужених овала са високим челом, крупним очима, дугачким носом, који се спаја са луковима обрва и таласастом косом спуштеном на рамена. Стилизација одеће је иста, систем набора који иду у разним правцима по-

нављају се, као и декорација оклопа арханђела Михајла. На овим Поповићевим иконама, из последне фазе његовог стваралаштва, нема већих промена. Новине, као и на иконама шаренградске цркве видљиве су у пластичнијем обликовању физиономија и осталих откривених делова тела, што показује да је у извесној мери био осетљив на струјања руско-украјинског црквеног барока која уноси у српску уметност кијевски иконописац Јов Василијевић.

Боривој Чалић

Друга калиграфија Захарије Орфелина

1.

- 1 Георгије Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Народна библиотека СР Србије, Београд, 1964, 130 (бр. 131); Динко Давидов, *Српска графика XVIII века*, Матица српска, Нови Сад, 1978, 315-316 (бр. 94).
- 2 Загорка Јанц, *Насловна страна српске штампане књије*, Музеј примењене уметности, Београд, 1965., 41 (бр. 11).
- 3 15 листова, 21x16 см.
- 4 Боривој Чалић, *Прилози о Житију Пејтра Великог Захарије Орфелина*, (у) *Љешојис СКД „Просвјеша“*, Загреб, 2010, 258-281.

Новејшија славенскија *прописи ради пољзи и уиошребленија славено-сербскаго јуношесѣва*,¹ друга калиграфија Захарије Орфелина, отиснута је 1776. у Сремским Карловцима с бакрорезних плоча. Њен насловни лист с декоративним оквиром од стилизованог лишћа и шкољки својим се ликовним карактеристикама приближава већ стилским одликама рококоа.² Нису познате никакве ближе околности које су довеле до њеног настанка па је, најмања и обимом и форматом,³ остала помало занемарена и скрајнута међу осталим двома Орфелиновим калиграфијама. Посебно је засењена раскошном *Славенском и влашком калиграфијом* коју је Орфелин започео већ исте године, припремио следеће, а отиснуо у бакрорезном изводу 1778. и о којој је сачувано мноштво архивске грађе, а два пута је и фототипски објављена па је и тиме добила запажену и заслужену јавну пажњу.

Осма деценија 18. века, последња у Орфелиновом животу, размерно је мало, ако не и најмање, познато раздобље у реалном житију овог српског писца. Иза њега су златне године грозничавог рада у Венецији, у штампарији Димитрија Теодосија, као и мноштво штампаних књига којима је својим сународницима широко отварао врата у доба просвећености. Завршио је и свој песнички опус. Наде које је полагао у животно дело, обимну историју о Петру Великом, замишљену и остварену са знатним књижевним и

ликовним амбицијама, изјаловиле су се ружном преваром венецијанског штампара.⁴ Морао је осећати огорчење и повређеност, али је ипак, са задивљујућом упорношћу, наставио да израђује предвиђене илустрације и књигу је, према свом замишљеном плану, потпуно завршио 1774. године. Нешто раније, 1773, продао је кућу у Новом Саду, настанио се у Сремским Карловцима и планирао садњу новог винограда, надајући се, вероватно, смиреним годинама старости уз синовца Јакова. Могућно је да је и зато одбио понуду архиепископа и митрополита Јована Георгијевића за место надзорника православних школа у Банату, тешку и одговорну дужност која би захтевала много рада, енергије и напорних путовања. Тих година у аустријској држави започиње и замашни процес просветних реформи које су, врло брзо, обухватиле све крајеве царства.⁵ Школе у Банату и Војној граници изузете су из надлежности цркве и о њима преузима бригу држава.⁶ Школски прописи донети за Банат предвиђају, међу осталим, упознавање ученика с узорцима штампаних и писаних слова уз истовремене лаке моралне поуке.⁷ Да ли би можда због тога *Новејшија славенскија пројиси* могли да буду виђени и као Орфелинова *самоиницијативна*⁸ (подвукао Б.Ч.) понуда школским властима за будући уџбеник красописа?⁹ Ако овај пут и није дочекао званичну државну поруџбину којом би поправио своје материјалне прилике, несумњиво је да су и *Пројиси* били важан импулс који је, нешто касније, довео до такве поруџбине и тако омогућио настанак *Славенске и влашке калиграфичке*.¹⁰

2.

Књига *Новејшија славенскија пројиси* поменута је већ у првој Орфелиновој библиографији, оној коју је објавио учени мађарски редовник Елек Хорањи.¹¹ Онде је наведена под својим пуним насловом упоредно преведеним и на латински језик: "Recentissima Slavonica Formularia in utilitatem usumque Serbicae Iuventutis". Уз њу је као година издања донесена 1774, означена римским бројевима. Римски бројеви унели су одређену забуну код датирања и неких других Орфелинових дела која је навео Хорањи. Овде то можда не би морао да буде случај. Тако наведена година могла би да указује и на добру обавештеност Хорањијевог извора, врло је вероватно самог Орфелина, о намераваном времену објављивања књиге, иако је можда заиста реч тек о штампарској погрешци. Књигу је у библиографском делу своје *Историје српске књижевности* поменуо Павел Јозеф Шафарик, али о њој није оставио никаквих других података, чак ни годину издања,¹² што би упућивало на то да књигу није видео, али је за њу, од неког добро

- 5 С[трахиња] Костић, *Немачко и аустријско школство у шеревијанским реформама*, (у) *Историја школа и образовања код Срба*, Историјски музеј СР Србије, Београд, 1974, 155-162 и С. Костић, *Српске основне школе у Банаћу*, *Истио*, 162-165.
- 6 Никола Гавриловић, *Како је донео Уредба за српске и румунске основне школе у Банаћу из 1774. године*, (у) *Зборник за друшћевне науке*, Матица српска, Нови Сад, 1975, 60, <155>-165.
- 7 Н. Гавриловић, *Орфелинове калиграфичке – уџбеници за српске и румунске школе*, (у зборнику) *Српска графика XVIII века*, уредио Динко Давидов, Балканолошки институт САНУ – Матица српска, Београд – Нови Сад, 1986, 231.
- 8 Динко Давидов, *Српска уметничка ћирилица*, Просвета, Балканолошки институт САНУ, Библиотека града Београда, Београд, 1994, 43.
- 9 Н. Гавриловић (*Истио*, 232) ничим не образлаже тврдњу да је Орфелин ову калиграфичку урадио на позив архиепископа и митрополита Викентија Јовановића Видака, као ни тврдњу да је предложак за њу била калиграфичка за аустријске школе *Anleitung zum Schönschreiben* Јохана Игнаца Фелбигера која је уис-

тину била предложак трећој калиграфији 1777/78. Уп. Страхиња Костић, *Орфелин и шереџијанске школске реформе*, (у) *Зборник Маџице срѣске за књижевност и језик*, Нови Сад, 1973, 21/2, <219>-235.

10 В. и одличну студију Владимира Симића, *Културни шрансфер у доба*

обавештеног, ипак сазнао. Орфелинове *Прописе* није забележио нико од старијих српских библиографа,¹³ а Стојан Новаковић унео их је у своју библиографију чак два пута. Први пут је то учинио преузимајући Шафариков податак записавши их међу *Књиџе којима се не зна година или мјесто штампања*¹⁴ док их други пут, с пуним библиографским описом,¹⁵ доноси у додатку (*Књиџе за које сам дознао штампајући ово дјело*), описане према виђеном примерку, највероватније оном који је имала стара Народна библиотека у Београду.¹⁶ Писац још увек јединог монографског приказа Орфелиновог живота и дела Тихомир Остојић поменуо је *Прописе*

тек по том београдском каталогу и о њима више није говорио.¹⁷ Данас су позната свега два примерка књиге: у Народној библиотеци Србије у Београду¹⁸ и у Библиотеци Матице српске у Новом Саду.¹⁹ Примерак Народне библиотеке доступан је и у дигиталном издању.²⁰

3.

У односу на Орфелинов први уџбеник красописа, бакрорезну књигу *Новаја и основашелнаја славено-сербскаја [...] Калиџрафија* (1759), у којем је дат преглед и српског и руског брзописа, у *Прописима* је српски брзопис сасвим испуштен. У српским школама он се више није ни учио јер је и онде као и у свакодневној употреби до тада већ потпуно превладала руска грађанска ћирилица.²¹ Иако су оба приручника, како је то истакнуто већ и у њиховим насловима, намењена младима, *Прописи* су несумњиво једноставнији, као да су више усмерени на школску него на канцеларијску употребу којој, пак, *Калиџрафија* чини се више нагиње већ и због оних својих делова у којима даје основе лепог писања немачког, латинског и грчког језика. На своју могућну²² школску намену *Прописи* упућују и додатном дидактичком димензијом захваљујући краткој Орфелиновој упуту о томе како треба зарезати перо те напоменама о првој и петој табли које је дао у уводу књиге.²³ *Калиџрафија*, међутим, поред несумњивог ликовног, има и не мање важан књижевни значај. У њој је предлошке за писање приказаних типова слова Орфелин поетски коментарисао двостисима исписанима на таблама. Испевани пољским тринаестерцем, омиљеним Орфелиновим стихом, окарактерисани су и као прва поезија у српској књижевности намењена деци.²⁴

Оно што је заједничко свим Орфелиновим уџбеницима лепог писања уз, наравно, њихову основну намену, јесу и текстови отиснути на таблама, који нису тек пука илустрација могућности калиграфског писања, па се ликовна изражајност тих књига мора довести у синкретичку везу с њиховим садржајем. За сагледавање бескрајно разуђеног Орфелиновог стваралачког опуса и његову целовитост и те ће текстове ваљати имати на уму. Они пре свега указују на духовни профил свога аутора, његово знање и обавештеност али и образовање о којем се данас, на жалост, не зна још увек ништа. Питање оригиналности је у другом плану јер се, како је то већ тачно запажено, тај однос у Орфелиновом случају мора вредновати другачије: “према оном колико је новог у српску литературу и културу свога времена донео, чиме ју је обогатио и какав је циљ при томе остваривао.”²⁵ Већ су у *Калиџрафији* (1759) на таблама исписане мудре мисли и моралне

просветишельства: Орфелин, Калиџрафија и реформа српских основних школа, (у) Зборник Матице српске за ликовне уметности, Нови Сад, 2009, 37, 193-219.

- 11 Alexius Horányi, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, Viennae 1776, II, 705-708. В. и Алексиус Хорањи, *Захаџија Орфелин*, [превео Б. Чалић], (у) *Љетопис двије хиљаде прве, СКД „Просвјета“*, Загреб, 2001, 495.
- 12 Павел Јозеф Шафарик, *Историја српске књижевности*, <за штампу, према рукопису, приредила, напомене и поговор написала и регистар сачинила Мирјана Д. Стефановић>, Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска, Београд – Нови Сад, 2004, 257 (Бр. 306). Изгледа да Шафарик није видео књигу, али се није позвао ни на Хорањија што је иначе редовно чинио.
- 13 Уп. Душан Панковић, *Српске библиографије 1766-1850*, Народна библиотека Србије – Библиотека Матице српске, Београд – Нови Сад, 1982.
- 14 Стојан Новаковић, *Српска библиографија за новију књижевност*, Српско учено друштво, Београд, 1869, 556 (бр. 3219).

- 15 *Исшо*, 558 (бр. 3227),
- 16 *Кашалој Народне библиошке у Београду. I. Књижевност српска*, Београд, 1894, 534 (№ 9097).
- 17 Тихомир Остојић, *Захарија Орфелин. Живој и рад му*, Српска краљевска академија, Београд, 1923, 92.
- 18 Сигн. С-1 351. Уп. и *Кашалој књија на језицима јуџословенских народа 1519-1867*, <редактор каталога Душица Стошић>, Народна библиотека СР Србије, Београд, 1973, 291-292 (бр. 1867).
- 19 Сигн. Р18Ср II 20.1. Уп. и Мирјана Брковић, *Српске књије и џериодика 18. века Библиошке Машице српске*, Нови Сад, 1996, 9 (бр. 4).
- 20 На адреси <<http://scc.digital.nb.rs/document/S-1-0351>> (20.08.2011.)
- 21 Петар Ђорђић, *Исџорија српске ћирилице*, Завод за издавање уџбеника СР Србије, Београд, 1971, 196; Душица Грбић, *Каракћеристике малих слова у рукојисном Молићвенику из 1787. јодигне и њихов однос џрема Калиграфији и Прописима Захарије Орфелина*, (у) *Ѓирилске рукојисне књије Библиошке Машице српске*, књ. 7, *Молићвеници. Требници*, Нови Сад, 2001, 146-147. В. и Александар Милановић, *Краш-ка исџорија српској књижевној језика*, Завод за уџбенике, Београд, 2006, 83-84.

поуке преузете из *Новој завеша*, али и из дела популарних аутора католичке и протестантске моралне теологије Томе Кемпинског и Јохана Ритмајера, док се међу ауторима сентенци античког наслеђа јављају Публилије Сиријац и Овидије.²⁶

Нова сазнања могућно је изрећи и о текстовима који су отиснути на таблама књије *Новејшија славенскија џройиси*. Њихови извори, они који су за сада препознати и утврђени, пронађени су у руској култури у коју је Орфелин претежно и био загладан.

Друга поука на седмој табли, она у којој се помиње Александар Велики, преузета је из 129. параграфа књије Михаила Ломоносова *Крашкое руководство к красноречию* (1748),²⁷ а потиче из *Писама* Сенеке Млађег, одакле ју је и Ломоносов, преузимајући, употребио. Прва поука на осмој табли, незнатно измењена, потиче из 42,²⁸ друга поука је из 41,²⁹ а трећа из 85.³⁰ параграфа исте књије. Поука на табли 11 такође је из 42. параграфа.³¹

Први текст на дванаестој табли послужио је Ломоносову као пример на којем је у 43. параграфу своје књије *Крашкое руководство к риџорике на џользу любићшелей слаџкоречия* (1744), објаснио неко од правила доброг беседништва.³² Отиснута на истом листу, реченица којом завршава Орфелинова књија управо је она којом почиње најлирскија старозаветна књија – *Псалћир*.³³

Одлучивши се за избор мудрих мисли из делâ најкрупније личности руске културе 18. столећа, дао је Орфелин најскромнијој од својих калиграфија сасвим јединствену и посебну димензију. Ломоносовљева дела била су Орфелину позната. Доспевала су већ у савремено доба и у архиепископско-митрополитску библиотеку. Једно од тих дела, *Крашкоеј российској лејџојисеи с родословием* (1760), невелики популарни преглед руске историје, навео је Орфелин међу изворима своје књије о Петру Великом.

Од сазвучја поука преузетих од Ломоносова својим тоном, али и дужином, издваја се текст отиснут на деветој табли. Лако је уочљиво да је он у тесној вези са *Символом вере*, правилом у којем су кратко и сажето, у 12 чланова, изложене основне истине и суштина хришћанског православног вероисповедања. Текст је доктринарна разрада 8. и 9. члана *Символа* у духу полемичког акаатоличког богословља. Истакнуто је исхођење Светог Духа само од Оца (“предвечно исходјаштиј от Отца”), насупрот римском догмату Filioque. Наглашено је, затим, библијско учење да је Христос глава цркве (“на главу јеја јединога Христа”) и поновљен аргумент једног од црквених отаца Св. Максима Исповедника да је суштина цркве права вера (“сословије православних догмати и ученија содерјаштих”), што је и њен

основни идентитет. Завршни део усмерен је против протестантског негирања црквене јерархије.³⁴ У контексту овог уџбеника такав је текст необичан, али и не мање занимљив. Тих година Орфелин је већ морао бити заокупљен писањем свог обимног, данас изгубљеног (загубљеног?), теолошког трактата *Књиџа ѡпротив ѡйсѣства римскаџо*, па би се овакав састав у *Проѡисима*, за сада још увек прецизно неутврђеног извора, могао разумевати и као одјек ауторових других истовремених преокупација. Такав текст указује и на свесну намеру нашег ствараоца, испољену на сличан начин и у понеким другим његовим делима, да у свакој прилици делује и на укрељење вере, па и на тако наоко безазленом месту какво је приручник за калиграфију.

Усмереност на морално поучавање исказао је Орфелин и у трећој калиграфији (1777/78). Тиме је у готово двадесетогодишњем периоду, између свог првог и последњег приручника за учење лепог писања, овај аутор исказао и доследно опредељење да свим расположивим средствима делује на ширење знања и узношење општехришћанских и општељудских врлина.

- 22 За сада није документована употреба *Проѡиса* у оновременој школској настави.
- 23 Компендиј својих знања о писању оставио је Орфелин у опширним уводним упутима рукописа *Славенске и влашке калиграфије (1777)* али тај део, одлуком државних власти, није уврштен у коначно издање књиге.
- 24 Светозар Малешев, *Азбучник блаѡгласности*, Змајево деце игре, Нови Сад, 1997, 52.
- 25 Мирјана Бошков, *Захарија Орфелин и књижевности руској ѡпросветишелствѡ*, (у) *Зборник за славистику*, Нови Сад, 1974, 7, 61.
- 26 Б. Чалић, *Новаја и основашелнаја славеносербскаја [...]* *Калиграфија – ѡрва калиграфија Захарије Орфелина*, (у) *Љешѡйис СКД "Просвешел"*, Загреб, 2009, 109.
- 27 Уп. М. В. Ломоносов, *Полное собрание сочинений*, Т. 7, Академия наук СССР, Москва – Ленинград, 1952, 205.
- 28 *Исѡ*, 122.
- 29 *Исѡ*, 121.
- 30 *Исѡ*, 162.
- 31 *Исѡ*, 122.
- 32 *Исѡ*, 37.
- 33 Псалм 1, 1.
- 34 Захваљујем се и овде протојереју-ставрофору проф. др Владимиру Вукашиновићу на тумачењу овог текста.

Новѣjšíя славенскија прописи

[текстови]³⁵

35 Текстови се доносе у транскрипцији савременом српском ћирилицом.

I [Насловни лист]

Новѣjšíя славенскија прописи ради ползи и употребленія славено-сербскаго јуношества написал и вирезал Захарија Орфелин, Цесаро-кравлевских венских академеј художеств член в Карловце Сремском 1776. по 17 крајцар

II

Наставленије како треба зарезати перо ради славенскога писанија

Число 1) Зарежи по половини дебљине (с трбуха) пера до краја. 2) Зарежи десни бок пера от половине главнога зарежаја до краја. 3) Потом отсеци равно – једнако леви бок 4) После краја пера отсеци преко тако широко, како хоћеш. 5) А потом исти крај расеци право посреди, но тако да би ни дугачко горе, ни кратко доле расцеплено било; после исти крај с једне и с друге стране околу расцеплења толико обрежи, колико крупнога писма имати рад си. 6) А потом окрени трбух пера доле, и зарежи крај пера преко, поваливши нож мало к себи, да би врх пера био малко остар.

36 Овде се испушта због немогућности прецизног графичког преношења.

III

Предобјавленије, о прописих првом и пјатом.³⁶

[Табла] 7

Зловоспитанаго човека дело јест хвалитисја пред људми тем, что он сему или оному некоје благодѣјаније зделал; чрез сије приводит он себе у људеј в ненавист, и притом наносит безчестије облагодетельствованому, что приличнеје назвати злодејанијем, нежели благодѣјанијем.

Александр толиких государеј и народов победитељ, побежден бил своим гневом, и все имел в својеј власти кроме страстеј своих, а бољшаја власт јест повелевати себе самому.

[Табла] 8

Добрими делами заслужити можно чест, получити богатство и безсмертноје по себе имја оставити того ради надобно удаљатисја пороков и добродетељи как вожда к благополучију держатисја.

Роскош и праздност как два сосца всех пороков вливајут под видом сла-
дости бедственују јазву в душу и тело и наносјат скорби, беди и болезни.

Кто достигнет старости, тој почувствујет болезни от роскоши бивших в
јуности: того ради в младих летах должно от роскошеј удаљатисја.

[Табла] 9

Верују в Духа свјатаго, все упованије моје на него возлагаја и исповедуја,
јак он јест Господ, не создани, но предвечно исходјаштиј от Отца, равноје
поклоненије и прославленије со Отцем и Сином имуштиј, јак јединосуштниј

Отцу и Сину. И једин и тојжде Бог с Отцем и Сином. Верују једину, свјатују, соборнују и апостолскују церков, все упованије возлагаја на главу јеја јединого Христа. Церков же бити исповедују сословије православних догмати и ученија содржаштих, каковија апостоли предали нам и собори пастиреј правилнији изјаснили. Исповедују же бити в церкви духовноје правитељство, пастирски сан в епископах и пресвитерах пријемших власт вјазати и решити грехи именов Господним, и тајнодејствија совершати и људи учити пути спасенаго.

[Табла] 11

Кто справедливој похвали желаја, иштет премудрости, тој прежде всего в сердце своје(м) положить должен, чтобы он всем сердцем своим и всеју мислију своеју всевишњаго својею Творца почитал и бојалсја.

[Табла] 12

Кто благодєјанија не помнит, тој не токмо онаго не достоин, но равно тако оставлен бити должен, како неплоднаја земља презренаја бивајет.

Блажен муж, иже в злих совет нехождаше ниже на пут грешних человек стојаше.

Борис Врга

Занемарени трафичар Душан Кокотовић

Иако су за живота Душана Кокотовића, његове слике и графике представљане на међашним изложбама хрватске модерне умјетности, какве су примјерице биле изложба национално усмјереног Друштва хрватских умјетника “Медулић” – (под називом “Нејуначком времену упркос” одржана у Загребу 1910.), изложбе “Прољетног салона” 1916.–1928. (умјетничке манифестације која је у хрватску умјетност инаугурирала модерничке тенденције у виду експресионизма и различитих врста реализама; од неокласичног и магичног до ангажираног),¹ те велика повијесна изложба хрватске умјетности, која је обухватила раздобље од 1878. до 1938. године “Пола вијека хрватске умјетности” (Загреб, 1938./39.), као и ништа мање значајним иноземним презентацијама југославенске и хрватске, поглавито графичке умјетности, примјерице: *Exposition des artistes Yougoslaves* (Париз, 1919.), *Изложба југославенске графичке* (Zürich и St. Gallen 1926; Лавов 1927.), *Југославенска графичка изложба* (Saarbrücken и Metz, 1933.), *Графичка југославенска изложба* (Кошице и Оденсе, 1938.), *Ausstellung kroatischer Kunst* (Берлин и Беч, 1943.), *Изложба славенске графичке* (Праг, 1946.), *Сликарство и кийарство народа Југославије 19. и 20. вијека* (Москва, Лењинград и Братислава 1947., Варшава и Краков 1948.) и друге, након умјетникове смрти, од које је протекло скоро шест десетљећа, иста се релативно ријетко појављују на репрезентативним излагачким смотрама. Часни изузетак представљају важне скупне изложбе: *Изложба савремене југославенске ликовне умјетности* (Осло и Ставангер, 1957.), *Југославенска*

¹ Од укупно 26 изложба, одржаних у раздобљу од 1916. до 1928. године, Кокотовић је активно судјеловао на тринаест, укључујући и прву те последњу, двадесет и шесту изложбу.

- 2 Године 1997. и 1998. у загребачкој Галерији Ullrich, приређене су три проблемске графичке изложбе: *Поршреш у раној хрватској графичкој*, *Град у раној хрватској графичкој* и *Крајобраз у раној хрватској графичкој*. Одиста је тешко назријети разлоге, због којих њихов концептор др Милан Пелц, нити на једну од наведених тематских изложба, није уврстио Кокотовићеве радове. Тим више, што се на њима као излагачи појављују аутори који по својој основној вокацији нису графичари и који у свом опусу посједују занемарив број графичких остварења.
- 3 Коста Страјнић: *Изложба нашега умјетничког обрша*, "Хрватски покрет", 23. XII. 1912; стр. 2.- 3.

Графика 1900.-1950. (Загреб, 1978.), *Југославенска графика 1900.-1940.* (Београд, 1982.), *Експресионизам и хрватско сликарство* (Загреб, 1978.) те ретроспективна изложба *Прољећног салона 1916.-1928.* (Загреб, 2007.), на којима су била изложена и поједина Кокотовићева ликовна дјела. Премда је њихова заступљеност на споменутих изложбама, доказ достигнуте равине умјетничког обликовања и потврда става по којем је Кокотовићева стваралачка дионица своједобно била значајан дио хрватске и југославенске ликовне умјетности, цјеловита презентација ауторова опуса, која би му осигурала примјеренију рецепцију и суставнију критичку валоризацију и (пр)оцјену његова доприноса развоју хрватске графичке умјетности, до сада је с неправом изостала.²

Душан Кокотовић рођен је у Липовом Пољу код Горњег Косиња, у близини Перушића, од оца Самојла (1857.-1941.) и мајке Паулине (1863.-1941.). Како му је отац био намјештеник на жељезници, то се обитељ већ 1895. сели у Загреб, гдје Душан завршава основну школу (1895.-1900.) и пет разреда гимназије (1900.-1905.). Године 1907. уписује новоосновану Вишу школу за умјетност и умјетни обрт у Загребу (претечу данашње Академије ликовних умјетности) на којој дипломира 1911. године, у класи проф. М. Ц. Црнчића, сликара бројних марина и првог школованог хрватског графичара, а самим тиме и утемељитеља модерне хрватске графике. Премда је Кокотовић Умјетничку школу завршио са извршним успјехом, па му је стога омогућено да на њој полази и пету годину, што је представљало неку врсту специјалке, није успио добити државну потпору за стручно усавршавање у иноземству. Од јесени 1911. до прољећа 1912. године о властитом је трошку боравио у Фиренци и студирао сликарство на тамошњој Академији лијепих умјетности. Ондје је, према писменом свједочењу свестраног Косте Страјнића, "ради врло лоших материјалних средстава, немајући новца ни за платно ни за боје, само цртао, а ријетко радирао".³ Унаточ томе, илустрирана миланска ревија *Il Secolo XX* објављује три репродукције његових бакрописа, а поједини фирентински бакрописи, од којих су неки карактеризирани специфичним штимунгом мистичног и симболичког предзнака спадају у квалитативне врхове његове графичке продукције (*Fiesole, Talla, Setignano, Ponte St. Trinita, Ponte Vecchio*).

Захваљујући сесветском начелнику и велепосједнику Марку Милеуснићу (познатом по набавци петролејског пароброда за максимирско језеро 1892. године), у јесен 1912. Кокотовић одлази у München гдје студира два семестра на тамошњој Академији код чувеног професора графике Petera Halma (1854.-1923.). Жеља за даљњим стручним усавршавањем одвела га је у Беч, гдје дио 1913. и 1914. године студира на Специјалној шко-

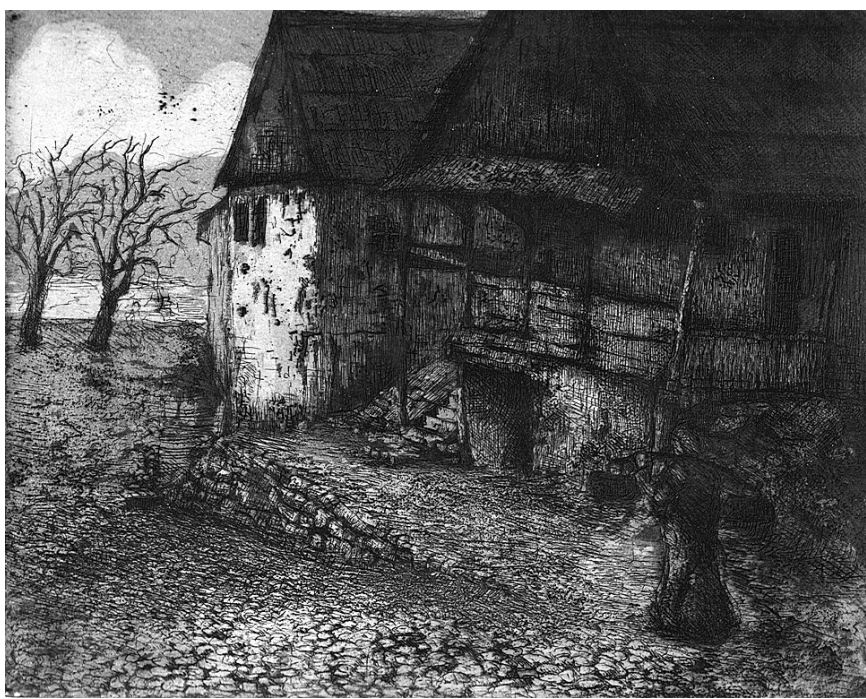
ли за графичку умјетност професора Ferdinanda Schmutzera (1870.-1925.), основаној при Академији лијепих умјетности. Плаћајући упис, школарину и отискивање бакрописа (“једући”, како сам наводи у писму упућеном загребачком галеристи Antunu Ullrichu, који му је у границама својих могућности новчано помагао, “са сметларима и тежацима”) једва је преживљавао.

У раздобље графичког усавршавања спада и школовање у приватној школи за цртање, сликање и умјетнички обрт свестраног Томислава Кризмана 1912. године при чему је “за кратко вријеме постигао сву ону елеганцију и широко схваћање какво се може научити само у најбољег учитеља”.⁴ Крајем 1912. излаже с Кризмановом школом у загребачком Ullrichovom салону, а 1913., одмах по завршетку Балканских ратова, путује с Кризманом по Јужној Србији и Македонији. Закупљен егзотиком и романтичарским номадизмом, академским рукописом слика и радира српске средњовјековне градове, документирајући њихову оријенталну архитектуру, културне споменике и специфичну атмосферу (*Враћа Високих Дечана, Призрен, Грачаница, Из Скопља, Цамија у ноћи, Косовска Митровица*). Неке од ових бакрописа изложио је на познатој *Међународној графичкој изложби*, коју је организирано Хрватско друштво умјетности у Загребу, почетком 1914. године, на којој је 869 листова изложило 160 свјетских аутора, међу којима и тако звучна умјетничка имена као што су Василиј Кандински, Emil Nolde, Kathe Kolwitz, Franz Marc, Henri Toulouse-Lautrec, Max Švabinsky, Frank Brangwyn, Joseph Pannell, Anders Zorn, Franz Stuck, Ferdinand Schmutzer, Max Klinger, Франтишек Шимон и други.

Почетком Првог свјетског рата мобилизиран је у Вараждин, а 1916. године добива премјештај у 26. домобранску пјешачку пуковнију у Карловац гдје борави све до 1919. године, с напоменом да школску годину 1917./18. проводи у педагошкој служби, дјелујући као помоћни учитељ писања на карловачкој гимназији. На првом кату, историцистичким слогом обликоване зграде карловачког “Зорин дома”, која представља стјецнице онодобног културног и друштвеног живота града, уредио је ателијер у којем је 1917. и 1919. године приредио двије самосталне изложбе. Уз уљене слике, међу којима претежу пејсажи из околице Карловца (*Ноћ на Кући, Слай на Корани, Корана у зими, На Шварчи*) и портрети карловачких грађана (*Књижевник Фрањо Хорваџ-Киш, Госпођица Марија Лукинић, Госпођица Ивка Лукинић с лейезом, Портрети православног свећеника*), излаже и графике, међу којима посебно мјесто заузимају оне с карловачким мотивима (*Уз Кућу, Стари Карловац с два јаблана*), које представљају “прве познате савремене графике старог Карловца”.⁵

- 4 Види биљешку број 3.
5 Петар Скутари: *Сликариство у Карловцу од почетка 20. стољећа до данас*, “Карловац 1579-1979.”, Карловац, 1979; стр. 418.

Након Карловца, Кокотовић се настанио у Загребу гдје му је у познатој умјетничкој колонији у Воћарској улици додијељен ателијер у којем, дјелујући углавном као слободан умјетник, ствара практички до смрти. Ту су углавном настајали или довршавани радови које је излагао на самосталним изложбама одржаним у Загребу 1924., 1930., 1931. и 1934. године. Своју умјетничку едукацију допунио је 1929. године двомјесечним студијским боравком у Паризу, а 1937. склопио је брак са Зденком Јукл у Дубровнику. Након 1946. радио је као наставник на XV. седмогодишњој школи у Загребу, а 1949. као цијењен умјетник и угледан графичар бива позван у Скопље гдје оснива Графички одсјек при Школи за примијењену умјетност. Ту 1950. године издаје графичку мапу састављену од 12 бакрописа с мотивима из НОБ-а названу: *Трагом IV. и V. офензиве*. Након двије године враћа се у Загреб, гдје од 1952. дјелује као хонорарни наставник графике на новоформираној Академији примијењених умјетности, залажући се уједно за оснивање катедре за графичку умјетност. Школске празнике 1953. године провео је у Истри и околици Лабина, припремајући цртачки материјал за нову графичку мапу. Но болест која се нагло развијала и због које је неуспјешно опериран, спријечила га је у том науму. Умро је у Загребу 19. IX. 1953. године.

- 6 В.: *Изложба Душана Кокошковића у Салону Ullrich*, "Новости", 15. III. 1934; стр. 9.
- 7 Коста Страјнић: *Двије изложбе*, "Народне новине", 19. IV. 1917; стр. 443.
- 8 Иво Шрепел: *Прва годишња изложба хрватских умјетника*, "Јутарњи лист", 17. VII. 1940; стр. 13.
- 9 Ј(осип) Д(раганић): *Изложба Душана Кокошковића*, "Ријеч", 25. X. 1930; стр. 13.
- 10 Грго Гамулин: *Хрватско сликарство XX. столјећа*, Загреб, "Напријед", 1987; стр. 319. – 320.

Иако се највише бавио графиком, Кокотовић је реализирао знатан број уљених и нешто мање акварелних и пастелних слика, међу којима превладавају портрети, мртве природе и пејсажи, како они континентални, тако и јужнодалматински, чију је елементарну природу, атмосферске специфичности и локални колорит, чини се, боље осјећао и разумијевао. Сликао их је углавном у директном контакту преносећи на платно дијалоге копна и мора, обалне вегетације и недогледних пучина, непосредност осјета и љепоту доживљаја. Свој однос према пејсажним мотивима исказао је ријечима: "Волим ствари пуне свјетла те често пејсаж третирам у јако расвијетљеној атмосфери у којој обрађујем композицију боја те настојим да објект буде и у простору донесен, складно с осталим елементима слике."⁶

Захваљујући цртачкој и кроматској усклађености својих радова, Кокотовић се афирмирао као сензибилни колориста богате, гдјекад и до експресионистичке понесености отворене палете, који се искрено идентифицира са стварним крајолицима и на свјеж начин биљежи њихову љепоту, локалну атмосферу и свјетлосне изазове (*Увала, Јуто, Хридине, У њришанишћу, Силићска лука, Из Цавћаиша, С Лайада, Маслине, Сшонски канал, Дубровачка лука, Борови, Пинија, Зашон, Из Трогира-сушон, Маслиница на Шолши, Село Врбањ на Хвару* и др.). За разлику од ових, кроматски богатих јужњачких пејсажа, постимпресионистичким је начином и тонском фактуром интерпретирао поједине средњохрватске крајеве (*Са Пљешивице, Слуњ, Делнице*), промовирајући, можда и на трагу програматског позива на предано сликање "наших људи и крајева" горљивог Љубе Бабића, њихове регионалне посебности и своје пленеристичке дојмове и визуалне доживљаје.

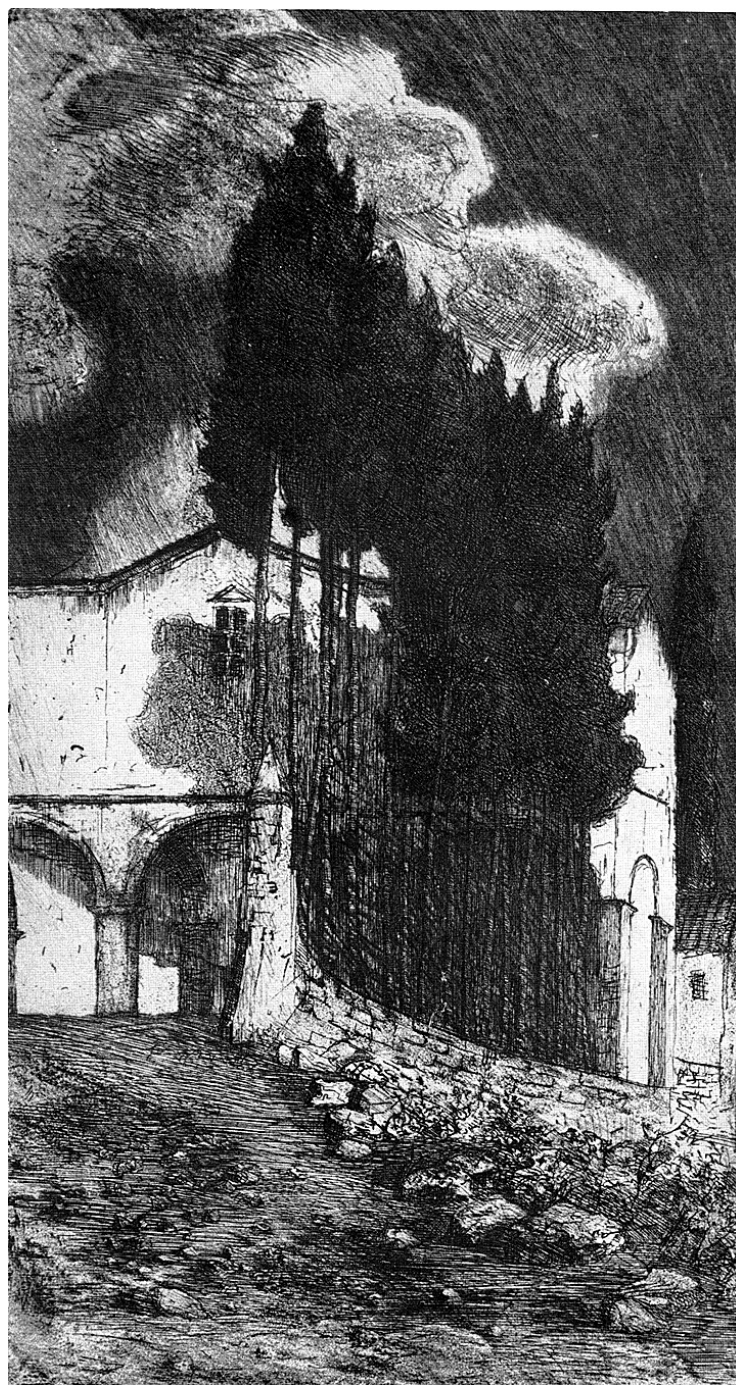
Супротно од критичара Косте Страјнића, који је сматрао како је "Кокотовић рођени сликар, који има много веће сликарске него графичке способности", нарочито евидентне у реализацији "сигурно цртаних и оштро карактеризираних портрета",⁷ ништа мање ауторитативан просудитељ ликовних појава Иво Шрепел, тврдио је како су његове "графике много боље од уља."⁸ Да су Кокотовићеви бакрописи "интересантнији и бољи од уља", сматрао је и критичар Јосип Драганић, који је посебно апострофирао листове Certosa di Firenze, Paris и Most na Seini.⁹ У односу на ове, међусобно супротстављене просудбе, нешто је помирљивија констатација засигурно понајбољег познаваатеља хрватске ликовне умјетности Грге Гамулина, који држи како Кокотовића "треба сврстати међу графичаре бакрописце", док "уљене слике треба сматрати неким додатком његовој графици".¹⁰

Како сматрамо да у квалитативном смислу није могуће успоставити вриједносну хијерархију споменутих ликовних врста нити тако једнозначно дефинирати стилски и садржајно разнолик Кокотовићев опус, излагање ћемо наставити анализом пластичних и иконографских слојева ауторових, метјерски успешно реализираних графичких листова, који су заузимали равноправно, а неријетко и превалентно мјесто на његовим самосталним те скупним изложбеним наступима. Исти су најчешће изведени у бакропису, а осјетно рјеђе у дрворезу или литографској техници и потврђују солидно умјетничко техничко знање стечено загребачким школовањем код Црнчића и Кризмана, а потом и додатним науком у европским ликовним пријестолницама. За разлику од малобројних литографија, заступљених углавном у мапи *Дубровник* (1934.), бројнији Кокотовићев бакрописи уврштени су у седам графичких мапа: *Сџари Зајреб* (1920.), *Сџари Београд* (1922.), *Раб* (1923.), *Тројир* (1924.), *Хвар* (1925.), *Дубровник* (1930.) и *Трајом IV. и V. офензиве* (1950.), које су с одобравањем и већим или мањим разумијевањем законитости графичког изричаја, медијски попутници и коментирали угледни протагонисти онодобне ликовне критике.¹¹ Како су поједине мапе рађене по наруџби (мапу *Хвар*, за коју је предговор написао Грга Новак, наручила је хварска опћина, а мапу *Дубровник* Друштво за унапређење туризма), реално је претпоставити да су у њих уврштени и мотиви које умјетник, да је могао слиједити само своје ликовне предиспозиције, вјеројатно не би уврстио.

Проматрањем појединих листова може се закључити како је Кокотовића више занимала физичка структура, својствена повијесна, већ помало оронута камена архитектура, специфични ракурси и визуре те упечатљиви симболи визуалног идентитета споменутих градова (фортификације и куле, цркве и палаче, ложе и портали, улице и тргови), неголи њихов свакодневни социјални живот и интеракције с људима, који у коначници обликују њихов *genius loci* и друштвени идентитет, а којих на бројним графичким листовима заправо ни нема. Без обзира на то, на већини листова, аутор је успио остварити сугестивну ликовну равнотежу између перцепције и доживљаја, штимунга и документа, амбијенталне угођајности и фактографске прецизности предочених урбаних склопова.

За разлику од солидно предочене фигуре у покрету (*Косац*) и динамичке композиције пуне складног ритма (*Рибари – извлачење мреже*), људске фигуре које су приказане на реалистички конципираним бакрописима споменутих мапа, неријетко су доста поједностављене и сведене на силуетичну и дводимензионалну форму, а на појединим листовима исте су једва замјетне (*Тројир – Лођа*, *Тројир – Сџара обала*). Да су на Кокотовићевим бакрописима “пуно боље изражени архитектонски дијелови хи-

11 Једним листом Кокотовић је заступљен у репрезентативној *Маји Прољешној салона* (1920.) за коју је предговор написао Густав Крклец. Мапа је тиска на у наклади од шездесет нумерираних примјерака и садржи шеснаест литографских листова. Са два листа заступљени су: Т. Кризман и М. Узелац, а с једним: В. Бецић, В. Геџан, Ј. Кљаковић, И. Мештровић, К. Мијић, Т. Росандић, З. Шуленџић, М. Tartaglia, Ђ. Тиљак, М. Трепше и В. Варлај.

сторијских грађевина, него поприлично мртве фигуре које би заправо требале да оживе оно мртвило зидова, а имају тако мало заједничкога с milieu-ом”, запазила је и критичарка Annie Cella,¹² која аутору замјера што своје бакрописе “не означава разломцима” који би указивали на број примјерака, односно величину серије у којој је поједини бакропис отиснут.

Њену критичку опаску надопунит ћемо констатацијом како се примаран циљ Кокотовићеве визуалне интерпретације није састојао у томе да у добро познате урбане амбијенте постављене фигуре, својим ставовима функционирају као активни носитељи одређене дјелатности или догађања. Као један од иконичких елемената композиције, оне су ту да хуманизирају простор и без сувишне литерарности и нарације документирају суживот човјека и амбијента те њиховим свакидашњим супостојањем надопишу карактер и смисао визуалних порука. Сведене на својеврсни графички знак, оне маркирају поједине свакодневне кадрове и карактеристичне ситуације (*Хвар – сџари бунар*, *Дубровник – Минчеџа*, *Олџар у каменијим врајима*), фолклорне мотиве (*Грачаница*, *Сјлавница*) и жанр-призоре (*Тројир – Тврђа Камерленіо*), емитирајући притом поетска, благо меланхолична и симболичка значења (*Хвар – њврђава*, *Сџара Мошеја у Призрену*).

За разлику од ових, контурно приказаних и неријетко престатичних фигура, релативно је богатија и разведенија сценерија на урбаној позорници старог Загреба, гдје нешто чешће налазимо листове с фигурама у покрету (*Ткалчићева улица*, *Сјлавница*) или пак стилизоване скупине људи групуране око олтара (*Олџар у каменијим врајима*) и штандова (*Кайџол – Зајребачка кайџдрала*, 1919.), на којима више од уобличавања фигуре и презентације пулса најужег градског средишта, долазе до изражаја проблеми перспективе, организације планова и композицијске уравнотежености појединих кадрова.

Посве другачију фигуралну интонацију, пластицитетом форме блиску духу прољетносалонског волуминизирања, препознајемо на линеарно стилизованом бакропису *Дјечак и њас*, једном од јамачно најпоетичнијих и најуспјелијих Кокотовићевих урадака. Више емпатије и људског суосјећања за сиромашне и обесправљене слојеве друштва, но јетког идејног и ангажираног критичког протеста према тамним странама социјалног живота показују бакрописи *Цијанка* и *Сиромашни рибар*. Да Кокотовићу није стало до снажнијег идејно-ликовног свједочења, какво су на примјер, на својим дрворезима и линорезима, програматично инаугурирали припадници групе “Земља”, доказује и избор графичке технике бакрореза, чија је текстура подеснија за графичку материјализацију угођај-

12 Annie Cella: *Душан Кокотовић – изложба бакрописа*, “Југославенска њива”, 1924; бр. 10, стр. 399.

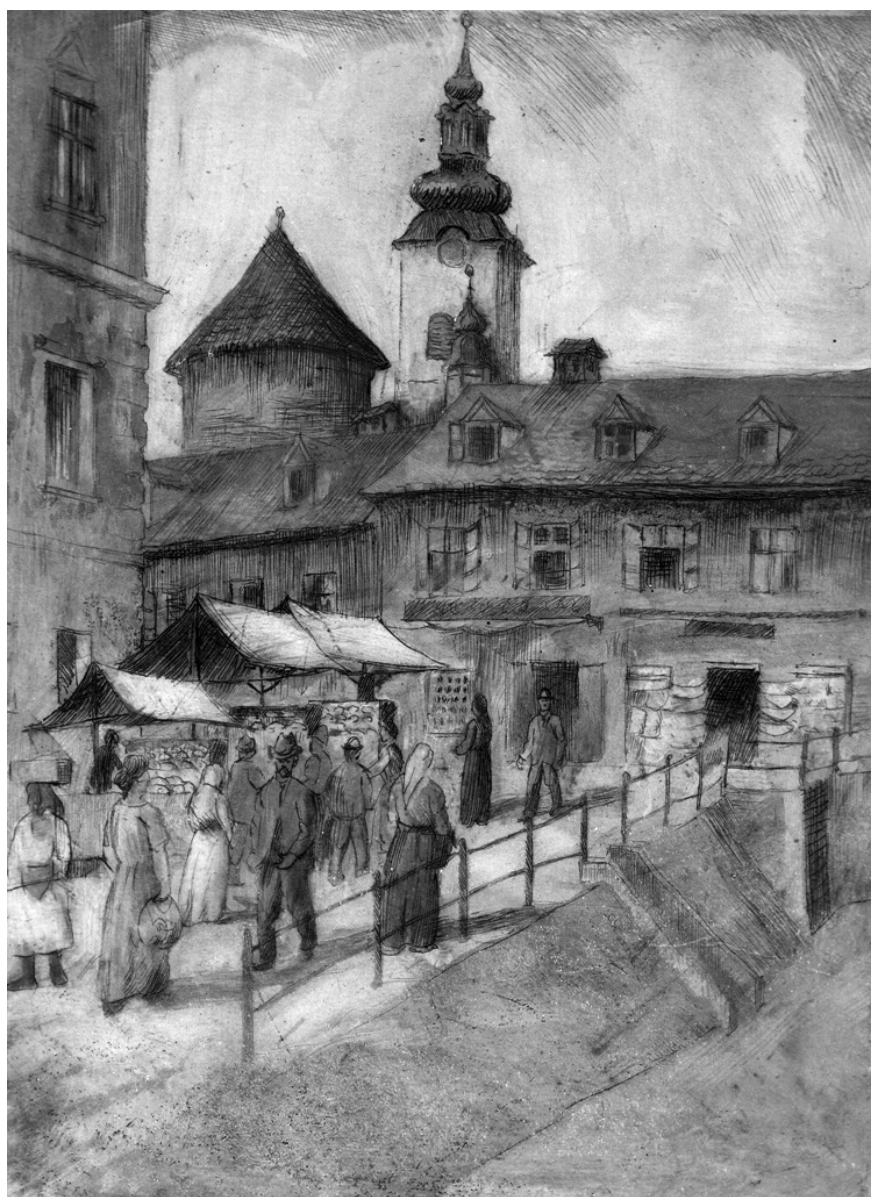
- 13 х.(Јосип Хорват): *Дубровачки видици*, "Јутарњи лист", 21. X. 1931; стр. 7.
- 14 У повијести хрватске ликовне умјетности важно мјесто заузима Кокотовићев аутопортрет, сликан на тзв. картону Јерка Цолића, власника некадашње гостионице "Гашпић" у Варшавској улици у Загребу. У једну од њених просторија, сваког су четвртка долазили и дружили се водећи хрватски ликовни умјетници: Отон Глиха, Грга Антунац, Павао Перић, Отон Постружник, Франо Шимуновић, Јосип Црнобори, Вилко Геџан, Станоје Јовановић, Марино Tagaglia, Омер Мујаџић, Јозо Кљаковић и Душан Кокотовић. Сви су се они на споменутом картону цртачки аутопортретирали, доприносећи својим реализацијама жанровској еманципацији аутопортрета у модерном хрватском сликарству.

но-симболичких ситуација неголи критичку елаборацију онаквих социјалних сижеа какве су реферирали "земљаши".

Склоност аутора ка боји, која сликовитим ефектима појачава визуалне дојмове предочених мотива, показују поједини тонирани и обојени бакрописи нпр. *Сйлавница*, *Сељак*, *Сељакиња*, *Трсџено*, *Призрен* и други, од којих су неки реализирани са евидентним сликарским осјећањем. Један од најуспјелијих бакрописа, реализираних на крајобразни мотив, свакако је онај насловљен *Куће уз ријеку* (1911.). Својим регистром тонова, од затамњених до свијетлих, које заправо представља папирна подлога испуњена густим сплетом динамичних линија које обликују предметни свијет састављен од кућа, дрвећа, ријечне обале и једва замјетне фигуре жене – водарице која је "уткана" у доњу десну половицу приказа и носи на рамену штап о чије су крајеве објешене посуде с водом, овај бакропис, реализиран у духу симболичког лиризма, својим превазилажењем дословне визуалне дескрипције датог призора, дјелује помало тајанствено и мистично. Потоње је посве у складу с критичком замједбом по којој Кокотовић "воли мало шкуре, једноставне штимунге, гдје долази потпуно до изражаја чудесан ритам линија, гдје свјетло и сјена стварају засебан свијет."¹³

Посебно поглавље његових графика представљају портрети. Ову, не нарочито велику, тематску галерију презентирају портрети Благоја Берсе, Владимира Луначека (1925.), Милана Беговића, Златка Горјана, оца Самојла и други. Познат као вјешт портретиста, Кокотовић је углавном успијевао остварити ликовну индивидуализацију и у складну цјелину повезати карактеристичне физичке црте и психичке значајке портретираних ликова. Поједини портрети остварени су слободнијим линеарним дуктусом, на трагу експресионистичке осјећајности. Парадигматичан је у том смислу *Портрет Сйанка Томашића* (1919.), чије напето лице и оштри те продорни поглед одговарају интелектуалном хабитусу и полемичком карактеру овог карловачког књижевника. Успјешно бављење властитим ликом документирају Кокотовићеве аутопортрети, сликани у ширем временском распону, од младеначког уљеног, реализираног тамном "минхенском" гамом и репродуцираног у *Савременику* 1911. године, до оних каснијих, бакрописних, међу којима се психолошким нијансирањем реалистичких црта лица, одликује бакропис из 1928. године, изложен на првој хрватској изложби аутопортрета одржаној у Загребу 1944. године.¹⁴

Приводећи крају осврт на графички опус Душана Кокотовића, исти ћемо надопунити констатацијом како из готово свих листова избијају одлике солидног графичара који добро познаје строге техничке каноне и захтјевне изведбене специфичности графичког медија. На појединим реалистички конципираним бакрописима, који засигурно представљају нај-

Душан Кокотовић:
Спавница, бакропис у боји, око 1920.

- 15 Он воли шанке, дуће црше у њисменима, ѡпарелелно положене једна крај друће... Разноликост у израбљивању црше и разноликост у њиховој квалишеши, економија с ѡршором, а највише осјећање за маширијалност урезане црше у ѡлочу, све је шо један нови моменаш међу Кокошовићевим радирунима – Владимир Луначек: *Колективна изложба Душана Кокошовића, "Обзор", 6. В. 1924; стр. 1-2.*
- 16 Види биљешку бр. 3.
- 17 Божидар Гагро: *Хрвајска графика у ѡрвој ѡловини ХХ. сшољећа, у Каталогу изложбе Јујославенска графика 1900-1950; Београд, Музеј савремене уметности, ХИ. 1977. – ИИ. 1978; стр. 28.*
- 18 Види биљешку бр. 15.
- 19 Види биљешку бр. 10.
- 20 Владимир Луначек: *Д. Кокошовић – Хвар; "Обзор", 11. И. 1925., стр. 1 (27).*
- 21 *Бакрописи су фини и ѡшшоуно одговарају ѡсихи и каракшеру Раба. Умјешник је снажно евоцирао ѡрошлост. Дао је мошшимвима шолико сшаринско мириса да нам изгледа да је аушор мае који сшари графичар. Опширније: Ivo Dellale: Бакрописи Раба од Душана Кокошовића, "Ново доба", 19. VIII. 1923; стр. 3.*

22 *Код доношења мотива с Хвара, Кокошовић је добро ухватио сјајички моменат дивних палата Лейорини, Паладини и де Лујис. Изврсно је прика- зао архитектонички моменат Нове обале и очајну досаду Венецијанској арсенала. Сви ти мотиви изнесени су реали- сички и с њаквим ми- ром ће најлашавањем само најкарактеристич- нијих момената, да већ самим њим одавају поезију мртвих палата и суморне обале. Они су изражај душе онога краја. Опширније у тексту Винка Јурковића: *Ради- рунти Душана Кокошо- вића*, "Југославенска њива", 1925; бр. 4; стр. 142.*

23 Види биљешку бр. 10.

24 Кабинет графике преу- зео је 1964. године око 240 оригиналних гра- фичких плоча водећих хрватских графичара, које су се налазиле у власништву Марије Ул- лич, снахе Антуна, међу којима и 20 бакропи- сних матрица које му је Кокотовић уступио као реванш за материјалну припомоћ. Исте пред- стављају језгру Калко- графске збирке из које се, с времена на време, продуцирају калко- графски отисци. Институционална продукција и презентација новоти- сака с појединих Коко- товићевих плоча (као што је то учињено у слу- чају М. Краљевића, М. С. Срнића, Т. Кризма- на, М. Трепшеа и дру-

вреднији дио његова опуса, евидентни су утјецаји непосредних ментора: Менција Clementa Срнића и Томислава Кризмана. И док од Срнића преу- зима тонско третирање мотива и наглашене контрасте свјетла и сјене, на антиципацију Кризманова дискурса указују јасна и жива линија,¹⁵ сигу- ран и сведен цртеж те укусна црно-бијела тонска хармонизација.

"Најприје је учио код М. С. Срнића, но тврдоглав у свом схваћању", како наводи критичар Коста Страјнић, "није се сложио с техником учите- ља који је тражио педантност и што већу израдбу детаља."¹⁶ Споменуто не- слагање вјероватно је увјетовало његово "тематско и техничко" приближа- вање Кризману, како је то с правом констатирао један од малобројних те- оретичара и промотора графичке културе, но исто тако и врло успјешан практичар у медију хрватске графике Миленко Д. Гјурић. Као солидног настављача Срнићевог и Кризманог начина, спомиње га и писац синте- зног текста *Хрватска графика у првој половини ХХ. стољећа* Божидар Га- гро.¹⁷ Кокотовићеву "тријезност и рационалност у израбљивању црте, еко- номију с простором те осјећај за материјалност и разноликост црта уре- заних у плочу... које без нападаог ефекта получују измјену таме и свјетла, црног и бијелог", апострофирао је критичар "Обзора" Владимир Луначек, убрајајући га "међу наше најбоље графичке умјетнике".¹⁸ Слично га епи- тетизира и мериторни тумач хрватских ликовних збивања и појава Грго Гамулин, када у свом врло обухватном прегледу *Хрватско сликарство ХХ. стољећа* тврди како се "Кокотовић може сматрати најбољим нашим ба- крописцем повијесног, пасатистичког жанра".¹⁹ Иако су о Кокотовићу као "цртачу мртвих остатака који са данашњим животом немају ништа заје- дничко" и умјетнику који "снажно евоцира прошлост и мотивима даје то- лико старинског мириса" (што нипошто не значи сентименталну идеали- зацију прошлости и носталгично кокетирање са старим добрим времени- ма, а још мање регресивну окренутост традицији), далеко прије Гамулина писали Владимир Луначек²⁰, Иво Деллале²¹ и Винко Јурковић²², Гамули- ново свједочење посебице нам је значајно из још једног разлога. Убра- јајући међу "најбоље (Кокотовићеве) листове оне на којима је успио наћи равнотежу између сликовитости и логичне конструкције површине, нпр. *Стара леваоница, Долац, Раучова палата*", споменути критичар закључу- је "како би се пажљивим избором из цијелога његова опуса постигла анто- логија замјерне разине."²³

Стога се и надамо, како ће нам, они који су у хрватском културном простору најпозванији за презентацију националне графичке умјетности, а то су недвојбено специјализиране институције попут Кабинета графике ХАЗУ²⁴ и Графичке збирке Националне свеучилишне књижнице у Загребу, у што скоријем временском року организирати самосталну изложбу Ко-

котовићевих графика. Чињеница како ниједна од ових установа, унаточ посједовању замјерног броја Кокотовићевих графика у свом фонду, ²⁵ није досада, понављамо, готово шест десетљећа након умјетникове смрти, произвела нити један синтетичан и валоризацијско-просудбени текст, а камоли организирана цјеловиту ретроспективу његових радова, која би омогућила компаративну анализу и знанствени увид у цјелину његова (барем) графичког опуса, засигурно им не служи на дику и част. У тражењу одговора на питање која су то дјела у Кокотовићевом опусу одиста важна за национални контекст, те као таква способна да издрже сувремене ревалоризацијске критерије и у којој је мјери умјетник успио да свој, несумњиво модерно, никада прерадикално интониран графички рукопис, ²⁶ карактеризиран смислом за линеарно и тонско уобличавање мотива те његову композицијску цјеловитост и пластичност, доведе до препознајливе формалне транспозиције и особна стила, експлицитна Гамулинова тврдња “о антологији замјерне разине”, у том је смислу не само интригантна и потицајна, већ и доиста обавезујућа.

гих протагониста хрватске графике), засигурно би допринијела промицању и бољем упознавању његова графичког стваралаштва.

25 У фонду Графичке збирке Националне и свеучилишне књижнице у Загребу налазе се четири цјеловите мапе, осамнаест појединачних графичких листова и неколико Кокотовићевих аутокарикатура. Унаточ томе, селектори недавне изложбене презентације њезина фонда, одржане поводом 90. обљетнице оснута Збирке под називом *Од Кловића и Рембрандта до Вархола и Пиццелла*, нису нашли за сходно да у постав изложбе уврсте иједно Кокотовићево графичко дјело.

26 *Не пријада никаквој школи, није рушираг ни био, а неће ни бићи. Пријада себи и својој умјешности. И у шако љовученом рагу он се развија, закључни је коментар ауторитативног Владимира Луначека, вјерног пратитеља Кокотовићевих изложбених наступа – види биљешку бр. 15.*

Видосава Голубовић

Прејиска између Љубомира Мицића и Светислава Б. Цвијановића

У богатој заоставштини Светислава Б. Цвијановића која се чува у Историјској збирци Архива Српске академије наука и уметности у Београду, под бројем 10920, налази се и преписка коју је овај угледни београдски издавач и књиџар водио са Љубомиром Мицићем током тридесетих и четрдесетих година прошлога века. Њом је обухваћен период Мицићевог боравка у Француској, куда је отишао после забране излажења *Зенића* и напуштања Београда, као и време Мицићевог повратка из изгнанства, где је током десетогодишњег бављења, чувајући духовну и културну везу са националним вредностима деловао као француски писац, француског прозног израза. Главну стваралачку енергију усмерио је ка аутобиографској, историјској и политичкој тематици, не одустајући при томе да осветљава културне, уметничке и бoемске слојеве француске средине. Листајући те књиге могли бисмо рећи да у њима налазимо одгонетке, решења, чињенице из Мицићеве биографије, изворе и разјашњења неких од битних својстава зенитистичког програма и уметничке праксе, формулације и уметничке реализације концепција о варваризму, духу, култури и цивилизацији.

Мицићево дописивање са Цвијановићем подељено је на француски и београдски период. Први је живљи, динамичнији, с тенденцијом да повремено бива обележен стагнацијом и постепеним слабљењем у интензитету и обиму. Иако је себе прогласио француским писцем, живот у изгнанству пробудио је код Мицића снажно национално осећање, профилисано у многим сферама живота и стварања. Било да су идеолошки, културно,

естетски или политички интонирана, писма одају заједничку тежњу – стварање путева и начина за постизање националне еманципације – циљ који би допринео одређењу духовног бића српског народа. Стога су перо, језик, писмо и књига изузетно важне метафоре при коришћењу уметности за националне циљеве. Као протагонист те идеје Мицић у француској стваралачкој фази тежи да сазда властити аутономни уметнички свет, супротстављајући се тада владајућим политичким и књижевним нормама – одбијајући не само југословенску идеју и државност, него и тада актуелне књижевне и уметничке покрете попут социјалне литературе и надреализма. Сваки уметнички поступак добија смисао уколико достојно заступа националну традицију и националну тематику, налазећи у њој свој идентитет и свој лик. Као резултат тога јавља се интересовање за прозу Григорија Божовића и родољубиву поезију Драгољуба Филиповића, без обзира на то што је овај песник писао и социјалну лирику. Отуда не чуди, а то преписка ставља до знања, да Мицић са тих позиција оцењује своје стваралаштво, а не са искључиво поетичких и естетских. Самим тим открива се како је Мицић дошао до теме оспоравања и до представе о непризнатом и недо-вољно цењеном писцу у отаџбини.

Мицићев однос према идеологији и естетици довољно јасно се види на оном месту где он говори о свом ратном роману *Après Saraiévo*: “Жеља ми је да допринесем правди и истини – колико овде а толико и у нашој земљи – удео мог слободног духа и надам се да ће послужити једнима као мелем, другима као путовођ, а трећима дати моралну одмазду којој су измакли ... (писмо од 16. априла 1933). Кретање те концепције могуће је пратити преко димензије времена, где је реч о времену које је било “незахвално, грубо и неправедно” према њему (писмо од 27. фебруара 1933) и преко критичко-полемичке димензије која је обиловала негативним интонацијама. С обзиром на други моменат Мицић није пропуштао да спомене како је његово стваралаштво наилазило у иностранству на потпуно супротан одјек. Већ на први поглед овде се да открити Мицићев субјективни приступ теми, понајпре његово лично убеђење да је наступило време духа и генија, које је могло да добије на уверљивости у окружењу националних хронотопа, митологема и романтичарске поетике, оличене у генијалном појединцу, као идеалу одређеног времена. На тим основама настајао је текст, у који се у Мицићевим избегличким данима, и касније београдским уливало скоро све о чему је он размишљао, писао, и што је требало да добије обрису тако схваћене генијалности.

Знатан део преписке Мицић је потчинио том свом концепту, транспонујући га у сферу оштре критике и полемике. У границама критичког мишљења осврнуо се у једном писму на рад Француза Р. Варнијеа у Загребу

и у Француској. Посебно интересовање показао је за Варнијеово деловање у институцијама културе и у периодичним публикацијама. Мицић се негативно односи према ауторитативности Варнијеових погледа, која је ишла у сусрет инструментализацији једне културе на штету друге, при чему је узето у обзир све оно што се преноси на терен хрватско-српских односа. Преписка такође осветљава изворе неспоразума, и указује на полемику са Тиним Ујевићем, који је писао о Мицићевом роману *Вишезови са Монџарнаса*, вођеној у београдској *Правди*, преноси Мицићеву оцену Мештровићеве изложбе у Паризу, конципиране и приређене тако да представља искључиво Хрватску.

У дописивању са Цвијановићем, Мицић се мало бавио собом. Више га је интересовала каква је била судбина пријема његових романа у Југославији и у Француској, из разлога може бити што је у потпуности понављала судбину прихватања *Зеница*, чији су значај и вредност боље запазили на страни, него у земљи. Стога је себе прогласио француским писцем, транспоноваво стваралачке импулсе из стихова у прозу, да би избегао ранија неразумевања и неспоразуме. Према честим сведочењима у преписци у томе је имао запаженог успеха, за разлику од домаће средине којој је, изузев једнога романа, та страна Мицићевог стваралаштва остала и даље непозната.

L. Mitsitch
1 bis, rue Lacépède
Paris 5^e

27 фебруара 1933

Драги господине Цвијановићу,¹

Са задовољством сам прочитао Ваше писмо. Настојао сам да га разумем и између речи. Најпре се зачудих што ми пишете латиницом, да не одосте и Ви у латиновиће или латинаше? Или да вековно српско писмо – траг наше културне историје која би требала да буде и политичка² – није зазорно у земљи која носи једно незахвално име, и још незахвалнију празнину што се крије иза њега!?

Велика Вам хвала иначе за послату ми књижицу коју сам тражио да је имам на успомену једног времена и једног доба незахвалног, грубог и неправедног према мени. Њена садржина је доста несавремена а и страна ми је данас више него икада. Има у њој много намештеност, и много заблуда – људских и књижевних. Али да од тих заблуда тек сада стварају наши писмењаци моду – јер рекосте ми да се тамо тражи само “социјална” књижевност – ех то је да се човек грува у прса, јер мозак и ум нису тако лако на дохвату ... Ако је “Зенит” настојао да схвати своје време у своје време, а зенигизам желео да томе времену да и прилог српског духа и генија – они никада нису падали у грешку помодарских просечности и очевидних глупости увожених у нашу земљу са све четири стране света. Али зловоља, незнање, мржња и клевета – били су јачи од свих мојих силом заташканих идеала ...

Та откад постоји књижевност као израз људске мисли и осећања, књижевност творачка – увек је била и “социјална”, ако је никла као потреба једне средине, једног народа. Ех, каква добра школа за људе од пера, који би се потрудили да пролистају мало “Зенит” и његова издања! ...³

Рекосте ми још да има много новог и напомињете ми часописе и новине који стижу овамо ... Можда, само ја немам ни среће ни прилике да завири у њих. Нико ми никада није ништа слао, а ја удаљен од свега, као на Марсу – само из даљине слутим да никоме тамо пожељан нисам, па према томе и немам додира ни с ким, баш ни с ким, јер све је против мене!⁴ Мени су учињене големе неправде, а мој понос је несаломљив, па ето тајне како то да ја о ничем нисам обавештен.

Још поред свега жалосно је да сте се и Ви повукли ... Па, где су она Цвијановићева предратна издања? ... Зашто сте сустали пред гомилом извесних издавачких неваљалаца и књижевних сваштара! ... Ја не верујем

- 1 Светислав Б. Цвијановић (Жупања, Славонија, 1877 – Београд, 1961), књижар и издавач. Радио као књижарски помоћник у Загребу, Лајпцигу, Буенос Ајресу и Новом Саду. У Београду је имао своју књижару од 1902. до 1948. године. Поред тога што је створио угледну књижару, имао је сопствену издавачку кућу, која је објавила око 250 дела страних и домаћих писаца, нарочито младих. До почетка Првог светског рата штампао је књиге Ј. Скерлића, Б. Поповића, И. Секулића, М. Ракића, Ј. Дучића, М. Бојића, С. Винавера. У рекламне сврхе издавао је проспекте и лепо опремљене каталоге. Одржавао је живе и многобројне везе са писцима, научницима и издавачима у земљи и иностранству (Беч, Париз, Берлин, Рим, Лондон), захваљујући, поред осталог и знању више страних језика. Био је укључен у разгранату књижарску мрежу.
- 2 која би требала да буде и политичка – дописано између речи историје и није.
- 3 Мицић овде с разлогом упућује на часопис *Зенит* који је скоро деценију пре ове актуелне, социјално оријентисане књижевности неговао жанр социјалне поезије у песмама Авакумовића, Пољанског и самог Мицића.

- 4 јер све је против мене!
– дописано између речи ни ским и Мени.
- 5 српских – дописана реч.
- 6 Мисли на Цвијановићевог сина.
- 7 Реченица у Р. S. дописана је и уоквирена на левој маргини прве странице писма;– Nаchette, књијарско и издавачко предузеће у Паризу, основано 1826. године. Неговало претежно књиге из уметности, белетристике, стручна издања и уџбенике, дечију литературу.
- 8 Мицићев роман *Витезови са Монпарнаса* објављен је на француском 1932. године.
- 9 Реченица обрнуто дописана и уоквирена на горњој маргини последње странице писма.
- 10 Укосо дописано у левом углу горње маргине.
- 11 Написано на левој маргини; надовезује се на реченицу: Па зар и оне мале лепе девојчице на Универзитету? ... ; – Љубиша – односи са на Љубомира Мицића.
- 12 Уредник *Зеница* је живео у Француској од јануара 1927. године.
- 13 као и Вама – дописано.
- 14 Поздрав Цвијановићу и његовој породици написан на левој маргини.

да нема младих српских⁵ писаца који под Вашим вођством не би могли дати један нов лик и облик српској књижевности. Бар Ви сте човек од укуса, мало неодлучан – истина је – али са једним новим полетом Ви бисте могли много, много. Јер судећи по оним проспектима што сте ми их слали – оно је очајно заробљавање српске књижевности и навођење на низбрдице најтужнијих и најжалоснијих последица.

Водем да видим слику Вашег Живка⁶ – још место копља на коњу фали му једно велико перо, тај знамен српске будућности. Па зар и оне мале лепе девојчице на Универзитету? ...

Р. S. Да ли “Nаchette”⁷ има моју последњу књигу “Витезови са Монпарнаса”!⁸

Пошљите ми молим Вас географску карту наше земље, а можда и један мали, не скупи албум Београда.⁹

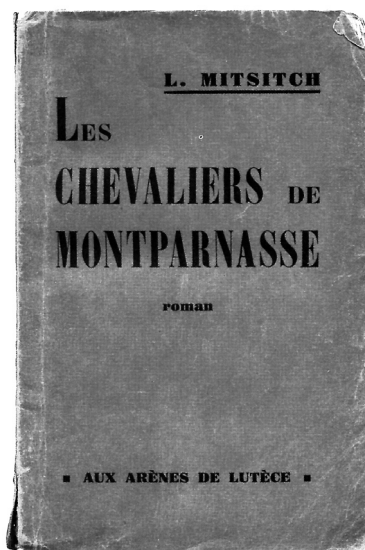
Прилажем 10 фр[анка].¹⁰

О Љубиша¹¹ црни сине, – зар си већ толико година у изгнанству! ...¹²

Свима Вашима као и Вама¹³ наш најсрдачнији поздрав а поврх тога и Београду.¹⁴

Ваш Љ. М.

<Писмо писано руком, ћирилицом.>

1 bis, r[ue] Lacépède
Paris (5e)

Париз, 15 марта 1933

Драги господине Цвијановићу,

Велика Вам хвала на пошиљци, која ми је причинила велико задовољство. Нарочито албум Београда у коме су многе старе стазе затрпане. Нажалост Београд и поред свега тога нема још своје лице, као ни његова књижевност. Јер оно што сте ми били послали на углед толико ме је ожалостило, да сам чак уз најбољу вољу под пролећним сунцем осетио нешто тугаљиво и смешно у исто време. Те преведене бургије извесних пискарала без трунке талента и без мрве духа српскога не заслужују пажњу ни Вашег Живка, а камоли моју или Вашу пажњу. Најпитомије речено, то београдско стовариште – овдашњег **надреализма** неколицине ветропира без икаквог књижевног значаја – ругоба је за Београд, и књижевност српску. И чудим се, много се чудим, како сте могли и помислити да ме то занима, јер то је доиста и ван књижевности уопште, а нарочито ван српске књижевности. Јер вреднији је један запис Григорија Божовића¹ (ја видим Ваше чуђење!) него целокупна та књижевна онанија, којој посветих ово неколико редака само зато да се разумемо.

Па ако хоћете да ми учините истинско задовољство, пошљите ми коју Божовићеву књигу, било у замену за оно што сам Вам вратио, било за моје две књиге које Вам послах и о којима, изгледа, моја отаџбина не воле да чује њихов звук. Чудно је то, да не кажем необјашњиво ... Али пустимо то, то би био дуг и неисцрпљив разговор у опсегу овог писма, или више њих. Ту би већ биле и књиге потребне, па да се реши та тајна запечатана са хиљаде невидљивих печата. Знам само толико да мој дух и таленат (о том су други били много ласкавији по Јевропама него ја сам према себи!) служи на част мојој отаџбини, док међутим њена мржња према мени, једином српском писцу о ком се је писало и у суперлативима – доиста мојој отаџбини не служи на част. Јер не хтејући или незнајући ценити носиоце свога духа и свога генија, она је тиме највећи свој непријатељ, још већи од свих наших спољних непријатеља (јер ми пријатеља немамо!) којима она лакомислено пружа најљуће оруђе, имајући напр. на страни представнике који би можда били добри за општинске писаре као што је случај са Паризом. То је просто званично легло некултурних и невоспитаних, скоројевића – највећих непријатеља српских. Пропаганду коју подмукло воде против свега што је српско, о коме је врло ретко реч, истичући под окриљем посланства Кр[аљевине] Југославије – само хрватско, хрватско, хрватско ...

1 Григорије Божовић (Придворица, Ибарски Колашин, код Косовске Митровице, 1880 – Београд, 1945), писац и новинар. Завршио је богословију у Призрену и групу за књижевност на Духовној академији у Москви. Радио као учитељ и наставник у Призрену и Битољу. У Призрену започео да се бави књижевним радом. Прве приповетке штампао у *Цариградском гласнику* и у календару *Голуб*. Писао приповетке, путописну прозу, записе о људима и крајевима, репортаже о местима у којима је боравио. Сарађивао у многим периодичним публикацијама, био уредник *Полиџике*. У својим приповеткама тематски и мотивски се, углавном, везивао за Стару Србију. Она заузима централно место у његовом стваралаштву.

- 2 Р. Варније (Raymon Warnier), Француз који је живео у Загребу и био лектор на тамошњем Свеучилишту. Писао о француско-југословенским књижевним, уметничким и културним везама. Новембра 1931. објавио опширан приказ Мицићевог романа *Zénon*. Овај роман, штампан на француском, по идејном опредељењу је зенитистички, по жанровском – аутобиографски, у блиској вези са надреализмом, како у приказу тврди Варније.

Ово Вам пишем да кажете, ако има коме и ако има кога да чује. А каквогод пискарало, ако се упути у нашу земљу, одлази са потпуно погрешним и противсрпским осећањем и званичним обавештењем. Па онда, пошто већ железничка пруга иде томе у прилог – свраћа најпре у Загреб, где се по природи ствари обраћа француском институту, чији је председник Рајмон Варније (Raymon Warnier)². Тај Француз је задојен непријатељ Срба и свега што је српско у књижевности или уметности. У својим дописима у “L’Europe Centrale” већ годинама глорификује све што није српско, са једном истрајношћу најревностијег хрватског а противсрпског агента.

Морао сам да испуним своју дужност и да бар неком кажем ово што знам. Жалосно је да о томе нико не води рачуна и да допушта томе типу слободно поље рада, јер све што је у последње време било писано у француској штампи, све је било противсрпско – и готово све то било је инспирирано и храњено обавештењима тог загребачког србождера који није нико други ни члан “пријатељске” народности француске.

Молим Вас да не пропустите ово а да не саопштите било коме од утицајних људи у чији делокруг спада ова работа. Задужили би много, не мене, него лепу нашу отаџбину и народ српски, који незаслужено много страда од туђих незнања и безбројних непријатеља под маском пријатеља – све дотле док је то од користи другима, а не нама.

У то име и у име веће и светлије будућности духовне и српске, поздрав Вашој госпођи, госпођицама, сину и Вама оче и пастиру књижевни

Ваш
Љубомир Мицић

<Писмо писано руком, ћирилицом.>

L. Mitsitch
1 bis, r[ue] Lacépède
Paris (5e)

На Ускрс 16 априла 1933

Драги господине Цвијановићу,
у очекивању Ваших одговора на моја писма, разуме се, ја не замочих пера, чекајући ту прилику да Вам захвалим на Григоријевим књигама.¹ Па ево поводом Ваше срдачне честитке коју примих јутрос, чиним то свесрдно, тим више што смо – моја жена,² мој црни Фаноли³ и ја – пропутовали у духу “крз старости Србије”⁴ и све друге Србије, имене и безимене. Још тада сам сковао једну малу мисао и примисао – како би лепо било да Григорије скрене мало у оне Србије преко оних трију река – да се изразим језиком загорског мачка: крз **Лику**, **Кордун** и **Банију** – где би нашао ту исту стару Србију, у песми, у обичајима, у осећањима, у патњама, у надањима – као и ону доле. И ја видим помало и малу неправду у томе нехату тога толко проницавог откривача и свирача на жицама српске душе ...

Да ми не пишете, разумем, ако се не варам. Па и ја ћу се ограничити на ово неколико општих речи. Па ипак да не заборавим поводом оне земљописне карте хтедох да Вас замолим, ако будете имали прилике да кажете њиховим творцима, да би бању **Топуско** требало писати **Топлице** јер је српски свет само тако зове. Оно прво је крштење аустријске администрације, да сувише не потсећа на Топлицу Србије. Зар не виде људи и ту један путоказ? Затим **Глина** је много важније место, варош, него је на карти назначено а **Банија** по пространству далеко крупнија и.т.д.

Хвала Вам такође за књижицу “Србљак”⁵ од покојног Филиповића.⁶ Обновно сам у себи, читајући његове стихове, своје старе србљачке успомене и мислио о многим стварима које се поводом тога намећу. Ма све то није много весело ...

А при крају, и то само у **поверењу**, спремам нову књигу која ће изаћи крајем априла под насловом “**Après Saraiévo**”.⁷ То је само прва свеска моје ратне трилогије. Жеља ми је да допринесем правди и истини – колико овде а толико и у нашој земљи – удео мог слободног духа и надам се да ће послужити једнима као мелем, другима као путовођ, а трећима дати моралну одмазду којој су измакли ...

Зато Вас у име тога молим и за Вашу потпору. Пишите ми какав је Ваш однос према француским издањима и да нисте у том случају подвргнути каквом пропису, о коме сам чуо говорити. Да ли волете да имате посла са Ашетом (Hachette)⁸ или само самном.

- 1 Мисли на Григорија Божовића, чије књиге је Цвијановић послао Мицићу у Француску.
- 2 Мицић овде помиње своју жену Анушку.
- 3 мој црни Фаноли – Мицићев пас.
- 4 Односи се на књижевну грађу, теме и мотиве Божовићевих књига.
- 5 *Србљак*, збирка родољубивих песама Драгољуба Филиповића; њу је 1922. године објавио у Београду С. Б. Цвијановић.
- 6 Драгољуб Филиповић (Лужнице, Србија 1884 – Београд, 1933), песник, учитељ. У почетку стваралаштва пролетерски песник, доцније, у доба ратова за ослобођење лиричар претежно родољубивих и херојских инспирација, ослоњених на ритмичко-метричке и тематско-мотивске обрасце епске народне поезије.
- 7 Мицић саопштава Цвијановићу да припрема мемоарску књигу *Après Saraiévo*; она ће се појавити на француском 1933. године.
- 8 Односи се на истоменог француског књижара и издавача.

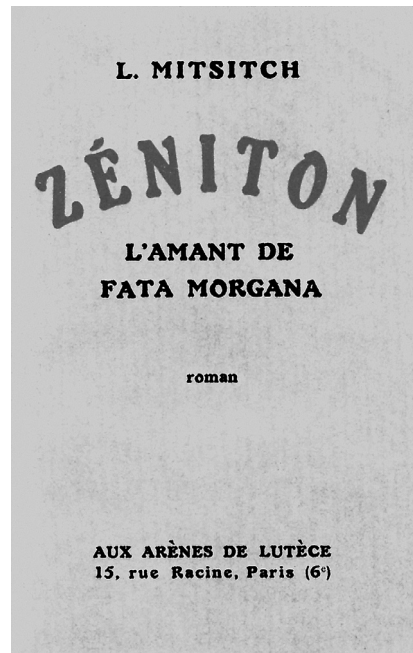
9 У питању су два
Мицићева романа.

Дотле, не заборавите ми више пута да изручите целој Вашој породици
наш срдачан поздрав

Љ. Мицић

P. S. Слао сам Вам мог “Зенитона” и “Витезове са Монпарнаса”⁹ – Да ли
сте их примили?

<Писмо писано руком, ћирилицом.>

Париз, 28/4 1933 1 *Правда* – београдски
дневни лист.

Драги господине Цвијановићу,
ево у брзини да Вам захвалим за ону пошиљку од неки дан. Заузет сам око
нове књиге о којој сам Вам писао, па немам засад много времена да се
позабавим са носиоцем вашки у мозгу и на телу. Можда ћу кроз који дан
моћи да и ја кажем своју реч – ако “Правда”¹ буде толико учтива.

Ваш Љ. М.

<Разгледница Париза; текст адресанта и адреса писани ћирилицом,
осим речи Југославија и Београд, које су написане латиницом.>

<Адреса> Yougoslavie
Господин С. Б. Цвијановић
35, Кнез Михајлова 35
Београд – Belgrade
Академија Наука

- 1 Тин Ујевић је у тексту “Витешки разбојници модернизма” (*Правда*, 24. IV 1933) оштро напао Мицића и његове *Вишезове са Монпарнаса*. У њему је овај Мицићев роман снизио на ниво пародије, приказујући га “иронично до сарказма” (Види: М. Павловић. “Српске теме Љубомира Мицића у његовим француским романима”. У: *Српске теме у француском роману XX века*, 2000: 76).
- 2 *Полиџика*, београдски дневни лист.
- 3 Односи се на чланак Бранислава С. Поповића “Љубомир Мицић у улози – имотског кадије у Огризовићевој ‘Хасанагиници’”. Поводом чланка г. Ујевића “Витешки разбојници модернизма”. – *Правда*, 4. V 1933.

Mitsitch
1 bis, rue Lacépède-Paris 5

9 маја 1933

Драги г. Цвијановићу,
ево неколико речи на Ваше писмо од 1. маја. Моја књига је помало у задоцњењу, али не за дуго. Чим изађе послаћу Вам колико сте тражили. Разуме се, ја предвиђам много више јер мислим да ће чак **страсно** да занима и политичке људе. Да не кажем више од две речи: једна мала **истина** после хиљаде лажи свету онамо и овамо ... Знате ли напр. да је изложба Ивана Местровика (он се је бар тако овде писао) имала значај **искључиво** хрватски и да је била у знаку независне Хрватске!? То можда хиљаде људи незна, а можда и не слути. Али доста ...

Пређимо мало на оно друго? ... Ја не могу да се отмам једном утврђеном осећању, да су најпакленије сплетке и најбесомучнији напади излазили увек из хрв[атских] извора. Тако и овај последњи у “Правди”, поводом моје књиге,¹ да не поменем онај други залутали у хрв[атске] воде из пера неког пустог Србина с ким ја у животу никада нисам разговарао. Верујте ми ја никада нисам чуо да тај човек постоји – али ето он – пратио ме је у стопу од колевке, скоро да је и спавао самном.

Али вратимо се на оног пајаца, па да Вам испричам једну ситну ствар. Ја је доиста не би испричао, јер имам урођену меру за отменост па и племенитост коју људска злоба изврће у “презир” и т.д. – Ту недавно допала ми до руку вест из “Политике”² да је нека уштеђевина Ујевићева била украдена код неког сарајевског књижара. Дирну ме вест о његовој болести и ја колико могох, одвојих 10 франака да му пошљем – али како? Сетих се да би најпростије било да их прилепим на једну страну моје књиге, што и учиних. Написах му и неку посвету, разуме се **ћирилицом**, и у којој је било речи о српском духу који води ка оздрављењу. Или нешто слично. Место пајацовско циркуског имена Августина, написао сам му Милутину – Тину Ујевићу – и гле тено ме угризе као бесан пас. Па бар кад је осетио тако исконску потребу да ме угризе, требао је да ми пошље тих прљавих десет франака назад или да их поклони у неке племенитије сврхе, пошто сам се ја затрчао у својој осетљивости.

И најзад питам се, што је “Правди” требао онај други чланак,³ који је просто напросто једна измишљена бајка, сем чињенице да сам ја био у Осеку члан тамошњег позоришта. Не мисли ли “Правда” да служи своме народу путем клевете, грдње, опадања, и најзад вређања једног писца тог истог народа, дотле док овде тај исти писац на сваком кораку, па и на своју личну штету, ломи копља у одбрани тог истог народа, у исправљању једне до очаја криве Дрине!? ...

А непријатно ми је да сам кажем у свом писму, да моје књижевно име у Француској није ни тако мало, ни тако ситно, и да о ниједном српском писцу откад српски народ постоји, није написано оно што је написано о мени. Друге земље, можда и у горем положају од наше, трубиле би то као свој успех – међутим у мојој дивној отаџбини – по мени све само блато, које ме додуше не достиже, али за жалбу је због ње саме. То није пут који води у висину, него то је пут устајалих бара у низинама.

Најзад много Вам хвала за Вашу пажњу, можда ћу имати прилике да Вам се одужим. Напр. ако би што требали од издав[ачке] куће Фламарион, пишите ми, ја сам тамо помало као код куће.

Поздрав Вама и свима Вашима –
Ваш Љ. М.

P. S. Поводом моје нове књиге, ја сам некако мислио да би Ви били главни посредник, поред Ашета.⁴ У том случају уредио бих са 50% чисто у моју корист а 50% са поштарином заједно у Вашу корист.⁵

<Писмо писано руком, ћирилицом.>

4 Ашет (Hachette), француски књиџар и издавач.

5 Дописано на левој маргини.

1 Адреса дописана на
левој маргини разглед-
нице; – А. М. – иниција-
ли Анушке Мицић.

18 јул 1933

Много срдачних
поздрава
Љ. М.

L. Mitsitch, 10, rue de Reims – Cannes / А. М.¹
– до краја септембра.

<Разгледница Кана; текст писан ћирилицом и латиницом.>

<Адреса> Serbie ou Yougoslavie
Господин
С. Б. Цвијановић
Београд – Belgrade
Академија наука

Госпођи и Господину
С. Б. Цвијановићу

у знак сећања на моје
незаборавне београдске
кубурлије

Љубомир Мицић
Париз, 28 октобра
1933

<Писано ћирилицом на листићу на којем је штампан наслов на француском Мицићеве књиге *Être ou ne pas être.*>

1 Датум и адреса у Кану
писани туђом руком.

14. јул 1934

16, rue de Reims
Cannes / A. M. France
Villa Alba¹

Драги С. Б. Ц.

Уочи мог – нашег одласка из Париза, добих Вашу карту са малим обавештењем о екавштину у биоскопу. Писаћу Вам првом згодом чему је било то питање. За сада хвала, срдачна хвала и шаљем Вам срдачне поздраве са овог краја света. Баш могли би и Ви да навратите мало.

Ваш

Љ. М.

<Разгледница Кана; текст писан ћирилицом и латиницом.>

<Адреса> Serbie

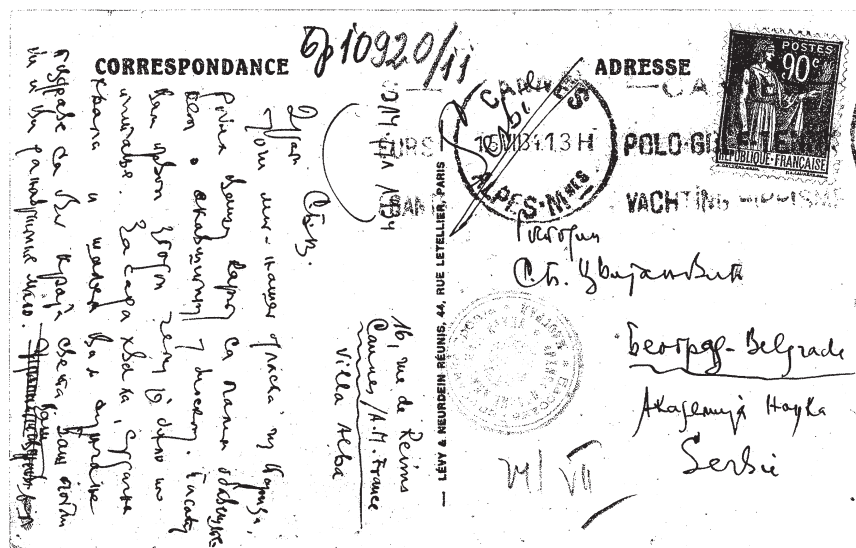
Господин

С. Б. Цвијановић

Београд – Belgrade

Академија Наука

Serbie

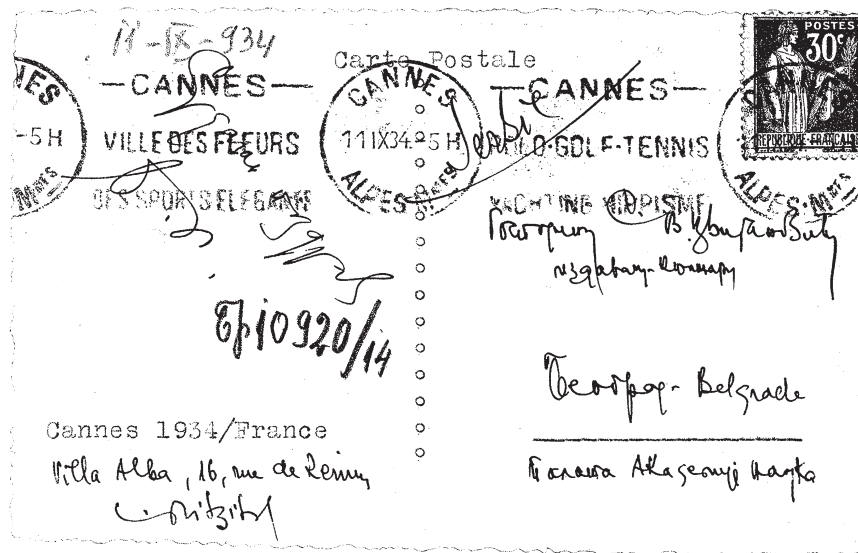
Villa Alba
16, rue de Reims
Cannes / A. M.
France

Љ. М.

<Разгледница Кана – Пристаниште; текст писан ћирилицом и латиницом.>

<Адреса> Serbie
Господин С. Б. Цвијановић
Београд – Belgrade
Палата Академије Наука

<Датум према поштанском печату> 28. 7. 1934.

L. Mitsitch
Villa Alba
16, rue de Reims
Cannes / France

21 августа 1934

Драги госп[одине] С. Б. Цвијановићу

ево скоро месец дана послах Вам једну карту и поздрав на Ваш поздрав из Јужне Србије. Но на моје велико чуђење добих јутрос ту исту карту на којој се нигде не види где је била ни што је радила. Онај “печат” што се налази са стране на којој је слика потпуно је сумњив и држим да се је неко негде – где заудара ћирилица – забављао са прављењем неког тобоже-печата и вратио карту назад, не заборавши чак да замрља на дну “поздрав из Западне Србије”. –

Надам се иначе да сте у добру, што Вам искрено и желим – са нашим поздравом

Љ. М.

<Писмо писано руком, ћирилицом; адреса у Кану унета латиницом.>

Срдачан поздрав

Љ. М.

Cannes 1934/France
Villa Alba, 16, rue de Reims
L. Mitsitch

<Фотографија на којој је приказан Љ. Мицић у Кану 1934, испред табле што служи за ознаку почетка “Улице Срба” (Rue des Serbes).>

<Датум према поштанском печату> 11 IX 1934.

<Адреса> Serbie
Господину С. Б. Цвијановићу
издавачу-књижару
Београд – Belgrade
Палата Академије Наука

- 1 Фаноли – Мицићев пас.
- 2 Испод слова ћ у Мицићевом потпису нацртан крст са четири оцила.

Вила “Мон Репо”
15 сеп. 1937

Срдачан поздрав
свима шаљу
Анушка / Фаноли¹
и
Љубомир Мицић²

<Разгледница: Парк у Врњцима; поздрав и адреса писани ћирилицом.>

<Адреса> Господин
С. Б. Цвијановић
Београд
Академија Наука
Кнез Михајлова 35

Његошева 69

Београд, 4 јануара 1938

- 1 Честитка Божића и Нове године у стиховима (3 строфе од по 4 стиха).
- 2 Испод Мицићевог презимена нацртан крст са четири оцила.

Драги моји Цвијановићи,

Српски Божић ево је на прагу,
Та знамо га сви по његовом трагу.
Снега свуда доста, зима је права
Чувајмо се само да нас не заболи глава!

У то име свима поздрав: Христос се роди!
И недајмо да дух српски југовина води.
Старајмо се пером и књигом у руци,
Да спасемо завет српски на великој муци.

Зато срећна Вам била и година нова,
која духом треба да је Србинова.
Па опет слободи да певамо као река Сава:
Само Слога Србина спасава!¹

Љубомир Мицић²

1 Честитка за Нову годину, писана руком, ћирилицом; испод Мицићевог презимена нацртан крст са четири оцила.

Њеџошева 69

Београд 1940 г

Срдечно Вам благодаримо на сећању и честитању, па користимо прилику да Вам исто тако – Вама и свима рода Вашег – зажелимо срећну нову годину 1940.

Са српским
поздравом
Ваш
Љубомир Мицић¹

Међународни часопис
Зенит Београд
Уредник
Љубомир Мицић¹

Драги и поштовани господине
Цвијановићу,
ја Вам искрено благодарим на пажњи коју сте ми указали са Вашег пута по Италији.

Примите мој зенитистички поздрав

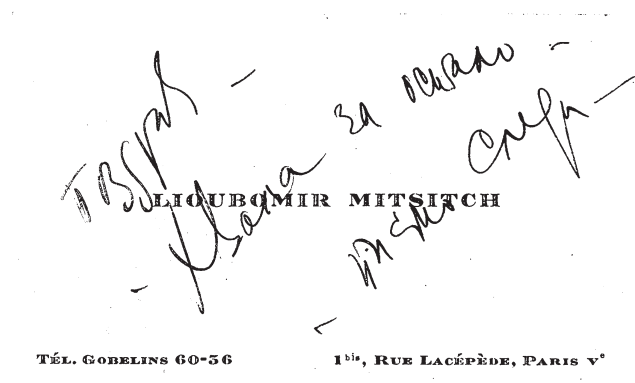
С поштовањем
Ваш
Љубомир Мицић

<Без ознаке места и датума; текст написан ћирилицом.>

Поздрав – Хвала за остало – писмо следи –

1 Штампано заглавље.

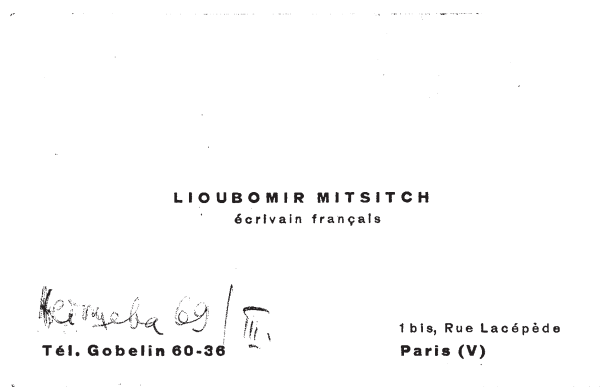
<Садржај исписан ћирилицом на визиткарти са штампаним Мицићевим именом и презименом на француском, бројем телефона и париским адресом.>

Његошева 69/III

<Београдска адреса исписана руком, ћирилицом на визиткарти, са штампаним Мицићевим именом и презименом на француском, бројем телефона и адресом у Паризу. У тој београдској улици живели су Анушка и Љубомир после повратка из Француске.>

1 Мисли на Цвијановићевог сина Живка.

Зар Срби немају толико поноса па да не преводе мудролије овога глумца, који је у једној својој књизи о народима – назвао Србе друмским разбојницима!

Ах Ксенија, дете српско, где ти је памет и понос!?

<Текст исписан руком, ћирилицом на штампаном огласном листу књиге: “Гроф Херман Кајзерлинг. Путни дневник једног филозофа. Превела др Ксенија Атанасијевић”.>

Мом бати црних очију
Живку С. Цвијановићу¹
непознати бата
Љубомир Мицић

<У тексту недостају ознаке места и датума; написан руком, ћирилицом на штампаном листићу на француском наслова Мицићевог романа *Зенишон*, Љубавник Фата Моргане. На полеђини су штампани називи једне Мицићеве књиге издате на француском и четири које ће се тек објавити.>

Срђан Орсић

Слика рата у романима *Timor mortis* и Убиство с предумишљајем Слободана Селенића

Слободан Селенић у својем књижевном опусу даје приказ историјских догађаја који су неумитно утицали на свакодневицу и живот како његових литерарних јунака, тако и многобројних читалаца и поштовалаца његовог дела. Актуелан и смео, одличан познавалац свих тема које су га као књижевника преокупирале, својим романима овековечио је модерну историју Срба и српске државе, остављајући књижевности у трајан посед галерију ликова који репрезентују искуства заједнице у којој живимо и који сведоче о духовним и материјалним вредностима које смо имали и успели да временом потиснемо, скрајнемо и, напослетку, изгубимо чак и из сећања. Кроз причу о ратовима и политици, Селенић је испричао повест народа који, на западу Истока и на истоку Запада, на средокраћу путева, успева на свакој раскрсници да одабере погрешан пут и да, изгубивши из сећања своју прошлост, залута у туђу будућност.

Романи *Timor mortis* (прво издање 1989.) и *Убиство с предумишљајем* (1993.), удаљени по времену објављивања само четири године, садрже у себи историјски пресек политички судбоносних тренутака од времена друштвених превирања у Аустроугарској средином и крајем 19. века, па до грађанског рата у бившој Југославији почетком деведесетих година 20. века. Друштвене класе, од богатих пречанских Срба деветнаестог века, преко грађанске класе Београда у међуратном и поратном периоду, па до избеглих у ратовима и ратних профитера, приказане су верно, дочаране

СРЂАН ОРСИЋ, рођен је 1987. године у Вуковару; одрастао у Даљу. Дипломирао на Одсеку за српску књижевност и језик Филозофског факултета у Новом Саду, гдје похађа мастер студије.

Објавио књиге поезије "Месечар" (СКД "Просвјета" Загреб, подбор Даљ, 2008.) и "Светломрачја" (Фестивал поезије младих Врбас, 2011.)

Поезију, прозу и стручне радове из књижевности објављује у периодици и на интернет порталима.

Добитник је књижевних награда "Душко Трифуновић" и "Јанош Сивери"; победник је Фестивала поезије младих у Врбасу 2010. године.

- 1 Тематску повезаност романа *Timor mortis* и *Убисџво с ѓредумишљајем* наглашава и Слободан Селенић: "...у *Timor mortis*-у један стар човек четрдесетих година овога века, прича младом човеку о односима Срба и Хрвата у 19. и 20. веку. У *Убисџву с ѓредумишљајем*, млад човек из четрдесетих је сада стар човек који деведесетих прича младићу и девојци о далеким четрдесетима. Желео сам да успоставим непосредан дијалог између две епохе, и он се, наравно на посредан начин, обавља кроз две паралелне љубавне приче, различите по облику, али ипак фатално условљене сличним историјским ограничењима и трагично једнаким исходима. Можда, у крајњој инстанци, две љубавне приче творе јединствену причу о нашој колективној судбини." (Слободан Селенић, *Искорак у сџварносџ*, Београд, Просвета, 2003, стр. 188.)
- 2 Слободан Селенић, *Искорак у сџварносџ*, стр. 189.
- 3 Слободан Селенић, *Timor mortis*, Београд, Лагуна, 2009, стр. 203.
- 4 У даљем тексту, синтагме наведене курзивом, цитати из романа *Timor mortis* и *Убисџво с ѓредумишљајем*, дате су

мајсторским приповедањем које успева да покаже и лице и наличје протеклих времена. Светски проблеми, изобличени у нашој средини, најјасније се читавају у описима рата у тематски повезаним романима¹ *Timor mortis* и *Убисџво с ѓредумишљајем*. Ратови који су кроз Србију и поред Србије протутњали, оставили су неизбрисиве последице на српски народ у целости, које су најочљивије на примеру Београда, престонице и главног града српства, "српског армагедона који варвари у закономерним временским размацима увек изнова враћају на његов цивилизацијски почетак"².

Као *две симболичке џуџњаве* које ограничавају познанство Стојана Благојевића и Драгана Радосављевића – бомбардовање Београда 1941. и ослобођење 1944. – привидни оквир догађајима које тематизују романи *Timor mortis* и *Убисџво с ѓредумишљајем* дају ратови вођени у двадесетом веку: Други светски рат који је означио крај Краљевине Југославије, и грађански рат, којим је окончано постојање авнојевске, социјалистичке Југославије. Улога и, превасходно, жртва Срба у овим ратовима, заједничка је тема оба романа.

Роман *Timor mortis ѓрича* о становницима у Добрињској 15, о окупираном Београду, и доноси нам "великог приповедача посвећених историја, ћопавог слушаоца његових беседа, зачарану Црнамајку која усред бела дана изгледа као да је осветљена месечином, малу бедевизицу госпођицу Биљкицу из Кознице испод зеленог Жељина, мезимца Аромуса, недокланог Једнака, његовог побратима Јосу, хауптмана Хауптмана, нашу главату, васцела живота болну Тетуљицу"³. На ту галерију ликова, наслањају се и актери романа *Убисџво с ѓредумишљајем*: *леџа Јелена из ѓарџизанске Илијаде*, *џекар Крсман који је убио хиљаду људи и обљубио хиљаду жена*, *Јован, ѓамешан, леџ као девојка, бескорисџан као маховина*, *Јелена Панић Булика*, *Богдан Билогорац*, *борац за срџски Срем и Славонију*, *богати индустријалац Ставра Аранђеловић и сџари фијакер Којовић*⁴. У свим везама које се у два зла времена могу повући међу животима и судбинама ових ликова, испричана је прича којој је рат само позадина, а људско страдање на свим нивоима права тема. Два романа слична су у бројним аспектима, а истицање појединачних различитости у њима најкраћи је пут до закључка који заједно доносе.

У оба романа, на самом почетку, долази до промене дотадашњег уобичајеног наративног поступка који је аутор користио. У свим ранијим романима, приповедачи у делу су били, "буквално или метафорички, на крају животног пута"⁵. Стављајући у позицију приповедача двоје младих људи, студента медицине Драгана Радосављевића, који бележи окупацијске дане и живот свога дуговеког сустанара Стојана Благојевића, и Јелену

Панић, студенткињу драматургије која од доступних докумената и сведочења жели да сачини књигу о љубавном животу своје баке, Слободан Селенић омогућава читаоцима отварање приповедачке садашњости према будућности. Ухваћени у времену рата, на књижевни рад потакнути непосредним ратним окружењем – Јелени у писању помаже рањеник са крајишког ратишта, а Драган пише роман док ослободиоци Београда воде последње битке за град – они постају “и бележник и тумач”, са циљем да ратну стварност и историјске реминисценције претворе у књигу, а управо “оно непредвидљиво што се у том процесу дешава постаће, у оба случаја, једна од главних тема романа”⁶. Драган у своме роману чини измене, истину схвата поступно, стварност разумева уз историјске водиле које схвата накнадним тумачењем посвећених историја које бележи и сведочанстава којима уживо присуствује, а Јелени Панић је “дата улога слушаоца, учесника у фиктивном дијалогу и аутора књиге,”⁷ што даје “Убиству с прегумишљајем јединствен квалитет унутар Селенићевог опуса.”⁸

Јелена Панић каже да је *вуковац*, да *пише као што говори*, и њен језик, жаргон који употребљава, осликава и говор београдске омладине почетком деведесетих година прошлога века. Драган Радосављевић, *најбољи и једини стојанолац на свешу*, од свога саговорника, *Illustrisimussa* и првобитне теме књижевног стварања, старог Стојана Благојевића, бива и сам прозван *помјезно* и *барокно*, раскошно, *Auditore*. Стил који представља свакодневни говор Драгана Радосављевића, у времену деведесетих већ је преко сваке мере застарео, и она представника тога стила, породичног пријатеља своје баке и свога саговорника, др Бранка Којовића, доктора филозофије, назива *стари фијакер* и *Роже Маршан ди Кленак*.

У окружењу рата, млади и четрдесетих и деведесетих година двадесетог века, осећали су већ и говорну баријеру са припадницима старијих генерација. Ипак, да би дошли до сазнања, своју пажњу посвећивали су *посвећеним историјама* и *рејторским представљама* својих старијих саговорника. Кроз разговор, они су успевали да кроз прошлост уобличи и објасне себи слику стварности која се око њих постепено претварала у незамислив кошмар. Ратна стварност, представљана кроз оба романа, на крају четрдесетих година бива прекинута и закључена поразном сликом насилне, злочиначке смрти. Осим велике, паралишуће главобоље, Драган не осећа ништа што би речима једнога, и даље, и упркос свему, пристојнога језика могао да закључи, док у деведестима, након једнако потресне сцене проналаска посмртних остатака, Јелена, у стилу свих припадника своје генерације, пре дефинитивног одласка из Србије, своју тужну судбину и потресно стање сумира речима: “Отишла сам у курац.”⁹

у овом визуелном облику да би се избегле бројне фусноте у којима се само наводе странице на којима се цитирани део текста налази. У случају цитирања дужих делова текста, задржана је форма стандардне фусноте.

5 Владислава Рибникар, *Од интроспекције до књижевне шекспира*, у делу *Сјоменица Слободана Селенића*, Београд, САНУ, 2004, стр. 95.

6 Исто.

7 Исто, стр. 96.

8 Исто.

9 Слободан Селенић, *Убиство с прегумишљајем*, Београд, Лагуна, 2009, стр. 219.

- 10 Павле Зорић, Чињенице и интерпретације, стр. 103.
- 11 Слободан Селенић, *Убисџво с њредумишљајем*, стр. 178.
- 12 Слободан Селенић, *Убисџво с њредумишљајем*, Београд, Лагуна, 2009, стр. 181.
- 13 Слободан Селенић, *Убисџво с њредумишљајем*, стр. 178.
- 14 Тражећи реч којом би описао потресни приказ који је видео, Драган Радосављевић, приповедач у роману *Тимор mortis*, обешене на Теразијама, ни у налету беса у коме вест саопштава Биљани, не назива ни терористима, ни комунистима, ни бандитима, како их је назвала немачка окупациона сила и строго контролисана тадашња штампа, него једноставно, Србима, свестан да, чак ни у најлуђем ратном времену, синтагма “терориста из Дрлупа” и “бандит из Парцана” никако не може да посведочи оправданост немачке сурове одмазде, већ и сама за себе стоји као објашњење сулудога ратног вихора који односи невинне жртве.

Управо “прелажење са интелектуалног, барокног стила на дијалекатски речник и арго, омиљени је књижевни поступак Селенићев”¹⁰. Искаврени и упропаштени говорни језик Београда последица је времена у коме су дотадашње преовлађујуће и у друштву наметане грађанске манире у говору и опхођењу напречац заменили *матерњи дијалектни* партизанских ослободилаца престонице. Учен грађански свет постао је, у најбољем случају, само сапутник у “теретњаку за превоз партизанских дипломатских лајни нове Југославије”¹¹, који – ослободиоцима који “не знају ни један језик осим свог завичајног, па се, као павијани, ако икако, споразумевају само рукама”¹² – “преводе зулукаферима пројекте мировних уговора”¹³.

Док су партизани, ослободивши Београд у октобру 1944, буквално и запосели српску престоницу, почетком деведесетих година сам град није био под директним војним ударом. На Теразије, на којима су 1941. из одмазде обешени Срби,¹⁴ и где у том тренутку *најважно оцушћено* група немачких официра и српских грађана покушава да негира суровост призора, гласно се смејући и пијући пиво, 1992. године долазе просто, сељачки, *двобојно* обучени сумњиви “људи из завичаја”, из свих српских крајева, окупљени махом испред зграде у којој се добровољци пријављују за одлазак на фронт. На истоме тргу на коме се вило козарачко коло 1944, славећи српском крвљу извојевани настанак још једне Југославије, ратни хушкачи позивају младе људе, *свежу српску шелешину*, да крене у још један рат, којим Југославија овога пута нестаје заувек. Завичајни дијалекат који у сред Београда допире, уз кроз филтер државно контролисаних медија пропуштене вести о стању на фронту, наводе и Богдана Билогорца да пође, тек залечених рана, поново на фронт, у смрт.

Говор *бијесних њаса из завичаја*, ратних завојевача, тек је далеки одјек некадашње истинске борбе Срба у Хрватској за право на властито језик и писмо. Реални страх од губљења уставом зајамчених и ратним жртвама стечених права *њречанских Срба*, само је напамет научени, програматски позив и оправдање за позивање у рат. Однеговани и урођени пречански патриотизам, не сумњајући у ваљаност властите жртве, погубан је за оне који, већ губећи све, срљају и живот да изгубе, заведени великим речима малих људи. Некадашње српске прваке, истинске патриоте, заменили су људи који и у рату, у најгорем добу, виде само властиту корист. Српски језик, потискиван из званичне употребе у Аустроугарској, непризнат и забрањиван, био је предмет расправа и спорова од времена уставних реформи у Угарској, па до почетка грађанског рата у Хрватској. Називан лукаво југословенским и српскохрватским или хрваткосрпским, губио је постепено српску компоненту, на исти начин на који би и Срби у датом подручју требало да изгубе своја права. Дуговеки Србин Стојан Благојевић,

а нарочито његова супруга Миља, иступали су јавно и бранили право на српски језик и писмо, али, и они, двојако. Док је Миља била уврени српски патриота, која је под псеудонимом Бошко Југовић објављивала у српској штампи смеле текстове,¹⁵ отворено супротстављене владајућој политици у Троједној краљевини, излажући се неприликама,¹⁶ без властите користи од свог горљивог патриотизма, Стојан, *вешта врдalama, политик постојеће ситуације*,¹⁷ који је своју превртљивост називао “здраворазумско служење ползи свога народа”,¹⁸ изливима патриотизма правдао је своје економисање и тражио сигурност за своје послове, те и сам више личио на ратнога хушкача који у своме агитовању има прикривени лични интерес, него на искреног патриоту, спремног да због права да свој језик назове његовим именом поднесе и највећу жртву.

Као и Стојан и Миља, око српства се споре и Јелена Панић и Богдан Билогорац, готово читав век након почетка сукоба око имена језика којим Срби у Хрватској говоре. Богдан, одгајан на традиционалним српским вредностима, који је стихове Бранка Радичевића *науцио у кољевци*, али и који је образован у осјечкој Класичној гимназији и познаје и *мртве језике*, и Јелена, *фошошљокор* и будући драматург, не доживљавају једнако вредности наслеђене из српске културе. “Јебало га српство, Мославина, и Растко Немањић, у монаштву назван Сава”¹⁹, каже Јелена Богдану, свесна да његове пречанске, као и Миљине, *труди српством усијане*, не може ни највећа претња и неприлика да одговори од патриотског пожртвовања и наума.

Дијалекатско шаренило српскога језика најбоље је било, и јесте, приметно у Београду. Људи придошли са разних страна, са собом доносе звуке свога завичаја. Слуху поратног и ратног Београда двадесетог века странама су се чинили србијански и пречански дијалекти који су, у невреме, запосели град. Јелена Панић подражава Богданов акценат и његове речи наводи у оригиналу, изговорене са, за његов завичај, карактеристичним гутањем слова (“Ђеб ми душа, моја Јело! Там ратују, гину, а ја да се купам!”; “Как они с нама, так и ми ш њима!”), док се њена бака и њена непосредна околина у своме времену згражавају копаоничког акцента Крсмана Јакшића. Богдан, *добар ко будала*, свој говор не мења и не прилагођава, док Крсман, уверени ратни победник, *мајор Озне, Бој и байшина*, неприкосновена величина у *вароломејском Београду*, свој *теаклук* сматра изузетно шармантним, а за свој вербални наступ има и објашњење: “Не завијам ја по рашки зато што н’умем по вашки, већ зато што је по нашки лепше.”²⁰

Са друге стране, у роману *Timor mortis*, Стојан Благојевић, “Илустрисимус, бивши концептални секретар земаљске владе, Чича, родољуб, народни посленик, матори јарац, члан регниколарне депутације, хистрион

15 “Било је српских учитеља у приличном броју, као што је и број Срба у саставу становништва Хрватске приличан. Има нас пола милиона, драга браћо Хрвати, што је више од четвртине свог становништва у Хрватској и Славонији. Зато Србија није криво што је хрватска учитељска скупштина закључила да се у хрватским школама учи хрватски, али нам је свакојако криво што није одлучила да се српски учи барем у школама у којим се само српска деца находе.” (Слободан Селенић, *Timor mortis*, стр. 134.) “Бошко Југовић упозорава Сабор Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације да са Сремом тако не може поступити, јер је то земља која је, отцепљена насилно од Војводства Србије, припала Троједници, а не Хрватској. Срем, вели он, “строго узевши ни Славонији не припада, немоли Хрватској! Ако је Срем пристао на то да се, као саставни део – не Хрватске, него Троједне краљевине сматра – то је учинио да би Троједница била јача према Бечу”, а не зато да би Хрвати српски језик и српско име затрли. (Слободан Селенић, *Timor mortis*, стр. 135.)

- 16 Поводом Миљиног непристајања да на скупу хрватских учитеља у Загребу пева хрватске националне песме, хрватски песник Матошић напао ју је јавно, речима: "Власи ван! Ван из Хрватске ко у Хрватској хрватску пјесму не поје!" (Слободан Селенић, *Timor mortis*, стр.130.)
- 17 На поменутом скупу у Загребу, где је Миља Благојевић нападнута вербално, Стојан, иако присутан, није био предмет напада, што значи да је, "за разлику од Миље, Стојан хрватске песме певао!" (Слободан Селенић, *Timor mortis*, стр. 130.)
- 18 Слободан Селенић, *Timor mortis*, стр. 141.
- 19 Слободан Селенић, *Убисјтво с њредумишљајем*, стр. 37.
- 20 Слободан Селенић, *Убисјтво с њредумишљајем*, стр. 31.
- 21 Слободан Селенић, *Timor mortis*, стр. 95.
- 22 Слободан Селенић, *Timor mortis*, стр. 110.
- 23 "Никад признавши пораз, Старац је на крају ипак схватио да Јосо Орешковић није чудовиште из Нибелунга, да Једнак није дошао из људождерске предисторије човечанства, да је Мара стварна и да, без речи и поступка, пуким својим постојањем измиче испод његових ногу камен темељац деценијама неговано самопоштовање". (Слободан

и оратор, Србин из прека, четрдесет година Београђанин"²¹, увек склон прилагођавању, и властити језик подешава прикладно ситуацији. По рођењу и образовању екавац, у својим дневничким записима понекад нападно склон ијекавштини и аграмерштину, а у разговру слободан да меша стилове, придворнички се обраћа високим стилем, наглашавајући ијекавштину, а посвећене историје говори, лепоте наступа ради, мешаним наречјем. Тек у разговору са Биљаном, малолетном *немачком наложницом*, оријенталном плесачицом из суседства, завичајем из Шумадије, Чича оставља по страни свој увежбани говорнички наступ, и прича мрсне приче, у сред рата, девојчичи која, потакнута садржајем изреченог, реагује простодушно, сељачки: "Ју, Чичо, 'ди ће вам душа, у дупе вас јебем, шта ви неће д'измислите..."²²

Ипак, своју примарну функцију, преношење поруке, српски језик остварује у страшним причама избеглица из хрватске Независне државе. Сliku рата, у коме су злодела свакодневна појава, и у коме се људи *срамошно лако навикну на најгоре*, потреснијом него ишта чине приче *српској вампира из усташке јаме, клан-недокланој Љубана Једнака из Глине*, и Старчеве рођаке, *Маре Грубићеве из Шпановице код Сшаре Градишке*. Страховито потресно сведочење о варварским злочинима усташа, који су у Глинској цркви починили масакр и покољ, а у малој Шпановици затрли на крвнички начин српску породицу Грубић, не презајући ни од убијања деце у колевци на најсвирепији начин, навели су и Стојана Благојевића да призна истинитост прича које су због своје нестварне монструозности деловале као пренаглашене и нереалне. Оставши запањен геноцидношћу народа са којим је провео више од половине свог проживљеног века, Стојан Благојевић је, промењеног састава свести,²³ само погледом испратио како "пођоше Црнамајка и Једнак недоклани, не додирујући тле ногама, из нашег стана у друге куће београдске да, као апостоли јеванђеље, шире међу православцима који још у глинским црквама нису били клани и о шпановачке липе разбијани, нови наук о зверима и људима."²⁴

Пишући о једном прошлом рату, сам писац је, у предвече другог рата, због детаљног приказа усташких злочина, од хрватске јавности и критике био оштро нападнут. Говорећи о другом светском рату и о избеглицама, Слободан Селенић је рекао: "Судбином избеглица у окупираној Србији морао сам се бавити будући да су двоје мојих главних јунака срећно избегли усташком погрому пребегавши у Београд. Недић и његов Комесаријат за избеглице, на челу са Максимовићем, о коме се ових дана много по новинама пише, веома се предано (због опште беде и немаштине, не увек и успешно) старао о несретницима који су 1941. похрлили преко Саве и Дунава у обећану земљу спаса. То знам из читања, али и из непосредног

искуства, јер сам окупацију провео углавном са оним делом мајчине фамилије из Пакраца који је 1941. успео да избегне код нас у Београд.”²⁵ Управо такав један приказ, једно забележено дечије сећање ратне стварности, послужило је својевремено да се у загребачкој штампи покрене хајка против Слободана Селенића, коју он образлаже речима: “критичар *Данаса* долази до закључка да ја у *Timor mortisy* проглашавам цео хрватски народ за геноцидни народ, што је, наравно, глупост. То нити мислим, нити бих, чак и под наркозом, нешто такво рекао, пошто ми таква помисао није прошла никад кроз главу. Ја сам једанпут и написао да, наравно, нисам блесав, па да мислим да су Хрвати усташе, али оно што тај критичар *Данаса* превиђа јесте да – усташе јесу Хрвати, и да својим злочином, без обзира што он не може да се прошири на цео народ, народ мора да се суочи.”²⁶

Све те избеглице, које су, као Љубан Једнак и Мара Грубићева, срећом спасли животе и кренули пут Србије, када су коначно напустили територију НДХ и ушли у Србију, тек тада су поверовали да су живи. Довезени у сточним вагонима у окупирану Србију, први пута су слободно удахнули: “Када је наш влак прошао кроз гранични шпалир усташа у Вишеграду и ушао у Србију, машиновођа је зауставио парни строј и звиждуком поздравио камени кип српског војника који још од аустријских дана стоји изнад улаза у тунел. Нас неколико стотина попадали смо по земљи подно војникових ногу, љубили смо тле и пругу, и жељезне котаче машине, нитко нас није могао у влак вратити, док се нисмо сити исплакали.”²⁷, свесни да “све што није у Независној Држави, добро је, ма какво да је. Упоређено са паклом, чистилиште је рај”²⁸. У неком другом рату, поново, када су Јелена Панић и Богдан Билогорац кренули пут Краљеваца, “почетком новембра, у локалном возу на транссибирској магистралу Београд-Шид”, видели су да “Даље од Шида нема. Појела маца. Крај света. Од Шида па натамо превозе тенкови.”²⁹

У ратовима два полулуда народа, поражене су увек обе стране, али је изгледа, српска судбина да увек више и дуже испашта због својих греха, које чинимо највише сами себи, из разлога који су некада необјашњиви, а леже у простим и типичним српским поделама. Богдан Билогорац рањен је у рату, а малена Деса, срећно преживела усташки погром у Шпановици, неразвијена је и слаба, као младунче неке невелике, главаџије животиње. Богдан 1991. и Деса 1941, као Срби из Хрватске, бивају у Србију примљени, али наилазе на препреке које се ни у пола века нису промениле. Богдан, српски рањеник, не успева да добије основну медицинску помоћ, “јер није резидент”, а мала Деса, смртно болесна, није ни примљена у болницу, из истога разлога, јер је “пријављена као избеглица у Врњачкој Бањи”. Селенић као да овом *речицом сийнициом* потврђује своју тврдњу да “прошло је много

Селенић, *Timor mortis*, стр.186.)

24 Слободан Селенић, *Timor mortis*, стр.161.

25 Слободан Селенић, *Искорак у сиварносћ*, стр. 66.

26 Милош Јевтић, *Очи у очи са Селенићем*, Београд, Д’87, 1991, стр. 43-44.

27 Слободан Селенић, *Timor mortis*, стр.156.

28 Слободан Селенић, *Timor mortis*, стр.161.

29 Слободан Селенић, *Убисшво с љредумишљајем*, стр.160.

- 30 Слободан Селенић, *Ис-корак у стварности*, стр. 151.
- 31 Предраг Палавестра, *Поешика грађанској йоразе – романи Слободана Селенића*, у Слободан Селенић, *Убиство с йредумишљајем*, наведено дело, стр. 232.
- 32 Војин Димитријевић, *Индивидулана йтраума и друшйвени йокреши*, у делу *Сйоменица Слободана Селенића*, Београд, САНУ, 2004, стр. 4

воде Дунавом и Савом, а ми се још увек делимо на гарашаниновце и вучићевце, горштаке и равничаре, на пијемонтезе који немачкарима с друге обале вичу да их “јабло весло што их је превезло”³⁰. Славко Врцалов, негдашњи *београдски лаф*, сада *обични сремски йаор*, примећује код свога затворског добротвора Ставре Аранђеловића да је био, пре свега, *Србијанац*, уз све карактерне особине које се стереотипно вежу за Србе из централне Србије. Мајор Крсман Јакшић из села Корлаће на Копаонику окарактерисан је као циган, Индус, и најчешће, упркос својој недодирљивости, као обичаан *йеула*. Несрећна Биљана је *козничка сељанчица*, *бедевијица*, а Јелена Панић тврди и да је Богдан, *Крешен измислио Мославину*, *да би имао завичај*. Тврди и да ће се Богдан вратити на ратиште, јер “ратоваће док их има. Такве су феле”, док за љубазног доктора, који у сред ратне несташице, по “повољним ценама”, насмешен, тргује на тржишту дефицитарним медикаментима у својој приватној амбуланти која изгледа *као Швајцарска*, тврди да “или је педер, или је Војвођанин.” И у најозбиљнијим временима, српске поделе могу да се учине, пре свега, смешнима и, из тога јасно произлази, пуко непотребнима.

Једна очљива сличност у оба Селенићева роман јесте и то да “Они који губе, код Селенића су по правилу статичне личности, довршени карактери, често обележени неком телесном маном, која појачава њихову било физичку, било духовну статичност”³¹. Хроми Драган Радосављевић у рату је апсолутни губитник, а душевно нестабилни Јован Аранђеловић поражен је до крајње мере – самоубиства. Губе представници грађанског друштва, јер “представници грађанске класе се не боре, они кукају”³². Јован Аранђеловић, нарколептичар заљубљен у пасторку свога оца, који *Књиу левишску* наводи као оправдање за почињено родоскврнуће, *бескрајно бескористан*, *а шаленишван*, “коме је сам појам сврхе апсолутно непознат”, изучава јапанску књижевност у оригиналу по транскрипцијама у енглеским и немачким издањима, и у сред ратнога вихора, снобовски води разговоре о крађама уметнина у античка времена, са Немцима који пљачкају Музеј кнеза Павла у непосредној околини. Драган Радосављевић силује своју комшиницу, *ноћну йлесачицу* у *бару-куйлерају*, *немачку йоложару*, *девојицу коју васийшава*, Биљану, а Јован своју немоћ показује напаствујући Јелену, којој није рођак крвним путем, али, која му је као најближа сестра. Болесну љубав Јован не уме да изрази, од љубоморе и страха чини убиство и самоубиство. Са друге стране, и женски ликови одређени су несрећном судбином. Прерано стасала, *мала бедевијица*, *фукса*, *модерна балерина* Биљана, завршава трагично, варварски набијена на колац-летву, а Јелена Љубисављевић-Аранђеловић, након свега што је прошла, живот завршава у санаторијуму.

Уз губитнике, стоје и ратом заустављени, поражени ликови, који своје неделовање или погрешно деловање плаћају на крају. Београдска несврстана богата омладина, која журује у доба глади и неимаштине, гостећи се док остатак народа чека следовање убуђавеле проје, учмала и снобовска, након рата губи грађанска права и свој комотни друштвени положај. О поратној судбини Мони Хаципоповић, бивше љубавнице краља Петра Другог, не знамо ништа, као што не знамо ништа ни о поратним данима горљивог четничког активисте, Цоке Зрнића, сина богатог индустријалца. Мони је наслутила долазак *бркаџић баћушки на шенку*, Цока је хтео да се истакне када равногорци крену у ослободилачку акцију, али су, претпоставка је, и једно и друго завршили неславно. Такође, након рата, и богати поседник Ставра Аранђеловић губи све што је стекао, и живот завршава самоубиством у затвору, због преоштре пресуде априорно непоштеног суда, али и због властите одлуке да истраје у идеји којом се у рату водио, и да и у својој одбрани брани страну која је у рату, такође због недовољног деловања, остала на крају поражена. Поред њега, у партизанском затвору, страдају и са курса скренули партијски комесари, дојучерашњи ратни победници, јер права слика победе у рату, не открива се ни у једном моменту, јер у рату нико и никада не побеђује до краја.

Јелена Љубисављевић-Аранђеловић, у свом непосланом писму Јовану, пише да “није Хитлер изгубио рат, Јоване. Ми смо га изгубили. Ти и ја. Ми смо највећи ратни губитници”. “света више нема”, “цео свет је национализован”, “у опростаченом Паризу обзнањује се у мојој свести као трагична извесност”, “осуђени смо на крсмане пресудом која је коначна” и “ТО ЈЕ СВЕТ, ЈОВАНЕ, У КОЈИ ЋЕ КРСМАНИ УЋИ ЛАКО, А МИ, ИЛИ УЗ СИХ, ИЛИ НИКАКО”³³. У рату у којем су сви поражени, најтеже је код нас страдала тек стасала грађанска класа, у којој су праве вредности имале клицу, али нису стигле да израсту и развију се, јер се “грађанска свијест и традиција у тој генерацији која страдава крајем Другог свјетског рата тек почела да уобличава а већ мора да нестане.”³⁴ Нестанак читавог света којем су припадали, сиромаштво и једнакост са људима горим од себе, припадници те класе доживљавају као слом свих вредности, лом кичме живота, а због ратне учмалости и снобизма, живот у наметнутом егалитаризму доживљавају ако смртну пресуду, јер је боље погинути и нестати, него променити друштвени положај. Иако је цео свет нестао и из корена се променио, не само у *зукукаферском Београду*, Јелена Аранђеловић закључује, најснажније и најистинитије, да је – у ратном окружењу рођен, однегован и загосподарио – први постулат и мисао водиља њенога живота, идеја “никада нећу бити сиромашна.”

33 Слободан Селенић, *Убиство с предумишљајем*, стр.180-182.

34 Младен Шукало, *Судар култура као њојички оквир у дјелу Слободана Селенића*, у делу *Сјоменица Слободана Селенића*, Београд, САНУ, 2004, стр. 61.

- 35 Слободан Селенић,
*Убисџво с
йредумишљајем*,
стр.139.
- 36 Слободан Селенић,
*Убисџво с
йредумишљајем*,
стр.141.
- 37 Слободан Селенић,
*Убисџво с
йредумишљајем*, стр.
155.
- 38 Зоран Константиновић,
*Тимор mortis као грађа за
анализу нашеј менџали-
шејша*, у делу *Сјоменица
Слободана Селенића*, Бе-
оград, САНУ, 2004, стр.
43.
- 39 Речима Маре Груби-
ћеве, из сведочења о
стравичном злочину у
Шпановици: “Два дана
касније уселио се у на-
шу кућу Јозо Ореш-
ковић, а дан послеје
тога засјео је трочла-
ни, Изванредни народ-
ни суд, и осудио на
смрт све побијене,
“због повриједе части и
животнога интереса
хрватског народа”.
(Слободан Селенић,
Тимор mortis, стр.159.)

Насупрот губитницима и апсолутно пораженима, личности су које је само ванредно, ратно стање могло да избаци на сцену као, бар тренутне, победнике. Од мајора Крсмана Јакшића, који је из своје копаониочке забити успео да се, бескомпромисан и жесток, пробије до највиших позиција у ослобођеном Београду, до Јозе Орешковића и Јоке Мартића, злочинаца којима је рат омогућио да испоље своју зверску нарав, рат је своје ружно лице показао у пуном светлу. Усташа Јозо, који српску децу свирепо убија, и усељава се у кућу првога комшије, чију је фамилију затро, и Србин Јоко Мартић, који слави време у коме “Све се море, све се смије! Што нигда није било, сад бива. Рођени ме се ћаћа боји!”³⁵ Окрвављених руку, сигуран у себе, далеко од фронта, у рат мами рањене, младе, свестан да за своје злочине неће скоро одговарати, и да ће у рату профитирати на све могуће начине. Мржњом покренут, злом теран, ни сам границе своје изопачености не може да претпостави, Јоко Мартић, “гадан избљувак од човека”,³⁶ сличнији је крволочноме усташи него било који други лик из оба романа. Управо такав, уз минималне измене, он може тачно бити описан речима којима је српскога простака, господара у вартоломејском Београду, описивао Јован Аранђеловић 1945. године: “Свака кућа у којој су они штала постаје ... они смрде на стрв, Јелена, они лопатом затуку своје остареле очеве, ...они бришу гузицу прстом о зид, Јелена, они ватру потпаљују *Песмом над њесмама*, они шућу краве више него жене, јер су јаче и јефтиније се прехрањују, освести се, Јелено, они певају као што вуци завијају, они не читају, Јелена, они ричу, вашке не требе, шугу не лече, они ће за једну шљиву убити, Јелена, они ће брату око због марксизма ископати, они ће улице београдске преорати да их подсећају на завичај, Јелена, они прде у цркви, исхракњују се за трпезом, јебу овце, Богородици пичку на икони цртају, зулукафери, Јелена, освести се, Јелена...”³⁷

Окупирана напречац од таквих људи, Србија је патила једнако као и под немачком окупацијом. У немачкој окупацији, *дозвољена ноћ крађе, свеишо йраво йобедника*, искориштено је једне ноћи, станови богатих су опљачкани и реквирирани за потребе Вермахта, на болесно педантан немачки начин: “спроводити насиље, чинити и злочин, но при томе увек бити коректан.(...) Пример карактеристичан колико и онај Лењинов да ће Немци, дигну ли револуцију и при томе крену да заузму железничку станицу, претходно купити перонску карту.”³⁸ Насупрот германским злочинцима, стоје балкански, прости и незајаљиви, који пљачкају безочно, неправедно суде и пресућују у своју корист. Национализација свега, отимање од богатих и даривање послушним инструментима режима, било усташама у НДХ које окрвављеним рукама заслуже милост своје фашистичке домовине, као Јозо Орешковић,³⁹ или послушнима у новом, *зулукаферском* комунистичком

режиму. “Рурално-бољшевичка револуција необразованих, цивилизацијски заосталих победника”,⁴⁰ пре него што је и сама кренула да се преображава у накарадну црвену буржоазију и акомодира у насилно заузетим животним просторима поражене грађанске класе, спровела је и најгори злочин, терор према класним непријатељима, једнак Стаљиновим чисткама у совјетској Русији. Спискови осуђених “непријатеља” објављивани су у дневној штампи, а “партизани су, знате, веровали да је “класна мржња” узвишено осећање, као “мајчинска љубав”, рецимо, дакле, нешто што се не може довести у питање”.⁴¹ Ратни злочин појединих класних непријатеља био је то што су били глумци, чиновници, професори, новинари у Недићевој Србији. У делу цитираном у роману, на насловној страни Политике, Марко Ристић у своме из користољубља написаном чланку, навео је да: “Заједно су пошли у смрт они који су заједно пошли у злочин: Недићеви министри и агенти Специјалне полиције, окружни начелници и потказивачи, чланови преког суда Српске државне страже и Пећанчеви четници, генерали и агенти Гестапоа, професори Универзитета и жандарми, носиоци Карађорђевог звезде и Дражини колаши...”⁴². Са временске раздаљине од безмало пола века, јунаци *Убиство с њредумишљајем*, Јелена и Богдан, здраворазумски и логички, постављају питање на које у свим својим делима која тематизују “појавне облике југословенске верзије социјалистичке револуције”,⁴³ описујући поратне четрдесете године и необјашњиве поступке ратних победника, и покушавајући да схвати српски менталитет, одговор тражи Слободан Селенић: “Како, мајкуму? Зар је подједнако срамно бити носилац Карађорђевог звезде, агент Специјане полиције, професор Универзитета и генерал Гестапоа?”⁴⁴

Партизански суд, неправедан до апсурда, у оба романа читовао се једном карактеристичном реченицом. Два иследника, један *просјачки ошворен њрашњави иследник* који је саслушавао др Којовића, и *поколебана њартизанска командирка* доведена од Маре Грубићеве у Добрињску 15, поставили су исто питање: “Јел се курва?”⁴⁵ Простачки суд није се бавио процесом, доказима, веровало се на реч и препуштало светини да пресуди по својој вољи. Разјарена гомила, наравно, није имала милости. Док је Јелена Аранђеловић, ипак пред судом само као сведок, из процеса изшала нештећна, руља је несрећну Биљану линчовала и османлијски крволочно јој набила заоштрени летву у вагину. Таква стравична смрт, прекинула је роман, изненадно и заувек.

Тужна судбина девојчице из планинског села у Шумадији, која у ратном вихору прерано одраста само телесно, упутивши се у *најстарији занат на свећу и модерни балет у ноћном клубу-куилерају*, док заувек остаје девојчица и сељанчица духом, још је јаче изражена њеним тужним крајем, за који је

40 Слободан Селенић, *Искорак у сиварноси*, стр. 189.

41 Слободан Селенић, *Убиство с њредумишљајем*, стр. 102.

42 Слободан Селенић, *Убиство с њредумишљајем*, стр. 93.

43 Војин Димитријевић, *Индивидуална траума и друштвени њокреши*, у делу *Сјоменица Слободана Селенића*, Београд, САНУ, 2004, стр. 1.

44 Слободан Селенић, *Убиство с њредумишљајем*, стр. 93.

45 Слободан Селенић, *Убиство с њредумишљајем*, стр. 19; Слободан Селенић, *Timor mortis*, стр. 303.

- 46 Слободан Селенић, *Ис-корак у стварности*, стр. 67.
- 47 Слободан Селенић, *Timor mortis*, стр. 307.
- 48 Слободан Селенић, *Убиство с предумишљајем*, стр. 191, 193.

одговорна друга несрећна жена, *Црнамајка* Мара Грубић, једина преживела жртва Шпановачког усташког крвавог пира. Порука “да мржња изобличује, људе и односе међу њима; да је погубна како за онога који мрзи, тако и за мржене”,⁴⁶ јасна је да јаснија не може бити. Од издигнуте и поштоване, огрубеле, али схваћене несрећне жене, Мара постаје злочинац и слепи осветник, који се свети на девојчици која је њену унуку од глади и смрти више пута спашавала и једина искрено, мајчински волела. Ратна злодела отупљују емоције и отврдњују срце, а очи, код неких *од крви осљейеле*, код Маре “као две црне звезде, хотентотски избразданој, прекланој краљици, срца скврченог од безимене мржње”,⁴⁷ омогућиле су да види стварност другачију од реалне, у коме само погрешне фиксације дају снагу за сваки наредни дан.

У свету у коме све вредности почињу да губе на значају, свему треба дати име. Крстивши чак и непријатни кућни смрад који је долазио из тела стоичетворогодишњег старца, Драган је успео и на њега да се навикне. Назвавши га правим именом и презименом, Аромус Илустрисумус, направио је од претње мезимца, пожељног створа у полупразним дому. Тиме вођен, осећај бола у стомаку дуго је разлагао, док није схватио да се то у њему буди љубав прем *трешној козничанки, најјорој шрбушној њлесачици окуйиране Евроје*. Чак и страх који је у њему бујао, самртну језу, успео је, уз старчеву помоћ, да сведе на формулу имена и презимена, дајући јој на такав начин магичну моћ басме која тера, а не призива несрећу. “Тавна давнина. Моја давна тавнина”, смртна зебња, страх од смрти који узнемирује, постао је домаћи, као и кућни аромус, обични, свакодневни *Timor mortis*. Идентификован и именован, био је ту, и није био претња, него заштита. Као да је таквим поступком вођена, и Јелена Панић је Богдана Билогорца први пута ословила именом када је његово физичко присуство престало. Када је, непољубљен, отишао на ратиште, постао је језа, страх који се увлачи све дубље, и који се отклања само изговарањем од кога се очекује ехо. “Чујем себе да кажем “Богдан”, те се чисто пресекох у пасу. ... то што чујем његово име и презиме просто ме уверава да постоји, негде, ако не баш овде, Неко га прозива “Богдан Билогорац!”, а он се одазива “Овде!” ; (...) “реч шљака као транкилајзер.”⁴⁸

Драган Радосављевић бранио се од света својом *инокосношћу*, а Булика је била *лоунер*. У два различита доба, двоје младих људи дефинисало је исту ствар језичким одабиром свога времена. Стари Којовић, сведок оба времена, у разговору са Буликом каже: “револуционари са београдског универзитета. Исто се зовете и нешто сте сасвим друго. Из очију оних младих монтањара сијала је глад, завист и суровост, нека немилосрдна, дакле, неправедна и округна правда. (...) Ви сте окупани и фриволни. То је,

дабогме, боље него бити гладан и суров.”⁴⁹ Посматрајући студенте у своје добу, чувши сведочанстава о предратним студентима, и видевши студенте у доба новог рата, Слободан Селенић направио је једну везу, у којој постоји снага која би могла да оживи замрлу, а друштву неопходну класу. Говорећи о студентском антиратном протесту почетком деведесетих, рекао је: “Идеолошки, они су готово небојени. Они су изгубили сваку наду да се на неком масовном плану, дакле, политичким средствима, може решити њихов лични проблем. Постали су индивидуалисти, што је прва особина грађанина.”⁵⁰

И збрдаздолисани рад Јелене и Богдана, и помно припремљен и нагло прекинут Драганов роман, сведоче о две сличне крајности. Са једне стрсне, о Стојановој уредној припреми властитих сведочанстава о прошлом животу, уређених и дописаних, литерарних, са *лукавим недоследностима* у питањима историје, идеологије и политике, о споменику који он себи за живота диже, а са друге стране, о путу који треба прећи да би се од пабирака сачинила прича и можда назрела истина. Оба пута ка целовитости исказа једнако су захтевна, и на крај треба изаћи радећи управо супротно од претпостављеног. Уместо да слепо верује Старцу, Драган почиње критички да разматра његове исказе, и увиђа истину, а уместо да се задовоље понуђеним, Јелена и Драган посвећују се животу који је и његовој правој власници, Јелениној баки, исклизнуо из руку. Од литерарног споменика Стојану Благојевићу, остала је једна српска прича, а од остатка Јелениних сведочанстава, вредним радом је сачињен Инвентарум Хелене. Од Инвентарум Хелене, лако је било направити књигу, коју је, након Јелениног одласка из Србије сачинио издавач. Из Старчевог сандука пуног сведочанстава, остала је да вири историја Срба из Хрватске: “замишљам их како пре четири столећа долазе до Максимирске или неке друге шуме, гоњени турским хордама; замишљам коњанике обријаних глава иза њихових леђа, исукане ханцаре, децу погажену копитима, спаљена прибежишта и гледам, већ три и по године, гледам како се враћају, гоњени камом, ватром и крстом, носећи у предачком сандуку разрованом као оскренављена гробница, пепео једног завршеног постојања.”⁵¹

Свесни да, почетком новог рата, могу да очекују само сличну судбину као и 1941, Срби у Хрватској нису се предали без борбе. Богдан, који је за свој завичај био везан, трагичну погибију оца и мајке доживео је, за разлику од Београђанина Драгана Радосављевића пола века раније, не као својеврсно ослобађајуће искуство, него као завет: “Нема нам друге. Нема нама живота ниђе друго.” На Јеленино београдско, здраворазумско, непречанско питање, гледано само из аспекта крваве борбе без икаквих ваљаних последица: “Реци, кретену, крува ти, колико Рвата треба пококати

49 Слободан Селенић, *Искорак у сиварноси*, стр. 22.

50 Слободан Селенић, *Искорак у сиварноси*, стр. 158.

51 Слободан Селенић, *Timor mortis*, стр. 145.

- 52 Слободан Селенић, *Убисџво с ѿредумишљајем*, стр. 122.
- 53 Слободан Селенић, *Убисџво с ѿредумишљајем*, стр. 217.
- 54 Слободан Селенић, *Ис-корак у стварносџ*, стр. 101.
- 55 “Према Ничеу и Фројду, ресантиман је необична мешавина ниских страсти, осећања угрожености, мржње и осветништва. То је осећање које се није испољило када му је било време и које, успавано и интимизовано, накнадно тражи задовољење. Личност ресантимана увек дискрибуира одговорност на друге, импутира зло, непрестано оптужује, осећа се трајно прикраћеном и превареном.” (Слободан Селенић, *Ис-корак у стварносџ*, стр. 178.)
- 56 Исто.
- 57 Слободан Селенић, *Ис-корак у стварносџ*, стр. 201.

да се ти и твоји попнете до ћаћине куће на Билогори? Не тражим тачну бројку у сваку иљаду, није важно, тисућа горе, тисућа доле” Богдан, Србин који се зарекао да ће “ослободити ћаћину и матрину кућу, јер ни ћаће ни матере више нема”, одговара: “Како они с нама, так и ми ш њима”.⁵² Богдан је, бранећи туђе српске куће, а не ослободивши своју, погинуо. У Србију је стигао нови талас српских избеглица, који су бежали да не доживе поново судбину својих блиских предака, јер Срби, очигледно, не умеју да одговоре истом мером на поступке својих суседа. Јелена је, уз помоћ Видосава, сељака испод Авале, који свог настрадалог сина тражи по крајишким голетима и камењару, пронашла Богданово тело и сахранила га у породичну гробницу у Београду, пре него што се одселила на Нови Зеланд. Видосављеве речи, речи су оне честите сеосеке, патриотске Србије, која је изгубила и у сваком рату све поново губи, али увек добровољно у помоћ пристиже, и која остаје насупрот агресивној сељачкој Србији, која у ратове срља и ратове губи због малих личних интереса: “...Даће Бог, лепи моји момци, и вас ће ваши једног дана пронаћи, кад заврши ови јebene рат, па у родну црницу однети. Ја би вас, синови моји, очињег ми вида, све пренео сам, једног по једног би носио, на леђа, ако треба, када би знао ди сте и одакле сте, таки млади и мртви. Али не знам.”⁵³

Слободан Селенић покушавао је свим средствима да се, и ван књижевног ангажовања, укључи у решавање српско-хрватског спора. Учествовао је у акцијама, сусретима, конференцијама, али, није успео, као ни остали, много да постигне. Схвативши да нема дијалога, ни воље за дијалогом, могао је само све своје напоре да резимира својим раније изреченим ставом: “Говорење о стварности рата увек се изроди у брбљање.”⁵⁴ Тачно је поставио дијагнозу још на самом почетку сукоба у бившој Југославији, а сажету анамнезу болести дао је када су многи још веровали и у какав позитиван исход, у спасене животе невиних, одредивши југословенски проблем као болест ресантимана⁵⁵. Водећи се Унамуновим есејом “El resimiento tragico de la vida”, српску теорију завере целог света против српскога народа, и “хрватски јал”, описује као ресантиман: “Страст да се умире убијајући. Народ не од оних који налазе сласт живећи, него од оних који налазе сласт умирући.”⁵⁶

Сликајући призоре рата, дајући слику ратне стварности из блиске и даље прошлости, објашњавајући како су његови јунаци увек *несретници* у *злу времену* и како “Ако имало памети још имамо, морамо одмах зауставити рат. Ако то сами не учинимо, потписаћемо безуслован мир у разрушеној земљи с обогљеним и посваћаним народом у њој”,⁵⁷ Слободан Селенић нам је својим књигама поручио универзалне поруке о потреби мира и стварности ратног лудила у властитом окружењу. Слутећи период који је

дошао након његове смрти 1995. године, слутећи незамисливо зло кроз које је наш народ на крају двадесетог века прошао, Слободан Селенић оставио је књижевности у аманет да сведочи о историји, а људима да слику рата не траже под својим прозором, него да, поучени искуствима из читања његових фантастичних, свеобухватних књига, раде на успостављању трајнога мира, јединог услова икаквог напретка Срба и Србије.

Литература:

- Слободан Селенић, *Искорак у сиварносѝ*, Београд, Просвета, 2003,
- Слободан Селенић, *Timor mortis*, Београд, Лагуна, 2009, стр. 203
- Слободан Селенић, *Убиство с предумишљајем*, Београд, Лагуна, 2009, стр. 219.
- Милош Јевтић, *Очи у очи са Селенићем, Београд, Д'87, 1991*
- Предраг Палавестра, *Поетика трађанског јораза – романи Слободана Селенића*, у Слободан Селенић, *Убиство с предумишљајем*, наведено дело.
- Сјоменица Слободана Селенића : *подводом седамдесетогодишњице рођења*, уредник Предраг Палавестра, Београд, САНУ, 2004, есеји:
- Владислава Рибникар, *Од интроспекције до књижевне тексѝа*
- Павле Зорић, *Чињенице и интерпретације*
- Војин Димитријевић, *Индивидуална траума и друштвени покрети*
- Младен Шукало, *Судар култура као поетички оквир у дјелу Слободана Селенића*
- Зоран Константиновић, *Timor mortis као трађа за анализу нашег менталитета*
- Михајло Пантић, *Слика груте у романима Слободана Селенића*
- Љубиша Јеремић, *“Лукава недоследност” Селенићевог романеског писма: историја, идеологија, политика, као узалудан говор*
- Душан Симић, *Наши универзитети*
- Магдалена Петрињска, *Романсијер – писник уништене класе*
- Дејвид Норис, *Грошеска у романима Слободана Селенића*
- Милош Немањић, *Културолошки дискурс у делу Слободана Селенића*

Из писмохране Здравка Крстановића (I)

Барем од 1971. године Здравко Крстановић представља једну од централних личности пригушеној књижевној и културној животи Срба у Хрватској. Овај случајан одабир писама и дописница, из последњеј периода у којем је тај облик саобраћања живио, условљава координате једној рада и животи и доноси прејашњи драгоцени информација којима је пријетио несћанак.

Писмо Десанке Максимовић

Београд, 28. IX 1963.

Драги Крстановићу,

Твоје писмо сам затекла по повратку с годишњег одмора, тек пре неколико дана.

Са задовољством сам прочитала твоје песме. Највише ми се свидела “Јесен”. У њој си дао лепу слику села у јесен. Мелодична је и сликови су јој свежи.

И остале три ми се допадају јер у њима изражаваш човечна и родољубива осећања, а усто теку лепо, глатко.

Мислим да имаш смисла за поезију. Боље је да се занимаш њом него каквом беспослицом, а и време ће показати треба ли да се посветиш само писању.

Поздравља те топло
Десанка Максимовић

Писмо Станка Опачића

Драги друже Здравко!

Данас сам дознао од професора Радеке да ипак издајеш Антологију. То ме је обрадовало тим више што сам после оног твог разговора и оних хистеријских испада наше познанице Маше нијесам био сигуран да ћеш издржати и успјети, не ради ње, него ради још таквих као она.

Професор ми рече да издајеш у властитој наклади па знам како ти је. Ја ћу наручити 10 комада, па ми одмах јави да ли ћеш за веће наручиоце давати уобичајени рабат купцима и колико треба за 10 комада да ти пошаљем, па ћу послати одмах. Ја нећу препродавати, али имам пријатеље које ће то интересовати и који су ме којечим задужили па ћу им по једну дати на поклон. Толико о том.

Друга је ствар да ми вратиш “Ерлангенски рукопис” јер ми треба. Треће. Не знам јеси ли узео у обзир и уврстио у антологију коју пјесму мог Кордунаша Саве Мркаља, познатог Вуковог претходника. Ја имам око 20 његових пјесама од којих је већ Младен Лесковац три унесао у своју антологију “Старије српске лирике”. А Миодраг Павловић једну у своју антологију “Југославенског пјесништва”. Ако си већ нешто од тога унесао онда је све у реду, али ако нијеси јави па ћу ти послати.

Толико за сад уз много поздрава и жељом за успјех

Станко Опачић Ђаница

Тушиловић 29. јули 1975.

Писмо Владана Недића

Београд, 23. августа 1975.

Драги Крстановићу,

Јуче сам примио Ваше писмо од 19. августа. Одмах сам уплатио претплату за Вашу антологију. Штета је што се “Просвјета” није прихватила – иако сте и уговор с њоме имали – да она објави књигу. Овако ћете Ви морати да изгубите времена у многим административним и коректорским пословима. Него, важно је да књига угледа света. Верујем да ћете се трудити, уз помоћ доброг коректора, да не буде штампарских омашки.

Жао ми је што сте, превозећи књиге из Загреба у Сплит, изгубили рукопис у коме су били записи народних умотворина прикупљених Вашом руком на самом извору. Из ове Ваше вести закључио бих да сте се преселили, мада у оном нашем једином разговору у нашем Семинару нисам упамтио где стално живите. Гледајте, ако можете, да се присетите казивача од којих сте записивали, па их још једном обиђите. Усмено благо нестаје све брже, али се још увек упорно држи, што је право чудо за Европу лета Господњег 1975.

Примите од мене најлепше жеље за брз излазак на светло дана Ваше антологије и за даљи успех у започетим или намераваним пословима. Књижевност Срба у Хрватској – видели сте из чистог искуства – врло је мало изучавана и прештампована. Ето посла за један радни век Здравка Крстановића!

Немојте се устручавати да ми се обратите за помоћ ако Вам устреба. Будете ли наилазили до Београда, јавите ми се да изменимо мисли о Вашим књижевноисторијским испитивањима. Да бисте ме најбрже добили, ево и броја мог телефона: 437-985. У случају да Вам је потребан какав податак из овдашњих библиотека, и то искрсне као врло хитно, позовите ме непосредно из Сплита телефоном. Код куће сам обично увече после 7 часова; пошто сам раноранилац, лежем већ око 10,30 на спавање.

Укратко, јавите се Вашем

Владану Недићу

Писмо Бранислава Зељковића и фотографија

Зељковић Бранислав пјесник
41000 Загреб Бубанићева 1/IV
Загреб 28. V. 1976.

Крстановић Здравко књижевник
58000 Сплит Арапова 1

Поштовани колега.

Најприје се морам захвалити на Вашем усрдном интересирању за моје пјесме и моје уврштење у Вашу цијењену Антологију. Затим, нажалост, морам Вас упозорити, опћенито, да ми ни један антологичар до данас није тражио ни посебно писмено, ни усмено, да не кажем нити заобилазно – поштански пристанак, да он уврштава јавно објављене ствари и сл., у своју Антологију.

Тако би се морало, у литератури, тражити пристанак и за своје критичко мишљење, и за све.

Ни начелно ствар, дакако, није добро постављена, јер прије свега, ја бих, као и неки други људи, морао имати властити часопис, финансије, штампарију, модерну не гутенберговску, да могу рећи што мислим, итд.; овако, у Вашој антологији, то ће увијек бити Ваше мишљење, или такође мишљење издавача или групе у којој сте у евентуалном утицају, итсл., а то је ствар других, удружених или неудружених индивидуалиста, а никако моје властите овакве или онакве маленкости.

Дакако да је Ваша тежња да чујете и моје мишљење знак посебне врсте, али то је чисто приватна сфера, и макар она била есенцијално једино права, у животу она је једино неважна односно, једино крива.

У том смислу “топографија” једног мог мишљења је ова: Нисам за пјесму Одлазак (из “Просвјете”) јер је стављам у 10-15 серију моје лирике и не могу допустити објављивање пјесме Жидовско гробље 1. јер није нигдје објављена, 2. јер би испало да се ја неком морам легитимирати да нисам антисемит, што је згодна ствар за планетарне звјеропробокаторе, који су обично у моди, али је криминална за слободу; пјесму Чвор такође антологијски цијеним, али би у данашњим приликама, анималним, невибрантним, могла бити криво схваћена; из Сфера сматрам својим најбољим пјесмама 1. Диносаури 2. Лијет у Алпе 3. Сухо корито у шуми 4. Елементи, змије и задњи утег масе. Покућство и Пећину сте ставили.

Неке не бих, овом приликом, спомињао, а из рукописних збирки, по мени, штоно ријеч, без личне хипокризије и, истодобно, објективне претензије, нашло би се бар неколико пјесама које сматрам “магистралним”, али потпуна или недостатна техничка неприпремљеност истих, спречава ме да Вам их пошаљем; објављивање, пак, њихових збирки, “Пролегомене” (1968-1972), која је била на “Министарству фискултуре” односно “Судемиона” (1973-1974) изискује вишу културну средину од тренутачне.

Под П. С. хитам да додам, а и Ви сте сличног мишљења, да пјесма Жидовско гробље такође иде у 10-15. серију моје лирике, и, као и Одлазак, осим “валерних”, оvdје напр. “штимунгованих” и сл. естетских црта, у цјелини нису антологијске, интегралне разине.

Можда се у Сплиту, гдје сам био у прољеће 1974. 7 дана у лијепом Марјану, видите с мојим драгим и несретним Вучетићем Вељком и у том случају молим Вас да га поздравите, а уз још једном захвалу за Ваше напоре око моје лирике, преостаје ми на крају да изразим жаљење, што се, можда ни с њим, а још више с Вама, нисмо успјели, због разних објективних тешкоћа као и, да тако кажем, атмосферских неспоразума недоречености и малосусретности, уосталом, боље упознати, више проћакулати и – зближити, –

с пјесничким салут-ем, и поштовањем, –

Зељковић Бранислав

Фотографија Бранислава Зељковића

**Писмо
Маје Воšković-Stulli**

27. VIII 1977.

Шаље:

М. Воšković-Stulli, 41001 Загреб,
Завод за истраживање фолклора,
Социјалистичке револуције 17, п. п. 308

Друг
Здравко Крстановић
В. П. 4100/1
21002 Нови Сад

Драги друже Крстановићу,
Веома ми је драго што се ми се јавили из војске и што се ондје бавите, уз остало, фолклором. Одговарам Вам тек данас јер сам се пред два дана вратила с годишњег одмора.

Ваша нас збирка свакако занима и вјерујем да ће је наша установа откупити када се вратите из војске.

У вези с Вашим радом имала бих неких сугестија. Вјерујем да сте прикупили занимљивих и пјеснички вриједних текстова народних пјесама, пословица, загонетки итд. из различитих дијелова Југославије. Има, међутим, у Вашој ситуацији сада и нешто још занимљивије. Живот у војсци, у једној специфичној заједници, такав је да ту настаје и властити специфичан фолклор: импровизирани пјесмице, узречице, вицеви, анегдоте, натписи, пародије некадашњих пјесама итд. Било би јако добро да то све прибиљежите уз што вјернији приказ одговарајућих ситуација како је што настало и како се преноси. Вјеројатно се доста тога прихваћа и преноси из једне смјене у другу.

Што се тиче традицијских пјесама, било би такођер вриједно да дадете што више информација о онима који их казују и начину како се те пјесме у Вашој садашњој средини прихваћају. Разумије се да се међу војницима чује и подоста ласцивних пјесама. Биљежите их и убудуће, без точкица!

Један наш колега из Института (именом Иван Лозица) такођер је сада у војсци и пише нам да има добар фолклорни “терен”.

Надам се да се иначе добро осјећате и да напоре подносите добро.

Примите много срдачних поздрава
од Маје Бошковић-Стули

П.с. Наш је институт промијенио име, сада се зове “Завод за истраживање фолклора” (адреса и поштански претинац остали су исти). Ми смо се, на-
име, интегрирали с досадашњим Институтом за језик и Старославенским
институтом у заједнички Институт за филологију и фолклористику, који
се састоји из три завода.

**Писмо и дописница
Миле Јоке**

Згб, 14. јула '79.

Драги друже Здравко,
Прије поласка у Њивице, на брзину: јуче сам разговарао с дир. Б. Ђелапом. Из разговора сам стекао, на крају, утисак да ће издати антологију коју си припремио. Прије тога потребно је: 1. да прибавиш преосталих (5) изјава пјесника који су уврштени у књигу (препоручујем ти да све те изјаве ксерографираш и чуваш примјерак за себе; код њега се већ изгубио Иванишевићев превод “Пут у Конго” и мој рукопис “Политички списи Св. Прибићевића...” и 2. он, Б. Ђ., не зна гдје је твој предговор, дотјерани. Да, молим те, ако имаш копију пошаљи ми да погледам (М. Ј., 51512 Њивице на Крку, Ул. Н. Јурјевића 26). – Издавач је распродао више од ½ тиража “Књ.(ижевне) хр.(естоматије)” – пристао је да идемо с другом књигом. У септ. ћемо формирати мало бољи ред. одбор, све боље припремити. Ако имаш приједлога, сугестија, јави ми.

Срдачно те поздрављам,

Миле Јока

Дописница Миле Јоке

Здравко Крстановић,
књижевник
58000 Сплит
Арапова 1

Загреб, 11. јула '79.

Драги друже Здравко,

Захваљујем ти на опширном писму. Сад само кратко:

1. у септембру ћу заинтересовати друга Вицу Заниновића за твој пријем у чланство Друштва књижевника. Вице је партијски секретар и доста добро позна своје чланство и загребачке прилике;
2. разговарао сам с друговима у загребачкој редакцији “Комуниста” не би ли тебе запослили у Сплиту као свог сталног сарадника, засад не долази у обзир, можда у касну јесен кад почну лист штампати у Згб-у. Ако ти знаш неку установу, јави ми, можда ћу моћи помоћи преко неких мојих другова;
3. било би вријеме да се објави антологија коју си припремао. Директор Б. Ђелап вратио се са свог планинарења по Сједињеним Ам. Државама, па би било добро да га подстакнеш – данас сам га тражио да и о томе с њим разговарам, али је на путу до петка (а ја у суботу идем на одмор у: 51512 Њивице на Крку, Н. Јурјевића 26); можда би предговор требало још мало погледати;
4. данас сам писао друговима Вици Заниновићу и Влади Мађаревићу да ми је понудио један солидан београдски издавач да би радо објавио Књ.(ижевну) хр.(естоматију), књ. бр. II (“заостали мртви” и данас живи прозаисти) и на јесен бисмо пришли послу, вјерујем да бисмо тај зборник боље припремили неголи први, ту сам књигу најавио у “Оку”, но разговарао сам о њој и с неким нашим партијским друговима.

Не знам да ли си видио моје “Претече научног социјализма”? Јуче сам прочитао твоје пјесме у “Књижевној речи”. Лијепе су. Зашто не пошаљеш и “Оку” неке пјесме, нове, најбоље. Неће, ваљда, пјесник гл. уредник одбити да штампа пјесме другог пјесника!

Срдачно те поздрављам,

Миле Јока

Писмо Миле Јоке 11. VII 1979.

Писмо Милана Лентића

Драги Крстановићу,

Не виђамо се, не дописујемо се, а године теку. Ево, наилази и 1982. Каква ће да буде?... Хм!... Требало би да ти пожелим срећу. Али, каквог то значења има? Ја заиста ништа не одлучујем. Други уврћу токове историје. И шта су у њима наше судбине? Моја судбина? Твоја? Ништа, кажем ти, ништа! Подлаци, ништарије, игноранти владају светом. Ни у једном веку није било толико нискости, толико превара, толико лажи. Све је унакажено! Од лакрдијаша и спадала направљени су идоли. Ђавао језди овом нашом планетом.

Али пустимо то! Чему уосталом да те оптерећујем својим мрачним виђењима?! Свако, вероватно, носи свој део пакла у себи. Свеједно да ли добровољно, или против своје воље.

Него, почео сам да ти пишем, јер сам требао нешто да те замолим. Својевремено, ако се не варам, био сам ти дао рукопис своје песме "Србија". Не знам да ли си га загубио, или га још увек имаш. Била је то коначна верзија. Сада код себе не могу да нађем копију. Молим те, дакле, пошаљи ми фотокопију тог рукописа. Био би ми хитно потребан. У сваком случају јави ми ако га и немаш више код себе.

Не замерај ми! Срдачан поздрав и Христос се роди!

Милан Лентић

Згб. 29. децембра 1981. године

**Разгледница (14. VI 1986.)
из Сарајева и пјесма
Момчила Попадића
Фотографије посвете**

Са Миљенком Смојом
Сплит, 17. III 1982.
Снимио Феђа Кларић

Посвета Момчила Попадића

Са Мирком Крстичевићем, композитор
и Момчилом Попадићем
Сплит око 1980.

“Aspalatos”, 6. I 1976.

Балада о њајку

Био једном један патак,
А на неки начин кратак;

мислио је да је битно
савладати бару хитно;

мислио је да је важно
имат' крило увијек влажно,

па је знао рећи често:
значајно је моје мјесто
у животу и у бари,
али АВАЈ!!! Тко то мари!

Био једном један патак
А на многи начин кратак.

Жао ми је било, зна се
што је знао само за се!

Здравку
Поп

Пјесма Момчила Попадића
6. I 1976.

Разгледница Момчила Попадића
из Сарајева

Писмо Станка Кораћа

Загреб, 20. VII 1991.

Драги Здравко,

Веома ми је жао што се само због новца избор твојих пјесама одгађа до даљњег. Ја сам се надао да ће се поступак са нашом штампаријом брже одвијати – ту сам видио реалну могућност да објавимо неколико књига.

Фонд нам је одбио све захтјеве за средства, осим Сабраних дјела Симе Матавуља.

Живимо у нередун!

Прочитао сам есеј “Poeta sacer” и видим да је доиста нов у приступу проблему. Нашао сам и нешто што подупире наслов моје књиге Андрићеви романи или **свијет без бога**. Ријеч је о “чувању сличности са Богом”, али Андрић се сусрео са свијетом који нема те **сличности**.

Поздрављам вас обоје

Станко

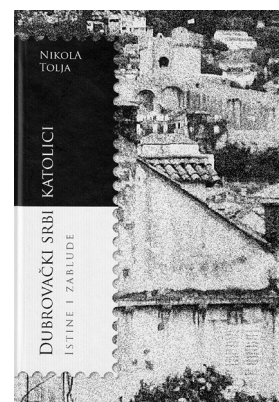
О књыгама

Бранко Чоловић

Заблуде и злојорабе

Никола Тоља, *Дубровачки Срби католици, истине и заблуде*, Дубровник 2011.

Поокрет Срба-католика у Далмацији, напосе Дубровнику, премда одувијек признаван као велика тема политичке и књижевне историје грађанског периода зачуђујуће дуго је остала без одговарајућег научног одјека. Премда је сматрана незаобилазном у проучавању новије историје Дубровника, многи аутори су је тек узгредице помињали, тако да истинских покушаја разумијевања настанка, развоја, досега и практичних посљедица које је имала на друштвени и духовни живот града-републике уистину није било. Разлози, углавном сведени на систематски провођено заташкавање, показале се, били су препрека цјеловитијем, а посебно критичнијем сагледавању овога јаког друштвеног феномена у дубровачкој средини готово читавог XIX и почетка XX вијека. Потакнут истим мотивом кренуо је и аутор ове замашне књиге, али у исто вријеме и амбицијом да постави стабилније чињеничне и интерпретативне репере, због чега је осим у науци савезнике издашно тражио и у публицистици. Претпостављамо да отуд потјече романтичарски интониран поднаслов, *истине и заблуде*, као да је било када, било која књига успјела разлучити једно од другог, али доиста немамо разлога доводити у питање ваљаност ауторових предубјеђења, која су што је књига расла постала и његова трајња увјерења. Ипак, моралисању у науци нема превише мјеста, јер би то у истом тренутку значило све остале на рачун свога мишљења спустити степеницу ниже, и то оног мишљења које већ сутрадан може бити побијено, уколико се, наравно, има храбрости

то признати. Оно што нам је на самом почетку осјенило читав проблем јесте приступ, заправо избор исувише грубог алата за сецирање. Читав пролог написан је паралитерарним стилем, препун нефункционалних реторских фигура, надасве опширан, дакле и непотребан. И све зато што је писац, цитирамо завршетак истога: *Волио бих да читаштељи осјете барем малени дио тој задовољства* (бављења овом проблематиком – оп.п.) *и да ова књија у неком виду ујошћуни њихове сјознаје о прошлости*, (гле сад) *најљешее трага под сунцем*, закључио оцјеном коју би пропустили изрећи иначе хвалисави туристички бедекери. Читав текст је у основи мјешавина жанрова, врви моралним продикама, истакнутим или повученим ја, општим мјестима латинског поријекла или онима из народног говора, које, у крајњој линији, нису ништа друго него потреба да се појача примарна снага чињеница. Или да их мијења у њиховом одсуству. Парадокс лежи управо у томе да је разоткривајући одређене истине, до јуче затомљене или барем неприличне да се јасно и гласно истакну, аутор је, како то обично бива, несвјесно, развијавао нове заблуде. Нисмо рецензенти, нити ћемо неутралним приступом тексту књиге осим уобичајене похвалне ноте упутити покују академски безазлену критику, већ би се задржали на оним дијеловима који су сасвим сигурно у противставу са високим моралним начелима својственим научном истраживању, посебно начелу објективности. Оном истом којег је аутор, по властитим и неколико пута поновљеним ријечима, поставио у темеље своје големе зграде.

Треба докраја респектирати пишев покушај потпуног заокружења досадашњих сазнања о покрету Срба-католика. Прошао је кроз већину објављених извора, приватне архиве, простудирао литературу а посебно је дао преглед периодике настале залагањем Срба-католика, уосталом то је унеколико и примарна ауторова научна преокупација тако да у том домену рада не постоје веће замјерке. Свако добронамјеран би, уколико наравно покушамо ослободити основни текст сувишног сала, могао наћи мноштво драгоцјених информација о Дубровнику, његовој прошлости, а посебно времену у којем су Срби-католици играли значајну улогу. Неупућени би могли дознати и оно што им службена историографија не жели без коментара понудити, који, истина, и овдје не изостају. Једно вријеме, 1890-1899, Срби-католици у склопу Српске народне странке уз аутономаше били су она политичка снага која је управљала градом. У то вријеме издавани су бројни књижевни часописи, оснивана удружења са изразито српским предзнацима, именима и симболима, покретане бројне акције које су за посљедицу имале стварање онога духа који ће кулминирати оснутком прве јужнословенске државе на овом простору. О безбројним питањима, посебно оним на микрополитичком плану аутор је уз прецизан

слијед догађања изнио и своја, посве оригиналана, запажања. Притом је исказао страствену потребу да реферира према супротстављеним ставовима, бескомпромисно полемизира, чврсто увјерен у своје право на истину и досљедност властитог сагледавања. Његове интерпретације ријетко кад су дијалектички смирене, несклон је било каквом компромису између лијевих и десних, националиста с једне и националиста с друге стране, и ништа то не би било посебно страшно да се у разрачунавању са неистомишљеницима није истрајавао на крајње упрошћеним идеолошким обрасцима наслијеђеним из времена када је и сам имао значајну улогу, опћим мјестима која као таква претпостављају извјесну интелектуалну инертност као и склоност савременим идеологемама. Управо таквим ставовима посветиће се највећа пажња у осврту на ову књигу.

Основну тему писац је у сваком погледу надрастао. Неумјереном нарацијом, поготово историчарским појашњењима и екскурсима с којима је одлазио у дубоку прошлост, дао је одушка питањима која га лично тиште не придносећи тиме утемељенијим спознајама појаве о којој има амбицију писати. Резултат свега – повећан опсег. Књига, сигурни смо, не би ништа изгубила на важности уколико би се редуцирала барем на половину садашњег текста. Овако зацијело није постала читљивија, многи нагласци су се изгубили у гомили неважних детаља и лаконских опаски, дапаче потребан је напор да се чита више као научно штиво а мање као распојасана новинска тирада.

Већ у уводном дијелу, својеврсном катихетском солилоквију, аутор је наговијестио да ће приликом обраде ове теме, што, чини се, не сматра никаквим гријехом, мијешати наративне планове, прошло и садашње вријеме, све у задатом настојању да читаоцу приближи сам феномен. У свему се види одређена неспремност, али и неспособност да се организира примарна грађа и, посебно, дисциплинује начин излагања. Томе није помогла нити разуђеност на поглавља и подпоглавља примјеренија неком високошколском уџбенику техничке струке неголи историјској анализи. Јер да није тако зар би писац на 17. стр. абecedним редом, безлично као у телефонском именику, исписао 140 имена оних који су се на посредан начин као писци или непосредно као судионици реферирали према појави Срба-католика. И онда стална баража опћих мјеста, достојна националистичке прозе настале у освит деведесетих. Покушавајући и сам разумјети, та мисао није престала да га мучи све до краја књиге, зашто су се највиђенији Дубровчани окренули идеји српства, постулира на стр. 227. сасвим исцрпно у чак 14 (четрнаест) отворених питања. Распростирући се по оволиким страницама доиста није могао пропустити ништа важнога у анализи, али је утолико настао проблем нагласка пресудних момената и чињеница. Поне-

кад датих и на сасвим приземан начин, намјерно цитирамо по дијеловима: *како то да су они окренули леђа једном силишском Дуји, једноме Марину, једном Јури...; једном зајребачком Шшефу, једном Францеку, једноме Драгецу.. и да су се окренули једноме ужицком Паншелји, једном Сшефану, једном Обраду.., одњетованим у источноеуройском, бизантинском уљудбеном крују и православном свјетоназору.* (11) Он се искрено чуди, признајемо да то чуђење из сасвим других разлога дијелимо са њим, све невјерујући како је коров национализма биљка неуништива. Дилеме пред коју је он ставио своје претходнике или његовим језиком казано *предшаснике* нису никада биле нити јесу *еуройске*. Дискриминација по завичајном поријеклу, личним именима ипак је била и остала знак ординарног провинцијализма, неповратне инфизираности презиром према другом и другачијем. Па кад се томе дода, по ко зна који пут поновљена теза о *ужицком кајмаку*, увредљива да није површна, напомињемо да ово није једна од небројених новоиздатих кухарица, у којој нашем кухару никако није јасно како се од ових састојака, врлих Дубровчана образованих у најбољим школама, одгојених у слободарским традицијама Града, могао створити такав несварљиви живеж попут Срба-католика. Успут, та синтагма је интелектуална и не баш најуспјелија творевина коју је наш аутор, у складу са неслућеним могућностима новоговора претворио у *србокашолитанство* и с том ће лингвистичком рогобати у разним облицима све вријеме неустрашиво витлати на небројеним страницама књиге, са истом оном лакоћом којом су деведесетих произведени и у медијски простор припуштени да дивљају разни србочетници, југокомунисти, хрватски Срби и сличне химере. Пробајте по истој шпанци замислити Српске Хрвате?! Једну од њих *великосрбе* – заправо ауторе који му нису по вољи, писац чак има потребу рационално дефинирати и у тој первертираној намјери он не види ништа зазорно, дапаче. Заборављајући, или можда не, да онога тренутка када некога дефинишете са таквом одредницом престаје свака потреба полемике. Понекад нам се учини да је основна намјера књиге *мој обрачун с њима*, или како то обично на крају бива са самим собом. А њих је насупрот нашем разбарушеном Дон Кихоту, премного. И када високе зидине нису успјеле спријечити налете и упаде барбара са истока ту би се увијек на бранику града, много више домовине, бранећи их рјечју и аргументом доказао и наш, увијек за највећу жртву спремни мученик. Уредно је на 174. стр. персонифицирајући град избројио петнаест ратова са српским владарима-отимачима, и све то није било довољно неголи је скорашњу и највећу Калварију осликао потресним тоном нарикаче: *Говори Дубровник: Зар нисте 1991. разрушили, сјалили, оиљачкали моје подручје од Вишаљине до моста на Бисирини?! Зар ми рушећи моју сјоменичку језиру, моје срце и*

душу, са више од 700 убојених ђранања само у једном дану – нисте урадили оно од чега су ме поштедјели чак и окорјели фашисти какви су били Хитлер и Мусолини. Па како онда да будем ваш?!

Уосталом праведнички мотиви искре и на стр. 127. ...али ми је сјало да.. разатам нека мајновења и заблуде око овој пишања, и да се супроставим неким сувременим великосрпским ауторима, великосрбима који сузе роне над развалинама Душанова Царства, и хтјели би га оживјети; оних који док говоре о дубровачким Србима католицима и српству Дубровника моме хрватском народу у цјелини приписују еноцидна обиљежја и према њима наступају с расистичких позиција, а што нисам могао оштријети. Тој скаредној фељи истраживача и писаца посветио је и један дражестан поднаслов: *Сувремена великосрпска оријанса*. Поред гастрономије за исту цијену добили смо и порнографију.

У закључном дијелу и ZZ топ наслову, *Заблуде и злојораве* на стр. 567. окомљујући се на великосрбе писац је ту синтагму и њене изведенице у једној јединој реченици споменуо шест (6) пута. Тако су Срби католици, који нису тајили великосрпске идеје ниши су са великосрбима званично били у политичком дошлицају – не хтјели и не знајући – зајели у великосрпску мрежу, несвјесно подражавајући великосрпску идеологију, тако шјерајући воду на великосрпски млин; подијавали су великосрпске експанзионистичке ајетише, који нажалост нису утажени ни до данашњих дана. Предлажемо аутору ако му већ други на то нису скренули пажњу, да сам у миру свога дома размисли о овој нападној фиксацији и њеним неизбјежним посљедицама по ментално здравље. У силном отпору према србизацији Срба-католика, обесмислио је њихову кроатизацију.

Разумије се како великосрпска идеја, а потом хегемонија без *Начертанија* није ништа доли мртво слово на папиру, а баш том је папиру наш писац посветио доста простора, све да би у закључку могао славодобитно изјавити:

С обзиром на српску хегемонију у старој Југославији доиста су се били остварили Гарашанинови циљеви. Додао бих да је дух *Начертанија* наставио живјети и у другој Југославији те да у неким главама још и данас живи. Из њега су идеје – преобликоване и осувременењене у Меморандуму САНУ – црпели, и још црпели, и ћосићи, и милошевићи, и јовићи, и хаџићи, и мартићи, и црнчевићи, и крестићи, и мишровићи, и шешели...; оно је проузроковало и Овчару, и Шкабрњу, и Сребреницу, и Жечу...; из његова арсенала падале су ђранање и ракете и на Вуковар, и на Осиек, и на Сарајево, и на Загар, и на Шибеник и на Дубровник... Све ће то повијест, ваљда (Откуд одједном сумње?) исправно оцијениши. (283) Наш аутор је већ оцијенио и пресудио. Напомињемо, још једанпут, цитирамо научни текст, а не *Вјесник*, *Вечерњи лист*

или *Хрвајско слово* из деведесетих година, чије писање се данас оцјењује термином *јовор мржње*, а чији злокобни ехо снажно одјекује и двадесетак година касније. Дохватио се наш велики демистификатор и Вука Караџића, онако са стране лингвистичке али и са стране политичке, доконо умујући на тему крилатица *Срби сва три закона, Срби сви и свуда*. Ниједну ситуацију, догађај из политичке збиље 19. вијека, напосе личности, писац није разумијевао у тоталитету свога времена него је увијек била битна и данашња, углавном политичком коректношћу обојена перспектива и не можемо се отети утиску како иза свега стоји потреба за некаквим интелектуалним и политичким искупљењем. Или да се увијек усљед мањег отпора безбрижније плива у матици? У том свјетлу гледамо и на екскурс о језику данашњем, разликама између српског и хрватског, на које аутор гледа помирљивим тоном и разумијевањем, толеранција изнад свега, е да би онда само пар редака касније (553) започео сасвим други дискурс: *Дакако да треба разликоваћи ријечи које бјелогано припадају једноме, а које грутоме језику. Нећемо најримјер доустићи да се у хрвајски језик уносе ријечи јоуш...; нећемо доустићи изјоворне облике јоуш...; нећемо доустићи ујошребу фушура I који би умјесто инфинитива који завршава насјавком- ти или ћи био насјављен од јрезенја глагола с предметним везником да...* Наш часник поносно поправља одору, затеже ремен, ставља шапку и окупљеним новацима заповједа што се смије а што не, макар и у језику. Истина, њему самоме баш не пријају *уврњаци* и *зракомлаћи*, *далековиднице* и *крујовали*, али боље и то него *предузећа*, *свешћеници* и *колеџнице*, иако се оне као дјевојке нису лоше показале.

Отуда извјесни пронационалистички ставови, борбено полемички тон, неприродан језик – нисмо читали текст са више инструментала, и синтакса које аутор зацијело није користио прије, допустите да мантрамо ауторовим стилем, *демокрајских јромјена* и *сјварања суверене, самостјалне, слободне* и какве све не државе, мада, очито, добар дио предрасуда и незнања носи из тога периода. Једна од тих предрасуда је и она о српској култури. Када се на 569. стр. по ко зна који пут ишчуђава над чињеницом како угледни писци Дубровчани попут Петра Колендића, Милана Решетара, Луке Зоре нису знали одвагнути разлике између двију култура, односно књижевности, и да су Шишко Менчетић и Ђоре Држић несравњиво бољи и напреднији од представника и дјела српске књижевности у којој је *било тек написано Жишје Стефана Дечанског* (?!). Како наш писац умјешно користи интернет, јер су пропусти у његовом пријашњем образовању превелики да би то требао и морао знати из других извора, могао се мирне душе обавијестити да већ почетком XV вијека у ренесансном духу деспот Стефан Лазаревић пише *Слово љубве*, а да је врхунац литерарног стила и духовне дубине

досегнут на натпису каменог стуба сачуваног на Газиместану који се приписује истом владару и пјеснику. Потом је у противстав довео Гундулића, као заточника западноевропских барокних особина и осјећаја, а с друге стране, малициозно примјећује како је у српској књижевности *било тек објављено Жишције кнеза Лазара и сл.* Слично му је тако говорити! За његову информацију у српској књижевности XVIII вијека заступљене су све литерарне форме, пјесништво, бесједништво, драме, мемоари, кронике, проповједи, свакако и житија као медијавални преостатак, а стварају велика имена попут Гаврила Стефановића Венцловића, Христифора Жефаровића, Захарије Орфелина и др. Само у тако постављеном склопу ствари, презривом ставу према српској баштини, аутор је своје игнорантско мишљење могао пренијети на мишљење Срба-католика. Па каже: *Защо сам рекао да су многи уважени и високообразовани Срби католици ради политичких циљева угрозили свој стручни, образовни и знанствени дигнитет.* Каква логика такав и закључак.

Међу савременицима појам Срба-католика готово да није постојао, а заправо га као термин анегдотског карактера сусрећемо у писму Конављана (по пишевом закључку вјероватно Дубровчана) часопису *Дубровник* од 29. септембра 1901. када су се један једини пут тако исказали. Међутим, на крају истог писма потписани су као Срби Конављани. Припадници те политичке и националне оријентације без остатка су се осјећали и изјашњавали Србима Дубровчанима или дубровачким Србима, никако другачије. Конфесионална дистинкција била је само утолико потребна научницима што су се у граду налазили малобројни православни Срби, сасвим другачијег поријекла и нарочито друштвене филозофије. Колико је некомфорно било православнима унутар зидина града, са читавим низом ограничењаупрактизирањувјерскихобредасвједочебројнисредњовјековни извори, али и одлука Вијећа умољених из 1715. којом се *налаже шизматикцима који станују у предграђима да не смију без часовише пријаве и доушинења Малој вијећа у својим домовима примити никаквој адвену, шј. придошлицу, ни дању ни ноћу, под пријетњом казне за прекршишеља ове наредбе од три мјесеца затвора у најстрожим затворима у доњим проспоријама Кнежева двора.* (217) Да ипак не би допали *доњих проспорија*, овоземаљске верзије пакла, морали су се за свој статус борити како знају у умију, новцем, мудрошћу, лукавошћу.

А све трагом наводне поруке Св. Фрање Асишког изговорене још 1220. да ће Дубровник пропасти ако у њега уђе православље. И тако је град у читавој својој историји задржао непомућену вјерску чистоту, чувајући се православних, али не и обавезно њихових новчаних депозита нити уносне трговине са њима.

Озбиљност таквих или сличних теза била је учестали предмет осврта аутора који је баш свему настојао поклонити дужну пажњу, не налазећи у томе ништа ефемернога. С друге стране то је значило умањити тежину основних поставки али и тривијализовање читаве приче. На стр. 239 дознаћемо дирљиву сторију о Кати Коновоки, дојиљи потоњег краља Александра Карађорђевића, изабране зато што су, цитирамо, *биле познате културне, хиџенске и остале вредности Конавока*. А не зато што је та прсата дама могла издојити обиље млијека. Друге њене квалитете тек наслућујемо. Таквом приступу на руку иду у подугачки наслови који као да су проистекли из ере просвјетитељске књижевности, нпр. онај: *Нека изолована схватања о узроцима ташења српскокаатоличкој покрећу и о искривљеноме преношењу преградских српскокаатоличких удеја у међураће*. Самог себе је надмашио не само у одабиру ридикулозног наслова већ у садржинском смислу када се подухватио анализе ништа мање него: *Људских и морално етичких особина Срба католика*. Наш profiler, не нужно криминолог, са искуством некога који је својевремено писао морално-политичке карактеристике одважио се и на ову тему написати покоје значајно слово. Поменуће крими домене пак дотакао се у 869. фусноти када је оправдавао разлоге који су га навели да на основу грађе представи учеснике покрета, виђеније и оне мање истакнуте и да притом употреби само њихове иницијале. Вриједи послушати: *Темељем врела и литерашуре коју сам користао у истраживању, сачинио сам постоле појединачни попис* (Тако се то ради! Честитам друже.) *свих оних који су покрећу, јамачно, припадали. Двојио сам око тога да ли ја такој уврстити у књију или само навести сатаистички податак о њихову броју. (Зашто двојити друже?) Од прве варијанте одустао сам јер ми се чинило да су наше ране (а чије друго видамо доли оне непреболне наше) од недавне српске атресије толико свјеже да многи о томе не би могли хладнокрвно и објективно судити. Без обзира што се данашње обитељи, наследнице некадашњих србокаатолика (појединаца или читавих обитељи) немају због чега стидјети својих предшасника, сматрао сам да би на данашњем стању српско-хрватских односа објава пописа могла неосновано нашкодити уледу тих обитељи, те да би се оне могле неоправдано поставити на стању срама и осјећати нелагоду. Нелагоду? Можда зато што су њихови преци били овијани криминалци, сјецикесе, проказани припадници локалне мафије, а не интелектуални и морални предводници друштва свога времена. А онда слиједи злокобни, у моралне обзире ушушкани разлог. Посебно се то односи на оне обитељи чији су поједини чланови дојучер, а неки још и данас, обављали или обављају веома високе дужности у дубровачком јавном, политичком и тосударском живошу. Нечувено? Како је то могуће? Опет је пропустила грађанска будност чим су*

на чело града припуштени далеки потомци проклетих Срба католика. Али да би дифamacија била што мања прибјегло се тзв. трећем рјешењу, а то значи:.. *сви остали ће бити представљени на описани начин, дакле само именом и иницијалима презимена*. Подсјећамо како су иницијали уобичајена пракса новинског означавања малољетника или осумњиченика за разне злочине, а ови су, намеће се заључак, доиста починили неопростиве злочине, против вјере, народа и добрих обичаја.

Из пицевих изјава нескривено провијава слободарски дух града чију заставу као мото краси Libertas, дух који на уштрб слободе појединца јача заједницу, али и дух који пријечи мноштво да се без задршке и конформизма суочи са властитом прошлoшћу. Чак и аветима.

Књигу готово да ишчитавамо као стално преиспитивање почетног става, откуд Срби-католици у Дубровнику? Аутору, упркос помном изналажењу мноштва реалних разлога и узрока, као да није сасвим јасно зашто су се Дубровчани у једном периоду, друштвеним околностима упркос, баш тако и сасвим отворено изјашњавали. Накрају их је свео на пуке заблуде, али га ни то није задовољило па је потражио примарне мотиве, зазивао прошлост, географију, психологију, социологију, имагинирао на популарне теме, али осим протурјечности није могао ништа друго понудити.

Завршних оцјена на ову тему, упркос пицевим настојањима нема, нити их може бити. Знање о некој области не опредјељује поријекло, стручне референце, сам ауторитет писца, чак ни друштвена позиција са које је могуће учврстити званичне истине, колико ограничења свијести и критичког ума. Право говорећи, из ове књиге би се могло пробрати добрих знања и штошта непознатога научити, али оно што пријечи пожељан приступ је цјелина оптерећена ваннаучним, углавном приватним инхибицијама ауторовим. Бојимо се да су оне, поред осталог, заслужне што овај текст није нашао етаблираног издавача неголи се он сам морао појавити у својству уредника, лектора за што је образовањем квалифициран и коректора за што јамчи добар вид и доколица. Па ипак од броја страница, свих седам стотина и једанаест, барем је двоструко већи број словних и штампарских погрешака.

Никола Дуганџија

Сѝоро Ѓорећи сѝијењ

Саламон Јазбец,

Социолоџија хрвајској ревизионизма

Предјасеновачка и њојасеновачка ѓлавињања у Хрвајша, Маргелов институт, Загреб, 2010, стр.

464

Мање или више прихваћајући закључке које је Саламон Јазбец изводио из ријетко обимних, прије свега новинских извора, читалац овог дјела не може остати незаинтересиран његовим садржајем. Може бити и под дубоким дојмом ауторовог приступа. И он, баш као и аутор, ако је довољно сензибилизиран за своју околину или мимо шаблона позна друштвене односе, брзо уочава како се упустио у необичан потхват. Тешко је и иначе остати равнодушан ако је ријеч о проучавању нације и религије, поготово јер у правилу некој од њих припада, било да се с њима настоји до краја изједначити, било да има неко одстојање. Читалац може бити толико захваћен динамиком овога дјела да га и оно о чему већ доста зна, почиње привлачити, чак и када сматра да је на неким мјестима ауторов приступ једностран. Не може остати равнодушан према интенџији књиге, нити тиме што она говори час смирено, промишљено, час изазовно, над чиме се ваља замислити и не доносити пребрзе закључке. Стјече се и дојам да у готово свим случајевима аутор остаје досљедан у своме науу.

Констерниран је насиљем које је вршено над појединим националним и вјерским мањинама, подвргнутих већинској самовољи. Занима га друштвена клима у којој не постоје довољни отпори да се та самовоља ограничи. Ријетко се упушта у социолошка или психолошка разматрања, заузет експликаџијом енормне грађе коју је систематски сакупљао и која понекад замјењује његово излагање. Истражује појавност о којој се пише контроверзно и која је неријетко већ почела прелазити у заборав, онај намјерни, који њега највише занима или ненамјерни, на који утјече проток

времена. У оба случаја то је ријека која односи важне дијелове прохујале збиље. Но, почну ли се намјерно прешућивати њезини садржаји, повећањани су изгледи да се прошлост понови, можда у још потреснијој форми.

Аутор је већ прије истраживао хурбноцид, тј. злочин везан уз свјесни заборав прошлости и тада је дао наслутити да ће се наставити њиме бавити. Књига *Ревизионизам хрвајској друштва* ту је претпоставку потврдила. Тенденција намјерног заборављања представља за њега реалну пријетњу наставку несугласица међу нацијама. Зато јој је и посветио толику пажњу, примјећујући како и нове генерације хисторичара нису од ње имуне. Штовише, неки се повјесничари “сладострасно одају хисторијском ревизионизму” (стр. 436).

Свјестан је да из критичког приступа појединим дијеловима прошлости произлазе и жестоки отпори, као и да оно о чему пише “неће бити популарно”, али се и нада да ће такав приступ бити прилог спречавању пријетећих понављања. Зна и за могуће приговоре своје тексту упућене од стручњака појединих дисциплина, одговара им овако: “(...) но ја нисам повјесничар; може иритирати којег новинара, но ја нисам журналист; може иритирати којег списатеља, но ја нисам белетрист. Видим себе само као пуког кроничара једног бурног доба, силом прилика увученог у знатне догађаје којима је и сам непосредан судионик” (376). Текст ће – наставља – засметати и неким читатељима, “но ја своју жељу да искрено, истинито и исцрпно опишем и објасним данашњицу за поучну добробит будућности, сматрам једном од својих малобројних врлина” (376). У тој намјери је и устрајао, а то што препушта другим истраживачима да истину шире или редигирају, уобичајени је поступак када се разматрају тако сложене појаве као што су нација и религија. За њега је најважније да читаоцима пренесе оно чему је годинама био предан. Ако његов пут долажења до истине може некога погађати и огорчити, и то је разумљиво: никада се не може бити увјерен да је нечије дјело овакве врсте утјеловљење чисте објективности, свеобухватности, лишено свакога интереса и идеологичности. Зато што је истраживач обдарен осим разумом и емотивним односом према стварности, његова ће истина увијек дјеломично бити само његова. Осим тога, избор грађе, њезина већа или мања доступност, губитак оних извора који би можда били најважнији за проучавање, увијек ће одређивати и досег нечијега доприноса препознавању стварности. Штовише, нетко ће првенствено у скривању истине видјети своју шансу. Саламон Јазбец је управо о томе написао дојмљиве странице и показао колико је тешко поднијети непријатне истине о основним групама којима се припада. И он пише са свога, што значи и ограниченога становишта, али тешко је по рећи да га није поткријепио подацима који значајно шире знање.

Повремено писац уопћава ревно сакупљану грађу. Ево једне такве генерализације: “Држава није ни врлина ни идеал, него кожа која мишићје и кости држи на окупу. У том тијелу државотворни народ је и срце и ум. Али ако је ум инфициран мржњом на један дио грађанства, може ли држава бити праведна? И може ли срце оправдати такав ум?” (44-45). У таквој држави антисемитизам је “социјална болест, он никад није ограничен на појединца” (45). Може се тек примијетити да у социјалној психологији превладава мишљење да се социјално насиље не може поистовјетити с болешћу, макар не у медицинском смислу, али оно се лако превиића јер жидовски је народ кроз прошлост био извргнут толиким насиљима да се разумљиво јавља и помисао на антисемитизам као болест. То је у једном тренутку и навело аутора да напише сљедеће ретке: “Жидови у Хрватској сметају овакви и онакви, ако их је гдје пуно и ако их је гдје мало, ако су на селу и ако су у граду, ако су ортодокси с пејес зулуфима и ако су покрштени, ако су умиљати покућарци или тихе домаћице и ако су професори универзе или слободни умјетници. Некад их се шиба антисемитизмом, некад их се шиба асемитизмом, некад им се ласка филосемитизмом, некад их се мами асимилацијом, али их се увијек једва трпи, да би у првој половци четрдесетих наказна хрватска држава зарикала из усташких грла душегупком Јасеновца. Холокауст у Хрватској има своју генезу, он није импортиран или наметнут...” (274/275) Изричај је недвојбен, о чему други који мисле исто траже утишане или одмјереније ријечи, трећи настоје тврдњу оповргнути, али ауторово мишљење сваког читаоца, потиче на озбиљно промишљање.

Примијетио је и посљедице односа према неким другим мањинским ентитетима у Хрватској, нпр. према Србима послјије “Олује”. “И они ријетки што преостаху практички (су) невидљиви, плахи, тихи, посве сигурно на прагу посвемашње асимилације. Чини ми се како се и већински народ полако привикава да више нема – или да више не треба бити – Срба у Хрватској (90). На другом мјесту то виђење пооштрава: “Данашњи припадник мањине – сутрашња је цивилна жртва” (344). Јест, додуше с извјесном вјеројатношћу. Ту могућност неријетко примјећују и они знанственици који не подлијежу неутемељеном оптимизму. Разматрају тако и угроженост Хрвата у оним срединама у којима су мањина, дијелећи судбину неких других мањина на просторима бивше југославенске државе. Штовише, многе средине у свијету производе неповјерење, презир или лажну солидарност с одабраним мањинама. Драстичнији поступци су довољно познати.

Некада су рушене синагоге и цркве супротстављених заједница, у недавним временима исто се догађало с православним, католичким и ис-

ламским богомољама и ономе што припада споменичкој баштини. Цркве се сада обнављају али “није бит у богомољама, бит је у души. А душе нема, нити с једне стране. Док год не буде успостављено разумијевање у души, неће бити могуће нити разумијевање и сурадња у физичком свијету” (251, биљашка 864). Овдје се на томе не ради озбиљно, баш као нити у Европи, “стога нисам сигуран да у свом животу нећу доживјети још један Јасеновац и још један Аусхџитз” (исто). С миленијским искуством, Жидови знају колико је дјелотворно приближавање међу народима сложен пут, иако се и други народи, и опет из искуства ненаклоњене прошлости у то освједочују и траже начине истинских промјена. Штовише, разумијевање или само толеранцију, није једноставно постићи и унутар исте нације или вјерске заједнице. Било би поразно када би опет исход некога свјетскога рата накратко успоставио попуштање напетости, јер и последице привидног мира долази до сукоба изазваног дубљим антагонизмима.

Како – пита се Саламон Јазбец – Хрватска може пристати на више цивилизирана правила игре у европском окружењу, јер и то се окружење суочава с недоумицама? Случај је сложенији уколико се уз традицију јављају и утваре прошлости и одбијање да их се смањује и не тражи учестало непријатељ који јача дојам о властитом идентитету. А све по оној изреци – “Имам непријатеља, дакле ја сам ја”. То се и овдје догађа. И Западна Европа позна ове апорије, али многе успијева ублажити. Више критички оцјењује своју прошлост, схваћајући како и држава, па и већински дио народа, може повремено бити захваћен сљепилем, које додатно произлази и из измишљања своје улоге у повијести. Ако смо учествовали у злочиначким потхватима, а сад их оправдавамо или – као што упризорује аутор – превиђамо, доприносимо хурбноциду, томе затирању истине о прошлости. (О хурбноциду више у његовој књизи *Magnissimum crimen*, Маргелов институт, Загреб, 2008). Сматра да када Хрватска уђе у Европску унију, бит ће присиљена одрећи се неких аспеката идентитета, па тако и појединих неистина. К томе, хрватско друштво је “у парадоксалној ситуацији да не може без цркве, јер би запало у фаталну кризу идентитета...” (163). Он не заступа идеју о напуштању вјерске заједнице, поготово не религије, јер тако нешто није нити могуће, него промјене у заједници која се и из својих уских интересних разлога јавља као бранитељ идентитета.

Пита се да ли ће “звјерско у нама бити једина карактерна повезница с бројним бићима која нас окружују”, па наставља: “Потомство које је одњиано свако у својем збјегу није јамац заједничког друштва које ће омогућити напредак односа између људи и народа, између вјера и обичаја. Све што смо стекли, протрадили смо, све што смо заволили, без по муке смо замрзили, се што смо лако мрзили, још смо лакше побили. Овај сви-

јет у који смо бачени дао нам је мјесто да га претворимо у сусреталиште, а ми смо га пренамјеновали у полигон” (434). Значи у мјесто сукоба. Да би се одмакли од “звјерске” збиље, он ту збиљу не без разлога представља у тамним нијансама, па ће они који дјело не буду пратили, можда и сами размишљати како је на такву збиљу могуће дјеловати. Да ли путем друкчије перцепције друштвених односа, признањем да су и они доприносили пракси која утјече на изопачену збиљу, повјерењем у онај излаз који силом настоји укидати постојеће стање, или неким још неискушаним средствима, тешко је рећи.

У овој књизи аутор опширно примјерима демонстрира идеологију и дјеловање бројних десничарских (ма што то значило) институција и појединачних који друштво настоје очистити од елемената за које претпостављају да кваре националну и вјерску чистоћу. Заузет описивањем њихова наступа на хрватској политичкој сцени, није ни имао намјеру дубље проучавати националну појаву као такву нити њезине мијене. Оне пак девијације које се јављају као фашистичка и клерикална испољавања, успјешно разобличава у манири понајбољих критичара ових појава. У тим настојањима његова, иначе учестала, аподиктичност има оправдање. Не остаје незамијећен нити његов његовани језик и ефектна стилизација, која повремено постаје публицистички интонирана. Ипак, оно што највише уочава читалац, привучен динамиком овога дјела, обрада је “затирања успомене на жртве” и “масакр над повијесном истином о страдањима”. Тим се проблемом баве и други аутори, али примјери које он наводи остат ће дојмљив подсјетник на посљедице које хурбноцид може произвести. Иако се прије свега присјећа и проучава жртве холокауста, упозорава и на ширињу ове тенденције.

Откривање прошлости изазива и мучно преиспитивање и прихваћање одговорности за могуће учешће нас самих у догађајима који се сада препознају као нововјековно барбарство, колико год се нетко може њиме и поносити, будући да представљају допринос одужења идентитета. На то се, у јеку напора за његово учвршћивање, у правилу нити не помишља, иако пропитивање улоге и смисла идентитета и његове везаности уз моралне и неморалне радње, мирољубиве или рушилачке пориве, нешто је без чега се не може очекивати помак у међунационалним односима. Прихвати ли се ипак тај изазов, ствара се прилика за бар минимално ослобођење од националних илузија, које непрекидно наводе на стварање појединих непријатеља као тобожњег узрочника властитих недаћа и укидања своје одговорности. Дође ли до таквога обрата, постат ће и мало јасније зашто су Жидови кроз прошлост у тоталитарним системима неоправдано страдали што би онда потакло и питање зашто је њихово присуство у више-

националним и вишерелигијским срединама доприносило напретку тих средина. Тада би и повијесни ревизионизам ослабио и прегнантније би било препознато како по много чему сви припадамо истој, људској врсти.

По томе је ову књигу могуће схватити као допринос, по његовим ријечима, добробити будућности. То подразумемијева да и ревизионизам хрватског друштва није исконски и неумитан и да већ разговор о њему значи помак. Овдје се је она тенденција модификације прошлости која није у складу с официјелном политиком разрасла, али ту дјелују и отпори, иако претежно предвођени појединцима. Дође ли у томе смислу до видљивијих промјена, искривљавање прошлости би и тада преостало, јер је и немогуће замислити да би могло нестати, али можда не би имало такве злосрепне састојке какве има данас.

Саламон Јазбец сматра да поруке његове књиге и сличних подухвата у разоткривању повијесног ревизионизма неће бити брзо препознате и споро су горећи стијењ. Да ли ће се треперење које стијењ производи појачати до свјетла које смањује обмане, питање је увијек непрозирне будућности.

Аврам Гњатић

Два Добричина вијека

*Добрица Ћосић, У туђем веку,
Службени гласник, Београд 2011.*

Има нешто посебно у читању на селу. У избрисаном контексту радно-урбане свакодневице, у изненађујуће брзо изнова створеној потреби за књигом, у обновљеној моћи рецепције. Зато за село, неовисно о годишњем добу – важна је једино дужина боравка, треба чувати књиге за чије читање желимо потпуни доживљај, који није сатирање времена, ни обављање посла. Треба имати своје село за ову читалачку методу, али исплати се.

Потписнику су за први овогодишњи дужи боравак у Дубравама, одмор уз кошњу и скупљање сијена, доспјеле двије књиге, једна са чекања још од Сајма књига, “Русија 1839” Маркиза де Кистина; друга испод чекића, последњи за сада свезак дневника Добрице Ћосића под насловом “У туђем веку”. Прва је читана као пријатно издавачко изненађење, а у оквиру технике повременог тестирања пречанске русофилије на најтежем градиву. Ријеч је у нас, на жалост, о избору из једне збуњујуће проницљиве и у том проницању повремено заморне књиге. Књиге огромног утјецаја, једне од оних које стоје у интелектуалним темељима протурских расположења међу средњо и западно-европском публиком. Право је чудо да до данас није преведена на хрватски. Дјело је дано у форми путничких писама, иако је очито да је добро одстајало након повратка са путовања, јер све је вријеме лако уочљив дебаланс између спорадичних и летимичних запажања и крупних, далекосежних закључака изведених из њих. У тим наслућеним тенденцијама, путевима развоја једног друштва, важећим за сада тачно вијек и по, главна је вриједност ове књиге. Управо након ње, било је

релаксирајуће прочитати биљешку Добрице Ћосића из несретне 2000-е године, о могућој обнови Србије “у савезу са Русијом”. А да би се таква теза реално сагледала, требало је прије Добрице прочитати овог француског племића, који је извана обилазио палисаде руске државе и друштва, слутио њихову снагу и будућу велику улогу, али није успијевао (желио) препознати њихову вриједност.

Добрица Ћосић српске палисаде обилази изнутра, пензионерски полако, са пуно архитектонског и грађевинског знања о њима, не стиди се заплакати над сваким срушеним брвном, а има их, неким већ зараслим у купину и коприву, пожали понекад и самог себе. Види срушене куле и накривљене плотове, затрпане ровове и запуштене мостове, шутира и спотиче се о у траву зарасле војничке конзерве, мањерке и сандуке од муниције. Размишља куд би са Павлом и Гвозденом у времену које је дочекао, какве везе с тим временом имају Милован Миловановић, Радомир Путник, Живојин Мишић, и да ли је уопште поштено довести најбоље да гледају и оцјењују оне несретнике који су се за Божић 2000-е године окомили на јавну, уличну чесницу, грабећи се за дукат? Није ли истина да је таквих увијек било, да је и најбољих нешто преживјело, само је нешто пореметило односе међу њима, оне прве извело на тргове, дало им право гласа, несрећу гурнуло напријед. Довело нас у ситуацију, ауторовим ријечима, да се “остварује оно што покварењаци, кукавице, подлаци говоре и предвиђају!”

Добрица Ћосић пише редовно и искрено, најбољи је кад се љути на некога и нешто, није он човјек који би тада пришао анализи типа – како је и зашто било могуће – , него то без кочнице огласи невиђеном несрећом или најгорим понижењем. За Србе, дакако. А углавном се нижу томе подобни догађаји. Због тог сталног показивања за кога навија и доказивања да га ништа не може озбиљније пољуљати у расположењу и опредјељењу, он ужива народну љубав коју ће тешко досећи било који човјек од пера, и то у народу који памти своје писце. Од првог романа, па до ове књиге, он не излази из колоне свог народа, иде за вођама, па их куне, храбри људе, опомиње, кука... Пише да га мучи питање, хоће ли и колико дуго остати упамћен и по чему, књижевности, јавном раду. Наравно, с једне стране протеком времена сва се штампана продукција своди на свједочанство о добу свог настанка. Мало је оних чији литерарни врхунци надилазе оштрицу ове релативизације. Оно о чему има смисла размишљати, то је памћење у свијету који мисли у кодовима које данас познајемо и признајемо. До кад ће повод за спомињање Ћосића писца бити рецимо и драма односа Павла и Гвоздена, на којој је овај аутор као дијете заволио роман “Далеко је сунце”, о њему реферат писао у једној огулинској основној школи (по-

четком 70-их), и о томе говорио пред цијелим разредом, па и одлику добио, заправо је тешко говорити и одговорити. Нису охрабрујући у том смислу ни повратци у прошлост, ни слутње будућности. Сам Ђосић о томе доста кратко суди, кад је у питању Бранко Ђопић. Али то подједнако вриједи за све који се пера лађају. Писци умиру са својим читаоцима, одавно је познато и у том смислу, данас је мање разлога за оптимизам но икад. Па ипак Добрица Ђосић има мање разлога од других да брине о свом мјесту. При том се не ослањамо на “Бајку”. Него док се Срби буду хтјели тако звати, док им то нешто буде значило, док буду такви да они нешто значе Добрица Ђосићу, он неће бити заборављен. Наизглед без директне везе с темом; недавно је предсједник “Просвјете” обишао родни крај, па и споменути Огулин, доминантно хрватски град са некад јаким српским окружењем. Разговарао је са младим људима из пододбора Друштва, кажу да су одлучили сашити велико платно са натписом “Делије – Огулин” и отићи на прву велику “Звездину” утакмицу. А сва им је утјеха, данашњи РТС и данашња “Звезда”... Манимо песимизам, има га довољно.

Кад кажемо да га људи воле, лако је уочити да је то у доброј мјери тако и због његове храбрости да слободно напише своје мишљење о нашим комшијама Албанцима, Хрватима, Македонцима, Црногорцима... Будимо паметни, па заобиђимо Хрвате у овом приказу и задржимо се на својима, на Црногорцима. У књизи су њихова данашња елита и њихов политички менталитет третирани са огорченим презиром. Уз напомене; како није јасно коме бисмо поднијели рачун за то огорчење, и како треба водити рачуна о народу којег и данас већински сматрамо својим; могли би се упитати – а зашто би и било другачије, не ваља због обзира према Брковићу и братији!? А има ту један за нас данас животно важан проблем, на којег Ђосић указује на свој начин: “Нека иду. Али не могу са собом као “црногорску” однети српску културу и књижевност.” Можда и не могу, али могу покушати, и покушаће. При том ће им најбољи помоћник бити аутархични, из револта створени, србијански модел српске културе. Настао на размишљању; сви су своје национализме оформили с ослонцем на нас и против нас, сви су нас оставили и побјегли, дакле, што ће нам? У масовној култури која се све мање ослања на књигу, у свеопштој деморализацији данашње Србије, ко ће чувати Његоша, Миљанова, Љубишу, Матавуља... Ту ни Добричина потпора не вриједи много. Аутоматски су у предности новостворене националне елите, спремне да ангажују млађе људе и да плате посао стварања властите традиције и историје. Да плате, барем неко вријеме. А кад је овдје нпр. у Београду, био проблем пронаћи оне спремне да раде за новац?

У основном ставу наш је аутор у праву. И можда ћемо Црногорце заиста успјети оставити у колијевци антисрпства Саве Штедимлије и Секуле Дрљевића (оног Секуле Дрљевића који је почетком прошлог вијека као студент у Загребу био истакнути члан Српског академског литерарног друштва “Његуш”), али без обзира на то, ми остајемо сами себи највећи проблем. Питање гласи: како у времену које ултимативно налаже одустајање од националних циљева, у националној свијести и култури задржати свесрпски, а дјеломично и југославенски хоризонт у ситуацији губитка његовог геополитичког утемељења. Јер без тог хоризонта нема контекста за живот онога што и спасимо од баштине. Другим ријечима, српска култура данас, ако јој је стало до традиције и имена морала би да очува разведеност, и живо јединство, комуникацијску способност и носиву улогу националне идеје. А Црногорцима се не треба чудити. Јединство је тканина која се увијек кројила и прошивала концем снаге и доминације. То је и Божица Ћосић знала, судећи по дневничком запису од 28. марта те исте 2000-е.

У праву је кад каже да смо и ми имали право бити националисти и патриоте, у праву је кад каже да нам нису дали, онако како су дали другима. Али одатле тек креће прича о томе. Зашто су сви који су, макар и у задњи час, пронашли вањске покровитеље испали паметнији од нас? Ма, колико проста, испада да је Кустуричина метафора прилично прецизна; као да смо сви скупа живјели у некаквом подземљу у односу на “нормалан свијет” који је водио игру, додуше, националисти још етажу ниже у односу на Југославене. Наш проблем је био двоструко интерни карактер нашег размишљања, наше самоувјерености, српски и југославенски. Нисмо до последњег часа вјеровали да цијели тај свијет може бити доведен у питање, подигнут на ризину и изложен зрачењу околине. Логично је да су се у деstrukцији злочести и покварени боље снашли. А то је оно што смо и од Добрице учили, слиједећи га у његовој побуни, његовим тражењима, нисмо знали видјети да је слабост његових анализа српског и југославенског случаја, њихов унутрашњи карактер. (Ваљда смо зато Ђиласа тако тешко подносили.) Да он слабо мари за окружење. Тако је научио у добру, тако је остало у злу. Истина, и програмски, Југославија је створена да нас заштити од пресизања јачих, примарно као антигермански пројект, она је и идеолошки садржавала једну полуутопијску црту самодовољности! Тако смо и ми, њена дјеца, били формирани. А нарочито људи у “Просвјети”. Барем од 1971., од настојања Далматинаца да га доведу на књижевно вече у Задар, Добрица Ћосић је са својом мјером српства и југославенства, својим односом према “идеалима револуције”, уживао тиху, али одлучну подршку међу загребачким Србима. У оставштини дугогодишњег председника

Друштва, академике Луке Марића, проналазимо давни исјечак из “Политике” у којем извјесни Булатовић оштро напада нашег аутора поводом чувене “приступне беседе”. Марић на маргини крај његовог имена, имао је такав обичај, записује “Тип С. Штедимлије”. Кратко, али јасно. Један од посљедњих бројева часописа “Просвјета” доноси текст Добричиног говора на скупштини Српске књижевне задруге. Делегат “Просвјете” на том скупу био је Станко Кораћ.

У праву је кад с презиром пише о тзв. “другој Србији”. Може се разумјети свака разлика у мишљењу, па и радикална, али се не може разумјети потпуно одсуство одговорности за цјелину. Сви који судјелују у политичком животу једне земље и народа морају одговарати на исти комплет питања. А не правити политику од давања за право Туђману, Изетбеговићу, скопским и титоградским главешинама, који живе од антисрпства и неће ту политику напустити све док им се она исплати. Не може се него са презиром мислити и писати о људима који не мисле и никад не говоре о километрима и километрима потпуно пустих, у шуму зараслих, српских села Лике, Кордуна, Баније, западне Славоније.

У праву је кад стидљиво али храбро, спомиње евентуалну обнову државе и нације “у савезу са Русијом”. Не, наравно, у смислу вођења некакве провинцијске антизападне политике, јер таква није могућа као озбиљна на нашем мјесту данас. Али ослободити се протурског грча на основу којег је Тито у својој шароликој држави убирао знатну геополитичку ренту на Западу, то да. Препознати и признати, помирити се са православно-славенским дијелом својих коријена, и то да. Нарочито је то важно за нас пречане, аустријске солдате, које су често по доласку други називали управо “московима”, одакле су нам књиге стизале. Аспект те приче је и његова жал за међународном улогом СССР-а, за двопартијским системом, идеологије и великих сила, кад су се слаби имали гдје склонити.

Опсесивна је његова тема, титоизам, и ту разочарани стари револуционар ипак претјерује. Његова лamentsација иде у смјеру; Срби титоизмом духовно деградирани и корумпирани заблудама, припремљени за поразе... Има у томе у техничком смислу истине, ко би их корумпирао него владајући систем, али нема ништа судбинско, оригинално. На нас се чињеница корупције и деградације односи више него на друге, због односа према и улоге у заједничкој држави, због слабости нашег идентитета (сасвим нетитовске), и због интеграције у југославенство, која није била само титовска. Тек ће требати препознати негативни дио тог заједничког пртљага код оних око нас којима смо били негативна дефиниција, нпр. Хрвати и њихово данашње врло развијено “солунаштво”.

Друга страна те исте медаље је однос према Југославији. Добрица је и ту типичан Србин свог времена. На једној страни изричито пише како је Југославија обманула Србију и Србе, она је чак шта више “наша гробница”, да би коју страницу затим, након коначне политичке сахране тог појма, он и Аца Деспих заплакали за њом. Има и у тој жалопојци истине, али опет није јасно на кога би била адресирана. На Пашића, Прибићевића, Александра? Увијек се мора споменути чињеница да су на једном од зглобова националне историје Александар и Пашић били ти који су раскинули српско-југославенску коалицију и убацили Радића у игру. Ни они, као ни Милошевић двије генерације касније, Хрвате нису познавали ни разумјели, ни имали снаге да се њима баве. Југославија је била заједница која је омогућавала максимум, “националног иживљавања”, а потом и самосталности нација које су је створиле и у њеном крилу створене. Била је удобна и топла колијевка балканских национализма. Та је дијалектика била њен зачарани круг који јој је пресудио, али који ће је дуго држати живу у свијести националних елита. А наш је проблем и у овом поглављу увијек један исти и ми вјерујемо и тако се и понашамо да након великог напора и резултата можемо на дуже вријеме починути, престати мислити и систематски радити, да смијемо мало стати и живјети. Та је свијест на једној страни резултат жртава које надилазе реалне моћи, а на другој наше површне модернизације. Као Милош Војновић у “Женидби Душановој”:

Злу науку Милош научио
Код оваца у Шари планини,
Поспавати свагда око подне...

Дубоко славенски, нашем времену и окружењу потпуно неразумљиво. Добро суди и пресуђује Добрица и Албанцима и Македонцима, о историјски и политички испразном потезу предаје кључева Двора Карађорђевићима, тачно суди о Иви Андрићу, и на други начин и другим рјечником, о генерацији која је почетком рата напустила Србију и Београд. Храбро суди четницима. Подсјећа на дневничке записе другог нашег великана, Михаила Лалића. Записује и то да је Милошевић изручен на Видовдан, а због учешћа Америке на донаторској конференцији за Србију. Најбољи је кад му се отме тренутак топлине, кад посвједочи о гријеху властитога дједа, српског сељака који је у љутњи до крви истукао краву на којој је орао. Минијатура ради које вриједи читати књигу. Нарочито, ако имате своје село.

У различитим ситуацијама и поводима дотиче се и Срба у Хрватској. На жалост, романтичарски претјерује кад побуну из 1991-е директно везује на косовски мит. Они који су је водили и у њој учествовали, нарочито

након прве ратне године, својим су примитивизмом, похлепом и злочинима окаљали наше име. То не говори коначну истину о самој побуни, на коју смо имали историјско и природно право и у којој смо једино оружја имали у изобиљу, али је прекрило њено источно значење, усталом значајно везано уз лик и дјело нашег аутора. Ове је људе практично више водио јефтин фолклор, комбинован са митовима из II свјетског рата. Добрица претјерује у заупокојном дивљењу према овом дијелу нашег народа и кад каже како се нису светили за Јадовно и Јасеновац. У дословном смислу нису, и добро је да нису били у прилици. Ипак, мора се рећи и то да су усташе углавном побијене, у контролираној освети обученој у идеолошко одијело. На другој страни у праву је кад Свилановићеву изјаву, како је егзодус Срба из Хрватске “резултат Милошевићеве политике”, коментира као срамотну и понижавајућу. Ми се обично олако односимо према домаћим и западним пропагандистичким претјеривањима, доведеним до апсурда, која ондашњег српског предсједника пореде за Хитлером. Заборављамо да су у пропаганди, као и у психоанализи по познатом афоризму, само претјеривања “истинита”, и да она чине подлогу практичне политике и слуте прецизне конзеквенце.

Дотиче се и улоге избјеглица; каже да су додатно унијеле неред у српско друштво и допринијеле урушавању морала. Технички тачно, осим што би узрочно-последични низ ипак требало сложити тако да се каже како су избјеглице најприје последица “нереда и деморализације”, еуфемистички речено, којем онда и доприносе. А и кад су избјеглице у питању, без генерализације, увијек треба у посебној колони водити оне из аугуста 1995-е, који су били тек утег и који више нису доприносили ничему, па ни неморалу и нереду. Од старином загребачких Срба, Добрица је дуго и добро знао Дејана Медаковића и овај дневник даје доста материјала о последњој фази њихових међусобних односа. Све то говори помало, бар се тако из Загреба чини, о Дејановом претјерано самоувјереном уласку у битку за српски број 1 у старој генерацији.

С нестрпљењем очекујемо следеће књиге дневничких записа, некако не вјерујемо да је копље бачено у трње. Желимо видјети да ли је Добрица Ћосић уочио нове трендове у србијанској службеној и чаршијској политици, након аутодеструктивног четништва, оне који имају доста заједничког са недићевством. Трендове који, иако дијелом послије свега очекивани и неизбјежни, доносе “нови патриотизам” према држави Србији, али значе истовремено и потискивање и заборав српско-пречанских тема, јер су неодвојиве од данас стидног и забрањеног наднаслово “српско национално питање”. Трендова који значе својеврсни посмртни тријумф Фрање Туђмана у Србији. Оптимисти смо. Тешко да му је то промакнуло.

Slavko Goldstein

Осврћ̄ на књију Миљкана Маслића

*Почетак и развој усћанка
народа IV. рајона Кордуна*

Иако ауторски недовршена и фрагментарна, књига Миљкана Маслића право је богатство живописних података, луцидних запажања и потицајних размишљања о људима и збивањима у ауторову родноме крају на сјеверу Кордуна 1941. године. Од 1969. до 1975. године аутор је интензивно радио на припреми књиге. Рукопис је тада био углавном довршен, али многи су дијелови остали нередиђирани, а можда неки и недовршени. Није познато зашто аутор није дорадио рукопис и зашто га није понудио за објављивање. Посљедњих 10 година живота Миљкан Маслић (1922-1985) сасвим је посветио комплетирању свог животног дјела о историографском истраживању и вредновању литерарног надреализма у предратној Југославији. О томе је објавио књигу *Сћварносћ несћварној* (СН Либер 1978), а посмртно му је објављена и друга књига *Шума и сјекира* (Просвјета 2009). Рецензент обију књига, Станко Ласић, оцијенио их је темељним историографским и теоретским вриједностима о овдашњем надреализму. Миљкан је супрузи Зорици говорио да ће и књига о сјеверном Кордуну 1941. доћи на ред и да за то има времена. Умро је од тешке болести 1985. Зорица је бржично сачувала све Миљканове рукописе и предала их загребачкој Просвјети која се побринула да буду уредно сређени и објављени.

Књига *Почетак и развој усћанка народа IV. рајона Кордуна* (укупно 416 страница) врло је прегледно систематизирана у шест поглавља. Тематски и обрадом свако је поглавље засебна цјелина, па је у приказу књиге најбоље слиједити поглавље по поглавље.

Прво поглавље, под насловом “Уводне напомене” (26 стр.) сажети је социолошко-политички приказ опћих прилика у сјеверном Кордуну уочи ратне 1941. године. Како се ради о подручју настањеном и српским и хрватским становништвом, Маслић посебну пажњу посвећује анализи њихових заједничких карактеристика, њихових разлика и међусобних односа, а при томе је суздржано информативан и врло објективан.

Друго поглавље, насловљено “Устанак” (42 стр.), садржајна је окосница цијеле књиге. Ради се о ауторову мемоарском запису о припремама и првим данима устанка у јулу и августу 1941. у његову родноме селу Стипану. Као секретар сеоске ћелије КПХ, која је у локалним размјерима припремала и повела устанак, аутор се цијело вријеме налазио у средишту збивања, али његов мемоарски запис ипак није оптерећен том ауторовом средишњом улогом: текст није егоцентричан ни једнострано политизиран нити уобичајено патетичан. Слојевит је, богат сликовитим детаљима, с пуним разумијевањем за осцилације у расположењима појединаца и цијелога народа, у распону између малодушних капитулација и смјелости у побуну. Тај Маслићев стипански микроаспект знатно помаже да слојевитије проникнемо и у опћу слику о устанку у српским селима у Хрватској 1941. године.

Треће поглавље, под насловом “Прилози” (35 стр.), доноси цијели текст “Правилника о организацији и раду Народно-ослободилачких одбора у Киринском-сјеничарском котару” који је донесен на скупштини изабраних одборника Национално-ослободилачког фронта у Острожину 14. децембра 1941. године. Потписници су, а уједно и суаутори, Миле Манојловић као предсједник Среског одбора (тада 23-годишњи студент права) и Миљкан Маслић у својству изасланика партизанске војске IV. батаљона (тада 19-годишњи гимназијалац). У историографији НОБ-а тај је “Острожински правилник” добро познат као најранији документ о устројству власти на ослобођеном партизанском територију, два мјесеца прије знатно темељитијих Фочанских прописа из фебруара 1942. “Острожински правилник” писан је прилично аматерски, с јасно израженим утјецајем тадашње политике КП, истовремено и с тежњом да се на ослобођеном подручју успостави правно засновани ред и социјална праведност. У наставку истог поглавља Маслић доноси свој пригодни и прилично конвенционални говор на скупу одржаном 14. децембра 1973. у поводу 32-годишњице доношења “Острожинског правилника”. Трећи прилог у “Прилозима” насловљен је “Статистика Фрање Туђмана”. Односи се на Туђманову књигу *Велике идеје и мали народи* из 1970. године. Колико је мени познато, ради се о најранијем упозорењу, нажалост до тада необјављеном, на Туђманове манипулације с пребројавањима по националном суставу и на поигравања с бројевима жртава из доба Другога свјетскога рата.

Четврто поглавље под насловом “Свједочења” (146 стр.) обухваћа 21 исказ преживјелих активних учесника у догађајима на сјеверу Кордуна 1941. године. Исказе је прикупио и обрадио Миљкан Маслић. Врло су хетерогени по опсегу и историографској вриједности, али нема сумње да сваки од њих, откривањем разних појединости, битно обогаћује слојевитост и увјерљивост Маслићеве књиге. Мене особно, повезано с мојим доживљајима у тим крајевима из ратних времена, највише су дирнула литерарно најбоље написана “Сјећања на прољеће 1942. године” Мирка Савића. Послије усташке офанзиве децембра-јануара 1941/1942, кад су се избјегли становници српских села вратили на згаришта својих спаљених кућа, у гладно прољеће 1942. многе мајке и дјеца кренула су у прошњу за храну у сусједна хрватска села. “И тако, добро се тога сјећам, дође тог прољећа убрзо дан када мајка и ја не имадосмо нигдје ништа за појести” Ђ пише Мирко Савић, којем је тада било 14 година. Тешка срца, мајка га је упутила да попут других дјечака и жена из његовог спаљеног Сјеничака крене просити преко шуме, у недалека хрватска села Каблар и Селницу. Дубоко су импресивни, па и историографски значајни, Савићеви описи више или мање суздржаног или срдачног суосјећања на које је најчешће наилазио, али и круте одбојности и затворених врата којих такођер није било мало.

С историографског аспекта, најзанимљивија су ми била сјећања Миле Ратковића, која су ми помогла да јасније схватим како се могло десити да су српски сељаци из Чемернице и неких сусједних села повјеровали усташама и 3. јула 1941. добровољно кренули на “покрст” у Вргинмост, да би скончали у језивом покољу у глинској цркви. У ширем историографском смислу, важна су сјећања Бранка и Гојка Николиша, Миле Дејановића, Станка Ђанице Опачића, Николе Видовића, Пере Пребега и фрагменти из дневника једног прогнаника из Словеније којем аутор није успио утврдити име и презиме.

Пето поглавље (136 стр.) обухваћа поименични попис 2.439 жртава фашистичког терора из 30 локација сјеверног Кордуна у раздобљу од јула 1941. до јануара 1942. године. Попис је 1969. саставио Петар Зинаић, који се у то вријеме у Слуњу професионално бавио пописивањем жртава фашистичког насиља на подручју ратног Округа Карловац. При састављању пописа Зинаић се ослањао на истраживања локалних људи, који су за своја села дјеломично већ имали обрађене такве пописе, од којих су неки били и објављивани. У финалној обради и у неким провјерама судјеловао је и Миљкан Маслић. Вјерујем да су пописи вјеродостојни, с разумљивим могућим грешкама до 10 посто. Попис је важан повијесни документ о усташким злочинима и страдању Срба сјеверног Кордуна, а датуми и мје-

ста погибије за сваку поједину жртву вриједна су индикација за историографску обраду збивања на појединим локалитетима.

Закључно, шесто поглавље, под насловом “На маргинама злочина” (16 стр.), ауторов је напор да проникне у суштину Зла. Не знам да ли му је била позната мисао Hanne Arendt из 1945. године да ће “проблем Зла бити темељни проблем послеријатног интелектуалног живота у Еуроци”, али Миљкан Маслић, непатворени интелектуалац у најљепшем смислу тог појма, интуитивно је слиједио ту мисао велике послеријатне интелектуалке. Цијели свој послеријатни вијек проживио је под дојмом Зла које је 1941-1942. снашло српски народ у његову родноме крају, дијелом и у мучној слутњи да то Зло није сасвим искоријењено и да још увијек пријети. Можда због тога остаје дојам да управо његово закључно поглавље није довршено, да је желио још много тога рећи. Али његова комплетна књига, иако привидно хетерогена, заправо је импресивна цјелина, која о опћему Злу, на примјеру његова краја, говори потресно и снажно као мало које свједочење о фаталној години 1941.

С Миљканом Маслићем виђао сам се и понекад подуље разговарао шездесетих и седамдесетих година прошлога столећа на коранској плажи у Карловцу и у ширим дружењима у кући Гојка Николиша у Сјеничаку. Био је врло угодан и занимљив суговорник, дружељубив, с луцидним запажањима и изразитим смислом за хумор. Ипак, имао сам осјећај да у себи носи неку неизречену горчину или муку. Можда је то био само мој дојам, јер понешто сам још из ратних времена знао о Кордунашком процесу из прољећа и љета 1944. године. Миљкан је избјегавао ту тему, никад га нисам чуо да о томе говори, али знао сам да је и он у вези с тим процесом имао озбиљних неприлика. У послеријатном животу и историографији НОБ-а тај процес опћенито је био табуизирана тема, о којој смо појединосно сазнали тек 1997. године, када је Чедо Вишњић у књизи *Кордунашки процес* подробно истражио цијели жалосни случај и објавио опсежну документацију.

Гојко Николиш, родоначелник организираних комунистичких активности у сјеверном Кордуну, учланио је 1. маја 1941. Миљкана Маслића у КПХ и дао му задатке да у родноме селу Стипану формира партијску ћелију и припрема устанак. Скојевац већ из предратних гимназијалских дана у Сиску, Миљкан се горљиво бацио у предустаначки и устаначки активитет и, иако са својих 19 година најмлађи међу организаторима устанка, постао је један од најважнијих покретача у устаничком водству свога краја. Ипак, с његовим сензибилитетом критичког интелектуалца, Миљкана су већ након прве ратне године почеле обузимати сумње у исправност тврде болшевичке политике комунистичког водства у НОБ-у. Болила су га

и бескрајна страдања српских села његова краја, која су мудријим и умјеренијим вођењем по Миљканову мишљењу могла бити бар дјеломично избјегнута.

Године 1943. Миљкан је био распоређен за предавача на партијском курсу у Војнићу, гдје се зближио с Вељком Кораћем, најутјецајнијим у невеликом друштву кордунашких интелектуалаца који су били обиљежени као критизери и незадовољници. Већина их је већ била партијски кажњавана или искључена из КП-а. Миљкан није припадао њиховом ужем кругу, али је знао да су се потајно састајали и договарали неке политичке активности. Држали су да су хрватски Срби у НОБ-у злоупотребљавани за комунистичке циљеве. Миљкан није знао да су неки из групе успоставили и становите везе с појединим четницима у Јосипдолу. Језгро те групе похапшено је на Кордуну у прољеће 1944, а неколико их је бијегом у непријатељски табор избјегло хапшење. Шеснаесторица су изведена пред суд, који је након вишетједне истраге и опсежне јавне расправе 14. јула осудио Вељка Кораћа и још четворицу окривљеника на смрт, шестеро на временске казне, а четверо је ослободио кривње. Миљкан Масић, као повремене сурадник осуђених, накнадно је осуђен на пет година присилног рада. Годину дана је одслужио радећи у канцеларији једне пилане у ослобођеној Глини. По завршетку рата казна је прешутно напросто занемарена. Миљкану службено ништа није написано, а шеф пилане му је само рекао нека иде кући. У јесен 1945. уписао се у партизанску гимназију у Загребу и као најбољи у класи завршио осми разред и матуру, затим у најкраћем року и Филозофски факултет. Никад више није ни помишљао да се активније бави политиком и све до мировине био је наставник у карловачким средњим школама. Мислим да је доживотно у себи носио пригушену трауму Кордунашког процеса.

Жао ми је што у оно доба нисам знао да Миљкан припрема књигу о сјеверном Кордуну у устанку 1941. године. Вјеројатно бих добио и увид у рукопис, а у том случају "Прича о два села", кључно поглавље у мојој књизи о 1941. години, било би знатно обогаћено спознајама које ми је о тим истим селима и о цијеломе крају сада открила Миљканова објављена књига.

Љиљана Вукашиновић

Идеализирани свијет бурној међураћа

*Art Déco и умјетност између два рата у
Хрватској*

(Музеј за умјетност и обрт, 26. 01 – 28. 08. 2011)

Музеј за умјетност и обрт у Загребу већи дио ове излагачке године посветио је до сада неправедно запостављеном умјетничком феномену који је обиљежио двадесете и тридесете године прошлог стољећа, настављајући тако низ значајних културолошких пројеката ове установе. Након *Барока*, *Бидермајера* и *Хисторицизма*, 2003. године одржана је и изложба *Сецесија у Хрватској*, у исто вријеме када се у лондонском V&A музеју великом изложбом актуализира најгламурознији и најпопуларнији стил прошлог стољећа Art Déco. Иако с одређеним временским хијатусом, ова изложба омогућила је ревалоризацију и препознавање стила којег се неоправдано заобилазило па и оспоравало у прегледима и освртима умјетничке продукције између два рата. Проблематизирање појавности artdécoovske стилистике, посебно у лијепим умјетностима, није специфичност само наших простора. Недоумице су се јавиле већ при првим покушајима детерминирања основних стилских феномена карактеристичних за art déco, као и у покушајима именовања самог покрета. Бројни називи као што су *Стил двадесетих*, *Стил 1925*, *Streamlining Modern*, *Jazz moderna*, *Charlston era*, *Roaring Twenties* који су покушали дефинирати art déco већ нам говори о комплексности овог стила.

Термин је изведен према називу велике интернационалне изложбе у Паризу 1925. године *Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes*, но као дефинирана умјетничка појава јавља се тек 1968. године у књизи Bevisa Hillera, која је услиједила након ретроспективне из-

ложбе *Les Années '25* одржане 1966. године у парижском Музеју декоративних умјетности. Оно што издваја свјетску изложбу из '25. године тријумф је примијењених односно декоративних умјетности, које први пут добивају централну излагачку позицију. Захтијеви за модерношћу у обликовању и примјени материјала постају умјетнички императиви, који су требали представити један нови, модеран и функционалан свијет, ослобођен терета управо завршеног Великог рата. Тако је *крајњи двадесети вијек* започео наглим технолошким напретком, развојем масовне индустријске производње и свеприсутних медија.

Art déco се јавља у вријеме изнимног умјетничког плурализма, владавине бројних *изама* (дадизам, футуризам, конструктивизам, експресионизам...), чији утјецаји се јасно препознају, но за разлику од којих представља првенствено колективни покрет без одређених програматских начела, тенденција негирања прошлости или пак истакнутих индивидуа. Стилски јасно недефиниране естетике, амалгам је разнородних умјетничких појава, првенствено сецесијске геометријске декоративности, али и антике, египатске, афричке и оријенталне умјетности, авангардних стилова, тада изнимно популарног Дјагиљевог *Руској балети*, баухаусовских прогресивних идеја, а напосе све популарнијих савремених медија плаката, фотографије, филма и новинских илустрација. Art déco вјеројатно као ни један умјетнички феномен до тада прихваћа и апсорбира постојећи свијет око себе, свијет који се стубоком мијењао у брзом ритму растућих веллеградова, јурећих прометних средстава, гламурозних холивудских филмова и све доступнијих телекомуникација средстава, одражавајући уистину дух свог времена. Начин на који је сецесија обиљежила високу грађанску културу и умјетнички обрт почетка стољећа, art déco се својим најчешће чистим, геометријским линијама и затвореним, чврстим волуменима прилагодио потребама технициране, медијске културе и масовне индустријске производње, што сјајно сажима Виктор Жмегач као (...) *дериват сецесије у доба аутомобила и зракоплова, модерних њлесних дворана, јазза и модних ревија*.¹ Не чуди стога да неки аутори говоре, наравно у поједностављеном облику, о корелацији овог умјетничког феномена двадесетих и тридесетих година и поп културе шездесетих па и седамдесетих година прошлог стољећа. Стил који је паралелно коегзистирао с бројним умјетничким правцима, успио је за разлику од њих постати првим глобалним умјетничким изразом, који је подједнако захватио САД и Западну Европу, али и Кубу, Аргентину, Индонезију, Кину (Шангај), Филипине, Мексико, Нови Зеланд итд. Занимљиво да се највећи број примјера art décoovske архитектуре у Европи налази у латвијској Риги, релативно малој земљи на периферији значајнијих умјетничких токова.

1 Art déco и умјетност у Хрватској између два рата, каталог изложбе, Музеј за умјетност и обрт, 2011:16.

Плакат за изложбу у Паризу
1925. године

Изложбом у загребачком Музеју за умјетност и обрт широј публици, али и стручњацима настојала су се приближити збивања не само на умјетничкој сцени, која су релативно добро позната преко појединих умјетничких личности и покрета, већ читава култура живљења у међуратној Хрватској. Постављена на преко 1000 м² и са 750 експоната (махом из приватних збирки) од скулптуре, сликарства, фотографије, филмова, плаката, архитектуре, метала, до моде и модног прибора, стакла, керамике и намјештаја, изложба јасно показује да је Хрватска као провинцијска земља у то вријеме по први пут хватала корак са модерно и модно освијештеним свијетом. Постав као да прати друштвене кронике популарних часописа тог времена који су промовирали нове вриједности урбаног, монденог живота, састављеног углавном од одлазака у новоотворене кабарете, на балове у тек саграђену Еспланаду, слушања јазза, плесање танга и charlstonea, војњи брзим аутомобилима, бављења спортом и одлазака на јадранску обалу. Посебно је наглашена еманципација жене која постаје главни потрошач епохе, њој се обраћају рекламе и медији, она радикално скраћују косу и хаљине, носи мушка одијела и вози аутомобил. Холивудизација друштва која траје до данас своје коријене вуче управо из тог периода, када се успоставља култ љепоте, подржаван и пожељан у новом потрошачком друштву, стога не чуди да часописи посвећују велику пажњу све бројнијим натјечањима и изборима љепоте.

Занимљиво да изложба сјајно реконструира слику модернистичке декаденције капиталистичког друштва у настајању, у периоду које хрватска историографија проматра искључиво у контексту бурних политичких процеса стварања Краљевине Југославије, незадовољства позиционирањем у новој држави и разочарања неоствареним амбицијама о самосталности. Стална друштвена и политичка несигурност стварала је психозу о животу у држави привременог вијека трајања. То је вријеме екстремних контраста. С једне стране у тренутку стварања прве Југославије већи дио земље пролазио је кроз аграрну фазу индустријске производње, а ви-

ше од осамдесет посто људи живјело је на селу. По животним навикама, образовању, хигијени, краткоћи животног вијека (тек око педесетак година) каснили смо готово стољеће за модерним државама.

Изложба пак свједочи о евидентном технолошком напретку земље који се одразио углавном на стандарду једног дијела тада још малобројног грађанства. Електрифицирају се градови, раде нови урбанистички планови, гради се жељезничка мрежа (завршена је тзв. *личка џруџа* која је спојила Загреб и Сплит), отварају се творнички комплекси. С радом започиње фирма *Penkala-Moster d.d.* за производњу писаћег прибора у склопу које се налази твртка *Edison Bell Penkala Ltd.* наша прва творница грамофона и грамофонских плоча, а пројектирају се и први индустријски градови као онај концерн *Баџа* у Вуковару. У Загребу 1926. године започиње с радом Радио Загреб, прва радио-станица у овом дијелу Европе, а неколико година касније пуштена је у промет прва аутоматска телефонска централа. Функционалистичка, модерна архитектура одговарала је социјалним садржајима и потребама растућег града, а најбоље урбанистичке локације сада заузимају бројне школе, факултети, болнице, хигијенски заводи, бурзе рада и социјална насеља која се рапидно граде. Приватни капитал омогућио је подизање читавих уличних потеза урбаних вила, мондених љетовалишта на обали, кино дворана, а употреба модерних материјала и првих градских небодера. Живот пулсирајућег града са свим својим супротностима сјаја и биједи постаје главна преокупација и један од најчешћих мотива *art déco*, што на изложби препознајемо у бројним дјелима сликара, фотографа, сценографа и режисера.

Концепција самог постава избором и заступљеношћу предмета представља нам *art déco* као стил који је тријумфирао на подручју примијењених умјетности и дизајна, а масовном индустријском производњом ушао преко упорабних предмета у друштвену свакодневицу. Изложба започиње у аули музеја ефектним црвеним *Peugeot cabrioletom* који је излаган 1936. године у Француском павиљону Загребачког збора (данашњи Велесајам) и скулптурама каријатида-свјетиљки кипара Фране Кршинића које фланкирају улаз у постав изложбе, исте оне које су означавале улаз у Павиљонима Краљевине Југославије на изложбама у Паризу 1925. године и Барцелони 1929. године, а за ову прилику допремљене из Народног музеја у Београду. Уводни дио изложбе, посвећен стилским изворима, утјецајима и иконографији, преко најрепрезентативнијих примјера углавном стране производње, приближава нам естетику *art déco*. Мештровићева скулптура затворених форми *Конџемџација*, брончани одлијеви *Индијанаца* и Дешковићева *Побједа слободе* на трагу сецесијског обликовања, Шумановић с посткубистичким тенденцијама у сликарству као једним од темеља

Otto Antonini, naslovница, *Svijet*, 1929.

art déco и Tartaglino сликарство чврстих волуме-на и плоха, намјештај бидермајерских и геоме-тријских линија под утјецајем египатске и антич-ке умјетности, производи Wiener Werkstätte, бау-хаусовско посуђе, lalique ваза афричких утјецаја и ормарић познатог талијанског дизајнера Paola Buffa представљају само дио примјера умјетнич-ких тенденција које је асимилирао art déco.

Медији који су одиграли важну улогу укључи-вања Хрватске у тада космополитско, глобално друштво у настајању, представљени су у засебној дионици, гдје се на интерактиван начин путем to-uch-screen-а могу прелистати најчитанији часо-писи тог времена *Јушарњи листи*, *Свијет*, *Кулису*, *Синети*, *Театар* и *Женски листи*, с најактуалнијим вијестима из друштвених кроника земље и свије-та. Загреб као модеран град најбоље је у то врије-ме представљао *Свијет* с типичним artdecoovskim илустарцијама његова главног уредника Otta Antoninija.

Посебна пажња придана је наступу Краљеви-не Југославије на кључној изложби 1925. године. Млада држава с бројним унутрашњим проблеми-ма, гдје је култура требала бити темељ за представљање јединствене југо-славенске нације, настојала се презентирати као модерна, витална земља, која прати савремене умјетничке тенденције. Бројне фотографије и пред-мети реконструирају оригинални постав, с нагласком на запажене радове Љубе Бабића за сценографију и Ивана Мештровића за Маузолеј обитељи Рачић у Цавтату којима су освојили и Grand Prix. Изложен је већи број предмета умјетника окупљених око удружења за промицање умјетничког обрта “Дјело” који су обиљежили наступ на Великој изложби 1929. године у Барцелони.

Секција фотографије представљена је углавном портретима, умје-тничком и пропагандном фотографијом. Фотографирају се сцене монде-ног грађанског живота, као и оне биједи предграђа. Најпознатији атељеи су Фрање Мосингера и Антоније Кулчар- популарне Тонке, гдје се фото-графира грађанска елита, а даме позирају по узору на познате холивуд-ске глумице.

За потребе изложбе отворено је и мало кино с пројекцијама краткоче-тражних, документарних и рекламних филмова, па се тако могао погле-

дати први цртани филм у Хрватској *Маршин у небо* и први звучни филм *Шешир* из 1937. године. Као посебан феномен времена јављају се бројни кабареи, гдје су на позорницама *Грабаницајаша*, *Pick bara*, *Klub-Cabareta* и бројних других неријетко наступали познати глумци попут Дубравка Дујшина, Tita Strozziја, Ирме Полак који би након представа у ХНК журили у неки од популарних ноћних клубова Загреба. Животни вијека кабареа био је кратак, већина их нестаје увођењем Диктатуре краља Александра.

Култура живљења и свакодневница грађанских домова и градских вила представљена је углавном преко упорабних предмета и намјештаја. Покућство од скупоцјених материјала палисандра, махагонија, ебановине, коже морског пса или раже, мрамора, оникса, као и малене декоративне скулптуре балерина, плесача, харлекина и пајаца од мједи или бјелокости можда понајбоље утјеловљују стил *art déco*. Изнимни сликарски радови Шумановића, Узелца, Гецана, Трепшеа, Варлаја, Детонија и Режека, различитих естетика и аванградних тенденција, интегрални су дио постава.

Свијет доколице, омиљен у то вријеме, подразумијевао је честа путовања, нагли развој туризма и интересовања за спорт и плес. Међу најзанимљивије излошке спадају хаљине и модни додаци ношени на престижним баловима, посебно оним у хотелу Еспланада, саграђеном 1925. за госте *Orient expressa*, у чијој опреми се одражава дух стила *art déco*. Загреб се вртио у ритмовима *charlstona*, *шанџа*, *black bottom*, па не чуди одушевљење доласком тада најпопуларније свјетске плесачице Josephin Baker.

Бројни плакати рекламирају путовања бродом и луксузна новосаграђена одмаралишта на обали као што су Купари, Лопуд и Бријуни, док Дубровник прославља посјета Edwarda VIII и Wallace Simpson. Загреб у то вријеме има преко тридесет тениских терена, а посебно популарни постају мото спортови и одласци на купалишта. Све то представљено је излошцима пратеће модне спортске одјеће и модерног аксесоара.

Осим за туризам, оглашавање тада постаје изнимно значајно за афирмацију индустрије и господарства. Дизајнерски студији *Imago* и *Atelier Tri*, те графичка остварења Сергија Глумца за промоцију Загребачког збора, који од 1922. године организира све значајније и посјећеније годишње манифестације, представљају врхунац примијењеног дизајна тог времена. Производи од нових материјала бакелита, оникса, различитих метала подижу стандард просјечног грађанина, који сада има прилику користити дизајнерски обликоване кућанске апарате и помагала.

Изложбу закључује период пред сам почетак рата, обиљежен поновним јачањем традиционалних тенденција у умјетничком стваралаштву. Мештровић гради класицистички *Дом ликовних умјетника* отворен 1938.

године изложбом *Пола вијека хрватске умјетности*, а наступ на свјетској изложби годину дана раније у Паризу обиљежили су монументални Speer-ов павиљон Њемачке окруњен свастиком и Совјетског Савеза са скулптурама радника и сељанке Вере Мухине.

Овом изложбом, по први пута јавности представљен умјетнички феномен art déco, афирмира се и уводи у службена умјетничка кретања између два рата. Схваћена као почетак бављења овом темом, изложба пружа низ могућности даљњих пропитивања појединих сегмената постава. Велики број изложака стране је провенијенције и уистину високе умјетничке вриједности, што свједочи о развијеном укусу тадашњег грађанства за сувремене трендове, но оставља и питање стварне саживљености домаће продукције са овим стилем. Недостатак ширег историјског контекста, створио је идиличан дојам времена којег су потресела Велика економска криза и нови рат на помолу. Занимљив би био и осврт на изнимно богати културни живот у Краљевини, који као да је текао мимо бурних друштвено-политичких збивања.

Идеализирани art décoovski свијет двадесетих и тридесетих година на изложби завршава као лопта у рукама Charlinovог *Великог диктатора* из 1941. године.

Некролози

Драго Кекановић

Посвећеник

Дејан Ребић

(Горње Дубраве, 1937 – Осијек, 2011)

Н е знам како се зове тај психички поремећај, не знам ни услијед чега настаје, не занима ме ни његово стручно име: знам само да се већ дуље вријеме, можда већ годинама, свака помисао на пјесника Дејана Ребића сабира у један тисти “замрзнути” кадар. Вањски његов оквир осјечки је жељезнички колодвор, пресјечен безбројним, чини се, колосијецима, црним локомотивама које испуштају облаке паре, вагонима и путницима, *таравим* жељезничарима, наравно. На преласку једног од колосијека, близу излаза, с обрисима типских кућа аустро-угарских, па онда и старојугославенских жељезничарских колонија, *ухваћен* је, гдје му мјесто никако није, насмијешени, дугокоси и брадати, млади човјек у повеликом зимском капуту, загрнут дугачким, шареним *ијесничким* шалом. Кажемо *ијесничким*, јер су само пјесници и људи циркуса, наимае, тих година, почетком шездесетих, (1963. године, ако су године уопће важне), узимали себи за право да их огрну и изнесу у град, на корзо, у казалиште, или гдје већ. За потписника ових редака, да, то је пјесник Дејан Ребић. Пажљивије мотрење открило би још да том младом човјеку из цепа зимског капута, који неодољиво подсјећа на жељезничарску униформу, вири књига. Ми сада већ знамо да та књига није бог зна како дебела, да је то књига стихова, она непновљива *прва* књига, знамо и да јој је наслов: *Рукопис о Дубравама*, збирка пјесама о љепотама заувјек изгубљеног горанског завичаја и дјетињства, чију ће објаву, пола сата касније, можда и прије, млади пјесник, када се кадар *одмрзне*, самозатајно и крајње скромно прославити с нама, чланом-

вима *његове* литерарне секције, на уобичајеној недјељној сесији кружока осјечких литерата несвјесних својих умјетничких могућности, најтачније је рећи: средњошколаца жељних сусрета и разговора, жељних размјена мишљења о ономе о чему читају (и бунцају), који више бришу него што *мрче* папир, заљубљеника у књижевност, поезију, наравно.

На вијест о смрти Дејана Ребића, драгог друга и учитеља у пјесничком занату, макар је ријеч учитељ преслаба да именује онога ко вас је у првој младости упућивао у тајне поезије, потписник ових редака, и да је којим случајем хтио, није могао побјећи од навале успомена. Чим сам само себи поставио питање како ћу се сада без патетике огласити о смрти учитеља, а да не изневјерим и учитеља и наук, школу, однекуд је, из давнине, ваљда, дошао јасно артикулиран одговор, могао сам га чути: *Без њајшејшике, молим.* Да, тако би и Дејан то рекао. У нашем литерарном кружоку интерно је кружио овакав слоган, а све у духу познате зезалице: *култура-и-пловјеша-биће-наша-освеша*, зафркантска персифлажа, заправо, учитељских непрестаних понављања, какву само ученици, без знања учитеља, да како, могу саставити: *Може гуја коса, може крајка сукња, моју и старе њајшике, али нова њајшејшика – не може, а ни јадна рима, која њужно – клима!* Тако, или томе слично. *Пјеснице, њази, рима њи клима*, иако речено у шали, звучало је као најстрожа критичка опаска. Како већ необузданом, сиромашном и младом свијету доликује, било је ту и упечатљивијих *јенијалних* римовања; сјећање их је, на жалост, заувјек препустило заборау. Дејан нас је, уосталом, учио да с пјесницима опроштаја нема, јер је природа поезије таква, она је сама – опроштај, чим си уобличио први стих, већ си се с нечим опростио, и да све зависи од околности, а оне су овдје *коначне*, па се онда и не може другачије.

Сада је већ сасвим извјесно, објективније или присније, неутралније или изравније, овај ће некролог, на овај или онај начин, бити обраћање ученика – учитељу. Дугогодишње познанство и добра два десетљећа блиске сарадње, још би се некако и могли заодјенути у рационалнију и прихватљиву синтактичку форму, али сада није ријеч о томе, већ о нечему што је једноставно постојало и било.

Ни данас, скоро пола стољећа касније, ево, не знам прави, потпуни и тачни одговор на питање што нас (многе, многе!) довело у ту литерарну секцију, у тај кружок, у ту пјесничку школу (можда је управо та синтагма најближа истини) Дејана Ребића. Ван сваке сумње је чињеница да је Дејан имао велики дар сабирања и окупљања младих људи који пишу. Обратите пажњу, молим, нисмо још рекли – писаца. Он је то умио, као ријетко ко. Било да је ријеч о идејама, или људима, Дејан је умио избити ону неопходну прву искру, без које ничега нема. Само млад човјек, а потписник ових

редова, као и овећа *томилица* осјечких пјесника, упће младих писаца, упознао је Дејана, уосталом, у својој шеснаестој, знаде колико му је био важан тај први потицај, препознавање и побуда, подршка на првом, почетном кораку.

Сада мислим да је то била његова мисија. И без икакве жеље да ламентирам над укупним резултатима наших заједничких напора, или да процјењујем укупне доприносе наших појединачних (каснијих) остварења, више сам него увјерен да је Дејан био један од оних ријетких сретних људи који је имао послање, и да је то послање, (поново: независно од књижевно-повијесне и критичке процјене књижевних досега и њега самога, и његових ученика) остварио, штоно се каже, у пуној мјери. Без обзира на *дане* околности, и без обзира на актуелну рецепцију и интерпретације, вријеме ће, уосталом, (или неће, свеједно!), донијети коначни суд. И овакав став, да се не би погрешно разумјели, није плод скептицизма или резигнације. Не. Ради се о једном и заувјек усвојеним начелима школе, таква су то била времена, таква *школа*, уосталом.

Између осталог што ће овдје, у заданом формату, остати неизговорено до краја и како би ваљало, свакако, па макар и укратко, треба рећи да је Дејан посједовао још један дар. Дар разговора, не знам како га другачије назвати. Умио је да с мало ријечи доведе разговор до суштине теме. Обично неком полушалаљивом доскочицом, неком фразом која има више значења и слојева, од колоквијалног вица до крајње озбиљности, од одбијања до пристајања, на концу конца, и само је од вас зависило који ћете слој избрати као релевантан, и које ћете ту значење прихватити као изазов, или га одбити позив на нову авантуру. Али, да се погрешно не разумијемо, Дејан је био од оних саговорника који никада никога на ништа није наговарао. Предлагао јесте, наговарао није. Али је о свему с вама расправљао. У зависности од ваше отворености и спремности за дијалог. Докле и колико је већ вама требало да избистрите двојбе и дилеме око неке ствари. С друге стране опет, нико тако с вама није знао подијелити ваш занос или одушевљење неким успјехом или подухватом, свеједно. Од њега сте, подразумијева се, и кад нисте тражили, на најдискретнији могући начин могли чути и ријечи утјехе, охрабрења послје падова и пораза, неуспјеха. Он је био отворен за сваку врст разговора, и са свима се волио сусретати и разговарати, с уваженим професором и госпођом примадоном, с дравским рибаром и копачем пијеска, лађарем, боксачом, циркуским артистом, с непризнатим пјесником, несхваћеним публицистом, пропалим глумцем, са младима и старима, са свима. Са таквим се даром разговора човјек, такође, рађа, или га имаш, или немаш. (*Сви смо ми пјесници, само што неки то не знају и никада неће гознајши*, била је његова узречица). Као што се рађа с даром да шути када не треба говорити, и кад је шутња једини говор.

Посвећеник, да. Али и зачетник. И – покретач. Неуморни зачетник и поновни покретач на оном *пољу* културе, како се то фразом некад називало, а то је поље било смисао његовог живота. Јер послјије свега, остала је непобитна чињеница да је међу свим оним, нама, његовим ученицима, добро знаним, Дејановим осјечким савременицима тешко, готово немогуће, наћи њему сличног, а поготово је тешко, усуђујемо се рећи – немогуће, пронаћи некога ко је остварио толико тога од онога што је зачео, намислио и покренуо. На овом мјесту, чини се, треба направити дигресију. Ако ни због кога другог, онда због неког могућег младог читача ових редака. Који није искусио густоћу времена и тврдоћу идеолошких монолита у којима је наш посвећеник остваривао своје замисли. Требало је, наиме, имати храбрости па стално нечим *шаласати* и упорно пливати *прошв сџрује*, како се то говорило, и сваки пут рискирати да једном *злајзаш* и заувјек испаднеш из игре. Треба ли нам бољег доказа, колико је нешто ново у умјетности и култури уопће, тешко покренути и остварити ове од свеприсутне културне неучинковитости наших транзицијских времена?

Оставимо то по страни и држимо ли се само *преосталих* чињеница, требао би нам повећи број страница да се само поброје имена аутора и наслови њихових књига (махом: првих књига!) које је Дејан Ребић уредио, стрпљиво обликовао и пустио у такозвани књижевни живот. Цијела је то једна библиотека, најразличитијих наслова и разноврстних аутора који су се само Дејановим умијећем толеранције нашли на истом мјесту, понекад и међу истим корицама. Једном, и бојим се, никад више. Томе би се, затим, морале придодати и све оне, његовом заслугом, наравно, покренуте едиције и библиотеке, па часописе за књижевност и културу, како се обично именовало, часописе за младе и новине за дјецу, и часописе за дјецу, све оне литерарне секције и кружоке, књижевне вечери и сусрете писаца. Како год то данас изгледало и звучало, двадсетак књига едиције Врбаци, едиције *првих књиџа* младих пјесника, заслужује пуну пажњу оних који су на себе преузели задаћу да брину о домаћој ријечи. Неколико година *Реввије*, часописа за књижевност и умјетност, као одраз и огледало својеврсног наставка живе осјечке књижевне сцене, такође захтијева трезвену просуду. Данас се чини да је Реввија у то доба била сасвим солидан књижевни часопис, нимало лошији од њој сличних, али није на нама да о томе просуђујемо.

Нама су довољне успомене. Саму могућност да његовим, учитељевим посредовањем и заслугом *уживо* разговарамо с нашим пјесничким идолима и корифејима, или да пред најблиставијим именима ондашње, а богам и – садашње књижевности хрватске и српске – читамо своје саставке, доживљавали смо као највећу почаст. Имена, намјерно, изостављамо,

отворите било коју антологију, тамо ћете их наћи. Када се свему додају још и рецитали поезије у разним пригодама и поводима, бројне књижевне вечери са *живим учесницима* и непоновљиво *ошкачени* наступи оних наших градских, регионалних, успут речено – најчешће неправедно заборављени поете, онда се с правом чинило да је Осијек град поезије, засут стиховима.

На стручњацима је да сачине (макар) хронологију свих оних ликовних догађања, забиљеже (макар) оснивање бројних колонија и регистрирају (барем) све оне нове галерије и изложбене просторе које је Дејан отворио. Велики је број сликара, кипара, фотографа и иних ликовњака којима је Дејан увијек био при руци, а многи се без његове помоћи не би ни реализирали као умјетници; атрибуцију њихових радова и побрајање (изложба, можда?) њихових књижица и каталога, посао је који се такође треба обавити. Надамо се, такође, да ће се наћи театролози који ће мериторно процијенити Дејанов допринос осјечком театру, од оснивања Експерименталне сцене, Минитеатра до вођења Дrame ХНК, до зачињања, вођења и остваривања пројекта казалишне академије, до његових амбициозних и неостварених пројекција новог казалишта. Казалишта примјереног новом Осијеку, оном граду који се тек треба ширити и гранати. И казалиште је, као и све остало, Дејан радио за свој град. Он је, заправо, град био право и једино мјерило свих Дејанових побуда и замисли.

Једно је, на крају, непобитно: ни прије ни после, никада с неким другим нисам потпуније, садржајније и радосније разговарао; а више сам него сигуран да у раздобљу од почетка шездесетих до почетка деведесетих година прошлог стољећа град Осијек није имао од Дејана Ребића племенитијег, часнијег и дјелатнијег културног посленика.

Загреб, септембра 2011.

Небојша Деветак

In memoriam

Лука Штековић (1935 – 2011)

Упознао сам га прије тачно 38 година. Вријеме је било слично овом – јесење. У Грубишном Пољу одржавао се фестивал средњошколаца који пишу поезију. Ишао сам са групом ученика из школе која се тада звала “Школски центар за металце” из Сиска. Година 1973. Сјећам се, дошао је са паке-том неких књига, распаковао га и сваком дао по примјерак. Кад сам ја дошао на ред, пружио ми је руку и представио се, а потом ми дао књигу. Одмах сам је отворио и видио да се ради о зборнику “Стазе”, издатом прије двије године у Грубишном Пољу. Дакле, круг завичајних пјесника, међу којима је био заступљен и он – Лука Штековић. Име ми је било магловито познато, мора да сам његове пјесме читао у неким новинама, периодици или часопису. Али ни једну његову књигу нисам имао. Десиће се то тек послије двадесетак година на Сајму књига у Београду, када смо размијенили нека старија издања својих књига. То је било у вријеме када је грађански рат у Хрватској већ увелико буктао, и када се Лука по Београду злопатио у избјеглиштву. Отада смо се чешће састајали, углавном код Николе Вујчића и често разговарали о ратним (не)приликама. Како се у Београду сналазио, гдје је спавао, гдје се хранио, о томе није хтио да прича, само би се шеретски насмијао. А готово увијек би понио боцу вина, пушио је много, попут Тина Ујевића палио је једну на другу. Посљедњих година ријетко сам га виђао. Мислио сам да се вратио у Славонију. Неко ми рече да је једно време био у неком колективном смјештају у Панчеву или крај Панчева. А након тога се стварно вратио у завичај.

Лука је рођен 4. децембра 1935. год. у Билећи, и врло кратко живио у том граду, о чему свједочи и његова пјесма “Мјесто рођења”: *Тај траг / једна реч / једно име / у рубрици “место рођења” / у мом крсном листу / у мојим школским сведочанствима / у мојој леишимаџи.....// траге у коме сам рођен / нека ми буде дозвољено / да те не волим / да те прећућим / да те можда никад не видим // колико ће још трагова / имаши моју љубав // колико ћу још трагова / записати у срце / као завичај*. Из Билеће са породицом сели у Славонију, у Дарувар, гдје је завршио основну школу, а затим у Вировитицу гдје завршава гимназију. У Вировитици је био новинар и уредник локалних листова. Ту 1953. почиње објављивати пјесме, те преводе са руског и чешког. Прву пјесму *Ноћ* објавио је у вировитичким новинама “Наша ријеч”. Уз поезију објављује и новеле, књижевне, ликовне и позоришне осврте, путописе, те фелтоне о прошлости Срба и Рома у Југославији.

Објавио је једанаест пјесничких збирки: *Знак* (Дарувар, 1963); *Кућа склона паду* (Дарувар, 1968); *Листе исјред гимназије* (Пакрац, 1970); *Нејресџани поврашак* (Загреб, 1972); *Неслућено слово* (Осијек, 1974); *Штај за пушовање и грује пјесме* (Дарувар, 1977); *Пјесме, нешражени подаци* (Дарувар, 1978); *Нејресџани поврашак* (избор, Загреб, 1980); *Слободна пшница*, (Вировитица, 1981); *Тачно време*, (Вршац, 1996) и *Изабране пјесме* (Загреб, 2001).

Критичари који су писали о његовој поезији углавном су наглашавали његову преокупираност “малим стварима”. И стварно, то је једна од битних особености његове поезије. То је читав микро-космос углавном свакодневних импресија, рафинисаних, сведене наратије и дескрипције, које ме неодољиво подсећају на пјесме, на жалост за ширу јавност недовољно познатог и признатог Владе Влаисављевића, који је један период живота такође проживио у Славонији. Мада му живот није био склон у егзистенцијалној равни, ишао је трбухом за крухом од града до града, што својом вољом, што присилно (избјеглиштво) он је слике мјеста у којима је боравио носио дубоко у себи. Он је сам себи био завичај, најсигурније уточиште. Маскирао се покатакд боемштином и козерством, али они који су га дуже и дубље познавали знали су да то није била суштина његовог бића. У поговору *Изабраних пјесама*, књиге објављене прије десет година у Загребу у СКД “Просвјета”, Ненад Милошевић је успјешно и зналачки заокружио Штековићево стваралаштво, истакавши најкарактеристичније особине његове поезије. На једном мјесту констатује: *Штековић је осим (случајно) родној месту Билеће, па Дарувара и Вировишнице, где је провео највећи део живота, ојевео многе стварне и имагинарне трагове. Та дешеришоријализација певања, панонизација Балкана и балканизација Паноније, уз већ сјоменушу*

прецизности и економичности језика, сада у она обележја која овог песника издвајају из ужег одређења славонског или српског песника из Хрватске. Штековић је један од ретких српских лиричара који је успео да у својим песмама оствари праву меру односа локалног и универзалног, да исцрпа трајанске шужбалице, и да се сачува од интелектуализирања, и поезије културе, која за не трајанско и не цивилизацијско у последњој деценији овог века на Балкану тражи оправдање и искушење у митовима и митолошком.

У то вријеме када су изашле његове *Изабране pjesме* радио сам на *Антологији српског pjesничтва у Хрватској двадесетог вијека* за истог издавача и добро упознао Лукину поезију. Један је од ријетких pjesника са којим нисам имао проблема око избора, pjesме су се саме нудиле у свој својој особености и љепоти, сачинио сам шири избор а затим га нерадо сводио на мјеру коју је захтијевала *Антологија*. Лука Штековић је дијелио судбину провинцијских pjesника за које официјелна критика у Хрватској није много марила, па још кад се дода да је био “дотепенац”, односно дошљак српске националности, обилазили су га у широком луку као да је окужен, као уосталом, и већину pjesника српске националности. Још гора ствар је била са српском критиком која је ријетко поглед бацила преко утврде “београдског пашалука”, а камоли да завири у лимб неког од прекодринских торова. Сличну судбину у Србији имао је одлични pjesник Србољуб Митић, кога је тек Владета Јеротић ставио на место које му припада.

Највише пажње, што се тиче и читалачке публике и критике изазвала је, са правом, његова књига песама *Тачно време* (1996). Ова књига је сублиман и сведен чин једног страдалника, који без патетике, понегдје тек носталгично богатство имагинације згушњава у прецизност казивања. По дубини мисли и интензитету доживљаја досеже оне врхове које су трасирали највећи српски pjesници. Повезујући имагинарно са реалним Штековић је не само у овој књизи већ и претходним успјешно модификовао материјалну страну ствари (видљиву) са оном духовном (невидљивом). Више га привлачи судбина појединца, него друштва. Међутим на плану друштвеног, никад није био тенденциозан, никог није ни форсирао ни деградирао, што не значи да није био свјестан балканског бурета барута, чија га је експлозија непланирано бацила у Београд. А из Београда су му се путеви рачвали “којекуде” гдје је планирао и гдје није. Судбина је хтјела да на вјечно коначиште оде из завичаја у коме је ипак понајвише био свој. Мислим да је сам себи написао најбољи некролог у pjesми *Скаска о Боју*:

Мој бог
У основи православни
У суштини српски

Отхрањен у мојој породици
Не као сироче
Ал ни са једним залогајем вишка

Класно недефинисан
Почесто занемариван
У правим тренуцима призиван

Чека ме данас
С нешто преостале цркавице
За једним небеским шанком

Пуши јефтине цигарете
Пије бела вина
Избегава бучна друштва

Лепе је среће
Што ме има за верника
Мада свестан ко му је творац

Бог
Какав се само пожелети
може

Ја касним
Ал стижем на време
Кад он склапа “Политику”

Не очекујем ништа од њега
Ништа му и не доносим
Глуво за лепо размењујемо

Јасно је богу
Траљав сам му био створитељ
Пристао би да ми не буде бог

Ал што ћу ја без њега
Са мном куд ће он
Већ дуго терет један другоме

Тихо се растајемо
Решени чврсто
Да се не напуштамо

IN MEMORIAM
Ђуро Ковачевић (1943 – 2011)

Срби као шаоци Југословенске идеје

Питање о српско-хрватским односима, историјски изузетно актуелизовано укидањем Војне крајине и активирањем југословенске идеје, доспело је данас до тачке у којој је престало да буде посебно важно као унутрашње питање Хрватске. Све више, реч је о међудржавним односима Србије и Хрватске. Њихова еволутивна путања омеђена је пропашћу два државна аранжмана: Аустроугарске и Југославије. У размеђу 20. века болно је пресецано и до невероватне трагике заостравано силином и суровошћу два светска рата и ратним разбијањем Југославије. Други светски рат га је посебно учинио тешким.

Независна Држава Хрватска као злочиначка сателитска творевина у усташком аранжману операционализације хрватског државног права извршила је геноцид над Србима као народом који је вековима, штитећи границе Хабсбуршког Царства, штитио и “повијесне” границе хрватског народа. Овај злочин геноцида уписао се трајно у српско-хрватски однос. Показало се то у времену ратног распада Југославије и тзв. Домовинског рата за хрватску државу. Сада када је народ који је на почетку прошлог столећа чинио готово четвртину укупног становништва Хрватске сведен на готово занемарљив број, а Хрватска постала готово чиста етничка држава, српско питање је изгубило свој конститутивни значај за Хрватску и преселило се у „домен добросуседских односа“. Две државе, Хрватска која је остварила свој историјски циљ не бирајући средства и постала независна држава, и Србија која је падом Југославије изнуђено постала независна

држава, једна као добитник а друга као губитник, тежећи Европској унији затварају питање о Србима у Хрватској и отварају простор за своје добре међудржавне односе хармонизоване према европским стандардима. Ови односи постају приоритет којем српско питање у Хрватској не сме бити препрека, ни у историјској ни у савременој равни. Космополитски Запад којем смета све што је национално изузев сопствених нација и њихових права, здушно подржава овакав приступ српско-хрватским односима, стимулишући га и као вид ослобађања од вишка историје и као искорак из прошлости у потпуну савременост.

2.

Вишевековни односи два по много чему блиска народа казују да ти односи никада нису патили од идиле, али и да је све до почетка двадесетог века мало тога указивало на непојамне страхоте које ће се десити. Срби у просторима Војне крајине као граничари – слободни сељаци и ратници у служби Хабсбуршког Царства, Срби у Далмацији као грађани, поморци, сточари и пољопривредници у залеђу и као ускоци пред турском границом нису радили на поништавању хрватства. Ни као све присутнији у градовима нису нарушавали хрватски верски и национални идентитет. Међутим, изложени унијаћењу и покатоличавању они су хранили раст хрватског националног корпуса у оној мери у којој је бити католик или православац у простору истог језика значило бити Хрват ил Србин. Поправослављивања није било. Интервенцијом у верски идентитет број Хрвата је растао, а број Срба се смањивао. Ватикан је радио, дакле, на јачању хрватства, а Српска православна црква изједначавањем православља и српства објективно на смањивању српског националног корпуса. Чувени узвик Матавуљевог Пилипенде да он не да “свог српског риста“ казује управо то. Дакле, идентификација националног и верско-црквеног код Хрвата је водила ширењу нације, а код Срба редукцији.

Тако је изражена етничка, језичка и верска блискост уместо основа сарадње постала препрека владајућој идеји о хрватској држави, препрека коју је ваљало уклонити. Блискост је доживљавана као опасност. При свему томе, највише је сметао број Срба који су живели на простору који су заговорници хрватског државног права сматрали својим.

Заблуда је при томе мислити да је опредељење за етнички чисту националну државу оно опредељење које су заговарали само најекстремнији међу Хрватима. Нажалост, то није била само старчевићевско-правашка и франковачко-усташка ствар. Ова оријентација имала је много ширу подршку. Она се исказала и у најновијем времену у тзв. Домовинском рату и стварању туђмановске Хрватске. У комбинацији рата за независну државу

иако се могла добити миром али са другачијим статусом Срба и неадекватне одбране права Срба у Хрватској настала је савремена хрватска држава која је решила проблем Срба тако што је највећи део прогнала, а остатак свела на подношљив број. У име права на самоопредељење једног народа поништена су елементарна права другог народа, могућности достојанственог опстанка на простору који су вековима заједнички делили. Преостали Срби у Хрватској су од народа постали мањинско становништво. Без посебних образовних и других установа, а захваљујући истом језику као и разним ограничењима пред њима је широко отворен пут асимилације и стицања коначно правог националног идентитета.

3.

За разлику од Срба у Босни и Херцеговини којима је Дејтонским споразумом призната државотворна конститутивност и сагласно томе обезбеђена државно-правна и институционална заштита у виду Републике Српске, која и поред свих оспоравања опстаје. Срби у Хрватској, као што сам већ назначио, од конститутивног народа који поседује државотворни субјективитет променом Устава Хрватске и додатном снагом ратног исхода готово занемарљива национална мањина, која понекад са својих неколико места у Сабору подупирући једну или другу опцију на власти оставља варљиви утисак о својој важности.

У одбрани својих права Срби у Хрватској следили су онај пут који је објективно највише одговарао творцима чисте хрватске државе. Следили су један нереални пут. Једно је било бити конститутиван народ у федералној Хрватској, чланици југословенске федерације, а сасвим друго у Хрватској која пад Југославије види као основни услов своје националне државности. Када су авнојевске границе унутар Југославије добиле своју међународну верификацију морало је бити јасно да пут одбране права мора бити другачији. Територијална аутономија под међународном заштитом могла је бити та одбрана. Нажалост, такво решење које би било најмање прихватљиво за Хрватску каквом су је видели и хтели домољуби, јесте одбачено чиме је додатно легитимисано право на ратну одбрану хрватске државе уз пуну међународну подршку, тј. подршку САД и водећих чланица Европске уније. Кратковидост руководства локалних Срба и званичног Београда заклонила се иза светог циља одржања Југославије у времену када је њен нестанак постављен и споља и изнутра као услов за нови распоред снага и утицаја у региону чији је кључни део захватала Југославија. Можда бисмо се на овом месту могли запитати шта би се десило да су Срби у Хрватској због свог енормног страдања, херојског ратног доприноса током Другог светског рата и потребе институционалне заштите уместо конститутивног

статуса добили територијалну аутономију. Верујем да би се из сасвим других институционалних претпоставки борили и изборили за своја национална и људска права. Мислим да се не би тако лако могло прибећи поништавању територијалне аутономије Срба колико је лако остварена промена устава којом се анулира њихова конститутивност. Показало се да тиме што су добили статус конститутивног народа поред тога што је иритирало већину у Хрватској није давало никакве гаранције за њихову потоњу судбину која је своје ружно лице вешто скривала, али и наговестила 1971. године.

4.

Од могућих питања о српско-хрватским односима посебно се издваја питање о геноциду и питање о антифашистичком карактеру хрватског друштва у току Другог светског рата и хрватском доприносу победи над силама осовине, тј. победи над фашизмом. Зашто баш ова два питања? Зато што се савремена хрватска држава позива на своје антифашистичко наслеђе И што је поднела тужбу за геноцид који су наводно починили Срби и Србија.

Не спорећи ни најмање учешће значајног броја Хрвата у народно-ослободилачкој борби и партизанском покрету, посебно у завршници рата и после капитулације Италије и нарочито у Далмацији, ипак се не могу затворити очи пред чињеницом да су у огромној већини партизански покрет чинили Срби. Независна Држава Хрватска је била једина која се изузетно високо позиционирала по специјализованим, концентрационим логорима намењеним уништавању пре свега српског народа, али и Јевреја, Рома (тада означаваних као цигани) и антифашиста. У одбрани од геноцида највећи број Срба једину алтернативу имао је у оружју и шумама. Дакле, ко је допринео антифашистичком наслеђу на које се Хрватска може позивати? Најпре и пре свих они њени грађани које је усташки режим изложио прогонима и геноциду само зато што су српске народности. Многи од њих преживевши рат колонизовали су се у Војводини. Међутим, највећи део преживелих и њихових потомака који су живели у Хрватској протеран је и избегао је у знаку стварања данашње хрватске државе. Какав цинизам, позивати се на антифашистичко наслеђе избеглог и прогнаног народа као, пре свега, своје хрватско наслеђе.

Страшни геноцид над српским народом у тзв. Независној Држави Хрватској током Другог светског рата, готово узгредно забележен у енциклопедијама и лексиконима, у официјелној историографији и политици, углавном је прећуткиван и прећутан. Ако би се и могли разумети разлози због којих питање о одговорности хрватске државе за геноцид није постављено у времену стварања и одржавања Југославије онда данас када Југо-

славије нема ти разлози више не постоје. Стварати заједничку државу са Хрватском оптуженом за злочин геноцида и поставити формулу братства и јединства као њену основу било би тешко могуће и неуверљиво. Да ли опште можемо замислити тужбу и суђење пред неким међународним трибуналом крајем четрдесетих и почетком педесетих година. Дакле, ради стварања Југославије питање о геноциду је поменуто, одговорност за њега приписана једном монструозном покрету – усташама а не држави и затворено. Живот у заједничкој држави однео је превагу над стотинама хиљада мртвих чије насилне смрти и непроживљени животи никада нису доспели до права на правду и казне за злочине. Међутим, Југославија као разлог прећутног опроста за геноцид и свесног заборави више не постоји. Шта је данас разлог? Добросуседски односи? Ако је веровати актуелној реторици која се разбудила у случају међународне бриге за стање и перспективе после разбијања и распада Југославије, односи се не могу градити на прећуткивању и негирању него на храбром суочавању. А таквог суочавања од стране хрватске државе нема. Напротив, та држава поднела је тужбу по којој су Срби и Србија извршили геноцид у последњем рату на просторима Хрватске. Нико озбиљан не може да спори да су у грађанском и тзв. Домовинском рату вршени и злочини на свим странама. Међутим, мора се бити до крајности оперисан од елементарне моралности и бити циник па у подизању овакве страшне оптужбе не рећи ни речи о злочинима почињеним у име домољубља уздигнутог до непорециве светости, посебно злочинима почињеним у оквиру "Бљеска" и "Олује" као операција које су исходовале највећим етничким чишћењем на просторима бивше Југославије.

5.

У контексту поменутих и разматраних питања изгледало би да је свака могућност заједничког живота искључена. Међутим, заједнички живот је постојао, у последњем веку интензивно. Упркос свему обиловао је и резултатима. Људи су волели Јадран, радовала их је лепота природе и појединих градова, љубав није знала за верске и националне границе, било је мешовитих бракова и новорођених Југословена. Превагу је ипак однела идеја о својој националној држави. Без Хрватске Југославија није била могућа, а без ње ни живот највећег дела Срба у заједничкој држави. Зато су и сукоби који су уследили били жестоки и врло често окупни. Опредељење за ратно а не мирно решење отворило је ново коло неправда, несигурности живота и имовине, коло у којем су невини највише страдали.

Окосницу српско-хрватских односа увек је чинило питање о положају Срба у Хрватској. Сада се доспело уз међународну интервенцију и помоћ до тога да питање о њиховом положају није више пресудно. Штавише,

највећи број Срба дошао је до нових питања о свом положају у Србији и многим другим земљама. Преостали Срби у Хрватској препуштени су сада снази свог радикално умањеног броја, принципијелности Европске уније и тзв. међународне заједнице. Наравно. И зависни од квалитета и приоритета у односима Србије и Хрватске. А ти односи су под притиском да се много тога заборави, да се просто одлучи да неки проблеми не постоје и да се сарадња хармонизује са блиским чланством Хрватске и будућим чланством Србије у Европској унији.

Дани пред нама треба да одлуче шта ће бити са правима и положајем преосталих Срба у Хрватској. Шта са правом на безбедан повратак избеглих и прогнаних, са правом на имовину и станове, посебно са правом на школовање које чува и развија, а не гаси српски национални идентитет.

Надајмо се и будимо реални. Можемо ли се надати да је упркос свему највећим делом трагично искуство иза нас а пред нама нова писменост узајамности и достојанства? Шта је заиста реално пред нама?

(Предавање аутора у оквиру расправе о српско-хрватским односима на Институту за европске студије)

Данас (21. јул 2011) је изненада преминуо др Ђуро Ковачевић (1943), научни саветник, уледни српски политички мислилац, јесник и друштвени радник. Др Ковачевић је током студија на Правном факултету у Београду био студентски активиста и председник Савеза студената Југославије током бурне 1968. године, а после стицања доктората, посветио се научном раду у београдском Институту за међународни раднички покрет који је, на његову иницијативу, почетком деведесетих година трансформисан у Институт за европске студије. Као директор, др Ковачевић успешно је водио Институт за европске студије четрнаест година. Последњих десетак година, др Ковачевић је са проф. Светозаром Стојановићем водио Центар за националну стратегију, научну и истраживачку фондацију коју су њих двојица основали. Др Ковачевић је аутор више књига и неколико десетина чланака из области теорије политике и друштвене теорије, као и пет збирки поезије.

(“ТАНЈУГОВА” ВИЈЕСТ)

Прилози

Гордана Малић

Дјеца из колоне

Гдје су она дјеца из колоне?
У чијем се завичају буде?
Међу нама покидане споне
Мијењају ли и њих као људе?

У тегобно доба посљератно
Чувају ли обиљежја своја?
Ил' се лакшим путем неповратно
Одмичу од коријена и соја?

Да ли ће кад деценије мину
Свога рода баштинити слово?
И свој језик као задужбину
Сачувати за потомство ново?

Нек разгоре запретене лучи
Куда кроче, и гдје год да јесу,
Нека наше заваде и жучи
У наслеђе своје не понесу.

Борис Рашета

Санадер или анџиномије национализма: је ли домољубље још могуће?

Не дозвољавам ником да Хрватску воли више од мене, рекао је Иво Санадер у напону своје каријере. Биланца те љубави, страшне као војска под заставама, запрепашћује: његов је режим по објективним процјенама “спржио” 90-ак милијарди куна; то је годишњи државни буџет, новац с којим је паметна влада од Хрватске могла направити Елдорадо.

Санадеров јединствени, трагични удес дават ће Хрватској повода за размишљање барем педесет година. Нагли и несхватљиви политички *autodafe* којег је извео на 1. јула 2009. нема ни узора ни премца у модерној хрватској повијести. Али није он једини судионик своје несреће. У два мандата задужио је земљу више но сви његови претходници заједно. Довео је државу до дужничког ропства у које је, поштено говорећи, срљала и без њега. Продао је све што је могао, оставивши наслѣдницима тежак терет распродаје онога што је остало. Покаже ли се само десетина оптужба државног одвјетника на његов рачун точнима, до гроба ће бити осрамоћена и његова обитељ, која ће носити стигму модерних *Glembaya*, додуше не тако ријетку у данашњој Хрватској.

Његов је политички крах дјеловао жалосно. Повукао се једног поднева у јулу 2009., шокантно нагло, смијуљећи се збуњено, као неки тат, без иједне ријечи ваљана објашњења. Иво је Санадер напросто шмугнуо из повијести, са радног мјеста председника хрватске владе. Петљао је нешто о разлозима одласка, реда ради, охоло, гордо, као да је хрватска реинкарнација Гарибалдија, оца нације чији је посао завршен или је при крају.

Тек након сукоба са страначким друговима сазнали смо како је измислио своје, на први поглед, патриотске разлоге повлачења.

“Отишао сам јер нисам желио продати хрватску земљу Словенији”, гласила је службена верзија повлачења. Андрија Хебранг је, међутим, дуго након демисије открио како му је тај изговор он једноставно – измислио.

Хебранг се присјетио разговора који је са Санадером водио непосредно након његовог одласка.

“Назвао сам га и питао: 'Иво, реци ми зашто си отишао?' Одговорио ми је само: 'Већ ћеш ти нешто смислити'. Како је тада била актуална та ситуација са Словенијом, ја сам у некој изјави за телевизију то понудио као могуће објашњење. Након тога сам се опет чуо са Санадером којег је то добро насмијало и који ми је рекао да је то изврстан изговор па ће га и сам почети користити”, каже Хебранг.

“Насмијао се од срца...”

Фараон у антиклимаксу

Сћућањ склоности айсолућној владавини размјеран је презиру сирам власћийше земље

Alexis de Tocqueville

Било је и у годинама прије разочаравајућег краја блиставе каријере, нечега што је дубоко забрињавало освјештеније грађане. Санадер је, наиме, све вријеме током једног и пол мандата Хрватима владао с крајњим презиром. Вјеровао је да никоме није дужан полагати рачуне. Сматрао се већим од Хрватске, већим од Владе и Сабора, већим – као у тривијалној досјетки – од живота. “Владао је челичном руком у свиленој рукавици” поетски ће рећи један од његових главосјеча, Владимир Шекс. У шест и пол година власти, као премијер дао је хрватским медијима само један интервју којег би се могло назвати слободним и неконтролираним, новинару Миславу Баги. Но како је дан у само предвечерје избора (Баго је интервјуирао и Рачана) испада да прави, поштен интервју никад није дао.

И Тито је чешће морао, барем пред страним новинарима, одговарати на неугодна питања. Санадер није имао тај терет: за Европљане, он је био просвијећени апсолутист, хрватски Аденауер, цивилизатор барбарске деснице. Контролирао је чак и фотографије које ће бити објављене у новинама. Натјеравао новинаре и уреднике који су разговарали с њим, да се смију све док на фотографији осмијех не би био довољно ефектан – по ње-

гову суду, дакако. Несретни Баго га је у јединственом телевизијском интервјуу, без длаке на језику питао све што је требало, па је неколико мјесеци касније – да се Власи не досјете – по казни пребачен на тада мање важну Нову тв.

Слика Иве Санадера која је кроз масмедије ишла у јавност била је идеализирана слика премијерова виђења сама себе и ништа ју није смјело покварити. У том је смислу његова владавина била интелектуално захтјевнија од било које диктатуре. Лако је полицијом и цензуром одржавати позлату на бисти неког тоталитарног сатрапа; али како то учинити у демократском суставу, гдје се многима не би допао ни какав савршен владар, а камоли он? Санадер је Хрватску покорио, бацио на кољена, снагом своје дрскости и продорне интелигенције, потцјењујући, исправно, вољу и снагу масе за отпор. У огледалцу масовних медија његов је лик увијек био најљепши на свијету, без конкуренције.

Санадерове су одлуке само формално имале обличје закона; у бити је владао снагом воље. Још је Ханс Франк, злочиначки а опет крајње ефектно, адаптирао Кантов категорички императив. “Ради увијек тако” рекао је *gauleiter* Пољске, “да максима изведена из твога понашања буде у складу са вољом твога Вође”. Санадер није морао наређивати: као и пуно пута у повијести, подређени су се трудили читати његове мисли и испуњавати његове жеље и прије но што су изречене. Утолико његова трагедија свакако представља средишњу тачку драме цијелог једног друштва, који је сањао слободу само зато да би је, као и толико пута у повијести, предао у руке првом заводнику који наиђе.

Иво Санадер у странци је владао страхом. Односно, страхопоштовањем. Њему се нитко није смио супротставити. Чак је и његова физичка висина, комбинирана са атлетском статуrom, појачавала дојам моћи. “Санадер? Ушао би онако висок и напухан у собу. Тко му је ишта могао рећи?” изјавио је Божидар Калмета, министар промета, након пада.

Ван странке није био деспот него трговац.

Новцем више него страхом, сплеткама и договорима више но голом агресијом, Иво Санадер (пот)купио је практички све хрватске медије. Могао их је поткупити зато што их није прецијенио. Памећу и лукавошћу ушао је тамо гдје његов крути претходник, Фрањо Туђман – који је формално био шеф државе али је, попут Санадера, *de facto* био деспот и сведржац – није могао ни сањати, јер је Туђман покушавао дилувијално суптилно. За Санадерова је мандата потихо ишчезнуо и љути опозицијски лист *Feral Tribune*, а да се ни један глас протеста није чуо. Туђман је на њ слао судске тужбе, ударао порнографске порезе, пријетио, лудовао, али могао није ништа. Лукави Санадер, који није тужио ни једног новинара,

побринуо се да се неугодна екипа галамџија не нађе на улици, и проблем је био ријешен.

На концу епопеје, у ћелији салцбуршког затвора завршио је с неким лоповом, више менаџерске но ломброзовске физиономије, након неславна, фарсичног бијега по аустријским цестама. На изручење вољеној домовини пристао је тек онда када више није могао наћи ниједан увјерљив разлог да спријечи изручење.

Лице издајника

Најгоре земље имају најбоље домољубе

Goethe

Темељито је, укратко, збунио све који су га слиједили. Сви су у земљи знали да је направио силне штете, али нитко није знао дати јасан одговор – чак ни његови најближи сурадници – зашто је отишао. То показује колико их је омаловажавао, иако су дијелили иста увјерења. Најоштрије питање након случаја Санадер гласи: како је, до врага, након њега још могуће вјеровати у домољубље?

Јер управо је он, парадигматски Хрват – практични католик, бивши сјемеништарац, неуспоредиви патриот – ради властитог приватног интереса изневјерио све што је могао. Распродао је задње остатке хрватског богатства и поново довео земљу у положај *reliquiae reliquiaum*, из којег је бјежала стољећима. Дознајући о његовим злодјелима, грађани су из дана у дан падали у све већу невјерицу, бивајући све снажније шокирани и њиховим обујмом и дрскошћу, и њиховим зачудним субјектом. Он!? Санадер? Стара кореника? Издао је саму срж домољубне идеје јер је странцима практички на пладњу испоручио све у што је земља вјеровала. Давно прије бијега, у Нааг је, у савезништву с остатком националне деснице, хладно испоручио Анту Готовину, хајдука којег нација обожава као бога. Политичар одгојен у ултраконзервативној вјерничкој обитељи у којој није било комуниста и Југославена; десничар европског нагнућа, продао је, како се на крају његова аустријскога узниковања прочуло, чак и задњу унцу сребра из обитељске заоставштине – ИНА-у, некоћ најмоћнију компанију славенског југа – за Јудине шкуде; ако полиција докаже своје тврдње, за шугавих 10 милијуна еура. Мало је фалило да Санадер и ортаци преузму и најјачу домаћу прехрамбену индустрију, Подравку.

На концу каријере проглашен је не само лоповом већ и велеиздајником. Није издао само оно што није могао.

Био је најобразованији и најперспективнији политичар своје генерације. Театролог, пјесник, полиглот, скоро полихистор, човјек маркантне керигрантовске физиономије, са статуrom натприродне величине, био је предестиниран за успјех. Било је довољно, како је говорио Драгутин Лесар, да се та ходајућа политичка картијатида (чак и након политичког бродолома) само појави и каже “Бу!” па да сви нападају под стол од страха. Да није било његова нарцисоидно-самоубилачког карактера (а “ћуд је човјеку његова судбина” како је точно написао Хераклит) могао се уписати у златну књигу хрватске повијести, и тамо остати вјекovima. Но његов је пад, с прецизношћу која и данас запањује, годинама прије најавио Хрвоје Петрач, прононсирани загребачки криминалац, изрекавши у Грчкој пророчанске ријечи: “Смраданер ће извршити политичко самоубојство...”

Типски модел

Све ово показује, да је хрватска свијест код наше тосиоде дубоко љала. Они додуше још имају љубави према домовини; али под домовином разумијевају само оно земљиште, које им омоћућује, да лаћодно живу. Сћалешка им тијесноћудности не доћушћиа, да сћознају и друћу — ћраву — домовину: живи народ хрватски! То се даде дефинираћи овако: Хрватско ћлемсћиво і. 1830. осјећа домољубље (ћаћриоћизам), али не ћозна родољубља (национализам), чећа већ имаде на ћрешек у Маћјара. Истћинић родољуб може бићи само онај, ћико љуби чићав свој народ без разлике сћалежа. Ове љубави не ћознаваху данашћи хрв. ћлемећи, који кмећове — дакле оћромну већину хрв. народа — држе смећем!

Рудолф Хорват, ” Најновије доба хрватске повијести” (1906)

“Он је изашао из биједи која је страшно замислива” испривовиједо је аутору ових редова Денис Куљиш, Санадеров биограф. “Њих седморо живјело је у Сплиту у једној потлеушици, у простору од 40 квадрата. Отац је био собосликар, алкохоличар, који је отишао у Њемачку 60-их и није се враћао. Отац је, као мали човјек, био комплексаш. Он нема никакве сличности са Ивом. Мајка му је висока, прави динарски тип, на њу је налик. Иву Санадера је мајка морала дати у црквени интернат, јер нису имали увјета за нормалан живот. То је страшно понижење. Таква је судбина задесила сву дјецу. Она је разговарала особно са сплитским бискупом како би јој помогао у одгоју дјете. Имао је дјетињство попут Olivera Twista. Знате што је њему било живјети у интернату с овима са села? Он се уопће није дружио с њима, није хћио разговарати” каже Куљиш, који мисли да је Санадер у тим

увјетима развио способност сналажења у тешким увјетима. “Он није имао што изгубити, он је један дешператер. Можете мислити које је то понижење било, имати кућу у Сплиту а бити принуђен на интернат...”

Према Куљишу, Санадер је све подвргавао томе да остави добар дојам на људе. “Како је одрастао у слатни, он нема делузија, нема срама, он све може. Шармантан је и добар дио своје енергије посветио је томе да заводи људе, углавном политичаре” наставља Куљиш, који Санадера особно размјерно добро познаје. “По повратку из Рима он и Мирјана живјели су биједно” наставља он. “Живјели су близу теретне луке, у крајњој биједи. Сви су их у Сплиту знали као романтичан, сиромашан пар. То се касније доста промијенило...”

Како је показала прелиминарна истрага, Иво Санадер замрачио је – још увијек морамо рећи “наводно” јер никакве оптужнице ни пресуде нема – око 30 милијуна куна. Рекетирао је, опет наводно, подузетнике попут неког мафијаша. Из државних твртки узимао је новац као у самопослуживању. Куповао је најскупље слике. Скупио колекцију сатова најпрестижнијих марки, вриједни око 120.000 еура.

Но, штета коју је направио крађом није ништа у успоредби са штетом коју је направио сустав којег је Санадер наслиједио од Туђмана и онда развио до савршенства. Штета од 90 милијарди куна једва је успоредива с ичим у хрватској повијести, имамо ли на уму мирнодопска раздобља.

За Санадерова мандата (2003-2009) Хрватска се задужила за 19 милијарди еура па се укупни вањски дуг земље у његовом мандату попео на 44 милијарде еура, тек нешто мање од годишњег БДП-а. “Прометеј из Дугобаба” створио је, како се показало, сустав за исисавање новца чију прецизност надмашује можда једино његова ширина...

Жилети, сатови

Домољубље је празновјерје које човјеку одузима његово самопоштовање и достојанство те повећава његову ароганцију и самољубље
Emma Goldman

Оба лидера – Фрањо Туђман и Иво Санадер – били су заправо снобови; *si ne nobilitate*, жељни статусних симбола, престижа, величине, сјаја, раскоши, европског племићког или буржоаског сјаја. Ни један ни други нису хтјели чекати акумулацију богатства поштеним путем; напротив, кренули су пречацем вјерујући да требају узети све, сад и одмах. Санадер, чини се, више, Туђман мање, али оба подједнако (не)морално.

У томе смислу они су заправо репрезентанти саме сржи хрватске националистичке идеологије, од 1920-их до данас. Хрватска је, наиме, цијело једно стољеће здушно вјеровала како је силно богата али то богатство стално краду туђинци. Једном Мађари, други пут Аустријанци, трећи пут Срби или Жидови. Опћенито се сматрало безувјетно сигурним да ће часом националне еманципације Хрватска постати богата, у хипу. То је концизно дефинирао стари Бићанић. “Кад саберемо све заједно” пише Рудолф Бићанић у књизи “Економска подлога хрватског питања” (Загреб 1938.) “онда ни за једнога Хрвата ни Пречана више не може бити сумње да под владом режима народног и државног јединства постоји систематска и намјерна експлоатација хрватских и пречанских крајева, за рачун владајућих Србијанаца.”

“То, необоривим чињеницама утврђено фактично стање доказује” сматра Бићанић, “да је теорија државног и народног јединства фикција, лаж која има да сакрије стварност и да даде оправдање за израбљивање Хрвата и других народа... Изједначење закона, док постоји јединствена државна управа, не даје Хрватима никакве гаранције да нећемо бити израбљивани убудуће, као што смо и сада...”

Била је то озлоглашена Краљевина Југославија. У комунистичкој Југославији, национална мисао задржава исту тезу: Хрватска је експлоатирана јер сав новац иде у средишњу благајну а Срби комунизам користе само као параван за економску експлоатацију и политичку хегемонију.

Ту је идеју најјасније изражавао покојни др Шиме Ђодан. “Економски положај Хрватске у Југославији од 1918. до 1988. за које раздобље имам податке је средишњи, битни аспект хрватског националног питања у Југославији, у обје Југославије подједнако. Постоје егзактни подаци, који су службени, да је Хрватска у том раздобљу имала најнижу стопу инвестиција, највећу стопу емиграције, што је узрок за најнижу стопу наталитета.... Према томе, кад се виде подаци онда је јасно да је Хрватска апсолутно губила.” Шиме Ђодан најавио је да ће емигранти, када се држава осамостали, у земљу инвестирати између 120 и 150 милијарди америчких долара. Ђодан је тврдио да само Хрватска и Словенија имају девизни суфицит, и да враћају туђе дугове. “Постоје егзактни подаци да су се све републике развиле брже од Хрватске” додат ће. Тврдио је да је Милош Минић “потписао да у Хрватској треба да се угаси сва прерађивачка индустрија јер нема сировина”.

Ђодан је најављивао “хрватско економско чудо”. “Што ће нама страни капитал” питао се, “кад ми имамо наш капитал?”

У књизи “Изборни појмовник ХДЗ-а” (Загреб, 1999.) описује се “монструозно замишљена и остварена пљачка Хрватске од Србије”. Фрањо

Туђман тврдио је да је “стопа експлоатације Хрватске од стране Србије већа од стопе експлоатације појединих афричких колонија”.

О размјерима фрустрације, те очекивањима од националне државе, пластично говори и ова Туђманова изјава. “Један од странаца који се бавио идејом потпоре дисидентима у комунистичким земљама рекао ми је: “Знате, професоре генерале” – тако су ме звали осамдесетих година – “да нисте Хрват били бисте нобеловац...”

Укратко – хрватски су националисти снажно вјеровали да ће државна благајна бити довијека дупком пуна, када се држава осамостали, јер се новац одлијевао у Србију. Иво Санадер сјајно се уклопио у ту причу. Од почетка до краја мандата питања господарства нису га занимала ни колико је црно под ноктом. Санадер није признавао реалност. Када је цијели свијет, крајем 2008. упао у језив страх од рецесије – која је лупала на врата, умјесто да куца – он је тврдио да кризе нема.

Годину дана касније рекао је да је “Хрватска у банани” и побјегао. Касније се показало, да сакрије трагове пљачке. Најближи сурадници су га издали, окренули му леђа и смјестили га у затвор, настојећи промијенити све како би све остало исто.

Фига у цепу

*Имамо своју Хрватску и биш ће онаква каквом је сами најправимо
Фрањо Туђман*

Оно што у цијелој причи још више збуњује јест чињеница да Санадер није усамљен него тек екстреман али типичан примјер једне готово опће појаве. АЈДЕ ТОЈ ПОЈАВИ ПРОБАЈ ДАТИ ИМЕ! Када су Туђманови људи 1991. године преузели власт у Хрватској, већина је грађана очекивала да ће та скупина људи форсирати аскетски, домољубни етички животни стил. Да они “воле Хрватску”, макар били круха гладни. Да је желе самосталну, неовисну, уру широку и уру дугачку, али своју, поносну и јаку. Баш како је те године сажето рекао брат по оружју, предсједник општине Доњи Лапац Давид Растовић – “бит ћемо Срби, макар морали пасти траву”.

Која заблуда! Већ 1993. или 1994. године било је посве јасно да је националистичка елита у својој претежитој већини брутално егоистичка, грабежљива, више налик на кинеске компрадоре – плаћенике који су у 19. стољећу мрским Енглезима помагали у експлоатацији Кине – него на честите домољубе из Старчевићевих – како се показало, романтичарских бајки. Фрањо Туђман, некоћ скромни комунистички пензионер, још 1989.

одјевен у смијешна, демодирана одијела, с чизмицама на ногама, које су изазивале једну врсту доброћудног сажаљења, одмах након избора унајмио је најпрестижнијег модног дизајнера, који га је преко ноћи од главе до пете обукао у скупа талијанска одијела. Заједно с њим, из пензионерских су шлапица у брендиране модне марке улетјели и сви његови сурадници из врха ХДЗ-а. Нова је елита хтјела бити јако отмјена и јако еуропејска. Но то је коштало – а они новца нису имали.

Тај је, сиромашки *intermezzo*, кратко трајао. Република Хрватска наслиједила је од СР Хрватске, како тек данас уочавамо, моћну и богату привреду из које се годинама могло красти, а да се не дође до дна. Нови се господари нису обазирали. Нити двадесет година касније нисмо међу њима могли наћи некога тко ће опћи интерес претпоставити приватном. Нити једнога!

Скоро без изнимке, ти су се људи показали као пуки згртачи сребра, који не бирају средства и не обазире се ни на какве моралне границе, ако је у питању њихова рачуница. Питајте их како су стекли стан. Шутјет ће, али се зна да су у годинама транзиције сви искористили неку тешку муљажу. Замолите их да вам кажу откуд им први милијун. “То их”, рећи ће, “немојте питати, све друго може”. Што мисле о зарађивању поштеним радом? “Тако се нитко није обогатио”, рећи ће ако су искрени. Како су добили подузеће? “Закон је тако омогућио; то што је закон лош или неморалан, нисмо ми криви”.

Отац нације, др Фрањо Туђман, откупио је вилу на морално крајње суспектан начин, и првих година владавине од своје обитељи учинио богате “капиталисте” – не и подузетнике, јер су без његове заштите касније сви пословно пропали. Имали су, попут крлежијанских *falsschpielera*, банке, ресторане, дућане с електроником, стрељане. Њихови наслједници били су исти. Сам Санадер откупио је деведесетих година вилу новцем непозната подријетла, исељавајући из ње безобзирно оне који су му сметали. Јадранка Косор, његова наслједница, добила је на споран начин војни стан, претходно одузет Србима. У двије године, 1993. и 1994. припадницима друштвене елите коју је Туђман куповао, подијељено је будзашто око 400 таквих станова. У такав се уселио и министар обране Гојко Шушак. “Станови су појели људе”, да парафразирамо пословицу из раних фаза индустријализације Енглеске. ХДЗ је у херојско доба стварања државе још вукао стигму радикалне, реакционарно-мрачњачке странке која носи снажан биљег усташофилије, жели дијелити Босну, а Хрватску хоће видјети као етнички хомогену државу, па су јој очајнички требали угледници, да јој дају какву-такву грађанску легитимацију.

Уз мудро кориштење државних ресурса, мало-помало ХДЗ-у су доиста почели приступати угледни и мање угледни глумци, пјевачи, књижевници, ту и тамо и понеки синдикалац. Најгласовитији међу њима био је Бернардо Јурлина, човјек који је прешао политички пуни круг од лијевог синдиката до десног ХДЗ-а, вођен брутално јасним интересом, лишеним било какве идеологије. Према њему је цијели, необично широк и покрет пребјегач добио назив “јурлинисти”. Оно што Талијани зову *sette bandiere*, људи од седам застава, нарасли су до снаге армије.

Уз Јурлину су у правцу ХДЗ-а корацима од седам миља ступали сви који су хтјели стан, повишицу, новац, орден, позицију, дипломатски статус. Што год није ишло нормално – а нормално је тада било мало што – куповало се! У Хрватској је “човјетина” била – и остала – врло конјунктурна роба, како се касније показало не претјерано високе цијене. Режим је ради изборног успјеха серијски куповао или штанцао цијеле бранитељске удруге – оне су ницале као гљиве после кише и све одреда, ако су биле лојалне, завршавале на државном прорачуну – опорбењаче (кад год им је требала нека скупштинска већина да би елиминирали оно што Туђман никако није волио, “опорбену ситуацију”), све што је требало. Није све било “по 12 куна” али је скоро све било на продају.

Романтични националисти нису то тако сањали. Република је била лијепа под царством, па је трежњење било болно, преболно.

Рука на срцу

Патриотизам је задње ушочиште хуља.

Peter Bradford Benchley

Проматрате ли све припаднике нове Номенклатуре са стране, уочит ћете да у свим вањским манифестацијама домољубља они упадљиво предњаче. Кад се прича о нацији, они су – у самоперцепцији – редовито најбољи и најквалитетнији Хрвати. Када се, у неким конспиративним околностима, прича о Другима, они су ти који ће их најстрасније оспоравати. Знају тко је етничка већина у сваком селу. Када свира химна, они би се прије убили, него скинули десну руку са срца, обичај којег је – слиједећи јефтине обрасце америчког кич домољубља – увео Фрањо Туђман, а од тад га, као знак особите склоности држави, практикура само елита Хрватске демократске заједнице, католичке западнобалканске верзије *Hessbolaha*. Лијеву руку, међутим, у правилу ће држати у вашем цепу. Односно у државној благајни, што је једно те исто.

Једна заједница одржива је само утолико уколико је морална. Америка, уточиште бјегунаца, најбољих и најгорих у старом свијету, од утемељења до данас форсира идеал борца за правду. Он је често трагичар, у правилу жртва, он много пута губи, али заједница у којој нема јунака који ће рећи “знам да губим у борби за опће добро, па ипак идем!” – на дуљу ће се рок распасти. Она ће изгубити кохезију, остати без складних међуљудских односа и кад-тад бити предана туђину а онда и забораву. Заједница лишена слободне дискусије, која није увијек јефтина ствар, друштво без опозиције, бит ће предано на милост и немилост јачима. Изузетак су ваљда једино источна индустријска друштва, Јапан, Кореја и Кина, која су организирана као ефикасни борбени стројеви. Европски тоталитаризми – нацистички и комунистички – распали су се од вишка јединства и мањка плурализма.

Сљедбеници су га слушали безувјетно. Није забиљежен ни један случај схизме или отпора. Јадранка Косор, нож у његовим леђима, хвалила се тиме да је само марљива записничарка. Дамир Поланчец, потпредсједник владе, био је пуки извршитељ његових замисли. Чак и ауторитарни Фрањо Туђман суочавао се ту и тамо с покушајима пуча. Најприје Владимир Шекс (љето 1991) а онда и Јосип Манолић и Стјепан Месић (1994) са неколицином сљедбеника (двадесетак) оспорили су његову власт. Но Иво Санадер није имао таквих проблема. Владао је свима, снагом своје јединствене личности.

Нажалост, он је надрастао Туђмана: био је супериорни, огавни манипулатор!

Све његове големе предности у односу на Оца нације – образовање, ширина, шарм, елоквенција – показале су се у годинама које су долазиле као двосјекли мач. Иво Санадер у шест година власти подвргнуо је Хрватску својој вољи, опљачкао и онда из ње побјегао да би јој се вратио с лисицима на рукама.

Бити само Хрват значи још увијек не бити човјек

У једном од својих – ваља рећи, апокрифних – текстова из 1975. Бруно Бушић је наводно написао:

“... Да смо сложни и честити давно би имали државу. А бит ће рођење, родит ће се слободна Хрватска кад падне Берлински зид и кад се буду рушила комунистичка крвава царства као куле од карата. Нема ни једне државе да је настала без крвавих гаћа. Вјеројатно ћемо се и ми морати побити за слободу са Србима, а можда и са Турцима. Терет рата морат ћемо

поднијети сви подједнако .. Но кад се ослободимо српског ропства и створимо државу, видјет ћете како тек наши краду. Свак нас је стољећима крао и поткрадао, а најтеже ће и најгоре бити кад нас наши буду крали те продавали свјетским јевивјетрима и макро лоповима. Навалит ће на нас као велике птице грабљивице. Тада ће бити највеће и нерјешиво питање – како нас тада спасити од нас самих?!”

Накнадна памет овога текста упућује на сумњу. Но ако је и оспорив као визија, није оповргљив као констатација. Точно је тако како је описано.

Нити један србокомунистички руководилац из мрачних времена – 1945. – 1990. – не би се усудио толико красти. Заслугу за то, дакако, не можемо приписати искључиво већем поштењу комунистичке Номенклатуре (коначно, они су постали најмасовније градивно ткиво наредне гарнитуре) већ онајприје особеном, војно аскетском, на развој опсесивно усмјереном, и ипак, у коначници, врло социјалном, и не мање полицијском, саставу. Социјализам се јест легитимирао социјалним правима и тек кад је изгубио ту способност, легитимацијска је матрица уступљена национализму.

Тај је национализам, међутим, у својој нарави био тржишни. Једном када су ослобођени закони капитализма – лишени било каквог социјалног коректива, јер је све што је мирисало на социјализам наредних је 20-ак година било снажно жигосано као срамотно и антихрватско – више нитко није могао спријечити застрашујући развој егоизма. Хрватска је имала ту несрећу да је на првим изборима одабрала човјека који није имао смисла за одрицање. Фрањо Туђман и у затвору је 1972. пио Мартел, свједоче људи који су га познавали. А Иво Санадер био је за њега Остап Бендер...

Нација је, међутим, обојицу бирала. Нису то неки наметнути деспоти, владари туђе крви, него демократски изабрани предсједници државе, односно владе. У том је смислу кривња свакако подјелива на све. 'Волио сам га јер је говорио три свјетска језика, волио сам његов хрватски гард, волио сам га јер има часну сестру, брат му је свећеник, има усташки background, имао је све што Хрватска треба', рекао је Анте Пркачин о својој задивљености Ивом Санадером. Данас Санадер за њега – као и за скоро све Хрвате – представља велико разочарање, чију ће криву политику народ отплаћивати десетљећима.

Иво Санадер и данас нам може послужити, не као узор већ као опомена. Изборе је добио 2003. након кратког *intermezza* Ивице Рачана, чија је коалицијска влада, слаба као бабини зуби, била ипак једина која је Хрватску повукла у правом смјеру. Рачан је изградио аутоцесту од Загреба до Сплита за 3 милијарде марака, прорачун му је на крају мандата био 80 милијарди куна (Санадер и Јадранка Косор су га довели до 120), задужио

се како би укинуо неликвидност у земљи (она је под десницом опет набујала). Санадер је причао о хрватству, плашио народ црвеним змајем, говорио како ће комунисти укинути вјеронаук, поткупљивао најшире слојеве задуживањем у иноземству и давањем нереалних социјалних права. Баш као у досјетки о Титу: “Ти си крао али си и нама дао, ови краду али нам не даду...”

У некој мјери, нација је чак и одговорнија од њега. Иво Санадер је још осамдесетих година, у потрази за послом, Предрагу Матвејевићу и Душку Чизмићу Маровићу говорио да је љевичар. Тада му је требала нострификација доктората, посао у Логосу у Сплиту, па му је таква легитимација могла бити само корисна – колико год иначе била неистинита. У легендарном говору на сплитској Риви 2003. рекао је да ниједан народ који има достојанства не изручује међународном судишту своје хероје, своје генерале. Онда је направио коперникански обрат и испоручио најпопуларнијег међу њима, Анту Готовину Наагу. У том је смислу Санадер једнако репрезентативан припадник још једне широке легије повијесних манипулатора – то су демагози, у чијем срцу нема ни једне стварне вриједности, осим пукe воље за власт и моћ. У том је смислу ова сљедба дубоко – атеистичка и анационална. Вриједи само оно што је сад, овдје, што се види, што вриједи и блиста. Онај свијет? Тко још може мислити на такве трице. Све је дозвољено. Издаја, крађа, проневјера... Све. Ако маса која те бира не уочава какав си дрипац, то је њен, а не твој проблем. Живећи стољећима под туђинском влашћу, Хрвати нису могли развити осјећај за чување властите државе. Многи су имали фигу у цепу: исповиједат ћемо домољубље као да држава овиси само о нама, али како знамо да то није тако, побринут ћемо се прво за свој желудац. Он ће уз нас бити цијели живот. А држава? Тко зна. Славимо је, па докле иде, иде.

Када човјек гледа нацију, не може је видјети него као неки тотем. Урођеници плешу око тотема јер у њему виде неке вриједности које се одупиру разуму. Они зазивају кишу, славе бога, захваљују небу на постојању, диве се сами себи, што год. Тко год проматра са стране тај тотемистички занос, не може рационално одгонетнути о чему је ријеч. Дакако, оно што у разуму није настало, разумом се не може ни уништити. Нација ће преживјети све ове антиномије које јој је наметнуо случај Санадер (ако је, дакако, уопће могуће говорити о издвојеном случају). Буде ли паметна, схватит ће да је колективни осјећај, у јавним стварима и на биралиштима, ипак паметно затомити и погледати бројке. Упадљиви вербални патриотизам паметна ће човјека натјерати на страшну, готово непорециву сумњу. Патриотизам је, како рече нетко, задње уточиште хуља. Како показује наше искуство, можда чак и прво. Ипак, трајат ће довијека јер нацију и на-

ционализам, етнички колектив и патриотизам, чине прије свега непријатељи, они Други – а њих ће довијека бити; зато је и нација вјечна и незаобилазна категорија.

Но, не може постојати колективни морал који ће поништавати опћи, кантовски принцип. Само они који су вриједни, марљиви и поштени као људи, као радници, као ствараоци, који се држе оквира универзалног, опћег морала, могу бити добри и као Хрвати, Срби, Ескимима. Идиотски је гледати у небо, зазивати Бога и молити га за побједу наше репрезентације против Непријатеља – па то је сасвим супротно свакој замисливој теологији која је надишла тотемистички хоризонт. Исус је, коначно, први унио начело индивидуализма у повијест људске мисли.

У књизи “Шверцери свог живота”, Милан Кангрга цитира Игора Приморца:

“Патриотизам је, дакако, љубав према својој земљи која се очитује на дјелу. У том смислу може се устврдити да патриотизам подразумијева бригу за добробит своје земље и земљака. Како смо пак морално обавезни, а можда и иначе склони осјећати и показивати становити ступањ бриге за добробит и других људи опћенито, очито је да патриотизам карактеризира нарочита брига за добробит властите земље и земљака. Патриотизам дакле није исто што и човјекољубивство; патриот своју земљу воли више него сваку другу, њему је до добробити његове земље и земљака стало више него до добробити других земаља и њихових становника”.

Одмах потом, обрушава се на овај слаткорјечиви цитат.

“Патриотизам је” каже Кангрга “успркос томе што “лијепо звучи” на први поглед – ипак једна битно егоцентрична позиција. Зашто? Управо зато што већ у његову појму (битном одређењу) лежи непоштовање човјека као човјека, па се попут национализма своди на пуку биологијску (да не кажемо “зоологијску”) основу и битну оријентацију. Националист и национализам (па као што видимо и патриотизам) остају и застају у предворју или на прагу повијесног и људскога, па у себи не садрже никаквих истинских хуманих вриједности, него су напротив антипод људскога. Зато овдје треба још једном нагласити: националист је примитивна, заостала, незрела, људски још-не-обликована, у себи још-не-оплемена, неизграђена, унутрашње шупља психа и егзистенција.

Једном сам својем interviewu дао наслов “Бити само Хrvat, значи још не бити човјек”. А то би се дакако односило и на Нијемца, Француза и Турчина... и... Јер, човјек је род, а сви Хрвати, Срби, Енглези, Нијемци... јесу и остају сами по себи на нивоу – врсте: *genus proximum* и *differentia specifica*. Штета је само у томе, што сви националисти, било које “феле” не знају логику...”

Тко на злосретном хрватском премијеру није уочио ову логику, јасну као дан, неће је разумјети никад.

Прича о Иви Санадеру је прича о трагичном усуду хрватске националистичке идеологије. У вријеме док ништа није било хрватско, све је било хрватско. Кад је све постало хрватско, више ништа није било хрватско. Поредак вриједности је обрнут. Велики Хрвати завили су земљу у црно. Мали Хрвати, лоши Хрвати, поправљају ствари...

Иво Санадер дао је задњи доказ да не можеш бити поштен Хрват ако прије тога ниси поштен човјек.

Миодраг Линта

Петиција избјеглих и прогнаних Срба из Хрватске – годину дана послије

У претходних 20 година основано је преко 100 удружења од стране избјеглих и прогнаних Срба из Хрватске. Може се рећи да су наведена удружења имала два програмска задатка: први, пружање правне, економске, психосоцијалне и друге помоћи и подршке избјеглим и прогнаним лицима и други, очување и његовање крајишке културе, обичаја и традиције. Поред појединачних циљева и активности удружења подржавају реализацију стратешког циља а то је проналажење свеобухватног, правичног и трајног рјешења 500.000 избјеглих и прогнаних Срба из Хрватске и преко 100.000 грађана Србије и широм свијета који су оштећени у својим имовинским и другим правима у Хрватској. Разлози објективне и субјективне природе су спречавали дефинисање заједничке платформе као основе јединственог дјеловања у борби за наша незаконито и насилно одузета права. У претходном периоду власт у Србији је поједине људе из неколико удружења проглашавала за представнике избјегличке популације и обезбјеђивала им одређена финансијска средства за дјеловање. На тај начин је вјешто блокиран процес окупљања избјегличких удружења око заједничке платформе. С друге стране сујете међу представницима избјегличких удружења само су додатно дјеловали као дезинтегративни фактор.

Одлука Европске комисије 30. јуна 2010. године да са Хрватском отвори преговоре у вези Поглавља 23 “Правосуђе и темељна људска права” а да не дефинише низ услова за његово затварање била је један од кључних разлога да започне процес обједињавања избјегличких удружења. С друге стране постало је јасно да власт у Србији, као и све претходне, нема намјеру

да питање људских и мањинских права избјеглих и прогнаних Срба из Хрватске дефинише као једно од отворених питања у односима са званичним Загребом. Одржано је низ састанака с циљем да се дефинише заједничка платформа. Почетком октобра 2010. године завршен је документ под називом “Петиција избјеглих и прогнаних Срба из Хрватске” који се састојао од три дијела. У првом дијелу се позивамо на релевантне међународне документе о људских правима, као и на регионалне и билатералне споразуме (Споразум о нормализацији односа између СР Југославије и Р. Хрватске из 1996. године, Бечки споразум о сукцесији из 2001. године и Сарајевску декларацију из 2005. године); у другом дијелу се наводи 12 захтјева у вези повратка незаконито одузетих имовинских, стечених и других права и тражи успостављање једнаког односа у суђењима за ратне злочине и према жртвама без обзира на националну или другу припадност; у трећем дијелу се апелује на Европску унију да не закључи Уговор о приступању са Владом Републике Хрватске све док Република Хрватска не достигне европске стандарде у правцу поштовања наших имовинских, стечених, станарских, статусних и других права у складу са међународним, регионалним и билатералним документима.

Дана 19. октобра 2010. године одржан је састанак представника избјегличких удружења с циљем усвајања Петиције избјеглих и прогнаних Срба из Хрватске. Подршку Петицији својим потписом и печатом дали су представници 102 избјегличка удружења. Овим чином је први пут успостављено програмско јединство избјегличких удружења након 15 и више година дјеловања.

На споменутом састанку усвојене су двије важне одлуке: прво, да се Петиција избјеглих и прогнаних Срба, заједно са попратним писмом, пошаље на све релевантне адресе у међународној заједници, Р. Хрватској и Р. Србији; друго, да се започне са припремама за прикупљање потписа подршке Петицији од стране избјеглих и прогнаних Срба и других оштећених грађана.

Коалиција удружења избјеглица је у првој половини новембра послала Петицију избјеглих и прогнаних Срба заједно са попратним писмом и копијама потписа и печата 102 представника избјегличких удружења на 175 разних адреса (највиши званичници Уједињених нација, UNHCR-а, Европске уније, Савјета Европе, Конференције за европску безбедност и сарадњу, САД, Русије, Кине, Србије, Хрватске, међународних невладиних организација, лидера свих српских политичких партија и кровних организација у Хрватској и др.). Од тога броја 155 коверти са текстом Петиције и попратним материјалом је послано на енглеском језику а 20 на српском

језику. У свакој ковери се налазило Писмо са кратким објашњењем и молбом за подршку Петицији, текст Петиције избјеглих и прогнаних Срба из Републике Хрватске и копија Табеле са овјереним потписима 102 представника удружења избјеглих и прогнаних Срба из Хрватске. У претходном периоду добили смо 10-так одговора са различитих адреса (Савјет Европе, ОЕСС и др) у којима је само показано разумијевање за наше активности али ништа више од тога. Писма подршке Петицији добили смо од двије опозиционе српске странке у Хрватској

У периоду од 15. децембра 2010. године до 31. јануара 2011. године трајао је први круг прикупљања потписа подршке Петицији избјеглих и прогнаних Срба из Хрватске. Укупно је прикупљено 45.000 потписа. Избјегличка удружења су у другој фази која је трајала до 30. јуна 2011. године прикупили још 25.000 потписа подршке Петицији тако да је досад прикупљено 70.000 потписа. Прикупљене потписе смо копирали у већи број примјерака.

Прву копију потписа смо предали 16. фебруара 2011. године у писарници за предсједника Републике Србије Бориса Тадића. Том приликом ни Предсједник нити било ко од његових савјетника није нас хтио примити. Дана 24. фебруара 2011. године предали смо свим шефовима посланичких група (укупно 10) у Народној скупштини Републике Србије приједлог Резолуције о поштовању људских права избјеглих и прогнаних Срба из Републике Хрватске и грађана који су оштећени у својим имовинским и другим правима у Републици Хрватској (у прилогу). Дана 01. марта 2011. године предали смо копију потписа подршке Петицији заједно са приједлогом Резолуције за предсједницу Народне скупштине Републике Србије Славицу Ђукић Дејановић. Делегацију избјегличких удружења примили су њени савјетници г-дин Бранковић и г-ђа Врга. Циљ усвајања Резолуције у српском парламенту јесте да се питање избјеглих и прогнаних Срба дефинише као једно од отворених питања у односима између Загреба и Београда и да се Влада Србије обавезе да тражи отварање суштинског дијалога са Владом Хрватске о проналажењу свеобухватног, правичног и трајног рјешења наших проблема. Један од темеља дијалога требало би да буде Бечки споразум о сукцесији који су потписали представници држава сукцесора бивше СФРЈ 2001. године. У Анексу Г споразума јасно се каже да ће свим грађанима бити враћена права која су имали на дан 31.12.1990. године а сви уговори склопљени за вријема рата под притисцима и пријетњама биће проглашени ништавним (у прилогу).

Копије потписа подршке Петицији достављене су и за међународне званичнике. Дана 1. марта 2010. године предали смо пет копија потписа подршке Петицији шефу Делегације Европске уније у Србији Венсану Дежеру

са молбом да их достави челним људима ЕУ (предсједник Европског савјета Херман Ван Ромпеј, предсједник Европског парламента Јержи Бусек; шеф Европске комисије Жозе Мануел Баросо; Висока представница за спољну политику и безбједност Кетрин Ештон и европски комесар за проширење Штефан Филе). У писмима смо замолили високе званичнике ЕУ да прије потписивања Уговора о приступању отворе са Хрватском суштински дијалог у циљу проналажења свеобухватног, трајног и правичног рјешења наших имовинских и других проблема. Након предаје потписа подршке Петицији г-дин Дежер је примио нашу Делегацију. Том приликом је рекао да израдимо извјештај у којем бисмо конкретизовали сваки од 12 захтјева из Петиције. Дана 17. марта 2011. године предали смо три копије потписа подршке Петицији замјеници Специјалног представника Генералног секретара Савјета Европе у Србији Нађи Цук, заједно са три писма, за високе званичнике Савјета Европе (Генерални секретар Савјета Европе Торбјорн Јангланд; Предсједник Парламентарне скупштине Савјета Европе Мелвут Чавушоглу и комесар за људска права Савјета Европе Томас Хамарберг). У писмима смо, такође, замолили високе званичнике Савјета Европе да подрже нашу идеју да се отвори суштински дијалог са Хрватском с циљем да се пронађе свеобухватно и трајно рјешење наших проблема прије потписивања Уговора о приступању Европске уније с Хрватском. Такође, замолили смо високе званичнике Савјета Европе да подрже нашу иницијативу да Парламентарна скупштина Савјета Европе усвоји Резолуцију о поштовању људских права избјеглих и прогнаних Срба из Републике Србије и грађана који су оштећени у својим имовинским и другим правима у Републици Хрватској. Важно је нагласити чињеницу да смо неколико пута тражили разговор са шефом српске делегације у Парламентарној скупштини Савјета Европе Драгољубом Мићуновићем с циљем да га замолимо да подржи нашу иницијативу. Г-дин Мићуновић није нашао времена да прими нашу делегацију ни на разговор.

Избјегличка удружења су одлучила да покрену иницијативу да Хрватски сабор усвоји Декларацију о поштовању људских права избјеглих и прогнаних Срба из Хрватске и грађана који су оштећени у својим људским правима у Хрватској. Циљ Декларације јесте да Хрватска преузме одговорност за штету који су избјегли и прогнани Срби претрпјели за вријеме и после рата и да се дефинишу механизми о накнади штете за сваки појединачни случај.

Средином марта 2011. године упутили смо допис хрватском амбасадору у Београду Жељку Купрешаку с молбом да хрватска премијерка Јадранка Косор прими делегацију 102 избјегличка удружења током свог боравка у Београду 01. априла ове године а с циљем да је упознамо са нашим актив-

ностима и иницијативама. Имали смо намјеру да госпођу Косор увјеримо да наше активности нису уперене против Републике Хрватске; да ми желимо да будемо мост сарадње а не реметилачки фактор; да се залажемо за јачање повјерења и помирење између два народа и да желимо дати свој пуни допринос у имплементацији европских стандарда у Хрватској. Кључни услов за све наведено јесте повратак наших одузетих имовинских и стечених права, исти стандарди у суђењима за ратне злочине и једнак однос према жртвама без обзира на националну и другу припадност. Сличан допис смо упутили и у кабинет хрватске премијерке. Такође, тражили смо од предсједника Републике Србије Бориса Тадића и предсједника српске владе Мирка Цветковића да приме нашу делегацију током састанка са хрватском премијерком. У вези нашег приједлога нисмо добили чак одговор ни са једне стране. Због тога смо донијели одлуку да писма за предсједника Хрватске Иву Јосиповића и хрватску премијерку Јадранку Косор, као и приједлог Декларације о поштовању људских права избјеглих и прогнаних Срба из Републике Хрватске и грађана који су оштећени у својим имовинским и другим правима у Републици Хрватској за шефове клубова заступника у Хрватском сабору уручимо амбасадору Републике Хрватске у Београду Жељку Купрешаку. Пошто је г-дин Купрешак одбио да прими нашу делегацију наведене материјале смо оставили на писарници Амбасаде Републике Хрватске у Београду. У претходном периоду хрватски предсједник Иво Јосиповић и хрватска премијерка Јадранка Косор су неколико пута коментарисали Петицију избјеглих и прогнаних Срба из Хрватске у смислу да је Хрватска учинила велике помаке у рјешавању наших питања и да ће то питање бити скинуто с дневног реда.

У складу са препоруком шефа делегације Европске уније у Србији од марта ове године Венсана Дежера стручни тим Коалиције удружења избјеглица израдио је Извјештај о неиспуњавању 12 захтјева из Петиције на 16 страна под називом “Одузимање српске имовине у Републици Хрватској 1991 – 2011. године и хрватско правосуђе у функцији спречавања одрживог повратка избјеглих и прогнаних Срба”. Такође, извјештај је настао и као одговор на докуменат Владе Републике Хрватске који је хрватска премијерка Јадранка Косор 13. маја ове године послала Европској унији. Тим поводом Јадранка Косор је оцијенила да је Влада Републике Хрватске испунила све своје обавезе из поглавља 23 “Правосуђе и људска права”. Извјештај смо послали на све релевантне међународне адресе на енглеском језику. Господин Дежер је 26. маја 2011. године примио Делегацију избјегличких удружења. Том приликом предали смо му Извјештај о неиспуњавању 12 захтјева из Петиције заједно са пратећим материјалима за 14 кључних личности у Европској унији који су, у већој или мањој мјери, надлежни за европске интеграције Републике Хрватске.

Избјегличка удружења својим активностима нису успјела да увјере Европску унију да су Срби у Хрватској и даље грађани другог реда и да је темељни проблем Срба у Хрватској дискриминација у законодавству и поступању државних органа. Европска комисија је 10. маја препоручила, а Европски савјет донио одлуку, да се 30. јуна 2011. године закључе приступни преговори са Хрватском а да се до краја 2011. године потпише Уговор о приступању. Поводом препоруке Европске комисије да препоручи затварање Поглавља 23 “Правосуђе и људска права” избјегличка удружења су 13. маја 2011. године, преко амбасада, упутила Отворено писмо шефовима држава и влада и министрима спољних послова земаља чланица ЕУ. У писму смо истакли да Извјештај Коалиције удружења избјеглица недвосмислено показје да се у Хрватској и даље масовно крше људска права Срба. Поред тога, апеловали смо на лидере земаља чланица ЕУ да подрже наш захтјев да се одложи усвајање одлуке о затварању Поглавља 23 и потписивању Уговора о приступању све док се не пронађе свеобухватно, правично и трајно рјешења наших проблема.

Хрватска би требала постати 28. чланица ЕЗ 01. јула 2013. године, након што се спроведе ратификација приступног уговора у земљама чланицама ЕУ. Истовремено, Европска комисија је донијела одлуку да ће се спроводити мониторинг у наредне двије године. Од укупно 35 поглавља већа пажња ће бити посвећена поглављима: “Правосуђе и људска права”, “Тржишна конкуренција” и “Правда, слобода и безбједност”. За наведена три поглавља Европска комисија ће подносити извјештаје двапут годишње.

У поглављу 23 под називом “Правосуђе и људска права”, Европска комисија ће наставити са праћењем припрема Хрватске за чланство, укључујући пуно испуњавање и спровођење обавеза и свих осталих неопходних мјера до њеног приступања у подручјима које покрива то поглавље: успостава независног, професионалног и ефикасног правосуђа, успостава истих стандарда у суђењима за разне злочине, заштита мањина, заштита људских права, сарадња са Хашким трибуналом и др. С друге стране Европска унија није дефинисала никакве конкретне мјере у случају неиспуњавања обавеза Хрватске него се неодређено каже да Европски савет може донијети све потребне мјере ако се питања која изазивају забринутост појаве током мониторинга. Мјере би биле на снази само док је то нужно и престале би чим се конкретно питање ријешити. Мјере се могу донијети на приједлог Европске комисије квалификованом већином.

Током посјете њемачке канцеларке Београду 24. августа 2011. године представници Удружења избјеглих и прогнаних Срба из Хрватске предали су у њемачкој амбасади Отворено писмо за госпођу Меркел у којем смо затражили подршку њемачке канцеларке нашем приједлогу да Европска

комисија дефинише конкретне мјере у случају неиспуњавања обавеза Хрватске током периода мониторинга у слиједеће двије године. Мјере би биле на снази све док се питања из поглавља 23 „Правосуђе и људска права” не ријеше на правичан начин.

Затражили смо такође подршку њемачке канцеларке нашем приједлогу да се отвори суштински дијалог између Србије и Хрватске с циљем проналажења свеобухватног, правичног и трајног рјешења проблема избјеглих и прогнаних Срба и других оштећених грађана. Темељ суштинског дијалога требало би да буде Бечки споразум о сукцесији од 29. јуна 2001. који су потписале државе настале на подручју бивше Југославије. Хрватски сабор је ратификовао споменути споразум 2004. године. У анексу “Г” Бечког споразума јасно се каже да ће свим грађанима бити враћена њихова права која су имали на дан 31. децембра 1990. а сви уговори склопљени за вријеме рата биће проглашени ништавним. Нагласили смо чињеницу ако се рјешавању многобројних проблема 500.000 избјеглих и прогнаних Срба и 100.000 грађана Србије који су оштећени у својим имовинским и другим правима у Хрватској не приступи брзо, дјелотворно и искрено, углед Хрватске као демократске државе, а посебно њен кредибилитет као нове чланице ЕУ, био би озбиљно доведен у питање. Нагласили смо увјерење да Европска унија не жели чланицу са таквим теретом.

Са жаљењем морамо констатовати да у нашим активностима око Петиције и приједлога Резолуције нисмо имали подршку Предсједника и Владе Србије, нити челних људи Срба у Хрватској. Од јуна 2010. до јуна 2011. године послано је десет дописа у кабинет г-дина Тадића са молбом за саставак поводом значајних догађаја. Предсједник Тадић није нашао за потребно да прими нашу делегацију. Његов савјетник за Србе у региону одбија више од двије године да разговара са представницима избјегличких удружења. С друге стране поједини представници Срба у Хрватској су чак обилазили европске пријестолнице да увјере своје саговорнике да је Хрватска испунила све услове што се тиче Поглавља 23. Самостална демократска српска странка на челу са Пуповцем и Станимировићем, такође, није подржала наш приједлог да Хрватски сабор усвоји Декларацију о поштовању људских права избјеглих и прогнаних Срба којом би Хрватска преузела одговорност за штете које су учињене према Србима током рата. С друге стране Предсједник и Влада Србије воде политику попуштања према Хрватској очекујући да ће Хрватска бити главни савезник Србије у процесу европских интеграција. Један од елемената те политике јесте жртвовање људских права избјеглих и прогнаних Срба из Хрватске.

Да бисмо показали јавности да је наш Извјештај о неиспуњавању захтјева из Петиције тачан покренули смо иницијативу према Влади Србије да се у предстојећем попису становништва који ће се одржати од 01. до 15. октобра 2011. године изврши на посебном обрасцу попис избјеглих и прогнаних Срба из држава насталих на подручју бивше Југославије (Словеније, Хрватске, БиХ) и грађана који су оштећени у својим имовинским и другим правима у Хрватској, као и попис њихове одузете, уништене и нестале имовине и других одузетих права. Такође, путем дипломатско-конзуларних представништава или emailом би се евидентирали оштећени грађани који живе у трећим земљама, као и њихова имовина.

У наредном периоду настојаћемо да дјелујемо у два правца: прво, тражићемо од свих релевантних фактора подршку нашем приједлогу да Европска комисија дефинише конкретне мјере у случају неиспуњавања обавеза од стране Хрватске током периода мониторинга у наредне двије године. Мјере би биле на снази све док се питања из поглавља 23 “Правосуђе и људска права” не ријеше на правичан начин; друго, тражићемо подршку од релевантних фактора нашем приједлогу да се отвори суштински дијалог између Србије и Хрватске с циљем проналажења свобухватног, правичног и трајног рјешења проблема избјеглих и прогнаних Срба и других оштећених грађана. Темељ суштинског дијалога требало би да буде Бечки споразум о сукцесији који је потписан 29. јуна 2001. године од стране представника држава насталих на подручју бивше Југославије. Хрватски сабор је ратификовао Бечки споразум 2004. године. У Анексу Г Бечког споразума се јасно каже да ће свим грађанима бити враћена њихова права која су имали на дан 31.12.1990. године а сви уговори склопљени за вријеме рата биће проглашени ништавним. Други значајан документ је Споразум о нормализацији односа између СР Југославије и Републике Хрватске који је потписан 23. августа 1996. године.

Један од кључних предуслова да се учини напредак везано за горе два правца дјеловања јесте промјена политике Србије. Сматрамо да Србија треба да води политику чистих рачуна према Хрватској која је заснована на принципу поштовања људских и мањинских права свих грађана и принципу реципроцитета. Због тога ћемо, с једне стране, и даље наставити тражити дијалог са Предсједником и Владом Србије, као и са свим посланичким групама. С друге стране ћемо наставити са обједињавањем Крајишника да бисмо све јаче подстицали власт у Србије да заступа интересе 500.000 избјеглих и прогнаних Срба и преко 100.000 грађана Србије који су оштећени у својим имовинским и другим правима у Хрватској.

Предсједник Коалиције удружења избјеглица у Србији
Миодраг Линта

Прилог 1

П Е Т И Ц И Ј А избјеглих и прогнаних Срба из Републике Хрватске

Позивајући се на међународне документе о људским правима (Општа декларација Уједињених нација о правима човјека, Европска конвенција о заштити основних људских права и слобода; Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Конвенција о спречавању свих облика расне дискриминације и др.) као и на билатералне и регионалне документе која штите права избјеглих и прогнаних лица, посебно право на повратак имовине или правичну надокнаду (Споразум о нормализацији односа између СР Југославије и Републике Хрватске из 1996., Бечки споразум о сукцесији из 2001. и Сарајевска декларација из 2005.) и иолазећи од чињенице да је Република Хрватска 30. јуна 2010. године добила сагласност Европске уније да отвори преговарачко Поглавље 23. “Правосуђе и шемељна људска йрава” без услова да рјешава наша имовинска, стечена, станарска, статусна и друга питања,

нас више од 400.000 избјеглих и прогнаних Срба из Републике Хрватске, као и велики број нас који смо поријеклом из Републике Хрватске гдје имамо имовинскоправне и друге интересе, одлучили смо да покренемо петицију у циљу осигурања свеобухватног, праведног и трајног рјешења наших многобројних проблема у складу са начелом једнакоправности и због тога

Захйијевамо:

- повратак заузете покретне и непокретне имовине;
- обнову, ратом и терористичким акцијама, уништене имовине у пређашње стање;
- правичну надокнаду за уништену, оштећену и несталу покретну и непокретну имовину;
- повратак одузетог станарског права или правичну новчану надокнаду, без икаквог условљавања и ограничавања;
- исте услове откупа за лица која су добила стан кроз тзв. Програм стамбеног збрињавања;
- исплату доспјелих а неисплаћених пензија;
- признање комплетног радног стажа до 1991. и конвалидацију радног стажа са признатим доприносима за период 1991 – 1995;
- исплату девизне и динарске штедње;

- новчану надокнаду за неучествовање у процесу приватизације;
- ревизију пресуда за ратне злочине донесених у одсуству окривљених;
- поштено и уједначено процесуирање ратних злочина и престанак етнички мотивисаних суђења;
- завршетак процеса ексхумације и идентификације несталих лица;

Апелујемо на Европску Унију да не потпише Уговор о приступању са Владом Републике Хрватске све док Република Хрватска не достигне европске стандарде у правцу поштовања наших имовинских, стечених, станарских, статусних и других права у складу са поменутиим међународним, регионалним и билатералним документима;

Тражимо од Републике Хрватске да престане са дискриминацијом и поштује наша имовинска, стечена, станарска, статусна и друга права у складу са поменутиим међународним, регионалним и билатералним документима.

У Београду, 19. 10. 2010.

Организатори петиције:

Избјегличка удружења и Завичајни клубови
Срба и осталих грађана из Републике Хрватске

Драган Божић

СИСАК 1991 - 1992.

Поводом смрти Ђуре Бродарца

Педесет година након оснивања прве антифашистичке јединице – “Првог партизанског одреда”, 22. липња, данас је државни празник и дакако, понос града.

А тај град, некад индустријски центар у којем је било запослено близу 30 хиљада радника, обновили су и изградили радници из сусједног дијела Босне, Приједора, Босанског Новог, Крупе, Цазина, Врнограча, Кладуше, те Баније, Кордуна, Посавине и Мославине. Био је то неки чудни елан и занос након што је завршио Други свјетски рат. Уз изграђене творнице подижу се насеља за раднике; Жељезара изграђује готово мали град у својој близини. Подјарак насељавају радници Рафинерије, у граду је све више нових вишекатница и тргова, те обитељских објеката на празним просторима, као што су Зелени бријег и друга приградска насеља.

Нови становници града измијешани су у истим зградама и стубишћима. Препознају се одакле су тек по изговору: он је Босанац, Турчин, он граничар, Банијац.

Непосредно пред “демократске промјене” самодоприносом грађана изграђени су нова тржница, пливачки центар и хотел за пензионере, готово нови центар.

Уз раднички дио живота грађана активан је и друштвени; ту је познати пјевачки збор “Иван Горан Ковачић”, казалиште “Даска”, “Пионирски дом” са својим активностима, смотра фолклора, Међународни сајам цвијећа, Фестивал дјечјих филмова, сусрети с познатим дјечјим писцима и глумцима.

Жељезара додјељује награду за књижевност и окупља ликовне умјетнике, кипаре који су остварили неколико дјела виђених на трговима града.

“Огранак Матице хрватске” 1964. године утемељују Хрвати и Срби. У спорту “Сегеста” је призната као најстарији ногометни клуб у држави, основан 1906. године у којем се никад није питало за националност.

Сисак као град колективног памћења носио је у себи понос и задовољство због сигурности живота. Промјене су ишчекиване с прикривеним задовољством, али и неким узмаком од оног што је било дојучерашње.

Милошевић и Туђман имају свој искорак у сутрашњицу; први Србима говори да их нико не смије “бити”, а Фрањо о сну свих Хрвата о тисућљетној држави. У порукама главних људи Срба и Хрвата назире се пријетње; Милошевић понавља историјска права Срба, уз спомињање неких граница из прошлости, нешто је говорено о Косову и Босни, јер Срби би требали живјети у једној држави. А у Загребу, на Тргу Републике, појавио се транспарент: Србе на врбе! И још, на улазу у град из правца Дубраве “путоказ” који упућује Србе према мјесту гдје се држе пси!

Праваши испред свих, први су у својим просторијама поставили силку Анте Павелића, имају своју страначку војску, који с поносом на одорама носе усташка обиљежја, на капама слово “У”.

Иза ових неподношљвих наговјештаја најављена је конвенција ХДЗ-а у дворани Лисински. Ондје се уз нека чудна правила држања говорника, смјењују наступајући, сви одреда лица из крајева гдје сунце пече. Помишља се, а и тврди се, дјеца усташа, врло говорљиви, готово сви стигли из емиграције. Надувани су пријетњама према Србима. Оптужују их баш за све, и непрекидно то понављају.

Наступ свећеника Баковића, који поручује православцима и Србима да се стварањем хрватске државе не поричу и њихова грађанска права, готово је дотукао неке из реда председавајућих. Свећеник је у хипу одвојен од говорнице и гурнут негдје иза застора.

Догађај из Лисинског у јавности је одјекнуо попут сирене, посебно у крајевима гдје су живјели Срби, на Банији и Кордуну. И, убрзо је уследио узврат. На Петровој гори, код великог Бакићевог споменика, Срби узвраћају пријетњама из Загреба. Неће никако допустити да им се понови 1941, глинска православна црква у којој је убијено више од хиљаду људи, нити офензива на Петрову гору. Чуло се да у њихове крајеве више неће стизати усташе.

У граду су виђени неки људи, пркосни и гласни, говорећи да њихово вријеме управо долази. Одједном се пробудила прикривена и затајивана прошлост припадника домобранских јединица, чланова усташке младе-

жи, као да још јучер нису били истакнути руководиоци у привредним организацијама, а неки и у органима власти.

У селима надамак града изненада су се појавиле сеоске страже, посебно према дијелу гдје почиње Банија. Настају разграничења, српска села на једној, а хрватска на другој страни. Заустављају се превозна возила и контролирају путници. Омета се долазак радника у подuzeћа, ученика у школе, посјете родним мјестима. Прегледавају се аутомобили и тражи оружје, тако је посебно у Козареву и Мошћеници. Мјештанин мјештанина провјерава и сумњичи.

У граду још увијек војни аутобус развози официре у ракетну базу у Жажини, касарну у Петрињи, Шашину Греду. Милицајци су на својим мјестима, помало у узмицању од дневне стварности.

Мај мјесец у граду 1991. био је у свему посебан. Нема Празника рада, лимене глазбе у јутарњим сатима, чувене буднице, свугдје се осјећа потиштеност, али и туга, сућут; умро је легендарни партизан Владо Јанић – Цапо. Сахрана ће се обавити у шуми Брезовица, у крипти споменика Првом партизанском одреду, што је за живота тражио Цапо. Хоћу и након смрти бити уз своје борце, истицао је у разговору. Сисак, Хрватска и Југославија опраштали су се од легендарног партизана. Стигли су Цапини саборци, генерали ЈНА, представници свих република. Опроштај је био у Дому културе. Након химни слиједе говори о умрломе, све у тону какав је био у животу и рату. Прочитан је брзојав Предсједника генерала Туђмана: Цапо је послјије Радића највећи хрватски политичар.

Након одлуке о одвајању од Југославије и прекидању свих односа са бившом државом чуло се од главних људи водеће странке што је заправо хрватска садашњост: предсједник Сабора Домљан пролази Тргом Републике уздигнутом руком и гласно говори: Имамо је, имамо своју Хрватску. У Сабор више не могу улазити Срби, јер су у рату с Хрватском. Срби уредници и новинари немају право на рад на телевизији и другим информативним средствима.

Почиње опће исказивање оданости новој држави. Пред улазом у једну загребачку творницу на столу је књига у коју оданост новој држави потписом потврђују запосленици Срби. Да су одани држављани јавно исказују многи директори, руководиоци, умјетници... У цијелој земљи шири се фама о потреби исказивања оданости. Сисак није изнимка. Слично искуство је имао и аутор овог текста. Његов пријатељ, директор трговачке куће у сусрету на улици предлаже му да пође у неки уред и потпише своју лојалност држави. На питање зашто би то требао учинити, одговорио је да би се иначе могао покајати?

Улицама Сиска пролазе припадници постројби у црним униформама. Асоцирају на “црну легију”. Главни је неки Гарбин, који је дошао из загребачког СУП-а, гдје је радио посао против наркоманије. Несхватљивом брзином послушности створио је “елитну јединицу” с опасним држањем оружја и прстима на окидачу. Сједиште им је Јодно купалиште. Гарбинови “Вукови”, тако су их звали, постају све присутнији у граду, а Јодно, чувено љечилиште почиње се заобилазити.

Службени и јавни простори доживљавају промјене: у уредима се скидају слике маршала Тита, а на њихова мјеста ставља се хрватски грб, негдје и са словом “У” у првом квадрату шаховског поља. Из Градског музеја нестају ратне слике – фотографије и други оригинални документи из народно-ослободилачког рата.

На улицама су се појавили неки посве нови људи, слѣдбеници оних из “Лисинског”, мање упућени, али више заведени. Тако бивши играч “Сегесте”, иначе увијек дрског понашања, театрално познаницима показује велико слово “У” на лијевој страни прса. Чекао би и проматрао хоће ли тво одговорити на ту његову гесту. Углавном људи су се окретали и одлазили шутке даље. Али, питали су се, да ли је и то могуће од њега. Нешто касније, тај играч најстаријег клуба, поставио је, додуше, неуспјешно, експлозивну направу пред улаз у кућу свог суиграча Вулета. Два суиграча у оно вријеме ипак друкчијих крвних знаца, иначе вољени и хваљени од навijaча. Постало је то прва прича у граду. Затим се појавило нешто што нико баш није очекивао: списак Срба, противника хрватске државе. Од десетак и више хиљада Срба издвојени су они “опасни”, што је истакнуто на неком скупу. Речено је још да то није ништа неуобичајено, па Американци су улазећи у рат с Јапаном, њихове грађане који су живјели у Америци одводили су у изолацију – логоре. За угледне Србе у граду, прве људе у радним организацијама, културне раднике, политичаре, а посебно оне који су радили у органима милиције и судства, била је то јасна порука за опрез.

Најопрезнији спакирали су ствари и запутили се према западним земљама, гдје су имали своје познанике, неки пак ближе, у Истру, гдје их је очекивала сигурност за себе и своје најближе. Тек ријетки су преко Мађарске стизали у Србију. Неки су то чинили на брзину, у паници, јер им се поручивало да под хитно напусте град, обично телефоном. Јављали су им то пријатељи, који су радили у милицији и другдје.

Нема га, једино што се чуло код Панче, у Ловачком рогу, Малом каптолу, кавани Корзо, гостионици Стадион, Старом граду, хотелу Панонији и другим мјестима.

Вијести су стизале и с линије разграничења. Комарево је точка контроле и пази се на све који су се запутили у град из околних српских села, Блинског Кута, Кињачке, Бестрме и других. А потом да се и запуцало из засједа, одузимала се имовина, пријетило, Срби Хрватима, Хрвати Србима.

У град у касно љето 1991. долази “Ханцар” дивизија, све углавном Муслимани из лабинског рудника, поријеклом дјеца досељеника у то истарско мјесто. У иступима желе по свему бити попут чувене јединице из Другог свјетског рата. Њихов главни поносно истиче да иза њих нема никаквих трагова убојстава.

Објављују се новински написи који су садржајем упућивали на људе које треба помести из средина у којима су живјели. Тако “Слободни тједник” у власништву неког Маринка, тобоже новинара, који у комунистичком режиму није имао пролаз у каријери, доноси списак угледних сисачких грађана који су били у СУП-у, или пак руководиоци у неким подuzeћима и установама, а који су наводно били прије и сада против Хрвата. Списак је био темељит, те је уз име и презиме имао податке о кућној адреси и телефонским бројевима. Логично да је иза ове објаве, више полицијске потјернице него новинарског текста у обитељима прозваних завладао страх од ликвидације да ће нестати, у Сави или Купи, можда иза зидина Старог града. Већ се говорило да се управо то догодило милицајцу Ољачи, брату ногометаша Ољаче, који је играо за “Сегесту”.

У локалном листу излазе прилози и коментари о некој “Петој колони” побуњених Срба, па и то да на Зеленом бријегу пуцају из српских кућа њихови снајперисти, добро обучени у Армији.

Пред улазима у јавне зграде постављени су стражари у маскирним одорама обавезни да мотре на све око себе. У радио станицу више се не може ући без дозвољења уредника, па чак и сурадници имају обавезан причек. Потпис лојалности вјеројатно не би никоме помогао. Чекали би да уђу у зграду у којој су радили.

У улици, која је кроз прошла времена мијењала име од Лађарске, Гајеве, Титове, а онедавно браће Радић, сусрећу се два директора, познати из пријашњих сусрета, односно Србин и заговорник потписа лојалности. Овај је у маскирној униформи и у неком налету важне ужурбаности. На питање куда ће, одговара, према Петрињи, заправо Слатини. С тог узвишења пуцају по кругу нове касарне и нагоне војнике у подземна склоништа.

Заповједници касарне долазе у Сисак и захтијевају да их се не узнемирава, јер се са Слатине пуца на младиће регруте, међу којима је од њих стотињак седамнаест Хрвата. На крају разговора упозорење, војска ће од-

говарати на сваки нови напад. И догодило се управо то. У град су стигле прве гранате! Официри, жене и дјеца напустили су град, милицајци су нестали са својих сталних мјеста на улицама, тек неки су замијенили знакове на капама, нестале су петокраке.

Рафинерија је добила своју чудесну новелу. Инжењер, познат из покрета седамдесет прве, Савкин и Микин човјек, заговарач оснивања Матице хрватске у творници, што иначе по Статуту средишњице није било остварљиво, а био је заговорник идеје да Србима није мјесто у Матици, јер она је само хрватска. Мало погурен, висина му је то даривала, обилазио је погоне творнице, застајао тик до траженог и спуштао прст према земљи, а код другог с прстом увис! Тек кад је нетко који дан касније с прстом доле нестало с радног мјеста и убијен постало је јасно тко је осуђеник а тко повлаштен од најгорега. Тај пресудитељ у одређивању краја живота људи, односно даљњег живљења познаника, показао се у граду на видним мјестима. Чинило се да је очекивао похвалу у сусрету с људима о свему што је упорно радио у Рафинерији. Неки су га тек овлаш поздрављали, али већина избјегавала. Тек у тихом изговарању ријечи чуло се, чудак је, за Поповачу је!

Писање у “Слободном тједнику”, локалном листу, емисијама радио Сиска, пробирање је, ко је ко у подuzeћима и другим радним организацијама, попут инжењера у Рафинерији, постали су опћи знак за старт на Србе. Јавно се говорило, они су баш за све криви, они су против нас, они су нас тлачили у националном и другим питањима. И, смрт се ушетала у град, раскошна као каква дама племићког рода.

Високог човјека, углавном окренутог себи и својим најближима, пресресли су на повратку из града према мјесту становања, утрпали у комби, без ознаке, одвезли све до разграничења Комарева и Блинског Кута, убили и ногама гурнули у Саву. То су видјели припадници Збора гарде, дечки из Загреба и на суђењу потврдили. Пријетили су им суборци из Сиска, наши дечки, а извршитељи тог злочина ослобођени су. Убијени је имао своје име и презиме, Јово Црнобрња, човјек са списка “Новог тједника”:

Иза овог убојства слиједила су и друга по истом правилу: и људи су пресретани, угуравани у возила наводно да их се приведе истражитељима, а дан касније чуло се: убијени су и завршили у Сави. Најчешће.

Стравична је била вијест о погубљењу обитељи Вила, продавачима још са Старе тржнице у Првој улици. Имали су сталне купце с којима су измјенјивали ријечи о поврћу и животним приликама. Виле су били у свему угодни суговорници, а онда су одједном нестали. Баш сви, отац, мајка и синови, у Сави, у близини мјеста гдје су Лубурићевци, бјежећи од правде, 1945. године, погубили на најокрутнији начин затворенике усташког логора

оближње Стаклане, тик уз Јодно лечиште. Међу страдалима многе грађане Сиска, младиће и дјевојке, који су активно помагали паризане и издајом завршили у казамату. Марко, његова супруга Евица, синови Жељко и Младен погубљени су на окрутан начин. На градском гробљу, неодржаваном и запуштеном дијелу још су дрвени крижеви с њиховим именима.

На почетку Корза, код Ловачког рога, чувене гостионице из прошлости у вријеме пријеподнева и у предвечерје, Драган Рајшић, умировљеник, некадашњи партизан и бивши шеф осигурања Ине, увијек дотјеран, као испод пегле с осмијехом се састајао и растајао с пријатељима. Тог дана, кобног за њега, био је исти. Говорио је наглас да му баш ништа из подужећа и зграде у којој је становао не могу спочитнути, да није био прави. Сви су за њега били исти, попут браће и сестара. То је нешто што га држи таквим како га виде и познавају.

Сутрадан га није било на његовом сталном мјесту. Његов пријатељ Шева, згранут, кратко се задржао међу познаницима, понављајући ријечи: “њего више нема”, “убили су га”!

Убијене су и друге породице на исти начин, пред кућом или станом заустављао се “фамозни” комби, без икаквих ознака. На силу утрпавани домаћини и одвођени у Јодно, или у баракe насеља Омладинских радних акција. Након испитивања и мучења убијани су на лицу мјеста, или одведени на стратиште изван града. Тако су нестали Тривкановићи, отац Никола, запосленик подужећа за цесте и његови синови, Зоран и малољетни Берислав. Упорно трагајући за несталима, супруга Николина доживљава понижења о којима је касније проговорила. У Јодном су је прислањали уза зид и нешто по њој тражили. Остала је горда, каква је и данас, с питањем зашто сте то урадили с мојим најдражим?

Љубица Солар, деветнаестогодишњакиња, убијена је у стану дечка, који се након изласка из Армије бавио пословима око организирања наступа познатих пјевача. Познавао је многе од њих, а с дјевојком Љубицом договорио је трајну везу. Склопит ће брак и поћи у Сарајево. Зграда у којој је убијена надамак је полицијске станице. И, говорило се, убили су је због дечка, донедавно косовца. Па, због расвјете у стану, кад је све у граду било замрачено. Али, један се тип испрсио у оближњем кафићу, говорећи да је он то урадио. Средио сам их, чуло се у његову друштву. Носио је униформу Збора народне гарде. Свих година, од 1991., па до данас институције суда (нису се озбиљно позабавиле убојством дјевојке и могућим убојицом.

У Загребу је погубљен инжењер Дамјан Жилић, који је морао напустирати радно мјесто у Рафинерији због свакодневних увреда и пријетњи. Улогу у томе имао је свакако и онај прст према доље ходала по погонима по-

дузећа. Убили су га запосленици Рафинерије, касније суђени и добили опрост по некаквом закону, непознатом у праведним уређењима држава.

Петар Пајагић, економиста у Рафинерији, односно Привредној комори, посјетио је кћер у згради код “Граме”, непосредно до главне улице. Заједно ручају, а при одласку у свој стан носи и комад торте. Касније, отац јој се не јавља. Одлази до стана, тражи га, али нитко на позиве не одговара. Тражи одговор и од полиције, не знајући што се догодило на очиглед затечених пролазника испред зграде. Причекали су га припадници чувене групе “ОСЕ”, смотали му руке и ноге и угурале га у пртљажник комбија. Убијен је попут других настрадалих.

Драган Сундаћ, правник медицинског центра, излази из поште, на кратко се види с пријатељем којем говори да му се жури, јер га чека странка, старија особа. Сутрадан Сундаћев пријатељ стишће прсте на рукама и проклиње онога тко је то учинио. Говори, њега више нема.

Стево Боројевић, радник сисачке штампарије, одлази по супругу, која је радила у оближњем селу Ступно. Обоје су остали без посла. У Одри га зауставља антитерористичка група мјештана, одводи до Дренчине, гдје је убијен на окрутан начин. Унакажено тијело нађено је у Купи, надомак града. Из зграде у којој је становао изашла је прича, како су га убили његови људи, Срби, јер је нешто криво радио.

Стипе “Ликота”, син оца “бајераша”, који је из шлепова износио вреће жита до складишта на обали, познат и по томе што је са својом уличном екипом играо ногомет с њемачким заробљеницима из логора на Викторовцу. Живио је у кућерку тик иза логора. Нешто се по свој прилици порјечкао са војницима Збора гарде, који су који дан раније ушли у зграду Мјесне заједнице Викторовац. И, нестао је, не зна се гдје му је почивалиште.

Погрбљен, као годинама ислужен, појавио се правник Тинтор. Жив је, замисли, чуло се. Пустили су га, зашто! Извели су га пред крај радног времена из уреда. Пут у баракe “ОРЕ”. Доведен је пред човјека који је радио у Одјелу народне обране, мало збуњеног изгледа. Па, знанци су с улице, чак и понеког дружења уз мале чаше жестоког пића. Знанац је нестао иза дашчаних врата, а појавио се нови човјек кога није познавао. Слиједила су питања баш о свему. А он је све одбијао, на Банији има стару мајку, која се једва креће, ни с ким нема никакве присне контакте, овдје је сам самцац у граду, и жена га је давно напустила. Чуо је од човјека о телефонским разговорима с људима у Петрињи, о гранатирању Сиска, баш по тим путама. У склоништима се не показују Срби, јер у то вријеме раде кукавичје послове. Отклонио је све што је слушао од непознатог. Умјесто испитивача пред њим се нашао нови човјек, доста млад, као шаљив, смијешо се.

Затражио је да се приближи, рашири боре на челу и подигне косу. Пред њим је био прибор за цртање. У хипу на челу се нашао криж, а у сваком дијелу ћирилично слово “Ц”. Извео га је из просторије и препустио другом човјеку, који му је рекао, пођи “замном”. Стали су код неког дрвета, казавши, ту ћеш боравити неко вријеме. И, велики пас се нашао до његових ногу. Не бој се, он ће на тебе пазити!

Тинтор се и данас пита, тко га је избавио из пакла “ОРЕ”.

Слиједи смеишљене акције Збора народне гарде према српским селима. Тако су обукли униформе војника армије и кренули према Блинском Куту, Кињачки, Бестрми и другим насељима. Позивају из возила људе да излазе из кућа, јер стижу њихови војници. По изашлима из кућа пуцају, убијајући свакога. Преживјели су рекли, да су доживјели нову 1941., кад су у тим насељима почињени невиђени злочини.

Уз Јодно и “ОРУ”, изненада је настало још једно мјесто гдје су без неког реда одвођени Срби. У Жабну, у двориште школе, надомак споменику првим погинулим партизанима, све је било у чудном покрету. Мјештани се буне, говоре да њихово мјесто то никако не заслужује. Одговарано им је да се тим људима неће ништа догодити, ту су стигли из града и бит ће замијењени за њихове људе који су остали у Петрињи и другим мјестима. Ми њима њихове, а они нама наше, истицали су организатори тог сабиралишта. Неки су стигли с улице, неки из локала у којима су радили. Али, сви забринути за себе и своје у граду.

“Вечерњи лист” објавио је напис о књижевницима Драгану Божићу и Милошу Кордићу. Божић је проглашен четничким војводом, а Кордић четником, који је писао говоре директору Жељезаре и другим руководиоцима. Друштво књижевника оштро реагира на напис о писцима. Божићев отац и петнаестогодишњи брат били су борци Седме дивизије, а брат је погинуо у пробоју на Сутјесци. Божић је аутор (с М. Матовином) књиге “Први партизански одред”. Кордићева кратка poema о шуми, изведена је приликом отварања споменика Одреду у Брезовици. Аутор написа новинар је “Вечерњег листа”, познат као особни пријатељ петрињског газде Б. Микелића и његовог покровитеља Милутина Балтића.

За вријеме трајања замрачења и полицијског сата, оглашавале су се експлозије. Миниран је и споменик Одреду у Брезовици, а Цапину урну обитељ преноси на градско гробље у обитељску гробницу. На Кршинићеву споменику Слобода, један други новинар видио је на испруженој руци “три прста”. Рука етнички сумњива експлозивом је унакажена, а споменик уклоњен са свога мјеста. Рушене су и обитељске куће у насељима Зелени бријег, Подјарак, Цапрашка пољана.

Сисак 1991-92. био је град неживљења за велики дио грађана, који нису прихваћали најцрње зло, од којег ће се тешко опоравити. Биљежник догађаја из тих година, готово нико не зна његову тачну професију, увијек оспораван, у своју теку уносио је баш сваки нечовјечни чин, редајући имена убијених. Бројка се пренијела преко стотке. Објављено је то у “Љеваци” и другим гласилима. “Јутарњи лист” потврђује доказе сисачког кроничара. Куљиш је у опширном прилогу навео бројку убијених која је отишла преко 600, од којих су 17 Хрвати, неколицина Муслимана, остали Срби из града и ширег, жупанијског окружења. У граду је уочи рата живјело преко 12.000 Срба, данас их је мање од 4.000.

Изникла мржња из тих догађаја задржала се у главама неких грађана, сличећи роју отровних паукова. То је зорно показала и “Школска улица” Организиран је дочек избјеглицама из Олује, који напуштајући Хрватску, одлазећи у непознато и неизвјесно вријеме за себе. Важно је рећи да се у колони, на трактору налази и амерички амбасадор, којег Туђман подругливо назива “трактористом”. Камење је летјело према старцима, женама, дјечи из руку и неких угледних људи. Полицајци мирни, као да се баш ништа не догађа.

